Jonas Aistis

RAŠTAI

II

DIEVAI IR SMŪTKELIAI
APIE LAIKĄ IR ŽMONES
MILFORDO GATVĖS ELEGIJOS

1993

Redagavo Alfonsas Nyka-Niliūnas
ir Antanas Vaičiulaitis

Library of Congress Catalog Card Number: 93-71148

Aplankas Jono Kuprio

Išleido Ateities Literatūros Fondas,
409 50th Place,
Western Springs, IL 60558
USA

Literatūros serija Nr. 43

Spaudė „Draugo" spaustuvė,
4545 W. 63rd Street,
Chicago, IL 60629

DIEVAI IR SMŪTKELIAI

PRAKALBA

Mielas Tautieti, be galo džiaugiuos radęs progą pasikalbėti su Tamsta intymiškai, akis akin, nes, manau, drauge aptarus knygos įtalpą, lengviau paaiškės jos vedamoji mintis, kurią aš dažnai, net pasikartodamas, skelbiau laikraščiuose per paskutiniuosius trejus metus. Mūsų šviesuomenė ir lietuvių tautos likimas — vienintelė mano gyvenimo mįslė: ją stengiausi eilėraščiuose išminti, bet tyros poezijos rėmai neleido pirštu parodyti kaltininką, dėl to, palikęs tautos žaizdų eilėraščių ciklą tęsti savo draugams, išdrįsau įbristi pačion gyvenimiškosios prozos tėkmėn ir, jei nepakreipti kita linkme vagą, tai bent valyti dumblą ir šniopus, kurių tiek daug joje prisirinko, jog vos vos gyvenimas bepateka.

Mūsų šviesuomenė su laisve nuo tautos atšoko, kaip andai nuo jos buvo atšokusi bajorija ir didžiojo kunigaikščio dvaras, dėl to, turėdamas galvoje keleto amžių sunkią tautos praeitį, apeliuoju į šviesuomenės sąžinę, nes tikrai žinau, jei pasikartos istorijos klaida — tauta antro mėginimo neišlaikys ir ji greit susilauks prūsų ir jotvingių likimo.

Mielas Tautieti, knygoje rasi refreną: ,,tykiai, tykiai Nemunėlis teka''. Ašen jį daug kartų tyčia pakartojau, kad jis Tau įstrigtų širdin, kaip andai man jisai įstrigo, senelei ir sielininkams bedainuojant, o tuomet, manau, Tu manęs daugiau nebevadinsi kandžiotoju, nes knygoje aptariami svarbūs ir skaudūs reikalai, kurie, rodos, kiekvieną turėtų išvesti iš lygsvaros. Tik vieno bijau, kad Tu, paskaitęs ir pasigėrėjęs ar pasipiktinęs mano mintimis, nepaliktum toks, kaip esi, mat jei mūsų šviesuomenė, kurios pareiga eiti tautos priešakyje ir vesti ją, nesusipras tai, kartoju, mūsų kaulai vaitos nelaisvėje.

1935.VIII.12

GYVIEJI

Ir aš mažiau pavargau nuo kalėjimo, kuriame parašiau savo knygas, negu nuo Venecijos, kuri man netiki.

V. Šklovski **Marco Polo**

ANTANAS STRAZDELIS

Šio mėn. 11 d. sukako lygiai šimtas metų nuo Antano Strazdelio mirties.

Visa Lietuva dainuoja:

Ei tu, tu, tu strazdelis,
Tujei margas paukštelis.

arba:

Ei tu, strazde, strazdeli,
Tujei margas paukšteli!

Šią dainelę žino visa Lietuva, bet ji gal nė nežino, apie kokį strazdelį ši daina dainuoja. Ji dainuoja apie patį dainelės autorių, apie Antaną Drazdavską ir Antaną Strazdelį, o juodu abu vienas kito verti. Gal kuris ir pralenkia antrąjį, bet kuris būtent — sunku pasakyti.

Ši dainelė tiksliai apibūdina autorių.

Jis buvo baudžiauninko sūnus, bet ar buvo tuomet nors vienas bajoras toks laisvas paukštis kaip Antanas Strazdelis.

Strazdelis gimė Lietuvos rytų krašte (Zarasų ap., Kriaunų v., Astravo sodž.). Dabar rytai duoda mūsų literatūrai toną. Rytai arba vadinamas Anykščių kraštas labai apstus poetais: Vienuolis, Tumas ir nemažas būrelis jaunesniųjų.

Marga mūsų rytų gamta, bet dar margesni jų žmonės, rytiečiai.

Paimsime, pavyzdžiui, du: Vienažinską ir Baranauską. Jie abu rytiečiai. Vienas pritardamas armonika liejo erotiškus jausmus, o antras nei puse žodžio apie tai neprasitarė, bet jų kūrybos nuotaika labai artima.

Baranauskas buvo didelės valios žmogus, jis pajėgė už-

gniaužt, pajėgė suvaldyt savo jausmus, o Vienažinskas (gal ryškesnis rytietis) — nepajėgė. Baranauskas išlaikė dvasiškio orumą, o kiti ne.

Antanas Strazdelis net pakaruoklių kapų susilaukė. Jis pats savyje netilpo, jį prie to privedė rytų stichija. Būtų gyvas reikalas rytus apibūdinti, bet pakaks skaitytojui atsiminti nors vieną kurį rytietį rašytoją. Tiesa, rytai ne taip lengva suprast, nes jie įvairūs. Įvairi gamta ir įvairūs žmonės. Ežerai, kalneliai, žaliumynai. Tame peizaže skęsta žmogus.

Lietuvos rytai, kaip Vincent van Gogh, impresioniški. Visi rytiečiai mėgsta gamtą. Visi lyrikai: Baranauskas, Biliūnas, Vienuolis...

Šaltekšnėlės vanduo, pilna pieva margų dobiliukų.

Vienuolis

Vidunakty taip tyku, — kad girdi, kaip jaunas
Lapas arba žiedelis ant šakelių kraunas.

Baranauskas

Rytų gamta, anot Baranausko:

Iš to (iš gamtos), *matai, ašaros ir atsidusimas,*
Iš to šventos pajautos, iš to giesmės imas.

O Biliūnas, o kiti. Bet grįšim prie Strazdelio.

Jis bene bus pirmasis baudžiauninkų sūnus mūsų literatūroje. Ir pirmasis poetas — bohemietis. Nerūpestingas kaip paukštis.

Sako, kad jis prastai dėvėjo: namų darbo rūbais, degutuotais batais, net ir nosinę turėdavęs namų darbo drobės. Su baudžiauninkais labai gražiai gyveno: jis juos ir jie jį mylėjo. Strazdelio nemėgo tik bajorai ir kunigai, bet ir jis jų nemėgo ir, pasitaikius progai, juos pašiepdavo.

Keistas žmogus tasai Strazdelis. Jį sunku suprast. Kaip, sakysime, vienas ir tas pat žmogus galėjęs rašyti:

Mušė diedas mizeroką,
Pakeldamas andaroką.

ir:

Damininkui bėda!
Vienoj pusėj šlėkta,
Antroj pusėj dvaras.
Tu nežinai, Damininkai,
Kas ant tavęs baras.
Ateina urėdas
Ir paskui tijūnas —
Damininko nabagėlio
Dreba visas kūnas.

Bet juk jis parašė dar:

Pulkim ant kelių visi krikščionys.

Parašė giesmę, kurią daugiau kaip šimtas metų gieda bažnyčiose. Ją giedame ne tik mes, bet ir lenkai.

Bet tai nė kiek nekeista.

Mes žinome vieną plėšiką ir vagį, žinome Pranciškų Vijoną, kuris, be to, buvo mirties poetas.

Strazdelis buvo nesuprastas andai, bet jo ir šiandie nesupranta. Kai kas mano, kad jis buvo per Krasickį tapęs Volterio sekėju, laisvamaniu. Maža kas juo domisi, nes jo eilės labai panašios į jį patį. Eilės nepastovios. Kraštutinumai. Strazdelis blaškėsi kaip audroje pririšta valtis. Jo eilių forma labai primena jo aprangalus: namų darbo sutaną, degutuotus batus ir drobinę nosinę. Mums ir jis ir jo dainelės per prastos. Mes mažai juo domimės, bet nereikia užmiršti, kad nūdienos pradžia yra Strazdelis. Naujasai gyvenimas ir naujoji kultūra yra baudžiauninkų (dabar išsilaisvinusių baudžiauninkų) padaras.

Ir Poška, sakysime, užtarė liaudį, bet tarp Poškos ir Strazdelio yra didelis skirtumas. Poška, nors ir užtarė baudžiauninką eilėmis, bet pats nenusileido į tą žemumą, kurioje Strazdelis jautės kaip namie.

Jo gyvenimas ne laisvamanybė, kaip daugelis mano, bet antausis tų dienų bajorijai ir kunigijai, ypatingai pastarajai, kuri iš sakyklų sočiai kalbėjo liaudžiai apie krikščionišką meilę, bet pati buvo labai toli nuo skelbiamos meilės ir baudžiauninkų, kurių buvo ir žemė, ir dangus: žemė, nes jie buvo lietuviai, ir dangus, nes jie buvo baudžiauninkai.

Ko ko, o pakaruoklių kapų Strazdelis neužsitarnavo, bet tai yra labai charakteringa. Aš nebūsiu toks nuolaidus kaip tas vyskupas, kuris pašventino Strazdelio kapą ir akmenį užrito. Strazdelis išėjo iš to kapo, kai tik jį pašventino. Todėl, kad ne dėl to jam reikėjo kapą pašventinti, kad jis *Pulkim ant kelių* parašė, bet dėl to, kad jis mylėjo baudžiauninką, kuris buvo religingas kaip ir pats Strazdelis. Strazdelis nebuvo laisvamanis, nors laisvai gyveno ir dar laisviau rašė.

O kad jis laisvai gyveno ir dar laisviau rašė, tai kaltas ne Volteris ir Krasickis, bet jo stichijinga siela. Kalta rytų dvasia, kurios jis nepažabojo, nes ne visi tai gali. Kaltas rytiečio atvirumas, mat geriau vieša nuodėmė, nes ji kartu ir išpažintis, negu paslėpta, kuri nežino nusivalymo.

Gal manot, kad liaudis nežinojo, kaip Strazdelis gyveno, gal manot, kad Strazdelio vaikai nežaidė su baudžiauninkų vaikais. O kodėl jį liaudis mylėjo, kodėl jo daineles dainavo? Kodėl jo liaudis nepasmerkė už nekunigišką gyvenimą? Kodėl nei viena legenda, nei vienas anekdotas nekalba apie jo žmoną ir vaikus, bet kalba apie jį kaip kunigą, pamokslininką, baudžiauninkų užtarėją? Yra juokingas anekdotas. Mirė bajoras. Sūnus norėjo labai pagerbt tėvą, todėl pasamdė geriausį pamokslininką, Antaną Strazdelį, kad jis jo tėvą išgarbintų. Gausiai jam atlygino. Strazdelis pradėjo pamokslą, bet klostė ne dorybes to bajoro, o nedorybes. Sūnus pamatė, kad Strazdelis daro meškos patarnavimą, ir priėjęs prie Strazdelio paklausė: ,,Gal jau pakaks!''. Bet Strazdelis atsakė: ,,Tai tik už sūrius, o už sviestą dar pasakysiu''. Ir išklostė tikrą bajoro gyvenimą, nes meluot, kad ir apmokėtam, jam nemoralu atrodė. Jis buvo stataus ir atviro būdo.

Jo gyvenimas ėjo prieš tėkmę.

Todėl ir norisi pakalbėti apie du Strazdelio veidu: vieną poeto, o antrą baudžiauninko. Jis gyvenimu eiles papildė.

Jo eilės prastos kaip baudžiauninkų buitis ir kaip jo gyvenimas, bet jis ir eilėmis, ir gyvenimu pataikė į baudžiauninko širdį.

Jo daineles, nors jos ir prastos, visa Lietuva dainavo; jo gyvenimas, nors ir nenormalus, bet jį visa Lietuva kartojo.

Už poros šimtų kilometrų nuo tų vietų, kur Strazdelis gyveno, galima labai daug nugirsti anekdotų iš jo gyvenimo. Tiesa, dalis anekdotų tik pagal žinomus variantus galima atpažinti, nes

klaidžiojantieji anekdotai tautosaka pavirtę, o kaip mūsų tautosaka vengia tikrinių vardų, tai dažnai tie anekdotai pasakotojų apšlifuojami ir pagražinami taip, kad sunku atspėti, iš kur jie kilę ir apie ką kalba. Reikia manyti, kad dalis tų legendų jau žuvo, bet iš tų, kurios liko, aiškiai matosi, kad Strazdelio gyvenimas buvęs labai nuostabus ir turtingas.

Sakysit pasakos, bet kiekvienoje pasakoje yra tiesos. Ir jei nors trečdalis žinomų anekdotų yra kilęs iš realaus Strazdelio, tai jau pakanka jam apibūdinti. Visi anekdotai ir visos jo dainelės labai artimi liaudžiai. Tai kas, kad jis nesutapo su to meto dvasiškija. Tie neigiamumai kalba apie jo taurią ir tiesią sielą.

Jūs nemanykite, kad dėl menkniekio liaudis legendas kūrė. Legendos kyla iš žygių. Mes niekuomet negalėsime parašyti Strazdelio biografijos, kaip prancūzai negali parašyti Pranciškaus Vijono, nes ir mūsiškio, ir prancūzo gyvenimai yra tarp realybės ir legendos. Galima susilaukt iš Strazdelio gyvenimo tik romano, kaip susilaukė Vijonas. Abiejų jų gyvenimas nustojęs realybės.

Man rodos, kad Strazdelio ir kapo nėra. O nėra jo todėl, kad Strazdelis dar gyvas. O kai jis mirs, mes jį gražiai palaidosime, bet gal vėl pakaruoklių kapuos, kad kiti, po mūsų atėję, juos pašventintų ir akmenį užristų. Akmenį su parašu, kad ten ir ten ilsisi Antanas Strazdelis, *Pulkim ant kelių* ir kitų dainelių bei gyvų legendų autorius. Bet tai jau trys Strazdeliai. Gal atsiras ir daugiau.

Kažkaip nesinori gyvą Strazdelį į kapus pakasti. Jis toks malonus gyvas! ir gerai, kad nei jo gyvenimas, nei jo dainelės nestudijuojamos, nemarinamos. Jis taip gaivališkai gyventi troško, jis taip blaškės.

Jis dar ir šiandie kaip gyvas su gyvais kalba. Tai galima pastebėti tik medinėse sodžiaus bažnytėlėse, kur visa bažnyčia traukia:

Pulkim ant kelių visi krikščionys...
... Ašaras liekim, širdį graudinkim...

Tai visa ta graži Lietuva, kuri šiandien miršta. Čia manęs nepalaikykite pesimistu, nors gyvenimas iš tiesų yra ne kas kita kaip agonija: kova gyvenimo ir mirties. Gyvenimas — nenusisekęs žygis prieš mirtį.

O gera būtų gyvent be galo, gyvent nors daina, nors legendomis. Gera, nors sunku.

Ak, kam tas gyvenimo slegiantis ūpas, geriau nerūpestingas ir margas kaip dangaus paukščio, kaip Antano Strazdelio:

Ei tu, tu, tu strazdelis,
Tujei margas paukštelis.

Iš tiesų margas paukštelis buvo tasai Antanas Strazdelis, baudžiauninkų sūnus ir užtarėjas ir pirmas poetas — bohemietis.

1933.IV.12

MAIRONIS

Ar giedrios išaušta pavasario dienos,
Ar krinta nuo dalgio žvangučiai lankos,
Ar šaltyje dreba nupiautos rugienos —
Mums mūsų tėvynė brangi visados.

Maironis

Laisvės realybė. Realizmas ir literatūroje suprantamas kaip tikro realaus gyvenimo pavaizdavimas, vaizdavimas visų faktų su visu gyvenimo purvu, su jo šiurpia tiesa.

Laisvės siekimas buvo tarytum koks žygis, jame nesijautė kasdieniškos dienos nuotaikos, nesijautė sliekiško darbo pilko šiokiadienio sumintame take.

Miestų namai tinkuojami tik nuo gatvės, ir dažnai galima matyti netinkuotas sienas, galima matyti nuogas plytas su plyšiais ir tinko išsikišimais.

Kaunas statėsi.

Maironis mėgdavo retkarčiais pereiti per miestą. Jis eidavo ir stebėdavo naujai statomus Pienocentro ir pašto rūmus. Jis kadaise kovojo dėl šito miesto! Kadaise buvo laisvė tik svajonėse, tos svajonės kvepia kaip žaizdos. Tai buvo šventadienio nuotaika.

Šiandien tas miestas, dėl kurio Sibiran ėjo, auga ir gyvėja, darosi nors mažas, bet vis dėlto Europos šešėlis. Darosi jis tuo patim ir kasdieniškas, ir pilkas, jame nėra jau tos šventadienio nuotaikos.

Žydai svajoja apie savo ,,pažadėtą žemę'', svajoja, kaip ją atgaus ir pradės joje ridikus su česnakais diegti. Bet tegu žydas įsidiegs nors vieną česnako daigelį, ir jam ta pažadėtoji žemė apkars kaip česnakas. Geriau laisvę turėti akyse, bet ne rankoje.

Ir aš manau, kad baigdamas septintą dešimtį senelis Maironis žiūrėjo į besistatantį miestą ir norėjo grįžti, norėjo grįžti tan laikan, kai jis dėl jo kovojo. Šiandie čia statybos — kūrimosi laikas, šiandie čia niūrus šiokiadienis, pilkas kaip sudėvėta milinė. Šiandien čia poetas nereikalingas.

Jeigu būtų galima, tai pėsčias grįžtų į erškėčiuotus mūsų laisvės kalvarijos kelius, grįžtų tenai, kur buvo toks vaiskus, toks stiprus tikėjimas, kur buvo mėlynos ir šviesios kaip bobvasario dangus mūsų laisvės kovotojų akys.

Laisvės idėja dingo. Yra pati reali laisvė. Į Sibirą negrįši. Sostinė statos. Jai nereikalinga nei pakelta nuotaika, nei poetų sentimentai. Jai tik reikia kasdieniško darbo, jai reikia lipdytis kaip kregždei.

Kur tu dingai, laisvės idėja?! Mes per Sibirą į tave grįžtume, grįžtume basi, pančius žvangindami, bet širdyse neštume iškentėtą džiaugsmą, neštume linksmą žinią, kaip Nojaus balandis. Neštume tą džiaugsmą, kuris šiandie jau kasdieniška duona tapo.

Apie tuos dalykus galima buvo pakalbėti su Maironiais, kurie šiandie miršta. Tiesa, šiandie kitas gyvenimas ir kiti siekimai. Maironiams jie ir dideli ir maži.

Kadaise lietuvis buvo kažkokio kilnumo ir verta pagarbos sąvoka, nes jo ateitis buvo, nes juo buvo tikima. Šiandie lietuvis paprastas pilietis. Iš jo reikalaujama ne žygių, bet šiokiadienio darbininko, šiandie lietuviui reikia vien pienu ir bekonais rūpintis. Ir kas pasakys, kad tai nereikalinga?!

Šiandie lietuviška daina gęsta sodžiaus laukuose ir miestų patefonuose. Šiandie dainas pakeičia fokstrotai ir tango. Šiandie lietuvis stengiasi tapti europiečiu. Šiandie jau lyg ir svetimas Maironis su savo:

Kur rausta žemčiūgai, kur rūtos žaliuoja,
Kur mūsų sesutės dabina kasas...

Jau lietuvaitė kerpa savo gintarines kasas, kerpa pagal Europos madą.

Gyvenimas savo daro, jam priešintis nėra kaip, o Maironiui visi šitie dalykai buvo svetimi ir nesuprantami. Bet vis dėlto jam buvo gera stebėti tą naują gyvenimą, stebėti kaip yra stebimi vaikai bežaidžią smėly. Juk tai jo svajotos laisvės realybė.

Maironis buvo jau per senas, jis negalėjo drauge su nauju gyvenimu ir naujais žmonėmis žaisti. Jis liko beveik ramus stebėtojas. Bet jam buvo malonu ir gera.

Jis norėjo gyventi ir su šypsena stebėti, kaip statosi miestas,

dėl kurio jis kadaise kovojo. Jis norėjo mus tėviškai pabart ir tėviškai pamokint; jis tai galėjo daryti, nes jis buvo laisvės kovotojas, jis taip narsiai kovojo, kaip tie mūsų kareiviai, kurie krito palei Alytų ir Giedraičius.

Todėl norisi kalbėti apie Maironį, bet ne apie tą, kuris kadaise dainavo:

Jau slavai sukilo. Nuo Juodmarių krašto
Pavasaris eina Karpatų kalnais...

arba:

Gana lietuviškos kantrybės!
Ginkluota kelkis, Lietuva!

Bet apie tą išėjusį iš kantrybės senelį, kuris palyginant dar ne taip seniai rūsčiai prabilęs buvo:

O tų partijų tarp mūsų,
Jų programų ir barnių,
Tiek vargiai pas vargšą bl...
Atsiras už marškinių.

Štai ką padarė iš Maironio naujas gyvenimas. Rodos, ne jo šitie žodžiai. Lietuviui jis vartodavo tik rinktinius, tik švelnius žodžius. Šiandie jis lietuvį bara. Kodėl?

Jis iki pat mirties kovojo dėl šito miesto, jis dėl jo iš lygsvaros išeidavo, nes tas miestas jo. Jis jam brangus; jis, jį apverkęs, gali ir prakeikt. Jam Lietuva brangi ir nepamainoma, ir vadinamosiose satyrose jaučiama Maironio pirmoji *Pavasario Balsų* ir *Jaunosios Lietuvos* tėvynės meilė, tuose žodžiuose yra Dono Kichoto šauksmas:

Dulcinėja balta kaip sniegas, tik žmonės ją aprengė paprastos kaimietės rūbais!

Lietuva jam buvo ta naivi šviesiaplaukė mėlynakė, bet partijų ginčai padarė ją tokią paprastą ir kasdienišką.

Šiandien ne vien Lietuva, bet ir lietuvis pasikeitė. Prekybininkas, vagis, žmogžudys, sąžiningas ir nesąžiningas valdininkas — visi lietuviai. Net ir ta mergaitė, Maironio apdainuota šviesiaplaukė, kuri pigiai parduoda savo kūną, juk ir ji lietuvaitė. Ir ji laukė laisvės, bet tik ją pagavo savo naguosna

mūsų naujas gyvenimas. Juk jos kūno reikalauja tie patys ,,broliai artojai'', kurie ,,lietuviškai šneka''. Tokia tik yra karti gyvenimo tiesa. Gyvenimui kelio nepastosi. Jis toks įžūlus ir toks baisus. Bet tai yra tik toji nenutinkuota namo siena. Ne visas gyvenimas tokis, bet vis dėlto tai yra ta Lietuva, dėl kurios kovojo Maironiai.

Arba vėl:

Automobiliai tik dunda
Su mergelėmis linksmi.
Sąžinė tik tuomet bunda,
Kai už kyšius teisiami.

Šio posmo didvyriai ne rusai ir ne lenkai, o 100% lietuviai. Taip, tie patys lietuviai, kurie kovėsi Žalgirio lauke, kurie pančius į Sibirą nešė.

Maironis tų visų faktų negalėjo nutylėti, jam sąžinė neleido. Jis netekdavo lygsvaros, nes perdaug lietuvį mylėjo, iš tų žodžių matyti, kad Maironis norėjo atsitraukti, norėjo grįžti per Sibirą, grįžti su geležinių pančių žvangėjimu, kad nematytų visų tų smulkmenų, kurios jį nuo lietuvio grasė. Norėjo vėl kovoti dėl to miesto, kur statosi Pienocentro ir pašto rūmai, kur samanoja sodžiaus trobų stogai ir lietuvio širdis.

1932.VII.16

TUMAS IR KANARĖLĖS

Ir vėl laidojam. Miršta senoji karta. Ir ne todėl graudu, kad miršta, bet kad nieko nelieka. Gal tai ir nuoseklu, nes mūsų laikų oras jiems buvo troškus. Jie buvo pratę gyvent tekančioj srovėj. Iš tiesų, ar galima gyventi ten, kur vanduo žiedėt pradeda?

Žinoma, mes nekalti. Kaltas patsai gyvenimas, kaltas patsai vanduo, kuris neteka.

Naujasai gyvenimas tik formuojasi. Turime naujų raštininkų. Gerų raštininkų, kurie guviai skaičius rašo ir puikiai balansuoja, bet dar neturime naujų rašytojų, kurie galėtų mūsų gyvenimą subalansuoti.

Jaunųjų raštai tik konstatuoja tą mūsų gyvenimo graudumą. Kalba apie negalėjimą kurti. Mes jaučiame ir žinome, kad esame atsilikę nuo Europos, nuo krikščioniškos kultūros. Paviršutiniškai mes ją vejamės, ir todėl tasai mūsų gyvenimas tūpčioja vietoje. Kam maža proto ir nuovokos, tas dar gali ramiai gyventi raštinėje ir savo namuose, bet kas nors truputį nujaučia, tam tvanku.

Mes vis pavėluojame. Pavėlavome su krikštu ir dabar pavėlavome.

Vakarai, krikščioniškoji kultūra, merdi. Ji gyvena panašius laikus, kaip mes. Mes dar vis linkę žiūrėti į senąją Europą, kuri buvo gyva, bet šiandie ir jinai gyvena didelio sukrėtimo laikus, šiandie ir ji blaškos po kraštutinumus ir ieško išeičių.

Šiandien mes jaučiam, kad gyvename, o kuomet būna tikrasai gyvenimas, tuomet nei jo pajusti nėra kada. Nes gyvenimas pats neša, pats eina, ir dairytis bei kontempliuoti nėra laiko.

Apie tai daug rašoma ir mąstoma pačiuose Vakaruose. Vakarai patys jaučia, kad tik kažkokios jėgos galėtų juos išgelbėti, kurios pajėgtų išjudinti sustojusius ir jau aprūdijusius gyvenimo ratus.

Europa visa tai jaučia. Pakanka prisiminti populiarų Špenglerio veikalą, pavadintą *Vakarų saulėlydis*. Tos sąmonės, to nuovokumo, sako, neturėjęs klasiškasai pasaulis:

„Mes mirštame kaip anatomai, čiupinėdami patys savo pulsą".

Žinoma, gyventi reikės, ir ateis iš kur nors naujo gyvenimo srovė, kuri vėl neš mintį ir patį gyvenimą. Ir mus drauge.

Taip, kad jau ir mes, gyvendami kultūros atoslūgio laikus, tarytum ir prisivijome Europą. Mums vytis nėra ko, nes ir ten, pagal jų pačių žodžius, nėra nieko.

Toji kultūros krizė, ypač po karo, įkyriai pradėjo jaustis. Karo nualintos ir nuvargintos tautos pajuto, kad pati kultūra virto tik civilizacija ir kad civilizacija ėda kultūrą. Pereita iš visumos į detales, tos detalės padengė visumą ir baigia ją naikinti.

Mes tuo neviltieskumu užsikrėtėme, mes žiūrime į Vakarus, o Vakarai patys graižosi beviltišku žvilgsniu.

Kuomet mes turėjome savo minčių ratą, kuris neperšoko per mūsų teritorijos ribas, mes buvome drąsūs ir kūrėme savam būriui žmonių, savo tautai, bet mes šiandie įėjome į krikščioniškos kultūros tautų šeimą, mes šiandie patys save valdome, ir mūsų reikalai pakitėjo. Kas anksčiau buvo labai svarbu, šiandie tai nieko nereiškia. Pasidarėme biuro žiurkės ir popierius graužiame.

Europa dar gali žaist kultūra, nes ji turi daug gražaus laiko.

Mes to padaryt negalime, nes mums dar reikia tvarkyt raštinė. Reikia statyt nauji stalai ir dėt ant jų naujas pajamų — išlaidų knygas, o prie jų sodinti naujus žmones.

Rašytojui stalo dar nėra. Jis dar neturi etato. Neturi darbo.

Tokiu laiku reikėjo gyventi paskutiniuosius gyvenimo metus dr. kan. Juozapui Tumui-Vaižgantui. Tokiu laiku reikia gyventi dar keletui iš sodžiaus atvežtų mėlynų ir naivių akių.

Jūs esate girdėję, kad Tumas turėjo šuniuką ir kanarėles. Dvi. Geltonas.

Kanarėles ir šuniuką prieš keletą metų pats Tumas aprašė.

Tumas suprato mūsų gyvenimą. Kanarėlės gyvas pavyzdys. Jis mirė kaip anatomas, čiupinėdamas pats savo pulsą.

Iš pradžių jis norėjo prisitaikint prie biuro kėdės, bet pamatė, kad negali prisitaikinti prie jos. Ėmė ir kanarėles nupirko.

Šuniukas nepakėlė vienumos ir dingo, o kanarėlės ir Tumas liko narve.

Mūsų liaudyje yra vienas keiksmas. Tasai keiksmas taip maždaug skamba: „Kad tu dvi dieni mirtum". Baisus tai keiksmas, bet gyvenimas dar baisesnis, jis kartais marina žmogų dešimt ir daugiau metų. Neperdėsiu pasakęs, kad Tumas pradėjo mirti prieš dešimtį metų, o gal dar truputį anksčiau. Mes jo agonijos nematėme, nes jis mirė toli nuo mūsų. Mirė, kaip miršta kanarėlės, narveliuose užtroškę.

Mus nuo jo skyrė narvo virbai. Mes niekuomet to narvelio nepravėrėme, mes jo niekuomet nepaklausėme, ar jam pakanka oro.

Tumas troško, nes nebuvo gyvojo vandens, nebuvo paties gyvenimo.

Pavartykite jo raštus, ir jūs suprasite, kaip jam buvo sunku alsuoti, kaip daugeliui buvo sunku ir yra.

Gyvenimas susmulkėjo. Sužiaurėjo. Pasidarė šalta ir nesimpatiška. Jūs pasižiūrėkite į mūsų dainų apdainuotus bernelius dobilėlius, į mergeles lelijėles, kas juose paliko. Juos Tumas vadino podlecais ir broliais. Jūs pažiūrėkite, kas juose liko sava ir patraukiama.

Bet tai yra tikra. Gyvenimas žiaurus kaip Džeko Londono vilkas. Mes visi traukiame į Klondaiką. Mes lipame per vienas kitą ir klejojame aukso karštinėje. Kas mums, kad Tumas narve. Tokia gyvenimo logika, prieš tai ir priešintis negalima. Gyvenimas eina ir viską šluoja. Pradeda džiūgauti apokaliptiška bestija, verčiasi į viršų *10 centų* purvas.

Ką gali prieš tai rašytojas, ką gali prieš tai Tumas? Rašytojui lieka kanarėlės ir mirtis.

Tasai purvas ne vien dvokia, bet ir nuodina.

Nepaliks nieko šventa ir brangu. Nei Nemuno, nei dainų! Nieko neliks. Bet ką plūst, ką bart? Bart savo brolį? Naikint juos? Bet mes, naikindami blusas, galime sudeginti kailinius, kaip vienas tautietis yra pasakęs.

Girdim vyriausybę kalbant į vadinamą šviesuomenę, kad reikia daugiau meilės, daugiau pasiryžimo šiais ypatingai sunkiais laikais, bet ir jos žodžiai daugiausia, kaip žirniai į sieną, neprilimpa.

Mes palaidojom Tumą. Jam panašaus mes neturime ir ilgai neturėsime. Panašaus ilgai reikės laukti.

Mes gyvename ir tunkame jų garbės nuošimčiais. Bet mes

nejaučiame jokio dėkingumo, jokios pagarbos. Kur ta mūsų ypatybė veda? Ar mes apie tai pagalvojame? Ar mes pagalvojame apie Lietuvą, apie savo tautą? Ar nevedam kartais mes jos į prapultį? Kur dingo tie lietuviai, kurie į Sibirą ėjo, kurie knygas nešė?

Klaidingai manome, kad nihilizmas eina iš rytų. Ne, jis iš vidaus verčiasi.

Sakykit, ar galima buvo gyvent Tumui?

Graudu, kad mirė Tumas, bet dar graudžiau, kad nieko neliko.

Štai tu, išsvajotoji laisve!

Štai tu, naujasis gyvenime!

Gera būtų apie tai pakalbėti su Tumu. Gera būtų pasiguost. Pakalbėt apie kovas dėl nūdienos.

Štai tasai Tumas, kuris daugiau kaip keturiasdešimt metų bėgiojo po pažadėtąją žemę. Jis vis būdavo patekinom ir niekuomet žingsniu. Tasai Tumas, kurs nieko neužgyveno: nei namų, nei dvaro. Pasijuto jisai emeritu, atliekamu žmogumi. Pamatė, kad kovojo dėl savo emeritūros, dėl nereikalingumo pajautimo. Jis visą gyvenimą degė kaip saulė, nesigailėjo savęs ir eikvojo prakaitą ir kraują. Eikvojo savo broliams, kurie jį emeritu, atliekamu padarė. Vieni prigyveno namus, šeimą, turėjo šiokį tokį džiaugsmą, o jis nieko. Tik kanarėlės, kurios monotonišku svirpliojimu tepriminė atliekamo žmogaus vienumą. Jis neturėjo savo asmeniško gyvenimo, jis visas buvo atsidavęs tautai. Jis buvo tautos vergas. Tai pats yra pasakęs.

Jis mirė palyginti jaunas, bet jis daug buvo jaunesnis negu atrodė. Sunku rast kitą tokį, taip mėgusį darbą, taip mėgusį veiklą.

Atleiskit, kad aš pridėsiu nuo savęs porą pavyzdžių iš pašnekesio su Tumu.

Jis vis būdavo skuba. Vis patekinom. Patekinom jis ir į mirtį ėjo.

Kartą paklausiau, ar nepasiankstino apleisti bažnyčią.

,,Tai ką, mat, — sako, — reikia užleist vietą kitiems, bet kai pamanau, o jeigu aš pagysiu, ką aš tuomet veiksiu''.

Arba kartą, bekalbant apie prof. Mykolaičio-Putino romaną, prasitarė:

,,Ir aš, panie, buvau, rodos, jaunas ir gyvas, bet tos tragedijos neteko pergyventi. Nepastebėjau net. Neturėjau laiko''.

Iš tiesų, jis nemelavo. Viena, jis buvo atviras ir nieko neslėpdavo, o antra, tai jis taip buvo persiėmęs tautos reikalais, kad tikrai galėjo pats save užmiršti.

Tai jis padarė „pasenęs", tapęs „emeritu", kai kanarėles nupirko.

Energijos jam buvo, bet nebuvo kur ją dėti. Naujas gyvenimas davė jam narvą, kur nyko jo energija ir jėgos.

Būna, sakysime, taip, kad žmogus pasensta, pasidaro tikras emeritas, bet pats apie tai nežino. Apie Tumą mes to pasakyti negalime. Jis jautė savo jėgas, todėl jis dažnai save emeritu mėgdavo vadinti. Tame žodyje slėpdavosi ir humoro, ir ironijos. Sarkazmo jis nemėgo, nes per daug jau mus mylėjo. Mylėjo, kaip gali mylėti tėvas sūnus.

Jis prie visų pats prieidavo ir prašnekindavo, su juo kalbėdamas jauteis kaip artimas, kaip tautietis. Panaberijos jis nežinojo, kaip jos nepažįsta visi dideli žmonės.

Ir keista, kaip tasai „emeritas" jautė šių dienų gyvenimo pulsą, kaip giliai suprato mūsų gyvenamojo laikotarpio graudumą. Maždaug prieš metus jis, *Naujosios Romuvos* klausiamas apie mūsų literatūros būklę, atsakė taip tiksliai, kad tuos žodžius turėtų įsikalt ne vienas rašytojas ir šiaip mąstantis žmogus.

„Reikia naujų talentų, ne naujų srovių. Nėra gyvo vandens, nėra ir srovės. Dėl to ir naujoji mūsų literatūra — besrovė. Jei kas po savim pašlapina, tai dar ne srovė: srovė teka ir neša".

Vargu ar rastume Lietuvoje kitą tokį žmogų, kuris taip blaiviai ir tiksliai mūsų aimanavimus dėl kultūros krizės būtų apibūdinęs.

Mes nežinome, ko nustojome, kaip mes nežinojome, ką turėjome.

Jūs dabar jau galite nujausti, kaip buvo sunkūs jam tie keli ar keliolika paskutinių jo gyvenimo metų. Jis buvo pilnas energijos ir gyvenimo, bet jau neturėjo kur jos dėti, nes mūsų gyvenimo srovė aprimo ir vanduo pradėjo žiedėti, o pajudintas ir dvokti. Todėl jis pasitraukė iš arenos, todėl jis kanarėles nupirko.

Kas iš to, kad jis būtų ir judinęs stovintį vandenį. Iš to maža naudos. Tik dvoktų, ir daugiau nieko. Tai gali pastebėti kiekvienas, kuris nors šiek tiek mūsų gyvenimą seka.

Tumas puikiai jautės iki laisvės, nes jo kelias buvo tiesus, o jo siekimai aiškūs. Ir mums paliko daugiau kaip galėjo. Atėjo nau-

jas gyvenimas, ir jis iš mūsų, kultūros žmonių, pradėjo daugiau reikalauti, kaip siekia mūsų etnografinės ribos, tuomet mes ir pradėjome skųstis kultūros negalavimais, kuriais skundžiasi Vakarai, kuriuos mes norime pavyti. Tumas visus tuos dalykus jautė, o jei apie tai mažai kalbėjo, tai gal tik todėl, kad mūsų jaunų jėgų nenorėjo ta neviltim apkrėsti.

Jis mirė kaip anatomas, čiupinėdamas pats savo pulsą.

Gaila Tumo. Jo nebuvimą mes visi jaučiam, o jaučiam todėl, kad nieko neliko.

Būtų buvę gera vien jaust jo buvimą. Būtų buvę gera prisimint, kad kažkur toli sostinės užkampyje gyvena dviejų geltonų kanarėlių draugijoje didelis ir giedras žmogus, kuris kovojo dėlei šito miesto sienų. Būtų buvęs lengvesnis šis nevilties laikas, ir gal taip įkyriai ši grasi mūsų gyvenimo tyla neoštų.

Gyvename šermenų laikus. Keliam dideles laidotuves, bet jau panašių į Tumo nedaug tesulauksime. Gal ir nesulauksime, nes jam panašaus neturime. Buvo daug garbingų mūsų tautos vyrų, jų dar liko, bet nei vienas nebuvo taip arti mūs priėjęs, taip drauge su mumis gyvenęs, taip viskuo dalinęsis kaip Tumas.

Buvo didelės laidotuvės. Didelės iškilmės. Visa sostinė ėjo paskui vėliavas, vainikus, ordinus ir Tumą. Ėjo vyriausybė, įgalioti ministeriai, generolai... Ėjo burmistras su miesto tėvais. Ėjom ir mes, nepaslankūs lietuviai rašytojai. Įkandin dviejų orkestrų. Prie miesto sodo užbėgo už akių opera, drama, baletas ir choras ir atstūmė mus, rašytojus, nuo Šopeno ir Tumo.

Charakteringa detalė. Mes prie jo mirusio norėjome būti kaip galima arčiau. Mes plakėmės prie jo negyvo, o gyvo mes nematėme ir laukėme, kad jis į mus ateitų. O jis taip mėgo savo tautiečius, jis visą gyvenimą mus švietė ir šildė. Jis eikvojo save, leido iš savęs spindulius ir šildė, kaip šildo tik pati dosnioji saulė.

Šviesiausia asmenybė. Jį reikėtų laikyti jaunimui pavyzdžiu, reikėtų įtraukti į elementorius, kaip amerikiečiai yra įtraukę Jurgį Vašingtoną. Jam reikėtų pastatyti paminklą, kad iš tolo matytųs, kad kiekvienam primintų, koks turėtų būti kiekvienas mūsų tautietis. Mažiausia sau — daugiausia kitiems, broliams.

Taip, buvo didelės gedulingos iškilmės. Visa sostinė jose dalyvavo. Bent taip atrodė. Bet kiekvienas jautė, kad jos kažkaip nepilnos, kad jose kažko trūko, o jose trūko paties Tumo. Nebuvo kas karstą sutinka, kas paprastais žodžiais prabyla.

Kadaise Tumas stoty, atvežus iš Karaliaučiaus, pašarvotą prof. Kazimierą Būgą prašnekino:

— Tai ką, Kazimierai, atbildėjai!?...

Visi mes buvome, bet nebuvo Tumo, todėl ir nebuvo tų tragiškai paprastų žodžių, kuriais jis, būdavo, tokiose aplinkybėse ašaras traukdavo.

Mes nežinome, kaip jis gyveno, kas jam maudė, kas skaudėjo. Jis save mums atidavė, o kai pasijuto vienas — mes jo nematėme. Mes nenuėjome prie jo agonijos patalo, mes nepaprašėme tėviško palaiminimo. Mes jį palikome vieną su kanarėlėmis.

Jo laiškas apie šuniuką ir kanarėles bene bus geriausias dalykas, kurį mūsų literatūra yra davusi per visus mūsų nepriklausomo gyvenimo metus. Tai novelė, kuriai lygios savoje literatūroje vargu ar rastume. Tai yra mūsų gyvenimo gyvavaizdis, tai gražiausias mūsų literatūros perlas.

Gaila Tumo, gaila, kad mirė, o graudu, kad nieko neliko.

Mes nepažinom Tumo, kaip ir nežinom, kuriam galui jis kanarėles nupirko. Jis troško bendrauti su mumis, gyvent drauge, drauge džiaugtis ir verkti. Ir kai tie ryšiai, kurie mus su juo (juo simbolišku) rišo, galop nutrūko, jis pasijuto vienas, jis norėjo už šio to užkliūt, kas jį šiek tiek palaikytų — nupirko kanarėles, kurių draugystėje praleido paskutinius savo gyvenimo metus. Mes privalome būti dėkingi nors toms kanarėlėms, kad jos karšino ir guodė dr. kan. Juozapą Tumą-Vaižgantą.

1933.IV.14

MIESTAS, KURIAME GYVENO IR MIRĖ TUMAS

Garsų ir vaizdų montažas

Didžiulė žmonių litanija, ilgesnė kaip Visų šventųjų. Jums turbūt teko girdėti Visų šventų litaniją, per laukus šaukiančią. Šaukiančią toli, tai yra tas pats, kaip žmonių minia iš tolo.

Litanija artėja, ir jūs jau skiriate šventuosius:

— Šventi Kozmai ir Damijonai

— aaaaa!

Ilga litanija — jos neaprėpsi. Todėl jūs imate atskirus žodžius, atskirus šventuosius.

Apsistokime prie Kozmo ir Damijono, o tegu litanija laukais šaukia, nes tokios ilgos litanijos nematė kalnas, kaip jis kalnu tapo.

Stovi Kozmas ir Damijonas ir samprotauja:

— Kurį miestą tau Kaunas primena, Kozmai?

— Paryžių! Ne! Naujorką? ... O žinai, Damijonai, Kaunas man primena gimtąjį parapijos miestelį. Po mišių Laisvės alėja ir N. miestelio prekyvietė pilna žmonių, kurie kiek pabūva ir po to išsiskirsto. Kaunas primena paprastą parapijos miestelį. Tumą reikėtų laidot su Visų šventųjų litanija...

Paliksime samprotaujančius Kozmą ir Damijoną ir visą litaniją.

Nepameskime tik litanijos motyvo. Jis čia reikalingas kaip laidotuvėse.

Jūs turbūt jau žinote, kad prasideda Tumo laidotuvės. Laukiat duryse karsto, bet jo vis dar nėra. Pamažu nukrypsta akys kiton pusėn. Visai priešingon.

Gegužės galas. Saulėlydis. Dusulingas garlaivis riekia Nemuno ar Neries želatiną. Sudžiūvę berželių lapai ir popierinės vėliavėlės. Sausas berželių ir popieriaus šlamesys, o prie jo

anemiška bažnytinių rubų adytoja ir Saliamono Banaičio raidžių rinkėjas.

Bažnyčių ir Rotušės bokštai susmeigti vandenin kaip kalavijai.

— Neapolis! — pasakė raidžių rinkėjas.

Adytoja prisiminė rožančių ir Mykolo Vaitkaus lyrikos tomelį. Bokštų ir nušvitusių dulkių poezija, bet papūtė drėgnas, pelėsiais pakvipęs vėjelis.

Neapolis, tai kažkas smagu ir miela, kaip jaunystė, kaip meilė.

Garlaivis sunkiai, bet vis dėlto artėja lakių bokštų miškan. Ryškėja krantinė su liepelėmis, kleveliais ir kaštoniukais, su Mykolo Vaitkaus paslaptingų šešėlių siluetais, su stearininiais adytojų veidais, kuriuose ramiai plasdena mėlynų akių melancholijos liepsnelės.

Po to išsiskiria Vytauto bažnyčia ir Perkūno šventyklos skliauto detalės, jėzuitai ir Rotušė, parapija ir sunki katedra (dabar Bazilika).

Po to Švento Kazimiero draugija ir Saliamono Banaičio spaustuvė.

Po to Maironis, Jakštas, Tumas.

Po to raidžių rinkėjai ir kiti poetai.

Po to graudingi Juozapo Naujalio vargonai ir... šito miesto mirtis.

O buvo taip, kad raidžių rinkėjas vieną dieną metė Saliamoną Banaitį, poeziją ir dar kai ką.

Raidžių rinkėjo nebepažinsi. Žalia gelumbė ir ramūs rutuliukai, kaip adytojos ašaros. Buvęs rinkėjas atidžiai pagaikštėliu taiko. Ilgai taiko. Po to rutuliukai ritinėjas kaip ašaros.

Rinkėjas vedė, skyrėsi ir įstojo į septyniolikos Kauno ponų klubą.

Vakaro vėsuma, kaip skruzdėlės, oda bėgioja. Ta pati anemija, o akyse dar daugiau melancholijos. O veidas tikrai stearino. Aleksoto šlaite trykšta kaip krištolas, kaip kalnų šaltinis, vienų viena lakštingala. Tasai sopulingas balsas rėžia širdį kaip deimantas stiklą. Bėgtum nuo lakštingalos prie Mykolo Vaitkaus tomelio, bet vis tiek. Iš čia nepabėgsi. Tegu raižo deimantas stiklą.

Tegu popieriniais marškiniais ir pigaus odekolono troškiu kvapu užklydęs, kaip pasilikęs gandras, frantas pasakoja anekdotą apie septyniolika Kauno ponų.

Saliamono Banaičio raidžių rinkėjas būtų andai pasakęs, kad

toks odekolonas — move-ton. Tais dviem žodžiais jis pabrėždavo ir išsemdavo visą šios gražios kalbos bagažą.

Frantas pasakoja.

Aš nemėgstu alėjos. Ten negali būti meilės. Aš net nemėgstu Metropolio. Beje, ar girdėjai, ką pasakoja apie poną M.? Jis yra septyniolikos Kauno ponų klubo narys. Juokingas atisitikimas.

Kartą iš provincijos atvažiavo vienas ponas. Jis norėjo Metropoly vakarą praleist, bet buvo tiek daug žydų ir nežydų, kad nebuvo nei vieno staliuko, nei vienos kėdės. Nusiminė ponas. Pakalikas, kiek pamąstęs, rado išeitį. Metropoly susirenka viename kambaryje septyniolika Kauno ponų ir vakarų vakarais sėdi. Ten yra viena kėdė liuosa. Gal ten? Ponas sutinka.

Kauno ponai sėdi. Veiduose nei liūdesio, nei džiaugsmo. Veiduose nieko nėra. Sėdi ponai ir tyli kaip žemė, o provincijos ponas garsiai geria arbatą.

Tyla kaip aguonas sėjant. Tik staiga ponas M. šaukia: „Ketvirtas". Arklių žvengimas, ir vėl tyla. Provincijos ponas apsižvalgė, nieko nesuprato ir dar garsiau siurbė arbatą. Kiek palaukus, ponas K. sušuko: „Septynioliktas!". Vėl panašus juokas, vėl tyla. „Kokis čia velnias?" — mano provincijos ponas, bet sėdi ir kenčia. Po kiek laiko ponas N. sušunka: „Trisdešimt ketvirtas!" Vėl arklių juokas. Trūko provincijos pono kantrybė, ir išbėgo pro duris.

„Ką tamsta iš manęs, provincijos žmogaus, tyčiojies? Pasodinai tarp kažin kokių idiotų, kurie pirma skaičius šaukia, o po to žvengia."

„Nepyk, pone, — sako pakalikas, — aš tamstai visa paaiškinsiu. Šie ponai čia kas vakaras renkas, vienas kitą geriausiai pažįsta, visas kalbas seniai iškalbėjo ir išsipasakojo visus anekdotus. Visus anekdotus atmintinai žino, taip kad nėra reikalo juos kartoti, dėl to sunumeravo anekdotus ir šaukia skaičių, staiga visi prisimena anekdotą ir juokiasi."

Po to pakalikas nuo savęs dar pridėjo: „Poną M. ėda sifilis, poną K. skolos, o nuobodis — visus".

O Žaliajame Kalne stovi naujas namas. Kieme dar kalkėti lentgaliai, plytos, skardos ir tolio atabraizgos. Bute dar kvepia kalkės ir dažai. Bute valdininkas ir žmona. Jauna graži žmona, o vyras nei jaunas, nei senas, dar būtų vietos ir meilei, ir džiaugsmui, bet jų veidai ramūs, kiek susirūpinę.

Staiga skambutis, laiškininkas ir trys sulenkti popieriukai. Kiekviename „Gerbiamas Tamsta" ir „bus protestuotas". Vyras paėmė popierėlius ir, pažymėjęs kalendoriuj, padėjo. Po to paėmė užrašų knygelę. Ten visa sužymėta: „Tolis — tiek, cementas — tiek, skarda — tiek, abiejų algos — tiek, o skolų — šitiek".

— Klausyk, gerute, reikia parduoti pusę sklypo.

— O kur aš gėles diegsiu!

— Neparduosi — neliks nei namo, nei gėlių. Išvaržys.

— O gal dar Ūkio banke, gal kasose?

Pauza.

— Aš sakiau, kad nereikia antro aukšto. Būtume gyvenę ir gėles sodinę, tu nežinai, kad aš gėlių labiau norėjau kaip antro aukšto.

Ilga kalba, po to ji verkia, gula, rytą kelia, geria arbatą ir eina tarnybon, kur supainioja telefono numerius, ir ją bara kažkas. O gyvenimas bėga, bėga nepastebimas, monotoniškas kaip laikrodžio taksėjimas. Laiškininkas vis nešios popierėlius su „bus protestuotas", laiškininkas vers tuščius gyvenimo lapus. Tai vienintelis konflikto priminimas, tai vienintelis gyvenimo rūpestis, o jei kurią dieną laiškininkas nepaspaus skambučio, tai tos dienos nebus, nes valdininkas pripras prie laiškininko, ir jis jam bus reikalingas kaip laikrodis, kaip budintuvas, kuris pasako, kad septynios, kad reikia keltis ir eit.

Ten nėra vietos širdžiai, ten nėra vietos rožėms, o tuo labiau Tumui.

Bažnytinių rūbų adytojos anemija atsidus giliai, ir apkris dulkės Mykolo Vaitkaus poezijų tomelį, o kunigai derėsis dėl arnoto ir neprisimins nei Saliamono Banaičio, nei Juozapo Naujalio, bet kalbės apie jaunalietuvius ir ateitininkus, o neprisimins Nemuno.

Sužvilgės adytojos akys, prisimins raidžių rinkėją, kuris pagaikštėliu taiko rutuliuką.

Valdininkui atsakė ir Ūkio bankas, ir Taupomosios kasos.

O Tumas skuba. Paskubom pasakė pamokslą ir nuo sakyklos eidamas kalba lotyniškus žodžius, eidamas dedasi apeigų rūbus. Kur tu nubėgsi? Bet kaip nebėgt, kai visą gyvenimą bėgta. Ne gyvenimas bėgo, bet Tumas.

Draugijų tiek, posėdžių tiek, bet laiko ana kiek. Lieka jo, laiko, ir gana.

Krantinėj (cimbruvkoj) gimnazistė kala Niutono binomą. Adytoja vis sėdi viena, žiūri praeitin ir dūsauja, o bažnyčių miškan vedamas vandentiekis. Įdės šiam miestui metalinę širdį, ir ką ji tuomet veiks, ką tuomet veiks vandens nešėjos.

Tik Tumas sėdi ir kala Brodzinskį. Universitetas mat sumanė iš Tumo padaryti daktarą.

Šit Tumas atsilošia ir svarsto: ,,Čia, panie, bus romantiškumas, o čia klasiškumas, bet kaip juos abu prilipint vienam Margaliui, nes prie jo, regis, niekas nelimpa''.

O pataisa yra kažkas virš programos, todėl nuo jos moksleiviai stengias atitrūkt.

Spjauna Tumas ir išeina basas lauk. Juo nieks nesistebi. Nesistebi net, kad jis iš prekyvietės ant peties užsimetęs nešasi šluotą.

Tumas eina Aleksotan, Linksmojon gatvėn, ten ras savo draugų, ras pataisininkų. Ten yra supynės ir gigantai, ten jo draugai žaidžia.

Sukas Tumas aplink stulpą, basomis kojomis pasispirdamas.

Kažkur sudiegia. Ar tik ne ji, senatvė.

Jam pataria palikt raudoną bažnytėlę.

Gaila bažnytėlės ir tų žmonių, kurie jon ateidavo.

Valdininkas pardavė pusę sklypo, o jo žmona gal tik sapne gėles palaistys.

Eina Tumo daiktai kažkur kalnan. Tuščia dėžė vežiman netilpo. Paėmė ją Tumas rankon ir ėjo paskui daiktus, ja nešinas.

Nuotaika kaip keliantis. Gaila sienų spalvos, gatvės, kaimynų, gaila įspūdžių, surištų su tuo miestu.

Taip kėlėsi bernas ir kampininkas. Taip ėjo paklusnus ir ištikimas tarnas, kėlės ten, kur eina laiškininkas su ,,bus protestuotas'', kur tolis tiek, cementas tiek, skarda tiek.

Aukštai Tumas pakopėjo. Atėjo Vaižganto gatvėn, o iš jos matosi ne vien dabartis, bet ir praeitis. Matosi visas gyvenimas. Kiek dešimtų metų? Tumas keturiasdešimt metų ėjo iš seminarijos į paskutinį kampą kalne. Juk čia galima buvo ateit per keturiasdešimt minučių. Jis nežinojo, kad čia Jakštui per toli, kad čia, kalnan, jis neateis, ir pradėjo gailėtis, kad atsikėlė. Ech, nors nesimatytų praeitis ir seminarijos bažnyčia. Čia nėra nei Jakšto, nei Saliamono Banaičio, nei Juozapo Naujalio vargonų.

Keturiasdešimt metų! Ir ne žingsniu, bet bėgte taip nedaug

nubėgta. Rado kelią. Grįžtų atgal, bet ten vandentiekį veda, ten eina kiti.

O traukia, traukia kaip šiaurė magneto adatėlę. Adatėlė virpa kaip gyva, kaip žvilgsnis į praeitį. Iš čia jau niekur neišeisi. Buvo Tumas laisvas kaip paukštis, bet pikta žmogaus ranka pagavo ir įdėjo narvan.

Naujam Tumo bute buvo net koplytėlė.

Čia jis ir bus parašęs: *Aš, tarnaitė ir kanarėlė.*

Adytoja atvers Mykolo Vaitkaus poezijos tomelį.

Gaus didingi Naujalio vargonai.

Tumo kaimynui ateis trys antstolio pranešimai.

O ponų klubo durysna pasibels pakalikas ir maloniai liūdnu veidu praneš:

— Ponai, Tumas mirė!...

Tyla.

Štai arklio juoku susijuoks ponas K.

Nustebs ponai. Klaus poną K., kodėl jis juokias.

— Aš atsiminiau „dvidešimt devintą", — atsakys ponas K.

Nugriaus ilgas arklių juokas, ir išsiskirstys ponai.

Gaus Naujalio vargonai. Alėjoj švilps autobusai. O valdininko žmona sapnuos, kad gėles laisto.

Vėl Visų šventųjų litanija, vėl Kozmas ir Damijonas tęsia pasikalbėjimą:

„Pagrindinę klaidą padarė kunigaikštis Kūnas, kai padėjo šiam miestui kertinį akmenį Nemuno ir Neries santakoje..."

Sujudėjo minia ir pasirodė karstas ir Šopenas.

„ ...dabar trys Kaunai, kaip trys Nojaus sūnūs: Semas, Chamas ir Jafetas..."

Kozmas ir Damijonas pajudėjo iš vietos.

O Tumas grįžo atgal į savuosius.

Tumas grįžo su Visų šventųjų litanija.

1934.IV.26

NELIPKIT ANT KULNŲ!

Tik apie tai rašoma, veikėjui pasitraukus iš šio pasaulio. Teisingas vertintojas ir tada nepuola šiltais pėdais, bet palaukia ilgoką laikotarpį ir tik laiko perspektyvoj, pasireiškus visoms pasėkoms, bando įvertinti veikėją.

Vaižgantas

Jaunosios Antano Smetonos dienos, 31 psl.

Tai šit, mano mieli, likimo skriaudžiamas ir vyresnybės liepiamas, turiu nelaimės dėstyti jums topografiją. Aš ne topografas, topografijos nemoku, bet...

Tiesą sakant, tai truputį kitaip. Aš ne kunigas, kanonų nežinau, bet, sąžinės liepiamas ir žmoniškumo skatinamas, turiu drąsos kalbėti su mano gerbiamu pralotu A. Jakštu-Dambrausku dėl mano mielo J. Tumo-Vaižganto.

Mat A. Merkelis parašė Tumo gyvenimą, o A. Jakštas š.m. *Židinio* 7 nr. paskelbė *Kelias pastabas dėl Vaižganto biografijos.* Prie kelių pastabų drįsiu pridėti dar savo pastabas.

Reikalas toks. Mes nemokame elgtis su mirštančiais ir mirusiais. Sakysime, numirė arba nuskendo kur nieko nedėtas žmogelis, o spauda jį iškėlė į padanges, prirašė jam nebūtų nuopelnų ir danguje pasodino šalia archangelų chorų. Tai būt labai gerai, nes apie mirusius arba gera, arba nieko. Gerai, kad elgetą iš šiukšlyno pakelia ir pasodina tarp kunigaikščių. Taip ir patarlė moko. Bet mūsuose spauda žemina mirštančius ir mirusius kunigaikščius. Ar tai su bloga valia, ar be blogos valios nuverčia kunigaikščius nuo sosto ir pasodina juos su sėdinčiais šiukšlyne elgetomis.

Sakysime, mirė vienas žymiausių asmenų N. N., o *Lietuvos aidas* įdėjo savo skiltysna kruopštų agonijos raportą. Apie tai, kaip daktaras Kuzma, norėdamas palengvinti mirštančiam skausmus, labai maestrišku būdu stengėsi išimti šlapumą ir kaip pats ligonis

N. N. dėjo pastangas dėlei to paties reikalo. Taip negalima rašyti apie mirštantį žmogų, o tuo labiau apie mirštantį tokį asmenį, kaip N.N.. N.N. buvo didelis poetas, o daktaras Kuzma didelis chirurgas, bet tos dvi didybės gyvenime nesikryžiuoja ir viena kitos netamsioja, o toje korespondencijoje N.N. buvo daktaro Kuzmos šešėlyje. Mirtis yra rimtas aktas, ir tuomet kaip tik negalima nuo žmogaus nuimti žmogiškojo orumo šydo. Korespondentas, žinoma, rašė teisybę, bet mes tos teisybės nenorime žinoti.

O Tumas? Jo nuodėmės gyvos eina iš lūpų į lūpas ir, galima sakyti, juo toliau, juo daugiau jų atsiranda. Matyt, jos yra gražinamos, o gal net naujos fabrikuojamos, nes žmonės jo nuodėmes linkę priskaityti prie dorybių. Tai yra ne dažnų žmonių privalumas, bet juk ir Tumas yra ne dažnas. Jis su šypsančiu šypsojos, su verkiančiu verkė, su rimtu rimtai kalbėti gebėdavo, o šiaip tai buvo linksmo būdo žmogus. Panašus jis buvo į žmones. Ir didelis gi jis buvo, o drauge ir mažas, kaip kiti, kaip žmonės. Visiems jis, rodos, turėjo būt mielas kaip artimas, kaip žmogus, kaip padienis uosto darbininkas, kuris su prakaitu kaktoje dirba, kai atplaukia laivas, ir su nerimu laukia, kai laivas išplaukia, o pasirodo, kad jo tas žmogiškas bruožas nepatiko kitiems to paties uosto padieniams. Nepatiko net jo draugui A. Jakštui. Tai būt pusė bėdos, bet Jakštas nori šiaudagaliu išverst iš šaknų ąžuolą.

A. Jakšto argumentai? Venclova? Bet ir pats Venclova — ne popiežius. Galima plakt Tumą, jei yra noro, bet ar būtinai reikia eit *Kultūron* pamazgų. Kudirkos Kruglodūrovas palankiai pakalba tikėjimo klausimu, bet Kruglodūrovas joks autoritetas. Venclova turėjo geras akis kalbėti apie mirusį Tumą, lyg jie abu būtų kiaules ganę. Tuo Venclovos raštu šlykštėjosi net jo bendraminčiai, o A. Jakštui argumentas.

Pirmas A. Jakšto akmuo, kad Tumas, dėstydamas literatūrą, nevengė riebesnių vietų. Mat Venclova taip parašė, kad lyg Tumas tomis riebesnėmis vietomis gardžiavosi. Bent taip suprato A. Jakštas. Čia ir prisimena tasai Kristijono dažnai vartotas žodelytis. O vis dėlto jis tenai, *Metuose* ir „pasakose", nei kvepia, nei dvokia. Žiūrint ko kas ieško. Žiūrint kieno kokia vaizduotė ir tikslai. Ne vienas Venclova Tumo paskaitų yra klausęs, bet ne visi tai pastebėjo. Juk ir Šventame Rašte (Mįslėse, Patarlėse, Giesmių giesmėj) kartais sutinkamas vienas kitas žodelytis, bet dėl jų

niekas nesmerks viso Rašto. O yra tokių, kurie pasigardžiuoja tais žodelyčiais ir nieko apart jų Rašte nemato.

Be kita ko, prisipažinsiu, kad intymios tabokos su Tumu neturėjau laimės, kaip Venclova, krėsti, bet kad Tumas būtų ypatingai tais žodeliais gardžiavęsis, neteko pastebėti. Žinoma, galvos guldyti negaliu, bet tasai faktas, kad net pats A. Jakštas ne iš savo asmeniškų pasikalbėjimų su Tumu duoda pavyzdžius, bet iš Venclovos pamfleto, parodo, kad Tumas tik su vienu Ant. Venclova buvo taip „draugiškuose santykiuose". O tai, kad Tumas auditorijoje visa paskaitydavo, tai čia nėra nieko nuostabaus, nes taip reikia. Tumas universitete dėstė ne katekizmą, bet epizodinį lietuvių literatūros kursą. Studentai vėl ne vaikai. Jie patys šį tą žino. Be to, pornografiškų dalykėlių galima rasti Strazdelio ir Vienažinskio dainose, ir labai keista, kad jų nėra skaitęs A. Jakštas, dėl to jo abejonė dėl dainuškų autentiškumo yra labai įtartina, nes tuomet lyg ir atrodytų, kad Tumas būtų buvęs pats jas sukūręs arba geresniu atveju jų piemenyse prisirankiojęs ir tyčia teršęs „nekaltų" poetų (drauge ir kunigų, mat abu buvo kunigai) vardus. Lieka antras atvejis, nes jei Tumui būtų rūpėjusi tik pornografija, tai jam vis tiek, kas ją būtų parašęs, ar Poška, ar Strazdelis. Su tuo ir A. Jakštas sutiks.

Dėl to ir norisi šį tą iš katekizmo. Dievas draudžia ne vien vogti, bet ir vogtais daiktais dalintis, juos priimti. Be to, Dievas draudžia ir karaliui, ir tarnui, o iš Jakšto pastabų aiškėja visai kas kita. A. Jakštas rašo: „Pav., 1922 m. jis rado reikalo demonstratyviai įsirašyti į šiauliškės *Kultūros* bendradarbius" ir „Bet iš kitos šalies spaudoj jau yra pasirodžiusių žinių, vaizduojančių Vaižgantą iš atvirkščios pusės. Čion priklauso p. A. Venclovos straipsnis šiauliškėj *Kultūroj* 1933 m. 293-299 psl. P. Merkelis, deja, tąja medžiaga nepasinaudojo". Lyg ir nebūtų nuoseklumo. Kodėl Vaižgantui negalima buvo ton pačion *Kultūron* parašyti, kuria A. Jakštas taip šventai pasitiki. Kodėl *Kultūra* tapo „košer" tik po to, kai ji pasitalpino šlykštų A. Venclovos pamfletą? Dėl to ir nesinori tikėti šių A. Jakšto žodžių nuoširdumu: „Daug aš duočiau už tai, kad tų tamsių Vaižganto gyvenime „štrichų" nebūtų buvę", bet „...tik, deja, pilno objektyvumo pasiekti vis dėlto jam (p. Merkeliui) ne visur pavyko, gi labiausiai dėl to, kad jo Vaižganto biografija turi, bendrai sakant, per daug panegirišką pobūdį". Vadinasi, jei būt p.

Merkelis parašęs ne biografiją, bet pamfletą, tai viskas būt buvę tvarkoje.

To, žinot, jau per daug, bet A. Jakštui dar maža. Šit pora viena kitą neigiančių citatų: ,,Merkelis, dalyko giliau nepatyrinėjęs, prisiėmė sau netinkamą galutino teisėjo rolę ir, visai išteisinęs Vaižgantą, anuodu kunigu (kan. Korzoną ir prof. dr. A Maliauską) paskelbė urbi et orbi negarbingais ,,šmeižikais'' ...Ir ten pat skaitome: ,,Nusikalsta kan. Korzono dar ir tuo, kad Vaižganto valdomoji Vytauto bažnyčia be užtektino ištyrimo prilyginta *Vilkolakiui.''* Kan. Korzonas, anot A. Jakšto, yra vienas iš ,,dviejų doriausių ir šviesiausių Lietuvos kunigų''. Tai kas tuomet dedasi vidutinio dorumo ir šviesumo kunigų sąžinėse? Jei kan. Korzonui bažnyčia *Vilkolakis,* tai vidutiniam kunigui mažiausia smuklė, o ,,juodajam'' Tumui nei daugiau, nei mažiau kaip galvažudžių lindynė. Bažnyčia prilyginama *Vilkolakiui,* ar tai nėra šmeižtas. Po tokios logikos yra neaiški ir pati šmeižto sąvoka. Nieks, rodos, tokio žodelio komplimentu nevadina.

Tumo bažnyčia buvo miela. Pats ją ar ne aštuonerius metus uoliai lankiau. Nieko joje ,,vilkolakiško'' nebuvo. Dėl to ir norisi pakalbėti apie Tumą kaip kunigą. Jis buvo tikras ,,vade ex sacristia'' kunigas. Žmogus linksmo būdo. Masino prie Dievo inteligentiją. Jam tas būdas atrodė tinkamas, kuriuo naudojosi, ir pasirodo, kad neklydo, nes jo bažnyčioje inteligentų būdavo daug, o mūsų inteligentijos didžiuma abuoja tikėjimo dalykuose, tai jis nors žibukais norėjo patraukt, dėl to, nenorėdamas šaltomis dogmomis užgesinti paskutinių kibirkštėlių, jis dėl jų aukojosi ir nuo savo kolegų, matyt, nukentėdavo. Jis iš sakyklos pasakydavo ir dėl ko taip lengvai poras surišdavo: ,,Nesurišti, tai taip, kaip galvijai, gyvens, gal net vaikų bažnyčioje nekrikštys, o surištas bažnyčioje gal nors kai susilauks vaikų, kai ateis į protą, grįš''. Gal taip manydamas ir klydo, bet vargu ar jis vien pelną galvoje turėjo. Dėl to galėjo paabejoti ir A. Jakštas.

Jauki buvo ji, Tumo bažnytėlė. Kaip sodžiaus medinė. Dabar ten liko tik sienos. Pasirodo, kad ne lėktuvas, bet žmogus skrenda.

Negana to. A. Jakštas Tumą atskalūnu vadina. A. Jakštas rašo: ,,Nes pavadinti Šventą Raštą poezija, be jokių artimesnių paaiškinimų, kaip tai kan. J. Tumas sakykloje buvo išsitaręs... Taip manant, savaime aišku, jog visa krikščionybė p a v e r č i a m a n i e k a i s'' (Jakšto praretinta). Tai, matyt, Tumas, sumanęs

išleisti pigų Švento Rašto leidimą, norėjo tik praturtinti mūsų poeziją. Dedu galvą, kad taip nebuvo išsireiškęs. Tai gali paliudyt ir prakalba į minėtą Šv. Rašto leidimą. Prakalboje, be kita ko, parašyta: „Už Šventąjį Raštą nėra ir nebus įvairesnių ir turtingesnių knygų, kur tiek žmonių ir tiek jų veiksmų rodytųsi. Šalia visa to, tai kilniausia, žmonių būdą švelninanti poezija". Tie žodžiai yra Pranciškaus, žemaičių vyskupo, aprobuoti, o pagal dvasią, nes tai ir iš sakyklos yra kalbėjęs, greičiausiai paties Tumo bus parašyti. Tai yra ne erezija ir ne Švento Rašto niekinimas. Argi poezijoje negali būti tiesos? Ar tiesa nėra poezija? Ar Šventasai Raštas nedomino poetų? Taip ir pameti siūlo galą. Neaiški pastabų paskirtis. A. Jakštas iš kitų reikalauja „užtektino ištyrimo", o sau tų normų kažkodėl netaiko. Juk žodis žudo. Ypatingai mūsuose, kur kiekvienas spausdintas žodis yra tiesa, kur niekas nieko negalvoja. Nei tas, kur rašo, nei tas, kur talpina, ir nei tas, kur skaito.

Tai buvo tik šiaudeliai, o grūdeliai A. Jakšto pastabose, mano manymu, yra tai, kad A. Jakštas, pamiršęs, kas esąs, laužo išpažinties paslaptį. Vienas kunigas, nenorėdamas tuo nusidėti, net kankinio vainiką pelnė, o A. Jakštas lengva ranka tai spaudoje skelbia. Juodu ant balto parašyta: „Mat savo penitentams inteligentams jis neretai uždėdavo šią naujovišką atgailą: „Papuoši altorių gėlėmis... bet vyrams jis įvarydavo galvosukio: kokių čia gėlių ir už kiek nupirkti?!..." Atsakymas aiškus: truputį brangesnių ir truputį daugiau kaip žmonai per vardines.

Iš savo pusės tai aš šia atgaila ir Jakšto vietoje būdamas nesistebėčiau. Kodėl turi gėles nešti tik varguomenė? Gal kad ji menkesnes gėles bažnyčion neša, bet juk ir geresnėms gėlėms ten yra vietos. Mūsuose inteligentų katalikų apstu. O tegu A. Jakštas pažvelgia į Dievo Kūno procesiją, ten jų su žiburiu reikia ieškoti. Eina tik tie, kurie, kaip partijos žmonės, privalo. Be to, neteko girdėti, kad maldos ir atgailos būtų pagal kategorijas. Tumo metodas vartotinas. Toks katalikas, kuris atgaila skundžiasi, yra joks katalikas. Kai bažnyčion gėlių reikia nupirkti, tai jis eina teirautis, o kodėl jis nesiteirauja, kai žmonai gėles perka. Šis mūsų inteligentų tikinčiųjų paprotys yra smerktinas, o kunigų yra pareiga priartinti juos prie bažnyčios. Kodėl, sakysime, inteligentas nesigėdi pasaulietiškos organizacijos ar valstybės vėliavų, o bažnytinių vengia? Kodėl jas neša tik liaudis? Gal jos sunkesnės? Gal gėda? Tai tuomet reikėtų kur nuošaliau mūsų inteligentams

katalikams iškasti katakombą, kad jų tikinčių ar tik simuliuojančių tikėjimą nematytų net pati saulė.

O vis dėlto viešai skelbt atgailą ir net tuo būdu daryti Tumo gyvenimą objektyvų Merkelis negalėjo, o A. Jakštas, rodos, net neturėjo teisės. Bent taip atrodo. Tasai kruopštus Tumo gyvenime patamsių ieškojimas nėra pagirtinas. Būtinai ką nors juoda. Kad ir karnom, kad tik būt juoda. Labai yra neaišku, sakysime, dėl ko taip šviesaus žmogaus gyvenimas norima sujuodinti.

Čia duosiu vieną kalambūrą. Biografija rašytojui nereikalinga. Ji yra reikalinga skaitytojui, kaip raktas į rašytojo raštus. Žodžiu, tai yra tik komentarai. Kas jums sakė, kad Tumas mirė? Mirė padienis uosto darbininkas, o jo prikrautas laivas plaukia. Liko darbas, o tame jo palikime yra jo gyvenimas su visomis nuodėmėmis. Jis atliko išpažintį. Jis nieko nepaslėpė, o jei ir ko nesuskubo pasakyti, tai gal neturėjo laiko. Tegu jį Dievas teisia, bet ne mes. Jo dabar net ir teisti negalima.

O galų gale jo net gaila. Kanauninkas Korzonas, sakysime, gali apskųst Merkelį, o kurgi skųsis Tumas? Jis negalės duoti man įgaliojimo stoti taikos teisėjo akivaizdoje.

Bet aš ne topografas, topografijos nemoku... Be to, kalbu ne dėl asmens, bet dėl paties principo.

1934.IX.11

JERUZALE, JERUZALE, NENORIU MIRŠTANČIOS TAVĘS

Po Mykolaičio romano apsiblausė mūsų literatūros dangus. Ir laukt, rodos, nebuvo ko. Be to, dar matėsi danguje blogų ženklų, kurie pranašavo tamsią ateitį. Pasirodė septynių poetų sukirpta lyrikos knyga. Panašu buvo į faraono sapną, nes knyga buvo liesa kaip septynios faraono sapnuotos karvės. Galima buvo laukti septynių nederliaus metų, bet Brazdžionis metus praturtino, vadinasi, mūsų danguje matytieji ženklai tik taip sau pasirodė.

Brazdžionis — didelė ir skaisčiai spindinti žvaigždė mūsų rūškaname skliaute.

Kadangi knygos turinys labai maniškas, labai man artimas, tai prašiau *Naująją Romuvą* leisti man parašyti įspūdžius apie ją. Recenzijų rašyti nemoku, bet jų, matyt, apsčiai bus, nes knyga to verta, tai paliesiu tik vieną Brazdžionio pusę, jo nuotaikos ratą. Mes neturime rimtos kritikos, o vienų recenzijų Brazdžioniui būtų maža, ypatingai kad laikraštinės recenzijos labai banališkos ir seklios. Dažnai recenzentai meta kaltinimų poetams, nors ne visuomet jie kalti.

Mes neturime aplinkos poezijai tarpti. Kiekvienas snobas gali dergt rašytoją. Rašytojas paliekamas už įstatymų, o pačiam gintis, kai nėra kas pritaria, negalima. Ypatingai sunku „jaunam" rašytojui, nes mūsų senieji taip ir laukia, kad kas jauną sulikviduotų. Buvo vienas Tumas, bet ir tas mirė, o daugiau senųjų mes nematome nei literatūros vakaruose, nei spaudoje jaunimą užtariant. Kitur, rodos, to nėra, nors visur esti konfliktų tarp vyresnės ir jaunesnės kartos rašytojų.

Brazdžionis ne debiutantas. Jis keletos lyrikos knygų autorius. Todėl į jį reikėtų žiūrėti, kaip į subrendusį poetą, o ne kaip į „jauną". Jaunu mes vadiname kiekvieną aktualų rašytoją, bet į jį žiūrime kaip į kažką nerimta. Į jaunų poeziją žiūrima kaip į blevyzgą, skeryčiojimąsi, kaip į nevertą dėmesio kėsnojimąsi.

Visi mes buvome jauni ir visi pasensime. Vieni su laiku, kiti be laiko. Treti manys, kad su saule gyvens ir niekad nesens.

Taip buvo, taip bus, taip yra. Būt gal nebuvo, nes „tikram" kultūros gyvenimui dar neseniai susidarė sąlygos. Prieš karą tokių konfliktų kaip šiandien nebuvo. Kiekvienas poetas buvo mielai laukiamas, o ar jis rašė senomis formomis, ar atnešė naujumo, tai į tuos dalykus niekas nesigilino.

Krėvė sulaužė romantizmo tradicijas. Jis buvo jaunas, bet senoji karta jo nepuolė. Sakysime, Pietaris ir Krėvė, *Algimantas* ir *Šarūnas*. Mes nesigilinsime į pačius veikalus, nes šiandie ir vaikas galėtų pasakyti, kur daugiau istoriškos tiesos, bet jei būtų buvę kartų santykiai tokie aštrūs kaip šiandie, tai *Algimanto* autorius būtų buvęs menėj, o *Šarūno* — priemenėj.

Krėvė ir dabar aktualus, bet jo kūryba sukasi apie Šarūną. Rašytojas, kaip sraigė, turi kriauklą, kurio sienos tolydžio kietėja, ir jis palieka tame kriaukle, gal jis auga, gal didėja, bet tik drauge su kriauklu. Kriauklas būtinas, ir jį turi kiekvienas žymesnis rašytojas. Gyvenimas nuolatos keičiasi, jis niekuomet nesustoja, o rašytojas negali drauge su gyvenimu keistis, nes jam neleidžia tasai kriauklas. Klysta Liudas Gira, kai didžiuojasi, kad jis nesensta ir eina su gyvenimu. Nes tas, kuris nuolatos keičiasi, nuolatos naujas, gali būti arba genijus (anot Aristotelio), arba bekriauklis. Belukščiais, bekriaukliais mes vadinsime tuos, kurie neturi veido, neturi stiliaus. Girą apgrindė kriauklas, kai jis sukūrė *Gale lauko toli*. Tikru belukščiu galima būtų pavadinti vieną jauną poetą, kuris vieną dieną rašo kaip Brazdžionis, antrą kaip Miškinis, o trečią kaip juodu abu. Jei netikit, tai prašom:

Neliko ežero ant (? J.K.-A.) ežero
Ir akmenio ant akmenio.
Anų laikų nei ašenai,

Nei tujenai nebeatmeni.
(Stepas Zobarskas, *Akademikas*, 14 nr.)

ir

Neliko akmenio ant akmenio,
Daug buvo ir daug numirė žmonių,
Kuriuos kas atmena ir kas neatmena.
(Brazdžionis, *Jeruzolima).*

Be to, kam dar maža, tegu palygina Zobarsko poemą su Miškinio *Dirbtinėmis gėlėmis,* tai lengvai galės rasti keistą panašumą.

Tiek to, bet tik keista, kad redaktorius nepastebėjo, kad jo poetas ežerą ant ežero krauna kaip blynus.

Dar keisčiau, kai recenzentai klaidina skaitytoją.

Klydo ir Stepas Povilavičius *Lietuvos aide,* kai matė mūsų kultūros pragiedrėjimą epe, nes nei vienas žanras nėra taip skersai kelio mūsų gyvenimo tamsyneigai kaip lyrika. Net aktualiausias Mykolaičio romanas nepalietė mūsų gyvenimo; nors jis ir didelis kultūros laimėjimas, bet nuo mūsų gyvenimo atšokęs.

Mūsų lyrika pesimistiška. Joje rasime liūdesį (Brazdžionis) arba lengvą pašaipą (Miškinio poemos). Gal tik todėl mums jaunoji poezija svetima ir nesuprantama, kad ji paliečia mūsų dienas, mūsų gyvenimą. Gal todėl Brazdžionis ir sako:

Tai visuomet aš tokis nesuprantamas ir keistas,
Kai pradedu save ir savo džiaugsmą išpažinti.

Ar nuoširdi kalba ir tiesa, kuri poetams bado akis, yra jau taip nesuprantama? Gal mes norime būti kaip strausai, kurie pavojuj kiša galvas į smėlį, kad jo nematytų?

Ar galima mūsų šviesuomenėje rodytis su gera poezija?

Mūsų snobai dedasi esą aukščiau poezijos, aukščiau kultūros. Gal todėl nerasime nei vienos kitos tautos Europoje, kur šviesuomenė taip nekultūringa kaip mūsų. Kvailumas, anot Šekspyro, kaip saulė, eina aplink pasaulį ir šviečia. O šviesos nei tamsoje nepaslėpsi.

Anądien eina iš teatro du humanitaru, eina ir spjaudosi, kad *Revizoriun* ėjo. Taip vienas ir sako: ,,Kvaila komedija, o mačiau pernai *Viengungį tėvą,* tai bent juoko buvo''. Taip kalba tie, kurie

po metų, po kitų dėstys literatūrą, auklės jaunimo skonį.

Snobizmas auga grasus kaip meškaausis prie kelmo. Civilizacijos padariniai dengia šilkais, emaliuota limuzinų skarda ir gražiai nutinkuotų rūmų sienomis mūsų sielos pūlius. Šviesuomenės tuštuma krečia ir mūsų sodžių. Pradės ir jis pūt, o gal jau pūva.

Štai kodėl Brazdžionis eina su meile, su Dievu, su pranašo žodžiais. Žmonija skęsta. Skęsta kitur ir pas mus. Mes vis vejamės Europą.

Šiandie visą pasaulį galima palyginti su skęstančiu laivu, kur džazo sinkopės perrėkia kažkokių keistuolių šauksmą. Įtūžusi ir palaidom aistrom minia sukasi pasiutusio laukinių tautų šokio sūkuryje ir, aistrų apakinta, nemato pražūties.

Ta neviltis pradėjo ypatingai skaudžiai jaustis po karo. Šiandie žmonija stovi kryžkelėje, ir dar nežinia, kur pasuks, ar ji pakels netikėjimo bangą, nežinia, ar krikščionybė pakels šį mėginimą, ar ji pajėgs atsikelti.

Todėl norėtųsi rašyti tik apie tris Brazdžionio eilėraščius: *Sunki ranka, S.O.S* ir *Jeruzolima*. Jie yra ryškiausi šios knygos dvasiai ir visai Brazdžionio kūrybai.

Dar žodis dėl mūsų naujosios poezijos. Prieškarinė poezija turėjo ne tik formą, bet ir mintį. Žadino tautą (Maironis). Pokarinė poezija buvo bemintė (išskyrus Putino *Tarp dviejų aušrų* ir kairiąją, nors pastarąją dėl formos silpnumo vargu ar galima būtų ir poezija vadinti). Buvo simbolistai, bet jie dainavo dėlei paties dainavimo (ars gratia artis), o futuristai skelbė tik formą. Vadinasi, tik dabar poezija paėmė mintį, o ir pačia forma nėra atsilikusi.

Brazdžionį kai kas skiria prie katalikų, atseit prie krikščionių demokratų. Taip lengvai klijuoti etiketes gali tik menkos kultūros žmonės. Jis yra krikščioniškos kultūros poetas. Vadinasi, Europos poetas, o tuo patim ir visos Lietuvos, kol ji bus krikščioniškos kultūros nešiotoja.

Tiesa, Brazdžionio tema dažnai velkama bažnytinės literatūros rūbais. Bet jis moka su bažnytine medžiaga gražiai apsidirbti, jis, galima sakyti, iš maldaknygės stebuklus daro.

Paimsime pavyzdį:

Tu mano nenumaldomas maldavimas
Iš nešventų burnojimo maldų.

Kas žodį man, kas žodžiui mintį davė,
Kas pavadins tave tikruoju tavo pavadinimo vardu.

Ir palyginsime su bažnytine giesme:

Alyvų daržely krauju prakaitavo
Netekęs stiprybės ir sveikatos savo.

Galima labai lengvai pagauti, kaip tarp ,,tikruoju pavadinimo vardu'' ir ,,sveikatos ir stiprybės'' yra kažkas artima, kažkas panašu. Juk vardas ir pavadinimas, sveikata ir stiprybė (šiuose atvejuose) yra vienas ir tas pats. Atrodytų ir lyg periodo nuotrupos, bet jose nėra nei kilimo, nei kritimo, nes vienas dalykas yra ryškinamas kitu, bet juodu yra lygaus svarumo, o mes pratę matyti ryškinant vieną dalyką kitu ryškesniu arba tik turinčiu atkelto panašumo. Stilius iš pirmo žvilgsnio atrodo lyg ir išpūstas, lyg per daug jau iškilmingas, bet įsitraukę mes to nejausime, o kaip tik pastebėsime, kad tai slepia savyje nepaprastą grožį ir retą subtilumą. Brazdžionis, nors gal daug kam ir neatrodo, reikalauja kultūringo skaitytojo, jį galima nešioti širdy, bet ne lūpose. Snobui gali atrodyti jo stilius per daug išpūstas, kaimo žmogui patyčia iš maldų ir giesmių, bet taip nėra, nes vis dėlto jis labai subtiliai ima krikščionybę ir žiūri į pasaulį šv. Pranciškaus akimis, jis jį myli ir dėl jo sielvartauja.

Jeruzale, Jeruzale, nenoriu mirštančios tavęs...

Neliko akmenio ant akmenio. Vadinasi, Brazdžionis mato krikščionybės agoniją, mato krikščionybės kelio galą, mato paties žmogaus galą:

Jau aš girdžiu kažkur drebėjimą, aiškiau, arčiau girdžiu.
Nebenutils pasigirdimas, ne, — gal neišbrisim, mes, kas brendame —
O koks gražumas to vidurnakčio, o Dieve, Dieve, kiek danguj žvaigždžių...

Jei Brazdžionis būtų parašęs tik šią vieną paskutinę eilutę, tai jau pakaktų poeto vardui įgyti. Joje mes matome vyną su tulžimi maišytą, matome sielvartą ir džiaugsmą. Bet šiose eilutėse mes

aiškiai matome, kaip maža vilties, kaip Brazdžionis mažai tiki krikščioniškos kultūros atsikėlimu.

,,Rex prezidentas S.O.S. (Save Our Souls — Gelbėkit mūsų sielas, tai yra skęstančiųjų laivų pagalbos signalas), Rex deus ex machina S.O.S." Vadinasi, Brazdžionis nemato natūralaus išsigelbėjimo būdo ir šaukiasi į pašalines jėgas, kad jos pasaulį nuo pražūties gelbėtų.

Dar vaizdžiau, dar ryškiau mes matome Brazdžionio neviltį *Sunkioje rankoje.* Pastaram eilėraštyje matome ne vien neviltį, bet ir jos priežastis. Buvo šventa Lietuva, buvo kirkščioniška, bet ir ją pasiekė Europos civilizacija ir ant jos padėjo savo sunkią ranką.

Brazdžionis kovoja su mašina, kuri ir patį žmogų padaro į mašiną panašų. Žmoguje nieko žmogiško nelieka, nelieka nieko žmogiško tautose, nelieka nieko žmogiško pasaulyje.

Jeruzale, Jeruzale, nenoriu mirštančios tavęs!

Aš nenoriu, kad tu mirtum, aš tavo mirties negaliu pakelti, aš negaliu žiūrėti į tavo agoniją. Tokia maždaug šių žodžių mintis.

Bet pažiūrėkime, kaip Brazdžionis žiūri į nūdienę Lietuvą ir ką jis joje mato gera. Štai jums Lietuvos vaizdas, tos Lietuvos, kuri svetimus jungus nešė, kuri buvo baudžiavų prislėgta, bet turėjo tikėjimą:

Pas gryčią augo alksnių krūmas
Ir senas didelis lazdynas —
Strazdai, lakštingalos ir kregždės tų medelių rūmuos
Giedojo jutrines, votyvas ir adynas.

Nebežinau kur eit, kur rengtis
Ir kur surasti išdalytą sodžių —
L a i k a i   i š g r i a u s   v i s a s   p a d a n g t e s,
Ir išsipildys senojo pranašo žodžiai.

Štai mūsų romantiškosios Lietuvos grožis, štai Lietuva, kokią mes vaizdavomės. Sodžių, vargo, dainų ir raudų Lietuvą, o kaip ji buvo graži, kaip miela, nors jinai ėjo vargo vedina. Išdalins sodžius, ateis daugiau gerbūvio, bet pasikeis visas Lietuvos vaizdas:

Nebekalens garnys pakluonėj, į klevą aukštąjį įskridęs
Ir kalvio nebebus gale sodžiaus kaimyno,
Augs dobilų, augs kanapeikos kultūringas laukas didelis,
O smilga vėjo pučiama nebepalinks į žalią kmyną.

Ką gi, reikia nusilenkti dabarčiai. Gal nieko neliks kas buvo, bet juk ten gyvenimas eina, eina natūraliu būdu, o jei nieko neliks, tai nekaltas ir gyvenimas, ir poetas, bet kad medžiagiškas gerbūvis arba geriau tik kelias į jį skriaudžia mūsų sielą, ją plėšia, tai, rodos, daug kam nepaslaptis. Brazdžionis dargi nesipriešina, tik konstatuoja faktą:

Viskas kitaip, moderniškai jau padaryta,
Be meilės — geležim ir cementu ir čili,
Sunki ranka ant lauko ir ant pievų krito,
Sunki ranka švinu ir mano skausmą apipylė.

Toks maždaug visas Brazdžionis. Jis civilizacijos ir mašinos priešas. Mašinos, kuri ir žmogų daro kaip mašiną, žmoguje mąžta jausmas, mąžta šilima, kuri savęsp traukė.

Brazdžioniui šalta, jis guodžiasi. Jis yra graudus ir pesimistas, bet visa tai tokiais rinktiniais, tokiais puikiais žodžiais apdainavo:

O smilga vėjo pučiama nebepalinks į žalią kmyną.

Veltui ieškotume gražesnio kitavardžio (metaforos) mūsų naujoje poezijoje. Bus daug didelio medžiagiško džiaugsmo, bet nebebus džiaugsmingo sielvarto, kuris mus taip rišo.

Jeruzale, Jeruzale, nenoriu mirštančios tavęs.
Lietuva, Lietuva, nenoriu, kad tu mašina taptum.

Keista, kaip tokioj tamsioj padangėj atsiranda taip šviesi žvaigždė. Juk to neišmoksi mūsų universitete ir nepasisemsi mūsų tamsioje šviesuomenėje. Brazdžionis turi didelį stebėtojo pastabumą. Brazdžionis yra nuošalus, jo nepastebėsi nei kavinėje, nei gatvėje, tuo jis skiriasi nuo kitų mūsų jaunųjų poetų. Tuo maždaug baigsime Brazdžionio kūrybos veidą.

Knygoje yra daug vertingų dalykų, kuriuos gal iškels kiti,

kurie rašys recenzijas. Bet ypatingo dėmesio verti ir jo erotiški eilėraščiai. Tai *Laimės namelis:*

Auga mūsų namelis
Lig dangaus, lig dangaus...
O namelyje laimė —
Nieko nieko daugiaus —
O namelyje laimė,
Nieko nieko daugiaus —
Auga mūsų namelis
Lig dangaus, lig dangaus.

Visi panašūs smulkūs eilėraščiai, parašyti laužyta rondo forma, nuskamba tokiu šiltu, tokiu maloniu balsu. Tiek juose skaudaus džiaugsmo, tiek nežemiškos nuotaikos.

Tik gaila, kad kartais Brazdžionis gali būti nesuprantamas, jam, kaip sakėme, reikia kultūringesnio skaitytojo. Pavyzdžiui pridėsime vieną panašų posmą:

Mes neturime namų pas juodą girią,
Pas mus vakaras per amžius neateis —
Tai gerai, kad mano tėvas biednas mirė,
Kad tu mano visas turtas, tai gerai.

Kai kas gali pamanyti, kad Brazdžionis džiaugiasi tėvo mirtimi. Ne, jis džiaugiasi, kad jo tėvas buvo biednas ir neturėjo namų, kad jis gali pajust tą graudų džiaugsmą, kurio jis kitose sąlygose būtų neradęs. Tai yra kampininko laimė, kurios nenupirks nei multimiliarderis.

Krintančios žvaigždės labai ir labai skaitytinos. Jose yra nevilties ir graudumo, jose yra daug nuoširdaus džiaugsmo, daug poezijos. Jei Brazdžionis gyventų kitur, tai gal mes jį daugiau pažintume, nes mes vis dar nepasitikime savo jėgomis, kurios nė kiek nemenkesnės kaip kitur, kaip atneštinės.

O Brazdžionis dar augs. Jis turi daug medžiagos. Gal ta medžiaga dar vietomis žalia, bet tai niekis, svarbu pati medžiaga, svarbu pats turtas, kuris tolydžio vilksis vis gražesniais rūbais.

Be kita ko, tai Brazdžionį reikėtų vis dėlto pabart, o pabart dėl dviejų dalykų: dėl per mažo eilėraščių šlifavimo ir blogos

įtakos. Kai kurios eilutės sunkios, neapdirbtos, nelygintos. Seniai girdėti ar skaityti eilėraščiai atspausdinti knygoje su tokiais šiurkštumais, kurie galėjo būti lengvai pašalinti.

Kita, tai tokios eilutės ar tokie žodžiai kaip ,,ženkle po be lyties planeta gimęs'' arba ,,medaus mėnesio nerštaus'', labai primena *Eilėraščių krautuvę,* jie svetimi Brazdžionio skaisčiam stiliui. Reikalai labai lengvai vyktų, kad tik jis save daugiau saujon paimtų. Tai yra mažmožiai, bet vietomis rėžia ausį, ypatingai kad mes dideliam didelius reikalavimus linkę statyti.

Mes žinome, ko reikėtų Brazdžioniui, o jam reikėtų pamatyti Europą, jis išaugtų milžinu, bet kad mažai kas rūpinasi mūsų poezijos, mūsų kultūros likimu, mūsų geru vardu. Jam reikėtų pamatyti didžiąją krikščioniškos kultūros Europą ir jos tikrą veidą. Gal jis parsivežtų dar daugiau liūdesio, kaip turi, bet jis ten galėtų pakilt aukščiau Šatrijos kalno. Gal sunkūs laikai, gal kas, bet Rusija net ir 19-20 metais, kai žmonės badu kaip musės krito, savo poetus siuntė į Vakarus.

Šiandie mes pergyvename tą pačią krizę, kurią gyvena Vakarai, bet gal ten ryškesnis krikščioniškos kultūros gyvenimas, gal ten daugiau nevilties kaip pas mus, tai mums, kaip krikščionims, reikėtų pasiųsti nors vieną, kad jis pasakytų ir tenai:

Jeruzale, Jeruzale, nenoriu mirštančios tavęs...

1933.XI.12

ANT. MIŠKINIO LYRIKOS VEDAMASIS MOTYVAS

Laimingi epikai ir dramaturgai, nes jie gali kalbėt herojų lūpomis. Lyrikas ta dievų malone negali naudotis. Jis visa ima sau. Jis neturi tarpininko. Lyrikas privalo rankoje neštis savo širdį. Rodyt ją kiekvienam. Lyrika privalo būti pats herojus ir kalbėt ne paprasta kasdieniškos apyvokos kalba, bet rinktiniais rimuotais ir ritmuotais žodžiais, kaip aktorius scenoje. Kalbėt kliedančia kalba šiais ypatingai blaiviais laikais. Kalbėt tiesą ir padaryt ją kaip lapo šlamesį, kaip žiogelio svirpimą, paprastą, nesudėtingą. Privalai būti kaip lyna viakščiojantis juokdarys, kurio mirties kiekvienas žioplys laukia, ir tyčia nustot lygsvaros, kad juos, tuos žioplius, patenkintum, ir nenustot jos, kad pereitum lyna herojus, ir vien dėl to, kad tavęs nukritusio nenušvilptų.

Toks privalo būti lyrikas. Jo amatas rizikingas. Dėl to lyrikos griebiasi tik jauni. Jie sensta kaip moterys, greit.

Blaivūs jie, tie mūsų laikai, be galo, o lyrikas privalo kliedėt ir kartu būt blaivus. Tie išsilaiko, kurie tai žino. Tuos juokdarius, kurie dažnai tyčia nustoja lygsvaros, dažnai rizikuoja gyvybe, minia mėgsta. Tas pats ir su lyrikais. Dėl to daugelis pradeda eilėmis, bet maža kas tesi. Kai netesi dėl to, kad nesugeba, tampa rimoidais (feljetonininkais) arba kritikais. Beje, taip tik mūsuose esti. Vadinasi, lynos juokdarys nulipa žemėn ir, nusidažęs veiką, seka anekdotus.

O vis dėlto lyrika yra vienintelis grožinės raštijos žanras, kuris mūsų sąlygose gali tarpti. Žinoma, turint galvoje tik laiką arba, geriau sakant, dalykų apimtį. Mat eilėraštis, kaip daugelis mano, galima parašyti vienu prisėdimu. Nors taip ir nėra, bet vis dėlto taip manantieji maža ką klysta. Iš tikrųjų tas dvylikos eilučių eilėraštis labai dažnai atima viso mėnesio liuoslaikį. Eilėraštis mat reikia skirti nuo eiliuotų feljetonų, kur pakanka rimo, ritmo ir

nudėvėto sąmojaus. Jame privalu pirma ir antra, bet dar būtina trečia, kas labai sunkiai tarpuriman terpiasi.

Man pačiam, kaip lyrikui, labai sunku kalbėti apie ją, lyriką. Ypatingai kad pats darau klaidų. Dėl to nesinori pastebėti artimo akyje krislą, jei manojoj — rąstas. Tai kritikos nerašysiu, tik rašysiu įspūdžius apie naująją Ant. Miškinio lyrikos knygą *Varnos prie plento.*

Dėl Miškinio nieks nedvejos. Jam priklauso mūsų ,,povėjinės'', taip vadintos ,,pjūvinės'' lyrikos pirmasis smuikas.

Tai ir kniečia parašyti apie laiką ir jį, Ant. Miškinį, kad kritika, prikibus prie smulkmenų ir pabėrus komplimentų, nepraleistų paties svarbiausio.

Prieš dešimtį metų mane užu Žaliojo tilto pavijo klase vyresnis draugas. Aš jau žinojau jį eiles rašant. Padavė jis man ranką, tas draugas, ir mes nė nepajutom, kaip kalbėdami apie *Pirklį Kalašnikovą* ir cituodami:

Vokiška spyna su spyruoklėmis

ir dar šį tą Bairono, atsidūrėme vėl pas Nemuną, palei Panemunės tiltą. Mudu tuomet gyvenome Šančiuose ir ekonomiškais sumetimais rytą ir vakarą ėjome pėsti į miestą. Po to mes gyvenome drauge viename prieškambaryje, po to — vienoje palėpėje, kur pietų valgydavome vien duoną ir marių žuvį, kurią paprasti žmonės silke vadina. Mes guodėmės, kad ją valgo karaliai ir elgetos.

Po to mes darydavome ,,didžiuosius žygius'' į senąjį miestą, nes ten mes galėjome pastebėti kontrastą tarp senojo ir naujojo mūsų gyvenimo. Senas miestas žymu jo poezijoje.

Be kita ko, tasai draugas manęs pirmas paklausė, ar turiu ką valgyti ir pirmas gynė mano ,,talentą'', kurio man šindie gėda, beto, gal nereikėjo kelt to kirmino, kuris žmogaus sielą graužia. Bet čia yra poezija.

Beje, mes Žaliajame Kalne, dabartinėj, regis, Italijos gatvėj, sutikom pavargėlį, kuris mus garbindamas Dievą pasveikino, o mes jam savo kišenes iškratėm.

Tuomet buvo tikėjimas kaip kalnų šaltinio vanduo, ir mes tuomet sakėme, kad šitas miestas yra mūsų, o šį pavasarį mes ant rankų išnešim.

Vėliau mes matėme prie mūro sienos prisiglaudusią ir ne tai klūpančią, ne tai sėdinčią kruvinu veidu prostitutę. Ji neverkė, bet kažkaip gyvuliškai unkstė. O buvo pagelas — žiemos atodrėkis ir rūškana naktis. Pilka kaip sumintas drėgnas sniegas. Ji galėjo glaustis prie šaltos sienos, nes pasaulis matyt buvo šaltesnis kaip sniegas. Ji balsu raudot negalėjo, kaip negali raudot gyvulys, nes jo žodžių niekas nesupranta. Ji buvo viena iš daugelio Maryčių — mūsų sesuo, o mes pro šalį praėjome. O mes galėjome išsitraukti iš butonierės šilkinę skepetaitę ir nušluostyti nuo jos veido graudžias ašaras ir su purvu maišytą juodą kraują. Jos ryškių spalvų plona suknelė buvo purvina kaip ir jos gyvenimas. Ant. Miškinis paklausė: ,,Kodėl ji ne kurio žymaus valdininko žmona? Juk daug jų yra patrakusiomis aistromis, tų draugijos ponių karminuotomis lūpomis?!..''

Mes sakėme: ,,Laimė...'' Bet jei būt buvus tik laimė, tai vis vien kita jos sesuo būt ten taip verkusi. Turbūt tai — gyvenimas. Mums buvo nesuprantamas ir keistas tasai mūsų miestas ir ji, purvan įminta sesuo, kaip Anderseno mergaitė su degtukais.

Mes sumišę atsiminėme Nazono *Tvano* hegzametrus, kuriais avinėlis plaukė drauge su vilku, o stirna šalia liūto. Kodėl žmogus šalia žmogaus neišsitenka?

Taip mes samprotavome. Taip sprūdo iš mūsų širdies tasai skaistus tikėjimas miestu kaip brangus ir trapus indas. O gal žmonėmis ir pasauliu.

Beje, dar dideliais baltais ir puriais kąsniais sningant mes kažką su skambučiais nuskambėjusį vijomės: vijomės tai, kas nepavejama, kas negrįžta kaip jaunystė, o mes buvome tik per dvidešimtį metų.

Po to mes žiūrėjome didžiųjų iškilmių. Mes prisiminėme pavargėlį. Gal ten reikėjo eiti, kur jis nuėjo. Gal jis būtų mus supratęs. Prieškambarin grįžę rašydavome eiles, statydavome po jų kontrafaksines datas, nes nenorėjome drumsti iškilmių nuotaikos. Pasirodo, be reikalo, nes nieks nepažvelgė mūsų tarpurimin, o datų būt nieks nepastebėjęs. Ir apgailestavome, kad nenuėjome paskui pavargėlį (nuo Ariogalos ar Pivašiūnų), nes jis tikrai būt mus geriau supratęs kaip tas miestas, kurį mes kaip savą buvome pamėgę. Mes laukėme pritarimo.

Miestą tuomet pradėjo meksfaltuot.

Taip pradedi kivirčytis su saule,
Taip pradedi giedot eilėm!

Aš atsimenu Miškinį dvidešimt šeštaisiais metais. Man tuomet rodės jis taip rašė kaip niekad.

Vėjas už lango pragarą kelia
Lapuos žaliuos,
Kūnas per naktį dega aistroje,
Dvasia šiurpuliuos.

Neatsimenu, ar taip jis, šis posmas, *Baltoje paukštėje* atspaustas. Arba:

... Būkite užmirštos
Išmaldos prašančios, tiesiamos rankos.

Tuomet jo poezijoje, be to, buvo mūsų miesto egzotika: kabaretai, bokštai, bankai, bulvarai... Ten buvo dar daug jaunuoliško naivumo, bet ir daug poezijos.

Atsimenu, kai mes pradėjome sąmonėt, kai pradėjome žygius po miestą, kur matėme veteranus, kurie savo rankomis atstatė šį miestą. Jie ėjo šio miesto šalutinėmis gatvėmis arba šaligatviais pėsti, o pats gyvenimas ėjo viduriu gatvės. Ir mums buvo nesuprantama, kodėl gatve švilpią limuzinai nesustojo, kai jie ėjo skersai bulvarą, kodėl jie jiems neskyrė tako. Juk miestas buvo jų, veteranų. Mes vis dar buvome linkę matyti valstybės vyrus rusvose rudinėse, o seseris languotiniuose sijonuose. Mums atrodė, kad jie čia tik tyčia operetei persirengę. Mums vaidenosi didelis nuo Ariogalos ar Pivašiūnų pavargėlis, kuris nešė našulį ir buvo sulinkęs nuo metų ir vargo.

Ilgai neišėjo iš akių drėgnai blizgančiu kaip naujas kaliošas limuzinu prašvilpęs lygus ir rusvas veidas. Veidas kažkoks buvo neinteligentiškas. Pakenčiamą veidą nedažnai pamatydavome.

Mums buvo nesuprantama, kodėl tas pavargėlis, kuris buvo malonus kaip mūsų senelis, ėjo ten, o ne čia, pačiu miesto viduriu.

... Būkite užmirštos
Išmaldos prašančios, tiesiamos rankos!

Tai buvo dvidešimt šeštaisiais ir vėliau.

Tuomet mes lyg ir pastebėjome, kad šiame mieste nereikalingi veteranai, pavargėlis, kad nieks nenorėjo klausyti raudančios prostitutės ir poezijos.

Taip prasidėjo Miškinio poezijos leitmotyvas, bet buvo dar daug naivaus ir giedro tikėjimo, o jis, mums sakė, kalnus verčia. Tiesa, tasai motyvas tik retkarčiais prasimušdavo, lyg violenčelės do diez minor. Tuomet jis dar buvo šalutinis motyvas, bet juo tolyn, juo dažnyn, juo garsyn jis eidavo jo lyrikoje.

Buvo, beje, ir yra jo lyrikoje meilės, kaip paprastai kad gyvenime būna, bet ir joje tasai motyvas pasigirsdavo. Iš šalies atrodo dievai žino kas, o tai tie patys nuodai, kurie krauju ir neviltim nudažė jo meilę ir peizažą. Kaip Edgaro Poe varno klaikusis žodis, mūsų akyse stovėjo garbindamas Dievą pasveikinęs pavargėlis, veteranai, prostitutė ir mūsų poezija, ir tasai miestas ten, klony, kuriuo mes tikėdami pradėjome netikėti. Mes žinojome, kad dėl netikėjimo tasai miestas mus pasmerks, mes žinojome, kad už melą mus laikas prakeiks. Gal dar nežinojom, bet jau nujautėm.

Mielas skaitytojau, jei nerasi ryšio tarp šio, kas buvo kalbama, ir Miškinio poezijos, atleisk man, tai rašančiam. Aš dėl to kalbėjau abiejų vardu, nes noriu paimti pusę kaltės sau mat jis mano draugas, bet svarbiausia, kad jis poezijoje ieško prošvaisčių, tačiau tasai minorinis motyvas jį sekioja meilėje ir gyvenime. Jums gal teko pastebėti, kaip kartais ima nei iš šio, nei iš to ir įstringa kuris nors dainuškos motyvas. Jūs norit nusikratyt juo, bet vis niūniuojat ir niūniuojat.

Grįšime prie dalyko. Prie *Varnų prie plento.*

Beje, rašome įspūdžius, bet ne kritiką, kuriuos Ant. Miškinio poezijos pavyzdžiais papildysime.

Šioje Ant. Miškinio poezijos knygoje yra skyrius *Žalio beržo stiliuje.* Beržo, kuris pavieškelėje šakelėmis svyravo, kuris šlamesiu lyg meilės žodžiais lydėjo mūsų gyvenimą —

Tave papuošt žadėjom,
Kaip savo tikrą seserį.
Esi pačioj jaunystėj
Ir pačiame pavasary

(Lietuva! 35 p.)

Čia kalbėtas motyvas jau eina visais instrumentais. Nuo čia ir reikia pradėt. Čia šis motyvas jau pradeda šakotis, jis nudažo meilę ir gyvenimą. Čia jis varijuojasi. Dideliu ilgesiu ir neviltim nuskamba anas skaistus tikėjimas, kuris šiame mieste pamažu sprūdo iš rankų:

Vai linksma buvo ir smagu, kol ėjome
Su Lietuva, kai kėlėsi gyvent iš naujo.
Dabar mes pūstame dienų kalėjime.
Dabar — užmiršome, kad ašaros ir kraujas...

O Dieve, Dieve mano! Kur mūsų upės liejas?
Kur, mieli broliai, einat užsimerkę?
Nedrįsau pasakyt, ko tie klevai žalieji
Tėvų pakluonėje visom šakelėm verkė...

... Aš paskandinsiu lyrą Nemuno bangavime.
Aš negaliu dainuot gražiai tėvynės vargo.
Mes dar seniai šunies dalia pakaukti gavome.
Tai kas be jos, be tėviškės, visas gražus pasaulis margas.

Mes buvome skaistūs liudininkai; mūsų naujo gyvenimo pirmieji žingsniai ėjo pro svyruoklinius beržus ir mūsų akis. Mes matėme savanorius ir jų ūpą jautėme.

Buvo pakilus nuotaika,
Pakilęs buvo ūpas.

(Lietuva! 37 p.)

Bet ir tas pakilęs ūpas ir pakilusi nuotaika atsimušė į šaltą mūsų miesto sieną. Taip atsimuša banga į statų uolos krantą, taip subyra jinai į lašelius ir nori grįžt ten, platumon, nori įsibėgėt, bet čia pat putoja ir verda savo negalia ūžaudama.

Nesinori antrukart aiškinti pavargėlio. Atsisės jis kur nors pavieškelėj po beržu. Apžvelgs peizažą: lūšnos, išsigimę maži arkliukai ir didelis vargas. Ten ir liaudies daina. Ta pati kaip baudžiavose. Tas pats graudus motyvas, o gyvenimas naujas.

Kuriasi miestas, bet jis sau, o peizažas sau. Du gyvenimu, du pasauliu. Ar juodu susitiks kada ne raštinėje. Šiaip kur. Tarp miesto ir sodžiaus. O papasakot, pasiguost daug būtų, nes tiek

laiko nesimatę. Pavargėlis net nenori, kad jam išmaldą duotų, bet tik šiaip sau, kad jo kas nors išklausytų, nes jau beržų jam maža. Jis juos baudžiavose matė ir kalbėjosi su jais. O norėtųsi pasiguost tautiečiui.

Mūsų kartai sunku. Ji matė žygius. Ji ta nuotaika nori gyvent. Sako, sunku išmokyt kovų žirgą eit vaga. Sunku upės vandenims grįžti vagon, dėl to pamažu slūgsta ir grįžta.

O miestas. Jis panašus į Tyrą ir Sidoną. Kas jam sodžius ir ten likę broliai...

Ir užmirški savo seną močią,
Kuri lyjant basa bulves kasė,
Būtų keista, jei aš nežinočia,
Ko padrisko baltų liepų kasos...

Čia jau ironija. Ironija, žinoma, pro ašaras. Miškinis lyg ir juokias, bet dėl to juoktis negalima, tai yra mūsų gyvenimo tragedija. Poetui rūpi visa: sodietis ir šviesuolis. Juk jie vienos motinos broliai. Tas šviesuolis neseniai pats iš sodžiaus atėjo, bet vos jis įžengė miestan, tuoj jo sąšlavyne paskendo.

Ar ateina mintys, kaip mes augom kaime,
Pavyzdžiui, kaip sodai pradeda jau balti.
Mes tada svajojom — gal kitokią laimę,
Gal gi ir ne šitą, rudeniniam palte...

(Laimė rudeniniam palte.)

Čia ironija iš mūsų susikūrusios miesčionijos trafaretų. Mat mūsų miesčionies idealas yra tik kūno apdangalas. Toliau nesiekia kaip baltiniai, o kartais ir tie patys baltiniai jau juodi, gi apie sąžinę negali būti nei kalbos. Ji kaip ūkanota mainų naktis.

Iš vargo, gintarų tėvyne,
Iš vargo, o rūtų šalie,
Pašoksi. Pašoksi suktinį
Prie karčiamos pakelėj.

Praeis čia šimtai autobusų,
Man akyse matysies balta.

....

Pašoksiu, pašoksiu ir ašei
Iš tavo to vargo kartaus.

Tai maždaug poeto žvilgsnis į gyvenimą. Jis privalo būti sargyboje. Jis privalo budėt, budėt tarp sodžiaus ir miesto po vieškelio beržais, jis privalo sekt gyvenimą, kad jis iš vieškelio neiškryptų šunkeliuosna. Miesto ausis apaugo taukais, ir jai jau grasus poezijos balsas. Jai reikia linksmybės, ji vargo nežino ir nenori nieko girdėt apie jį. Sodžiui gi liko ta pati našta, jis neturi laiko atsitiest.

Kaip dainuosiu? — Pasakysi, kad šie žodžiai grubūs,
Kada vargas aprėdytas melsvo šilko rūbais.
Įklausiau aš, kaip artojas po žagre suklupo —
Pasijuokt valia valužė karminuotom lūpom!

(Tautiška daina.)

Taip ir paklysti gyvenime. Matai, kas priežastis yra, bet nerandi būdo prieit prie mūsų pamėgto miesto, prie tariamos mūsų širdies.

Kai grįš pavakariais grėbėjos,
Namo dainuodamos merginos,

Kai padainuos širdim ir žodžiais
Apie tokią juokingą dalią...
Išgirs ir pamiškės, ir sodai,
Išgirs ir ponai su medaliais.

(Baladė, 48 p.)

Kas šiame mieste poetui lieka? Sarkazmas? Nieks sarkazmu apie mylimą nekalba. Kas gi lieka? Žinoma, tik ašaros arba ironija, bet ironija yra tos pačios ašaros. Gal nusiminimas. Gal jis.

Pašoksiu, pašoksiu ir ašei
Iš tavo to vargo kartaus.

Šit, mielas skaitytojau, Ant. Miškinio žvilgsnis į Lietuvą. Šit poeto kova su rutina. Tai yra poeto kelias. Jūs atsimenat bangas prie stataus uolos kranto, tose bangose poeto širdis. Ją vėtra daužo į akmenį, ir kraujas iš jos tryška. Taip atsiranda poezija.

Kur jam dėtis? Talmude yra pasakyta: ,,Pučia vėjas iš vakarų į rytus, iš pietų į šiaurę, ir vėjas vėl grįžta į savo sritis''. Mūs gyvenimas ir poetas. Mes nueinam toli, bet vėl reikia grįžti. Gal manote, kad taip tik šiandie. Ne! Taip seniai, taip nuolat. Tokie jau mūsų kultūros pamatai. Atsiminkim Simaną Daukantą. Jis istoriją studijavo. Jis ją parašė, bet ji buvo nereikalinga. Reikalingos buvo bičių knygelės, gaisrų gesinimo knygelės. Didžiausia ironija iš poeto. Atsiminkim Maironį. Didelis gi jis buvo. Bet kažkas teisingai pasakė, kad jo poezija aukščiau Šatrijos kalno nepakyla. Tai netiesa. Ji aukštai pakyla, bet tik ties Šatrijos kalnu. Poetas ateina atiduot savo sielą, savo širdį. Visa, ką turi. Poetas atsineša daug džiaugsmo, bet nėra su kuo tuo džiaugsmu pasidalinti. Tai yra pasityčiojimas iš Dievo dovanos. Kokius reikalavimus stato poetui šios dienos aplinka. Eik sodžiun su bičių ir gaisrų knygelėmis arba verskis chaltūra. Keliolikti metai jo, to naujo gyvenimo, o nei žymės, kad per tą laiką poezijos laukta. Tai vis dėlto baisu. Chaltūra yra apmokama! Poetas gal ir nelaukia užmokesnio, nors ir jis yra zoologiškas homo sapiens, ir jam reikia valgyti. Poetui ne to reikia. Jam reikia, kad jo lauktų. Ir galima pasakyti, kad Lietuva yra talentų peilis. Kiek ji yra jų papjovusi sadistišku mediniu pjūklu. Tai ir sunku bus mūsų poezijai pakilti aukščiau kaip Šatrijos kalnas. Sunku ne dėl to, kad jai gabumų trūktų, bet kad tasai talentas dar vikšro pavidale atsimuša į sieną. Poetas pats save sugraužia.

Šis motyvas yra ne vieno Ant. Miškinio poezijoje. Tai yra bendras mūsų poezijos motyvas. Be to, baigėsi giesmių laikai, o prasidėjo ašarų ir ironijos metai. Gal, sakysite, jaunieji giesmių kalbos ir eilėdaros nemoka? Jie mokėtų kurt giesmes, bet jie meluot nemoka. Kaip mylimai meluosi? Giesmės motyvo nėra naujame gyvenime, bet yra ašaros ir ironija.

Tai yra pagrindinis Ant. Miškinio poezijos motyvas. Jį mes pradėjome mūsų gyvenimo pasaka ir posmu:

Tave papuošt žadėjom,
Kaip savo tikrą seserį.

Jūs pastebėsite, kad šiuose žodžiuose yra nevilties, nes kalbama apie tai, ko nėra.

O gal, sakysime, tasai motyvas keičiasi erotikoje? Šit pavyzdys:

Aš tave norėjau išnešti iš rudenio.
Ir iš svieto ryžaus išnešti ant rankų.
Nes taip gedulingai šakas vėjas judino,
Nes taip graudžiai varnos pakapėje krankė.
....
Aš žinau daug pasakų apie meilę, vakarą —
kad tavęs nepirktų nė už milijoną...
Panašiai kalbėjo kažkas vieną vasarą,
kai mes gėrėm alų šviesiam paviljone!

Tas pats motyvas. Bet kas būtų priežastis? Ir priežastis ta pati. Net ne ta priežastis, bet viena. Rutina. Nereikalingo žmogaus ironija.

Mano žvaigždės po vienai nukrinta,
Matyt, mano dalia joms nerūpi.
Stovėjau tylus, tokis rimtas,
Mačiau avižas, varnas ir upę —

Svaigulys. Rezignacija. Tas pats motyvas, tik objektas kitas. Poetai yra mažų reikalavimų žmonės. Jiems labai nedaug reikia, kad džiaugtųs, o to džiaugsmo labai nedaug Miškinio lyrikoje. Kas priežastis būtų. O tos priežasties ar nereikėtų ieškoti anksčiau aptartame skyriuje. Nes šiaip tai, rodos, jis neturėtų pagrindo tą pat motyvą kelt į kitus skyrius. Meilė yra džiaugsmas, taip ją aptaręs Servantesas. Ir būtų klaidinga manyti, kad joje nėra buvę džiaugsmo. Reikalas toks. Sakysime, jūs esat kambaryje, kur kalbasi keletas žmonių, jūs nekalbat, tik stebite, tik klausotės jų kalbos. Įeina naujas žmogus ir kalba, ir jūs pastebite, kalba pasikeitė, t.y. prisitaikė prie atėjusio kalbos, bet tolydžio kalba lygėja ir grįžta į seną padėtį. Gali poetas rašyt linksmą dalyką, bet jei jo sąžinę slėgs kitas kuris nors liūdesys, tai vis vien jis prasimuš, jis nustelbs džiaugsmą ir vyraus.

... Daug prakukuos dar gegužės
Motyvų tų pačių.
... Kadaise pilys skaisčios
Nugrimzdo į žemes.

(Įžanga, 7 p.)

Pavyzdžiais parodyti Miškinio lyriką reikėtų išcituoti mažiausiai trečdalį visos knygos, o jos 128 p. Apie šią knygą bus daug rašoma. Man, žinoma, rūpėjo paaiškinti tik pati per visą knygą pervesta raudona gija — jos vedamasis motyvas. Mes reikalą turime jau su subrendusiu poetu. Kartais gali atrodyti vienas kitas eilėraštis ir kiek silpnesnis, bet tas dalykas yra neišvengiamas, tokių eilėraščių parašo ir dideli poetai, nes visi eilėraščiai lygūs negali būti. Eilėdara labai turtinga aliteracijomis, tiesa, jos kartais palaidos, bet tai dar pareina nuo to, kad ta linkme nelabai seniai pradėta eilėdaroj eiti. Net ir yra mieliau, kai aliteracija yra laisvesnė, kai ji išeina iš gyvos poeto kalbos, bet ne iš laboratorinio darbo, ne iš žaidimo šachmatais. Šiaip tai Miškinis labai rūpinasi eilėraščių forma, ką mes galime matyti, palyginę eilėraščius, atspaustus knygoje su anksčiau tais pačiais eilėraščiais, spausdintais periodikoj. Pakeisti ne vien rimai, bet ištisi posmai ir net eilėraščiai. Tai būtų net pamokomas dalykas tiems, kurie kiekvieną nekaip parašytą žodį laiko šventenybe ir bijo prisiliesti. Tik gaila, kad Miškinis visus rankraščius su savim nešiojas, t.y. jis rašo ir taiso be plunksnos, be rašalo, be popierio. Vadinasi, gausių variantų, kitaip sakant, jo studijos neliks.

Miškinis gali susilaukti tik dviejų kaltinimų: vadinamojo pesimizmo ir pozos.

Su poza yra toks reikalas. Tiesa, jis kartais gali atrodyti lyg ir neganėtinai nuoširdus, bet taip nėra, nes ta pati poza yra Miškinio, ir ji yra nuoširdi. Jis kartais kalba, lyg visa tai ne su juo atsitiktų, bet tai yra lyna vaikščiojančio triukas, nes jei tos pozos nebūtų, tai jis virstų... Tai yra stilius.

Prieš optimistus Miškinis yra labai lengvai apginamas. Tam reikėtų tik truputį pradžioje pasektą pasaką praplėsti ir bendras figūras pavadint tikrais jų vardais. Poeto paskirtis yra panaši į epiko ir dramaturgo, tik pirmasis turi išreikšti gyvenamo momento nuotaiką, antrasis — paveikslą, o tretysis — veiksmą.

Literatūroje negalima tik dviem atvejais nusidėti: meluoti ir vogti, nes joje nei sumeluoto, nei pavogto dalyko nepaslėpsi. Poetas yra gyvenamo momento vaikas. Jis gali verkti arba juoktis. Kai jis be pagrindo verkia — negerai, bet kai jis be pagrindo juokias taip pat ir negerai. Reikia lenktis tikrenybei. Gal ją reikia taisyt, bet ne nutylėt.

PRITIKTINĖ PROGA

PASIDARYSIME LIETUVIŲ PATYS

Ramus ir pilkas mūsų būdas, ramios mūsų upės, bet dar ramesnis mūsų gyvenimas.

Vienas mano draugas, sugrįžęs iš Vakarų Europos, pusę dienos Lūšėje laukė traukinio. Jis man iš tos Viešpaties Dievo pažasties parašė laišką. Parašė įspūdžius iš Paryžiaus, Berlyno ir Lūšės stočių. Dievuliau, kaip melancholiška mūsų Lūšė! Šešios valandos, kaip šeši šimtai baudžiavos metų. Sako, pradedi netikėt, kad ateis traukinys, nors tvarkaraštyje pažymėta ir stotis, ir valanda, ir minutė. Lietuva panaši į Lūšę. Toks jau nesudėtingas, toks lėtas mūsų gyvenimas. Taip klaikiai melancholiškas, kaip drėgnos lygumos palei Radviliškį. Ir dar graudžiau, kai į tą nuošalią Lūšės stotį važiuoja žmonės iš Oslo, Kopenhagos, Hamburgo, Bordo, Paryžiaus. Į ją reikėtų važiuoti ne laivais, ne ekspresais, bet užplaktu žemaituku. Tuomet gal Lūšė būtų stotis, civilizacija, judėjimas ir t.t. Kas ta Lūšė, nors sava, po Paryžiaus.

Gal pasakysite, kad reikia Lūšei pastatyti stotį kaip Paryžiaus, ir bus gerai. Ne. Jei būtų didelė stotis, tai jos kontrastas su mažyčiu judėjimu dar garsiau šauktų.

Mes visi norime Lietuvai gero. Gal ir aš noriu jai gero, bet gal noriu ne taip, kaip reikia, gal nerandu būdų gerą padaryti, todėl ir mano visos mintys sukasi apie Lūšės stotį.

Bet man dažnai graudu, kai Lietuvą, lyg mažą mergytę, šokina per virvutę, nors jai virvutė nerūpi.

Daug dalykų mes darome lyg juokui, lyg pasityčiojimui. Jie, žinoma, reikalingi, bet neskubūs, su jais galėtume palaukt kokį šimtą metų, kai tai mergytei bus linksma, kai ji pasiilgs virvutės.

Vienas iš tokių dalykų yra ir pavardžių atlietuvinimo reikalas. Tai liuoslaikio dalykas, tai žaidimėlis atliekamai valandėlei.

Atlietuvinsime pavardes, bet ar mes būsime didesni lietuviai kaip dabar. Dabar taip sunkūs laikai ir jie taip reikalauja proto ir nervų įtempimo, o mes pradedame kaip vaikai smėlį žarstyti. Kokia iš to nauda? Naudos, žinoma, jokios! Paimkime pavyzdį, sakysime, užima mūsų šalį priešas, atvažiuoja Tautų Sąjunga padėties tirti. Gal manot, kad ji klausinės, ar lietuviškos mūsų pavardės? Klausinės mūsų tautiško nusistatymo. Juk sako, kad Karaliaučiaus parduotuvių iškabose daugiau lietuviškų pavardžių kaip Kaune, bet kas iš to.

Atrodo, kad per penkiolika metų mes lietuvių atlietuvinimu nesirūpinome ir tik dabar pajutome spragą, kurią rengiamės užkišti.

Mes daug kuo rūpinomės, daug ką darėme, bet dažnai ir prašaudavome pro šalį. Gal darėme su meile ir pasišventimu, bet nei viena, nei antra neišperka klaidų, kurias padarėme ir negalime atitaisyti. Menkai į dalykus gilinamės, darom paskubom. Dideli dalykai juokais nepadaromi.

Buvo, sakysime, žemės reforma. Joje tiek klaidų, kiek kilnaus užsimojimo. Aš papasakosiu tik apie du kiškiu, kuriuos mes tikrai pražiopsojome. Aplenkėjusių ir tamsių vietų dvaro darbininkai gavo sklypus vietoje. Senai kartai sunku atlietuvėti, nes nėra su kuo bendrauti, ten lietuvybė ateis tik per mokyklas, per priaugančią kartą. Nuo Vendžiogalos naujakurys Baltramaitis apsiverkė vienoje įstaigoje, kad nemoka lietuviškai, nes apylinkėje nebuvo ir nėra su kuo lietuviškai kalbėti.

Sakykit, o jei nors pusė aplenkintų apylinkių naujakurių būtų perkelta į lietuviškesnes vietas (sakysim, Suvalkijon ar kur kitur). Naujakuriai paties gyvenimo reikalų būtų verčiami bendrauti ir kalbėtis. Kitas dalykas, tai aplenkėjusiose vietose ir ūkis labai primityviškai vedamas. Kapsai ir Zanavykai būtų greičiau pakėlę ūkio kultūrą kaip Žemės ūkio rūmų instruktoriai ir rajonų agronomai. Visa būtų vykę natūraliai be pašalinės jėgos. Žodžiu, būtų buvęs kraujo pasikeitimas. Šiandie tos klaidos neatitaisysime, nes ji jau pareikalautų daug išlaidų, o naudos neatsiektume, bet tuomet galima buvo lengviau šiuos dalykus spręsti.

Kas, rodos, tas pavardžių keitimas, jo su žemės reforma lyginti negalime, bet tinkamas jo atlikimas gali pareikalauti tolygaus darbo ir tolygių išlaidų.

Pavardžių lietuvinimas labai panašus į kiaušinių dažymą. Bet

juk mes nudažysime tik lukštą, o kiaušinio vidus paliks nenukąstas, kaip buvęs, nes per lukštą nepersisunks dažai. Jei dažyti, tai reikėtų taip nudažyti, kad nukąstų ne tik baltymą, bet ir trynį.

Mūsų kalbininkai daro kalbą, bet kad jiems Visagalis Dievas padarytų po liepinę koją. Daro jie lietuvišką kalbą, bet kol jie ją darys taip, kaip daro, tai kalbos mokslas bus panašus į Sizifo triūsą. Gyvename kalbos vergijos laikus. Kalba, kalba kalba ir dar kartą kalba, bet kur ta jų kalba, kur jos galima pramokti?

Reikėtų juos pasodinti už Krėvės ar Vaižganto, kad įsitikintų, jog ne kalbininkai, bet rašytojai daro kalbą. Daro ir turtina ją. Tiesa, jie, anot kalbininkų, daro ir kalbos klaidų, bet tas, kuris nieko nedaro, žinoma, negali padaryti nei klaidos.

Kalbininkai, duokit gramatiką, o ne rašybos projektus; jūs mažai rašote, jūs galite grįžti prie hieroglifų ir pirštais rodymo, bet tam, kurs rašo, svarbu, kad rašto ženklai būtų paprasti, nesudėtingi. Praves reformą! Spaustuvių raides mesk lauk, senus žmones sodink prie dailyraščio, kad išmoktų rašyti per nauja.

Vienas kalbos tabokius sako, kad pasakymas „patraukti teismo atsakomybėn" netinkamas ir jį, girdi, reikia pakeist „paimti nagan", bet juk paimti nagan galima ir be teismo. Šis posakis tiktų jiems patiems, nes ką ką, o kalbininkus tai iš tikrųjų reikėtų paimti nagan, kad jie kalbą nagan paimtų.

Jei kalbininkai kalbos tiek moka, kiek šaukia, tai tegu jie verčia mokslo ir minties veikalus, kur kaip tik žodžių stingame ir be darytinių negalime praversti. Jovalas, kretalas, metalas, b...dalas nepražus. Juos mes rasime liaudyje ir po 20 metų. Kabaldoti, styrinti ir kitus perlus mes patys, be jų malonės, žinome, bet mums būtų gera, kad jie mums pasakytų, kaip bus lietuviškai kontempliuoti.

Pavardėms keisti mintį turbūt bus pametę kalbininkai, nors iš viso nėra žinių, kas pavardes keis. Keisim, keisim! Bet ką keisim? Kaip keisim? Turbūt ir patys sumanytojai nežino.

Bus sudaryta formulė, kaip kokia teorema, sulig kuria lengvai šį painų uždavinį spręs. Spręs, kaip girdis, lengvai.

Vokietis Aptschichovski, matyt, buvo kadaise lenkas, bet pasakyk jam, kad jis lenkas, tai spjaus akysna, spjaus ir greičiau ir pikčiau kaip tikras vokietis Majeris, nors jo pavardė senesnė ir tautiškesnė kaip senelis Reinas. Vokiečiai Aptschichovskio Ma-

jeriu nė nemano padaryti, nes žino masės psichologiją: mat keisdami jam primintų nevokišką kilmę, o gal net pabudintų miegančius, bet žalingus, patriotiškus jausmus. Vokiečiams svarbu, kad jis šauktų: ,,Doičland, Doičland iber ales!''

Mes matome, kad Didžiojoje Lietuvoje nutautėjimo žaizda labai greit gyja ir greit nei žymės neliks, tai kam ją atvert per nauja. Susipratusį lietuvį vadink nors puodu, tik, žinoma, ant ugnies nekaisk. Jam vis tiek. Bet mes turime vendžiogališkių Pilsūdžių, kurie žino, kad yra jų brolis Juozapas, kuris gyvena Lenkijoje ir kitaip vadinas. Gal jam kol kas dar gaila, o gaila tik todėl, kad jis nežino, jog pakeista pavardė padarytų jam tik garbės, pasakytų, kad jo seneliai buvo bajorai ir pilies teisėjai. Reikia jam įsąmoninti, kad bajorai buvo ne tik lenkai, bet ir lietuviai. Kaip jam įsąmoninti, kad jis dar viena akim girion žiūri. Tai neopu. Sakau, neopu dėlei tos pačios lietuvybės plano, kurį pavardžių keitėjai nori pravesti. Kas iš tų lietuviškų pavardžių, kaip Giedraitis, Sopiega, Radvilas, kurie Varšuvoje sėdi, o kartais prieš mus kovoja.

Kad pavardės niekas, mes galime įsitikinti iš Mažosios Lietuvos reiškinių, kur Schudnagies šaukia: ,,Heil Hitler!'' Jei Hitleris suprastų tos pavardės prasmę, turbūt nustumtų nuo savęs, turbūt pasakytų jam: ,,Raus, ferfliukte Šameit!''

Nuo pavardžių mūsų valstybės ir tautos pamatai nedreba. Tą reikalą galima atidėti visam šimtui metų. Apsijuoksime. Visas pasaulis juoksis, kad mes neturime ką veikt.

Be to, nereikia manyti, kad visos pavardės sulenkintos. Dalis jų yra svetimos kilmės; juk karo belaisviai, palikę krašte, nutautėjo, bet žmonės juos vadindavo atsineštinėmis pavardėmis. Ne mes vieni svetimų pavardžių turime, jų turi visos tautos. Be to, reikia atminti, kad daugelį pavardžių mes gavome suslavintų, o daugelį pavardžių iškraipė mūsų kunigaikščių raštininkai, kurie pavardes surašinėjo svetima kalba, vadinasi, svetima galūne. Mus istorija moko, kad kunigaikščių raštinėse buvo vartojama gudų kalba, ir jei kas mano, kad mūsų pavardės buvo žalojamos netolimoje praeityje, tai labai ir labai klysta. Žinoma, prie dalies pridėjo rankas rusai ir lenkai, bet daugumas pavardžių buvo prieš keletą šimtų metų kaip dabar, slaviškomis galūnėmis.

Pirmiau reikėtų atlietuvinti metriką, literatūrą ir istoriją, o tik po to prieiti prie gyvų žmonių pavardžių. Mes turime skaitytis

su savo praeitimi, kuri sudarė mūsų būdui ir kalbai bei pavardėms šiokias tokias tradicijas, kurių lengvai nepajėgsime pakeisti ir atitaisyti. Vokiečiai vokietina suvokietėjusių prūsų istoriją, o mes lietuvinsime tikrų lietuvių pavardes. Mes vis einame ne ten, kur visi eina. Reikėtų, sakysime, parašyti istoriją, reikėtų daug ką nuveikti, bet mes rengiamės ne pamatus dėti, bet smilgų tvorą tverti.

Pavardžių keitimas, matyt, vyks labai paprastai. Bus valsčių viršaičiams pasakyta, kad avičius darytų aičiais, o auskus vėl kaip nors. Aitis charakteringas kapsams ir daliai žemaičių, bet ne visai Lietuvai. Aš, pavyzdžiui, aičio kratyčiaus kaip raupų, nes mane ta galūnė Rygos miestan traukia. Taigi mes nežinome, ar auskai ir aičiai bus daromi oniais, iniais, ūnais, ynais, ar vienais aičiais. Ar bus duodama pasirinkti, ar stačiai bus rašoma nauja pavardė, nė neatsiklausus. Pasirinkt turbūt duosią, bet ir tai labai juokinga. Kaip rinksis sodietis? Juk jis Leipcige kalbos nesimokė. Sodietis pasakys viršaičiui: ,,Keisk, ponas, kaip nori, kaip reikia!" O taip negalima, juk pavardės turėtų būti keičiamos sulig dialektams charakteringomis pavardžių galūnėmis. Žodžiu, reikėtų nuodugniai ištirti, iš kur kas yra kilęs. Dzūko avičiaus ar ausko galūnė turėtų būti daroma charakteringa dzūkui, rytų aukštaičio — rytų aukštaičiui, kapso — kapsui, žemaičio — žemaičiui.

Laisvo pasirinkimo negali būti, nes vienos šeimos nariai gali pasirinkti net kelias galūnes, tai išeitų tokia abrakadabra, tokia makalynė, toks Babelis, kad sunku ir įsivaizduoti.

Lietuvos lietuviai pakeis pavardes, bet nepakeis jų nei Amerikos, nei okupuoto krašto lietuviai, mes juos padarysime nelietuviais, mes juos atskirsime. Mes pasityčiosime iš jų. Gal ir jie nori būti lietuviais tokiais kaip mes, bet jie negali. Kuo mes garantuoti, kad šiandie mes lietuvius sulietuvinsime, o priešai lietuvių pavardes sulenkins, juk mes priešus mokome, o jie gali suslavinti ne tik galūnes, bet ir pavardžių šaknis. Bet jie to nedarys, nes jiems svarbiau sulenkinti lietuvio sielą, o ne pavardę.

Vėl vienas mažas, bet opus klausimėlis. Jei keisime suslavintas pavardžių galūnes, tai argi paliksime tas pavardes, kurių šaknis slaviška ar vokiška, o galūnė lietuviška. Juk šaknis yra svarbiau kaip galūnė, juk šaknis rodo, kad pati pavardės kilmė yra svetima, o galūnė, — kad ji tik buvo pagadinta.

Vadinasi, tuo būdu Siaučiulį turėsime daryti Batsiuvėliu,

Bistrą — Greičiu, Cirkelį — Skriestuvu, Marazą — Šalčium, Kalamašniką — Vežimėlininku, Kriūką — Vagiu, Leiką — Piltuvu, Gontį (Gančių) — Skaliku, Kukoraitį — Virėjaičiu, Vailokaitį — Tūbaičiu, Sliesoraitį — Šaltkalvaičiu, Ruzgą — Rykšte, Baroną — Avinu, Čerepoką — Vėžliu, Paltaroką — Apsiaustu, Zakazą — Užsakymu, Bezmėną — Svarsčiu, Piščiką — Raštininkėliu, Bezūmą — Bepročiu. Visos pavardės autentiškos; vienos plačiai žinomos, o kitos kupiškėnų. Visos nelietuviškos kilmės, vadinasi, keistinos. Karpavičius ir Vailokaitis, sakysime. Viena grynai lietuviškos kilmės, o kita svetima, bet mums rodos, kad pastaroji lietuviška, o iš tikrųjų tai pirmąją reikėtų tik atlietuvinti, o antrą visai pakeisti. Jei pirmoji bus keičiama, tai antrosios vis dėlto taip palikti taip jau negalima.

Keitimas labai keblus dalykas. Šiandie mes Vailokaitį paliksime taip, kaip yra, bet kuo mes garantuoti, kad kitiems taip rodysis kaip mums. Kalbą kasdien kaitaliojam, tai nejaugi ir pavardes reikės kasdien kaitalioti. Sakom, reikėtų palaukti nors šimtą metų, tai gal per tą laiką mums nusibos kalbą kaitalioti. Turi būt šioks toks pastovumas, šis tas tvirta.

Pavardės ne tokios skubos dalykas kaip žemės reforma, jei jos drasko ausį, tai mums patiems, o mes dar galime pakentėti, mes daug metų kentėjome, nes dabar rimtai šio dalyko atlikti negalime, o keist juokams būtų labai graudu. Rimtai dalykui atlikti reikėtų ne vien darbo, bet ir milžiniškų lėšų, kas šiais sunkmečiais negalima.

Bet svarbiausia tai, kad nuo to nepasikeis mūsų vidus, kad mes liksime tie patys.

Vadintis lietuviu turėtų būti ne prievolė, bet garbė. Mes negalime duoti lietuviškų pavardžių žydeliams, nors jie jų su ašaromis prašytų. Mes negalime leisti svetimų į mūsų tarpą, negalime leisti nors iki tol, kol mes juos kultūriškai nugalėsime, nes jie gali užnuodyti mūsų kraują, pagadinti mūsų būdą. Nei rusui, nei lenkui, nei vokiečiui negalima leisti lietuvinti pavardės, nes jie nors pavarde nuo lietuvio kol kas skiriasi. Auksas ir pelene žvilga. Vadinasi, lietuvis, nors ir su svetima pavarde, turėtų būti mums brangesnis už pakeitusį pavardę nelietuvį, nes nors jo pavardė bus lietuviška, bet jo būdas mums svetimas.

Jau nekalbant apie patį pavardžių keitimo žalingumą, dar mes turėsime daug skaudžiai juokingų dalykų.

Leiskit papasakoti anekdotą apie save. Mano pavardė svetima galūne, bet lengvai galėjo ji taip būti rašoma dar Vytauto laikais. Mane, Joną Aleksandravičių, padarys Alesandraičiu, Aleksandroniu ar Aleksandrynu, žodžiu, taip pakeis, kaip norės valsčiaus viršaitis ar kas kitas. Aleksandravičius rašė eilėraščius, o jei tuo verslu versis ir Aleksandrynas, o jei jis pradės plagijuoti pirmąjį, o jei jam reikės dešimties metų, kad taptų toks kaip pirmasis.

Šį pavyzdėlį galima pritaikinti kiekvienam, kuris nors ką yra nuveikęs. Būtų gera, kad metrikuos būtų ji lietuviška.

Grįšime į Lūšės stotį. Reikia didint judėjimą, bet ne pačią stotį. Kai atsiras judėjimas Lūšėje — išaugs stotis. Išaugs gal didesnė kaip Londono, Berlyno, Paryžiaus. Reikia darytis dideliais lietuviais, tuomet mūsų avičiaus niekas nevadins ovič, tuomet avičius bus lietuvio charekteringa pavardė ir pagal ją spręs apie mūsų kilmę, kaip sprendžia pagal ovą ir evą apie rusus.

Darykim ne Lūšę, bet judėjimą. Mes negalime jos nekęst tik dėlto, kad ji Lūšė, o ne Paryžius. Mes turime mylėt Lietuvą tokią, kaip yra, o per mūsų meilę ji pasidarys kitokia.

Lūšė yra Lietuva. Lūšėje pradedi netikėt, kad ateis traukinys, bet mums nei tikėti nereikia, nes tvarkaraštyje pažymėta ir valanda, ir minutė. Traukinys ateina, ateina ekspresas. Tik žiūrėkite, kad nepražiopsotumėte jo!

O su pavardėm palaukime. Palaukime nors šimtą metų, jei ne šimtą, tai penkiasdešimt, tai dvidešimt. Palaukim vardan Lūšės, vardan Lietuvos ir lietuvybės.

ŽYGIS PRIEŠ VIENĄ KAREIVĮ

Aukštai gerbiamas profesoriau, labai žemai atsiprašau, kad aš savo nelemtu straipsniu pavardžių atlietuvinimo reikalu atitraukiau tamstą nuo taip skubaus, taip neatidėtino žodyno tvarkymo darbo. Žodynus aš godžiai skaitau, ir gal tik viena nuodėmė mano sąžinę slegia, kad aš juos skaitau ne nuo pradžios, bet nuo galo. Ir gerai žinau, kad po Būgos ir Jablonskio tamsta esi didžiausias mūsų kalbos autoritetas. Mano žodžiai ne tamstai buvo taikomi. Aš pats mėgstu žodžius, bet gal ne visus. Tamstai brangūs visi žodžiai, o man tik tie, kuriuose randu sąskambio (aliteracijos), todėl dažnai vartau žodynus ir laukiu pilnojo, nes manau daug ką jame rasti. Visi medžiai Viešpaties Dievo sodinti, bet stalius mėgsta vieną, račius kitą, dievdirbys trečią ir t.t.

Mane profesorius baisiai išbarei, bet aš ir dabar nepykstu, nes būdo esmi švelnaus ir gero.

Sunku man taip mylėti Lietuvą, kaip tamsta ją myli, bet aš juk ir lygintis negaliu, aš jaunesnis už tamstą ir mažiau prityręs meilėje. Niekas negali reikalauti iš manęs daugiau kaip galiu, kaip sugebu, nors kiekvienam reikėtų mylėti daugiau kaip gali. Kalbos tuo reikalu nieko nepadės, ir reikėtų svetur nupirkti termometrą tėvynės meilei matuoti, nes laikraščiuose dažnai perdėtus laipsnius skaitome.

Štai mane tamsta oficioze išgama vadini (ne stačiai tuo žodžiu), o aš toks nesijaučiu kažkodėl. Mano jau tokia laimė, nes ką tik parašau, tas negera. Rašiau apie teatrą — supyko teatras, rašiau apie Strazdelį — supyko Kamajų klebonas, rašiau apie pavardes — supykai tamsta. Aš net sielojuos, kad galvoju ne taip kaip kiti. Pasidariau tikras nesantaikos obuolys. Pradėjau net bijot plunksnos, nes, manau, gal iš tiesų aš esu tokis negeras.

Tik man keista, kad tamsta manęs užkliuvai. Rodos,

straipsnyje nei vienos pavardės nepaliečiau, o tamsta mano pravardes linksniuoji ir pamokai tėvynės meilės, bet geriau būtum pataręs paskaityti brolių Grimų pasakas, nes aš pasakas mėgstu, bet tik tokias, kurios kiek įvairesnės ir nekasdien sekamos.

Kad tamsta būtum jaunesnis, tai už pavardės linksniavimą ir pamokymus pavadinčiau tamstą to negerojo Nojaus sūnaus vardu. Galima juk pykti, bet reikia ir valdytis. Vagis vagiu pavadintas gali pasiskųsti teismui, o ką gali padaryti jaunas, kuriam dar ,,rašytojas'' prikergtas? Vis tiek teisybė bus tamstos pusėje.

Bet aš tuojau nuspėjau, kad įvyko klaida, ir nė kiek nepykstu, bet vis dėlto jaučiuos įžeistas ir noriu šiek tiek pasiaiškinti.

Buvo taip. Parašiau straipsnį dėl pavardžių. Bet redaktorius nedėjo kokias 2-3 savaites. Pasirodė *Liet. aide* tamstos straipsnis, o netrukus ir manasis. Atrodė, lyg atsakymas. Kad manasis buvo daug anksčiau parašytas, gali paliudyti *N. R.* redaktorius ir mano abejonės dėl kalbininkų prisidėjimo prie pavardžių atlietuvinimo. Pakliudytas kalbininkas, tikėk, ne tamsta. Taipogi nesu, kaip tamsta manai, lietuvybės ir pavardžių atlietuvinimo priešas. Bet tik noriu paklausti, kur jūs, kalbininkai ir patriotai, buvote 1918 metais? Kodėl jūs tuomet neatlietuvinote pavardžių ir vietovardžių? Kodėl jums tik dabar atsivėrė akys? Dabar rėkiat, geliat tikrą brolį ir grasinat (*Gimtoji kalba*). Per tą laiką būtume apsipratę ir mes, ir mūsų raštinės. Jums iš karto reikėjo šaukt.

Aš taip ir rašiau. Jei laukėme lig šiol, tai galim dar kiek palaukti ir planingai atlietuvinti. Pavardės anksčiau nerūpėjo, tik dabar kažkodėl užsidegė.

Kita, ponai kalbininkai, turėtų mums rūpėti ne tik kas gražu, bet ir kas naudinga. Darom ekskursijas, lankom gražias vietas, bet pakraščiuose daugiur negražu, tai ten mes nė pažiūrėt nenorim. Daugiur pakraščiuose nesusipratę lietuviai ne tik tyčiojas, bet ir muša mūsų veteranus ir knygnešius. Muša svetimų valstybių pasamdyti agentai (galėčiau duoti faktų). O kiek jie šiaip mūsų brolių mulkina, kiek įtraukia šnipinėjiman ir kontrabandon. Sakysim, mes atlietuvinsim jų pavardes, o lenkų valdžia išpūs šį reikalą iki skandalo ir dar daugiau ims rūpintis ,,savaisiais''. Ar ne geriau būtų, kad mes dalį patriotizmo perkeltume iš Kauno į pakraščius: Klaipėdon ir pademarklinėn. Jų siela turėtų būti mums svarbiau kaip pavardės.

O su ponu Balčikoniu norėčiau truputį pasikalbėti intymiškai.

Man iš galvos neišeina tamstos kaltinimai. Man net keista, kad profesorius mano juoką, nors buvau pažymėjęs, tiesa palaikė. Ten ne tiesa, bet anekdotas buvo. Bet galėjo vis dėlto būt toks atsitikimas, kad pavardė būtų ir sena, ir seniai suslavinta. Pav., Katkevičius. Mano dokumentuose nėra jokio priedo. Pase parašyta: ,,Jonas Aleksandravičius, Kazio sūn.'' Metrikuose parašyta: ,,Jonas, Kazimiero ir Marijonos Razulevičiūtės Aleksandravičių sūnus, gimė Kampiškių dvare, Aukšt. Panemunės valsč'' ...Visur viena pavardė. Niekur Aleksandrovič nepasirašinėjau.

Tamsta, pone profesoriau, gal gimei savo tėvų pastogėj, o aš gimiau kumetynėj ir gal daugiau nekenčiu lenkų kaip tamsta. Raštuose pasirašau Kossu-Aleksandravičius. Raštuose pavardes daug kas keičia ir įvairina, bet niekas dėl to triukšmo nekelia. Mes žinome Džordžą Gordoną Baironą, Giujamą Apolinėrą, Žozefą Konradą ir kitus.

Mokslininkai, rodos, pavardžių negražina, bet mes žinome Jurgį Gerulį, kuris geriau galėtų žinoti, kad tokiais atvejais dvi priebalsės mūsų kalboje nesirašo, bet rašo Georg Gerullis. Žino ir kilmę, ir kalbą. Žino, kad mūsų kalba seniausia ir gražiausia, bet ponas profesorius jo nekliudo, o prie mano slapyvardžio kimba. Ar aš toks didelis? Ar aš galiu lygintis su juo? Ar aš galiu būti pavyzdys? Aš blogo iš kalbininkų pramokau. Jie man pavyzdį davė.

Jei aš būsiu tamstai kuomet nors reikalingas, tai vadink mane varna, kaip pereitą šeštadienį. Baranauską padarėt Baronu, bet negerai padarėt, reikėjo iš karto padaryt Avinu, tai antrukart atlietuvinti nereikėtų.

Norėjau priedą nutylėt, bet prispyrei mane, pone profesoriau, prie tvoros, tai nuoširdžiai viską išpasakosiu, kad man nei tamsta, nei kiti neprikaišiotų nei totoriškos, nei bajoriškos kilmės. Nors gėda, bet prisipažinsiu.

Buvau, pone profesoriau, jaunas, buvau įsimylėjęs ir eilėraščius rašinėjau. Vieną žadėjau nepamiršt, kitą žadėjau. Taip trečią ir ketvirtą. Pažadėt lengva, bet atmint sunku. Sumazgiau keturis skepetaitės kampus ir, manau, atminsiu, bet atsirado penkta, o tai ir pritrūkau, nebuvo kur mazgas riša. Sugalvojau išeitį. Baironas, manau, pridėjo dar motinos pavardę, nors motinos taip nekentė, kaip jo nekentė ir nekenčia anglų tauta,

tai, maniau, jei prisidėsiu prie savo pavardės mylimų mergaičių vardų inicialus, bus ne tik gražu, bet ir kilnu. Mergaičių vardai: Konstancija, Ona, Sara, Sonia (tos abi nearijų kilmės, ir dabar pirmoji gyvena Palestinoj, o antroji — Gvatemaloj) ir Uršulė. Visos jau ištekėjo. Galima būtų jau ir pamiršt, bet pažadas.

Kai kam, matyt, tas keistas žodis patiko. Vieni sakė totorius, kiti — bajoras. O čia nei viena, nei kita, bet visai kas kita. Prigijo. Pridėjau dar tarp priedo ir pavardės mažą brūkšnelį. Ir turbūt nežinot, kam aš jį pridėjau. Paaiškinsiu. Pirmą eilėraštį parašiau turėdamas 21 1/2 metų. Pavardėj 16 raidžių, priede — 5, vadinasi, viso 21, o brūkšneliu pažymėjau ir likusią pusę metų. Be to, dar vienas dalykas, tai galėtų patvirtinti ir vaidintojai, kad deklamuojant labai bjauru ištart du žodžiu, kurių vienas s raide baigiasi, o antras — prasideda. Kai prisidėjau priedą, tai eilėraščiuose mažiau panašių stiliaus netikslumų padarydavau. Kas netiki — gali įsitikint. Be to, pastebėsiu, kad paminėtų mergaičių vardus galima rasti ir eilėraščių knygoje. Kam įdomu, tas gali jų paieškoti. Sustatyti iš didžiųjų raidžių.

Totorių kalbos nemoku ir nežinau, ką mano priedas jų kalboje reiškia. Universiteto laikraščiai dar anais metais skelbė, kad tas žodis totoriškas. Mane juokas imdavo. Bet dabar ir ponas Balčikonis panašias aliuzijas daro. Turbūt studentai neklydo, kad profesorius (lingvistas), nors su mažais rezervais, prie jų prisideda. Matyt, aš pataikiau kaip pirštu į dangų.

Bet nei vienas šiuo „žodžiu" nebuvo taip karštai susidomėjęs, kaip ponas Balčikonis.

Nemoku totoriškai nei skaityt, nei rašyt, o mane Kipčako chanu daro.

Ponas profesorius suruošė ekspediciją mano tėviškėn ir surinko padavimus apie mano šeimą, tik gaila, kad ne visus *Liet. aide* paskelbė. Medžiagos, regis, pririnko gerai. Turbūt, baigęs žodyną, paskelbs atskira knyga. Aš žinau dar septynis pavardės variantus ir mielai galėčiau padėti. Bet negalima būtų pasakyti, kad ekspedicija pavyko. Profesorius rado dingusią mano pavardę, o tai, rodos, tik pravardė. Pravardė baigiasi su seneliu, nes mano senelio brolis persikėlė Užnemunėn ir turi pravardę, bet kitą. Jei būtų pravardė labai sena, tai abi šakas ja pravardžiuotų. Bet tai labai pikti žmonės, iš jų klausinėti ponui profesoriui nepatariu, nes gali likti nebaigtas žodynas.

Pavarde, nors ji būtų bjauriausia, nieks nesityčioja, o pravardės, nors ji būtų ir nekalta, niekas nemėgsta, nes pravardės kyla dėl kurios nors žmogaus ar šeimos ydos. Mano tėviškėje pavadink žmogų „randžiu", tai daugiau supyks kaip kvailu vadinamas, mat žmogus pavarde Randis, buvo kažkada išėjęs iš proto. Randis tapo epitetu.

Reta šeima neturi pravardžių. Vienos žmoniškos, kaip Liepakojis, Berankis, Žvairys, o kitos visos necenzūriškos. Ponui Balčikoniui, matyt, kiekvienas lietuviškas žodis darytinas pavarde. Pavardė, mano manymu, turėtų būti ne vien lietuviška, bet dar miela ir gražiai skambanti.

Ponas profesorius supyksta, vadina jaunesnį tautietį pravardėm ir dar tabokinę krato — varna vadina. Pyktis blogas patarėjas. Jis profesoriui „ne prie veido". Dideli žmonės jo nepažino. Norėjai gal sugraudinti mane, bet aš seniai jau nusiminęs. Mane visi pesimistu vadina.

Atlietuvinai mano pavardę, pone profesoriau, už ką aš tamstai labai dėkingas.

Tamsta tyčiojais iš mano žodžių, kad pavardžių atlietuvinimas ne žemės reforma, bet, rodos, mano pavardės atlietuvinimas šiek tiek kaštavo, o jei būtų nors 20.000 tokių kaip aš, o jei jie gyventų ne čia pat, bet Zarasuose ar Mažeikiuose? Ar toks atlietuvinimas būtų jau taip pigus, kaip tamsta manei? Ar nereikėtų suorganizuoti nemažą kadrą kalbininkų, jiems algos, dienpinigiai ir kelionpinigiai mokėti? Ar neužgautų jie kitų, kaip tamsta mane užgavai?

Nors tamsta mano pavardę gražiai atlietuvinai ir padarei daug garbės mano namams, jog aš net nežinau, kaip atsidėkoti, bet jei tamsta manai taip visas pavardes atlietuvinti kaip mano, tai tikrai rasi nusistačiusių prieš pavardžių atlietuvinimą.

Dėl vienos pravardės aš pats per siūlo galą likau gyvas. Mano tėviškėje, gretimam kaime, gyveno toks Litvinskas Juzė (suslavinta pavarde), bet žmonės jį Bamba pravardžiavo. Kartą jis eina ne taku, bet pieva, tai supykau ir pabariau: „Kad tave staugynė, Bamba, ar tu tako nematai?!" Tai, žinot, kad pasiuto. Tai kad pasinešė vytis. Mano laimė, kad jis, amžiną atilsį, buvo dusulingas ir negalėjo bėgt. Persiritau per statinius, o jis, matydamas, kad nepavys, net tris statinius nulaužė ir metė į mane.

Toks atlietuvinimas vis dėlto ne moksliškas, o gal aš nieko neišmanau, gal reikėtų nusilenkt mokslui.

Man ir mano namams padarei daug garbės, o mokslui gal daug naudos iš mano pavardės pasisėmei, bet žodynas, deja, pavėluos pora dienų, o aš taip norėčiau jo sulaukti, nors pasenęs, nors pražilęs. Gerai pasakė Kristijonas:

Juk žinai, kad dviem negali paslūžyti ponam.
Dviem kelių vienąkart nei raits, nei pėsčias keliauji...

Latviai turi žodyną, anglai su prancūzais turi po žodyną, tik mes jo neturime. Galima būtų maždaug nuspėt, kodėl mes jo neturime, bet ponas Balčikonis gali vėl supykt ir padaryt naują ekspediciją į mano tėviškę ir pradėt naujus mano pavardės tyrinėjimus. Geriau tegu aš pase būsiu varna, o ponas Balčikonis — profesorius.

Raštus ir toliau pasirašinėsiu Kossu-Aleksandravičius. Kol profesorius bus įgaliotas slapyvardžius atlietuvinti. Talmude yra pasakyta: ,,Bėk nuo moters rūstybės!" O apie profesorius nieko nepasakyta. Jei prieš mane sukils visi profesoriai, tikrai žinau, kad mane užjaus visos Lietuvos gimnazistės. Aš viską nuoširdžiai paaiškinau, prisipažinau kaip per išpažintį, tai nekelk daugiau spaudoje, pone profesoriau, nes man garbės jau per daug. Tikrai aš nebuvau jos vertas.

1933.XI.16

BROLIŲ GRIMŲ PASAKOS

Ne sutor ultra crepidam
Fidius

Lietuva — žemės ūkio šalis.

Tam, kuris šiuos žodžius pasakė, reikėtų pastatyti paminklą. Laikraščiai dažnai sielvartauja, kad mes greit nutolstame nuo sodžiaus, bet tai netiesa, nes gal mūsų šviesuolis rūbais arba ištaigingesniu gyvenimu skiriasi nuo sodiečio, tačiau jo siela pasilieka tokia juodnugarė, pasilieka tikra sodiečio karikatūra.

Pora žodžių pro domo sua. Gali atrodyti (ir, žinoma, taip atrodo), kad, sakysime, mes, rašytojai, vaikščiojame palaidais apivarais ir tik laukiame, kad juos kas primintų. Taip manė kalbininkai ir taip turbūt daug kas mano, bet rašytojui tik tas vienas gyvenimo džiaugsmas ir liko. Rašytojas neturi etato, tai daugelis dar norėtų, kad jis neturėtų ir fanaberijos.

Jau keliolikti metai, kai mes rūpinamės kalbos dabartimi ir ateitimi, valome ir gryniname ją, statome Babelio bokštą — žodyną.

Žodynas labai primena Heinės prakalbą į Atta Troll. Žodynas bene bus tik kilnus užsimojimas, kuris užsimojimu ir pasiliks. Čia mes labai analogiški vokiečiams, nes ir jie daug užsimoja, bet maža teužbaigia: Šelingo mokslas apie Dievą nebaigtas, Prūsų konstitucija liko projekte, O Kelno katedra buvo statoma ilgiau kaip 600 metų.

Žodyną pradėjo Būga, bet mes jį numarinome. Jis buvo kuklus ir supelėjo drėgname rūsyje. Mes jo net negirdėjome skundžiantis, nors jo darbo sąlygos buvo daug sunkesnės, bet vis dėlto jau buvo pasirodžiusi žodyno pradžia. Netrukus švęsime Būgos mirties 10 metų sukaktuves, o žodynas nepasistūmėjo priekin nė per nago juodymą. Būga tylėjo ir dirbo, o dabartiniai kalbininkai tik rėkia.

Mes, rašytojai, sakome, kad žodynas turėtų būti daromas patylomis ir naktį, kaip daroma "naminė".

Reikalas toks. Pasaulyje vyksta analogiški dalykai: afganiečiai, turkai ir kitos toli esančios nuo Europos ir lotyniškosios kultūros tautos keičia savo tautiškuosius rašmenis lotyniškais. Vakarai domisi vakarietiškos kultūros laimėjimais, tai jei mes dienos šviesoje rašysime žodynus ir rašybas reformuosime, žinoma, kad mes tylomis neprasmuksime, ir Europa rašys, jog dar viena ir net pati seniausia Azijos tauta įveda lotyniškus rašmenis, tik palieka dar tris senųjų kultūrų alfabetų ženklus: vieną sanskrito, kitą asirų-babiloniečių ir trečią senojo Egipto. Nieks, žinoma, nė nepastebės, kad tuos ženklus sukomponavo mūsų vakarietiškos kultūros auklėtinis ponas Ignacas Šeinius.

Kalbininkai privalėtų dirbti naktimis, o dieną vaikščioti be darbo ir rodyti linksmus veidus, lyg jau žodynas būtų seniai buvęs baigtas.

Bet su žodynu kalbininkams sunku skirtis. Daug sunkiau kaip vaikams su mediniu arkliuku. Jie turbūt norėtų jo visai nebaigti. Jiems daug kas rūpi: ir iškabos, ir kalbos reformos, ir stilius. Kalbininkams nepatinka, kad rašytojai sugeba gražiai parašyti. Žinoma, kad kalbininkui gražus raštas nepasiekiamas, o rašytojas tik tiek garsus, kiek jis gražiai rašo.

Šventas Jeronimas, Bažnyčios daktaras, labai dailiai rašydavęs. Savo artikulais taip pliekdavęs atskalūnus ir klaidatikius, kaip niekas prieš jį ir niekas po jo, bet jis manydavęs, kad jo gražus raštas trykšta ne iš šviesiojo dangaus, bet iš tamsiojo pragaro, todėl po kiekvieno parašyto artikulo negailestingiausiai daužęs akmeniu savo krūtinę, bet kai paimdavęs plunksną, tai vėl rašydavęs gražiai, nes gražaus rašto pramokus, labai sunku šios ydos atsikratyti. Mes, rašytojai, šventą Jeronimą labai gerbiame, nes žinome, kad ir geras ir blogas raštas plaka rašytoją.

Kalbėsime apie kalbą. Su mūsų gimtąja kalba susiję keli sekantieji žodžiai: sauvalė, uzurpacija, snobizmas...

Buvo net toks kalbos ratelis, kuris arbatą gerdavo ir perėdavo laikraštpalaikį *Gimtoji kalba.* Tas laikraštpalaikis... bet geriau paseksime pasaką.

Kartą vilkas prašėsi kiškio pavėžinamas. Įdomus pats prašymo būdas. Vilkas pirma prašė pavėžėti tik vieną koją, paskui kitą, paskui trečią, o galop ir visas įsirioglino rogėsna. Panašiai ir *Gimtoji kalba.* Iš pradžios ji užsimojo taisyti kalbą iškabose ir padėti raštininkams raštus redaguoti. Tai be galo juokingas laik-

raštis, net ir juokų skyrių turėjęs, tik gaila, kad jame mes nematėme vieno juokingo numerio, kurį Kaune plačiai kartoja.

Kartą Talmantas, Salys ir Labokas atėjo Žaliojo kalno prekyvietėn patikrinti žodį „moka". Taip kalbininkai priėjo prie sodietės ir klausia: „Na, motin, ką gaidžiukas moka", — o sodietė jiems taip ir atidrožė: „Aje, ponuliai, viską moka: ir pagiedot, ir vištelę paniurkyt". Valančius būtų baigęs moralu, bet kalbininkai nuėjo it musę kandę.

Gimtosios kalbos kalbininkai daug pasišovė: taisyti iškabas ir raštinių raštus, dar kartą surinkti visus lietuviškus žodžius, taisyti rašytojų kalbą ir stilių.

Kalbininkų žygiais mes pradedame nebetikėti, nes jie yra labai dideli švoliai: cupu-lupu pradeda, bet nieko nebaigia: iškabas taisė — nepataisė, pavardes lietuvino — neatlietuvino, rašybą reformavo — nesureformavo, žodynui žodžius rinko — ir tų nesurinko.

Kam tuomet kelti triukšmą, jei vis viena iš to nieko neišeina. Iškabų kalbą jie pataisyti galėjo, nes iškabose skonį rodo tik tepliorius, o lieka taisyti tik gryna kalba, bet jau su pavardėmis, tai ir neklaidingasis Salys vietomis šlubtelėjo.

Leiskit truputį pajuokauti. Sako, kad Talmantas, Valmantas ir kiti „mantai" yra ne lietuvių, bet žuvėdų kilmės, tų žuvėdų, kurie kadaise žemaiteliams rūtas išskynė. Mes nebijokime tų priešų, kuriuos laikome priešais. Dabar užėjo tokia žuvėdolaiža, tai kuo mes tikri, kad po metų kitų neatplauks senieji barzdočiai mūsojon žemėn. Juk jie pasiilgę mūsų rūtų. Padarysime visus talmantais, atplauks žuvėdai ir pasakys, kad mes užgrobėme jų žemę, kad čia jų senolių gyventa. Žuvėdai mūsojon žemėn jau vieną koją yra įkėlę, ir reikia tikėtis, kad jie įkels visas keturias. Jau bus 200 metų, kai žuvėdas paskutinį kartą per Lietuvą ėjo, bet mūsų liaudis taip juos vaizdžiai atsimena, lyg būtų tai buvę vakar ar prieš savaitę. Jie, sako, net mažus vaikus suolais traiškydavę. Taip kad pavardžių keitime turėtų dalyvauti ir politikai, kurie maždaug gali nujausti, kuris priešas mums bus pavojingesnis.

O dabar rimtai pakalbėsime apie kalbininkus ir stilių. Gali, sakysime, būti didelis astronomas ir nė velnio nenusimanyti muzikoje. Gali būti garsus kalbininkas, bet neturėti nei krislelio skonio ir bent kiek lankstesnės vaizduotės. Visų mūsų kalbininkų skonis yra atrofuotas, bet kažkodėl jie mano esą ne vien kalbi-

ninkais, bet ir dideliais žodžio menininkais, stilistais. Bet jie moka ir save nuplakti. Patys kalbininkai rašo: "Francūzų akademijos gramatiką rašė greičiausiai rašytojai, o ne kalbininkai, tačiau gramatikos prakalba nesukėlė francūzų kalbininkų priekaištų".

Rašytojai ir laikraštininkai labai nekenčia galvojančių rinkėjų (denkende Setzer). Dažnai net korektūrų laukuose jiems "velnių" duodama, bet rinkėjai nepyksta, nes jie mato, kad iš didelio rašto išeita iš krašto.

O mes sakome, kad francūzų kalbininkai ir apysakas rašytų, tai vargu ar galėtų rašytojai jiems priekaištų daryti. Francūzų kalbininkai, be žinių, turi dar ir skonį. Francūzų valkatai dažnai stinga visų sagų, ir tik siūlai kabaloja, kur sagos buvę, bet francūzų valkata visuomet elegantiškai užrištu kaklaraiščiu.

Jums, kalbininkai, plaukai šiaušiasi, ir putojate, kai rašytojas prabyla. Bet jums stinga skonio, jūs per filologiją pasaulio nematote. O francūzų kalbininkai žino, kur jų sritis prasideda ir kur ji baigias.

Jums nė vienas rašytojas dar gerai nerašė. Bet iš ko jūs kalbos pramokote? Turbūt iš rašto, kur yra klaidų, barbarizmų, svetimybių ir kita ko. Juk jums nemokėjo rašyti net pats Vaižgantas. Mes su tuo sutinkame, gal Vaižgantas tiek kalbos nemokėjo, kiek Balčikonis ar Labokas moka, bet jo raštai vis dėlto, rodos, jau pakenčiama kalba parašyti. Nėra yda taip blogai rašyti, kaip rašė Vaižgantas, kaip rašo Krėvė, Sruoga.

Kalbininkai norėtų, kad visa literatūra būtų kažkoki moksliškai filologiški išvedžiojimai. Patys dažnai bando piršti moksliškai filologišką stilių rašytojams. Lietuvoje kalbininkai sauvaliauja, ir keista, kad prieš juos niekas balso nekelia. Mums, jauniems, žinoma, nedrąsu su tokiais kirviais prasidėti.

Žinot, kartą 1921 metais degė žydų sinagoga, o tuomet buvo butų krizė ir kiekviena lūšnelė buvo brangi. Per gatvę nuo gaisro stovėjo namelis. Sinagoga sau dega pleška, bet gaisrininkai vandenį lieja, tai viakštome mes su lūšnos šeimininku ir ugnele gėrimės. O tos lūšnos sargienė kasa mėšluotą gatvės sniegą ir drebia ant šviesiai nudažytos sienos. Taip ji drėbė, drėbė, kol apdrėbė visą sieną ir draudimo draugijos lentelę. Kai jau jinai draudimo lentelę apdrėbė, tai namelio šeimininkas priėjo ir pasakė jai: „Privargai jau, motin, ar nepakaks". Bet kur tau, senė dar nuoširdžiau pradėjo drabstyti purvą. Po to šeimininkas stipriai nusikeikė ir

sako: ,,Ji mat mano namelius nuo ugnies gina, bet kai ryt purvas prišals, tai ir dantimis nenulaupysiu''. Iš tiesų trobelė atrodė kaip kregždės lizdas.

Mūsų kalbininkai labai panašūs į tą senę. Tai yra šventas neišmanymas. Kalbininkai nuoširdžiai trokšta mūsų raštų ir vertimų gražios ir taisyklingos kalbos ir net patys bando ją gražinti ir tobulinti, bet jie mūsų raštiją tik purvu drabsto, o jeigu tas purvas prilips, o jei mes po to ir dantimis negalėsime jo nulaupyti. Štai dėl ko mes norėtumėm balsą kelti.

Mes lenkiamės prieš kalbininkų kalbos mokėjimą, bet kad jie nutolsta nuo kalbos ir eina diriguoti stilių, tai to jau pakęsti negalime. Mes net nesuprantame, kaip gali į tuos dalykus abuojai žiūrėti vyresnioji mūsų rašytojų karta, kuriai, rodos, turėtų rūpėti mūsų kalbos lankstumas. Kalbininkai netrukdomi susina kalbą ir stilių. Sakysime, Talmantas verčia Šekspyrą, bet Šekspyrui kalbos mokėjimo nepakanka. Jam reikalingas talentas. Todėl Talmanto Šekspyras vertime eina kaip elgeta su dviem pažastiniais ramentais. Arba vėlekos Talmanto *Revizoriaus* vertimas, tai filologiškai mokslinio stiliaus gražiausias pavyzdys. Ir kalba, ir sintaksė, bet Gogolio nėra. Patempė Talmantas Gogolį savo prokrustiškai filologiškoje lovoje, ir tasai pasitiesė teatre negyvas. Matai ir girdi, būtų lyg Gogolis, bet nepažįsti jo ir manai, kad esi ne teatre, bet lingvistikos seminare. Talmantas nejaučia Šekspyro ir Gogolio kalbų dvasios skirtumo. Jis vienoda kalba abu verčia, nors, rodos, ir žodynai, ir stiliai turėtų būti skirtingi. Ką gi, Talmantas nori užkišti vertimų stokos spragą, bet jis neturi vertėjo talento. Žinoma, kad kaltinti jį dėl to, ko jis neturi, būtų labai seklu, bet dėl drąsos jį reikėtų pakaltinti, kad jis nesugebėdamas imasi to darbo. Tokie sausi žmonės galėtų versti tik moksliškus veikalus, nors ir moksliški veikalai nevienodi stiliumi: astronomijos vienas, filosofijos kitas.

Tiesa, Šekspyras ar Gogolis ne kiekvienam prieinamas, bet mes turime kitų pavyzdžių, kur kalbininkai, rodos, jau galėtų pagauti ir stilių, ir dvasią, bet vis dėlto nepagauna. Atsiminkime brolių Grimų pasakas. Tos pasakos pasižymi nepaprastu kalbos lengvumu, joms pavyzdžio nerasime visoje vokiečių literatūroje, nes bendrai vokiečiai turi sunkų stilių. Kas gi liko tose pasakose, kai jas Balčikonis išvertė moksliškai filologišku stiliumi? Gerašir-džiai broliai Grimai, paskaitę Balčikonio vertimą, plaukus vienas

kitam išsipešiotų. Vertime Grimų kalbos dvasios nė lašelio, bet filologiškai imant, tai šedevras. Balčikonis kol kas nieko geresnio nėra davęs. Pasakose tiek filologiškai moksliškų dalykų, ir jos taip lengvai skaitomos, kaip geometrijos vadovėlis. Kas pasaka, tai nauja teorema. Žmogus, kuris nepajėgia pagauti net prozos lakumo, verčia ir daineles. Vieną tokį dainelės dvieilio vertimo perlą patiekiame:

Plekšne, jūrų tu žuvie,
Rimti negaliu namie.

Skamba kaip: stovi namas stogo be. Juk tai ne dainuška, o abrakadabra. O pasakyk, kad pasakų vertimas blogas, tai bus baisiau kaip žemės drebėjimas. Žinoma, kalbininkui jis gal ir geras, bet menininkui nedovanotinas. Anatolius Fransas sakydavęs, kad ta neaiški nuodėmė, kuri Šventame Rašte tik bendromis sąvokomis aptarta, kad nuodėmė prieš Šventąją Dvasią, kurios Dievas neatleidžia, yra ne kas kita, kaip skonio neturėjimas. Paskaičius mūsų kalbininkų vertimus, pradedi suprasti tos nuodėmės neaprėpiamą didybę ir pamatai, kad neturėjimas skonio tikrai yra nuodėmė prieš Šventąją Dvasią, ir jos išrišti tikrai negali net pats Rymo popiežius.

Už ką mūsų kalbininkus taip dangus baudžia? Juk jie kupini troškimų ir be galo darbštūs.

Dabar gavėnios metas, tai galėtų kalbininkai nueiti bažnyčion, suklupti ir maldaut: „Šventoji Dvasia, apšviesk mus, o mes daugiau neversime nei Šekspyro, nei Gogolio, anei brolių Grimų pasakų, tik mes rinksime žodžius, gramatikas rašysime, lietuvinsime pavardes, taisysime iškabų kalbą ir rašybas reformuosime".

Bet nors dabar gavėnia, nors meditacijų metas, tačiau jie nesusigraudins ir nesiliaus vertę.

Kai dabar gavėnios metas, tai norėtųsi susigraudinus pasakyti:

„Viešpatie, atleisk ir Labokui, ir Saliui, ir Talmantui, ir Balčikoniui, o taipogi ir Ignacui Šeiniui, nes jie nežino, ką daro".

1934.III.25.

KAUKO ALĖJA

Yra, žinot, Kaune griovys, Kauko alėja vadinamas, bet dėl ko jis alėja, o ne grioviu vadinamas, man ir po šiai dienai neaišku. Paprasčiausias griovys, kaip prie pikto upeliūkščio: su slankiais ir purvu, su žilvičiais ir pienėmis, su kiečiais ir snaudalėmis. Prisimena toji garsi paraštė po paveikslu: ,,Tai liūtas, ne šuo".

Griovio kraštu eina laiptai, o tais laiptais, gana skurdžiais laiptais, eina dar skurdesnis mūsų studentas. Yra, sakome, Kauko alėja, yra studentas ir profesoriai, tai, rodos, turėtų būti ir mūsų tautos istorija. Gal ji ne taip skurdi, kaip laiptai ir studentas, bet ji taip apleista, kaip Kauko alėja, kaip studentas, kaip apsileidę mūsų profesoriai.

Sunku parašyti istoriją, sunku Kauko alėjos griovyje padaryti alėją, bet ir gyvent sunku, o dar sunkiau bus gyventi tam skurdžiam studentui be parašytos lietuvių tautos istorijos. Turbūt profesoriai rengiasi parašyt tokią monumentališką mūsų tautos istoriją, kaip pašto ar muziejaus rūmus, bet badaujantis niekuomet neturės galvoje ananasų, nes jam rūpi tik duona, ir gal net vikių-žirginių duona. Bet vikių-žirginių duona, sulyginus su mūsų istorijos mokslo reikalais, būtų pirmos rūšies pyragas. Mums istoriją rašo ir kraipo svetimtaučiai.

Teko pastebėt, kad mūsų sostinės vežikų arkliai (žinoma, tik žemaitukai), trupindami risčią pro lenkų knygyną, baidosi. Man buvo įdomu, ko tie arkliai baidosi, o pasirodo, kad jie baidosi storulių knygų iš mūsų praeities, nes tame lange daugiau nieko baisaus nėra, kaip tik mūsų praeities knygos, parašytos lenkų kalba. Žinot, eina pro šalį ir studentai, eina ir profesoriai, bet jie nė viena blakstiena neklapteli.

Kam Aleksandrijos biblioteka, jei yra Koranas. Kam mums rašyti istoriją, jei ją rašo lenkai ar vokiečiai. Tegu jie išrašo iki

krislelio, ir kai tose storose knygose mūsų praeities nepasiliks nė dulkės, tai tuomet mes jas išsiversime. Mat dabar, kol nėra rašybos reformos, tai ir tie patys vertimai netikslu daryti. Žodžiu, reikia palaukti nors pusę šimtelio metų, tai gal tuomet nei verst nereikės, gal tuomet jau anas gražias kalbas mokėsime.

Iš tiesų dabar rašyti istoriją būtų tuščios pastangos. Sizifo triūsas. Mat istorija yra painus ir kruopštus dalykas: reikia rinkti dokumentai, faktai, o po to jie dar reikia nudažyti. Kam visa tai? Mes paimsim gatavą praeitį: surinktus ir nudažytus faktus, o reikia manyti, kad ją (mūsų tautos istoriją) lenkai ir vokiečiai sugebės daug gražiau nudažyti, kaip mūsų seneliai margučius.

Džiova pageltęs Vincas Kudirka parašė: ,,Iš praeities tavo sūnūs te stiprybę semia''. Na, mes ir semiame stiprybę iš vokiečių ir lenkų dubenių. Šit kas mūsų praeitis. Gal dėl to mes taip dažnai esame silpni.

Ką veikia mūsų universitetas? O, jis konspektus gamina! Bet ir tą darbą atlieka studentai. Gamina kretingiškiai ir šakiškiai studentai, kurie, be savo tarmės, kitos kalbos nemoka ir dažnai nenori mokėti. Studentas teisingai elgiasi. Jam svetimos kalbos būtų nereikalingos, jei būtų geresni mūsų profesoriai. Reikėtų net drausti svetimas kalbas mokytis universitete, nes mes kalbų mokėjimą dažnai piktam naudojame. Vadinasi, mūsų istorija ne dievai žino kas. Ji telpa konspektuose. Iš konspektų dėsto profesoriai, iš konspektų studentai mokosi. Kam tuomet klausyti auditorijoje, jei joje žinių nei daugiau, nei mažiau kaip rotatorium pagamintame konspekte. Studentams net nepatartina lankyti istorijos paskaitų. Reikalas toks. Prieš keletą metų šių eilučių parašytojas klausės mūsiškės istorijos kurso. Tos valandos buvo jam sunkesnės kaip nelaimingos meilės. Graudinanti mūsų istorija. Į valandos galą pastebėdavai, kad ašaros nuplovė tuos du šykščiu sakiniuku, kuriuos galėdavai ištraukti iš paskaitos. Ir šiandien neaišku, kas tuomet tas ašaras traukė, ar graudi mūsų tautos istorija, ar profesoriaus nesugebėjimas ją aprėpti.

Velnias žino, kad tiems lenkams arba vokiečiams labai lengvai sekasi storos knygos rašyti. ,,Kas jam Hekuba?'' — paklaustų Hamletas. O mes paklausime, kas jiems Lietuva. Dar Lietuva tai kąsnelis, nors toks, kaip šuniui mašala, bet kas jiems mūsų praeitis, kad jie gaminasi tokius patiekalus, tokias storules knygas, kurių nepajėgtų apžioti nei begemotas, nei krokodilas. Ko jie taip

mūsų praeitį su tokiu apetitu valgo ir gardžiuojasi? Ana va *Kuntaplis* rašo, kad Varšuvos profesorius išleido knygą apie mūsų augmeniją. Argi neauga ten durnaropės ir vilkašeris? Tai aiškinti galima tik taip: arba jie darbo neturi, arba jie mus labai myli. Juk mokslas yra apolitiškas, objektyvus. Vadinasi, mes lenkų neturėtumėm bijoti.

Todėl mes siūlome tokį projektą: istorijos katedra šį tą kaštuoja, ar ne geriau iš jos padaryti aukštesnėms mokykloms istorijos mokytojų seminariją. Juk dabar universitetas išimtinai mokytojų fabrikacija ir tesiverčia. Paruošus atatinkamą snobų analfabetų skaičių, seminariją galima būtų uždaryti, o universitetas reikalingas, tai reikalinga ir istorijos katedra, nes kaip, girdi, mes be universiteto ir be istorijos katedros. Ilgai nebankrutuos šios rūšies dirbtuvė. Analfabetiškesnius siųsime užsienin, ir jie ten visokiom gudrybėm užkiš pakaušio plyšius: studijuos jie ten kažką panašaus į euraziją, antropologiją arba eugeniką ir taikins mūsų sveikiems berneliams supuvusios Europos receptus, idant nesidaugintumbim, arba skelbs, kad viduramžis grįžta. Tuo būdu slenka į mus ir tenebrae ex occasu.

Leiskit truputį sentimento.

Tykiai tykiai Nemunėlis teka...

Buvo Daukanto istorija ir *Būdas.* Prasta jo istorija, bet, Viešpatie, kaip miela jinai laikyti rankose, nes žinai, kad joje tie žaliūkai vyrai, kresni vyrai, o barzdos vėpūtiniais susiraitę, o kaip jie didvyriškai kovėsi. Tie ilgi periodai primena Ronsenvalio slėnį. O tauras, o vilkas paneriuos. Ar neprimena jų šauksmas: ,,Grovo Rolando pilna burna kraujo, sprogo jo smilkinys. Didžiu skausmu jis pučia savo Olifantą. Aukšti kalnai, tąsus rago balsas: per trisdešimt didžių mylių aidi''.

Arba vėl mėlynu plono popieriaus viršeliu Prano (Klimaičio) *Lietuvos istorija,* kuri prasideda: ,,Šventas Raštas rašo ir mokslo vyrai tvirtina''. Nesvarbu, ką rašo Šventas Raštas ir tvirtina mokslo vyrai, bet svarbu tai, ką tvirtina tos istorijos leidėjas. O jis tvirtina, kad jos Lietuvoje pasėta tik vienas šimtas tūkstančių egzempliorių.

Kodėl miela paimti Daukantas ir Klimaitis? Gal dėl to, kad jos parašytos ne istorininkų, bet šiaip rašto žmonių, kurie pajuto

mūsų kultūros spragas ir nors tais kukliais dideliais darbais stengėsi užkišti. Mato mūs istorijos mokslo spragą vokiečiai ir lenkai, mato šiaip rašto žmonės, bet ne istorininkai.

„Iš praeities tavo sūnūs te stiprybę semia". Turbūt tame džiova pageltusiame veide buvo šviesiai mėlynos akys, o ta praeitis buvo ne moksliška, bet Daukanto ir Basanavičiaus praeitis, iš piršto išlaužto *Lietuvių Būdo* ir *Trakų-frigų studijų*. Mūsų istorininkų veikalai būtų neįkvėpę šių himno žodžių, nes jie moko, kad Žalgiry lietuviai bėgo, o Jogailą išgelbėjo Dlugošiaus principalas. Ženevos mieste yra Gelbėjimo Armijos valgykla, kurioje blogų blogiausi ir, žinoma, pigiausi pietūs, bet sienoje stambiom raidėm parašytas skambus šūkis:

Fortifie-toi et prends courage.

Eina alkani iš valgyklos Gelbėjimo Armijos grenadieriai ir alkanom akim žiūri į šį skambų šūkį. Iš kur imsis drąsa, kad taip blogi pietūs. O iš kur mes pasiimsime stiprybės? Gal iš Štuopio, kuris rašo:

„Aisčių gyventojų retumas aiškiai rodo, kaip juos vergė, varžė, kaustė gamta, erdvė, kaip jie tos gamtos priklausė, kokia primityvi, gamtiška buvo jų buitis. Gamta senajam aisčiui buvo sunki, nedraugingi, tiraniška, nenugalima ir nepalenkiama. Jis skendėjo joj it kokioj jūroj. Ji čia niekados neskatino ir neįkvėpė socialinės, politinės ir kultūrinės veiklos, nežiebė kūrybinio entuziazmo, nekėlė žmogaus dvasios. Platūs horizontai ir erdvūs slėniai, kuriuos tu galėsi matyti nuo Balkanų ar Skandinavų kalnų, žiebs tavo dvasioje dievišką kūrybos ugnį, skleis tavo dvasios sparnus, skatins jaunatvišką, džiugią ir herojišką akciją. O kokia bus tavo savijauta tada, kada tavo akiratį aklai užskleis melsva miškų juosta arba kada, it būdamas kokiam šuliny, tarp medžių viršūnių tematysi tiktai dangaus mėlynės apskritimą? — Vienu žodžiu, negausiems aisčių sodiečiams, retai gyvenusiems tokioj nepatogioj plokštumoj, nebuvo sąlygų visuomeninio gyvenimo intensifikacijai, socialinei ir valstybinei kūrybai. Čia visas istorinis procesas, neveikiamas išorinių veiksnių, vyko lėtai".

O Karaliaučiaus muziejaus direktorius dr. Carl Engel taip baigia vokiečių mokslo žurnale *Kosmos* 1933 m. Augusto Nr.

straipsnį apie senovės aisčių Panemunės kultūrą: ,,Tat tokia turtinga ir didingai graži (prunkvolle) buvo kultūra, kurią vokiečių riterių ordenas sunaikino, kai XIII-me amžiuje pradėjo Lietuvos užkariavimą. Ir taip nuodugniai buvo vedamas atvertimo darbas, kad ši vispusiška ir nuostabiai aukšta kultūra šiandien be pėdsako yra dingusi ir nuskambėjusi''.

Grįžkime Kauko alėjos griovin. Kauko griovys surijo nemaža pinigų. Ten yra net įtaisytas didžiulis vandens rezervuaras gaisro reikalams, bet dabar yra vandentiekis, tai tas rezervuaras tuščias. Miesto valdyba leidžia jame palaidiems vaikigaliams istorija pažaisti. Tas rezervuaras matosi iš universiteto, ir gal istorijos auditorijoj nuobodžiaujantieji studentai mato, kaip viena vaikų dalis susikrausčiusi rezervuaran ir įsitvirtinusi jame vaidina Kauno pilį, o kita — ją gula. Gal tuomet studentui vaizdžiau darosi. Gal jis prisimena Kęstučio sūnų Vaidotą. Abi pusės atkakliai kariauja, lygiai kaip kryžiokai ir lietuviai kadaise, lygiai tokiais pačiais ginklais, akmenimis ir grumstais. Čia, žinoma, profesorius nesutiks, bet iš kur ims vaikai karšto vandens ir dervos, dėl to jie ima Kauko alėjos pilį šaltu ginklu. Tą rezervuarą padarė miesto valdyba, o Štuopį paruošė mūsų universitetas. Nėra tvarkos Kauko alėjoje, nes atrodo, kad ten nieko ir būti negali, o ir su istorija gali panašiai nutikti, nes senesnieji jau pagadino naująją istorininkų kartą, ir reikės laukt, kol jaunieji išmirs. Štuopis čia imamas kaip auka, nes bendrai istorijos fronte tamsu. O gal vėl reikės rašyti istorijas rašytojams, žinoma, kol kas jiems nesinorėtų užbėgt universitetui už akių.

1934.IV.11

GRAUDI PASAKA APIE MIESTĄ

Seniai, labai seniai drauge su Nemuno sukria vaga vingiavo vieškelis iš Kauno į Trakus, į Vilnių, į Gardiną... Ne Kaune jo pradžia — ne Trakuose, ne Vilniuj ir ne Gardine jo galas.Ilgus amžius jį tiesė gausios lietuvių tautos kartos; jis senas kaip sena lietuvių tauta. Mes nežinome, nei kada nei kas jį pradėjo tiesti, tik žinome, kad jis buvo ilgus amžius tiesiamas. Pamažu ir šuoliais jisai ilgėjo. Pamažu jis ir nyko. Šiandie jo yra likę tik tarpai. Jau niekas neatstatys jo, nes laikas ir žmonės jį suardė.

Ilgas tasai vieškelis buvo. Daug amžių ir daug kunigaikščių jį tiesė. Sako, kad jis prasideda Baltijos marių geltonose smiltyse, kad jis baigiasi Juodųjų marių bangose. Juo ėjo ir važiavo didžiųjų kunigaikščių pulkai ir gurguolės. Juo ėjo svetimų šalių vaizbūnai ir pasiuntiniai. Jo pradžią aplankydavo Tyro ir Sidono laivai. Juo ėjo mūsų džiaugsmas ir nusiminimas, mūsų laimė ir vargas. Jis buvo vienintelis pagal Nemuno vagą.

O šiandie jo likę tik tarpai, bet ir tie berželiais, perkūnžolėm ir vėjažolyniais apaugę. Upokšnių vagos išplėšę klaidžius brastų grindinius. Šalip jo stovi piliakalniai slankiais nuslinkę. Žmonės išarę vyliakelius, kuriuos kadaise keikę priešai.

Vieni didieji kunigaikščiai mirė, kiti svetur iškeliavo, taipjau ne taip dažnai tuo vieškeliu važiuodavę svetimų šalių pasiuntiniai, ne taip dažnai didysis kunigaikštis juo vesdavęs kariuomenę su grobiu ir belaisviais. Tas vieškelis buvo tik vaizbūnų girgždančių ratų trenkiamas.

Praėjo daug laiko, daug Nemunu vandens nutekėjo, daug vaizbūnų pravažiavo, o bajorai daug midaus ir žaliojo vyno išgėrė, daug laisvų lietuvių badų ir marų metais laisva valia baudžiavos jungą ant pečių užsidėjo, bet vieškelis vis dar buvo vieškelis, vis dar iš Kauno į Vilnių pro Trakus vedė.

Pagaliau iš kunigaikščių tik bajorai ir ponai tepaliko. Jie riedavos kažkur seime, jie gerdavo midų, jie turėdavo daug žirgų ir kurtų, bet dar daugiau baudžiauninkų. Bajorai turėdavo lengvus vežimaičius, kuriuos traukdavo keturi pagrečium sukinkyti širmi žirgai. Turėjo gražius rūmus, tamsių girių plotus, plačius laukus ir tūkstančius medinių dūminių pirkių.

Baudžiava visu savo sunkumu prislėgė dūmines pirkias ir žmogų. Savų karalių jau nebuvo, nebuvo didžiųjų kunigaikščių. Visur svetima, visur nesava. Tik lygūs laukai, vargas ir graudi daina jo neapleido. Nieks neatvėrė baudžiauninko dūminės pirkios durų, nieks nepažvelgė ir nesuprato jo vargo, nieks nepaklausė, ar jo našta pakeliama ar ne. Niekad bajoras neperžengė baudžiauninko slenksčio, bet užtat badas per uždaras duris įeidavo, o maras pats vartus atsikeldavo.

Kai ateidavo badas — bažnyčiose skambėdavo:

Viešpatie Karaliau, Abraomo Dieve!

Tuomet žmonės rinkdavo medžių žirgelius ir spurgas, skusdavo brazdą, džiovindavo drauge su nevėtytais grūdais, piestose grūsdavo ir kepdavo tai, ką jie vadindavo duona.

Ateidavo maras — laidoti nespėdavo. Visas kraštas šermenų giesmėse skendėdavo. Nukirsdavo ąžuolą ir padarydavo kryžius su dviem arba trim skersiniais ir statydavo tame kaimo gale, iš kur maras eidavo. Moterys audeklu nutiesdavo kelią nuo sodžiaus į kapines. Vargas suburdavo visus broliškon šeimon, ir būdavo net ir mirt ne taip sunku kaip vienam. Drąsu ir gera būdavo!

Tuomet buvo daug suprantamesni negu šiandie giesmės žodžiai:

Nuo maro, bado ir karo gelbėk mus, Viešpatie!

Tuomet medinės bažnytėlės krūpčiodavo nuo šių žodžių sielvarto ir maldavimo balso. Tuomet vargonai ir giesmė lyg marios banguodavo.

Toks buvo gyvenimas prie senojo Gardino vieškelio, toks buvo abipus Nemuno krantų. Toks gyvenimas ilgai trukdavo: kartų kartos tokį rasdavo, kartų kartos tokį palikdavo. Vargas ir nelaimė sušaukdavo visus draugėn, vargas ir širdis užgrūdino.

Tokią Lietuvą rado svetimi, mus pavergę karaliai. Beje, gardiniškis vieškelis jau buvo vietomis apiręs, vietomis pravažose vėjažolyniai siūbavo. Nebuvo didžiųjų kunigaikščių ir kariuomenės, nebuvo kas tuo vieškeliu eina ir važiuoja. Taip pradėjo nykti seniausias ir vienintelis palei Nemuną vieškelis: svetimi karaliai juo eiti nedrįso o gal nenorėjo. Daug jų buvo Lietuvoj, svetimų karalių, kai Lietuva buvo vartai į marias ir į pasaulį.

Svetimi karaliai pradėjo tiesti Lietuvoje naujus vieškelius, plentus ir geležinkelius, kad nieks į Vilnių per Trakus nevažiuotų. Papuošė Vilniaus vieškelį — beržais apsodino, per dvi eiles iš kiekvienos pusės. Taip atsirado daug plačių ir patogių kelių, jungiančių dabartinę sostinę su senąja, su tikrąja sostine. Taip nyko senas karalių ir didžiųjų kunigaikščių vieškelis, kuris prasidėjo Baltijos marių geltonose smiltyse, o baigėsi Juodųjų marių žaliuose vandenyse. O tuo vieškeliu kadais ėjo mūsų džiaugsmas ir garbė, važiavo girgždą vaizbūnų vežimai, dundėjo svetimų šalių žirgų kanopos. Jis buvo pamėgęs Nemuną ir net tose vietose, kur vaga daro didelius vingius, nuo jo neatsitraukė. Jie negalėjo be vienas kito. Jie vienas kitam pasipasakodavo pasiguosdavo. Jie pasiilgdavo laisvo lietuvio.

Bet laikai ir papročiai keitėsi. Vieškelis nyko, o Nemunas vis plaukė ir plaukė, nors, sako, jau ne taip platus, ne taip vandeningas kaip kadais, bet jis žino, kaip jis vandenų nustojo, nes jis pats savo vandenimis svetur nuplukdė daug unksmingų eglių, kvepiančių liepų ir galingų ąžuolų. Lietuviai baudžiauninkai iš gardiniškio vieškelio į šunkelius pasuko. Sielvartavo vieškelis ir rangėsi palei Nemuną.

Šunkeliai ilgai kelionei netiko, dėl to gardiniškiai dzūkai pasirinko ramią Nemuno vagą ir jo kranto dygius akmenėlius.

Aštrūs akmenėliai, rupus žvyras, Nemuno vaga, sakais ištepta vytinė, lyna ir basomis kojomis įsirėžę dzūkai. O krantai krantai! Šilais mėlynuoja, o vaga kaip dantytas pjautuvas žvilga.

Vakarais Nemunas ramus kaip stiklas. Vieni dzūkai sieliais plaukia, kiti vytinę traukia ir traukdami niūniuoja:

Tykiai, tykiai Nemunėlis teka,
O dar tykiau, o dar tykiau
Mus močiutė šaukia...

Ar tik ji nebus graudžiausia daina? Ar tik nebus ji viena iš gražiausių?

Vietomis Nemuno krantuose yra paversmių, šaltinių ir verdenių, iš kurių sunkiasi tyras ir sūrus vanduo, nes ten kadais vytininkų sūrus prakaitas braukta.

Gardiniškis vieškelis būtų mielai pasisiūlęs dzūkams, bet matė, kad lyna per trumpa, o vytinė sunki, ir jei jis būtų Nemunas, tai, rodos, imtų grąžintų vandenis iš marių, imtų ir pradėtų tekėt atgal, kad ne taip lyna veržtų traukiančių kaklą, kad ne taip gūdžiai skambėtų daina. Ėmė jį apmaudas, kad vingiavo tolėliau nuo vagos, nes kunigaikščių pulkai ir vaizbūnų ratai būtų sutrynę akmenėlius, ir jis būtų buvęs daug švelnesnis dzūkų sutinusiems kojų padams, kaip rupus Nemuno krantas.

Bet miela būdavo eiti dzūkams Nemuno krantu; nes paryčiais ramiame vandenyje jie matydavo atšviečiančių trobelių slogsčius, kartais su liepiniu kibiru semiančią šaltinio vandenį mergaitę.

Beržais apsodintu Vilniaus vieškeliu ketvertu pagrečium sukinkytų širmų žirgų važiavo bajoras.

Geležinkeliu puošniam vagone važiavo rusų valdininkas ir galvojo, kaip išplėšti iš dūminių pirkių lietuviška maldaknygė.

Plentu ėjo varomi į Sibirą ir Kaukazą rekrutai.

Jų broliai žagrėmis arė ponų laukus, o jų vartus vargas kilnojo.

Ten aukščiau jų likę broliai ir seserys, tėvai ir motinos užuoganom pjovė dvaro javus, braukė sūrų prakaitą, valgė aitrią žirginių duoną ir dainavo:

O varge, varge, vargeli mano,
Kada aš tave, jaunas, išvargsiu!..

Kas ketvertu arklių važiuoja, gal laikė save kunigaikščių ainiu. O kunigaikščiai ne tik pastatė Vilniaus miestą, bet ir vaizbūnų ar vienuolių atvežtą Dievo Motinos paveikslą vartuosna įkėlė. Ėjo kadais žemaičiai ir zanavykai į Gedimino pastatytą miestą, į didžiųjų kunigaikščių rūmus. Patys ėjo ir pasiuntinius siuntė. Ėjo klaust patarimo, ėjo nusilenkti didžiajam kunigaikščiui. Ėjo prašyt, kad apgintų nuo nuožmaus kryžeivio deginamas pilis ir sodybas, vergiamas pačias ir dukteris.

Bet kunigaikščiai ilgainiui apleido sostinę, o iš jų puošnių

rūmų vieni griuvėsiai tepaliko. Liko sostinė kaip simbolis, nors joje ir nebebuvo didžiojo kunigaikščio, liko šaunus miestas, liko jo aukšti vartai ir juose įkeltas gailestingasis Dievo Motinos veidas.

Sunki buvo baudžiava, aitri žirginių duona, nuožmūs badai, siaubingi marai, žiaurūs karai.

Rieda mergaitei ašara, kad ponas neleido jai už mylimo tekėti, motinai — kad pono tarnai jos sūnų, kaip žmogžudį sugavę, rekrutuosna varo.

Eitum dvaran, pasiskųstum ponui, bet ar ponas lietuviškai supras?

Kadais, kai dar Vilniuj ar Trakuos būdavo didieji Lietuvos kunigaikščiai, žemaičiai ir zanavykai eidavo sostinėn. Kartais dovanom nešini, kartais teisybės ieškodami, o kartais pagalbos prašydami, nes visi žinojo, kad didysis kunigaikštis priims dovaną, patars, padės ir nuo priešų apgins. Seniai jau didžiųjų kunigaikščių sostinėje nebuvo, bet to nežinojo baudžiauninkai ir manė, kad karalius daugiau su niekuo nekariauja, dėl to ir jų Vilniun nekviečia.

Kartą ten, užu pono klėties, nualpo plakamas jaunikaitis. Jis buvo motinos vienaturtis. Šit paima ji aštuonianytę skepetaitę, įriša jon žirginių duonos žiauną ir eina ten, kur andai žemaičiai ir zanavykai ėjo. Naujas Vilniaus vieškelis abišal po dvi eiles beržais nusodintas, bet ji, vis pavogčiom, vis toliau nuo vieškelio, takais, kad kartais pono nesutiktų, kad kas jos bėgle nepalaikytų. Taip ji pasiekė Vilniaus miestą, kur kadais didieji kunigaikščiai gyveno. Kur eina, kur klausia — vis jai atsako, kad didieji kunigaikščiai seniai jau sostinę apleido. Bet ji netiki, nes kaip be didžiojo kunigaikščio, kurgi tuomet ieškoti teisybės, kur pasiskųst? Taip ji, eidama sostinės gatvėmis, pamatė aukštai vartuose gailestingą Dievo Motinos paveikslą. Puolė kniūbsčia, rankas užnėrė, bučiavo šaltus akmenis ir balsu raudojo, o kai pakėlė akis, pamatė, kad per Motinų Motinos veidą rieda dvi didelės ašaros. Karalienių Karalienė ją suprato, nes ir ji turėjo Sūnų, kurį piktadariai nukankino.

Eina motina namo. Jai lengviau, nes ji pasiskundė, nes ją suprato. Ir šit ji prieina dvaro žemes, šit ji mato ir netiki — lyg jos sūnus pono lauką aria. Sutinka moterį, kuri sako: „Šit, matai, vakar gulėjo pašarvotas, o šiandie aria — nuo karsto lentos atsikėlė".

Parėjusią visas sodžius sutiko ir stebėjos, o ji pasakojo, koks didumas to didžiųjų kunigaikščių miesto ir koks geras jos sūnų prikėlusios Karalienių Karalienės veidas, kokie dideli miesto vartai ir koks tuose vartuose sidabro raitelis kardu užsimojęs, lygiai toks, kaip anais metais šv. Jono naktį žmonės piliakalnyje matė. Daug pasakojo. Papasakojo, kad tenai jau nėra didžiųjų kunigaikščių, kad jie mirę, o jų rūmų vietoje vieni griuvėsiai tepalikę. Žmonės klausė, stebėjosi ir rengėsi aplankyti tą nuostabų miestą ir Motinai vartuose nusilenkti.

Stebuklas plačiai nuskambėjo. Motinos įžadėjo dar negimusius kūdikius. Ne pavieniui — būriais ėjo. Su šventomis giesmėmis ir vadais, kurie žinojo kelią į miestą. Pulkais ėjo zanavykai ir žemaičiai, o Motinos Dievo stebuklai vis augo ir augo. Žinoma, jie palikdavo šaly gardinišką vieškelį ir senuosius Trakus, o eidavo šalip naujo Vilniaus vieškelio, už beržų, takais.

Vėliau jie pamiršo, kad tame mieste didieji kunigaikščiai gyveno, bet miestas buvo jiems savas. Pamiršo gardinišką vieškelį, bet Vilniaus nepamiršo, ir kasmet keliautojų skaičius augo. Liaudį vėliau pasekė žemaičių bajorai, kurie, pamatę didžiųjų kunigaikščių miestą, šaukdavo:

Mačiau Vilnių, šaunų miestą!..

Taip pamažu vėl atgijo Vilnius kaip karalių miestas. Ten, karalių mieste, buvo apmirusi lietuvių dvasia, ten vėl ji atsigavo. Du žemaičių žemės sūnūs tame mieste milžinais užaugo: vienas visą Lietuvą švietė, antras atskyrė sava nuo svetima.

63 metais vienoje parapijoje, kur abišaliai dviem eilėm beržais apsodintas naujasis Vilniaus vieškelis atsisveikina senąjį gardinišką, ponų suklaidinti baudžiauninkai, giedodami ,,Trupina šaudykles, laužo ginklus, o skydus degina ugnimi'' — sukilo su namų darbo šautuvais ir durklais, su nesuprantamų žodžių giesme. Priėjo ,,lenkų'' ar ,,Varšuvos'' karalystės ribą — dzūkų vytininkų basomis kojomis išmintą Nemuno krantą. Tatai buvo jiems žadėta laisvė, ir žemė ten skatino juos kovoti už lenkų karalystę, nes jei vienas tikėjimas, tai ir viena tauta.

Buvo ten kunigas vikaras, iš prastų žmonių kilęs. Kai ponai nuo gražių žodžių užkimo, jis prašnekino baudžiauninkus:

,,Vaikai, kur jūs einate? Ar jums dar nenusibodo pono žagrė?

Žada jums ponai po tris dešimtines jūsų pačių žemės, bet jūs jos gausite tik po tris uolektis."

,,Iš tiesų, — pagavęs jo žodžius, sušuko Simanas Senavaitis, — kur mes einame?!"

Ponai sakė: ,,Vikaras bedievis — jūs jo neklausykite!" O Senavaitis atsakė: ,,Vikaras mūsų žmogus ir teisybę kalba". Ponai vėl sakė: ,,Va, zemskis girdi. Tu pats dirbai mums šautuvus, o dabar neini. Vis tiek tave pakars". Taip kilo nesantaika tarp ponų ir baudžiauninkų ant senojo Gardino vieškelio. Vieni, paklausę ponų, per Nemuną kėlės, kiti — liko. O zemskis su valsčiaus pisorium luotu Nemunan įsiyrė ir pradėjo mušti būgną. Subaudė būgnas, kaip panerių kalno tauras. Per tris mylias jo balsas nuskambėjo.

Jauni vyrai pamatė, kad jiems reikia girion bėgti. Lygiai per dvi valandas atvyko žiauri kazokų šimtinė sukilimo malšintų.

Kazokai pavijo Simaną Senavaitį. Jis buvo nekaltas, nes šautuvus ponai gaminosi, o jį tik iš keršto įskundė. Kazokai jam liepė parodyt dirbtuvę, bet ką jis rodys, kad pats nieko nežino? Jis žegnojos ir gynėsi, kad nieko nežino, bet kazokai nepatikėjo ir paleido darban rimbus.

O jauni vyrai su vikaru nubėgo į Purvynų pelkes. Ten pamatę, kad vis tiek jiems nėra gyvenimo, nutarė gintis iki paskutinio kraujo lašo. Ir gynės, ir visi žuvo. Ir tie, kurie per Nemuną kėlės, negrįžo.

Taip baudžiauninkai ėjo ir krito, bet nežinojo, nei kur eina, nei už ką galvas deda. Tik po to atėjo garsas, kad kažkur miškuos renkasi vyrai, ir ne vien renkasi, bet ir žygiuot rengiasi senuoju vieškeliu, bet ir tie, sako, netoli Trakų lavonais pelkes išgrindė. Tai buvo paskutinis lietuvių baudžiauninkų žygis senuoju Gardino vieškeliu pro Trakus į Vilnių. Vėl prasidėjo maldininkų kelionės į Vilniaus miestą. Su vadais, su vėliavom, su giesmėm, su juodos duonos žiauna. Vėl skambėjo Kalvarijose Kryžiaus kelių giesmės. Grįžę pasakodavo apie nuostabų miestą, apie plačiąsias ir siaurąsias to miesto gatves, apie aukštus vartus ir juose įkeltą Dievo Motinos paveikslą. Skaitė knygas, Vilniuje spaustas. Kai kas ir laikraščius, kuriuose rašė, kad ten, palei Vilnių, lietuviai bažnyčiose ginčijosi su sulenkėjusiais broliais dėl kalbos.

Šit jau žinojo, už ką.

Po to karas užėjo. Vilnius buvo sunkiai pasiekiamas. O karas

nešė su savim senąsias slogas: badą ir ligas. Įžadai augo. Kiekvienas guodės: praeis audra, ir vėl atsidarys kelias į Vilniaus miestą. Po to pasigirdo iš Karpatų atneštinė kareivių daina:

Vilniaus kalneliai,
Sveikiname jus ...

Bet dvidešimtų metų spalių mėnesį gardiniškiu vieškeliu nuo Gardino pusės pasirodė apdulkėjęs ir išvargęs nepriklausomos Lietuvos kareivių būrys. Būrys, priėjęs sodybą, paklausė: ,,Kas čia per kelias?''

— Tai senasis Gardino vieškelis! Juo kadais Lietuvos karaliai ėjo. Čia randama pinigų su tokiu pat ženklu, kaip jūsų kepurėse.

Kareiviai papasakojo, kad jie eina iš Vilniaus, nes ten lenkai užėjo.

Pavalgydino senelė kareivius ir, nusiminusi, pasakė, kad ji turbūt jau negalės atlikt įžado, bet ji paprašys jaunesnių, kad jie už ją įsižadėtų nueiti Vilniaus miestan ir nusilenkti Aušros Vartų Dievo Motinai.

Kareiviai paklausė dar miestelio, kurį jau buvo praėję. Po to padėkojo už vaišes ir nužygiavo Vilniaus linkui. Galilaukėj suskambėjo:

Vilniaus kalneliai,
Sveikiname jus!..

Miškai, nepasidalydami dainos aido, skardėjo. Atrodė, kad iš visų Lietuvos kraštų eina gausūs kareivių būriai su ta daina lūpose. Atrodė, kad senas Gardino vieškelis lūžte lūžo nuo nesuskaitomų Lietuvos kariuomenės pulkų. Atrodė, kad pakilo kaulai iš piliakalnių ir senkapių.

Nušvito raukšlėtas senelės veidas, ir ji, kažką kuždėdama, žegnojo tą pusę, kur kareivių būrys nuėjo, kur skambėjo daina. Jai net atrodė — ne, neatrodė, bet ji šventai tikėjo, — kad tas būrys atims iš lenkų Vilniaus miestą.

1934.X.9

KRIMHILDOS KERŠTAS

Vokia šiandie šaukia įtūžusi prieš mus dėl Mažosios Lietuvos, bet tai yra melas, nes jos alkio nepasotins šis palyginti nedidelis žemės plotas. Jos nepasotins nei Lietuva iki Dubysos, nei latvių, nei igaunių žemės. Patrakęs erdvės troškimo narsas, žinoma, nenurimtų nei Ukrainos stepėse.

Vokios kareivių diržų sagtyse buvęs įrašytas špruchas: „Vokietis Dievo tebijo". Bet ir čia melas. Matom, kiek jis Dievo bijo žudydamas nekaltus žmones. Neteisybe, kerštu ir neapykanta prieš kitas tautas užnuodyti vokiečių tautos smegenys. Tasai jų kerštas iš senovės. Krauju nudažyta jų tautosaka. Tiesa, kiekviename žmoguje glūdi gėrio ir blogio pradai, o kartais bloga aptemdo žmogaus protą, bet vis žmogus, nors kitų akyse, bent stengiasi atrodyti suvaržytas dorovės saitais. Vokiečiui tai svetima. Jis savo neapykantos narso neslepia, jis juo didžiuojasi. Kitų niekinimas liguistas. Ir tai yra ne paskirų žmonių, bet visos tautos liga.

Pereitą savaitę *Lietuvos aidas* paskelbė (persispausdino) Vydūno skundą. Reikia manyti, kad tasai skundas dėl visiems žinomų priežasčių nėra pilnas, bet ir tai, kas jame tilpo, nesuderinama su žmogiškosios dorovės saitais.

Vokia po karo pasijuto nuskriausta. Galima „nuskriaustiem" vokiečiam atleisti už apie pusę tūkstančio naujai nukaltų žodžių mums burnoti, galima atleisti už „pakartą žemaitį" prie Tilžės tilto. Galima daug atleist ir užmiršt, bet negalima atleist Vokiai, kad Vydūnas negalėjo prisišaukti 3 reicho policininko apginti jį nuo užsiundytų vaikigalių. Ar vokietis yra kurioje nors šalyje taip persekiojamas, ar jis yra kur taip už įstatymų paliktas?! Tiesa, 3 reichas jau pačioje savo pradžioje parodė tikrų nežmoniško sadizmo perlų, jis, pavyzdžiui, priešingo nusistatymo organizacijų

moterims liepdavęs viešai (pačiu ciniškiausiu būdu) išniekinti savas vėliavas. Jis žudė ir kankino savo tautiečius, jis degino knygas. Jis žudo ramius savo lietuviškos kilmės valdinius. Jis svetimuose kraštuose žudo pabėgėlius. Jis išvijo vokišką kultūrą kūrusius menininkus ir mokslininkus. Ko jis nedarė?!

Pastaruoju laiku tos aistros pakrypo mūsų linkui. Peržengti sienos jie dar kol kas nedrįso. Užtat tulžį lieja ant ten gyvenančių lietuvių. Argi ten lietuviai ateiviai? Jie ten gyveno, kai dar vokiečiai dievai žino kur buvo. Vydūnas to krašto žmogus, Vokiai tarnavęs ir išsitarnavęs pensiją. Jis pasižymi nepaprasta tolerancija. Žmoniškumo pavyzdys, stoikas. Visa bėda, kad jis lietuvis, kad dalį savo jėgų atidavė savo tautai. Kas gi kaltas, kad Vydūnas nėra išgama, kad jis klauso savo tautos ir sąžinės balso. Ar jis gali užsimerkti ir nematyti žudomo savo brolio? Žudomo kūniškai ir sieliškai?

Žinoma, Vydūnas Vokiai labai ant kelio, nes jis parašė daug knygų, nes jis jiems daug karčios tiesos pasakė. Vokiečiai, neįstengdami tiesos paneigti, vaikigaliais užpjudė nieko nekaltą žmogų. Taip, žinoma, gali tik vokiečiai. Jie giežiasi iki tikrai apibrėžto termino jį ,,pašalinti'' nuo tako. Galgi vokiečiui nekaltą žudant akys žiba? Žinoma, jie vis dėlto neišdrįs to padaryti, bet tai dar nereiškia, kad jie laiks nuo laiko neužpuldinės Vydūno jo gimtojo krašto gatvėse.

Vokiečiai mat lietuvių nei šiapus, nei anapus Nemuno nebijo. Bet tie patys vokiečiai labai bijo tiesos. Jie jos nepakenčia. Ispanijoj kadais gyveno karalius Piedro Žiaurusis. Jam to laiko poetas Rebi Sen Tobas padovanojo savo poezijų *Patarimai* tomelį, kur be kita ko buvo parašyta: ,,Nėra nieko, kas amžinai didėtų; kai mėnuo pasiekia pilnatį, eina delčiop''. Supyko Piedro Žiaurusis: gali nykt ir mažėt kažkoks niekingas mėnulis, bet ne Kastilijos ir Leono karalius. Gali taip manyti ir 3 reichas, bet iš tiesų nėra pasaulyje nieko, kas amžinai didėtų. Tai gali turėti galvoj ir tik ,,Dievo tebiją'' vokiečiai. Liūtas gali paspringt ašaka.

Mes iš vokiečių nieko nenorime, mes tik trokštame mūsų tėvų mums teisėtai paliktų žemių ir pavergtų brolių. Tasai troškimas yra mūsų gyvenimo tikslas. Minėtas Rebi Sen Tobas savo *Patarimuose* yra parašęs: ,,Kas geriau? Ar Andaluzijos vynas, ar trokštančios lūpos? Neišmanėli! — pats geriausias vynas, išgertas, užmirštamas, o trokštančios lūpos yra amžinos''. Mūs troškulio

mums niekas neatims. Jo niekas neužslopins. Tai mes sakome vokiečiams, ir jie gali tai į juostos kutus įsirišti. Šiandie lietuvių tauta nėra tokia, kaip buvo prūsai, ir vargu ar vokiečiams taip seksis, kaip iki šiol sekėsi. Didžiajam kare nuo Vokios nukrito nenugalimumo mitas, o tai nėra taip mažas dalykas, kaip vokiečiams atrodo.

Šit tą didįjį mūsų tautos milžiną persekioja 3 reicho užsiundyti nebrendę tamsūs gaivalai. Mes į tai negalime pro pirštus žiūrėti, mes turime daryti žygius, kad jo asmuo būtų apsaugotas nuo išsišokėlių. Juk tai ne paprastas koks nors pilietis. Kiekvieno lietuvio mums gaila, bet Vydūnas nėra paprastas lietuvis, tai juo ypatingai turėtume rūpintis: dėti visas pastangas apsaugoti jo asmenį, amžių ir darbus. Ar mes galime būti nedėkingi ir ramiai žiūrėti į skriaudžiamą lietuvybės žibintą uzurpuotame krašte, kur džiūgauja Krimhildos kerštas?

1935.V.10

DIDMIESČIO ŽIBURIAI

Labai simptomingas reiškinys, kad Čaplinas Ramiojo vandenyno salose daug populiaresnis kaip mūsų krašte. Ir ne vien Čaplino, bet ir Pabsto, Abelio Ganso, Renė Klėro, Grifito ir kitų kino meno milžinų filmai čia ilgiau kaip vieną savaitę neišsilaikė. Čia ir garsiausi kino korifėjai, kaip matom, negali konkuruoti su dešimtos eilės farsu.

Net gėda rašyt, kad Čaplinas mūsų sostinėje taip nežinomas. Mes net legendos apie jo mūsiškę kilmę neturime, o galėtų ji būt, nes mes turime nė kiek nemažiau Kaplanų kaip lenkai, kur pasakojama, kad jo senelis ar tėvas gyveno Varšuvos priemiestyje, buvo Mozės tikėjimo lenkas ir nešiojo peisus bei lapsardoką.

Svetur kitaip. Ten net vardas varijuojamas: Čarli, Šarlio, Karlito ir t.t. Mes jį matėme? Gal? Nieko ypatingo. Žemo ūgio žmogutis. Mažosios scenos aktorių sūnus. Komediantas. Nieks nepatikės, kad jis yra didžiausias mūsų dienų aktorius ir dramaturgas. Kaip jis atrodo? Jis labai panašus į ankstinuojantį varniuką, o gal vanagėlį, nes nors jis ir užguitas, bet atkakliai kovoja už savo ankstinus. Kieta veltinė skrybėlė, ūsiukai, plonytė bambuso lazdelė, išgverę batai ir — nepaprasta elegancija. Tai ir visa jo kaukė.

Čaplinas universalus kaip Anderseno pasakos. Ir vieną ir kitą mėgsta viso pasaulio vaikai.Be luomų ir spalvų skirtumo. Čapliną vaikai mėgsta, nes jis šaunus ir juokingas. Beje, vaikai jį mėgsta tik kaip kino triukų Čarlį. Bet ir Anderseno *Bjaurusis ančiukas* vaikams tik ančiukas arba gulbiukas, o ne tos pasakos alegorija. Čaplino mintis ne vaikų proteliui, nors ir jie sužino, kad yra daug augalotų banditų ir polismenų, kurie šaunius, mažus ir silpnus žmogučius skriaudžia.

Čaplinas turi daug bendrų bruožų su Mančos hidalgu Donu

Kichotu. Juodu ieško pasaulyje teisybės, gina damos vardą ir įvairiais būdais ir visomis jėgomis gina Dievo paveikslą žmoguje. Čia jų giliausia išreikštoji mintis ir jų universalumo paslaptis. Ką jie daro, apie tai galvoja kiekvienas žmogus arba bent devyniasdešimt devyni procentai žmonių. Paskutinis jo filmas yra vienas iš keturių didžiųjų, kuriuose jo genijus pasireiškė visoje pilnumoje. *Paryžietė, Aukso karštinė, Cirkas* ir *Didmiesčio žiburiai,* tai filmai, kurie niekad nesens, kaip nesensta visi klasikai. Čaplino juokas panašus į Servanteso ir Gogolio juoką, bet Gogolis kėlė šėtono paveikslą žmoguje, o Servantes ir Čaplinas — Dievo. *Dono Kichoto* pabaigoje Servantes priverčia įtikėti Pansą hidalgo žygių taurumu ir tikslingumu, bet ar pajėgs tai išspręsti Čaplinas? Taip išspręst, kaip išspręsti Mančos hidalgo žygiai? Greičiausiai kad ne. Anri Pulailis apie Čapliną pasakė: ,,Jis yra per didelis pesimistas, kad galėtų tikėti žmonių žmoniškumu ir, žinoma, morališka filmų įtaka žmonėms''. Dėl to jis moralų neskaito! Jis dėl to paliko neišspręstus filmus: *Piligrimą, Paryžietę, Cirką* ir *Didmiesčio žiburius.*

Piligrimą jis baigia taip: geraširdis šerifas jį išstumia keliu strėnosna į Meksiką. Apsidžiaugia iš karto laisva šalim, bet jam bedeklamuojant laisvės himną, pasigirsta banditų koltų šūviai. Vadinasi, ir čia nėra to žmoniškumo, kurio ieškojo. Čarli randa žmogaus kelią, bet ar tai kelias? Jis nueina iki horizonto abiejų šalių rubežiumi. Viena koja U.S.A., o kita Meksikoje. Vadinasi, palieka vieną išeitį: perkelt kojas į vieną ar kitą šalį, kur, žinoma, bus saugiau.

Gal *Cirkas* išsprendžia? *Cirkas,* kuris jį lyna vaikščiot išmokė. Kaip paprastai, gyvenimas daug išmoko. Bet cirkas su šviesiaplauke išvažiuoja, o lieka saga ar kitas kuris smulkus dalykėlis, bet ar jo pakanka žmogui? O gal?! Juk Čechovo karininką per klaidą mergina pabučiavo, ir jam to visam gyvenimui pakako.

O gal išsprendžia dalyką *Didmiesčio žiburiai?* Čia, kaip ir kitur, prasimuša meilės motyvas, bet... Jūs pastebėjote, kad Čaplinas nuolatos stengiasi būti orus ir elegantiškas. Ispanų hidalgo kovojo tik dėl damos, tik damą gynė, o Čaplinas gina ir damą, ir save. Sakysime, *Aukso karštinėj* yra tokia scena: aukso ieškotojas plyname, sniegu nuklotame lauke lazdele pasiremia į pusnį ir, žinoma, virsta, bet staiga pašoksta, sutvarko tualetą, nukrato sniegą ir baimingai apsižvalgo, ar kas nematė. Kodėl taip? Tai yra kova dėl žmogiško orumo. Jis yra herojus, o herojus privalo būt

orus. Kova dėl žmogiškojo orumo yra kova dėl dieviško paveikslo žmoguje. Čarli yra herojus ir žmogus — jis kovoja ir myli. Reikia atmint, kad Čarli vaidina vargšą žmogutį. Šį kartą jis pamilo aklą. Prie aklos gėlių pardavėjos sustoja automobilis, akla pardavėja siūlo gėles pasipainiojusiam Čarliui. Čarli nustemba — jam siūlo gėles? Ir siūlo moteris, kurios jis visą amžių ieškojo. Siūlo jam — vargšui. Jis nuperka gvazdikiuką ir pamatęs, kad ji akla, kad ji nemato, kaip jis atrodo, nutaria kiek atokiau pasėdėt ir pažiūrėt į ją. Taip — ji Solveiga? Jis ją myli, jis dėl jos valo gatves ir eina į ringą. Jis pažino milijonierių, kuris jį tik girtas pažįsta. Jis nuperka kartą visas gėles ir parveža ją namo „savo" automobiliu. Jis vaidina milijonierių net valydamas gatves. Jis jai ne pagal išgales žada, kaip paprastai įsimylėję. Jis jai suranda pinigų akims pagydyt. Sunku pinigų rasti, bet jis randa. Jis sėdi kalėjime, mergaitė išsigydo, atanka. Įsisteigia puikią gėlių parduotuvę, laukia geradario ir mylimo. Prie parduotuvės sustoja puikus limuzinas ir užeina parduotuvėn elegantiškas ponas: tai jis, bet tas užsako gėles ir išeina. Tuo tarpu išeina iš kalėjimo Čarli. Jis apiplyšęs kaip niekada. Jis jau negali apgint žmogaus orumo nuo gatvės vaikigalių, kurie jau iš jo nemielaširdingai tyčiojas. Jis čia nereikalingas žemėje. Jis net nesigina, tik nepaprasto sielvarto akimis maldauja nesityčioti iš žmogaus. Ne iš Čarli, bet iš žmogaus, o Čarli dabar kaip tik žmogus. Šit jis prieina prie gėlių parduotuvės. Įsmeigia žvilgsnį į Solveigą. Jie galop vienas kitą pažįsta. Jis tik paklausia ar matanti. O, šimtą tūkstančių kartų būt buvę geriau, kad ji būt nemačius!

Tai yra žmogaus ir herojaus tragedija. Susidūrimas svajonės su tikrove, sukurto gyvenimo su tikruoju. Ispanų hidalgo įtikino Pansą ir kitus blaivius mančiečius, o Čaplinas nepajėgė įtikint net Solveigos.

Šis filmas nuaidi tokiu graudžiu pesimizmu, tokia neviltim, kokios mes nematėme ankstyvesniuose Čaplino filmuose. Čia jo genijus pasirodo visoje savo galybėje, bet mat tai panašu į tą filmo sceną, kur Čarli — gatvės valytojas, pamatęs didelį būrį arklių, pasuko kiton gatvėn, bet ten... dramblys. Bėgo nuo vilko, o mešką užbėgo. Jis norėjo sukurt aukso svajonę, bet bekurdamas ją sugriovė.

VIENOS VALDŽIOS ĮSTAIGOS GARBĖ IR SMUKIMAS

Vanum est vobis ante lucem surgere.

Ps. 126.

VALSTYBĖS TEATRO PARADAI IR KITI DALYKAI

Gal kam teko matyti filmus — paradus: *Paramounto paradas, Fokso paradas* ir *Ufos paradas.* Visi trys paradai buvo rodomi mūsų ekranuose. Paradai — pajėgų rodymai. N. B.: šių paradų prašoma nesumaišyti su *Meilės paradu,* kur buvo meilės pajėgos rodomos.

Mūsų Valstybės teatras pradėjo rodyti panašius paradus: *Šarūnas, Perikola, Sabatai Cevi, Varpai* (dveji: vieni *Kornevilio,* kiti ar tik ne *Dikenso)* ir *Hamletas.*

Paimsime pradžią ir galą, o vidurį aplenksime. Pradžią imame kaip lietuviai, o galą kaip europiečiai. Mes gyvename Europoje, ir kiekvieno europiečio kūrinys mums turėtų būti savas.

Vadinasi, *Šarūnas* ir *Hamletas.* Juodu abu kunigaikščiu: vienas Dainavos, kitas Danijos. Vieną statė p. Oleka-Žilinskas, o kitą p. M. Čechovas.

Keistas dalykas. Kaip tuodu kunigaikščius palankiai priėmė mūsų teatras: ir Šarūnui, ir Hamletui buvo pakeltas ant kojų visas teatro arsenalas: drama, opera, baletas, orkestras, choras ir technikinis personalas.

Rodos, *Šarūne* baleto nebuvo, bet ar tik to dėlei reikėjo pasikviesti poną Čechovą.

Sakysime, mes maždaug žinome, kas kurį veikalą pastatęs. Bet, sakysime, atvažiuoja labai protingas ir daug matęs mūsų tautietis iš USA ar kur kitur ir pamato du veikalu: *Šarūną* ir *Hamletą.* Štai mes jo klausiam, kuris pastatymas geriau patikęs. Taip jis ir atsakytų, kad abu jam vienodai patikę. Ir tikrai mums įrodinėtų, kad *Šarūną* ponas Čechovas pastatė.

Mes labai keistai suprantame tautiškumą. Mums rodosi, kad senovės lietuviai klojimus dengė juostų ir priejuosčių raštais.

Pavažiuokit, mano mieli, senuoju Gardino vieškeliu nuo Jiezno iki Merkinės. Gal ten bus nepatogu, tai sėskit traukinin ir

nuvažiuokit į Žąslius (traukinys išeina 15 val. 15 min.), ir ten jūs pamatysite, kaip mūsų protėviai vilkėjo, kaip vilkėjo Šarūno karžygiai.

Ant širdies ranką padėję pasakykime, kad Šarūno bajorų rūbai labai ir labai motina Rusija kvepia.

Anais metais Vasaros teatre gastroliavo ,,baletas'' iš Rygos. Ar tai komerciškais sumetimais, ar gal iš tikrųjų broliškas kraujas užvirė kažkurio atvykusio, kad paskelbė, jog bus ir lietuviškas numeris. O tas numeris toks: šešios ar keturios mergaitės šoko kamariną, bet nepadoresnes vietas buvo persirišę tautiškos vėliavos kaspinais. Ar tai buvo pasityčiojimas ar sancta simplicitas, sunku pasakyti.

Valstybės teatras ruošia lietuviško baleto numerį. Jį pagamins ir išpildys: Bulatovas, Čunovas, Nemčinova, Obuchovas, Volkovas, Zvierjevas ir kiti. Prašome neįsižeisti, pavardės abėcėlės tvarka sustatytos, nors, deja, ne visos, mat sunku svetimas pavardes atsiminti. Mielas mūsų balete, šok ispaniškus, šok rusiškus numerius. Šok, ką nori ir kaip nori. Tik būtų gera, kad jūs, ponuliai, lietuviškų šokių nekliudytumėte. Mes taip nedaug jų turime. Regis, tik du: klumpakojį ir suktinį. Tai, galima sakyti, ne šokiai, bet karikatūros.

Kadaise rusų carienė Kotryna (regis, Didžioji) laikė prie rūmų prancūzų baletą, mes taip jau galime kol kas kultūrintis svetimais šokiais ir šokėjais.

Mums būtų labai sveika nors dešimtį metų europėti, t.y. kultūriškai stiprėti ir neieškoti tų užburtų tautiškų bruožų, tos lietuviškos dvasios. Nereikia taip jau gult ant to tautiškumo. Nereikia smurto. Tie visi mūsų tautiškumo bruožai daugiausia yra sodžiaus kultūros bruožai, tai jais gali gėrėtis kiti (užsienis), bet ne mes patys. Nesidarykime kruopščiais savo bruožų kolekcionieriais. Atvažiuos koks nors Unkelis Samas, nupirks mūsų keleto odas, padarys iškamšas, aprengs žičkeliais ir pastatys marmuriniame koridoriuje šalia pigmėjų.

Mes patys esame tie apkerėti tautiški bruožai, todėl mums ir atrodo, kad jų nėra. Mes pradedame patys save šaržuoti.

Būkim geri, nešaržuokim, neparodijuokim ir nekarikatūrinkim lietuviškų bruožų. Kam tas teatras realiam gyvenime, kam ta butaforija? Padėkit tautiškus rūbus. Neskiepykit vaikams juos nešioti. Ypačiai nespekuliuokit tautiškumu. Mes turime būti pir-

ma kultūringi, o tik po to tautiški. Būkit europiečiai, kiek jūsų siela ir kišenius leidžia. Nedarykit iš tautiškųjų jausmų juodosios biržos nei teatre, nei gyvenime.

Apie ką mes kalbėjome?

Aha. Šarūnas ir Hamletas! Abu juodu kunigaikščiu, vienas Dainavos, kitas Danijos. Abu legendarišku, abiejų gyvenimai atiduoti režisieriams, o režisieriai taip jau du: vienas lietuvis, kitas rusas.

Mes turime dvi tėvynes: vieną Lietuvą, kitą Europą. Mums ir viena ir antra lygiai sava, lygiai brangi.

Būtų gera pakalbėt su *Pavasario balsais,* su Višteliausku:

Op! Op! Ei, kas ten?! Nemunėlis!
Ar tu mane šauki?!

...tai jau toli, toliau kaip Japonija, ten nesugrįši. Mes jau per seni tokiai didelei kelionei. Toli, toli žvanga: lyg pančiai! Koks malonus balsas, koks savas!...

Dabar Fondation Company nori perkast Nemuną, padaryt naudingą; ar mes manėme, kad mes pasidarysime tokie praktiški, kad mes stengsimės ištraukti atgal nuplaukusias ašaras.

Kadaise Nemunas:

Tykiai, tykiai Nemunėlis teka,
O dar tykiau, dar tykiau mūs motulė rauda.

O dabar tos ašaros suks turbinas. Mauros Nemunėlis, kaip Gedimino pašautas tauras, į žemę ragus subedęs. Gal jis prisimins visus laikus nuo pradžios ir galo:

,,Atsimenu, kaip ant mano aukšto kranto bernelis į karą jojo, kaip sena motulė įsikibo į žirgo karčius, kaip ji sūnaus gailėjo, o paskui kaip aš parnešiau to šaunaus bernelio kepurę, kaip ją kruviną priplakiau į krantą, kaip motulė suprato, kad negrįš bernelis, ir graudžiai pravirko. O dabar mane pakinkė, tartum jungo jautį, tartum karalaitę pririšė prie girnų..."

Taip maždaug skųsis Nemunėlis ir suks turbiną, lyg ta karalaitė girnas.

Kaip čia dabar apie Šarūną, apie Dainavos kunigaikštį. Kaip čia sugalvojus, kaip Šarūną turbinon pakinkius, jei ne turbinon, tai nors paprastosna girnosna.

Gal taip ir... Bet mes mokame pykti. Mes iš kailio neriamės, kaip kitą pralenkti. Mes labai lakoniškai apie kitą išsitariam. Susirinko du lietuviai ir sako: tu durnas, tu durnas, ir abu teisybę sako.

Tai per daug artima. Dargi net įsižeisti galima.

Geriau Hamletas, Danijos princas.

Geriau Hekuba.

Kas ji mums, kas mes jai!

Šimtą kartų geriau Danija. Mes dargi nesupyksime. Apie Dainavą mes girti pakalbėsime. Mes girti pakalbam apie mylimą, nes blaiviam gėda.

A-propó. O vis dėlto būtų bloga, kad p. Krėvei būtų patikęs Valstybės teatro *Šarūnas*. Juk ten ne Krėvės *Šarūnas*, ten ne Dainava buvo, ten ne mūsų bajorai, bet rusų popai. Galima buvo pažint popus ant rūbų ir būdo.

Bet geriau Šekspyras. Sako, jis tik lupikas buvo. Sako, *Hamletą* ne jis, bet jo pinigai ir procentai parašė. Jo pinigai daug geriau rašė kaip Kristupas Marlo ir Tomas Kidas. Gera gyvent svetimos garbės procentais. Bloga parduot savo sielą, bet dar blogiau svetimomis prekiauti.

Juk šiandie rašo Bradlėjus, o garbė Džesei Laskiui ir Adolfui Cukoriui. *Foksas, Paramountas* nustato dramos vertę, kaip flamandų gizelių paveikslams Rembranto firma.

Šekspyras senojo Londono gatvės vaikas. Dabar tokius chuliganais vadina. Jam turtus krovė padugnės, driskiai. Bajorai užeidavo tik su kaukėmis, ir tai juos parteris akmenimis ir neapgraužtais kaulais mėtė. Nejau, rodos, tame teatre galėjo kilti *Hamletas* ir *Karalius Lyras,* nors baltomis, bet vis dėlto eilėmis parašyti. Nejaugi tam parteryj, kur stogo nebuvo, kur lijo.

O vis dėlto taip.

Kada nors, po šimtų metų, atkasę nublukusius celiuliozės kaspinus, stebėsis, kaip mes galėjome susidaryti gyvenimo iliuziją dviejų spalvų šešėliuose: pilkos ir šviesios. Kaip mes galėjome jaudintis, kai tie šešėliai mirgėjo. Mes stebime ekrano šešėlių mirgėjimą, ir mus jie tai liūdnai, tai linksmai nuteikia. Šešėliai nei verkt, nei juoktis nemoka, o vis dėlto kaip jie juokiasi, kaip jie verkia. Kartais taip gerai tie šešėliai gyvena, jog net pavydas ima.

Šiandie turime šešėlių (pastaruoju laiku šešėlių ir garso) teatrą. Tai yra gamtos pamėgdžiojimas, pamėgdžiojimas gyvenimo, tikrumos, kaip sako Aristotelis. Mes erziname penkis kūno pajautimus, tuo erzinimu pajuntame nusivalymo palaimą ir neklausiame, kas ją mumyse pažadino: ar žodis, ar šešėlis, ar garsas.

Kaip kinas šešėliu ir garsu, taip Šekspyro teatras žodžiu buvo paremtas. Grynu žodžiu, kaip lyrika. Todėl ir eiliuoti reikėję dramas. Gaila, kad tuomet nebuvo kaučiukinių plokštelių, kurios italų tenoru ir gitara skamba. Turbūt dangišką balsą turėjęs Eduardas Aleinas, kuris balsu (deklamacija) didelius pinigus ėmė, taip ima tik Marlene Dietrich ir Greta Garbo: viena už blauzdas, kita už blakstienas. Blauzdos ir blakstienos šešėliams medžiaga.

Šiandie mums juokingas Šekspyro teatras su savo scenų lentelėmis, tarytum taisomoj gatvėj: *Pravažiavimo nėra.* Bet ar buvo reikalingos Šekspyro teatrui tos lentelės. Ir labai supintas *Klaidų komedijos* turinys (fabula) nereikalauja nei dekoracijų, nei pažymimų lentelių, nes Šekspyro teatras yra žodžio teatras.

Žodis, tai ne vien nuogas žodis, bet ir mintis.

Mūsų teatras paneigė žodį. Kam tada Šekspyro vardas, jei veikalas ne jo, bet p. Čechovo. Ir, galima sakyt, nevykęs kūrinėlis. *Hamleto* kinematografas nestatė, nes kaip parodysi tuos dalykus, kurių ir rentgenas nepastebi. Juos galima tik pasakyti. Kas liko iš Šekspyro tragedijos? Nieko. Juk buvo pastatytas tik tragedijos libretas.

Gal p. Čechovas mano, kad tai naujas Hamleto interpretavimas, tai tegu p. režisierius nepamiršta, kad Hamletas yra istoriškas asmuo (legendariškai istoriškas, bet vis dėlto istoriškas, kaip Šarūnas), tai galima daryti jo niuansus tik pagal tragedijos žodinę medžiagą. Šekspyro žodį pakeisti judesiu, paryškint dekoracijomis ir efektingomis masinėmis scenomis negalima. Prapuola tokiu būdu Šekspyras ir pats Hamletas, o pirmon vieton išplaukia jo dėdė, kuris tragedijoj toks blyškus. Pakeisti visą tragedijos esmę ir palikt Šekspyro etiketę — būtų per daug jau akiplėšiška.

Mūsų manymu, *Hamletą* galima interpretuoti ir kitaip, bet tai yra tik du būdu: padaryti iš tragedijos komediją (ne farsą ir ne libretą), t.y. suparodijuoti patį Šekspyrą arba parodyti *Hamletą* mūsų dienų rūbuose, mūsų dienų aplinkoje, bet su visa Šekspyro

filosofija, žodžiu, parodyti frakuotą princą su šekspyrišku Hamleto neryžtingumu. Tai būtų tikrai nauja ir įdomu.

Čia ne *Hamletas* ir ne Šekspyras, čia eilinis mūsų teatro jėgų rodymas arba paradas, kaip Fokso, Paramounto, Ufos paradai. Su muzika, šokiais ir žvaigždėmis.

Mes europiečiai, mums *Hamletas* patiktų ir be muzikos ir be tų puikių dekoracijų, nes jis mūsų.

Mes matėme ne Šekspyrą ir ne Krėvę, ne jų kūrinius, bet jų tragedijas, tai yra kaip jie buvo nesuprasti.

Mes norime pralenkt Šekspyrą ir patys save.

Bet tai mums artima, net ir įsižeisti galima.

Geriau Dainava, geriau Nemunėlis.

Jau jeigu pyktis, tai ne dėl Hekubos.

Mes mat ieškome prakeiktos lietuviškos dvasios, tautiškų bruožų, kur jie pasidėjo? Prieš keliolika metų dar buvo, o dabar kaip ugnyje sudegė. Ieškome su žvakėmis. Ieškome kaip tas senis pypkės, kai ta pypkė buvo jo dantyse. Dėl ko mes jos ieškome? Kodėl mes taip karščiuojamės? Ar kartais ne juodajai biržai?

Argi iš patriotizmo? Argi mes tokie nelietuviai? Juk mūs daugiau kaip du milijonu, juk lietuvis lietuvį kumščiuoja alkūnėmis gatvėje. Ir nemato. Neieškokit lietuvio mėnulyje. Ieškokit Lietuvoje. Važiuokit į Merkinę arba Jiezną, galit pasukti ir į Stakliškių pusę, bet geriau į Žąslius, ten rasit seną, gražų dar nepaliestą lietuvį. Nepaliestą kultūros. Ten ir traukinys eina ir II klasės vagonas yra.

Bet radę nesusipeškit kaip žydai arba tos devynios lapės dėl vienos vištos. Nešaržuokit lietuvio, jis toks skaistus. Jam dargi skauda. Jis bijo jūsų plunksnos ir jūsų akių.

Naudokim Nemuną. Tegu jis maurodamas turbinas suka. Jam neskauda. Jis toks didelis. Jam dargi bus maloniau, kai mums bus šviesu.

Būtų labai skaudu, jei mes jau nepajėgtume įžvelgti lietuvio. Turbūt norit rast kažką nepaprastą. Lietuviai pilki ir kasdieniški, ir jų daugiau kaip du milijonai, bet mes privalome juos mylėt ir tose nusususiose, rusvose lyg seno pypkoriaus ūsai milinėse.

Nesijuokim iš suktinio ir klumpakojo. Jais Višteliausko lietuviai demonstravo lietuvybę.

1932.XI.23

DĖL BALETO IŠSIŠOKIMO

Mano mieli Čunovai, Volkovai ir visi kiti ovai, evai ir enkos. Ir jūs, ponai Butkusai. Yra, matote, aukštas menas ir brangi tėvynė. Gal ir jūs tai gerai žinote ir jaučiate, gal ir jus kur nors traukia.

Menas kiekvienai tautai yra labai reikalingas, bet jis vis dėlto liuksuso dalykas. Jo mainyt į tėvynę negalima. Tėvynės nepakeis tas bespalvis menas, kurį jūs taip atkakliai pasišovę ginti.

Jūs mus labai blogai supratote. Manot, kad mes turkai, kad mes nesuprantam ir nenorim meno ir kultūros. Mes jo norime, mes dėl jo kovojame, bet mes matome, kad menas daromas dirbtinėmis priemonėmis. Teatras vartoja daugiau prievartos kaip kitos meno šakos: jis nori būti dirbtinai meniškas, o kartais ir tautiškas.

Baletas yra viena iš tų meno šakų, kurioms kalba jokio vaidmens nevaidina. Jūs galite išmokt lietuviškai kalbėt, bet lietuviškai jaust jums negalima. Būtų net neprotinga reikalaut iš jūsų tautiško jausmo. Kaip galima iš jūsų reikalauti to, ko jūs negalite. Todėl mes neturime jokios neapykantos prieš jus. Mes jums tokių reikalavimų nestatome.

Mes stengiamės suprasti ir pajusti meną. Mes suprantame jūsų meistriškumus. Bet kas iš to? Kas iš to, mano mieli, kad jūs neblogai šokate ir dar geriau norite šokti? Jūsų meno keliai eina vienu keliu, o mūs gyvenimas kitu, ir tie keliai niekad nesusikirs. Juo tolyn žengiate į meną, juo tolyn nuo Lietuvos traukiatės.

Jūs čia vieni nuo 18 metų, kiti nuo seniau ir nuo neseniau Lietuvoje gyvenat. Gal manot, kad mes bijome, kad jūs, išmokę, mus apleisite. Jūs to nepadarysite, nes daug kas skristų, kad sparnus turėtų.

Prieš jūsų šefus ir patronus mes taip jau nieko neturime. Jie

dideli menininkai. Ypatingai Zvierjevas. Jūs manot, kad taip sunku skirti meistrą nuo gizelio.

Mes, be to, žinome, kad jūs negalite be mokytojo praversti. Kad jūs be auklių negalėtumėte gyventi. O jeigu taip, tai žinoma, kad geriau kad ir brangesnis mokytojas, bet geresnis.

Bet kas iš to? Auklių amžius nesibaigs, mums atrodo. Ypač jei mes aukles kaitaliosim. Jūs sakysit, kad baletas neseniai atsirado. Baletas jaunas. Bet ir mes jauni, ir Lietuva jauna. Jaunumo jūs jauni, bet gerų tėvų vaikas, tokio amžiaus, jau ir arklį pavogti moka.

Kam spaudžiat ant tautiškumo? Menas antitautiškas, tarptautiškas, universalus... Gal ir taip, bet mes žinome, kad kiekvienos tautos menas kai kuriomis savybėmis skiriasi nuo kitų tautų meno. Mes žinome, kad krikščionybė universali, bet ji skiriasi tautiškomis savybėmis. Komunizmas kovoja su nacionalizmu, bet ir ta idėja turi įvairių skirtingų savybių atskirose tautose. Gal jums to ir neteko pastebėti, čia tai jau kitas dalykas.

Jūs, mano mieli, blogai supratot mūsų žodžius. Kaip žirklės atsiliepėt. Kas į jus kreipėsi? Nieks ir į p.p. Zvierjevą, Nemčinovą ir Obuchovą netaikė tų piktų žodžių. Nes argi jie kalti? Kaltas pats mūsų gyvenimas, kuris neduoda minties, kurią teatras privalėtų reikšti. Apie tai mes kalbėjome. Mes kalbėjomės tarp savęs. Savais ir labai opiais reikalais, kurių jūs nesuprasit, nes negalit suprasti. Mes nereikalaujam, kad ponai mokytojai mus suprastų. Mes to nenorim. Daugiausia ką jie galėtų padaryt, tai suparodijuot tautiškumą. Jie atėjo Sizifo akmens risti. Jie kultūringi, jie ris tą akmenį ir neparodijuos mūsų, nes jie kultūringi. Bet ar gali jie tą neužritamą akmenį užristi? Ši padėtis yra tragiška. Ir mums, ir jiems. Tai ar neverta dėl to balsą kelti.

O jūs, kurie net to nežinote, privalėtumėte kukliai dirbt, ir daugiau nieko. Jums teisybės nereikia ieškoti. Nereikia ginti bendrojo meno. Dėl jo juk mes balsą keliame. Dėl jo ir mes kovojame. Graikų skulptorius Fidijas pasakė kartą batsiuviui: „Brolau, nespręsk virš bato". Nespręskit ir jūs aukščiau baleto. Jūsų piršteliai nekištini ten, kur kišate.

Jūs būkit šokėjai. Būkit lojalūs. Šokit teatre, o namuose svajokit prie Tulos samavoro ir šmotelio cukraus o Moskvie riekie. Mes juk nenorime, kad jūs lietuviais taptumėte. Mes nevartosime jokios prievartos, nes tai nekultūringa. Geriau, kad jūs būtumėte

nuoširdūs kaip ponas Butkusas, kurs visur ir visuomet Vendžiogalos dialektu afišuojasi. Gerai daro ponas Butkusas. Reikia eit, kaip sąžinė rodo. Nes aukštas dangus ir žvaigždės, bet sąžinė dar aukštesnė.

Jūs manote, kad mes pinigų gailime. Kantrus lietuvis, jis daug pakėlė ir dar daugiau pakels. Bet mes, kurie matome ir jaučiame, norime, kad mūsų prakaitas atneštų daugiau naudos. Daugiau kaip galima. Mes turime rūpintis ne tik nūdiena, bet ir rytdiena. Mes norime ilgai gyvent ir būt lietuviai.

Kas gali pulti teatrą dėl nemeniškumo. Jis per daug meniškas. Jo meniškumas perdėtas. Jis savo meniškumu ir juokingas, ir graudus. Pavyzdžiui, *Sabatai Cevi* stilizacija. Gražu! Bet galima gyvent ir be to. Gražu, bet nereikalinga ir svetima. Liuksusas.

Bet jei tuo tarpu nėra išeičių, tegu būna teatras toks, koks jis yra. Tegu jis rodo, ką tik nori ir kaip tik nori. Nuo to nei šilta, nei šalta. Gaunasi teatras ne sau. Tai jau tragiška. Baisu. Bet iš tos padėties neišves joks direktorius. Nes priežastis toli nuo teatro. Priežastis mumyse pačiuose.

Teatro vadovai ne rusai, ne svetimi, bet lietuviai. Ir jie nori, kad mūsų teatras būtų garsus už Lietuvos, kad juo pasaulis ir gėrėtųs, ir stebėtųs. Bet reikalas tas, kad mes dedame pastangas, kad mūsų teatras būtų garsus užsienyj, bet ne Lietuvoj. Čia nesupraskite vulgariai, kad teatras turėtų būti liaudžiai. Liaudį palikit ramybėj.

Yra bendri, žmoniški reikalai, kurie ir mums nesvetimi, bet yra gyvi mūsų interesai, kurie pasauliui — nulis, o mes be jų negalime gyvent.

Prie ko turi taikintis mūsų teatras? Prie pasaulio ar Lietuvos? Kas jam pirmoje galvoje turėtų būti? Mes dėl to baramės, o gal tik iš šalies atrodo, kad baramės. Mes reikalus svarstome, kurie jūsų, ponai, neliečia. Čia ne jūsų sritis.

Mes tik klausiame, kam galų gale teatras, jei jis į mus nekalba.

Menas menui. Menas tyras kaip ašara. Menas ne ideologija, ne moralė. Tegu ir taip. Vadinasi, padų kasymas. Ne tokie laikai, kad galėtume už padų kasymą tokius pinigus mokėti. Duokit pigų repertuarą, kinematografišką, tuščią. Tegu nors pigesnis teatras būna, jei jau jam lemta būti tuščiam.

Dabar mūsų teatras yra tik reprezentacijai: įgaliotiems minis-

teriams, žydeliams ir vienam kitam riebesniam lietuviui, bet ne bendrai lietuviui ir ne Lietuvos reikalams.

Gal jūs manote, kad šių eilučių autorius nori tapti baletmeisteriu arba direktoriaus fotelio siekia. Ne, broliukai, ne. Bet nejaugi jūs nežinot, kad tas, kuris nuperka bilietą, turi teisę plot ir švilpt. Tai dar Bualo parašė (*L'art poétique*).

Autorius nesugebėtų nei kordebalete šokt, nei teatro administruot, nei pastatyt veikalo. Jis to nenori ir nesiekia. Jūs labai klaidingai supratot. Be reikalo pasipiktinot, be reikalo protestavot.

Čia kalbama aplamai apie teatrą, kad jo padėtis labai tragiška. Išeities nėra. Ir greitu laiku būt nagali. Teatras dirbtinai kvėpuoja. Jis negyvas. Laužom jo sąnarius, kad atgytų. Bet gal tuščios mūsų pastangos.

Kas dedasi neklaidingu, tas labai klysta. Vienas Dievas neklysta. Ir tai sako, kad ir Dievas suklydo, kad Adomą sutvėrė.

Jeigu teatras mano praversti vienas. Jei jis nesiskaito su žiūrovais, tai jo asmeniškas dalykas. Tegu bus ir šie žodžiai kaip žirniai į sieną. Ypačiai dėl to, kad išeitis sunki. Geriau jokios išeities nėra. Tai yra bendra mūsų kultūros mįslė.

Jei būt kokia nors išeitis. Nors skustuvo reikėtų griebtis.

Tuomet viskas būtų gerai. Ir svetimi. Prašytume svetimuosius į save. Gabesniuosius šokėjus siųstume mokytis pas Fokinus, Karsavinas, a.a. Anas Pavlovas. Gal jie, nuvažiavę su tikru tikėjimu ir giliu lietuviškumo pamėgimu, mokytųs, kultūrėtų, nepasiduotų įtakai ir grįžę pradėtų veikt lietuvišku jausmu, lietuviškoje dirvoje. Gal tada nors po šimto metų nebūtume reikalingi auklių. Mes patys auklėtume.

Teatras ne povas. Ne vien gražumui, meniškumui.

Visur ir visuomet teatrai buvo tautos lūpos.

Pas mus teatro negali būti. Jis irgi lūpos, bet tik lūpos. Nėra plaučių, nėra širdies. Kokia gali būt kalba be plaučių? Kur gali gimti žodis, jei nėra vidurių?

Tai turbūt gerai jaučia ir teatro vadovybė. Bet juk ji bejėgė. Juk teatro padaryt nei iš šio nei iš to negalima. Teatras turi išplaukti iš mūsų reikalų. Mums turi šis tas skaudėt, kad galėtume skųstis, ir šis tas rūpėt, kad galėtume pasakyti. Tie dalykai keltini ir svarstytini. Prieš juos ir protestuot negalima. Nereikia gint sausos meno šakos. Kas kad apginsit, gal manot, kad nuo to ji atgis.

Tarp daug nemalonių dalykų ir tas labai smerktinas.

Ypatingai pono direktoriaus žygis: leist viešai spaudoje protestuot.

Tų dalykų neišspręs kordebaletas.

O vis dėlto išeičių reikėtų ieškoti.

1933.II.22

JAUNIMAS, SENIMAS IR VYT. ALANTO *GAISRAS LIETUVOJE*

Šį pavasarį dovanojau lenkams Adomą Mickevičių, bet dabar, po Vyt. Alanto *Gaisro Lietuvoj,* norėčiau jį dar kartą kam nors dovanoti, mat jis parašė puikią *Jaunystės giesmę,* o ta giesmė mūsuose labai madinga, ir ne vien giesmė, bet ir pati jaunystė. Pradėjom kaip merginos slėpti metus. Pradėjom žaist ja kaip sviediniuku. Vienas puer centum anorum pabėgo lenkuosna, mat čia jo jaunystės sparnams buvo maža vietos. Būdavo, tasai jau gerokai pagyvenęs jaunuolis labai mėgdavęs studentams savo sujaunėjimu girtis. „Jaunuolis", būdavo, skeryčiojas, o studentų net krūminiai dantys matos.

Senovės lietuviai sakydavo: „Jaunystė — kvailystė". Senovės lietuvis, kai tik jam prasikaldavo proto dantys, mėgdavo pasipuošt vyro vardu. Senovės lietuvių net trys kartos drauge karan jodavo. Viena karta pilį imdavo patyrimu, antra — jėga, o trečia — drąsa. Taip Simanas rašė. Bet keičias laikai ir papročiai.

Mes dar vis Lietuvoj lyg svečiuose. Lietuva ne lengvabūdė. Jos nepaviliosi. Su lietuviu truputį kitaip. Jų visokių esti. Čia turima galvoj šviesuolį. Kaip besišviesdamas lietuvis nutolsta nuo sodžiaus, kaip greit visa pamiršta, net nuostabu! Yra net anekdotas, kaip pirmos klasės gimnazistas, pamatęs atšlajime antį, paklausė mamytės: „Mamuote, kokia čia paukščiuote po dvarelį vaikščiuote?" Mamytė atsakė: „Antelė, vaikeli, antelė". Išvažiavo iš sodžiaus ir pamiršo per vienerius metus visa, net antį.

Gyvename didelių sumaiščių metus. Daugeliui nepatinka Lietuva tokia, kokia jinai yra. Kiekvienas nori ją matyt kitokią, o ji ne chameleonas ir negali taikintis prie kiekvieno kuriančio *Gaisrą Lietuvoj.* Žmonės, visai nepažindami Lietuvos, nori sukurt gaisrą, kad iš pelenų iššoktų feniksas. Nyksta prietarai sodžiuj. Čigonai jau ne didžiaisiais burtininkais, o paprastais elgetomis

sodžiuose trainiojasi. Šiandie sodietis, pamatęs Vyt. Alanto „gaisrą", lieptų „pakurt pirtį" autoriui. Pabalių sodžius seniai viensėdžiais išdalintas ir turi savo javų valymo ir grietinės nugriebimo punktus, be to, baigia mokėt skolą už melioracijos darbus.

Tiesa, Vyt. Alantas trečion dienon pridėjo komentarus prie savo dramos ir beveik pirštu parodė, kas toje dramoje turėtų būti. Bet kiek vėlu, nes to, ko dramoje nėra, pirštu neparodysi. Pabalių sodžius, vadinasi, yra mūsų šviesuolio siela. Jei šviesuolio, tai kam tuomet sodžiun veiksmą kelti. Kam tuomet dar kartą iš sodiečio pasijuokti?

Čia gali kilti neaiškumų tiems, kurie veikalo nėra matę, tai pridėsime truputį fabulos. Veiksmas Pabalių sodžiuje. Senos kartos korifėjus — Pabalių seniūnas, o drauge ir pradžios mokyklos tėvų komiteto pirmininkas, nors mažas nenuoseklumas, nes tėvų komiteto pirmininko mokslus einančio vaikigalio nepastebėjom, o tėvų komitete gali tik tas būti, kuris leidžia ką nors mokytis. Iš antros šalies — pradžios mokyklos mokytojas. Seniūnas turi dukterį (studentę), samdinį ir sūnų, beje, dar ir žmoną turi. Kaimynas turi sūnų studentą-mediką (aiškiai pagedusį žmogų). Galbūt tarp jaunimo ir senimo ir neužvirusi tokia arši kova, kad būt nebuvę tos seniūno dukters, mat į ją įsižiūrėjo drauge du: studentas ir mokytojas. Ji daugiau linko prie mokytojo, bet studentas nenorėjo jam jos užleisti. Rezultatai tokie: iškeltas mokytojas ir padegtos pelkės. Buvo ten dar ir šulinys, bet šulinys, kaip Pilotas poteriuosna, nežinia kuriam galui į tą visą painų dalyką įpintas. Buvo dar ten žodis entuziazmas. Jis yra svarbiausias.

Buities veikale nėra. Ir veiksmo nėra. Yra tik labai neįtikinamas straipsnis, parašytas dialogais. Visų veikėjų lūpomis kalba vienas Alantas. Dialogas nepabrėžia veikėjo nei amžiaus, nei būdo, nei proto. Visoje dramoje dialogų tik dvi rūšys: mokytojo ir seniūno, o kiti tik rezonieriai. Vieni kartoja tą patį ir taip pat kaip seniūnas, kiti — kaip mokytojas. Veikalas nesceningas. Pavyzdžiu gali būti pančiai ir šulinys. Seniūno sūnus visą pirmą veiksmą nešiojasi geležinius pančius. Jau būt geriau, kad jis būt nagus kramtęs, tai bent atrodytų, kad jaunimas jaudinasi. Kam tie pančiai? Kas tie pančiai (gal nepriklausomybė?!)? Kodėl tų pančių, kai degė pelkės, bernas iš entuziazmo nenutraukė? Nieks

nemotyvuota, nieks nesurišta. Šulinys vėl su visa kasimo procedūra. Šulinin sulipa keturi ar penki bernai, tik gaila, kad merginų nebuvo, o tai ir pašokt, matyt, jame būtų buvę vietos. Teatre daug sunkiau parodyti šulinio kasimą, kaip iškasti šulinį. Atrodytų, kad Alantas net teatre nėra buvęs, nes nežino, kas scenoj galima, o kas ne. O galima šulinį kast ir scenoje, tik, žinoma, reikia mokėt.

Dramos nėra, bet gal mintys yra. Gal jos priimtinos.

Sena karta — šių dienų Lietuva, o jauna — ta Lietuva, kurios Alantas trokšta, kuriai straipsnius, noveles ir dramas kuria. Dabartinė Lietuva prilyginta apsileidusiam Pabalių sodžiui. Pabaliuos mūsų tradicija: mūsų istorija, mūsų baudžiava, mūsų kova dėl nepriklausomybės, mūsų kultūros vyrų sukrauti turtai. Žodžiu, viskas, ką mes turime ir kuo galime didžiuotis. Šalia pelkės ir burlokynė. Burlokynė ir simbolis — tai vadinamas rusų raugas. Čia labai siauras tautiškumas, vulgariškai vadinamas šovinizmu. Sentikiai nepavojingi nei gyvenime, nei kultūroj. Rusus teatran mes patys pakvietėme, o dabar išeina, kad juos mušt reikia. Kur dingo senas lietuvių vaišingumas?!... Kviestinių svečių nežudė nei jotvingiai, nei prūsai.

Taip ir išlenda yla iš maišo. Skambus žodis entuziazmas. Gaisrininkai turi puikų apokrifą: „Degtukas turi galvą, bet neturi proto". Ar Alantas žino, kas lieka pelkių degimuose, o lieka duobės ir tas pats tik dar gilesnis purvas.

Mūsuose taip būna, kad vienas šaukia: „Švedijoj!", kitas: „Paryžiuj", o trečias: „Lai gyvuoja makaronai!" O tu, Lietuva, ar gali visiems papataikauti? Vienas matė Švediją, kitas — Paryžių, o trečias makaronų ragavo, gi tų Pabalių, rodos, nė vienas nematė, nors juose gimė ir augo. Roma ne su viena diena pastatyta. Šimtmečiai statė Vakarų miestus. Gaila, kad mes neturime tokių miestų, o turime tik laikiną sostinę ir Pabalius. Ką reiškia sudeginti Pabalius, o reiškia — sudeginti visus, pradedant Mažvydu ir baigiant Vaižgantu. Lieka vienas Vyt. Alantas su savo bendraminčiais.

Romėnai metus skaitė nuo Romos įkūrimo, o mums reikės pradėti nuo Vyt. Alanto *Gaisro Lietuvoj*. Čia ne kas kita, kaip Marinetti ir makaronai. Tai buvo pereito amžiaus pabaigoje, o mūsuose tik dabar atsirūgsta. Seniai išėjo iš mados visi izmai menų šakose, o mūsuose tik pradedama, tik agituojama. Sinjoras

Benito leidžia sujaunėjusiam Marinetti kurt futuristiškus meniu, o pats pasišovęs pastatyti naują Romą. Galima būtų leisti pažaisti dialogais ir Vyt. Alantui, bet visa turi savo ribas. Negalima rodyt tokios šlykščios jaunųjų neapykantos tėvams. Tėvai visuomet tėvai. Galima tai kitą kartą ir parodyt, bet negalima pateisinti to. Negalima pateisint nusikaltimo, o Alantas pateisino pelkių deginimą. Realiai tai yra deginimas turto, nes pelkės — durpynai, o durpynai — turtas. Piktadarius baudžia už tai teismo organai, o piemenis vyresnieji lupa. Imant simboliškai, tai yra visa, ką mes užgyvenom. Visi tradicijas kuria kaip miestus, kaip Paryžių, kur kiekvienas šimtmetis ženklu, o mes — vis iš naujo.

Imti veikalą taip siaurai, kaip Alantas aiškinasi, būtų dar prasčiau kaip simboliškai, kaip psichologiškai. Entuziazmo, jaunumo! Kvailas būtų entuziazmas, jei jis tik pats sau turėtų tikslą. Heinė yra tokius pavaizdavęs. Be kita ko, Heinė rašo, kad pereitą šimtmetį Jungtinės Šiaurės Amerikos Valstybės turėjusios admirolą Džekobsoną. Ir šit vienas jūrininkas, iš pačios viršūnės aukščiausiojo stiebo sušukęs: „Aš mirštu už admirolą Džekobsoną!", krito į jūrą. Žodžiu, žmogus mirė nei už šį, nei už tą. Negalima naikinti senų vertybių, ypač kol nėra naujų. Tai gerai, kad Lietuva nelengvabūdė, o kas būtų, jei Lietuva (jos jaunimas) paklausytų Alanto ir sunaikintų visa perdėm, pradedant Mažvydu ir baigiant Vaižgantu? Visą jos turtą vienas šuo ant uodegos nuneštų. Kas būtų likę iš Lietuvos, jei prieš porą šimtų metų ji būtų paklausiusi savo Krokuvoj ir Vilniaus jėzuitų akademijoj išmokslinto jaunimo? Negražu taip šmeižt mūsų senas tradicijas, senas vertybes, be to, negražu rodyt scenoje savo sielos neturtą.

Be kita ko, tai dėl sodžiaus šaržavimo, bet gal čia kalti ne vien rašytojai, o ir režisieriai. Sodžius šlykščiai ir nuolatos mūsų teatre šaržuojamas. Sodiečiai tik ponams prajuokinti rodomi. Sodiečiai nėra taip kvaili, kaip mano p.p. režisieriai ir p.p. rašytojai. Mes dar nesame tiek nusipelnę mūsų kultūrai, kiek sodžius, dėl to ir neturime teisės iš jo tyčiotis. Tam reikėtų padaryti galą. Taip negalima! Ypatingai kad sodžiui ir šiandie kaip baudžiavose sunku. Vien dėl to negalima juoktis, kad sodžiui sunku, kad jis mus neša ant savo pečių.

1934.IX.29

OLIVERIS TVISTAS

Dikensas, žinoma, ne naujiena mūsų scenoje. Matėme jo jau keletą dalykų: *Varpus, Svirplį užkrosny* ir *Kalėdų giesmę*. Dikensas, nors tai ir nebus tūlam naujiena, yra grynas epikas, be to, to žanro meisteris ir klasikas. Vadinasi, jau mes turime reikalą su suakmenėjusia medžiaga. Medžiaga subtili ir trapi kaip porcelianas. Ir sakykit dabar, ar galima iš frako pasiūti smokingas? Mūsų manymu, gali išeiti tik liemenė, bet liemenė ne rūbas, o tik jo dalis. Skirtingi kirpimai. Bet ar ne didesnis yra skirtumas tarp scenos veikalo ir pasakojimo. Kažin, gal ir yra siuvėjų, kurie iš frako siuva smokingą, nes apysakas dažnai derina scenai. Ir būna taip, kad pasišauna pasiūti iš frako smokingą, bet pasiuva liemenę su rankovėm. Nuobodu pasakot, kaip tai nutinka. Kas yra priežastis? Priežastis viena — laikai drąsūs. Netiki stebuklams, o stebuklus daro, bet ir prie stebuklų galima priprast kaip prie duonos.

Kai kas gali paklausti: o Šekspyras? Jis derino scenai noveles, kronikas, Plutarchą!

Reikalas toks. Šekspyrui nerūpėjo palikt pirmykštis koloritas — jis naujus dalykus kūrė.

Beje, sunku ginčytis, kai nežinai, kas kaltas. Yra mat tokia mada, kad inscenizuotojai slepiasi. Nežinia tik, kuriais sumetimais. O jo darbas yra toks atsakingas kaip režisieriaus.

Valstybės teatras: Dikensą. Šiaulių teatras: Kudirką. Kiti Žemaitę ir kitus. Gausu. Inscenizuoti dalykai gali būti, kaip svogūnai, tik prieskoniai.

Nėra kaltininko, bet reikėtų ateičiai pastebėti, kad vieno *Oliverio Tvisto* inscenizuoti negalima, mat reikia drauge inscenizuoti ir Dikensą. Gal daugiau Dikensą kaip Oliverį. Bet Dikensas subtilus, o jo humoras vietomis, ne visur — ironija. Jis inscenizuotoją patraukė dialogais ir, jei taip galima išsireikšt, sceningumais. Tai gali paliudyti ir ši trumpa ištraukėlė:

— Taip, mistris Men, tamsta labai gera moteris, — nuoširdžiai

pagirdamas atsiliepė misteris Bemas. (Čia jinai jam pastatė stiklą). Aš prie pirmos progos priminsiu tai komisijai, mistris Men! (Jis patraukė į save stiklą). Jūs vaikučiais taip rūpinatės kaip tikra jų motina, mistris Men! (Svečias šaukšteliu pamaišė džiną), ir t.t.

Bet gaila, tai yra įdomu tik kaip pasakojimas, kaip žodinė medžiaga. To scenoje neparodysi. Scenoje tai dings.

Gražus gaidys tik su plunksnom, o nupešk jį, tai juoku netversi. Tas pats ir su *Oliverio Tvisto* pritaikymu scenai. Apipešiotas, o gal ir kaulai apčiulpti. Kam tuomet skelbti, kad tai *Oliveris Tvistas* ir dar Dikenso. Ir šį kartą, kaip paprastai, vadinasi, nepavyko.

Kaltės dalį mielu noru nuo režisieriaus nuimtume, jei būtų tikrai žinoma, kad naudotasi svetimu Dikenso pritaikymu scenai. Yra smulkmenų pro ir contra. Pirma pro. Mergina, pagrobusi Oliverį, apeliuoja (gana patetiškai) į žmonių sąžinę. Tai rusų būdas veikti ,,prastus žmones". Atrodytų, kad to tik tiek *Oliveryje Tviste,* o jis visas šaukia, tik kitaip. Tik, žinoma, Dikensas tai kalba ne tiesiai, bet ironija. Dikensas ironija kalba apie viską, net apie patį didvyrį. Bet yra ir contra: Oliveris pasakoja: ,,Man, žinoma, einant paskui karstą būdavę lengva verkt, nes buvau taip suvargęs ir išalkęs, kad ašaros pačios ritos" (maždaug taip Kaštaunas yra kalbėjęs). Šie žodžiai yra ne Oliverio, bet jo biografo, t.y. Dikenso. Rusai taip nesugebėtų, tai šis argumentas pirmąjį nusveria, ir reikia manyti, kad mes matėme Dikensą savos gamybos. Žinoma, tai pačios įtakos nenusveria. Taip tą dalyką ir paliksime. Bet dar priminsime, kad Dikenso maža, to Dikenso, kuris aiškus iš pirmo abzaco.

,,Viename mieste, kurio vardo aš dėlei daugelio priežasčių nenoriu ištarti, tarp daugelio kitų pastatų stovėjo vienas iš tokių darbininkų namų, kokie kiekviename žingsnyje sutinkami dideliuose ir mažesniuose anglų miestuose. Šitai čia ir gimė mūsų didvyris, kurio vardas pažymėtas šio romano antgalviniam lape". Kur dingo tasai sąmojingas Dikenso humoras? Kur jo graudi ironija?

Vaidyba taip pat jau trafaretiška. Daugiur prasta ir net vulgari. Kiek padoriau atrodė seni aktoriai: Steponavičius (ypatingai santūrus buvo) ir Kubertavičius, tik pastarasis gal kiek per saldus, nes Dikenso profesorius teisme labai jautrus, tik tikslas jį kiek valdo. O jaunimas, tai lyg kepami minagai rangosi. Negi aktorius

gali rodyti savo sielą tik kojomis, kaip malajas arba orangutangas. Senasai žydas, sakysime, neturi kur dėt nei kojų, nei rankų. Jei jaunuose tiek temperamento, tai galima būtų repetuot juos supančiojus ir surišus užpakaly rankas. Priprastų ir būt ramesni. Vaikigaliams gal tai įgimta, bet seniui tai nenatūralu.

Visa ši jaunųjų vaidyba labai priminė M. Čechovą, kai jis savo brolio Antano Čechovo dalykus vaidino. Gerai vaidino, bet per daug vaidino, dažnai perdėdavo, ir čia tas pat. Miklūs vyrukai, bet ar ne per daug.

Man sunku kalbėti tuo reikalu, nes maža galėčiau duoti pavyzdžių, mat beveik vien rusus vaidinant ir tematęs, bet visose meno šakose yra beveik taisyklė — ko mažiau medžiagos išeikvoti, ko daugiau pasiekti. Kur pakanka pajudint pirštas, ten nereikia judinti kojos, nes kai prireiks kojos, ką tuomet pajudinsi. Dėl to ir nesuprantama, ko tie aktoriai kaip spirginami raitos, ko jie per stalus šokinėja. Ir kas blogiausia, kad tai jau trafaretas. Kad taip nuolat.

Man teko matyti vieną Dovydo Uorko Grifito filmą. Regis su Vilma Banky. Joje karčiamininkas (jis ir orkestro dirigentas) diriguoja virbeliu orkestrą. Šit momentas, kai turi kažkas baisu įvykti. Jo veide ir visame kūne nieko nežymu, bet vien virbeliukas suvirpa, o žiūrovui visa aišku.

Piršt nieko nenorėtume. Kiekvienas turi būdą pareikšt savo sielą ir gabumus, bet kiekvienam pavojinga pakliūt trafaretan. Amžinai tas pat, amžinai tie patys judesiai negali žiūrovo veikti. Čaplinas yra pasakęs: ,,Sąmojingas buvo kino komedijų triukas su kremo pyragaičiais, bet kai tik jų svaidymu buvo pagrįstos komedijos, tai pradėjo žiūrovus piktint.'' Keikvienas meno išreiškimo būdas sunkus. Sunkus, žinoma, ir režisieriaus darbas, bet ką darysi. Vienas tik dalykas buvo iš tikrųjų naujas ir gana vykęs, tai prekyvietės masinė scena.

Šiaip tai ar ne mažiausiai vykęs bus Olekos-Žilinsko pastatymas, o atrodo, kad su tais pačiais aktoriais galėtų būti ir nepaprastai gerai. Gaila būt jaunų teatro jėgų, jei jos susitrafaretintų, kaip gaila šį kartą paties Dikenso, bet čia kalta apipešto gaidžio istorija.

Arba... liemenė su rankovėm.

1935.I.12

TRAUKINYS ATEINA

Vadinasi, traukinys ateina: du vagonu jau nugabentu į depo, du tebegirgžda pro mūsų akis ir ausis. Malonumas kaip skersu peiliu per lėkštę arba kaip žvirgždas tarp dantų. Troškome savos dramos, kaip provincijos skudurininkas Pažadėtos Žemės ir savų ridikų. Prašom dabar ja sotintis: du patiekalu, deja, vienas jau nuimtas nuo balto stalo. Neturėjo, sako, boba vargo — nusipirko gaidį. Panašiai ir teatras — gaidžiukais prekiauja.

Yra juokingas pletkas apie Paramounto filmų bendrovės direktorių Adolfą Cukorį. Cukoris yra pastatęs keletą šimtų filmų, bet pats iki pirmo garsinio filmo nebuvo nė karto užėjęs kinan, nematė nei vieno filmo, nei vienos gyvos ekrano žvaigždės. Jam iškrėtė išdaigą broliai Uorneriai: pastatė filmą iš vengrų ješiboto mokyklos auklėtinio Adolfo Cukorio gyvenimo. Uorneriai buvo per dvi savaiti benuaunq galingiausią filmų gamintoją. Cukoris sunkiai krovė milijonus, dėl to jis net pradėjo lankyti kinus. Jei būt laiku nesuskatęs, tai būtų tapęs nuautas kaip Foxas.

Mūsų teatro vadovybė, matyt, iš prigimties nemėgsta teatro. Ji pasitiki žiūrovais ir laukia, kol patys žiūrovai repertuarą pradeda tvarkyti: nuimti nuo scenos veikalus arba juos palikti — palikta žiūrovų nuožiūrai. Jie teatru nesuinteresuoti, nes nei vieta, nei lėšomis nerizikuoja. Vieta nuo jų nepabėgs. Ne čia, tai kitur bus direktorius.

St. Kapnys kalbamą dalyką pavadino komedija. Tikra komedija arba pasityčiojimas iš aktorių, teatro vardo, žiūrovų kantrybės ir valstybės iždo. Ypatingai gaila aktorių. Juk jie ne iš kartono padaryti siūlu tampomi „seneliai", o gyvi žmonės ir menininkai. Be to, jie yra valstybės (jau jei ne tautos) turtas, pavyzdžiui, nors tokie, kaip stočių suolai, tai jų gadint ir naikint negalima. Stačiai gėda, kad Kačinskas privalo vaidinti tokiuose kvailybės trium-

fuose. Reikia atmint, kad aktoriaus talentas yra taip nedažnas svečias, kaip ir kitų sričių talentai.

Komedija baigiasi gerai: kaltininkas atiduotas į teisingumo rankas ir dvi poros sutvarkytos. Panašios ir amerikoniškos komedijos su laimingais galais, nors pastarosios įtikinamesnės už kapniškę. Nei laiko, nei vietos žymių, beje, vietą galima atspėti ant litų valiutos. Nei vieno charakterio, nei vieno žmoniško dialogo. Kažkoks vinigretas su razinkom. Razinkomis gali būt kad ir tos dvi davatkos, kurios ten taip reikalingos kaip tilte skylė. Vietomis jos nutraukdavo dėmesį nuo vyriausių veikėjų, o kai jų nematai ir negirdi, tai manai, kad kaip tik tuo momentu jie turėjo pasakyt ką nors protinga, bet pakanka tik pažvelgt į vyriausius veikėjus ir išgirst iš jų lūpų plaukiančią nesąmonę, tai ir pakimbi ore, taip ir nežinai, kuriuos reikėtų vyt iš scenos: vyriausius ar epizodinius?...

Krito akin ir gerojo dėdės „amerikono" išlaidumas. Mūsų amerikonai švaistės doleriais tik girti arba iš pasididžiavimo, o ne iš geros širdies. Buvo tokių, kurie riestainiais karvių kaimenes šėrė ir ištisus sodžius nugirdydavo, bet tokių neteko matyti, kurie, kur reikia dešimt, šimtais mokėjo. Tuo gali patikėti tik vaikai. Bendrai komedija vaikiškai padaryta. Sakysime, dėdė „amerikonas" veikia incognito. Gale autorius motyvuoja paslaptį. Paslaptis nereikalinga buvo nei dėdei, nei komedijai, o tik pačiam autoriui. Tą paslaptį mes galime dar daugiau apšviesti: tai visai ne komedija, o su mįslės atomazga paprasčių paprasčiausia apysaka. Palyginkit ją su Dikenso *Svirpliu užkrosny,* pridėkit dar prie to formos ir būvio banalybių banalybę, ir bus jums *Traukinys ateina.* Vaikams spektaklius reikėtų atskirai statyti. O iš Valstybės teatro vaikų teatrą vargu ar apsimoka daryti, nes kad tai tik mes vieni ten užeitume, tai ką gi, galima pakęst, bet jei ten nors retkarčiais užeina koks nors svečias, tai mes tokiais dalykais save galime lengvai sukompromituoti. Kiekvienas, pamatęs tokią komediją, gali atsidurt labai keblioj padėtyj: kur pakliuvo, ar vaikų, ar beskonių kraštan. Juk valstybės teatras daugiau turėtų rūpintis mūsų prestižu, kaip tautiška dramaturgija (kol jos nėra ir kol jos negali būti beveik). Negalima vyt iš smėlio virvės. Negalima visų parašytų dalykų statyt. Reikėtų tik vidutinio skonio žmogaus, kuris galėtų paskaityti autoriaus atsiųstą veikalą. Teatro vadovai, matyt, neturi laiko susipažinti su statomu veikalu, o gal nenori

ir šiaip sau perka katę maiše. Jei anuodu lietuviško repertuaro dalyku tapo nuimtu nuo scenos, tai, vardan šventos teisybės ir tų pačių sumetimų, šio palikti scenoje, rodos, nevertėtų. Bet nuimt — lengva pasakyt, o padaryt sunku ir daug kaštuoja. Reikia daryt išlaidas, vargint aktorius, piešt dekoracijas, siūt rūbus ir tik dėl to, kad sužinotum, ar vertas šio to atsiųstas veikalas, ar ne. Pigiau būtų laikyti teatre nuolatinį kiek nusimanantį žmogų, kuris drauge su režisierium ar teatro vadovu paskaitytų rankraščius. Šie žodžiai gal kiek ir pavėlinti, nes Švietimo ministerija jau yra paskyrus nusimanantį žmogų ir ateityje, matyt, tokių dalykų galės lengviau išvengti.

Nuostabus ir lietuviško repertuaro troškimas. Nėra — nereikia. Galima juk parinkt artimų mūsų sielai ir sąlygoms svetimų veikalų ir juos statyti. Reikia manyt, kad šie dalykai ims gerėti. Iš tiesų, reikia gelbėt mūsų dramos prestižas.

APIE MŪSŲ TEATRĄ IR DRAMATURGIJĄ

Mūsų teatras yra labai panašus į senovės Azijos miestelį Gordiją. Kuo gi buvo garsi Gordija? Ogi savo gudriuoju mazgu, mat buvo toks padavimas: kas atriš Gordijos mazgą, tas valdys Aziją. Valdžios trokštančių ir tuomet buvo, bet Gordija ilgą laiką Aziją gynė nuo invazijų. Įžengs būdavo Azijon, prieis Gordiją, atsisės prie mazgo, o toliau negalima, nes mazgas buvo neatmezgamas.

Kiekvienas rašytojas nori turėti valdžios teatre, o teatras privalo būti tautiškas, tai kaip pradėsi tautišką dramą, jei nežinosi, kas yra tautiška.

Ar jūs žinote, ką padarė Makedonijos Aleksandras, kai jam Gordijos piliečiai pasiūlė atmegzti jų gudrųjį mazgą? Labai paprastai. Išsitraukė kardą ir vienu akimirksniu „atmezgė".

Menininkas, žinoma, taip nesielgia, nes jam mat svarbu žinoti atmezgimo būdas, jam įdomiausia pats knibinėjimo procesas. Dėl to prašome nesijuokti, jei ir mes, porą vakarų paknibinėję šį (vaidybos ir dramaturgijos) mazgą, paliksime neatmegztą. Jei jis būtų tik „varliuke", „agurkėliu" ar kitu kuriuo piemenų gudrybės mazgu užmegztas, tai pakaktų paskaityti kurį nors skautybės vadovėlį, ir mazgas būtų nebe mazgas.

Viena mums aišku, kad tautiškos vaidybos ir tautiškos dramaturgijos mazgai yra vieno ir to paties galo, kaip tautiškos literatūros ir tautiškos kultūros mazgai. Jei nors vieną šių mazgų atmegztume, tai kiti mazgai patys atsimegztų.

Viename Augusto Strindbergo romane yra pavaizduotos vėtroje prie kranto prirakintos valtys. Valtys blaškosi, daužo grandines ir lyg pikti šunes, pamatę svetimą žmogų, stengiasi atitrūkti. Jos blaškosi, kol nutilsta vėtra, o po to, nusilpę ir įsitvėrę grandinės, bejėgiškai sverdi. Čia, žinoma, mes turime galvoje tuos,

kurie nors šį tą šiaip taip mūsuose galvoja. Taip ir mes įtūžusiai blaškomės, taip ir mes nusimename, kaip nusimindavo daugelis narsuolių prie senosios Gordijos vartų.

Drama, kaip žinote, o žinoti, manome, privalote, yra veiksmas. Aukos, nusivalymo veiksmas. Atrodytų, kad drama, išmokus dramos sankarpos taisykles, lengvai galėtų rašytis. Pilnai pakaktų Aristotelio *Poetikos*, o jos tik ketvertas dešimčių puslapių. Bet drama turi būti tautiška, o kaip tik tautiška, tai ir Gordijos mazgas.

Mes dažnai matome teatre pačių lietuvių parašytus scenos veikalus, o kai kurie jų net aukščiau vidutinio, be to, juose matome ir tautiškų charakterių, ir tautiško kolorito, bet jiems vis dėlto kažko trūksta, o trūksta kaip tik paties svarbiausio. Reikia atmint, kad būvis, charakteriai ir mintys yra šalutinės dramos sudėties dalys. Tuos dalykus dažnai painioja dramaturgai ir režisieriai, dėl to dažniausiai jie labai daug svarbos skiria charakteriams ir būviui pavaizduoti, nors drama, kaip žinome, nėra epas ir jai nerūpi duoti epochos ir tautos paveikslą, bet tik patį veiksmą. Tasai veiksmas turi būti tautiškas. Koks gi tas tautiškas veiksmas? Bet čia yra sunkiausia šio rašinio dalis, dėl to mes pasakysime paradoksą. Yra sakoma, kad Dantė yra tyrų balsas viduramžy, o mes pasakysime, kad Dantė yra viduramžio tyrų balsas. Šios pasakėčios moralas yra toks: genialiausias rašytojas be aplinkos nieko nepadarys.

Grįšime prie veiksmo. Gyvenimas tiek tautos, tiek didesnės ar mažesnės žmonių grupės, tiek paskiro žmogaus vyksta tam tikruose rėmuose. Tie rėmai ilgus laikus grendžiasi ir kaip kriauklas slegia. Kol, sakysime, sraigė gyvena kriaukle, tol jos joks gyvis nesuėda, bet jei sraigė tik išeitų iš kriauklo, tai ją bematant kas nors prarytų. Panašiame kriaukle gyvena tauta arba paskiras žmogus. Kol ji gyvena kriaukle, kol jai tas kriauklas patinka, tol negali būti veiksmo. Gali tautą pavergt priešai ir išžudyt, gali paskirą žmogų nutrenkt perkūnas arba sutraiškyti sunkvežimio ratai, bet tai bus faktai, o ne aktai, tai bus atsitikimai, bet ne veiksmai.

Drama, be to, yra aukos aktas arba veiksmas. Mistiškas aktas, kyląs mūsų viduje, bet ne išorėj. Veiksmas yra tuomet, kai mūsų vidus nesiderina su aplinka, su išore. Žodžiu, veiksmas būna tuomet, kai herojaus vidus nesiderina su jį gobiančia aplinka; kai

įvyksta tarp herojaus ir aplinkos konfliktas arba susidūrimas. Taip prasideda veiksmas. Jei gyvenime yra konfliktų, tai drama galima. Tuomet priklauso tik nuo dramaturgo.

Gyvenime yra daug žmonių, bet vienus mes vadiname herojais, kitus choru arba epizodiniais veikėjais. Herojus arba didvyris yra tas, kuris veiksmą pradeda ir tęsia jį iki galo, kuris ar šiaip ar taip klausimą išsprendžia. Herojai būna tragiški arba komiški. To, manome, pakaks, nes rašinio apimtis neleidžia smulkesnių aiškinimų. Tautiškumas veiksme gali būt komiškas arba tragiškas, bet gali būt jis nei šioks, nei toks. Be kita ko, pastebėsime aukščiau iškeltus tuo reikalu dramaturgijos ir vaidybos klausimus. Vieni dramai piršo istoriją, kiti sodžių, treti — tradiciją (mažąją istoriją ir tautosaką). Buvo ir gražių mėginimų, bet vis dėlto tie mėginimai klausimo neišsprendė. Beje, ketvirti sakė, kad daugiau reikia remti dramaturgiją, kad tik pinigas gali atvesti dramą į tikrąjį kelią. Tačiau tie visi dalykai klausimą dar daugiau gali supainioti. Istorija, sodžius ir tradicija tautiško veiksmo klausimo vis dėlto neišsprendžia, kad visi tie dalykai, jei nebus tautiško veiksmo, gali tikti tik būviui ir charakteriams vaizduoti, o tai daugiau priklauso epui, kaip dramai. Pinigai gi gali iššaukti dramos veikalų infliaciją. Galime susilaukti šimtų dramų ir tragedijų, bet jų vertė gali būti žema, nes yra žinoma, kad pinigai kelia kiekybę, o ne kokybę. Teatras yra nepakaltinamas dėl tautiškumo stokos, nes jis tik tuomet gali kultivuot tautiškas vaidybos formas, kai turi tautiško veiksmo pavyzdžius. Kokia tautiškai vaidybai medžiaga yra prieinama? Grimas, butaforija ir sodiečio trafaretas. Mūsų šaukiamas tautiškumas yra ne kas kita, kaip sodietiškumas. Dažnai mes tai, kas yra bendra viso pasaulio sodiečiams, vadiname specifišku tautiškumo bruožu. Sodiečių nerangumas, jų iki ogumo blaivus ir paprastas protavimo būdas norima skaityti tautiškumo bruožais. Žinoma, mes tuo nenorime paneigti kai kurių dramaturgų ir režisierių bei aktorių pareikštų tautiškumo detalių, bet tai yra tik trupiniai, o drama turi būti vieningas ir nuoseklus veiksmas.

Jūs atsimenate kalambūrą apie Dantę. Dramaturgas gali imti medžiagą iš kur tik nori: iš istorijos, liaudies, tradicijos ir mūsų dienų, bet veiksmas turi būt suprantamas mums, šių dienų žmonėms, nes jei mes nežinosime arba nesuprasime, dėl ko herojus kovoja ir žūna, tai mus tas dalykas neveiks. Yra vieno iš trijų

didžiųjų senovės graikų tragikų tragedija, kurios vardo, deja, bijodami suklysti, nededame, — kurioje herojus kenčia dėl to, kad išvaikė vienos dievaitės bandą, be to, jis net nežinojo, kam ta banda priklausė. Mums yra nesuprantama, kad dievai gali bausti žmones net už tokius dalykus, bet senovės graikui tai buvo aišku, logiška, būtina. Vadinasi, dramaturgai privalo ieškoti šiandien mums suprantamo veiksmo, o gal net mūsų dienų veiksmo.

Pradžioje buvo pasakyta, kad veiksmo akstinai yra herojaus vidus, jo troškimai ir aplinka arba mūsų vadinami gyvenimo rėmai (rutina).

Įsivaizduokime mes apskritimą. Visas apskritimo aprašytas plotas yra rutina. Toje rutinoje eina gyvenimas, vyksta faktai: gema, auga, tuokiasi, dauginasi, miršta. Atminkit, kad tai faktai, bet ne aktai. Veiksmai tik tuomet prasideda, kai herojus peržengia rutinos ribą. Nesvarbu, iš kurios pusės jis ją peržengia, ar iš vidaus ar iš lauko. Be to, reikia atminti, kad herojus nėra vedamas, bet pats eina, nes kitaip jis nebūtų herojus. Vadinasi, jei, sakysime, Hamletas būtų neperžengęs danų karaliaus rūmų rutinos, tai būt ramių ramiausiai paveldėjęs sostą ir būt ramių ramiausiai lovoje arba karo lauke numiręs, bet, žinoma, juo būt Šekspyras nesinaudojęs.

Rutina yra pančiai, nuo kurių silpni charakteriai tampa vergai, bet vergai garbina pančius, o herojai — miršta. Nuo jos nepabėgsi, nes ji yra visur: tautoje, valstybėje, šeimoje ir kitur. Tai yra kažkas panašu į antikinį likimą. Joks herojus negali pakęsti jos pančių, dėl to veikia ir žūna. Toks veiksmas yra tragiškas.

Pažvelgę į mūsų gyvenimą, matome, kad ir jame formuojasi įvairių įvairiausios rutinos formos. Mes tradicijos neturėjome, nes inteligentija yra jauna, tai rutina pavidalinasi pagal šlykščiausius ir pigiausius svetimus trafaretus. Yra daktarų ir levitų ir kitų kitokiausių „luomų", bet inteligentijos tikrąja to žodžio prasme nėra. Paskiri inteligentai reikalo netaiso. Rutina ateina per šlykščiausią ekrano šlamštą. Mokslo jaunimo gyvenimo formas nustato filmų farsai, o sena karta yra pasisavinusi, nors ir aukštesnės rūšies, svetimas inteligentijos tradicijas. Inteligentijoj pasilikęs tautiškumas yra nei daugiau, nei mažiau kaip sodietiškumas, ir tai — sodietiškumo ryškiausi ir paprasčiausi bruožai. Tradicijos saitų nėra, dėl to inteligentas elgiasi kaip tinkamas, ir nėra ribos, kurios jis nedrįstų peržengti. Šit,

sakysime, inteligentas numiršta viešuos namuos, bet tai nieko nejaudina, o žmona ateina į viešus namus ir reikalauja rūbų, nes vyras greitosios pagalbos nugabentas ligoninėn tik baltiniuose. Antras palieka likimui mirštančią žmoną ir vaikus, o pats nesislėpdamas viešai gyvena su prielaidine. Trečias vagia, o šlovinamas kaip pusdievis. Tai yra natūralu, tai yra moralu ir tai yra mūsų gyvenimo rutina. Mes tokius žmones garbiname, mes su jais niekieno neverčiami bendraujame, ir ne tik kad bendraujame, bet stengiamės sekti tos „rutinos" pavyzdžius. Čia, žinoma, ryškesni mūsų inteligentijos bruožai, bet, deja, ne išimtys. Bendras ir plačiausias mūsų inteligentijos gyvenimo formų bruožas yra pastangos pasiekti pigaus filmų farso pavyzdžius. Vadinasi, kuriasi ne inteligentija, bet ogi miesčionija. Čion linksta ne virėjos ir siuvėjai, bet iš sodžiaus atėjusi mokslo jaunuomenė ir senos kartos inteligentų jaunesnioji karta. Jūs jau gal pastebite, kad mūsuose veiksmas vyksta priešinga kryptimi. Atminkime apskritimą, kuris apjuosęs rutinas. Aukščiau paminėtas veiksmas ėjo iš rutinos, o mūsuose atvirkščiai — eina rutinon. Veiksmas pasilieka veiksmu, bet šis veiksmas yra priešingas: pirmasis yra tragiškas, antras — komiškas. Herojus, kuris pats sau kenkia, pats sau dedasi rutinos pančius ir jais džiaugiasi, yra komiškas. Dar aršiau, nes mūsų sąmonė yra sumaišius komiškumo ir tragiškumo sąvokas. Tai, kas turėtų būti juokinga, yra rimta. Žmogus, kuris turi sąžinę ir eina doros keliu, yra juokingas kaip Ufos operetėj. Ar ne Babelis? Kokia tuomet tautiškos dramaturgijos rolė? O jos rolė yra tik viena. Padaryt, kas komiška, komiška, o kas tragiška, tragiška.

Greta valstybės teatro reikėtų sukurti kitas teatras arba atgaivinti senąjį Vilkolakį. Valstybės teatras gali pasilikti toks, koks yra, nes be oficialaus teatro pasilikti negalima. Gali jis sumažinti dramos veikalų ir vaidinimų skaičių, kiek tai reikalaus naujo teatro laikymas. O tai būtų tik laikinis dalykas, nes tuomet, kai mes galėsime suprasti komiškumo ir tragiškumo sąvokas, atsiras mūsų tragedijos metmens, atsiras mūsų tikroji dramaturgija. Kol mes tarnybiškai spręsime pačias giliausias, pačias tragiškiausias mūsų tautos tragedijos temas, tol tas dalykas mums neskaudės, tol tas dalykas nerūpės tautai, tol tasai veiksmas negalės būti meniškai sprendžiamas, tol mes neturėsime tautiškos dramaturgijos. Galės

atsirasti dramų su tautišku būviu ir tautiškais charakteriais, bet veiksmas negalės būti tautiškas, kol tragiška atrodys komiška.

Šis, mūsų manymu, yra tinkamiausias gordijiškio mazgo atmezgimas. Gali valdžia skirti tiek pinigų tautiškai dramturgijai, kiek skiria visoms teatro šakoms, bet pinigai mazgo neatriš. Čia ir norisi pridėti M. Zoščenkos aforizmą: ,,Ne piniguose laimė, piliete, dovanokit už išsireiškimą''.

Be kita ko, mes esame tragiškiausia tauta, mes vaidiname tragediją pagal Aristotelio *Poetiką,* bet vaidiname nesąmoningai.

DIDVYRIO CIKLAS

BŪDAS ŽEMAIČIŲ IR LIETUVIŲ

Ne taip seniai Simanas Daukantas buvo išliaupsinęs mūsų būdą, papročius ir girias. Ne taip seniai mes buvome viena iš miškingiausių tautų, bet šiandien jau baigiame girias kirsti. Nyksta miškai, senka Nemuno ir Neries vagos, keičiasi mūsų gyvenimo sąlygos. Kirtimų plystakėse pabiro smulkios trobelytės, lyg šašais numėtė mūsų žemės veidą, bet skurdus vasarojus nepajėgė pridengti pilkos šilainės. Ir ten, kur telkšnojo valkos, kur velniai vaikus vedžiojosi, šiandien tyso, kaip audeklai, spalvingi vasarojaus rėžiai. Nėra kur drėgmė imasi, dėl to upės senka. Išnyks žvėrys ir plėšikai, nes neturės kur slepiasi.

Bet ir sodžiai jau baigiami vienkiemiais skirstyti. Išsiskirstys — nutols nuo vienas kito, didesnių žmonių susibūrimo sąlygos tolydžio vis sunkės, žmonės darysis vis uždaresni, dėl to ir mūsų būdas smarkiai keisis.

Pakanka atsiminti sodžių talkas, krikštynas, vestuves, vakarotuves, pakasynas, kuriosna to sodžiaus žmonių net nebuvo papročio kviesti, nes visi nekviesti josna eidavo ir drauge dirbdavo, drauge džiaugdavosi, drauge liūdėdavo. Vienas kitam padėdavo, vienas kitą vaišindavo, vienas kitą užjausdavo.

Vienkiemiai auklės uždarą gamintoją. Kaimynas kaimyne matys tik gamybos konkurentą. Tai auklės neapykantą lietuvių ir žemaičių tarpe. Kadaise, tiesa, būdavo šiokio tokio antagonizmo tarp sodžių, nes sodžius prieš sodžių didžiuodavosi, nes sodžius sodžių pašiepdavo. Sodžius mat lyg ir sudarydavo vieną gausingą šeimą, dėl to sodžiuje kaimynai stengdavosi gražiai sugyventi, nes kiekvienas jautė, kad jis varge gali pasigesti kaimyno, tai iš degtuko vežimo neskaldydavo ir vienas kito smulkias ydeles atleisdavo. O tarp sodžių būdavo ne vien barnių, bet ir muštynių. Ypač ryškiai galėdavai pastebėti prie Nemuno.

Vienoje ir kitoje šalyje gyveno lietuviai. Būdavo sustoja iš abiejų Nemuno pusių piemens ir šaukia: „zanemuila!" Vienu ir tuo pačiu žodžiu vieni kitus plūsdavo, ir tų būdavo viršus, kurie tą keiksmą pirmi sušukdavo. Kai tasai plūdimas neveikdavo, tai Kauno pusės piemens suvalkiečius vadindavo „skribliais", mat tie dažnai būdavo skrybėlėti, o suvalkiečiai — „karnakojais". Tai darydavo ne vien piemens ir pusberniai, bet ir suaugę, ir pasenę. Ypač būdavo juokinga, kai nuo žemės neataugęs ketverių metų pilvūziukas, kaip ožys prie vandens priėjęs, bliaudavo: „skjibjau!". O kai kitoje Nemuno pusėje piemuo patrependavo, tai jis, šaukdamas „mama!", bėgdavo namo. Pienburnis dar neišmano to, kad anos pusės piemuo vienu šuoliu Nemuno neperšoks, o jau antagonizmo pionierius. Panašaus antagonizmo pavyzdžių galėtume matyti ir tarp dviejų gretimų sodžių. Tai reikia manyti, kad netrukus dviejų gretimų vienkiemių piemens vienas kitą erzins, vienas kitą pravardžiuos ir plūs, o piemenimis paseks suaugę. Žmonių bendravimas sunkės, nes nebus bendrų reikalų. Žmonių bendravimas pasiliks tik draugijose, tik didesniuose ar mažesniuose žmonių, turinčių kokių nors bendrų reikalų, sambūriuose. Ateityje draugijoms teks didelė rolė, dėl to į jas reikia labai rimtai žiūrėti. Žinoma, dabar laikraščiai, radijas, švietimas... Dabar daug dalykų, kurie kartais gali pavaduoti žmogų, bet vis dėlto joks laikraštis, jokia civilizacija nepakeis gyvo žmogaus. Gali žinoti, kas dedasi visame pasaulyje, bet jei nežinosi, kaip kaimynas gyvena, tai daug nežinosi. Seniau nebuvo nei radijo, nei laikraščių, bet buvo gale sodžiaus kalvė ir prie upės arba kalniukyje malūnas. Kalvė ir malūnas buvo, be savo pirmykščių paskirčių, puiki „telegramų agentūra". Savos rūšies *Elta*. Ten žinios ateidavo ir išeidavo. Be to, buvo dar gyvas laikraštis, bet geriau judąs radijo ruporas — su bezmėnu, peisais, adatomis ir muilu žydas. Joks karalius patylom nenumirdavo, jokia naujiena neprasmukdavo. Žinoma, tai buvo labai primityvu, nes kitas karalius dar nė nemanė mirti, o kitas prieš penkerius metus buvo miręs, bet taip buvo vaizdžiai, taip su smulkiomis detalėmis paduodama žinia, jog atrodydavo, kad žydas pats savo rankomis karaliui blakstienas užspaudė ir kad tai buvo nei anksčiau, nei vėliau kaip vakar. Atėjusiam žydui sodietis ir sakydavo: „Pasakok, Ickau, kas nauja, nes jūs, žydeliai, visa žinot".

Šiandien, deja, jau sodietis žydui naujienų praneša. Nyksta graži tradicija, žmogiška, šilta, kuria kuomet nors tas pats sodietis gėrėsis romane. Kurias, žinoma, nauja, bet civilizacija ardo žmonių savitarpio bendravimą, ji kiršina žmogų prieš žmogų. Talkas pakeis mašina, laikraštis gerą kaimyną, tai net vestuvėsna ir šermenysna nekviestas nedrįs ateiti. Vienas žmogus su šalta geležimi dirbs, su sausu laikraščiu džiaugsis. Vienas džiaugsis ir liūdės. Baisu bus žmogui. Jis niekam nesiskųs, jis nieko neatjaus. Dėl to reikia labai atsargiems būti, kad drauge su naujomis gyvenimo formomis neateitų naujos blogybės, kurios, prisidėję prie senų blogybių, gali mūsų sielose paskutinį gera pražudyti. Ypač kad gera labai sunku išmokti ir pasisavinti, o bloga ir nemokomas išmoksta. Piktžolių niekas nesėja ir neslaugo, o pažiūrėkite, kaip jos klesti, kaip jos javus nuslopina! Be to, yra beveik taisyklė, kad geri savumai tolydžio nyksta, o blogi rodo tendencijos augti, nes seni pasilieka ir nauji prisideda.

Atminkite, kad netrukus žmonės galės bendrauti tik draugijose, tik įvairių įvairiausiose organizacijose. Tai bus vienintelis naktigonės laužas, prie kurio galės žmogus sušilti. Žiūrint į šiandienines organizacijas, į jų susirinkimus ir laikraščius, retkarčiais gali pastebėti tą keturių metų pilvūziuką, šaukiantį „skjibjau!" Išimties nedarome nei vienai, nei antrai, nei trečiai šaliai. Abipus Nemuno gyveno lietuviai, tai nesuprantama, dėl ko jie vienas kitą pravardžiavo ir pykosi, ir pykosi tik dėl to, kad vienas vienoje, kitas kitoje pusėje Nemuno, vienas viename, kitas kitame sodžiuje gyveno. Suprantama, jie galėjo pyktis dėl reikalo, bet dėl to pyktis, kad juos Nemunas skyrė, atrodo labai juokinga. Dažnai ir draugijos pykstasi ne dėl to, kad jų pažiūros ar reikalai skiriasi, bet dėl to, kad vienas vienoje, o kitas kitoje organizacijoje. Tai, žinoma, yra labai keblus dalykas. Taip ne vien mūsų krašte yra, taip yra visur, bet mes neturime pamiršti, kad mes esame lietuviai, kad mes galime pasigesti savo tautiečio ir brolio rankų ir širdies, dėl to norėtume iškelti kai kurias mūsų būdo ydas. Mes galime pasididžiuoti prieš kitus savo būdu, savo ištverme ir galia, bet tarp savęs mes galime kalbėti ir savęs neglostydami, nes geriau tegu mus kiti glosto, o mes galime save išsipliekti, ir tai mums gali naudon išeiti. Jūs mums atleisite, kad mes iškrypsime iš didžiojo žemaičio Simano Daukanto praminto tako ir pasuksime į „šunkelius". Vieno jūs nepameskite iš akių

kaip saulės, kaip Nemuno, kad mes esame lietuviai, o jei mes esame geri, tai dar ne galas, nes galime būti geresni. Neužmirškime, kad mes esame tautiečiai ir broliai, nors mus kartais Nemunas, kartais sodžius, kartais giminė, kartais draugija skiria. Jūs nemanykite, kad tai, kas yra mumyse, kad tai, ką mes per šimtmečius įgijome, — mokslas ar kas kita staiga gali panaikinti, ne, mumyse pasilieka visos dorybės ir visos ydos, o tai galima pavyzdžiais įrodyti.

Lietuviui labai pavojinga turtėti, turtėti tiek medžiagiškai, tiek „dvasiškai". Praturtėjęs lietuvis būna labai išdidus, pamiršta savo „žemesnį" brolį, nutolsta nuo jo, nutautėja. Dažnai didesnis niekina mažesnį. Dažnai užmiršta, kad jis gali pasigesti savo tautiečio rankų ir širdies. Niekas mūsų taip nešaukė draugėn kaip vargas, bet ir niekas mūsų taip neskyrė kaip turtas.

Gyveno gale sodžiaus Bobelis. Pragaišęs jis buvo. Kasmet pavargėliaudavo. Kartą jam javai gerai užderėjo. Prikrovė jis savo klojimpalaikį žiemkenčių ir vasarojaus, atsisėdo ant krėslo ir tarė savo pačiai: „Dabar mums badas tegu papučia, Magde!". Ne vien pasakė, bet ir kaimyną elgeta išvadino. Trečion dienon griausmas įtrenkė jo klojimaitin, ir reikėjo eiti į kaimyną su rėčiu prašyti grūdų duonai, o kas būtų, jei jo puikybę būtų kaimynas atminęs ir nieko nedavęs.

Teko skaityti pralobusio amerikiečio laišką tėvui. Laiškas toks:

... „siunčiu krasa tau, tėvai, penkiasdešimt dorelių, o kai reikės — parašyk, vėl atsiųsiu, o tan jūsų utėlynan nevažiuosiu, Merike geriau kap krajuj. Ką aš veiksiu toje jūsų blusų karalystėje. Tu, tėvai, matyt, nori, kad ir mane blusos ėstų, kaip tave ėda, bet to aš nenoriu. Bijai, kad žemės po tavo galvos kiti neužvaldytų, tegu valdo, man jos nereikia. Jei tu nepajėgi, tai užrašyk kam nors ir insirašyk andinariją" ...

Šit kas lieka iš brolio lietuvio, kai jis baltos duonos paragauja. Iš to, žinoma, daryti taisyklės negalima, nes išeivių tarpe yra labai daug gerų žmonių, kurie nepamiršta nei tėvų, nei tėvynės, bet yra ir tokių, kuriems kur gera, ten tėvynė. Toks neišmanėlis užmiršta visa šventa. Jei aš turtingas, o mano brolis neturtingas, tai aš esu kaltas prieš brolį. Jei mano brolį utėlė kanda, tai ji kanda ir mane. Aš turiu padėti broliui, ir jei aš jam padėsiu, tai ne malonę jam padarysiu, bet tik pareigą atliksiu. Jei aš matysiu nelaimėje du: brolį ir „svetimą", tai, žinoma, pirma padėsiu

broliui, o vėliau kitam. Bet to, deja, mūsuose labai maža.

Pakanka nueiti teisman ir pasiklausyti, dėl ko dažnai ilgus metus bylinėjamasi, o bylinėjamasi dažniausiai dėl niekniekių arba tik šiaip sau, iš pripratimo. Susipyko, špygomis išsibadė ir pasakė: „Tau bus kaip Urbai"*. Kitas atšovė: „Ne man, o tau bus kaip Urbai". Po to pirmasis pagraso: „Pažiūrėsim, ką teismas pasakys". Ir antras pasako: „Pažiūrėsim". Jie ilgai „žiūri", ką teismas sako, ir net nepastebi, kaip pristinga „pramogai" turto. Taikos nieko gero „nepamatę". Nepaprastas smulkmeniškumas, priekabumas, kerštingumas, o juk to prie dorybių nepriskaitysi. Sako, kad mes lėto ir tingaus būdo, bet tai netiesa, nes greit įsižeidžiame, greit ausuojamės. Pykčio momentu net liguisti atrodome, nes būna taip, kad, susiginčijus dėl vištos, padegama troba.

Okupacijos laikais viename sodžiuje gyveno rusų kariuomenės dezertyras. Žmogus, eidamas su besitraukiančiais rusais, numetė šautuvą, užsimetė rudinę ir dvejus metus išgyveno, lyg niekur nieko. Kartą eidamas keliu pamatė, kad jo rėžyje kaimyno meitėliukas bulves knisa. Metė akmeniu ir pataikė. Meitėliukas, žinoma, ir parvilko strėnas. Pamačiusi tai kaimynė jam pasakė: „Paminėsi". Įskundė žandarams, o tie peršovė bėgantį. Žmogus ne paršiukas, tai, rodos, dėl paršiuko nereikėtų skųsti brolį atėjūnui priešui, o vis dėlto dažnai mes eidavome teisybės ieškoti pas svetimuosius dėl vištos iškapstytos ežios ar dėl išknisto bulvių krūmo. Dažnai mes ir dabar nugirstame, kad nesusipratęs pavergtas brolis įkiša savo brolio trobos stogan lietuvišką laikraštį ar kontrabandos būdu nupirktos ir jo paties su juoda duona ir šiltu vandeniu sugertos sacharinos tuščią dėžutę, po to atveda priešų valdininkus ir žudo brolį. Gal jūs manote, kad tai daro dėl tėvo ar motinos? Tai daro dėl tos pačios vištos ir dėl to paties paršiuko.

Ką gi? Mes atsimename, kad kadaise mūsų broliai tik už tai, kad jiems ponas dažniau pakišdavo pabučiuoti ranką, engdavo savo brolius baudžiauninkus.

Blogybės ne vien tamsiame sodžiuje, bet ir išmokslintuose žmonėse. Gali būti pavyzdžiu toks atsitikimas. Gyveno du kaimynu. Abu naujakuriu, abu tik pasistačiusiu vienoje Kauno gatvėje namu. Vienas profesorius, kitas šiaip pasiturįs žmogus. Gy-

---

* Vietos pobudžio priežodis.

veno kaip kirvis su akmeniu. Profesorius sumanė tvora atsitverti nuo kaimyno. Pasamdė profesorius darbininką, parodė, kur tverti, kur stulpus kasti. Ką darbininkas. Jam parodyta, jis tveria. Darbininkui bebaigiant tverti, parėjo kaimynas ir mato, kad tveriama ne iš tos pusės, ir jis pasipriešino. Išbėgo vienmarškinis profesorius ir paleido burną: ,,Tversiu, — sako, — kaip tveriu''. Kaimynas sako: ,,Netversi!''. Žodis po žodžio, be to, juo tolyn, juo garsyn. Atrodė, kad juos kas skerdžia. Barnin įsiterpė ir darbininkas. Barasi, rėkia kaip miške. Ėjo pro šalį policininkas ir užėjo kieman, nes ką gali žinoti, gal ten žmogžudystė. Įėjęs mato, kad trys žmonės barasi, o vienas dar kirvį rankoje laiko. Paprašė, kad triukšmo nekeltų, bet niekas jo neklausė. Ką darys policininkas: ima darbininką už rankos ir sako: ,,Eisim, brolau, nuovadon!'' Kad pašoks profesorius: ,,Neliesk mano darbininko!''. Policininkas vėl: ,,Nekelk, tamsta, triukšmo!'' Profesorius net pajuodo. ,,Ar tu žinai, su kuo kalbi? Aš žinau, kurios tu nuovados! Aš paskambinsiu ministeriui. Ar tu žinai, kad aš Vytauto Didžiojo universiteto profesorius?!''... Policininkas patraukė pečiais ir pasakė: ,,Gal ir profesorius, bet kalbi kaip piemuo'', — ir išėjo sau. O juk negalima vartoti autoritetą ten, kur nedera. Tai yra ir smulku, ir tamsu, ir baisu.

Tą pat galima pasakyti ir apie mūsų draugijas. Ir ten yra smulkmeniškumų, intrigų ir fanfaroniškumo (tuščios puikybės). Nepatiko nario nosis, ir šaukia: ,,Jei tas bus, tai aš nebūsiu''. Nors gal tas kreivanosis draugijai yra vertingesnis kaip jis. Narys, sakysime, vakarėlyje su ,,jo'' mergaite pašoko, ir rėkia: ,,Tas ir tas draugijai nenaudingas, tas ir tas sėja nesantaiką''.

Šit mes čia atpasakosime vienam laikraščiui atsiųstą korespondenciją. Mes ją truputį pakeisime tam tikrais sumetimais. Korespondencija pavadinta: *Nesityčiokime iš Viešpaties žaizdų!* O joje parašyta: ,,N bažnyčios choro vedėjas priėmė dainininkę X-aitę, bet ji chorui netinka, nes stovi nuolat prie vargonų tvorelės, tai visas jaunimas nesimeldžia, bet tik į ją žiūri, be to, jos ir balsas kažkoks nedievobaimingas, taigi nesityčiokime iš Viešpaties žaizdų! P.S. Ją reikia pašalinti iš choro ir organizacijos. Jei toliau pasiliks chore, tai aš įsirašysiu į laisvamanius ir būsiu aršiausias tikėjimo priešas''. Sakykite, kuo kalta mergaitė, kad ji vaikinams patinka. Žinoma, jei ji būtų nors kartą į korespondentą pažvelgusi ir nusišypsojusi, tai būtų gerų geriausia. O gal jo veidelis nėra

vertas mergaitės žvilgio? Organizacija vėl negali padaryti taip, kad mergaitės kiekvieną beprotį arba baidyklę įsimylėtų.

Panašių korespondencijų, manome, gauna ne viena organizacijos organo redakcija, panašių skundų, manome, gauna ne vienas organizacijos centras. Žinoma, skundų būna kitokio pobūdžio. Paminėta korespondencija yra tik kvaila, o yra ir gudrių. Kitas nuplėšia nekaltam žmogui šlovę.

Tai atrodo mažmožiai, bet nesivaldydami mes kreipiame lietuvio veidą. Tai gerai, kad mes skundžiame lietuvį lietuviui, tai gerai, kad organizacijos, vispusiškai dalyko neištyrę, nedaro žygių, bet jei mes įpratę skųsime brolį priešui, jei mes jį žudysime. Vienos organizacijos nariai teršia kitą organizaciją, teršia dėl smulkių smulkiausių asmeniškų dalykėlių, o tos intrigos ir kiti nešvarumai dažnai lietuvius skaldo. Jei tau organizacija ar jos narys meta akmeniu, tai mesk jam duona, nes tik tuo jį į save patrauksi. Svarbiausia — nereikia išleisti iš akių Nemuno, nereikia užmiršti, kad jis yra tavo tautietis ir tavo brolis, kad tu gali pasigesti jo širdies ir rankos. O tai mes rašome, turėdami galvoje lietuvius, gyvenančius abipus Nemuno ir vienas kitą pravardžiuojančius tik dėl to, kad juos Nemuno vanduo skiria, be to, pažymime liūdnus, bet neretai atsikartojančius įvykius pavergtųjų brolių tarpe. Reikalas toks. Gali kam atrodyti, kad ten lietuvis blogai darydamas nusideda, o čia ne, nes čia niekas dėl smulkmenų nenukenčia, bet visa, kas sėja nesantaiką, kas įskundžia brolį, yra smerktina, nes tai mus drasko, tai mus silpnina mūsų priešų akyse. O reikia atminti,jei mus, sakysime, užkluptų priešai, reikėtų mirti greta visų organizacijų atstovams dėl vieno dalyko, kuris turėtų būti aukščiau už visus kitus.

1934.X.23

LIETUVĖS BŪDAS

Prieš keletą metų, sako, inteligentės lietuvės buvo susirūpinę mūsų moters tautiškais būdo savumais. Rūpinosi jos ar ne, žinoma, šiandie to nei teigti, nei neigti negalima. Turbūt rūpinosi, nes net anekdotas ar tikras atsitikimas iš tos jų veiklos yra užsilikęs.

Kartą Kaunan iš užsienių trumpam laikui užsuko vienas plačiai žinomas mūsų tautietis. Užsuko kaip tik tuo metu, kai moterys sprendė lietuvės moters tautiškąsias būdo puses. Moterys jį pakvietė ir paklausė: „Kokia turėtų būti lietuvė moteris?" Tasai joms ir atsakė: „Moteris lietuvė turėtų būti tokia, kaip mano sesuo Agota".

Kadangi nė viena iš ten buvusių nepažinojo jo sesers Agotos, tai ir paliko klausimas atviras arba, kitaip sakant, neišspręstas.

Veikėjos, žinoma, negalėjo likt be darbo, dėl to jos dar kartą pradėjo reikalaut moterims lietuvėms lygių teisių su vyrais. Kadangi daugiau moteriškos šio klausimo nekelia, tai pasistengsime mes šį klausimą panagrinėti. Gal mes ir nebūsime vispusiški, bet to iš mūsų, vyrų, net reikalauti negalima. Dėl to mes prašome net mūsų paklaidas, jei kur bus prasilenkta su tiesa, atitaisyti. Moters lietuvės būdas, pagal vietą ir papročius, yra įvairus. Vienur moteris daugiau yra gerbiama, kitur ne taip. Sakysime, užnemunėj, kiek tai teko pastebėti turguose, vyrai taip pataikauja savo pačioms, jog šios Nemuno pusės moterys, pamatę, kad užnemunietis net kopėčias pačiai vežiman įlipti turgun veža, stebisi ir sako: „Tai, uogela, kur bobom gyvenimas!". Ir, matyt, neklysta, nes užnemuniečių pačios ne iš lieknųjų. Reikia manyti, kad ten moterų galia ir valdžia. Tunka mat žmogysta ne nuo sunkaus darbo ir ne nuo blogo maisto.

Dzūkės rauna smiltynuose grikelius ar avižėles ir liūdnai

dainuoja, nes jos žino, kad ir joms ir jų vyrams sunku. Žemaitės, regis, vergija negali skųstis. Ten, sako, yra vidurys — nei lepinamos, nei smaugiamos.

Rytų aukštaitės didžiuojasi savo vyrais: ,,Mūsų vyrai geri — pačių tvartan nestato ir žagrėn nekinko''.

Tiesa, viename ir tame pačiame sodžiuje gyvena šalimai dvi moteri: viena vyrą pamynus, o kitą vyras per virvutę šokdina. Sukonkretinsim atskirais vaizdeliais.

Pirmosios vyras kaip vyras: sumanus, tvarkingas, geras vaikų tėvas — vandens ir malkų trobon atneša, bet turi dvi ydas: pypkę rūko ir pačios pribijo. Žmogelis traukia iš parpiančios pypkės aitrius dūmus ir iš burnos stačiai dūmtraukin juos leidžia, o pačiai dar negerai. Bara ji jį, ir gana. Antrosios vyras apykvailis, bet ,,bobai iš užgaidos nenusileidžia''. Pati būt ir sumani ir ką, bet vyras nenori užsileist: nori būt šeimininkas, nors tu jam ką nori daryk. Kartą reikia jam mokesčiai mokėt. Vyras ir nesumeta, iš kur jiems pinigų paimti. Niurzgia jis vyžą pindamas: ,,Reikia mokesčiai mokėt, bet nėr kas parduoda''. Žmona taip ir sako: ,,Vežk bergždžiąją avį''. Nuvežė jis tą avį turgun. Prieina žydelis ir dera: ,,Kiek prašai užu šitą baigeną?'' Tasai jam atšovė: ,,Nei tu jos vartyk, nei tu jos čiupinėk, be keturiolikos, netikėli, neduosiu''. Žydas, pamatęs, kad turi reikalą su apykvailiu, dar kiek paderėjo ir davė keturiolika. Grįžus pati ir klausia: ,,Kiek gavai už avį?'' Trumpai atsakė: ,,Keturiolika''. Pati beveik su ašarom pasileido: ,,O tu, nevidone, ką tu padarei, vakar Zelikas dvidešimt keturius be kailio siūlė, o tu už keturiolika atidavei. Kur tavo galva buvo?'' Taip ir pašoko vyras: ,,Tylėk, boba, ne tavo reikalas, jei nesučiaupsi nasrų, tai tuoj dantis pabarstysiu!''

Moterų veikėjos pirmąją pagirtų, o antrąją papeiktų, ir reikalas, žinoma, būtų baigtas. Gal dar pasakytų, kad dabartinė moteris panaši į antrąją, o ateities lietuvė turi būti panaši į pirmąją. Bet šiuose pavyzdžiuose nėra tautiškų lietuvių moterų bruožų. Tautiško moters būdo nesudaro atskiri ryškesni būdo bruožai, bet visas būdingų bruožų kompleksas. Čia daugiau būdinga paskiros moters būdui, bet ne visoms lietuvėms. Bendrasai bruožas yra svarbiausias ir būdingiausias.

Mes moters lietuvės būdo trafareto neturime nei mene, nei istorijoje. Daug randame įvairių lietuvės pavaizdavimų. Vaizdavo ją ne vien lietuvių rašytojai, bet ir svetimtaučiai. Tarp tų galima

paminėti rusus, lenkus, vokiečius ir paskiuoju laiku net prancūzus ir amerikonus. Jiems, žinoma, kaip nepažinus arčiau mūsų gyvenimo ir moters, mažiausiai pavyko, tai jie ją perdėtai pavaizdavo: arba labai išgarbino, arba sujuodino.

Istorijoje mes turime vieną realią moterį — kunigaikštienę Birutę, Kęstučio pačią ir Vytauto motiną. Ji buvo vaidilutė. Vaidilutės senovės lietuvių dievams paaukodavo skaistybę ir kūrendavo šventą ir amžiną ugnį. Jos negalėdavo tekėt. Kęstutis pamatė ją prie jūros krašto bekūrenančią šventąją ugnį, paėmė sau per pačią, nusivežė Trakuosna, kur ji tyliai gyveno ir auklėjo karžygius. Ji ramiai, tyliai ten gyveno, kol brolvaikis ją pasmaugė ar paskandino. Viešame valstybės gyvenime jinai nedalyvavo. Ji turbūt, kai jos sūnus dar keturioliktus metus eidamas karan jojo, įsikibus į jo arklio karčius raudojo — ji buvo jo motina. Ji turbūt ir bus ta „močiutė", kuri dainoje, belaukdama sūnelio, „prarymojo uosio tvorelę ir išstovėjo kalne klonelį". Motinai, aišku, visų pirma sūnus. Jai tik sūnaus ir gaila, o visa kita ne motinos sritis. Ir tai bene bus vienintelė lietuvė moteris mūsų kunigaikščių istorijoj. Birutės šešėlis nusitęsė per kelis šimtus metų iki mūsų dienų.

Pasakose mes sutinkame keletą lietuvių moterų tipų: našlaitę Sigutę ir žiežulą pamotę. Pasakose išsiskiria tik Eglė, žalčių karalienė. Tai jau moteris ir lietuvė tokio masto, kaip tikra ir gyvenimiška kunigaikštienė Birutė. Eglės būdas, nors jame yra daug Birutės bruožų, bet jau, taip sakant, aiškus, su sprendimu, nes ją sutikusi nelaimė jos nepalaužia, ir ji išdrįsta prakeikti savo dukterį Drebulę. Eglės žodžiai:

Tai tu pavirsi į drebulėlę,
Tai tu drebėsi dieną naktelę ...

yra ištarmė lietuvei. Yra jos būdo pasmerkimas. Dainose teko sutikti panašus momentas. Vienoje dzūkų dainoje bernelis, pririšęs žirgą rūtų darželу, sako mergelei:

Vai dreba dreba žalia rūtelė,
Žirgelio mindoma,
Taip tu drebėsi, mano mergele,
Kai mano valioj būsi.

Bet mergelė jam atšauna:

Kad tu nesulauktum, tu, šelmi berneli,
Kad aš drebėčiau, kaip žalia rūtelė.
Aš atsilenksiu saulužės slenksčiais,
Dienelės pazarėliais.

Deja, toks momentas mūsų dainose retas. Daugiausia lietuvė tik skundės, tik raudojo blogai nutekėjus. Romantikų pavaizduoti lietuvės moters tipai yra netikri ir nebūdingi. Tarp tokių lietuvės pavaizdavimų mums plačiau yra žinoma Mickevičiaus Gražina. Gražina išvedė pulkus prieš kryžiuočius, gindama tėvynę ir kunigaikštį. Paties atsitikimo mes neneigiame, bet pažymime, kad tai nebūdinga nei lietuvei, nei moteriai aplamai. Jot karan moteris gali, bet ten ji ne savame kaily. Tai ne moters sritis. Moters didvyriškumas dažnai tik ten prasideda, kur vyro didvyriškumas jau netesi. Senovės graikuose yra moters, nepabijojusios mirties, Antigonos tipas. Jos brolio lavonas buvo paliktas šunims sudraskyti, ir jinai, Antigona, nepaisydama karaliaus rūstybės, brolį palaidojo. Yra dar plačiai žinomas Tirolio mergaitės tipas. Tirolio mergaitė išgelbėjo Šveicariją nuo priešų. Ji buvo priešų pusėje paprasta tarnaitė ir išgirdo, kad priešai rengiasi vykti tan kraštan, kur gyveno trys jos broliai, tai ji, nebijodama jokių pavojų, raita nujojo apie tai pranešti broliams. Taip ji išgelbėjo šveicarus nuo netikėto užpuolimo, bet ji juk gelbėjo ne Šveicariją, o tik brolius. Štai dėl ko yra meniškai netikras Gražinos tipas. Gražinos žygiui turėtų būti kitas, bet ne tėvynės vadavimo motyvas. Sakom, gal tai ir tikras atsitikimas, bet jis moteriai nebūdingas. Tokius dalykus geriau supranta vyrai, ir jiems tai daugiau pritinka.

Birutės tipo dalių mes randame mūsų raštuose, ypačiai ryšku Vinco Krėvės raštuose. Tai, galima sakyti, yra tikriausi lietuvės pavaizdavimai. Lietuvė yra kantri kentėtoja. Ji, sako, ponų malonumui baudžiavose medyje geguže kukavus, ji, sako, ponų šuniukus žindžiusi, o po to graudžiai dainavusi ir dar graudžiau rankas užnerdama raudojusi. Tos baudžiavos, matyt, lietuvę ir pribaigusios, nes juo tolyn, juo ji mažiau atsparesnė buvo ir niekur savo prosenelės Eglės būdo bruožo nerodė.

Yra dar vienas lietuvės moters momentas, tai marčiavimas. Būdavo vienuose namuose, kol tėvas gyvas, trys keturios šeimos

gyvendavo. Marčios pasimainydamos šeimininkavo: pečių kūrė, virė, duoną kepė. Kokios peštynės kildavo, jei ne ta, kurios eilė šeimininkauti, krosny puodą pastumdavo arba žarijas pažerdavo — plaukus viena kitai raudavo, bet pakakdavo tik pasimaišyti kuriam nors vyrui, tai marčios nutildavo kaip žemė.

Tasai lietuvės nuolankumas buvo, yra ir bus žalingas. Toliau nutekėjo, pasisavino naujus papročius, prisitaikė prie anytos, vyro ir kaimynų. Tai būtų nieko, jei tai liestų tik mūsų santykius, bet būna pikčiau: išteka lietuvė už ruso — rusė, už lenko — lenkė, už žydo — žydė. Teko matyti lietuvę, ištekėjusią už čigono. Ji ne vien pati čigoniškai kalba ir vaikus čigoniškai moko, bet su savo vyru po turgus su kortomis bastosi ir padeda vyrui arkliais mainikauti.

Tuo atžvilgiu, sakysime, lenkėse tautiško jausmo daugiau. Mes turime daug šeimos tragedijų: vyras lietuvis, žmona lenkė, ir vaikai lenkai. Lietuvės tuo nepasižymi. Jei vyras lenkas, tai ir ji ir jos vaikai lenkai.

Kai šis dalykas pasireikšdavo tik mūsų liaudyje, tai mes jį galėjome išaiškinti „žemesne sava kultūra", bet šiandie ištekėjusios mūsų iš sodžiaus išėję šviesuolės panašiai, kaip jų seserys sodietės, elgiasi.

Šitokie dalykai dabar gal kiek retesni, nes kitataučių vyrų dabar jau aprėžtas skaičius, bet blogybė vis dėlto nė kiek nemažėja. Mat sūnus paveldi geruosius savumus iš motinos. Moteris, be to, tvarko vyrą. Moteris nori, kad vyras jai pataikautų. Užtai moteris ir kovoja. Paskirai ir organizuotai. Žodžiu, vyrai seka moterimis.

Pažvelgę į šių dienų inteligentę moterį, mes joje rasime visų moterų, nuo Portugalijos iki Malajų salyno imamai, nuo vieno pasaulio krašto iki kito, kitatautiškų bruožų, bet nerasime joje nieko sava, lietuviška, nebent joms įgimtą nerangumą. Pirmais metais studentė lietuvė, kaip Pivoša rašė, rudenį neša Žemaičių gatve šiaudų kūlį, o pavasariop antakius pešioja, lūpas dažo, kabaretuose su žydeliais šoka ir taip geria, lyg svaigalais būt žindyta buvus. Kas jai? Ji ramia sąžine galės būti žydukų, vokietukų, rusiukų, lenkiukų, o jei čia būt koks čigonų baronas, tai ir čigoniukų motina. Ji ir už lietuvio ištekėjus panorės, kad jos vyras išsiskirtų, nors ir iždo plėšimu, iš kitų lietuvių tarpo ir būtų panašus į kine matytą čigonų baroną.

Tauta yra motinos rankose. Kokia bus motina, tokia tauta, tokia ir ateitis. Lietuviams įgimtas yra paprastumas. Yra labai gražu, kai žmogus iš klonių kalnuosna kopia, kai iš tamsos švieson eina, bet kai jis dedasi einąs švieson, o dar didesnėn tamson brenda, tai yra baisu.

Niekas nepaneigs karaliaus Saliamono išminties. O ar žinot, ką jis yra pasakęs apie mūsų inteligentę moterį (žinoma, yra išimčių)? „Nuo trijų dalykų žemė dreba, o ketvirto nepakelia". O žemė nepakelia, kai tarnaitė tampa ponia. Įsivaizduokit, vienos tokios „ponios" negali pakelti visa žemė, o kiek jų neša mūsų tėviškė. Kantresnė jinai, matyt, užu visą žemės rutulį.

Su tokia moterimi mes galime pražūti. Argi tam kunigaikštienės Birutės dukterys kelis šimtus metų ponų malonumui obelyse gegužėmis kukavo ir ponų šunyčius žindė, kad šių dienų lietuvė galėtų ramia sąžine čigoniukus auklėti. O tie čigoniukai, varge mano varge, mėlynom akim ir šviesiaplaukiai arklius mainys ir arkliams iš po uodegos užėdas su repliukėmis traukys. Kas jai, kaip vaikai gyvens? Kadais kunigaikštienė Birutė, kai sūnus karan jodavo, alpdavo įsikibus į žirgo karčius, o šiandie taip galėtų gal padaryti tik mūsų sodietė.

Turbūt tai turėdamas galvoje, tasai garbus tautietis yra moterų veikėjoms pasakęs, kad moteris lietuvė turėtų būti panaši į jo seserį Agotą, t.y., nepamesti lietuvės tautiškų savumų, išlikusių mūsų sodžiuje.

Daugumas gi mūsų žąsis ganiusių ponių negerbia ir nemėgsta savos kultūros, o apsikrauna svetimais šilkais ir svetimomis įtakomis (bloga prasme) arba jų žodžiais „kultūra", bet ir ta kultūra toliau už marškinius, žinoma, nesiekia. Sielos neturto, deja, šilkais nepridengsi. Šiandien snobizmu mūsų jaunuomenę yra užkrėtę tik moterys.

Tai yra labai rimtas dalykas, bet tuo turėtų, žinoma, susirūpinti pačios moterys lietuvės, tos moterys, kuriose nors kibirkštėlė yra likusi lietuvės. Vyrai moterų nesutvarkys, nes jei norėtų kartais uždėti savo valios, tai moterys vėl sukiltų ir dar kartą reikalautų lygių teisių. Argi jos nežino, kad jos vyrus valdo ir tvarko, o gal nori, kad visi vyrai prieš jas drebėtų ir pamaldžiai dūmus iš burnos stačiai dūmtraukin leistų.

Ir reikia įspėti, kad jei mūsų moterys nesutvarkys savo būdo, tai vyrai sukils ir pareikalaus lygių su moterimis teisių arba bent

rūkant dūmus trobon leisti. Žinoma, moterys yra daug drąsesnės kaip vyrai. Jos nebijo nei lenkų, nei vokiečių, nes ir jie vyrai, o kaip vaikai kalbės, joms nerūpi. Joms svarbu valdžia, bet ne savos kultūros nešėjos garbė.

Nenusiminkit, moterėlės, mes tik taip sau, jus pagąsdinti norėdami, taip baisiai ir nepalankiai apie jus parašėme.

1935.IV.25

KELIĄ HEROJUI!

Herojaus sąvoka mūsų sąmonėje netelpa, o jam, kaip retam žolynui, reikia ypatingai purios dirvos. Labai keista — mes neturime herojų nei mene, nei gyvenime. Herojų mes nestingame, bet jiems nėra vietos mumyse. Ne gyva legenda, bet laikraščiai kuria herojus. Sakysime, gyveno kur nors provincijoje niekuo nedėts žmoguitis, nei gera, nei pikta nepadaręs, tačiau anais gražiais laikais pasiuntęs korespondenciją į seiniškį *Šaltinį* ir prieš keletą metų viename sodžiuje pašto agentūrą įsteigęs. Jei būtų po šių žygių miręs, tai jo nieks nė žinot būtų nežinojęs. Žodžiu, herojus neherojiškas. Sunku ir nuobodu rašyti grafą po grafos ir „mušt'' jas visą amžių, bet kažkodėl to dar iki šiol niekas nei garbingu žygiu, nei herojiškumu nevadina. Ir būt tikrai miręs, būt jo draugai prie šviežiai sukaupto kapo ramiai ir epiškai išgiedoję visus banalybių himnus, bet jam ramios ir tikros mirties kelią pastojo viena iš didžiausių pasaulio galybių: vieną gražią dieną mes sužinojome (dienraštyje), kad be jo ne tik anoji pašto agentūra, bet ir pati valstybė nebūtų susikūrusi. Šit tasai žmoguitis atkunta, bet laimė nepastovi: jis arba ką nuglemžia, arba netinka rolei, o tuomet jis vėl taip staigiai dingsta, kaip pasirodė. Žmonės parašytam tiki, bet legenda laikraščiuose, o ne žmonėse auga ir gęsta. Herojui reikalinga gyva legenda.

Pailiustruosime tai gyvu pavyzdžiu. Kartą ispanų šalyje gyveno tūlas Piedro, Pio ar Choze, — toreadoras. Jis šauniai kovėsi: bulių labai arti prisileisdavo. Minia jį pamačius staugdavo, o visus kitus toreadorus nušvilpdavo ir ištuliodavo graužtukais ir kaulais iš arenos. Tasai Pio dešimčiai metų apleido areną. O legenda augo, ir minia visus kitus Piedrus ir Chozes nušvilpdavo. Štai tasai Pio po dešimties metų panoro pasotint minios aistras:

išėjo arenon ir kovėsi taip šauniai kaip niekad, taip arti buliaus kaip niekad, tačiau minia jį nušvilpė, nes jis taip arti ir taip šauniai, kaip apie jį legendos ėjo, su bulium grumtis negalėjo.

Galite manyti, kad legenda gali augti ir laikrašty. Ag, dar ir kaip ji kartais jame auga. Bet dienraštis yra dienraštis: kurią dieną nėra legendos jo skiltyse, tą dieną mes jos ir nepasigendame, o gyvose žmonių lūpose legenda amžina. Tiroliaus mergaitė bus gyva, kol bus gyva Šveicarija. Tasai Atėnų kareivis, kuris sužeistas iš Maratono su ginklais atbėgęs į Atėnus teištaręs: ,,Atėniečiai, mes laimėjom!'' mirė, ir šiandie gyvas. Ag, nei Tiroliaus mergaitė, nei Atėnų kareivis kalnų nenuvertė. Pastarojo legenda ne šaunaus kareivio, bet puikaus bėgiko. Sako, jog net spartiečiai — gimnastai Olimpijos žaidimuose negalėjo sumušt to kareivio rekordo. Jam ir Nurmi neprilygo. Tai yra legenda, ir taip greit bėgt negalėjo, negali ir negalės joks gyvas žmogus, net ir tas pats kareivis.

Legendoje, kaip matome, daugiau sveria gyvų žmonių vaizduotė kaip realus žygis. Mūsų dienų žygis lieka nuogas faktas, žygio ir karžygio nieks neapoteozuoja. Romantikai sukūrė ar iškėlė Punios kunigaikščio Margio legendą. Lygiom teisėm galėjo susilaukt legendos ir tas 1920 m. Vilniaus mieste nenuimtas nuo sargybos kareivis, kuris nelygioj kovoj, gindamas sergimą vietą, žuvo. Tik žemaičiuose dar gyva legenda: ten kiekvienas plėšikas ,,svieto lygintojas''. Plėšikai turi tradiciją: jie visi vaidina Blindą: šaunumu ir ,,svieto lyginimu''. Kaip jie epiškai pasakojami, kaip jie, žymesni, gyvi žmonių atmintyje. Kažin kodėl tik vienas Žemkalnis šią temą tesunaudojo, o galėtų būt Žemaičių žemės epopėja. Juk ne kitoks turbūt buvo ir jų herojus — Džiugas. Juk jo, matyt, tėvą pono bernai rykštėmis negyvai užplakė, o gal jo mylimą pono svečių gauja mirtinai išprievartavo. Ir taip Džiugas nuėjo Luokės vieškeliu teisybės ieškodamas.

Visa tai turėdami galvoje, galime prieiti išvados, kad pas mus apoteozuojami tik du didvyriai arba herojai: sąskaitininkas ir banditas. Atėnų kareivis skubėjo savo gimtan miestan, nes žinojo, kad ten laukiamas jis ir jo žinia. Herojus privalo būti laukiamas. Mes stingame patetikos. Gal mokame džiaugtis ir verkt, bet kitiems rodytis linksmais ar verkiančiais mes negalime. Šiuo bruožu mūsų būdas skiriasi nuo visų mūsų kaimynų. Mes skeptikai. Mums maža tikėjimo ir maža džiaugsmo.

Mūsų herojams ypatingai sunku. Herojui reikalinga aukotis.

Įsidėmėkite, ne stropiai skaitlines rašyti ir tvarkingai algą atsiimti, bet aukotis.

Stovintis vanduo apsigrindžia maurių marška. Gal jūs matėte, kaip iš po maurių marškos prasikala aštrūs vandens lelijų žiedo pumpurai, o prasikalę žiedlapius išskečia, nes jei jie po maurėmis išsiskėstų, tai visvien per jas nesimatytų žiedo. Lygiai taip ir gyvenimas, kol jis eina, tai visus nešvarumus krantuosna išmeta, ir mes jį matome švarų kaip tekantį vandenį, bet kai apsistoja, tai apsigrindžia dulkėtu rutinos voratinkliu. Herojus privalo prasimušt per rutinos plutą. Privalo savo valia ir visomis kūniškomis jėgomis spirtis jį slegiančiai, jį varžančiai rutinos galybei. Nemanykite, kad herojų yra tik tiek, kiek yra herojiškų žygių. Jų yra daug, bet ne visi pajėgia prasimušt arba tesėt iki galo.

Prieš rašantį guli knyga apie du mūsų didžiuosius didvyrius Darių ir Girėną ir laikraštis su žinia apie naują herojų, kuris pasiryžęs baigti anų didvyrių žygį.

Puiki knyga, bet ji mums, čia, tėvynėje, esantiems, garbės nedaro net dviem atžvilgiais: žygis buvo daromas mums, o mes prie jo kažkaip skeptiškai prisidėjome. Galima sakyti šermenis iškėlėme, bet tai jau buvo būtinas reikalas. Knyga galėjo pasirodyt ir Lietuvoje, nors gal ir gerai, kad ji ten pasirodė, nes daug dalykų čia būtų buvę nepatogu skelbti, tai būtų buvę tik nuplėšta mirusių didvyrių garbė, ir daugiau nieko. Čia ir iškyla antra tos knygos mums garbės nedaranti pusė.

Vienas tų dviejų didvyrių ilgesnį laiką gyveno mūsų tarpe. Regis, jau galėjo grįžęs savo antron tėvynėn ir negrįžt atgal. Pirmą kartą jis grįžo su šešiasdešimt savanorių ginti krašto. Jis ėjo visais mūsų žygių keliais. Jis juk gynė mus nuo okupantų prancūzų fronte, nes tik tais sumetimais ėjo mūsų išeiviai savanoriai į didįjį karą. Bet atėjo taikos metai. Atėjo rutina, iškilo registratorių ir sąskaitininkų smulkūs reikalai. Šit tasai savanoris turėjo apleist tėvynę, apleist dėl smulkių ir šlykščių intrigėlių. Kodėl gi tasai didvyris norėjo dar kartą prasiskint sau kelią į Lietuvą, kur jam buvo jau ankšta. Tai galima aiškinti tik atkakliu žemaičių būdo bruožu ir dideliu pasiaukojimu. Juk tuos didvyrius, jei jie būtų ir laimingai pasiekę tėvynę, galėjo abu sutikt ankstyvesnis Dariaus likimas. Čia nuoširdžiai didvyrių nieks nelaukia. Sunku būti nelaukiamam herojui, bet dar sunkiau žygį paskandinti kasdienybės purvo klane. Ypatingai tai galėtų jausti aviatoriai,

kurie turi progos pakilt aukščiau kasdienybės smulkių reikalų, aukščiau senienų rinkos „komercijos". Erdvė amžina žmonių svajonė. Viso pasaulio pasakos apie tai seka. Herojus nori atitrūkt nuo rutinos saitų ir nuo žemės. Dariaus ir Girėno žygis kaip pirštu rodo, kad mūsų gyvenimas reikia kreipti į erdves, į aukštį. Reikėtų pramušt mūsų gyvenimo surambėjusį kevalą, reikėtų rast džiaugsmo aukščiau asmeniškų reikalų. Reikėtų nuvalyti kelią herojams. Reikėtų herojus branginti, nes žygių reikia. Juk mes negalime gyventi be herojų, mes neturime herojų literatūroj, kurių vardai būtų kergiami epitetais gyviesiems. Šis momentas yra labai tragiškas. Tai yra mūsų žaizda, kurią reikėtų įvairių įvairiausiais būdais gydyti, nes ji gali dar labiau išsiplėsti.

Dariaus ir Girėno šermenyse žmonės nuoširdžiai verkė. Verkė prasti žmonės, eidami paskui karstą, kurie gal gerai net nežinojo jų žygio dydžio ir apystovų. Žygio išvakarėse didvyriai buvo apšaukti sukčiais ir suvedžiotojais. Jie buvo išjuokti operetėje. O kiek jie iš mūsų paramos buvo susilaukę? Kiek mes jiems padėjome? Reikia pastebėt herojų gyvą. Labai privalu laikraščiams saugoti herojų. Jį reikia pakelt virš kasdienybės. Sodžiaus žmonėse labai populiarūs Dariaus ir Girėno vardai. Jie jų paveiksliukais puošia sienas. Jie su didvyrių atvaizdais sieninio kalendoriaus luobelį paliko kaboti antriems metams. Ten yra dirva herojams, ten yra dirva legendoms. Jie juos buvo supratę ir žygio išvakarėse, nes šantažistais, kaip tūli laikraščiai, jų nevadino. Ir šiandie dar tebekalba sodiečiai, kad vokiečiai juos pašovė, tik esą valdžia neskelbia, nes vokiečiai pasižadėję užu tai, kad tylės, pirkti sviestą ir kiaušinius. Nupasakojama su smulkmenomis ir variantais. Dainų net jiems sudėtų yra.

Anksčiau buvo pasakyta, kad prieš rašantį guli knyga ir laikraštis. Knyga mums garbės nedaro, o laikraštyje parašyta, kad leitenantas Vaitkus pasiliks Lietuvoje. Žiūrėkite, kad jam čia būtų gera, kad čia pasišautų parskrist visi lietuviai. Okupantų apskaičiavimais Lietuvoje galėtų lengvai sutilpti ir gyventi 10.000.000 žmonių. Atidarykime išeiviams vartus! Nebaidykime jų rutina, nevykime sugrįžusius lauk iš namų. O svarbiausia, nedarykime senų klaidų, t.y. klaidų nekartokime. Kiekvienas grįžęs lietuvis mus stiprina, o kiekvienas su žygdarbiu grįždamas mus kelia kaimynų akyse.

Žygį ir pasiaukojimą mums reikia skiepyti tautai. Ak, geras

ir ramus gyvenimas, bet žygis garbingas dalykas. Mums reikia eiti prie to, kad lietuvio vardas būtų garbinga nešiot, tai nebūtų atsitikimo, kad kada lietuvis svetur drovėtųs savo tautos, kad kada užmirštų kalbą.

Žygiai puošia tautas, dėlei to ir mes prašome kelio herojams. Tiesą sakant, mes ir išeiname su rašytojišku kromeliu. Literatūra, turėdama tiek daug puikiai sukurtų herojų, neįstengė prigyti mūsų kasdieniškam gyvenime, tegu tad gyvenimas parodo, tegu gyvi herojai tad eina Lietuvon, tegu tad tauta pasiilgsta herojų, tegu tad pradeda kurt ir ilgėtis legendų, tegu asmenybės prakala rutinos kevalą, kaip aštrus vandens lelijos žiedo pumpuras prakala maures. O atsitinka, kad mes pakeliam į herojus moterėlę, kuri, laikydama moksleivių bendrabutį, pati mito iš jų. Jei ji buvo teisinga, tai jos dangaus karalija, bet herojui reikalingas aiškus, apčiuopiamas žygis, nors jame būtų žygio tik tiek, kiek to Atėnų kareivio žygyje. Mums pakanka vieno, kad herojai sako, jog Lietuvon skristi verta. Vardan to taisykime kelius žygiams ir herojams. Tai yra mūsų, kaip tautiečių ir kaip žmonių, šventa pareiga.

1935.VI.11

PASAULIO LIETUVIAI!

Visi žinote pasaką apie Gulbę, karaliaus pačią. Ir jos refreną:

Numeski, gulbe, baltą sparną —
Lieku sūnelį vargo vargt.

Gulbė, netekusi sparnų, buvo mano tauta. Ir šit atėjo laikas, kai mes jai numetėme baltuosius sparnus, ir ji išskrido laisvon erdvėn. Mėlynon kaip vosilkos, kaip prirakinto prie vienračio Sibiro katorgininko ilgesys, o jis, katorgininkas, kartojo šios pasakos refreną:

Numeski, gulbe, baltą sparną.

Yra pasaka apie dvylika brolių juodvarniais laksčiusių ir jų seserį, tylėjusią dvylika metų. Ta pasakos sesuo buvo mano tauta, tylėjusi šimtus metų, bet šiandien prabilusi.

Yra daug laiškų, kur tas refrenas kartojasi: „O kad aš sparnus turėčiau — skriste parskrisčiau". Ir šiandien lietuvių ilgesys yra sparnai per marias vandenynus skristi.

Sibiro katorgininkas, nors pražilęs, bet paleistas nuo vienračio, pėsčias grįžo: iš Sibiro sausuma. O marių-vandenynų neperbrisi. Šit kodėl mes dažnai už marių pasigendame Gulbės baltojo sparno.

O buvo pasaka graži apie gulbę, palūžusią abu sparnu į Soldino pušis, o po jų šaknimis juk trūni senprūsių kaulai. Šit ir vėl gulbė mėgina baltuosius sparnus.

O kiek to Gulbės karaliaus pačios ilgesio akmens anglies šachtose ir prie Fordo konvejerio! Ilgesys yra amžinas, kaip tyrų troškulys, kuris tolydžio didėja. Ir aš matau mano tautos nuo

troškulio suskirdusias lūpas ir akis mėlynas mėlynas... Ir aš matau tyruose regimas oazes, apaugusias gluosniais ir liepomis, su pranokusiais slogsčiais ir šulinių svirtimis. Čia, po tomis liepomis, mūsų motulė pono šuniukus žindė, čia, tose liepose, mūsų sesutė, pono liepiama, gegužė kukavo, o pakukavus daržely ašarom rūtas laistė. Čia rupiais akmenėliais nusėtu Nemuno krantu dzūkai traukė pono vytinę nuo Tilžės iki užu Gardino. Traukė ir niūniavo:

Sesut, sesut, ko taip gailiai verki?

O krantu nusileisdama su liepiniais kibirais mergaitė dainavo:

Ar už jūrų marių, ar už vandenėlio?

Taip, už jūrų marių, užu vandenėlio buvo Gulbės sparnas. Ir ėjo ten su mašastu ir adiniais apvedžiotomis rudinėmis, su makruotiniais maišeliais užu juostų, su škaplieriuosna įsiūtos žemės žiupsniais tų sparnų ieškotų, idant šiandie grįžtų su sparnais, su trofėjais.

Ag buvo Žalgiris ir buvo Vorksla. Ag buvo pasiutęs šokis „atbulinė" ir neprasimušusių ašarų gomury kartis. Kartus, kaip mėtėlės, aitrus, kaip žirginių duona. Mano tauta nemėgsta ašarų, ypač kai svetimas mato. Tai dėl to ir našlaitė didžiavos:

Saulė močiutė kraitelį krovė,
Sietyns brolelis lauku lydėjo!

Ne kokie nors baudžiauninkai, bet dangaus šviesylai.

Motinos ašaras slėpė skarų kutais net nuo sūnaus, nuo dukters. Anais metais, kai mano broliai būriais plaukė Brazilijon kavos raškytų ir medvilnės rinktų, aš mačiau laikinos sostinės stoty du broliu, kuriuodu pasibučiavo ir, nusisukę nuo vienas kito, ašaras šluostė. Sunku lietuviui su jausmais ir ašarom.

O kitiems kaip lengva! Šit vokiška idilija Šančiuose. Ottas ir Trudė (tėvai) sėdi ant slenksčio, o Hermanas su Dorotėja (duktė ir būsimas žentas) — ant suolelio. Hermanas bučiuoja Dorotėją, o Ottas su Trude palaimingai šypsosi. Eina pro šalį lietuvis ir neiškentęs nusispjauna. Lietuviui tai svetima ir šlykštu. Juk žodis

„liebe" lipnus kaip klijai. Kas kita yra lietuvių meilė su kietu *l*, o tik paprūsėje ta reidė suminkštėjusi tampa mums nebūdinga.

Reikėtų mums nors retkarčiais pravirkt choru, strofomis ir antistrofomis. O gal ir džiaugtis choru. Atsižvelgiant į reikalą. Čia, mūsų Pažadėtoj Žemėj, savųjų tarpe, manau, nei būtų nuostabu, nei gėda. Mano tauta išblaškyta po visą pasaulį. O būna taip, kad ilgesy pavargsta. Ir tuomet ąsa trūksta. Neišlaiko. Lengva kareiviui kare, nes karas ne visą gyvenimą. O gyvent sunkiau, nes jis, gyvenimas, palaužia sparnų ilgesį. Žmogus be ilgesio miršta. Be ilgesio miršta miestai ir tautos. Ilgesys yra pasakos varno stebuklingas gyvybės vanduo, kuris ir mirusius prikelia.

Laisva mano tauta, paskleisk ilgesį, kad jį jaustų ne tik Detroite, Buenos Airese, Charbine, Šanchajuj, senam Gardine, bet ir Sidnėjuj, ir Kapštate, ir Ramiojo vandenyno salose, ir Gize slėnyje.

Šitai panemunės brolis Račkus atveža džiaugsmo ir liūdesio trofėjus. Atveža žinių ir įrodymų, kad dažnai lietuviai kaip kamparas tirpsta, kaip tirpo jotvingiai ir prūsai, sėliai ir skalviai. Čia turėtų būti lyg radijo stotis, mūsų laisvų širdžių stotis, kuri transliuotų pasakos refreną:

Numesiu, gulbe, baltą sparną —
Palik Sidnėjų vargo vargt.

Kad taip girdėtų ir Filipinų salos, ir Ugnies Žemė, ir Minesota, ir Čikago.

Mes čia, namie, susiskaldėme į grupes. Mes šį susiskaldymą, o ne ilgesį, išnešiojome po žemynus ir salas. Mes tapome ne tik čia, namuose, bet ir svetur brolis broliui ne brolis. Mes jau nesakome: Brazilijos lietuvis, bet Brazilijos komunistas, katalikas, liaudininkas, tautininkas ir t.t. Mes smerkiame Brazilijos lietuvį komunistą, o ten net bandito neturime teisės smerkti. Ten padoru būt ir banditu. Mes galime jo verkt, bet ne kaltinti, nes mes jį patys tan kelian pastūmėme. Mes jį iš laisvos tėvynės išstūmėme, atėmėme iš jo Gulbės karalienės sparnų ilgesį ir palikom šalt po svečios upės tiltu. Tiesa, jis ten ne Džiugas ir ne Blinda, ne „svieto lygintojas", ne herojus, bet paprastas plėšikas: apskaręs ir išbadėjęs. Argi jis eitų po tiltu, jei jam būtų gyvent lengva, jei jis rastų vietos šachtose, prie konvejerio, ar uoste?!

Mano Išrinktoji Tauta, tu turi raudot dėl kiekvieno lietuvio tiek tautiškai, tiek doriškai mirusio, tu privalai jį prikelt, nes jotvingių jau iš milžinkapių nebeprikelsi. O ne, tai jų kaulai šauks keršto šaukiamu balsu. Šauks, kad šio miesto neliktų akmens ant akmens.

Mes buvome reikalingi karalienės Gulbės sparno. Ten užmario broliai dėl mūsų sielojosi, siuntė sūnus savanorius, siuntė šachtose uždirbtus dolerius, varstė galingųjų duris. Juk jie gerai žino, kad mes neturime aukso kalnų, žino, kad jų nusiųstus dolerius kažkas svetur išvežė, žino, kad žiurkės apleidžia laivą bijodamos, kad jis nenuskęstų, nes jos juo netiki, bet jie taipogi žino, kad mes turime širdis, o jas galima atverti. Argi tik tuomet jie broliai, kai dolerius siunčia, kai aukojasi ir miršta dėlei šito miesto garbės? Mes turime laukt jų su tomis pačiomis nuogomis rankomis, su kuriomis jie mus laimės ieškodami apleido. Ne pinigai, bet rankos stato miestus. Mes šitą žemę galime paverst daržu ir išaugt keleriopai.

Artėja dideli įvykiai. Draugija užsienio lietuviams remti suruošė pasaulio lietuvių kongresą. Žinoma, tai pirmas mūsuose toks žygis, dėl to gal jis visu 100% nepraeis, bet iš jo klaidų mes privalome mokytis. Didelė proga atverti gyvenimo išblaškytiems broliams širdis. Jie į mus skrenda ir plaukia, todėl ir turi grįžt su džiaugsmu, kuris pagilintų jų ilgesį. Tegu šis suvažiavimas nuskamba salomis ir žemynais. Tegu nelieka nei vieno anapus vandenyno gyvenančio brolio, kuris antran kongresan nesiruoštų kilti, kuris nesvajotų grįžti atgal. O jei ne grįžt, tai tikėt metropolija ir kurt oazes su gluosniais ir liepomis, su žirgeliais ir slogsčiais, su klėtelėmis ir svirtimis, su daina ir sparnais.

Mes privalome augti, tik reikia mums tikėjimo, reikia ilgesio, suskirdusių lūpų ir akių mėlynų ir gilių kaip marios — vandenynai, kurie mus skiria. Tegu bus viena širdis ir vienas ilgesys ir čia, ir didmiesčiuos, ir žemynuos, ir salose.

Iš čia turi sklisti mūsų gandas, kad mūsų broliams, išmėtytiems po miestus, uostus, dirbtuves ir šachtas, būtų kuo pasigirt, kuo pasididžiuot. Juk jie vyko ten vargo vargt, o dėl to mes neprivalome jų kaltint dėl jų nusistatymo, ypač kad mes nežinome, kas kai kuriuos padarė net plėšikais.

Mano vienas klasės draugas labai mėgo kaubojų filmus, ypatingai Tomą Miksą ir jo žirgą Tonį. Panūdo panašių laukų,

panašaus gyvenimo ir žirgo, kokius rodė filmuose. Taip panūdo, jog jį net parazitai apniko. Nieko nepadėjo nei baltinių, nei patalo keitimas. Išvyko galop. Po dvejų metų skundės laiške, kad laukinis arklys jam jeknas atkrėtė, kad gražus ir šaunus kaubojų gyvenimas tik filmuose, o šiaip tai be galo sunkus darbas aptvertame žarde. Ir kad turbūt pavasario nesulauks. Žinoma, ir nesulaukė, o buvo šaunus jojikas.

Mes skaitėm laikraščius — lietuviai Filadelfijoj, Čikagoj, Bostone, Niujorke, Sidnėjuj. Tai gražūs ir skambūs, ir dideli miestai, bet didžiuma lietuvių ne tik miestų, bet ir saulės nemato. Dideliuose miestuose ir vargas didelis. O ar mes tai žinome? Paviršiun prasimuša tik galingieji, o dauguma, kaip paprastai, vargsta. Vieni rungiasi dėl pasaulio čempiono vardo, kiti vandenynus skrenda, treti sunkiai dirba, o dar kiti tavernose geria pigią degtinę ir rūgoja ir dangų, ir žemę. Visi juk jie yra mūsų broliai, vienos motinos vaikai.

Šit dėl ko mes nū jus, pasaulio lietuviai, parsikvietėme. Mes turime pasišnekėt, suprast vieni kitus ir vieni kitiems atleist. Čia, metropolijoje, kongreso metu turime pastatyt mūsų širdžių ir rankų radijo stotį ir nuolat dalintis kalba. Turime nugalėt erdvę ir vandenynus ir gyvent, ir vargt drauge. Kapštato lietuviai nemato Šiaurės žvaigždės, bet gal jie mato Sietyną ar kitas kurias žvaigždes, kurias ir mes matome. Nereikia jų išleist iš akių. Nereikia pamiršt šios žemės, kuri mus pagimdė, nereikia pamiršt tautos, kuri daug kentėjo, daug kenčia ir turės dar daug kentėti.

Pasaulio lietuviai nuolat budi. Kai Sidnėjuj miega, tai budi Vilniuje, ir t.t. Mes privalome budėt. Mes privalome pasauliui didžiuotis savo kilme, savo vargais, savo laimėjimais.

Čia, žinoma, mes privalome kiekvieną kartą būti pasirengę ištiesti brolišką ranką kiekvienam užsienio lietuviui, kuris tik jos bus reikalingas. Kiekvienas užsienio lietuvis turi būt tikras, kad mes jo čia ir su nuogomis rankomis laukiame. Tuomet ši šalis bus jų tikrai Pažadėtoji Žemė, tuomet tolydžio augs jos ilgesys.

Broliai rašytojai, ištieskime savo broliams, išmėtytiems po visą pasaulį, savo rankas! Mes turime pakartoti Gulbės karaliaus pačios refreną:

Metu, tautieti, baltą sparną —
Palik Sidnėjų vargo vargt!

Pasaulio lietuviai, mes jūs laukiame. Gal jums daug dalykų čia ir nepatiks. Gal jūs ją, ilgesio regėjime matę, nerasite tokią, kokią tikėjotės pamatyti. Bet dėl to čia mes jus ir kviečiame: reikia pasidalint kalba, suprast vieniems kitus, vieni kitiems atleist. Tai šit dėl ko jūs čia sukviesti iš visų žemynų, miestų ir salų!

1935.VIII.1

AISČIŲ KARALIŲ LAZDA

Jūs, mieli skaitytojai, žinoma, esate matę paveiksliukuose pavaizduotus karalius ir kitokius viešpačius su lazda rankoje. Tai ypatinga lazda. Ją vadina skipetru. Kilmės ji to paties galo, kaip ir paprasta lazda. Be lazdos — nėr valdžios. Žinoma, karaliai ta lazda savo valdinių nemušdavo. Tai tik simbolis arba ženklas, kad neklaužadas karalius gali bausti. Ta lazda, be to, yra garbės ir galybės ženklas.

Sodiečiai sako: „Prūsų karalius nugalėjo rusų karalių". Taip ne vien pasakos ir sodiečiai sako, bet taip rašo ir storos istorijos knygos. Visi žino, kad ne du vienu karaliai galynėjasi, bet jų kariuomenės, o sako, kad karaliai. Nuo karaliaus daug pareina, bet ne viskas. Visai taip pat galime pasakyti apie galingiausią kariuomenę, nes jei ji nežinos, už ką ugnin eiti, už ką mirti, tai ne vien maža ką išmanantis kareivis, bet ir rimtas karvedys bijos įsidrėksti pirštą, o žinodamas — nebijos galvos netekti.

Galite pamanyti, kad kai dabar mūsuose nėra nei karalių, nei didžiųjų kunigaikščių, tai nėra kas nei karaliaus lazdą neša, nei kas už mus kariauja. Visi mes paprasti žmonės, visi sodiečiai arba iš sodžiaus išėję šviesuoliai. Už ką mes kariausim, neturėdami karaliaus, be to, kas mus karan ves. Atrodytų, kad mūsų reikalai ne kokie, tačiau reikalai itin pagerėję, nes mes dabar kiekvienas galime jaustis kaip karalius. Mes žinome, kad andai aisčių karalių lazdą nešė visos aisčių giminės. Vienos tos giminės šakos buvo priešų ik paskutinio aisčio išskerstos, kitos sutirpo ir įsiliejo į kitas tautas. Liko iš gausingos šeimos tik dvi, ir tai gerokai pažeistos, giminės: lietuviai ir latviai. Oficiališkai latviai ir lietuviai laikraščiuose ir sutartyse liaupsinasi broliais, o privatiškame gyvenime pasidalina ne taip jau giminiškais ir broliškais žodeliais: „leišiais" ir „skabaputriais". Vokiečius dažnai lietuviai vadina

prūsais, ir tai, žinoma, ne broliška intonacija ištariamas: „prūsas".

Sunku arba stačiai negalimas dalykas, kad kada nors latviai panorėtų vienos karalių lazdos su broliais lietuviais. Žinoma, nėra ko ir norėti, nes vieno tėvo ir vienos motinos broliai, pasidalinę tėvų palikimą rėžiais, susibara dėl netyčia ant ežios užverstos velėnos: girdi, tu, brolau, norėjai ežią perarti. Kartais net susimuša. Latviai ir lietuviai dabar gal jau net kiek tolimelesni kaip pusbroliai. Kilmės broliai, bet įtakomis — pusbroliai.

Tai įvyko prieš mūsų norą. Lietuviai kadaise žygiavo į latvių žemes, bet jie, žinoma, ėjo ne prieš latvius, tik prieš kalavijuočių ordiną, o kalavijuočių ordinas buvo kryžiuočių ordino tikras brolis — abu juodu buvo vienos „motinos" Vokios dvyneliai. Aisčių brolijoje lietuviai buvo vyriausi broliai, mat jie sukūrė valstybę, priklausančią vieno vyriausio arba didžiojo kunigaikščio, ko nepadarė nei jotvingiai, nei prūsai, nei latviai, nei kiti.

Patys aisčiai, matyt, buvo ramūs gyventojai, o kad senovės metraščiai pavaizdavo jotvingius ir prūsus žiaurius buvus, tai tomis žiniomis negalima šventai tikėti, nes jas rašė mūsų priešai. Be to, kas, jausdamas savyje jėgų, nesikaus su užpuolusiu?

Mūsų priešai mus puolė iš vakarų ir pietų, neskaitant žuvėdų, kurie puolė iš jūros, o šiaurės vakaruose tik tada atsirado lietuvių priešas, kada ten kalavijuočių ordinas atsikėlė. Anksčiau mes gal latvių nė „skabaputriais" nevadinome. Jotvingius išskerdė iki paskutinio, pavergti prūsai sutirpo ir įsiliejo Vokion, o latvius atėjūnai niekino. Atsibastę baronai taip su panieka žiūrėjo į mūsų brolius latvius, jog, kai kalbėdavo, niekuomet nežiūrėdavo latviui į akis, bet liepdavo išklausyti užpakaliu atsigrįžusio barono.

Lietuviai pradėjo kurtis valstybę ir burtis draugėn, kai jau jotvingių ir prūsų beveik nebebuvo.

Mes to dalyko šiandien neaiškiname, nes jei išsiaiškintume ir suprastume, tai mums plaukai pasišiauštų. Mes šiandien nežinome, kokia kaina gyvi likome. Mes juk likome didelių ir gausingų aisčių giminių aukos kaina. Jie žuvo, kad mes gyventume.

Žinot, kaip ežere tirpsta ledas: pirma atšyla pakraščiai, po to viduj praperšos darosi. Mes atstatėme senovės lietuvių valstybę kaip tik tokiu momentu: pakraščiai atšilę, o ir viduje čia šen, čia ten praperšos — dvarvietėse ir pamiesčiuose sulenkėję lietuviai, o čia šen, čia ten varu ir nuoseklia politika pritupdyti sentikiai ir stačiatikiai. Seni jotvingiai ir prūsai neatsikels iš kapų, o su

sumulkintais Mažosios Lietuvos žemaičiais šiandien jau turime vargo.

Aisčiai buvo aptūpę gražiausias vietas, Baltijos krantą. Nėra žinių, kad jie buvo grobuonys. Jie ramiai čia gyveno, ramiai prekiavo su Biblijos prakeiktų miestų Tyro ir Sidono pirkliais. Gyveno jie įvairiai, reikia manyti, vienur turtingiau, kitur skurdžiai, bet tai parėjo ne nuo būdo, o nuo velėnos: vienaip rusų pusėn, kur žemės nederlingos ir pelkėtos, kitaip šių dienų Vokios aruode, Prūsų lygumoje. Pirmos rusų kronikos rašo lietuvius mokėjus Naugardui duoklę beržinėmis vantomis (matyt, nuo seno rusai pirtyse nemielaširdingai pėrėsi), o prūsuose kiekviename sodžiuje gyveno karalius. Dabar, sunkmečiams užėjus, ir galingos tautos taupumo sumetimais karalius nuo sostų nuvertė. Prūsai, matyt, vargo nematė, kad tiek karalių turėjo. Dėl to ir yra sakoma, kad aisčiai yra karalių kraujo.

O kaip prūsai ir jotvingiai kovojo su savo priešais, kaip jie didvyriškai gynėsi ir žuvo. Bet, deja, buvo daug karalių, o vieno karaliaus jie neturėjo. Vokiečiai pamažu slinko, kariavo karaliją po karalijos, o kaimyninis prūsų karalius ramia sąžine žiūrėjo į vokiečių trempiamą karalių-kaimyną. Taip po vieną vokiečiai užkariavo visas prūsų karalijas. Po to jie kelis kartus sukilo, kelis kartus išskerdė atsiųstus vietininkus, bet tai darė kiekviena karalija paskirai, o jei jiems (prūsams) būtų nors tada kilusi vieno karaliaus mintis, jei jie būtų pasišaukę talkon lietuvius, latvius, jotvingius ir kitas gimines, tai, žinoma, šiandien aisčių giminės skaičiumi ir plotais maža kuo skirtųsi nuo slavų giminių skaičiaus ir gyvenamų žemės plotų. Žinoma, neatšauksime dabar mes nei jotvingių, nei prūsų iš jau vokiškais arklais ir akėčiomis sulygintų milžinkapių.

Jūs nežinosit, kam tai rašoma, o rašoma, kad mūsuose liko daug senprūsių karalių galvosenos: man gerai, o broliui ne kaip, tai taip ir reikia, taip ir turi būti. Oi, taip negali būti! Senovės aisčiuose vergų nebuvo, bet buvo visi laisvi žmonės, ir prūsų karalius buvo, matyt, panašus į mūsų laikų seniūną: nešiojo tuos pačius kailinius ir tuos pačius darbus dirbo, nes neturėjo nei ministerių, nei pasiuntinių, tačiau turėjo lazdą, karalių lazdą, kurią savo karalijoje nešė: garbę ir šiandien mažai teapčiuopiamą valdžią, nes kokia ta senprūsių karalių valdžia buvusi, nežinome, greičiausiai — taikyti susivaidijusius ,,valdinius'' ar ką panašaus.

Taip pat mes šiandien skaidomės, o tai nėra toks mažas ir nekaltas dalykas, kaip mes manome.

Istorija kartojasi. Taip pat, kaip mėnulis keičia veidą, čia didėja, čia mažėja.

Šiandien yra tas pat kaip kadaise, kai prūsai žuvo. Senų aisčių liko dvi giminės: mes ir latviai. Latvių padėtis gerėlesnė: jie už mūsų, tai vakarų slibinas juos tik per mus tepasieks. Jie nuošaliau nuo įkaitusių vakarų kaimyno aistrų, o mes prieš save jau neturime nei jotvingių, nei senprūsių, mes jau nuogi. Kadaise mes teutonų nepaisėme, mes su jais kaip lygus su lygiu galynėjomės, jie mums užduodavo, bet ir mes nesnausdavome. O šiandien reikėtų tik gintis, o reikėtų gintis, kaip gynėsi Margis Punios pilyje. Gintis iš paskutiniųjų ir visiems drauge. Apsigynimas pareis, žinoma, tik nuo mūsų.

Jūs gal net nežinote, kad mes jau apgultoje Punios pilyje, kad mes ,,badu'' vokiečio dvasinami. Užu Tilžės tilto rėkauja įsiutę vokietukai, atsisakę mūsų žemės vaisius pirkti, o mes, inteligentai, su pasigardžiavimu klausomės kinuose tos pačios kalbos, kuria nukalta mums keli šimtai naujų keikiamų žodžių. Tiesa, kitų tautų neapykanta mes niekada nepasižymėjome, bet ir toleravimas turėtų turėti ribas. Kinas teikia smagumo, bet smagumo teikia ir svaigalai, tačiau jie kraują nuodija. O kuo mes tikri, kad tie nuodai mus nepripratins, nepatrauks, kad jie be tikslo čia siūlomi.

Mes juk palikti vieni. Mes pasmerkti aukotis. Kaimynai į mus žiūri su plačiais apetitais, ir tie, kuriuos mes išplėšėme iš vengrų nelaisvės, kuriems atidavėme didžiuosius kunigaikščius, ir tie kuriuos prūsai sutvarkė: lenkai ir vokiečiai. Ne kas kitas, kad ne lietuviai sutvarkė lenkams valstybę ir sukūrė šiandien jau gana aukšą kultūrą, ne kas kitas, kad ne prūsai sutvarkė Vokią. Mes esame ant tako, kur susiduria du pasauliu: Rytai ir Vakarai, Azija ir Europa. Mes ne vien nešame aisčių karalių lazdą, bet palaikome pusiausvyrą tarp dviejų pasaulių ir dviejų kultūrų. Mes kadaise, nors užmokėjome laisve, apgynėme Europą nuo mongolų invazijos. Tai yra daugiau kaip antras šimtas metų skalijamas lenkų mesianizmas.

Už daugelį mes kentėme, už daugelį kovojome. Tiesa, gal mes tai darėme nesąmoningai, nes mes patys save gynėme, bet save gindami mes gynėme ir kitus. Šiandien visai tas pat. Teutonas jos į Rytus, o joti rengiasi per mūsų žemę. Mes ją ginsime ir apgin-

sime, o save gindami apginsime kitus, nes tokia yra mūsų, senovės aisčių palikuonių, misija. Tai ir yra ne kas kita, kaip aisčių karalių lazda.

Ramiais laikais mes galėsime pasidalyti į kelis kovos laukus — stovyklas, galėsime bartis ir nesutikti, bet rimtu momentu susiburti vienon Punios pilin.

Sumulkinti Mažosios Lietuvos žemaičiai, Valatai, Vanagatai ir kiti, pasigedo šmaikščių daugybės Fridrikų rykščių. Jų galima gailėtis tik kaip neišmanėlių, kaip sumulkintų, bet kad juos už svetimos valstybės pinigus pasišovė ginti pozicijos ir opozicijos atstovai, tai negerai, tai liudija, kad mes dar nežinome, jog mums reikia nešti aisčių karalių lazda, kad tie išgamos, o šis žodis jiems kaip tik „prie veido", nes atsiminė save, o aisčių paskyrimą pamiršo.

Jūs girdėjote, kad jūrininkai visuomet stebi Šiaurės žvaigždę, nes pagal ją nustato, kur esą, mat Šiaurės žvaigždė stovi vietoje, o kitos sukasi. Taip pat negalima iš akių išleisti aisčių, nes jei mes tai išleisime iš akių — paklysime.

Dar kartą kartojame, kad mes aisčių palikuonys, kad mūsų gyslose teka aisčių karalių kraujas, o jų paliktą karališką lazdą turime nešti visi.

Vienas mūsų emisijos banko valdytojas mėgdavo sakyti, kad banko skipetrą lygiai neša kurjeris ir valdytojas. Nuo abiejų geros valios pareina bankas. Tai ir mes turėtume atminti, nešdami aisčių karalių lazdą. Ją lygiai ir nuoširdžiai turi nešti ir išmokslintas valstybės vyras, ir paprasčiausias artojas. Tai yra mūsų misija ir mūsų tikslas.

JUOKAS

Gal ir juokinga kalbėti apie juoką. Juk juokas yra geras dalykas. Juoktis smagu ir sveika. Tik yra bėda ir su juoku. Mūsų priežodis sako: „Kvailas visuomet juokiasi". Kadangi juoko yra daug rūšių ir laipsnių, tai nežinia, kurį juoką, kurią jo rūšį ar laipsnį yra pasmerkusi mūsų liaudis. Dažnai žmogus juokiasi, kai smagu, bet juokiasi jis ir tuomet, kai juokinga, o kartais net kai nejuokinga. Šit eina senutė glieju ir paslysta, o būrys bernų žvengia. Gal judesys ir juokingas, bet pačiame atsitikime, rodos, nėra nieko juokinga. Išaiškinti būtų lengva: žmogus, matydamas, kai kitas paslysta, turi galvoje save, ir jam linksma, kad ne jis, o kitas virsta, tačiau kurgi tas žmogiškumas, kur užuojauta. Tas prieprotys yra gana šlykštus, bet momentinis, ir jo net mirtina nuodėme nepalaikysime, nes žmogus momentu automatiškai prapliumpa juoku. Taip žmogus čiaudi, taip žagsi, taip kvatoja. Kaip nekvatos, jei juokinga.

Teko matyti virstančių sodiečių mieste, kur šiais atsitikimais miestiečiai nelabai linkę juoktis, tai sodiečiams baisiai nuostabu, jie negali perprasti, kaip gali išsilaikyti nesukvatoję, matydami, kaip žmogus virsta, jie petimis trauko.

Vaikai, angelaičiai be sparnų, pralenkia net sodiečius ir jie juokiasi net iš luošų ir bepročių. Dažnai gali matyti, kai beprotį lydi vaikai ir tyčiojasi iš jo. Vaikai mat yra gaivališkai žiaurūs. Jie nepakenčia artime dvasios ir kūno trūkumų. Šimtus pavyzdžių galima būtų duoti iš piemenų ir mokyklinio amžiaus vaikų, kaip jie kankina gamtos nuskriaustuosius draugus. Žinoma, ta pati liaudis sako: „Šveplas šnekus, klišas eiklus". Taip iš tikrųjų yra, nes švepliejі nori pasižymėti gražbylumu, o kliši šaunumu, ir jie patys sau dažnai kenkia. Vaikai dažnai inkvizitorius pralenkia. Sakysime, jų draugas greblas, miknius, ir jis jau žino, kad

greblumas juokingas, tai laikosi nuošaliai ir tyli, nes kas gi norės, kad iš jo trūkumų juoktųsi, bet vaikai tol jį erzina, kol jis prabyla: Pa... pa... pa... pa... matysit... O tuomet iš jo juokiasi.

Ši juoko rūšis yra skaudi **ir nežmoniška**. Su ja kovoti arba sunku, arba visai negalima, bet iš jos žmogus išauga. Ji yra praeinama.

Tai mes kalbame dėl to, kad mūsuose matoma linkimas tam tikros šviesuomenės dalies vaikėti arba net piemenėti. Be paminėtų juoko rūšių, yra dar viena — pašaipa, ironija. Ironija yra aukščiausia ir kilniausia juoko rūšis, vadinamasis juokas pro ašaras. Tas juokas turi žmonių būdui veikiamos galios. Juo gydomi tautų ir paskirų žmonių blogi įpročiai bei ydos. Tai yra juokas su kilniu tikslu, bet ne juokas dėl paties juoko. Šį juoką dažnai vartoja aukštos sielos kultūros žmonės.

Galima būtų duoti daug pavyzdžių iš mūsiškės ir kitų tautų raštų pavyzdžių, kaip graudžiai ir skaudžiai pajuoktos žmonių ydos. Senovės rymiečiai sakydavo: ,,Kas dera dievaičiui Jupiteriui, tas nedera jaučiui''. Mūsuose ,,ironija'' įėjo labai madon. Pašiepti, juoktis, net iš nejuokinga juoktis laikoma kilniu ir gražiu darbu, o gal net žygiu. Galima juoktis, bet reikia mokėti ir žinoti saiką. Pašaipa mūsuose tapo verslu. Pašaipa tapo kai kam gyvenimo šaltiniu. Na, ir juokiasi. Juokiasi iš to, kas juokinga ir kas ne. Kad bent nesislėptų su savo tikslais, tai bent būtų natūralu: nemoka žmogus nužiesti puodynės, bet moka juoktis ir iš to gyvena. Su gabumais ir karklų krūme gali gyventi. Bet šit. Pristinga žmogus sąmojaus ir pradeda karnomis, o tai negerai. Leiskite keturiasdešimt tūkstančių pirmą kartą atkartoti nudėvėtą posakį: ,,Mūsų šviesuomenė jauna''. Jauna šviesuomenė ir šiltas vaškas yra tas pats. Kaip nori ją minkyk, ką nori lipdyk. Mes panašūs dažnai į tuos sodžiaus bernus, kurie, stovėdami prie smuklės durų, juokiasi iš paslydusios senelės. Mes juokiamės iš juokingo momento ir nesigiliname į jo esmę. Jei gilintumėmės, tai, žinoma, dažnai nesijuoktume. Mūsų tautiška sąmonė labai silpna. Jos mes ne tik kad nesistengėme įkalti tautiečiams, bet dar silpniname. Neseniai buvo toks atsitikimas. Du Zarasų apskrities sodiečiai vedė karvę Kauno Maistan parduoti, bet nei Maiste, nei Kaune jos niekas nenupirko, tai jie su karve grįžo atgal. Važiavo automobiliu užsieniečiai ir užvijo juos su karve. Patyrę reikalą, juos nufotografavo. Geraširdžiai Vakarų kultūros žmonės dar

pamokėjo už papozavimą pusę lito. Sodiečiui, du šimtu kilometrų pasivedėjusiam karvę, ir pusė lito pinigas, bet jei jis žinotų, kad už tą pusę lito jis duoda progos prašalaičiui pasijuokti iš mūsų vargo ir tautos, tai, žinoma, nesiduotų fotografuojamas. Iš sodiečio mes daug reikalauti negalime. Ar jis žino, kuriais sumetimais jis fotografuojamas? Jis kadaise pono kieme šunim lojo ir geguže kukavo. Tas pats ponas jį šiandie fotografuoja, bet šiandie kiti laikai ir kiti ponai, tai gal jie parodys, kur reikia, tą skurdo ir vargo fotografiją, gal jį kur užtars. Iš vargo juk negalima juoktis, kaip negalima juoktis iš ligos. Du šimtai kilometrų, o su karve apie pusę milijono žingsnių! Ir veltui. Tokiam žygiui ir reikalo reikia. Paskaitys kur Havanos cigarą rūkydamas ponas — nusistebės, o žurnalistas pareikalaus iš redaktoriaus sodiečiams sumokėto pusličio už retą fotografiją. Sodiečiai parsineš saitą ir su pusličiu legendą apie ponus. Ponai, iš to juoktis negalima!

Taip su sodiečiais. Dabar vaizdas kitas. Mažoji scena. Kupletininkas. Iš sodžiaus kilę korporantai, Izraelio vaikai ir kiti kvanksotojai. Armonika ir kupletas su aktualijom. Kupletininkas baigia aktualijas su „kasom" ir „antstoliais", bekonais ir žąsimis. Korporantai choru šaukia, ploja. Devyniabalsis bis. Nesuprantama, ar jiems tai naujiena, ar juokinga. Kupletas gieda jų tėvų ir brolių vargą, vadinasi, negali būti nei naujiena, nei juokinga. Kartot? Kodėl kartot? Reikia būt jų kailyje, jų galvose ir sąžinėse. Kažkoks graudumas ima. Kas gi bus iš aisčių karalių giminės palikuonių? Kas bus iš kepurėtų, žetonuotų ir juostuotų korporantų, kurie devyniais balsais šaukiasi kupletininko, idant tasai pavilgytų aisčių kraujuje pirštą ir nuramintų jų to kraujo troškulį. Panašiai šaukėsi Lozoriaus turtuolis, degdamas pragaro ugnyje. Kas mūs laukia su ta avingalvių pakaita?

Tiesa, su mūsų „kasininkais" ir kitais „specais" yra netvarkos. Su jais kažkaip nekovojama. Okupacijai baigiantis visas kraštas buvo privisęs banditų. Jei jų būt nešaudę, o tik teisę lygtinai, tai jie būt ir po šiai dienai siautę. Teisingumo organai galėtų nuskint porai kasininkėlių kopūstėlius arba privest juos pašokt po sausa šaka tarp dangaus ir žemės tautišką šokį klumpakojį, tai likę „specialistai" pradėtų gerbti svetimą nuosavybę. Kiekvienas avingalvis, nors jo galva būtų didumo sulig spilkos galvute, neparduos jos nė už milijoną.

Tai yra kalbama dėl to, kad tos vadinamos „ironijos" daugiau

nei kasininkų, bet naudos iš jos nėra, o apie jos žalą teks žemiau pakalbėti. Pasirodo, kad mums panašių „kasininkų" labai reikia, nes jei jų nebūtų, tai mes neturėtume dėl ko juoktis, o juoktis miela, smagu ir sveika. Netrukus turbūt susilauksime gatvės aktualijos kupletininkų. Kame jų nėra? Teatre. Radiofone. Smuklėse. Laikraščiuose. Yra net „ironijos" oficiozas. Visur juk reikia rasti naujos medžiagos. Kaltininkai tik du: ponas antstolis ir ponas kasininkas. Yra tiesos — nestinga ir karnų.

Sako, Šiaurės Amerikos darbininkai labai mėgsta įvairias žmogžudystes, įvairius neįtikėtinus atsitikimus. Jie be žmogžudysčių, kaip žuvis be vandens, negali gyventi. Yra laikraščių, kurie daugiau nieko neveikia, kaip tik skelbia būtas ir nebūtas žmogžudystes. Paprastos žmogžudystės jų jau neveikia. Jiems reikia jas paryškint, padidint. Jau nepakanka paprastų kronikos žinių, kad ten ir ten (žinoma, Ramiojo vandenyno saloj) banditas nužudė žmogų, kad ten ir ten žmona nunuodijo vyrą, bet reikia pavartot visą cinizmą, iškratyt visus baltinius ir suskaityt visus kraujo lašus. Parašysi, kad pasiutęs šuo įkando žmogui, bet tai paprastas, tai kasdieniškas reiškinys, tai nei įdomu, nei nepaprasta. Žurnalistas randa išėjimą. Jis parašo, kad ten ir ten pasiutęs žmogus apriejo šunį. Skaitytojas skaito ir džiaugiasi: tikrai nuostabus atsitikimas.

Manome, kad mūsuose bus lygiai taip pat. Kasininkai su jiems prieinamomis sumomis pabėgo. Vargu ar atsiras didesnių. Aferos? Vargu ar galės būti šimtą kartų didesnė, kaip paštinė. Kas tada? Nebus kas mus pradžiugina. Korporantams nusibos alus ir „drulia, drulia" motyvas. Iš nuobodulio karsis vargšė mūsų pakaita. Nuvys žiedai pumpuruose. Juk reikėtų jiems rasti kokią naują pramogą: išleist naują alaus rūšį arba išverst amžino studento Rodenšteino naują dainelę.

Juokas juoku, o reikalas toks: negalima iš tautos žaizdų daryti juoko profesijos.

Teko kalbėti su panašios profesijos žmogumi. Ir šit ką jis sako: man viskas juokinga, aš viską juodinu. Kas tai yra? Žinoma, nihilizmas. Nihilizmas gali būti iš įsitikinimo, nes jis vis dėl to tuo šį tą teigia, o čia nihilizmas iš profesijos. Negalima daryti iš to profesijos. Ta pašaipa žiūri į mus kažkokios gorilos iššieptu snukiu. Ir kas bloga, kad tie, kurie šį nihilizmą skleidžia, dedasi kažkokiais teisybės ieškotojais ir kankiniais, o tie, kurie šiuos

nuodus geria, mano, kad tai gyvybės vanduo, kad balzamas, kad ateities šviesūs spindulėliai.

Tai silpnina tikėjimą aisčiais, o mūsų priešai to ir telaukia. Negali gi tapti mums visa juokinga, nes tada juokingi ir tie, kurie juokina, ir kurie tą juoką širdin deda. Kas bus, kai juokintojų cechas padidės bent ligi tūkstančio narių, o klausytojų ligi dviejų su puse milijono? Turbūt bus linksma gyventi — visi juoksis. Juoktis, žinoma, smagu ir sveika. Visa galima padaryti juokinga.

Čia paminėsime poeto Henriko Heinės pasakymą: ,,Yra taip nelygiai nudailintų veidrodžių, kuriuose net dievas Apolonas (gražiausio kūno sudėjimo) atsimuša taip sukarikatūrintas, jog ima juokas, bet mes juokiamės ne iš dievo, o iš karikatūros''. Kad tai taip būtų. Mes jau, rodos, pradedam juoktis iš Dievo, o iš Jo juoktis negalima. Jei yra juokingų dalykų, taigi galų gale turi būti kas nors nejuokinga, kas nors neliečiama, kas nors šventa. Turi būt kontrastai: balta — juoda, bloga — gera. Mūsų gyvenime galbūt ir ne visa balta, bet jei visa yra juoda, tai gyventi negalima. Nėra tikslo. Reikia palikti nors mažytį šviesų spindulėlį. Sieros ir ugnies vertoj Sodomoj buvo trys dori žmonės, o dėl jų, regis, galima buvo palikt miestą. Jei jūs, kurie juokiatės ir kurie klausote, mūsų gyvenime nematote nė mažyčio šviesaus krislo, jei jo nėra, tai tęskite savo džiaugsmą, nes tada vis tiek Sodoma neišvengs sieros ir ugnies, ir kol ji visai žmonių akyse nesupurvinta, lengviau jai bus žūti, nes gal pasiliks apie ją nors padavimas.

Ironija juokiasi žmonės perėję sielvartą. Jei iš tiesų yra mūsų krašte bloga, tai juk galima dėl jo eiti Sibiran, mirti, kaip vargo laisvės kovotojai ir nežinomi kareiviai, bet iš mūsų kančių, nelaimės, net jei ir galima būtų pasijuokti, tai negalima iš to juoko daryti profesijos.

Kažin ar žino tai mūsų profesiniai ,,teisybės atkasdinėtojai''?

Reikėtų pradėti skirti juokinga ir nejuokinga. Mes tuo nenorime padaryti ydas nepaliečiamas. Jas reikia naikinti, ir ne taip, kaip iki šiol, bet negalima jomis gėrėtis, kaip negalima tautos žaizdų nešti į smukles ir kasyti jomis dėl nuobodulio einančių iš proto korporantų padus.

1935.II.15

AR NEPAKAKTŲ PAŠALO LAUKTI?

Kaune, kai visą metrą žemė įšala, miesto galvos ar kas kitas siunčia bedarbius kalnų ir klonių, grovių ir šlaitų kasti. Reikia manyti, kad Kaunu paseka kiti miestai, kur tik yra vargo ir vargstančių ir, žinoma, kastinos arba ir nekastinos žemės. Tai yra priešinga mūsų senai tradicijai. Mat seniau mūsų žmonės dirbdavo tik vasarą, o žiemą arba jie vyžas vasarai pindavo, arba miegodavo po aštuoniolika valandų per parą. Įšalusią žemę kasdavo tik vienu atveju — jei kas nors iš jų tarpo mirdavo. Gyvas reikalas — ant viršaus nepaliksi.

Įšalusi žemė kasti yra labai sunku. Vasarą jos galima nukasti dešimteriopai daugiau. Kodėl tad ji yra mūsuose kasama žiemą, o ne vasarą? Turėtų būti gyvas reikalas ją kasti, tačiau taip nėra, nes, išėjus pašalui, įpusėtas kasimas paliekamas ligi ateinančio pašalo (kitos žiemos), o dėl to šis dalykas yra nesuprantamas ir keistas. Darbas yra žmogaus paskyrimo veiksmas, darbas žmogų apvalo, tai išeina didelė nesąmonė, kai jauti, kad žmogus turi dirbti nereikalingą darbą. Tai yra pasityčiojimas arba maitojimas paties darbo ir paties žmogaus. Darbo jėga yra tautos arba valstybės turtas ir daug didesnis kaip auksas arba vertybių popieriai, tačiau kažkodėl už išeikvotus pinigus baudžiama, o darbo pajėga tyčia naudojama nenaudingam reikalui. Tam nenaudingam darbui eikvojami pinigai. Kiek per tą keliolika metų šiam reikalui išleista pinigų ir kiek tam reikalui išnaudota darbo jėgos, tai be maža ko būtų pakakę prie Birštono Nemuno kilpą sujungti perkasu. Žinoma, kasant vasarą.

Gyveno kadaise geras ponas, o buvo bado metai ir sunki ir gili žiema. Baudžiauninkai ir karališkieji ūkininkai badu kaip musės krito. Ponas turėjo minkštą širdį, pilnas klėtis ir daug pinigų. Pagailo ponui baudžiauninkų ir karališkų ūkininkų. O darbo dvare nebuvo, nes buvo žiema. Galvoja ponas, ką čia padarius.

Veltui maitinsi — ištvirks žmonės, nenorės darbo dirbti. Pono lauke buvo didelis ežeras, o ežere storas ledas. Ir sumanė ponas ant ežero kranto pastatyti ledo miestą. Pora mėnesių sušilę žmonės dirbo ir pastatė ledo rūmus, o šalčiai nesiliovė. Ponas pastebėjo, kad visų žmonių negalės išpenėti iki derliaus, tai liepė iškasti gilų ir platų griovį. Prie griovio sušaukė visus stačiusius miestą ir pasakė: ,,Gili žiema, žmonės, o ištuštėjo mano klėtys ir mano pinigų statinės. Matot, kad visiems netesėsiu. Tai šit kaip bus. Kas peršoks griovį, tiems duosiu po penkis auksinius pinigus, o kas neperšoks, tiems nieko neduosiu''. Stengėsi žmonės iš paskutiniųjų: stipresnieji, peršokę griovį, džiaugėsi, o silpnieji, griovin įkritę, verkė. Ponas peršokusiems davė po penkis auksinius pinigus, o silpnuosius paėmė maitinti.

Gera pasakoje, nes sunki žiema ne kasmet buvo, o mūsuose įšalusi žemė kasmet kasama. Be to, ponas galėjo statyti ledo rūmus, o mes jų negalime statyti, nes mums daug reikia statyti. Daug reikia darbo jėgos Lietuvai atstatyti. Kiekvienas sutiks, kad galingesnei Lietuvai būtų daug lengviau ir drąsiau gyventi. Mes aimanuojame, kad Lietuva maža, kad silpna ir t.t. Kas gi kaltas, kad ji silpna? O pasirodo, kad tik mes patys. Prieš dešimtį metų buvo pakilusi emigracijos banga. Įdomu būtų žinoti tikras emigravusių skaičius. Reikia manyti, kad dešimtys, o gal ir šimtai tūkstančių. Važiavo bežemiai, važiavo ir žemes palikę, seni ir jauni, svetimu ir savu kaštu. Reikia manyti, milijonus išvežė arba kelionėje išleido. Kiekgi mums iš to naudos? Trečdalis, o gal ir du trečdaliai žlugs, jei dar nežlugo. Reikia atminti, kad keliauja pats gyvastingasis, pats energingasis elementas, o palieka sustumtiniai, be energijos, be iniciatyvos. Kartkartėmis atsirenka tie, gyvastingieji, tai galime tuo būdu lengvai tapti ištižėlių tauta. Būtų kur, tai šiandien, reikia manyti, per metus galėtume nustoti mažiausia trečdalio tautos. Emigracija vyko be plano, be politikos. Išeiviai juk ėjo ten, kur jiems siūlė sunkaus ir skurdžiai apmokamo darbo. Jie ėjo ne draugėn ten burtis, ne pareikšti savo valią ir iniciatyvą, bet prisitaikyti prie svetimų sąlygų, svetimų papročių. Išeiviai eina baudžiauninkauti, eina bučiuoti čiurotą svetimą skverną už nukritusius nuo stalo trupinius. Visa šita į neturtingesnį lietuvį pažiūros gija nuo baudžiavų dar nenutrūko. Mes, užmiršę savo brolius, kaip buvo juos užmiršę mūsų kunigaikščių palikuonys, bajorai.

Atėjo sunkmetis. Vadinamoji krizė. Mūsų kraštan ji atėjo vėliau; kai daugelyje kraštų buvo beveik persilaužusi. Šiandien jau galima aimanuoti, bet krizė dar mūsuose nėra taip aštriomis formomis pasireiškusi, kaip kituose kraštuose. Vienas užsieniuose buvęs pasakojo: „Ko čia jūs rėkaujat krizė? Kai žmonės mirs badu, o valdininkai po pora metų negaus algų, tai bus krizė". Tokia krizė buvo galingoje aukso šalyje Amerikoje. Gal, sakysime, mus ji taip skaudžiai nepalies, bet vis dėlto reikia manyti, kad ji vienais metais nesibaigs. Ilgai sirgęs ligonis viena diena iš lovos neatsikelia.

Mes matome dažnai skelbiamas ūkių varžytynes. Dalis ūkininkų netenka žemės kąsnio. Laikraščiai tačiau rašo ne taip pesimistiškai. Jie sako, kad tai net sveikas reiškinys, nes vyksta atranka. Parduodami ūkiai tik labai apsileidusių ūkininkų. Žinoma, tas dalykas nebūtų baisus, jei mes netekusiam žemės galėtume duoti kito darbo, kuriuo jis galėtų išsiversti pats ir šeimą išlaikyti. Bet jei mes iš jo atimsime žemės kąsnį, kuris jį, gal ir ne taip kaip reikia, bet vis dėlto maitino, ir duosime kasti įšalusios žemės, tai išeis tokia nesąmonė, toks patiems sau naštos krovimas, kad sunku ką nors negudriau ir išgalvoti. Vadinasi, jei laikraščiai turėtų dėl žemės darbininkų atrankos net 150% tiesos, tai vis tiek antroji šios gerovės pusė nusvers pirmąją. Vis tiek išeis į nenaudą.

Eina lietuvis užsienin. Atspėkit, ką jis su savimi nešasi. Gal patyrimą, gal specialybę? Ne. Jis neša tik didelio vargo rankas. Grioviakasys, angliakasys, laivų krovėjas. Jam galvos užsienyje nereikia, tik stiprių pečių ir rankų. Kai tie darbininkai ėjo iš pavergtos šalies, tai dar buvo suprantama ir pateisinama. Juos instinktas vedė už marių esančion laisvėn. O šių dienų veržimasis užsienin yra nepateisinamas. Šiandien lietuvis turėtų eiti kaip laisvos šalies pilietis. Turėtų eiti su protu ir iniciatyva, o ne su vienomis nuogomis rankomis. Leisti brolį bernauti šiandien yra labai negražu ir negarbinga.

O kodėl šiandien eina? Gal duonos trūksta? Gal kita tiek mūsų žemė neišpenėtų? Regis, duonos neturime kur dėti. Gal čia, kaip tame pasakos dvare, nėra darbo? Tikrai mes kita tiek galėtume lengvai išpenėti ir apdengti. Tuo niekas neabejos. Ar tik nebus spragų vertybių pasiskirstyme ir pasikeitime? Darbas yra vertybė, auksu apmokama, kaip ir kiti žemės turtai. Pinigas ateina ir išeina,

o darbas lieka. Darbas patvaresnis. Ar labiau vertiname mes pinigą nekaip darbą? Darbas mūsuose negerbiamas. Biurų darbininkai, vadinamieji baltadarbiai, yra lygiai tie patys bernai. Ir ten darbas eina po prievaizdų priežiūra, kaip kadaise baudžiavose. Nėra darbo pamėgimo, nėra supratimo, nes ir baltadarbiai žiūri į darbą kaip į vergiją, kaip į veiksmą, žeminantį žmogaus orumą. Mūsuose tingėjimas yra žmogaus idealas. Mūsų baltadarbis nežino, kam jis dirba. Pailiustruosime pavyzdžiais. Vienos ministerijos du skyriu. Abiejų skyrių darbininkai, valdininkai, dirba savo skyriui, o gal net tik skyriaus viršininkui. Vienas skyrius ieško kito skyriaus klaidų. Nerasi klaidos, tai girnapusė slėgs širdį, o rasi — bus lengviau, bus gera. Tie darbininkai turi galvoje tik savo skyrių, kartais savo ministeriją, o Lietuva jiems, bent tuo momentu, kai dirba, visai nerūpi. Jei jie Lietuvą galvoje turėtų, tai perpus reikėtų mažiau popieriaus ir rašalo, jau neskaitant paties apmokamojo darbo.

Šaknys yra giliau. Kažkaip mums darbas neįsąmonintas. Mes dirbame kaip bernai, kaip baudžiauninkai, ne sau, bet kažkokiam rūsčiam ir nežinomam „ponui". Paliko tas pats prievaizdos botagas, tas pats klūpčiojimas ir tūpčiojimas prieš poną, tas pats skvernų bučiavimas, o, žinoma, ir ta pati vergija, dėl to ir nėra darbo džiaugsmo. O tai yra tik dėl to, kad mes nežinome, kam dirbame. Šit ir yra giliausia priežastis.

Sodietis dirba sau, jis bent algą ima iš motinos žemės, o valdininkas ima algą iš valstybės aruodo, supilto visų piliečių, visos Lietuvos. Sodietis gerbia žemę: mažiems vaikams draudžia net menkiausiu žodeliu ją įžeisti, nes ji, žemė, yra motina penėtoja. Tokio supratimo stinga mūsų baltadarbiui. Jis yra šimtą kartų bernas. Neširdingas darbininkas, nežinąs net savo „pono". Negalima būtų pasakyti, kad jis nedirba. Dirba, bet nežino kam. Dirba, kad algą moka.

Šita pažiūra į darbą yra iš kažkur atneštinė, dėl to mūsų darbe ir nejaučiama orumo, nejaučiama poezijos. Tai jau prasilenkta su mūsų tradicijomis. Mūsų sodietis sunkiai dirbo. Jis žiūrėjo ne vien į darbo viduję esmę, bet ir į laukuję formą. Kiekviena darbo rūšis pasiliko dainose ir beveik kiekvienas darbo įrankis pagražintas, o tai rodo, kad darbas buvęs suprastas ir mėgiamas.

Šit ir aiškėja, dėl ko mes įšalusią žemę kasame, o kasame, kad nežinome, kam dirbame, kad nežinome, ką dirbti. O

naudingo darbo yra labai daug, mes jam gal net pristigtume savų darbininkų. Gal reikėtų jų kviestis iš Latvijos ir kitų kraštų. Mes ne vien darbo, bet ir duonos (su sviestu ir dešra) nepristigtume. Iš pradžių galėtume sausinti pelkes ir tyrulius. Daryti iš baltaalksniais ir ėgliais apžėlusių ganyklų dirvas, kurios, ypačiai pavieškelėse ir paplentėse, labai nemaloniai akis bado. Tik tam reikalui visų atliekamų darbininkų rankų dvidešimčiai metų nepakaktų.

Kas yra pinigas? Tai popieris arba metalo gabalas, kuris pagal susitarimą yra vertas tiek ir tiek darbo arba darbo vaisių. Jis yra tarpininkas vertybių pasikeitime. Jei yra darbo ir darbininkų, tai pinigų visuomet gali būti. Bent viduje. Vertybėms pasikeisti su užsieniais gali būti pinigai visai kitos spalvos. Gali būti net labai pagražinti, kad mieliau būtų užsienio pirkliui į rankas paimti. Pinigas dirbamas iš popieriaus arba metalo, o pati vertybė kainojama tik darbu. Bent taip turėtų būti.

O vis dėlto mes darbo stingame. Šį pavasarį mes nudžiugome, kad latviai iš geros širdies sutiko paimti pora tūkstančių darbininkų. Ačiū, žinoma, broliams latviams už gerą širdį. Ne su pašaipa, bet nuoširdžiai dėkojame. Bet reikalas toks. Kai buvo laikraščiuose paskelbta ši maloni žinia, tai tam tikros įstaigos (tvarkančios siunčiamus darbininkus) pradėjo atakuoti, sako, čia pusvalakius dirvonuoti paliekami ūkininkai. O darbininkai, regis, siunčiami laukų darbų. Gerai, sakysime, kad broliams latviams reikia tik keleto tūkstančių darbininkų, o jei jų reikėtų tenai dešimtų arba šimtų tūkstančių darbininkų, tai didelė dalis mūsų ūkių paliktų dirvonuoti. Čia žemė ir ten žemė. Kodėl aną galima dirbti, o šią galima dirvonuoti palikti? Gal tenai žemė derlingesnė, o gal darbas lengvesnis? Tas pats. Kaip danguje, taip ir žemėje.

Kitas dalykas. Tas darbininkas, kuriam mes liepiame įšalusią žemę kasti, ten nevyks, nes jis nemoka neįšalusios žemės kasti. Iš to mes nieko nelaimime, o pralaimime daug. Taip eidami mes galime prieiti net tai, kad mums patiems savos duonos nepakaks ir turėsime ją įsivežti iš užsienių. Vadinasi, taip negalima. Tai žalinga ne vien mūsų ūkiui, bet ir mums patiems. Juk nuo to kenčia mūsų tautos ir valstybės garbė. Tuo palaužiamas tautiečių tikėjimas sava tauta ir valstybe.

Parvažiuoja žemaitis iš tų pačių žemaičių gyvenamo Mažosios Lietuvos krašto ir sako: ,,O, Jergoteliau, kokie puikūs keliai tame

Klaipėdos krašte". Jie turbūt ir mano, kad Jergotelis jiems tuos kelius išgrindė. Parvažiuos iš Latvijos darbininkas ir sakys: Latvijoje — tai ūkininkai. Nebernausiu, kaip gyvas, šiems mūsų blusiams.

Ši yra didžiausia blogybė. Ji pažeis mūsų tikėjimą Lietuva. Ji silpnins mūsų jėgas. Darbininkas klūpčios prieš latvį (latvis, žinoma, to nereikalaus) ir parsineš legendą apie stebuklingą latvių žemę ir panieką savam kraštui. Grįžęs lietuvis pradės savo čia likusį brolį „leišiu" vadinti.

Tai yra gėda mums. Gėda, kurią reikia nieko nelaukiant nusišluostyti nuo kaktos. Argi mes dauginsimės tik eksportui? Laisvas lietuvis negali būti nutautinimo medžiaga. Jam reikia kurtis viduje, taip kurtis, kad nereikėtų eiti bernauti. Kai kiekvienas žiūrės, kurion šalin bėgti, mes negalėsime eiti priekin. Tautos dezertyravimą patiems organizuoti negalima. Gal šis dalykas nėra lengvai sprendžiamas, bet negalima sakyti, kad tik šis vienas yra sprendimo būdas. Svarbiausias dalykas, tai žemę reikia kasti vasarą, kada jinai minkšta, o ne žiemą, kada įšalusi. Tam reikalui reikėtų sušaukti visas turimas galvas, kad galvotų ir išėjimo ieškotų. Kad sutapatybintų abu žmonių padarytu darbu: juodą ir baltą. Reikia darban įdėti turinį. Pakaktų jau, rodos, bernauti. Juk mes patys sau turėtume dirbti. Tuomet nebūtų skirtumo tarp juodojo ir baltojo darbo. Tik tinginio, tik neširdingo darbininko darbas yra juodas. Tai turėtų būti pirmame mūsų darbo plano skirsnyje įrašyta. Kol bus laukiama pašalo, tol mes nematysime ateities. Valstybei būtina rasti darbo visiems piliečiams, o duonos patys ras. Tiesa, yra daug sunkumų, ne nuo mūsų pareinančių, bet reikia veikti, reikia galvoti, nes iš dangaus planas nenukris. Visi planai yra žmonių suplanuoti ir žmonių įvykdyti. Tik reikia pradėti, tik nereikia laukti pašalo.

1935.V.15

VAISIŲ SULTYS

Senovės lietuviai pakalbėdavo pakalbėdavo ir išgerdavo. Sunku ne istorikui pasakyti, kiekos laipsnių stiprumo buvo senovės lietuvių midus. Žinoma, jis buvo stipresnis užu vaisių sultis. Biblija pasmerkė senelį Onaną, ir reikia manyti, kad po dvidešimties metų mūsų kronikininkas pasmerks blaivininkų vadus, kurie į tradicinę stiprių gėrimų taurelę prisipylę acto, atmiešto tulžimi, profanuoja senovės lietuvių šūkį: „Na, tai išgersim! Būk sveikas!" Senovės lietuviai, nugėrę midaus, klausdavo vieni kitus: „Na, tai kur josim: į Kijevą ar Naugardą?" Žinoma, ir jodavo. Mes nesiūlome dabarties lietuviams nei senoviško midaus, nei dūmu dvokiančios naminės. Siūlom blaivų vandenį, ir tai tik tuomet, kai jaučiam jo reikalą, kai ištroškę. Apie vaisių sultis mes tik tiek galime pasakyti, kad Dievulis baudžia ne vien blogus darbus, bet ir blogas mintis.

Vaisių sultis gamina ne vien blaivininkai, bet ir laikraščiai, ir kalbėtojai. Kalbėtojai pakalba ir užkimsta, po to suvilgo burną vandeniu ir vėl kalba. Kalba jie, žinoma, apie kultūrą. Kultūra gi plati: be galo, be krašto. Priverstinis krašto švietimas negailestingai naikina analfabetus, o pradžios mokslą baigę paaugliai pradeda gert naminę ir šaukt: „Duosim Ilickui, duosim Tamaškai!" O nesutikę nei pirmo, nei antro, apkulia pirmą sutiktą. Tėvai, žirų pamokyti, keikia kalbėtojus ir raštingumą. Mokslas ir pažanga brangu! Kitas, aiman, kokį ūkį prarado. Šviesa pravertė Rimšai, bet ne rokiškėnams. Matyt, saldžią burną turėjo tas ponaitis ir gražiai ateitį vaizduot mokėjo, kad rado tiek draugų ir „draugiškų vekselių". Čia, žinoma, turim reikalą su piktos valios žmogumi, kuris piktam naudojo savo viengenčių raštingumą, bet tokie reiškiniai žmones nuteikia prieš kultūrą. Sodietis kaltina gi ne vien Rimšą, bet ir pažangą: būčiau buvęs

neraštingas, būtų neapsukęs. Šis pasakymas nėra taip juokingas, kaip atrodo. Kam jam raštingumas — juk jam raštas nereikalingas. Skaityt, kas kita. Yra reikalas: maldaknygė, laikraštis, varžytynių skelbimas. Raštu ne ką veiksi. Išlaidų-pajamų knygelės neturi. Ir tai yra išganymas. Šiek tiek rizikos, kaip kortom lošiant. Žinot iš anksto, kad visas metų darbas niekais nueis, kad metus sunkiai dirbsi ir tik per metines šventes galėsi šiltą vandenį saldinti sacharinu. Geriau to nė nežinot ir lošt aklon. Netrukus mūsų sodiečiai pradės netikėti laikraščiais, radiju ir agronomais, o škaplierininkai net dešimtis tūkstančių per metus parduos ,,šimtmetinio kalendoriaus" ir *Mikaldos pranašavimų*. Paklausys radijo, paskaitys laikraštį, susidės agronomų išmintį galvon, o parėję namo, atvers ,,šimtmetinio kalendoriaus" puslapį, kur išbraižytas ratas su Saliamono galva ir mėtys miežį, spėdami ką sėt: linus ar avižas. Kas radijas — jis spėja tik prieš dvi tris dienas, o senelė prieš lietų pusiauju skundžias prieš dvi savaites, gi šimtmetinis kalendorius visam šimtui metų. Pigiau, o jei suklysta, tai ir radijo pranešimai apvilia kartais aklai juo tikintį sodietį.

Mūsų sodiečiai nė kiek netamsesni, kaip Vakarų Europoj. Jie dar kai kuriais atžvilgiais šviesesni. Mat juose išliko senoji aisčių kultūra, be to, jie pasiruošę šviesą priimti. Tai gali paliudyti jiems skirtų laikraščių tiražai ir didelė ūkio pažanga. Jie agronomais tikėjo kaip šimtmetiniais kalendoriais. Pasiaukojimo pavyzdžius galėtume dėt į chrestomatijas. Šalia menkos trobelės pavyzdingas kiauliatvartis. Skurdžiai vaikams juodos duonos žinduką burnon grūdo, o paršiukus pienu girdė. Keista, paršiukas didesnėj pagarboj kaip vaikas. Žodžiu, tik reikia mokėt prie sodiečio prieit, o jis pats užsidegs ir stebuklus darys.

Bet buvo daroma viena didelė ir pagrindinė klaida. Sodiečiams buvo siūloma padaryti jų ūkio santvarkoj šimto metų pažangą, o jų galvojimo būdas ir pats kultūros lygmuo paliktas tas pats. Svetur sodiečiai tą patį pažangos tarpą ėjo per šimtą metų, o mūsiškiai padarė jį per dešimtmetį. Nuo šimtmetinio kalendoriaus iki chemiško dirvos tyrimo didelis laiko tarpas.

Blogybė mūsų sodžiuje yra tik ta (bet tai ne jų kaltė), kad jie anksčiau šventai tikėjo ,,šimtmetiniu kalendorium" ir *Mikaldos pranašavimais*, o vėliau, t.y. dabar, laikraščiais. Jie į laikraščius žiūrėjo kaip į apokalipsį.

Kai pradėjo pasaulyje reikštis krizė, laikraščiai džiūgavo, kad mūsų kraštas vienintelė oazė, salelė, kur krizė neužsuko. Iš to galima buvo susidaryti labai šviesi iliuzija, kad mūsų kraštas iš tiesų laimingas ir kad jin krizė niekad neateis. Šit sodiečiai ir nebuvo pasiruošę sunkumų sutikt.

Kas iš to pamokoma? Pažanga buvo tvarkoma iš lauko, o iš vidaus aklai ėjo. Sodietis negalvojo, nes pasitikėjo gyvu ir spausdintu žodžiu. Kitas psichologinis sodiečių ir iš sodiečių išėjusių šviesuolių momentas, tai jie labai greit užsidega, bet greit pavargsta ir daros abuoji.

Vienas prancūzų pulkininkas yra pasakęs, kad inteligentai kareiviai didžiajame kare lengviau galėjo pakęsti alkį, skurdą, ligas ir parazitus, nors jie ir gležnesnio kūno sudėjimo kaip sodiečiai. Tai labai galimas dalykas. Dvasia palaiko kūną.

Teko matyti Kaune ,,eucharistinį kongresą'' ir jaunuosius ūkininkus. Eucharistininkai ėjo giedodami ,,Todėl nebijome, kad ir žemė drebėtų ir kalnai virstų į marių gilumas'', o jaunieji ūkininkai žygiavo tylėdami. Nežiūrint giesmės ir gilaus tikybinio jausmo, ėmė kažkoks siaubas. Jautei dar baudžiavų nukamuotos ir krizės pribaigtos Lietuvos nuovargio ir skurdo paradą. Kažkokių didelių šermenų, didelių laidotuvių nuotaika. Rodės, kad ši didelė eisena nueis ir negrįš. Kažkaip artima ir sunku. Jaunieji ūkininkai ėjo tvirtu žingsniu. Jie ėjo į ateitį. Jų ateitis gal lygiai sunki, bet daug juose tikėjimo. Su jais galima bus ateityje daryt stebuklus.

Kažin , ar JŪR rateliai turi bibliotekas? Kad jie turi bandomuosius laukelius, tai žinom. Kad jie augina ,,didžiausius'' cukrinius runkelius, mes žinom, bet ar jie skaito: Vienuolį, Biliūną, Krėvę, Šekspyrą, Tolstojų. Greičiausiai tik Žemės ūkio rūmų leidinius. O tie patys Žemės ūkio rūmai galėtų jiems pagamint ir tokios literatūros. Agronomai, žinoma, patys nemėgsta tokių dalykų, bet jauniems ūkininkams tai lygiai reikalinga, kaip ir ūkiškos žinios.

Ką padės Vienuolis? Juk jo apysakose nėra nieko apie bandomuosius laukelius, sėklas, mineralines trąšas, piktžolių naikinimą ir kitus ūkiškus dalykus.

Bet kas taip manydamas kultūrina sodžių, tas vis dėlto daro pagrindinę klaidą. Niekas, nesukultūrinęs ūkininko, ir paties ūkio negalės sukultūrinti. Toks darbas yra panašus į vaisių sultis. Sako, vaisių sultys maistingos ir nekenksmingos. Tegu jos tokios ir

būna. Bet kas iš to? Už tą pačią kainą galima daug maistingesnių dalykų pirkti. O gert jas tik dėl to, kad jos sveikatai nekenkia, tai yra tas pats, ką smėlio košelę virt. Yra žaidimas slapukais, o čia žaidimas girtuokliais. Lygiai negalima žaist kultūra, o reikia ją daryt.

Sodietis mato agronomą bandomojo laukelio žemę keptuve bekepantį ir sako: ,,Gera jam tiek kept, bet tegu jis iškepa visus mano penkis hektarus!" Prašome sugriaut jo sprendimą, nepakeitus viso jo galvojimo būdo. Jis dirbs, augins bekonus, bet loš aklon. Pasiseks — išeis! O vis dėlto jis turėtų būti tikras savo darbu. Kartais sodietis nusiperka brangią ir ne savo ūkiui mašiną. Kam jis tai daro? Pasididžiuot prieš kaimyną. Jam ji naudos neneša, bet yra kuo pasididžiuot. Netikslu ir nepelninga, bet tegu pažiūri visas sodžius. Būna net tokių reiškinių. Sodietis turėjo giminių, kurie jam iš užmario dolerius siuntė, o tuomet kaip tik ūkio mašinų buvo mada, tai nusipirko arpą, fuchtelį ir trejerį, bet javus, kaip jo seneliai, ranka vėtė. Ranka, girdi, geriau grūdus atskiria. Padarginėj stovi nenaudojamos mašinos, bet miela, kai kaimynai, lyg zoologiškan sodan, įeina pažiūrėt. Atsirado keistuolis, kuris užsigeidė kūkalius iš kviečių išvalyt, bet javus nevalytus parsivežė. Apdulkės, girdi, trejeris, tai niekas nenorės į jį pažiūrėti. Užvažiuos tokin ūkin agronomas ir apsidžiaugs, bet, pamatęs tiekos javų valymo mašinų savininką grendime šluota klastantį nuogrėbas, supras laikraščių daromas klaidas. Mašina ne papuošalas ir ne dirvoj rastas akmens kirvukas. Kitas vėl stato pavyzdingą tvartą. Ne pagal savo ūkį ir gyvulius, bet pagal planą, kurį laikraščiai su pašalpa siūlo. Gausiu pašalpą — tegu kaimynas dantį griežia ir pirštus kremta. Gi tvarto paskirtis ne kaimynui trotinti, o gyvuliams laikyti. Pati pašalpa nustoja tikslo. Menkai pagerės jo šerninės žiemkentės, jei jis pavyzdingam tvarte jas liuobs arklių mėšlu. Patys agronomai, žinoma, yra matę tokių reiškinių. Tai yra kultūros ir nekultūros mišinys. Tai yra tos pačios vaisių sultys, kurios ne tik kad nekenksmingos, bet dar maistingos, tik, žinoma, ne pagal savo kainą. Nekaltas žaidimas girtavimu. Šiokia tokia iliuzija. Pilna iliuzija, nes prakeiktai rūgščios, tai išgėrus reikia būtinai suraukt veidą ir pasipurtyt. Panašiai kaip nuo stipriai prisvilusios naminės. Ar ne geriau tuomet tyras vanduo, bet, žinoma, jo nenorėdamas negersi. Neprievartausi pats savęs, nes tai ne vaisių sultys.

Su pavyzdingu tvartu atsitiko dar blogiau. Sodietis jį statė, kai kitur pradėjo jau reikštis krizė. Savų pinigų jis neturėjo, bet tikėjo pašalpa ir gerais metais. Pašalpa skolos nepadengė. Liko skola ir tuščias tvartas. Kaimynas šypsosi, o vargšas sodietis čiulpia pirštus ir keikia ne krizę, bet laikraštį. Metai vis tamsyn. Ką daro ūkininkas? Visa pigu. Nėr iš ko skolų mokėti, nėr už ką degtinės pirkti, o dabar jis jos, ne vandens ir ne vaisių sulčių, pasigedo. Pavyzdingam tvarte yra virtuvė ir didelis katilas. Pritaiso prie to katilo sulankstytus vamzdelius, užraugia raugą ir širdį ramina. Vienam gert pabosta. Šaukia tą patį kaimyną, kuriam tvartu ir pašalpa įgilt norėjo. Abu geria ir kažką rūgoja: dangų, žemę, krizę, laikraščius ir tą pačią naminę. Karti, bjaurybė, kaip likimas.

Šit tragedija, kuri savo žiauriu pirštu palietė ne vien čia aprašytus keistuolius, bet ir tikrai pažangius ūkininkus. Kas kaltas? Kalta, žinoma, krizė, bet ir dar kai kas kaltas. Kaltos vaisių sultys ir, kaip tamsią vidurvasario naktį nuo žydkapių pakilusi fosforinė šviesa, kultūros iliuzija. Jei sodiečio galvosena būtų priderinta prie pavyzdingo tvarto, tai jis būt nepalūžęs. Gal būtų griebęs šiaudo, bet ne degtinės.

Kas kaltas? Kalta, žinoma, krizė, bet kalti ir mes, šviesuoliai, neseniai iš to pat sodžiaus atėję. Mes norėjom pagyvent tranais, o brolius palikt darbo bičių rolėje. Gal ir mes nekalti, o kaltas likimas, kurio pasėkas, gal tik ne taip dar žymiai, patys pradedame jausti. Įvyko mūsų mokyklose aiškinama graikų tragedija su peripetijom, atoveiksmiu ir atpažinimu. Mes manėme, kad 30.000 galvų galvos, o penki milijonai rankų dirbs, ir bus gerai, gi reikėjo padaryti taip, kad visos rankos būtų išmokę dirbti ir visos galvos galvoti. Mes maža tauta ir kaip niekas kitas iš keturių beveik pusių priešų apstota, tai mums reikalingos visos galvos ir visos rankos. Juk reikia pripažint, kad mes visa iš sodžiaus imame, ką jie buvo atsiekę (didelę aisčių giminių kultūrą) ir ko siekia (medžiagiškas gėrybes), tačiau ar mes tiek savo pasiektų dvasiškų gėrybių jiems atiduodame? Ar yra proporcija vertybių pasikeitime? Gal mes darėme klaidų be piktos valios. Apie tai kalbos negali būti — mes gerbiame ir mylime sodžių, mes negalėjome kirsti tos šakos, ant kurios patys sėdime. Gyvenimas visada žiauriai moko. Bet tai tegu bus pamoka. Pamokoma pamoka. Medžiagiška kultūra ir gerovė turi lygiai augti su

dvasiška kultūra ir dvasiška gerove. Lygus vertybių pasikeitimas. Imi ir duok!

Kažkoks keistuolis vienoje apylinkėje rinko statistikos žinias apie mokančius skaityti, nemokančius ir pamiršusius. Pasirodo, kad gražus nuošimtis yra pamiršusių. Ką tai reiškia? Vadinasi, įgytų žinių nerado reikalo gyvenime vartoti. Pamiršę yra biasesni už nemokančius. Su skaitymu pusė bėdos, nes dabar jau sunku pamiršt skaitymą: laikraščiai ir kita skaitoma medžiaga kiekvienam prieinama, bet raštas dar gali būt kol kas nereikalingas. Kam tuomet be reikalo vargintis ir kaštuotis? Vadinasi, ir vėl vaisių sultys. O apie tai reikia pagalvot. Reikia padaryt taip, kad, išmokęs rašto, nors, pav., mėnesį kartą rastų progos parašyti nors du žodžiu, nes kitaip pamirš ir nueis niekais treji ar ketveri tam reikalui sugaišti metai. Reikia rast glaudaus bendravimo būdai. Sodietis privalo duot šviesuoliui, ką turi, o šviesuolis sodiečiui. Apie tai reikia labai rimtai pagalvoti ir nedelsiant pradėti. Juokinga, kai blaivininkai, sudaužę stikliukus su vaisių sultimis, sako: ,,Na, tai išgersim! Būk sveikas!'' Mat kai girtas žmogus juokus krečia, tai nors ir negražu, bet natūralu, o kai blaivas kvailioja, tai tikrai juokinga. Blaivininkai, žinoma, gali daryti nekaltus juokus, bet ir jiems galima patarti gerti tyrą vandenį, o sodžiaus ,,vaisių sultimis'' girdyti negalima, nes tai jau rimtas dalykas.

Prie gerų norų galima visko pasiekti. Sodiečiai nepagadinti, iš jų mes galime susilaukt didelio pasiaukojimo, o tai mums labai reikalinga. Kuriais keliais, kuriais būdais reikia mums sodžiun eiti, manome, atspėti nėra taip sunku. Ten reikia šviesos ir širdies. Kiekvienas, kiek turi, kiekvienas, kiek gali. Atsiras bendra kalba ir bendras džiaugsmas arba kad ir sielvartas, bet pakaks tik to, kad tas džiaugsmas arba sielvartas bus visų vienaip ir lygiai jaučiamas.

1935.III.14

TRADICIJA

Visos trys šiandienykštės mūsų gyvosios kartos yra pergyvenusios tiek daug didelių sukrėtimų ir tiek pasikeitimų, kiek turbūt visame mūsų istorijos bėgyje trims kartoms neteko pergyventi. Juk mūsų (dabartinio jaunimo) senelių akyse įvyko: baudžiavų panaikinimas, didysis Europos karas, nepriklausomybė, žemės reforma ir daug kitų smulkesnių įvykių, kurie visą mūsų gyvenimą dideliais šuoliais pastūmėjo priekin. Nuo tamsaus baudžiauninko iki sąmoningo savo laisvos valstybės piliečio mus skiria be trupučio aštuonių dešimtų metų tarpas. Tai, galima sakyti, tik vieno žmogaus amžius. Su baudžiavos panaikinimu mūsų gyvoji tautos dalis (sodžius) išėjo viešan gyveniman, o anksčiau, nors istorija ir buvo marga įvykiais, tie įvykiai pačios tautos nepaliesdavo. Buvo, sakysime, švedų ir prancūzų karai, bet jie, kaip laikiniai sukrėtimai, paliko tik legendų, o Lietuvos-Lenkijos valstybės žlugimas mūsų sodžiui net mažiausio įspūdžio nepadarė: pasikeitė tik ponai, o gyvenimas liko toks, kaip buvęs. Reikia manyti, kad prieš minimas tris kartas mūsų gyvenimas labai lėtu tempu keitėsi. Jis žengė atgal. Istorija mums sako, kad nutautusi tautos dalis, bajorija, nuolat išsikovodavo sau naujų laisvių, o baudžiauninkų gyvenimas nuolat sunkėjo. Švietimu, be to, nieks nesirūpino. Visa tai turint galvoje, reikėtų manyti, kad mūsų gyvenimas vyko per amžius nusistovėjusiuose rėmuose, ir gal jie, tie rėmai, stiprėjo, gal tobulėjo formos, tačiau niekas iš pagrindų nesikeitė. Ir nebus paradoksas, jei pasakysime, kad devynių dešimtų metų amžiaus senelis mums galėtų puikiausiai nupasakoti mūsų sodžių prieš švedkarį. Nuošalesnėje vietoje dar ir šiandie mes galime rasti dūminę pirkią. Mūsų seneliai, be to, medinėmis žagrėmis (jaučiais) laukus arė. Netenka abejoti, kad panašiose pirkiose gyveno mūsų sodietis švedkarių laikais ir panašiomis žagrėmis draskė motinos žemės velėną.

Tik po baudžiavų panaikinimo mūsų gyvenimas dar kitėjo labai lėtu tempu, mat žmonės tebegyveno sodžiuose, kur seni žmonių bendravimo papročiai liko tie patys, o sodžių skirstymas viensėdžiais senas žmonių bendravimo formas pakeitė iš pašaknių. Mūsų sodžius buvęs ypatingas. Pasakymas ,,mes — lietuviai'' — labai nesenų laikų padaras, žinoma, turint galvoje sodžių, apie kurį čia ir eina kalba. Senos valstybės niekas neminė. Piliakalnių padavimai, nors ir susieti su vieta ir tikriniu vardu, jau tapę gryna pasaka. Vadinasi, gyvoji mūsų tautos dalis buvo atšokus nuo oficialinės istorijos ir gyveno siaurutėliuose sodžiaus rėmuose.

Senlietuviškos dorovės normos mūsų sodžiuje išliko iki paskutinių dienų. Bendri darbai, džiaugsmai ir sielvartai. Sodžius gyveno lyg taiki didelė šeima. Dalindavosi druska, raugu ir puodu. Kiekvienas mažiausias įvykėlis buvo lygiai viso sodžiaus pergyvenamas. Sakysime, Galinienės našlės tvarte atsirado veršiukas. Ji gyvena pačiame sodžiaus gale. Kaimyno vaikas matė veršiuką — žalas. Na, vaikas ir bėga per viso kaimo trobas: pravers duris ir uždusęs šaukia: ,,Teta, teta, teta'' ... ,,Teta'' ir klausia: ,,Ai, kas, vaikeli, gal dega?'' Vaikas, kiek atsitokėjęs, pasako: ,,Teta, Galinienė turi veršiuką — žalas''. Tiek tepasakęs, užtrenkia duris ir bėga į kitą kiemą.

Sodžiaus tradicija sena. Senlietuviška. Tai ir bus dainose minimos ,,brolelių ir seselių'' gadynės liekana. Visas sodžius dalyvauja kiekvieno savo nario krikštynose, vestuvėse, šermenyse ... Vieni kitiems skerstuves išnešioja ir t.t.

Anksčiau buvo pasakyta, kad lietuviai lietuviais vadintis neseniai tepradėję. Tai jau daugiau bajorų ir raštijos iškeltas dalykas. Lietuviai mėgę vadintis sodžių vardais: vilionys, šilėnai, vaiguviškiai, užgiriečiai. Ši formulė įėjo metraščiuosna ir suskaldė senovės lietuvius giminėmis, o, reikia manyti, tų giminių nė būt nėra buvę, gi jei šiandie yra skirtumo tarp ,,atskirų giminių'' kalbos ir būdo, tai čia greičiausiai bus kaltas ne ,,giminingumas'' arba ,,svetingumas'', o tik skirtinga svetima įtaka. Prieš pirmuosius rašto paminklus mūsų giminės gerokai kaimynų buvo aplamdytos. Mes, kaip naivus penkerių metų vaikas, vis dar tikime įvairiems mokslininkams, kurie tvirtina, kad šiame palyginti nelabai erdvame žemės plote galėjo sutilpti keliolika ar net keliasdešimts ,,aisčių giminių''. Jau lengviau patikėt prūsų

„karaliams" ir „karalijoms", tik jų buvę ne du šimtu, kaip raštai rašo, o keletas ar net keliolika tūkstančių.

Su vienasėdžiais baigsis ir senlietuviška sodžiaus tradicija. Baigsis neoficialioji mūsų tautos istorija ir kultūra. O kaip greitai visa keičiasi. Keičiasi ne vien dainos, bet ir pats žodynas. Kryžių ir koplytėlių medžio drožinius pakeitė metalas ir parforas. Sodžius pasišovęs pažangon. Sodžiaus gražbylys gali jau papasakot pikantišką Bokačio novelę, o dainininkas gali jau užtraukt net beveik ariją. Juokas juoku, bet senos dainos jau ne taip dažnai dainuojamos kaip seniau. Aiškus dalykas — mūsų daina yra žodinė bei melodinė mistiškos apeigos dalis. Mūsų daina tampriai surišta su apeiga, dėl to nuo jos negali būti atskirta. Be apeigos negali jinai būti dainuojama arba, teisingiau sakant, giedama, nes kiekviena daina turi mistinės prasmės. Gyvenimas pakito — pakis ir dainos. Šit dėl ko šiandie jau sodžiuje dainuojamos rašytinės dainos: *Į Vilnių, į Vilnių, Pirmyn, pirmyn — trimitai šaukia* ir t.t. Tiesa, šalia to gali išgirsti ir čigonišką ar ispanišką romansą apie rafinuotos meilės jausmus ir gitarą. Gali išgirsti ir net tokių perlų: „Vai tu, motin motinėle, ką tu padarei, kad tu savo dukterėlę kliōštoriun varei". Su tuo, žinoma, kovoti negalima, nes tai, matyt, diktuoja pats gyvenimas. Jų bijoti nereikėtų, nes šalia kokios svetimos dainuškos dainuojamos ir rašytinės, kurios, reikia manyti, paims viršų ir nustelbs svetimas.

Vadinasi, turėdami galvoje besibraunančius į mūsų gyvenimą naujumus ir tų naujumų įtaką mūsų papročiams ir būdui, turėtume bent stengtis visus tos senlietuviškos kultūros paminklus užkonservuoti rašto paminkluose. Tiesa, yra renkama tautosaka (dainos, raudos, pasakos, patarlės, mįslės ir kita) ir tautodailė (kryžiai ir puoštinė namų reikmenė), kur atsispindi mūsų siela, papročiai ir būdas, bet pats svarbiausias dalykas žus — žus mūsų tradicija, gi be jos nebus aiški ir pati daina. Senlietuviškoji tautosaka buvo įpinta gyvenimo misterijon. Graikuose buvo jau kitaip, ten daina buvo iš gyvenimo perkelta teatran, ir žmonės buvo ne dainų dalyviai, bet stebėtojai, o mūsų visa tauta, lyg didžiulis antikinio teatro choras, dalyvavo nuo gyvenimo neatskirtoje aukos apeigoje. Tradicijoje tautos moralė, teisynas ir meno bei kulto normos. Mažiausias žmogaus krustelėjimas aiškinamas tradicija. Žinoma, dalis tai tik prietarai, bet dalis ir didelio gyvenimo patyrimo. Visa tai reikėtų surašyti,

nes netrukus dings. Tautosakos rinkėjai daugiausia renka tik tikrąją tautosaką: dainas, pasakas. Pasakos dažniausiai su klaidžiojančiais siužetais (bendrais Europai ir Azijai). Bet yra trumpų ,,tikrų'' atsitikimėlių, kuriuose atsispindi mūsų gyvenimas ir mūsų siela.

Ak, ir ta pati tautosaka renkama be sistemos ir be plano. Šis dalykas šaukiasi išklausymo. Kadais tautosaką rinko rimti žmonės. Net kunigai ir profesoriai. Šiandie renka du tipu: užsieniuos baigęs mokslus daktaras ir tautosakos rinkėjas — profesionalas. Daktaras pirštinėtas, baltom kelnėm, o per petį dar elegantiškai persimetęs fotografijos aparatą su automatišku mygtuku, idant galėtų su tautiškai tam momentui pasipuošusia dainininke ant priekletiės nusifotografuoti. Profesionalas, kaip perkūnsargių agentas, tautosaką renka dviračiu raitas: senu apsiaustu, pusnuogis. Žinoma, čia aptartos ne ydos, nes juodu abu turi vieną ydą: laikinai užklysta sodžiun, pakvočia sodiečius ir vėl dingsta. O kas gi, staiga užkluptas, pasakys, ką per visą amžių išmoko ir patyrė.

Tautosakai rinkti yra vienas būdas, tai suomių tautos epo rinkėjo ir *Kalevalos* dorotojo Elijo Lenroto būdas. Jis gerą amžiaus dalį gyveno kareluose, kur iš atminties išmoko daugybę rūnų — giesmių. Bet toli eit nereikėtų, nes ir mes turėjome vieną tautosakos rinkėją — Antaną Jušką, kuris dainas ir raudas rinkęs tik dviejose vietose: apie Alsėdžius ir apie Veliuoną. Turime Katkų — vienintelį rinkusį tradiciją.

Daug pradžios mokyklų mokytojų gyvena pačiame sodžiuje, bet tuo nepatenkinti pasostinėn ar miesteliukan skverbias, nes ten gyventi atrodo sunku ir negalima. Tai įvyksta dėl to, kad žmogus neranda kuo užkišti atliekamų gyvenimo spragelių. Mokytojai, rinkdami tradiciją, galėtų nuveikti didelius darbus, už kuriuos būtų dėkingos ateinančios kartos. O svarbiausia tai žmogus galėtų rasti sau tikslą, galėtų savo gyvenimą padaryti turtingą ir prasmingą. Kas yra tradicija, tai papročiais (gyvenimo patyrimu) nusistovėję viso gyvenimo sričių įstatymai. Susipažinti su tradicija galima paskaičius Katkaus *Balanos gadynę*.

1935.VII.8

KATA-STROFA

Knygai dar kažko stinga. O nesinorėtų, kad jinai kaip kalnų traukinys, nepastebėjęs staigaus pasisukimo, nukristų nuo bėgių bedugnėn, mat ją rašant prabėgo net treji mūsų gyvenimo metai. O atrodė, kad bėgo miškai ir laukai, kad skubėjo telegrafų stulpai vielomis braukydami aprasojusį vagono langą, kad, kaip sraunus upelis, tekėjo pabėgiai, gi pats traukinys stovėjo. Tai buvo iliuzija, lyg pro vagono langą įsižiūrėjus į pabėgius. Gaila kažko. Tų trejų metų? Tyloje užgesusio šios knygos šauksmo?

Užklumpa mane susirūpinusį draugas ir dar prideda, kad šios knygos skaitytojai skaityti nemoka. Te tau, kad norėjai! Ak, ir aš pats tai buvau pastebėjęs. Vadinasi, rašytojui daug sunkiau kaip traukiniui su girtu personalu..

Andai tūli mūsų laikraščiai koliojo tuos, kurie laikraščių neskaito, bet kaip juos iškoliosi, jei jie neskaito. Iš tiesų tie, kuriuos gyniau, skaityt nemoka, o tie, kuriuos bariau, visai neskaito. Ar tik nebūsiu pats anų laikraščių klaidą pakartojęs? Kas ją skaitys? Gal tu, mielas skaitytojau? Bet tu lygiai taip pat manai, kaip knyga mano. Vadinasi, aš veltui norėjau su ja, kaip savu krauju suvilgyta skepetaite, užbėgti už akių aklo likimo stumiamam garvežiui ir parodyti ją kaip pavojaus ženklą.

1935.IX.20

APIE LAIKĄ IR ŽMONES

PAPILIO ARAS

Visa, kas negrįžtamai pasitraukia — laikas ir žmonės — nusidažo ypatingomis spalvomis. Kai pamanau apie laiką, man gaila jo, ir gaila ne dėl to, kad jisai nebegrįš, bet kad aš jojo, rodos, nemačiau. Kai prisimenu žmones — jųjų daugio jau nėra, — jaučiuosi kaltas, kad nemokėjau jų tinkamai pažinti ir įvertinti...

Mane imdavo juokas, kai mano senelis, baigdamas devintąją savo amžiaus dešimtį, sakydavo: „Ar seniai čia aš papravieniais be kelnių bėgiojau!.." Keista toji žmogaus laiko nuovoka, ir kaip ji prasilenkia su laikrodžiu ir kalendoriumi.

Štai dabar žiūriu į amžinai nurimusio Kazio Binkio fotografiją ir matau jį basą einantį su meškere Daugyvenės krantu. Girdžiu jo ir savo balsą. Jis atsisėda ir traukia iš tarpupirščio rakštį. Kojos visos suskirdusios, subraižytos. Ir sakau jam:

— Žinai, Kazimierai, jei aš valdyčiau Lietuvą, tai uždrausčiau žmonėm vaikščioti basiem...

Jis į mane pažiūri ir sako:

— Eik tu! žmogus sukurtas vikščiot basas... Dievas vaikščiojo basas... apaštalai vaikščiojo basi... visi geri žmonės vaikščioja basi...

Tai pasakęs, jis vėl visu uolumu grūmėsi su rakščiu. Galop jis jį išplėšė. Toje vietoje išsirito juodas kraujo rutuliukas. Jis jo net nenušluostė. Pakilo, paėmė meškerę, ir abu filosofuodami brovėmės per karklų ir juodalksnių krūmokšnius...

Taigi kai prisimenu laiką, noriu visus tuos šaunius ir mielus žmones šaukti vardu, pavarde ir laipsniu.

Jie šiandien jau stovi debesyse. Stovi šalmuoti, žvilgančiais nertiniais šarvais, auksu adytomis kapomis ir olimpiškai giedriomis šypsenomis. Juos prisimenu kitokius: paprastus, graudžius, nerimtai linksmus, išdidžius, smarkius ir nusilenkusius iki žemės.

Kartą Šv. Petro aikštėje laukiau pasirodant balkone šventos atminties popiežiaus. Pro Maltos riterius, kardinolus, vienuolijų generolus, vyskupus, vėduotojus, po dideliu baldakimu ir aukšta tiara keturiese išnešė soste nusilpusį Bažnyčios Galvą. Ir man tada šovė mintis: ar nebūtų teatrališkiau, jei popiežius imtų ir pasirodytų kasdieniškoj eilinio kunigo sutanoj... Vargu, nes žmonės valdovus įpratę matyti iškilmingoj prabangoj ir didingose mizanscenose. Viena yra žmogus, kita pareigos. Menininkas visada žmogus, ir net kai vaidina, yra žmogus. Jų gyvenimas yra to paties meno dalis. Kai menininkas pasitraukia, atsiskiria gyvenimas nuo meno, kaip siela nuo kūno. Tada mes jų pasigendame.

Atsimenu Maironį, Jakštą, Tumą... Eidavo Maironis, Jakštas ir Karevičius per miestą ir kalbėdavosi. Jakštas vis tuo pačiu į vidurį nunešiotu batu, jog atrodė aulu, ne padu žemę mynė. Eidavo tiksliai, kaip laikrodžiai — vis tuo pačiu laiku ir tuo pačiu keliu, tik ne visada ta pačia kryptimi: arba alėja iki Karmelitų ir paskui panemune į senamiestį, arba — priešingai. Retai su jais tematydavai Tumą, kurs lėtam pasivaikščiojimui netiko: kol ta trejukė apeidavo miestą, jis būtų galėjęs tris kartus jį apibėgti.

Kas man tuose žmonėse, neišskiriant net kietų principų Jakšto, patiko, tai meilė jaunimui, tai deimančiukų ieškojimas. Jaunimas visada buvo ir bus jaunimas. Jis visada guosis briedžiu girioje, nors ne visi tą briedį pagauna: vieni pasitenkina žvirbliu rankoje, antri veltui vaikosi tą briedį visą gyvenimą, ir tik retas pačiumpa jį už ragų ir iki paskutinio atsidusimo galynėjasi su juo kaip Jokūbas su angelu. Ir kietasis Jakštas ieškojo deimančiukų, nors piestu stojo prieš naujovininkus, kurie lygiai kaip ir jis pats jungė matematiką su poezija. Vienas mokytojas man tvirtino, kad matematika esanti vienintelė moteris, kuri nemeluoja. Deja, ji nieko neturi bendra su ta nepastovia pliuške, kurią mes vadiname poezija. Dažnai žmonės neigia tai, ką gina. Nūnai Sruoga nuosaikus ir nekaltas novatorius, o kiek jis yra Jakštui kraujo prigadinęs! Argi tai ne Ekleziasto vėjai?..

Prisimenu visa tai, kad gyvenome dienas, kai buvo labai madingos ir gyvos srovės, niekas nenorėjo nuo gyvenimo atsilikti ir, anot Tumo, darė viską, kad tik būtų srovė. Tada buvo aiškios trys kartos: seniai, pusamžiai (radikalai ir konservatoriai) ir jaunuolynas. Didžiosios srovės šakojosi į sroves ir sroveles. Ir būti

be srovės, tai lyg be galvos — pasimesdavai žmogus. Savo laiku man pačiam ir mano draugams bei priešams tai buvo didelė problema: kaipgi čia dabar visai be srovės? Stengiausi ir vos nepaklydau plačiose srovių ir srovelių žiotyse. Vargas buvo man ir recenzentams, bet pastarieji buvo vis dėlto guvesni už mane ir manyje gebėdavo rasti tokių srovių, apie kurias man nė nesisapnavo. Tiesa, ne visada jos tenkino mano godumą, bet džiaugiausi, kad štai va ir aš galėsiu galop numirti su šiaip taip priklijuota apykreive etikete.

Jei jaunimui tada srovė buvo pasididžiavimas ir ateitis, o gal ir pačios amžinybės laidas, tai senimui jos buvo tikros piktvotės ir širšių lizdai: vargas, jei jaunąjį paliesi, o dar didesnis vargas, jei jo nepaliesi, tai yra ignoruosi ir niekinsi, o tai būtų lygu, jei vyro akivaizdoje pati muštų meilužį, o ne jį patį. Palankiai atsiliepsi — bijo, nepalankiai — pavydi ir nori užpjauti. Jaunimas vaikščiojo palaidais apivarais ir sielojosi, kad niekas jų neužmina.

Atsimenu *Keturių vėjų* teismą didžioje universiteto salėje. Rūstus buvo prokuroras, prof. Mykolas Biržiška: nepasmerkė vėjiškumo, bet reikalavo nubausti vėjininkus iki gyvos galvos priverstiniams darbams *Keturių vėjų* galeroje. Aišku, nuteistieji buvo nepatenkinti sprendimu: piestu stojo Tarulis ir Binkis, jog aš, tada visai dar nežinomas fuksas, lyg nujausdamas savo garbingąją ateitį ir misiją, pradėjau dairytis, kur artesnės durys, kad man, visai nekaltam, susipešusios šalys per klaidą sprando nenusuktų. Paūžavo vėjai ir viesulu pro duris išėjo. Greičiausiai tulžies, apmaudo ir neteisybės užpilti žaliuoju vynu. Vėjininkai buvo pasišovę iš pašaknų viską pakeisti. Jie nesutiko net banaliai gerti. Išgalvojo „spaudynę" (kai kas tą garbę priskiria vienam Antanui Bružui), kuri pergyveno vėjus ir gal pergyvens ir visus vėjininkus. Yra dalykų žemėje daug patvaresnių kaip literatūrinės mokyklos ir srovės!

Iš vėjininkų teismo išėjome drauge visi pjūvininkai: Juodelis, Miškinis ir aš. Nors Juodelis jau buvo parašęs savo deklaraciją: *Kodėl mums nepakeliui su K. Vėjais?*, bet mes jais grožėjomės ir gėrėjomės: turėjo talentų, ir visi žodžio užantyje ilgai neieškojo — kalbėjo kaip iš rašto. Vėjuose nebuvo nei šveplo, nei greblo: jie daug ir ilgai nekalbėjo. Gal tai ir priešinga granitininkams, kurių vadovas Juozas Keliuotis kalbėjo užsikirsdamas, sunkiai ir daug. Tai buvo šaunūs ir epiškai platūs laikai.

Į raštą bridau labai nenoromis ir su nepasitikėjimu. Teorijos ir mokyklos man nelipo. Jų net bijojau. Juodelis ilgai aiškino pjūvininkų genezę, prasmę ir tikslus. Girdi, tai būsiąs pjūvis skersai visą gyvenimą. Ir kai aš jam paabejojau, kad man vis neaišku, kur viso to ilgis ir plotis, be to, kad gal tik nagais kiek įdrėksime surembėjusią ir šeriuotą gyvenimo nugarą ir taip paliksime, kaip radome. Tai jam buvo tikras smūgis: „Jonai, — sakė jis, — tu skeptikas! Tu tik rašyk, o kitu aš pasirūpinsiu."

Tas ramus, geras ir nuostabios ateities žmogus netrukus lūžo. Nieko taip sunkiai nepergyvenau, kaip jojo pakrypimą į kairę. Viso to paveiktas, parašiau savo desperatiškiausią *Imago mortis* ciklą.

Tai jis mane už skverno ištempė į raštų pasaulį. Kadaise, dar penktoje klasėje, parašiau prozos puslapėlį, ir jis manęs nuo tos dienos neatleido: „Jonai, rašyk!" Ir viską darė, kad rašyčiau. Net J. A. Herbačiauską pasikvietė, kad nustatytų mano horoskopą, o horoskopas man nieko gero nežadėjo. Didysis burtininkas pasakė teisybę: mano stichija — ugnis ir vanduo, nei poezijai, nei praktiškam gyvenimui netinku. Būsiu, anot burtininko, kaip Petras Vaičiūnas, tik dar blogesnis. Mane tai pritrenkė ir drauge pradžiugino: vadinasi, nėra man ko veržtis į svetimas sritis. Bet Juodelis netikėjo nei burtininku, nei zokiako ženklais, o tik mano vieno žvaigžde, ir — neatleido.

Jis mane lankė, prašydavo nurašyti jam kiekvieną naują posmelį. Pasirodė, kad jis tai darė ne vien savo smalsumui ir malonumui, o tas eilutes skaitė visiems, ką tik sutikdavo. Kurį laiką dėl to net buvo manoma, kad tokio Kossu visai nėra, o kad visa tai rašo patsai Juodelis ir... mistifikuoja!

Kartą jis mane vidury naktų prikelia ir mieguistą purtydamas sako: „Jonai, rodžiau Binkiui, ir jis sako, kad tai velnias žino kaip stipru!" Ir tai buvo kaip tik į *Eilėraščius* nepakliuvusios eilės:

Rytą gėlės apsitaškė
Deimantų lašais,
O danguj kraujai ir vaškas,
Žaizdos ir šašai...

Binkis man tada buvo patsai Helikonas, pati mūzų buveinė. Man tais laikais buvo du stabu: klase vyresnis Antanas Miškinis ir Binkis.

Universitete sutikau trečiafrontininkus. Talentas ten buvo tik vienas — Cvirka. Su juo kirsdavausi, bet tiktai sportui: kuris kurį nukalbėsime. Ideologiškai jis buvo silpnas, išsimokslinimas žemas (vargu ar jis buvo baigęs daugiau kaip vidurinės mokyklos keturias klases, bent to iš kalbos nesimatė), bet liežuvį turėjo gana smailą ir lankstų, ir galėdavo ištisas valandas kalbėti apie nieką.

Tai beveik ir visos pagrindinės to meto srovės. Jų pradžia — *Keturi vėjai.* Vėjininkai skelbė kovą „maironinei" poezijai. Jaunieji manė, kad vėjininkai neapkenčia paties Maironio. Ir buvo susidariusi tokia jau beveik nuomonė, kad kiekvienas jaunas galėjo pasireikšti ir tapti moderniu bei sroviniu, tik nepalankiai atsiliepęs apie Maironį. Kartą toks Vl. Suchockis ironiškai atsiliepė apie Maironį Binkio akivaizdoje. Binkis įtūžo ir tarė: „Vaikine, mes nė vienas čia nesame verti nuvalyti Maironiui batų..."

Binkį iš matymo pažinojau dar gerai prieš *Keturių vėjų* pasirodymą. Matydavau jį elegantišką, aukštą, laibą, juodomis žvaliomis akimis praeinantį gatve: kartais vieną, kartais su kuo kitu. Niekas man jo nerodė: iš fotografijos atpažinau jį stovintį su šviesiu vasariniu apsiaustu ant Kauno geležinkelio stoties laiptų. Antrą kartą jį mačiau alėjoje einantį su Stasiu Santvaru: pastarasis uždėjo batą and suolo briaunos ir jį rišosi, o Binkis, jo laukdamas, stovėjo, ir taip pirmą kartą susitiko mūsų akys. Aštrios ir kietos akys, lyg pasiruošusios kažką tramdyti. O kaip aš tada norėjau jo viską turėti: talentą ir išvaizdą, polėkį ir drąsą. Jis buvo lygiai šaunus ir didelis kaip ir visa tai, ką rašė.

Dar jaunas buvo legendarus. Tiesa, legendos buvo margos, dažnai nepalankios. Dalį jų jis pats bus apie save paleidęs. Mėgdavo ir iš savęs pasijuokti.

Kartą mudu lipome laiptais iš Putvinskio į Dzūkų gatvę. Jis man ir sako:

— Palauk, Jasiau (nežinau, kodėl jis mane lenkišku Jasium buvo praminęs), aš jau negaliu po tris laiptus žengti. Palipu, palipu, ir, žiūrėk, širdis jau kaip anties sparnas klapsi.

Atsakiau:

— Tu pas daktarą nueitum.

— Kad aš daktarui netikiu, — atšovė jis. — Dauguvietis juos visus apeina, o mano liga panaši, tai aš imu jo receptus ir gydaus... Tiesą pasakius, vieną puikų daktarą esu sutikęs Šiauliuose... Buvo taip: man reikėjo skubiai važiuoti į ūkį. Draugai

palydėjo iki stoties bufeto. Ten paskutinį traukinį praleidome, ir reikėjo laukti rytojaus. Tai ką aš čia, sakau, dar grįšiu namo — stoty laukėme. Bet ir pakeliui yra stočių: Palemonas, Jonava, Kėdainiai, Radviliškis... Ketvirtos dienos popiete prisikasiau iki Šiaulių. Bet jaučiu, kad mano širdis: eis, eis ir sustoja, eis, eis ir sustoja. Toliau keliauti neturėjau drąsos. Užėjau į viešbutį, atsiguliau ir paprašiau tarnaitės, kad man iš vaistinės atneštų valerijono lašų. Mergina pažiūrėjo į mane išpūstomis akimis ir, pasakiusi „gerai, pone!", išėjo. Po minutės įėjo vyriškis ir žiūri į mane su nepasitikėjimu. Sakau jam: „Aš prašiau valerijono, ne tamstos". Tas atsakė: „Tamstai jau ne valerijono, daktaro reikia". Atsakiau: „Tik jau ne daktaro." Tasai paklausė: „Kodėl?" O todėl, aš jam atsakiau, kad daktarais netikiu ir nenoriu jų matyti. Tas atšovė: „Bet čia mes, Šiauliuose, turime daktarą, kokio jūs dar nematėte... Galop jūs norite ar nenorite, tai man vis tiek, bet ir aš nenoriu, kad jūs mano viešbučiui bėdos padarytumėte." Tai pasakęs išėjo, ir po kiek laiko tikrai atėjo daktaras Jasaitis. Pažiūrėjo jis į mane ir sako: „Na, tai nekaip jaučiamės... Kas atsitiko?" Nieko, sakau, neatsitiko, tik bevažiuojant pajutau, kad mano širdis, kaip į krantą išmestas ešerys, paspurda, paspurda ir nurimsta, paspurda, paspurda ir nurimsta. Prašiau panaitės valerijono, bet jus pašaukė. „Na, pasakykite man, kada jūs iš Kauno išvažiavote?" Trečiadienį, pone daktare, pradėjau nedrąsiai atsakinėti į jo statomus klausimus. „O šiandien ar tik ne sekmadienis?" Sekmadienis, kukliai atsakiau. „Tai nugeriat prie progos šiek tiek?" Nugeriu, ką veiksiu nenugėręs, atsakiau. „Na, kiek, taip vidutiniškai?" Pagalvojau, pasvarsčiau ir, trečdalį tiesos tesakydamas, pasakiau kiek. „O, tai jau savo davinį esate išgėręs. Daugiau — nė lašo!" Daktare, sakau, tai vienintelis mano gyvenimo džiaugsmas. Jei aš to atsisakysiu, tai mano gyvenimas nustos savo prasmės. Daktaras pagalvojo ir tarė man rusiškai: „Susilaikykite, vardan būsimos girtuoklystės." Tas jo patarimas man taip patiko, kad aš tris dienas nė lašo burnon neėmiau..."

Kartą grįžome iš Klaipėdos. Buvome tik trise miegamajame skyriuje: aš, Miškinis ir Binkis. Turėjo ten būti ir Liudas Gira, bet šis, kaip paprastai, naktimis dingdavo. Literatūros vakaras šauniai praėjo. Net seimelio pirmininkas apsilankymu mus pagerbė. Santariečiai mus apgyvendino Viktorijos viešbuty, ir vaišino mus kaip įmanydami. Vienas kitas gal ir lašą viršaus buvo paėmęs,

bet visi, rodos, buvome blaivūs, ir ne be pagrindo: reikėjo pasirodyti prieš mažlietuvius.

Miškinis tačiau atsigulęs pradėjo trokšti. O jis, vargšas, kantrybe nepasižymėjo ir pradėjo šaukti: ,,Trokštu, Kazimierai Binki, trokštu! Jei tu man traukiny nerasi selterio bonkutės suvilgyti mano prie gomurio prikepusiam liežuviui, tai žinok, kad aš Kauno nepasieksiu ir mirsiu, kaip Lozorius (sic!) peklos pragare.'' Iš pradžių Binkis atsikalbinėjo: pavargęs ir miego noris, bet Miškinis, matyt, tikrai ištroškęs, buvo tikrai įkyrus. Neapsikentęs Binkis išėjo ir po kiek laiko grįžo su dviem buteliais selterio ir sako: ,,Va, vienas tau, o kitas man su Jasium.'' Bet Miškinis tarė: ,,Ne! vienas man, kitas Jasiui, o tau — nieko.'' Paklausė Binkis: ,,O kodėl man nieko?'' Miškinis taip ir atšovė: ,,Todėl tau nieko, kad tu anais metais tyčiojaisi iš šitos Dievo dovanos.'' Binkis nustebo ir pasakė: ,,Kaip aš galėjau tyčiotis iš tokio gero daikto?!'' Miškinis tarė: ,,Palauk, palauk, nugersiu gurkšnelį ir papasakosiu.'' Nugėrė jis du trečdaliu butelio ir pradėjo: ,,Anais metais tu, Bružas ir kiti gėrėte Kaune, bet tau Kaune gerti nusibodo. Tu pasiilgai gamtos, ir visi nuvažiavote į Birštoną. Ten vėl: geriat, geriat. Tik staiga tu sakai Bružui: ,,Antanai, kodėl čia nelyja?'' Bružas atsakė: ,,Taigi, Kazimierai, tikrai — kodėl čia dabar nelyja?!'' Bet tu nerimsti ir sakai: ,,Bružai, aš noriu, kad lytų!'' Bružas atsakė: ,,Kazimierai, jei tu nori, kad lytų, tai pasišauk patarnautoją ir pasakyk jam, kad padarytų, kad lytų!''Tu pasišaukei patarnautoją, pasakei, kad ateitų keturi su selterio sifonais ir purkštų ant skėčio, o jūs po tuo skėčiu sau geriate...'' Binkiui tai patiko, bet jis protestavo: ,,Eik, eik, neteisybė. Bet tie žmonės ir fantaziją turi, kurie tokias pasakas išgalvoja!..'' Miškinis tačiau kryžiavojosi, kad tai tikra tiesa ir kad jis dabar neturi teisės į selterį. Ir — nedavė...

Binkis buvo poetas iki kaulo smegenų. Tiesą pasakius, jo poetinis palikimas labai mažas: *Eilėraščiai, 100 pavasarių,* nors ir stiprus, naujas ir binkiškas, bet jame jau prasiveržia retorika ir maniera.

Ne Kirša, ne Sruoga, bet jis buvo ateinančių poetų stabas. Gal tik dvi pirmąsias knygas jis parašė reikalų nespaudžiamas. O reikalai jį spaudė, ir spaudė hidraulinio preso jėga. Bet jis į tuos dalykus žiūrėjo nerūpestingai ir linksmai.

Kartą jis mane pasikvietė pasikalbėti. Gyveno jis tada

Aukštaičių gatvėje, priešais Vileišio aikštę. Atėjau, susėdome ir pradėjome ieškoti kalbos, šokinėdami nuo vieno klausimo prie kito. Dar mums tinkamai kalbon neįsitraukus, staiga kažkas paskambino. Binkio motina (o jo motina tai visa epopėja!) atidarė duris ir, palikusi svečią prieangy, įėjo susirūpinusi ir nusiminusi, ir savo pagarbiu ir motiniškai švelniu balsu tarė: ,,Kaziuk, čia vienas ponas tave nori matyti.'' Binkis manęs atsiprašė ir, neuždaręs durų, nuėjo su tuo ,,ponu'' kalbėtis. Maloniai jam nusilenkė ir tarė: ,,O, laba diena, pone antstoli!'' Ir užsimezgė tarp jų toks malonus pasikalbėjimas, jog atrodė, kad antstolis atėjęs buvo maloniai pasikalbėti, ne turto aprašyti. Juodu pakalbėjo apie gerą pusvalandį. Jis jam aprodė viską. Pasakė, kas jo, o kas žmonos. Atsimenu, kad namuose viskas buvo pačios, jo tik Brokhauzo enciklopedija ir rašomoji mašinėlė, bet čia pat jis pastebėjo, kad tai esą jo darbo įrankiai, ergo — neliečiami. Antstolis dirbtinai nerūpestingu, tačiau akyliu žinovo žvilgsniu nežymiai apžvelgė poeto mantą. Kiek ilgiau antstolio žvilgsnis apsistojo prie fortepiono, bet tasai buvo skolintas ar nuomotas. Tačiau iš viso buvo matyti, kad antstolis nuoširdžiai nenorėjo Binkiui padaryti nieko blogo. Tada net priėjau išvadą, kad antstoliai nėra taip baisūs žmonės, kaip juos visi nutaria. Binkis žadėjo per porą dienų reikalą sutvarkyti, o antstolis pažadėjo, rodos, net porą savaičių palaukti. Atsisveikinimo mandagumo formulėms nebuvo galo. Antstolis sakė: ,,Pone Binki, man labai nemalonu, kad aš su tokiu vizitu, bet, žinote, mano jau tokia nemaloni pareiga...'' Binkis savo ruožtu: ,,Ir man, pone antstoli, labai nemalonu...'' Viens kito atsiprašinėjo ir ilgai, ilgai viens kitam spaudė ranką. Antstolis pasakė: ,,Na tai sudievu, pone Binki.'' O Binkis, nežinau ar pagalvojęs, ar ne: ,,Iki pasimatymo, pone antstoli!..''

Mes tada vardais viens kito dar nevadinome, tai jis ir manęs labai gražiai atsiprašė, kad antstolis sutrukdė mūsų pasikalbėjimą. Jis pradėjo man aiškinti, kad turįs kažkur skubėti: skolinti ar pasiūlyti kam nors savo sumanymą, kurį greičiausiai dar turėjo sugalvoti eidamas...

Kitą kartą, jau daug vėliau, pasikvietė jis į savo ūkį mane pameškerioti. Sutinka jis mane Petrašiūnų stotyje ir sako: ,,Iš dangaus man iškrenti, Jasiau! Atvažiuoja antstolis manęs varžyti, tai tu man atpirksi inventorių.'' Aš taip jam ir sakau: ,,Kazimierai,

bet kad aš nepasiruošęs varžytynėms — netesėsiu..." Jis tarė: „O! tu tiek metų banke dirbi ir nieko nenusimanai apie varžytynes. Į varžytynes stojant pinigų nereikia! Užstatui pats duosiu penkis litus, o tu tiktai varžykis ir nenusileisk iki galo. Žus mano užstatas, bet kitos varžytynės bus tik po šešių mėnesių." Nelabai tuo tikėjau ir nežinau, kaip būčiau varžęsis, bet varžytynės tą dieną neįvyko — antstolis nesiteikė atvykti. Binkis nekantriai laukė antstolio iki pietų ir, taisydamas meškeriojimo pabūklus, burnojo visą valdymo sistemą, kuri leidžia antstoliams vėluotis ir trukdo žūklę. Po pietų, kai jau nebuvo prasmės antstolio belaukti, mudu pasileidome Daugyvenės pakraščiais.

Binkis mano poezijos nemėgo, bet žinojo, kad poezija yra patsai žmogus, kad temperamentas yra įgimtas dalykas ir kad tai buvo už jo ir mano galių ribų. Tačiau jis dėjo pastangų pakelti mano ūpą. Man būdavo tikrai nesmagu, kaip jis stengėsi mano rašte rasti savęs ir kaip jis nepajėgė. Jis savo rašte yra pacitavęs vieną posmelį iš *Imago Mortis*. Man tai buvo aišku, kad jis tuo mostu priėmė mano poeziją, ne vien prozą. Iš jo pusės tai buvo didelė auka ir didelis palankumo ženklas. Niekad nenorėjau būti Tumu, nes žinojau, kad jis nepakartojamas, ir man buvo gana to, kad toks žmogus mūsų tautoje galėjo kilti, o Binkio šviesaus olimpietiškumo pavydėjau ir norėjau jį turėti. Mes buvome visai priešingo būdo, bet labai gražiai sutarėme. Jis nusivylė ir mano žūkle, ne vien poezija, bet vis tiek mus kažkas labai stiprus ir patvarus rišo. Turėjau daug progų patirti, kaip aš jam rūpėjau. Mane ir šiandien jaudina tasai jojo švelnus ir mielas rūpestis.

Mudu dvi savaiti meškeriojome. Dažnai toje pačioje sietuvoje. Jis žuvis pažino. Iš kitos upės pusės jis man pasakydavo, kokia žuvis prie mano meškerės kibdavo: „Nesiterliok su tomis raudėmis, jos kaip gimnazistės, tik seiliojasi ir sliekus gadina... Va ešerys! Tasai kaip bernas, pačiu viduriu plento... Jis vyriškai..." Ir taip toliau.

Ir kai jis pastebėjo, kad aš, užmetęs meškerę ir atidžiai žiūrėdamas, nematau skęstančios plūdės, sušuko: „Jasiau, trauk!" Dideliais vargais ištraukiau didžiausią savo gyvenime žuvį. Bet ir tuo neapsidžiaugiau. Jis perbrido upę, atsisėdo šalia manęs ir, taisydamas meškerę, kalbėjo, kad nėra nieko taip gero ir mielo kaip meškerionė. Ir tik dėl to jis mane čia ir pasikvietė, kad man reikia meškerioti ir kitas smulkmenas užmiršti. Jis

nežinojo, kokio pobūdžio buvo buvusios tos mano smulkmenos, tik jauste nujautė, kad jos buvo stambios. Jis aiškino, kad dienos vertybės yra praeinančios vertybės, o žūklė yra konkreti, dėl to kai meškerioji, reikia meškeriot ir visa kita užmiršti. Jis norėjo mane paguosti ir tarė: „Žinai, kai aš į tave pažiūrėjau, prisiminiau, kad ir aš vieną kartą taip pat į vandenį žiūrėjau... Tada buvau dar vaikas. Ganėme miške. Turėjau seserį Leoselę, kurią mylėjau, kaip nieko gyvenime nesu mylėjęs. Tai buvo vėlų rudenį. Mes, piemenys, nutarėme ją papuošti karalaite. Liepėme jai apsivilkti balta suknele ir su ta viena suknele mes ją pasodinome ant kelmo, bėgiojome ir žaidėme aplink ją. Ji pasiskundė: „Kaziuk, man šalta!" Bet visi šaukėm: „Dar, dar!" Ji taip dar porą kartų pasiskundė, bet mes vėl jai sakėme, kad ji dar truputį pasėdėtų. Galop ji nurimo ir daugiau nesiskundė. Kai nusibodo mums bežaisti, pastebėjau, kad ji visa pamėlusi ir dreba. Norėjome, kad ji bėgiotų ir sušiltų, bet ji buvo visai sustingusi ir vos bepaėjo. Vakare parvedėm ją namo. Ji atgulė ir karščiavo visą naktį. Rytą pažiūrėjau į ją lovoje, ir man pasidarė baisu. Sėdėjau pas galvijus ir visą laiką apie ją galvojau. Popiete atėjo šaukti manęs motina, kad aš jočiau į Papilį daktaro. Užsėdau ant arklio ir išjojau. Visą kelią mane kankino mintis, kad nužudžiau savo seserį. Prijojau tiltą, po kuriuo buvo gili sietuva: ir man staiga šovė mintis, kad reikia šokti nuo tilto į vandenį... Ilgai, ilgai į tą sietuvą žiūrėjau. Vėl atėjo mintis: o gal ją daktaras išgelbės. Paspaudžiau arklį ir nujojau šuoliu. Bet ji mirė."

Tą savo sesers mirtį jis man buvo prieš metus pasakojęs sodelyje, prieš savo butą, Prūsų gatvėje, kai jis man nuo saulėleidos iki saulėtekos pasakojo apie save. Jis tai žinojo. Bet jei Prūsų gatvėje jis norėjo tais prisiminimais nuskaidrinti savo sielą, tai prie Daugyvenės jisai norėjo nuskaidrinti manąją, atverdamas pačias giliausias ir pačias skaudžiausias savo sielos žaizdas. Jų neperduos joks pasakojimas, jokios stiliaus gudrybės, nes be jo balso, be jo pauzių ir nutylėjimų net ir pažodinis nupasakojimas būtų ne kas kita, kaip tik jojo jausmų sumaitojimas.

Jo gyvenimas, banaliai tariant, nebuvo rožėmis klotas, bet jis niekad nenusimindavo ir visas negeroves su humoru sutikdavo. Viešėjau jo ūkyje Balsiuose, kuris kadaise buvo tipingas dvarelis. Uošvė, senosios kartos ponia, mėgo pakalbėti apie literatūrą, ne apie ūkį. Dėl to jis skurdo ir tolydžio smuko. Ypač po Binkio

pravestų reformų. Vieną kartą jis bandė plačia pėda cukrinių runkelių ūkį, bet nepasisekė. Binkis nenusiminė ir persimetė į sparnuočius. Priperino gausybę žąsiukų, bet vos tie išsirito, užnyko žąsiukus žiurkės. Binkis, Geležinio Vilko puskarininkis, per penkiasdešimt žingsnių iš revolverio gesinęs žvakes, rado išeitį: reikia pirkt šautuvą ir ginti žąsiukus nuo žiurkių. Nukako į Šiaulius, nupirko už kelis šimtus litų šautuvą ir pradėjo žiurkes šaudyti, bet, bešaudydamas žiurkes, beveik visus žąsiukus iššaudė. Taip jis pats tuos dalykus pasakojo. Iš tikrųjų jis į tą ūkį įdėjo daug savo uždirbtų pinigų ir jį tikrai pakėlė ant kojų. Jo uošvės ūkį pražudė ne reformos ir ne žiurkių šaudymas, bet garsiosios šiaurės Lietuvos liūtys.

Kai aš buvau tame ūkyje, visa buvo apleista, ir laukuose geriausiai klestėjo usnys. Kai paklausiau, iš kur čia tiek usnių, jis man atsakė, kad jo kaimynas — poetas Borisas Melngailis jo visus laukus usnimis užsėja. Taip Melngailis jo ūkį ir nuvaręs. Juo geriau žemę dirbti, juo vešliau usnys auga, o kai tik Melngailio usnys nužydi, tai ir vėjas kaip tik atsisuka nuo jo pusės.

Kartą ten man beviešint ir susėdus vakarieniauti, užėjo būrys lietaus ir per lubas pradėjo lašėti ant staltiesės ir į lėkštes. Iš karto jis nekaip pasijuto, bet valgė sau ir nepaisė. O lietus savo: lyja nuo lubų kaip lauke. Pakėlė jis galvą, pasidairė ir kreipėsi į žmoną: ,,Zosyte, ar tu nepaieškotum kur kokio skėčio, ar ką?'' Nieks, net vaikai nesijuokė. Ir nuotaika buvo sunki. Man gaila buvo jo uošvės, kuri visai tragiškai į dalykus žiūrėjo. Galop Binkis atsistojo ir olimpiškai ramiu balsu pasakė: ,,Paieškokim kokios vietos, kur nelaša, ir palaukim, kol lietus praeis.'' Sūnus atsiliepė: ,,Tėte, kad jau lauke nelyja!'' Tas vėl ramiai atsakė: ,,Tuo geriau — jei lauke nelyja, tai ir troboj greit nustos.''

Per savo trumpą gyvenimą Binkis nugyveno tris ar keturis ūkius. Trisdešimt devintaisiais ruošėsi parduoti Balsius, tada jau mirusios uošvės ūkį, ir pirkti naują kažkur apie Aukštadvarį, Trakų apskrity. Jis man sakė, kad tai esąs idealus ūkis, apie kurį jis visą gyvenimą svajojęs: ,,Žemės tik septyniasdešimt hektarų ir visa... nedirbama!'' Bet čia pat ežeras, čia pat krūmai: medžiok, meškeriok ir rudenį ruduokes rink! Ruduokes jis labai mėgo: kiekvieną rudenį su žmona ir vaikais jis eidavo ruduokių rinkti į Eigulių šilą. Nežinau, kaip jam pasisekė su tuo idealiu ūkiu.

Greičiausiai karas ir okupacija neleido įsikūnyti tai gražiai peoto svajonei.

Vienu metu jis turėjo tikrą dvarą: su trisdešimt septynių kambarių rūmais ir kelių dešimčių hektarų parku. Surinkęs, pasiskolinęs ar staiga kur gavęs, nes ne jo būdo žmonės pinigus taupo, kelis tūkstančius litų, Binkis užpirko iš valdžios buvusį visos Rusijos ministro Stolypino Kalnaberžės dvarą (netoli Kėdainių, ant Nevėžio kranto).

Kaip jis ten ūkininkavo — nežinau. Pats nemėgdavo apie tai užsiminti, nes tasai nelaimingasis dvaras kiek siejasi su jo pirmosios žmonos mirtimi. Kartą jis man prasitarė, kad jo žmoną į kapus nuvaręs žemės ūkio ministras.

Jo draugų versija kiek kitokia: Binkis, kiek tame dvare paūkininkavęs, suprato, kad ne jam tasai dvaras vesti ir išsipirkti, bet žmona kitaip galvojo: ji manė, kad ne tik gali, bet ir turi. Binkis plačiai atvėrė duris draugams rašytojams, ir su laiku tai galėjo, anot Binkio draugų, tapti rašytojų namais. Iš to dvaro galop reikėjo Binkiui išeiti.

Porą kartų jis man pasakojo apie savo pirmosios žmonos mirtį, bet netiesiogiai, o kaip apie kažką susietą su telepatija: ,,Gyvenau tada Kaune, Domininko Blyno namuose: vieną rytą prabudusi duktė pradėjo nesavu balsu mamos šauktis. Atsikėliau, paėmiau ją ant rankų iš lovutės, o ji visa drebėdama šaukė: ,,mama, mama, bijau!'' Aš ją pradėjau raminti ir nešioti, bet ji vis šaukė: ,,bijau, bijau, mama!'' Pro langą matėsi tekanti saulė. Vienuoliktą valandą gavau telegramą, kad tą rytą kaip tik tuo laiku mirė mano žmona.''

Jis man tvirtindavo, kad Kaune nei gyvent, nei mylėt negali žmogus: ,,Mylėt tai tik Vilniuj! Bet ir ten man nesisekė. Išėjau vieną kartą su tokia dailia lenke į Antakalnio pusę. Susėdome, pradėjome kalbėtis, ir ji mane paklausė, ar aš skaitęs Helenos Mnišek *Raupsuotąją*. Atsakiau, kad ne. Pažiūrėjo ji į mane kaip į raupsuotąjį, ir išsiskyrėme...''

Romansėlių jo sąskaitoje nestigo... Gerai neatsimenu, ar baliuj, ar svečiuose, prie mūsų prisėdo ponia Bieliūnienė. Binkis, neleidęs jai nei sušilti prie mūsų stalo, tarė man: ,,Va, Jasiau, tai šitai poniai aš kadaise parašiau savo *Gėles iš šieno*...'' ,,Man!? — ji paklausė nustebusi, — tai ko man apie tai niekad neužsiminei?'' Ir pradėjo jis man pasakoti taip, lyg josios ten būtų nebuvę: ,,O

buvo taip... Kartą ji, būdama gimnazistė, vartė šieną. O taip buvau į ją įsižiūrėjęs, taip įsimylėjęs, kad, būdavo, kai pro šalį eina, tai aš vos ant kojų besilaikau. Bet vieną kartą suėmiau save į saują ir kai pamačiau ją vieną lankoje šieną bevartančią, nutariau, kad šį kartą aš jai viską aiškiai kaip ant delno išklosiu. Nuėjau, sakau labas, o ji varto. Kalbindamas palydėjau vieną pradalgį, o ji tyli ir varto. Antro pradalgio nelydėjau, bet šnekėjau, o ji vis tyli ir varto. Aš šnekinu, o ji varto." Ponia klausydama tarė: ,,Na tikrai, tikrai taip buvo, bet aš maniau, kad tu tik šiaip sau buvai atėjęs paerzinti gimnazistės." Binkis tęsė: ,,Užpykau, apsisukau ant kulno ir, parėjęs namo, parašiau *Gėles iš šieno.*" Ponia pridėjo: ,,Žinai, Kazy, kad aš tau tada jaučiau didelę silpnybę, bet tu tik tą vieną kartą mane ir tekalbinai." Binkis buvo staigus ir ambicingas.

Aš jam sakydavau, kad jis gimęs diplomatas. Jis man atšaudavo: ,,Klysti, Jasiau. Mane buvo bepradedą diplomatu padaryti. Įdavė man kartą diplomatinį kumpių paketą į Berlyną nuvežti. Aš tą paketą pamiršau stoty, o vokiečiai užuodė kumpius, taip kad reikėjo ministerijoms aiškintis. Taip ir baigiau savo diplomatinę karjerą."

Dažnai galvodavau, kad ateities literatūros istorikui bus labai sunku rašyti apie anuos gražius laikus. Lietuviai pakalba, pakalba ir išgeria bekalbėdami, bet ištartas žodis — ne paukštis — nesugrįš ir neliks. Mūsų epistoliarinė literatūra buvo tik dviejų rūšių: meilės ir reikalų. Tai numatydamas, kai vykau į užsienius, prašiau draugų, kad rašytų. Ir visi pažadėjo, net Binkis. Bet, be Antano Vaičiulaičio, man niekas nerašė. Kai po metų grįžau atostogų ir sutikau Binkį, tai pirmas žodis, kurį jis man ištarė, buvo: ,,Jasiau, aš tau parašiau laišką, ateik rytoj, aš tau jį įteiksiu..." Ir turėjau atsiimt tą laišką, be voko, be nieko. Ar draugai mane buvo pamiršę? Ne! Jie man siuntė siuntinių: tabako, dešrų, maisto konservų, paramiškės juodosios duonos ir pinigų. Bet laiškų nerašė, ir aš net nežinau, kam už tas gėrybes turėjau padėkoti.

Binkis rašė lengvai ir greitai, nors rašyti labai nemėgo. Ir jei jo reikalai būtų nespaudę, tai vargu ar jis būtų tiek parašęs. Tik vėliau pastebėjau, kad jis rašymo procesu ir dvasia buvo labai panašus į Alfred de Musset, kuris galėjo tuo pačiu metu ir kalbėti ir rašyti. Rašė jis gana stambiomis raidėmis. Mane stebino tai, kad tasai jo stambus raštas buvo gana talpus. Rašė be juodraščio, ir

jo rankraščiai, nors jų nedaug esu matęs, beveik be braukymų, beveik be įrašų, o jei kuris žodis ir nubrauktas, tai to žodžio pakaitalas ne viršuj, čia pat toje pat eilėje parašytas.

Vieną kartą, dar ,,alijošiniais'' laikais, sutikęs mudu su Miškiniu, jis sako: ,,Gerai, judu mane iš bėdos ištrauksite. Lipam į viršų!'' Užkopiame į trečią aukštą, prieinam prie durų, kur girdėtis būrys kvatojančių merginų, ir jis paskambina. Atidarė duris visai nepažįstama mergina. Net pagalvojau, kur ir ko jis čia mus atsivedė. Įėję pastebėjome, kad vieną kitą jų mes pažįstame, o Liūnę Janušytę ir visai neblogai. Binkis tarė: ,,Na, vaikinai, aš truputį čia su merguželėmis pakalbėsiu, o jūs man pabaikite šį raštelį.'' Padavė mums pradėtą feljetoną ir nuėjo sau kalbėtis. Miškinis pažiūrėjo, pavartė ir tarė: ,,Tai kirvis — nei pradžios, nei galo, nežinia nei apie ką, ir rašyk. Kazimierai, kas čia turi būt?'' Tas atsiliepė: ,,Rašykit, ką tik norite — aš pasirašysiu.'' Miškinis dar paklausė: ,,Ir prieš valdžią?'' Tas atsakė: ,,Ir prieš valdžią ir prieš patį velnią, tik rašykit.'' Tai ir sakau Miškiniui: ,,Rašom! Kas mums''. Ėmėm ir parašėm apie dešimtį posmų. Mes ten keletą susukom gana juokingų, kad net patys iš savo rašto ėmėm juoktis. Atėjo galop Binkis su visomis merginomis pažiūrėt, kaip mums sekasi. Paėmė, paskaitė ir tarė: ,,Na, gerai, vyrai, tik ne į temą...'' Miškinis atsistojo teatrališkon pozon ir tarė: ,,Matai, Kazimierai, ir mudu va su Jonu ne iš kelmo išspirti esava, Rygiškių Jono gramatikos žodžiais tariant, bet tu čia pasodink ir karalių Saliamoną, tai ir tas neišgalvos, kas čia reikia rašyti''. Binkis atsakė: ,,Rašyt nemokat, nesiteisinkit! Eikit va dabar su panomis paflirtuot. Jei jūs ir su jomis taip kalbėsit, kaip rašot, tai daugiau aš jums ne draugas!'' Po pusvalandžio jis atsinešė keliolika posmelių ir paskubomis mus išsivedė.

Visada gyvas, pilnas taiklaus sąmojo ir žaibinės orientacijos: pradėk tik sakinį, o jis jį nuo pusės nukirs ir pabaigs. Mes visi trys kažkur kažkam pramovėme. Tai susėdome ir norėjome sukerpti naują strategemą. Miškinis, krapštydamas pakaušį, pradėjo nuo preambulės ir šiais žodžiais: ,,Matai, Kazimierai, jei Dievas nori ką nubausti, tai...'' ,,velnias jam pakiša pusbonkį,'' — pabaigė Binkis. Aš nusijuokiau ir tariau, kad jis gimęs dramaturgas. Binkis atšovė: ,,Tavim, Jasiau, netikiu. Tu man pataikauji: aną kartą sakei — gimęs diplomatas, šiandien — gimęs dramaturgas, ryt vėl ką nors išsigalvosi.''

Vienu metu jis buvo persiėmęs K. Ambrozaičio darbiečiais. Viename susirinkime Binkis pastebėjo, kad saugumo valdininkas stenografuoja kalbas. Jis ramių ramiausiai prie jo priėjo ir, vaidindamas darbietį, tarė: „O! kaip bičiulis gražiai rašote! Mūsų sekretorius beveik neraštingas, tai gal paskolintumėte savo protokolą mums nusirašyti?" Tasai, aišku, sumišo ir išsmuko iš susirinkimo.

Binkis mėgdavo jaunimą ir kiekvieną jauną ir gyvą mintį. Kur koks judėjimas, ten ir jis, o gal dar geriau: kur jis, ten ir judėjimas. Jam rūpėjo ir darbiečiai, ir jaunalietuviai, ir Rašytojų draugija. Tačiau jam greit nusibosdavo. Jį žavėjo tik pradžia. Bet ko jis imdavosi, kur linkdavo, tai ten eidavo visa širdimi. Jis arba mylėjo, arba nekentė, o vidurio nepakentė.

Viens iš tokių ūpo pakilimų buvo Antano Rimydžio *Literatūros Naujienos*. Būdavo visi, kas tik rašo, spaustuvėje: Rimydis, Binkis, Giros, Žengė, na, ir Miškinis su savo šešėliu Jasium. Planuojame, diskutuojame, rašome, korektūras taisome. Čia buvo legendarus Liudas Gira: jis trečioje korektūroje dar mėgdavo taisyti stilių. Žinodami tą jojo silpnybę, redaktorius ir spaustuvininkai jo kaip tik nelaukdavo tada, kai rinkinys būdavo veržiamas į formas. Tai kartą, pamatę Girą atbėgantį korektūrų taisyti, įspėjome redaktorių Rimydį. Šis ir tarė Binkiui: „Kazy, tu pažiūrėk Giros korektūrų, nes jei jį prie jų prileisim, tai laikraštis rytoj neišeis." Binkis sutiko. Ir kai Gira atėjo, tai jis jam pasakė: „Liudai, aš šiandien tavo korektūras taisau." Į tą tarpą atėjo spaustuvėn Karolis Vairas su panike iš Užsienių Reikalų ministerijos padaryti prancūziškai laikraščio santrauką. Binkis skaito ir piktai kažką po nosim bumba, o Gira prisikišęs žiūri. Binkis perskaitė, pakėlė akis į lubas ir nubraukė pusę straipsnio. Gira sušuko: „ Binki, ką darai?" Tasai ramiai atsakė: „Braukiu!" Gira vėl: „Bet kam brauki?" Binkis: „Braukiu dėl to, kad (čia jis pavartojo donelaitišką žodelytį!)" Ir mane nustebino tai, kad niekas tuo žodžiu, net ministerijos lapėta pana, — nepasipiktino. Ir visiems atrodė, kad tasai argumentas buvo pats gerasis.

Energijos jisai turėjo. Jis man sakydavo, kad jo kartos žmonės dar pajėgūs, ir pajėgūs dėl to, kad senlietuviškai užauginti. Anot jo, seniau motinos kūdikiams duodavo činčibiero. O činčibieras yra ne kas kita kaip strichninas. Silpnas krinta nuo jo, bet stipresni atlaiko, o jau kas činčibierą atlaiko, tasai šimtą metų gyvena...

Mirė jis gana jaunas nors ir činčibieru maitintas. Mačiau jį kartą jau per tris žingsnius nuo mirties.

Buvo Ukmergėje literatūros vakaras. Nuvažiavom, atskaitėm ir manėm nakvoti, bet Liūnė Janušytė per anksti ant kamščio užmynė ir šokių salėje ji sau viena pradėjo naują literatūros vakarą. Binkiui tai nepatiko. Išsikvietė jis ją į koridorių ir, žodžių medvilnėn nevyniodamas, pasakė jai tiesą į akis, tai yra, kad girta kaip vežikas, kad šiokia ir tokia, ir taip toliau. Bet ta, ar alkoholio, ar garbės apsvaiginta, jam atkirto: ,,Aš ne maža mergaitė, o tu ne mano tėvas, ir kas tau darbo — darau, ką noriu.'' Binkis pasikvietė mane ir Miškinį ir sako: ,,Negaliu žiūrėt į tą paleistuvę — važiuojam namo!'' O mums kas: jei važiuojam tai važiuojam. Ir išvažiavom.

Atvažiuojant snigo, paskui paleido, bet naktį pradėjo šalti, ir kelias buvo baisiai slidus. Taip maždaug apie pusiaukelį tarp Ukmergės ir Jonavos, gana smarkiai važiuojant, sprogo priešakinio rato padanga. Ar šoferis nesusiorientavo, ar tikrai slidžiam kely nebuvo galima mašinos kontroliuoti, bet automobilis, blaškydamasis į abi plento pusi, visu smarkumu skrido bent porą šimtų metrų, kol galop įvirto į griovį. Bevirstant Miškinis sušuko: ,,Jau!..'' Bet taip ir nebaigė sakinio, o Binkis sėdėjo kaip sėdėjęs. Kiek palaukęs, ramiai ir piktai pasakė: ,,Tu, vaikine, turbūt primą kartą važiuoji?'' Tas aiškinosi, kad kelias taip slidus, kad tikrai jis nieko negalėjęs padaryti. Išlindome iš pusiau apvirtusio automobilio. Buvo graži mėnesiena; šviesu, nors, anot Miškinio, eiles berašyk; balti debesėliai plaukia ir skliaute, ir plento apledėjime, bet plynas laukas, geriau — vienos pelkės, ir jokios trobos, jokios sodybos... Binkis sėdi ir nelipa lauk: girdi — šalta... Kai mes su šoferiu pakeitėm padangą, tik tada Binkis išlipo. Užvedė mašiną. Griovio krantas buvo staigus ir gana status. Pirmieji ratai šiaip taip užsirito, bet tada mašinos karoserija atsirėmė į žemę...

Toli pelkėse matėsi tvora. Klimpdami nuėjome tvorų atsinešti. Prisėmėme batus. Dirbome gal valandą, bet mašina nė iš vietos. Praradome viltį, kad savomis jėgomis išsikapanosime. Automobilio stiklai iškulti, ir nėra kur dedas. Miškinis sugriebė mane ant plento polkos pašokti. Bešokdami žiūrim, kad plentu kažkas važiuoja. Važiavo ūkininkas su pačia iš Siesikų. Arkliukas kaip gera ožka — bet vis ne žmogus. Ūkininkas mielai sutiko

padėti: ištraukė iš rogių virvę, pririšo prie automobilio, o mes dar iš užpakalio su tvoromis, ir mašina pajudėjo, bet arkliukas, pasiekęs patį plento slidumą, paslydo ir suklupo, ir ko nedarėme, o paskutiniai ratai vis nesirito per plento briauną. Padėkojom žmogui už triūsą, dar porą litų už tai jam į delną įspraudėm, tai jis nuvažiavo kepurę kilnodamas.

Tada Binkis vėl mašinon: pasistatė apikaklę ir kampe susigūžęs atsisėdo. Mudu su Miškiniu traukėm burtą, kurion pusėn eiti. Burtas nulėmė Jonavos pusę. Ėjome gal du kilometru ir pasiekėme: sodybą ne sodybą, karčiamą ne karčiamą. Šunų pilna, ir visi loja. Beldžiamės ir netrukus girdime, kad viduje kažkas kalba. Išėjo augalotas žydas. Mes jam papasakojome savo nuotykį ir prašėme, ar jis negalėtų mus iš bėdos ištraukti. Tasai pasakė „gerai', prikėlė du sūnu kaip ąžuolu, o tie išsivedė iš tvarto jau pakinkytus du sunkaus tipo arklius, tai mes grįžome tikri, kad šį kartą bus gerai. Binkis, pamatęs penkis vyrus ir du arklius, išlipo iš mašinos padėkoti žmogui, kad tas vidury nakties nepatingėjo mums padėti. Bet žydas prabilo: „Ui, mes biedni žydeliai, mes iš to gyvenam." Binkis šoko kaip žarija: „Ak, jūs netikėliai! Ak, jūs nevidonai! Dėl to jūs ir biedni žydeliai, kad jūs iš žmonių nelaimių gyvenate!" Žydas sumišo ir nebežinojo nei ką besakyti. Bet sūnūs pritvirtino grandinėmis arklius ir užtraukė automobilį ant plento. Nesiderėdami sumokėjome penkis litus, padėkojome vieni kitiems ir pajudėjome.

Važiuot buvo tikrai šalta. Ypač pradėjo gelti sušlapusias kojas. Jonavoje įsiveržėme į beatsidarančią užeigėlę. Išgėrėme arbatos su lašais, užsiklijavome laikraščiais automobilio langus. Iš laikraščių naudos nebuvo: vos įvažiavus į laukus, vėjas juos nuplėšė. Kaune atsiradome dienelei brėkštant...

Ir šiandien jį matau: majestotišką, juodą kaip Edgar Poe juodvarnį, išdidžiai susigūžusį pakrypusiame automobilyje. Yra žmonių, kurių negalima įsivaizduoti mirusių. Neįsivaizdavau mirusio Tumo — o reikėjo. Neįsivaizdavau mirusio ir Papilio aro, užmerkusio plėšrias savo akis, ramiai sudėjusio rankas tarp palmių ir kitų tropinių augalų, kaip aš jį dabar matau nuotraukoje. Vadinasi, jo tenai jau nėra!..

Niekad daug draugų neturėjau (ir priešų), ir kai pagalvodavau, kad ten kada nors grįžęs jau nebematysiu tų mielų veidų, tai man akyse prabėga tie visi laikai ir žmonės, tai man ausyse

skamba jų lakūs žodžiai ir traškus juokas, kurie jau niekad nesugrįš ir neskambės kitaip, kaip tiktai atminimuose.

Vien dėl jų, atrodo, vertėjo gyventi, vien dėl jų vertėjo padaryti šis graudus ir neprasmingas žygis, vien dėl jų vertėjo kęsti visą šio laiko negandą. Vien dėl jų ir mano gyvenimas gal bus šio to vertas. Didelio nerimo valandą aš į juos šaukiuos: ,,Kur jūs, mano draugai, įtūžusio likimo siūbuojančių bangų staigiais verpetais einat?..''

Jie stovi debesyse žvilgančiais šarvais, plevėsuojančiomis kapomis ir moja, rodos, man ir sako: ,,Jonai, palik tas visas smulkmenas, tuos visus niekus, einame!..''

ANTANAS

Antanui Miškiniui dažnai sakydavau, kad mudu esava du vienos gūžtos sakalėliu. Mudu buvome neišskiriamu: vis būdavom dviese. Jei kas mudviejų vieną pamatydavo gatvėje, tai būtinai klausdavo: „O kur Antanas?" — arba: „O kur Joną padėjai?"

Buvome, taip sakant, savos rūšies Siamo dvyniai. Trejus metus išgyvenome viename kambaryje. Keliolika metų draugavome, ir ta draugystė niekad nenutrūko, o progų buvo, nes kai kas tos draugystės mums pavydėjo, nes kai kam, ir daug kam, rūpėjo mudu sukiršinti. Stengtasi sukiršinti labai opiu ir taikliu būdu: kuris mudviejų yra didesnis poetas? Tačiau mudu niekad šio klausimo nekėlėme ir nediskutavome.

O va kaip aš jį pažinau. 1923 metų rudenį atsitrenkė Aušros gimnazijon būrys rytų aukštaičių: Antanas Miškinis, Pulgis Andriušis ir kiti. Matydavau koridoriuose ir ypač drabužinėje vieną kareiviška miline, negailestingai sulankstyta kepure ir amžinu papirosu dantyse pramuštgalvį, kurs nuolat stumdėsi, dūko ir knygų ryšulėliu svaidėsi — jis man didžiai nepatiko.

Gyvenau tada Šančiuose, Vandens gatvėje. Mokyklon eidavau pėsčias. Taip vieną gražią rudens popietę, grįždamas namo, jau praėjęs Žaliąjį tiltą, nejučiom atsigrįžau: gi žiūriu — tasai vėjo pamušalas lyg mane vejasi. Niekad nemėgau nieko trukdyti ir lygiai nemėgau būti trukdomas, tai pasijutau nejaukiai ir net norėjau paspartinti žingsnį, bet galop nutariau: kas bus, tebūnie, bet jau nebėgsiu, tačiau ir nesulėtinau žingsnio — ėjau, kaip ėjęs. Užvijo jis mane padusęs ir tarė:

— Miškinis... Antanas!..

Pavardę ir vardą pasakė lyg pasididžiuodamas. Vardą ištarė po geros pauzės ir kiek stipriau. Tačiau man nei viena, nei

antra nieko nesakė. Tokios pavardės nebuvau girdėjęs. Kukliai pasisakiau savo vardą ir atkišau ranką. Jo ranka buvo smulki, plonyčiais piršteliais, bet geležinė, kaip mano tėvo. Mane jis pagarbino kolega, o gimnazistai, bent tais laikasi, nai niekad nesikolegavo: kolegos būdavo vieni studentai. Dar paklausė: ar visada einu pėsčias? Atsakiau, kad taip, nes traukinėliu važinėti neišsigaliu. Jis pasigyrė, kad blogu oru jis važiuojąs traukinėliu, bet šiandien esąs taip gražus oras, kuris jam primenąs tėviškę bulvėkasio metu, kad jis kaip tik nutaręs gamta pasigrožėti.

Paklausė, iš kur aš kilęs. Jam buvo visai negirdėta mano tėviškė, kaip ir man jojo. Jis man paaiškino, kur yra jo gimtinė, ir, aišku, pasigyrė, kad jo kraštas labai gražus esąs, kad dabar ten žmonės laukuose būreliais bulves kasą, deginą bulvienojus ir dainuoją, dainuoją, net ežerai skambą. Apie sostinę jis nepalankiai atsiliepė, bet iš jo pasakojimo atrodė, kad jį miestas gąsdina ir traukia. Žodis po žodžio pradėjome kalbėti apie literatūrą. Pirmiausia apie rusus. Iš atminties neužsileisdami citavome viens kitam Lermontovą, Puškiną, Aleksandrą Bloką ir kitus. Nė nepajutome, kai praėjome mano Vandens gatvę ir atsidūrėme į Panemunės tiltą. Jis netoli to tilto gyveno, bet pasisiūlė mane palydėti ir jis mane lydėjo iki Žaliojo tilto, ir tik tada palengva ir pastovėdami traukėme namo.

Tik vėliau sužinojau, kad jis rašo. Gimnazijoje tada literatūros gyvenimas virė. Virė ir aistros. Buvo meno kuopelė su literatūros vakarais, laikraščiu, vaidinimais ir paskaitomis. Atsirado Pulgio Andriušio *Šepšeliada,* satyrinis leidinėlis, jo vieno prirašytas ir iliustruotas, nukreiptas prieš mokytojus ir ypač prieš tuometinį visų mokinių siaubą, matematikos ir fizikos mokytoją Račiukaitį. Neatsimenu, ar Pulgis pats save, ar kas kitas jį buvo praminęs Šepšeliu, iš to, nusižiūrėjus į *Iliadą,* ir *Šepšeliados* vardas. Pulgis savo satyrose gana vykusiai parodijavo *Kalevalą.* Vienas jo tų laikų dvieilis man liko atmintyje:

Ir pragydo gaidužėlis,
Užgiedojo vištos vaikas...

Petras Juodelis leido savo *Skaidrą,* kurioje Miškinis pradėjo reikštis savo eilėmis ir poleminiais dalykėliais. Jis buvo karštas, ambicingas ir bendrai nesileido ant nuospaudų minamas, bet

argumentuoti negebėjo, daugiau riksmu imdavo viršų. 1925 metais jis paskelbė *Lietuvyje* pirmąjį savo eilėraštį. Buvo sensacija. Juodelis jį puolė: kam, girdi, moksleiviai eina į didžiąją spaudą? Miškinis kirtosi, kad viso to žygio prieš jį priežastis esąs pavydas. Dabar tai atrodo vaikiška, bet tada buvo visus sukrėtęs įvykis. Tais metais ir aš pradėjau gimnazijoje „viešai" rodytis su savo eilėmis.

Miškinis buvo už mane klase vyresnis: jis gimnaziją baigė 1926, o man dar metai liko. Sekančiais metais jis studentavo, bet ir luominė bedugnė draugystės nenutraukė. Jis mane nusivesdavo universitetan paklausyti Tumo, Dubo, Herbačiausko... Retkarčiais nueidavome pakvanksoti į seimo posėdžius. Seimas paliko man labai nerimtą įspūdį. Ten mačiau ir girdėjau garsųjį Plečkaitį. Labai jau aiškai matėsi tarpas tarp demagogų (tą žodį vartoju gera, vadovų prasme) ir neryžtingos bei inertiškos parlamentarų masės. Arba vėl ištisus posėdžius karštai diskutuodavo apie kažkokį Povorotnikovą, kuriam tūli nepagailėdavo labai jau nepalankių žodžių ir, lietuviškųjų pristigę, vadindavo jį „deržimorda" ir kitaip. Tą nusigėrusį Šančių sentikį ar stačiatikį vėliau sutikau spaudos horizontuose.

Visur mudu būdavome drauge ir viešame gyvenime — drauge dalyvavome ir parapijos bažnyčios peštynėse. Nemaniau, kad mano Antano taip narsaus esama. Kai pasiekėme Rotušės aikštę, jau minia buvo taip tiršta, kad sunku bepaslinkti, bet šiaip taip prisiyrėme ties pačia šv. Trejybės bažnyčia ir šiaip taip girdėjome, kad viduje šventomis giesmėmis rungiasi dvi pusės — tarpais lenkiškos, tarpais lietuviškos giedamos giesmės garsiau pasigirsdavo. Minia spraudėsi vidun, kur, atrodė, jau ir taip pilna kupina buvo. Staiga pradėjo veržtis lauk įšutę žmonės. Tarpduris lazdomis pasišiaušė, kaip ežys judančiais spygliais. Lazdos barškėjo, bet daugiau viena į kitą, nes spūstis buvo didelė, ir tik labai iškelta ranka galėjo pajudėti. Ir ką aš matau: mano Antanas pradėjo sukti apie ausį piršto storumo nendrine lazdelyte ir veržtis priekin. Pradėjau jį raminti, tvirtindamas, kad bus ten kam ir be mūsų, bet jis išsirovė iš mano gniaužto rankovę ir dingo. Argi aš galėjau atsilikti? Šokau daugiau jo ieškoti, nei progos kam užduoti ar gauti, bet jo nepavijau. Įsiveržiau į klebonijos kiemą: keturi įvairaus amžiaus vyrai plovėsi kruvinas kaktas ir šukavosi sutaršytus plaukus. Visi kalbėjo lietuviškai, tik atokiau stovėdama

davatkėlė visa gerkle rėkė ir burnojo lenkiškai, kad lietuviai buvo ir yra pagonys.

Pasidairiau kieme ir pamačiau, kad ten nėra kas mato ir veikia, tai grįžau atgal į aikštę. Pats minios tirštis virė prie miesto muziejaus. Čia su didele pompa ir fanaberija švaistėsi lenkų frakcijos seimo atstovai, lydimi laikraštininkų ir fotografo. Pastarasis prie pat manęs statėsi foto aparatą, o už jojo stovėjo sveikatingo sudėjimo studentas Juozaponis ir abiejų rankų pamaldžiai ant pilvo sunertais pirštais laikė prispaudęs gumbuotą lazdą. Jis taip smalsiai žiūrėjo į muštravojamą ir visom ilgom kojom nepaklusnų aparatą, lyg niekad savo gyvenime tokio daikto nebūtų buvęs matęs, bet kai anas susitvarkė ir buvo bespaudžiąs mygtuką, studentas panteros vikrumu pajudėjo iš vietos ir lazda taip patraukė per aparato dumples, kad jos atsiskyrė nuo dėžutės ir laikėsi tik prie stiklų, gi pats aparatas, lyg ant slidaus ledo, išsižergė ir sukniubo ant grindinio akmenų. Fotografas buvo nepėsčias, bet rankose nieko neturėjo, tai po poros smūgių apleido kovos lauką ir aparatą, kurį pasipainiojęs laiškininkas sunkaus kareiviško bato pakaustytu užkulniu čia pat į grindinį sutrynė.

Seimo atstovai lenkai garsiai skelbė savo parlamentarinę neliečiamybę, bet keli geležinkeliečiai įmobilizavo juos lydėjusį policininką, tai ir nebuvo, kas jų tą neliečiamybę gina. Dėl to, gavę po porą kietų nykščių pašonėsna, ištirpo aikštėje kaip kamparai. Prie jėzuitų kažkas kažką mušė. Pasirodė, kad lenkų Dievo Motinos Globos draugijos žemesnysis personalas tempėsi į kiemą geležinkelietį, kuris ir šaukėsi draugų pagalbos. Jo draugai, kurie globojo lenkų frakcijos seimo atstovų palydovą ir gražumu stengėsi įdiegti jam patriotinės dvasios, pamatę, kad jų draugą lenkai, kieman įsitraukę, gali nulinčiuoti, pradėjo ne juokais stumdyti policininką ir ūdyti jį šiais žodžiais: „Eik greičiau, stuobry tu, atgink nuo tų prakeiktų lenkų žmogų lietuvį! Jei neisi, tai mes tave čia vietoje nutašysime kaip pabėgį, iš visų keturių šonų..." Neryžtingas policininkas galop pasileido į tą pusę. Lenkai, pamatę atbėgantį policininką, paleido geležinkelietį ir užsidarė vartus.

Ilgai teko nardyti kiek praretėjusioje minioje, kol susiradau Miškinį. Jis buvo nusivylęs ir nekalbus. Paklaustas, ką jis nuveikęs, šaltai atsakė. „Nieko... Spūstis, be to, ant kaktos neparašyta, kas lietuvis, o kas lenkas."

Tų pačių metų lapkričio mėnesį panašiais žiūrovais teko dalyvauti studentų manifestacijose prieš demokratiškąją valdžią. Atėjo jisai pas mene ir veda, ir visą laiką kalba: „Jau kad bus šiandien, Jonai, audružėlės, tai bus..."

Einava mudu Laisvės alėja ir matova, kad žmonės plaukia senamiesčio link. Prieinava alėjos galą ir žiūriva: nuo Liaudies namų Lukšio gatve ateina minia su Maironio giesme *Nebeužtvenksi upės bėgimo*. Mums belūkuriuojant, nes minia jau buvo čia pat ir planavome prisidėti pačioje alėjoje, pasirodė rezervas pastoti manifestantams kelio. Kai manifestantai pamatė rezervą, užtvėrusį gatvę, pradėjo giedot himną. Rezervininkai kiek sumišo: reikėjo pagerbti tautos giesmę, tai jie po truputį atbuli traukdamiesi prileido studentus prie didžiosios miesto arterijų sankryžos: Didžiosios Vilniaus gatvės, Ukmergės plento ir Laisvės alėjos. Studentai šaligatviais prasibrovė pro rezervo užtvarą ir, susigrupavę jų užpakalyje, pradėjo su giesmėmis žygiuoti alėja. Rezervas įsiuto ir net šaligatviais pradėjo leisti arklius.

Toje sumaištyje pamačiau vieną Partenono frizų vertą vaizdelį. Miesto sodo šaligatviu, muistydamas galvą, lėkė arklys (aišku, su raiteliu) ir protarpiais nešė, protarpiais vilko trumpai į kamanas įsikibusią studentę, ilgom išpintom kasom. O studentė, pusiau atbula, lazda velėjo žirgo šonus ir rezervistą, kuriam net kepurę numušė. Tariau tada Miškiniui: „Na, brolyti, ir mergina! Ji arklį ne vien elementoriuje yra mačiusi!" Jis atsakė: „Šlykštu, Jonai! Bet dragūnas mergina..." Kiek palaukė ir pridėjo: „Tikra amazonė!" Man pastarasis epitetas gana banalus atrodė, bet ir aš pats dar toliau ta linkme nuėjau tardamas: „Čia jau ne dragūnas ir ne amazonė, o tikra mitologijos Atalanta: tokią galėtum drąsiai leisti vieną prieš Beotijos šerną!"

Mums taip bekalbant, arklys įsmuko su raiteliu ir priedu į spūstį, ir mes nematėme, kuo ta nelygi kova baigėsi. Rezervininkai varė arklius į žmones kaip į rugius. Policija apsupo mudu aikštelėje prieš valstybės teatrą. Girdėjome giesmes ir riksmą prie Karo muziejaus, bet ten prasiskverbti buvo neįmanoma. Iš kažkur atsirado studentas humanitaras Mardosas, jis ėjo nuleidęs petį: policininkas jam rimtai buvo patraukęs per mentes. Jis ėjo su kitais pas gydytoją išsiimti liudijimo, kad galėtų policiją patraukti tieson, bet nieko, kaip vėliau sužinojome, vargšas nepešė ir, regis, vos daboklėn nepakliuvo už tai, kad teisybės ieškojo. Valstiečių

liaudininkų valdymo mėnesiais demonstracijų būdavo apstu, bet jų niekas netrukdė. Liaudininkai šįkart buvo šališki. Dvi demonstracijas pats savo akimis prieš tai buvau matęs: demonstrantai praeivius užkabinėjo žodžiais ir veiksmais, o policija visai jų net žodžiu nedraudė. Studentai ėjo labai tvarkingai ir net dainavo kultūringai. Ekscesai prasidėjo tik tada, kai policija visu brutalumu įsikišo. Vadinasi, bent prieš galą valdžia šauniai pasispardė. Jei demokratinė administracija visą laiką būtų taip energinga buvusi, tai joks Smetona liaudininkams valdžios būtų neišplėšęs.

Miškinis piktinosi: ,,Tai va ko sulaukėme: vieni kitus mušame.'' Norėjau į dalykus pažvelgti iš linksmosios pusės: studentai tam ir yra, kad triukšmautų ir kad juos kas nors muštų. Miškinis su tuo nesutiko ir patį prezidentą muilu išvadino.

Reikia pastebėti, kad jis visus neigiamus žmones skirstė į tris kategorijas: kirvis, nuodas ir muilas. Kirvio prasmė: nesukalbamas ir kietas; nuodas — kenksmingas ir klastingas; muilo prasmė kiek komplikuotesnė ir platesnė — nuobodus, įkyrus ir kvailas. Jei jis sutikdavo kiek sudėtingesnį tipą ar norėdavo konkrečiau žmogų apibūdinti, tai darydavo tų trijų žodžių kombinacijas: kirvis ir muilas, muilas ir kirvis, nuodas ir muilas.

Man išsikinkius iš gimnazijos pavalkų, dar labiau suartėjome. Jis nešiojo mėlyną humanitaro kepurę, aš pasitenkinau žaliu lankeliu ir baltu viršum, kurs netrukus tapo bjauriai pilkas. Studijuoti ruošiausi labai rimtai, bet man tai padaryti buvo labai sunku, nes jau ir paskutinėse dviejose gimnazijos klasėse tėvai maža ką man bepajėgė padėti. Įsikūriau pas seserį Veroniką Epušote, prie Pamierio stotelės Vilniaus ruože, apie ketvertą kilometrų nuo Pravieniškių. Paskaitos universitete buvo nuo 8 ryto iki 10 vakaro, o mano traukinys pasiekdavo Kauną apie 8, tačiau grįždavo atgal trečią valandą, tai, pusantro mėnesio tikru studentu taip pavažinėjęs, priėjau išvadą, kad iš to naudos labai maža ir kad reikia ieškoti tarnybos ir keltis į miestą. Gavau daugiau negu nežymią tarnybėlę Žemės Banke (aš ten daugiau nei du metu rašiau interesantams prašymus). Miškinis mane priėmė gyventi pas save. Jis tada gyveno Laisvės alėjos 10 numerio kieme. Tai buvo nedidelis prieškambaris, bet šeimininkai eidavo per virtuvę, tai mes turėjome savo rūšies atskirą įėjimą. Viduj buvo dvi lauko lovelės, mikroskopiškas stalelis ir bambuko etažerė. Mūsų podėlis būdavo po lovomis.

Tada gi kaip tik buvo tie šaunūs fokstroto *Valencija* laikai. Visi langai per dienas ir naktis tuo fokstrotu skambėjo, o vakarais juo maurojo Parodos eksplanadoje pirmieji garsiakalbiai įsikūrusiame Luna Parke. Dainavome ir mudu, dažniausiai mano sulietuvintą puskupletį:

Valencija, beržo lapą, beržo lapą
Ir beržėlio lapelius...

Ir tada pastebėjau: juo kvailesni ir neprasmingesni žodžiai, juo smagiau dainuojami. Po kokių metų atėjo *Bubličkі*, o dar vėliau *Dona Klara*, bet nei vienu motyvu Kaunas taip nedūko kaip *Valencija*. Atsirado pirmoji reklama, kurią galėdavai matyti visur: ant konkės, gatvių kampuose, ant tvorų ir kitur: „Alphonse Chic — likeriai, konjakai, vynai". Vaikščiojo mieste ir Binkio tam komersantui sukurtas dvieilis:

Nieko nelaukęs, Alfonsai Šik, —
Patsai ragauk ir mus vaišyk!

Miškinis apsvaigo miestu, ir jojo poezijoje atsirado visi didmiesčio atributai: parkai, skverai, bulvarai, šviesos, asfaltas... Miestas jį, kaip minėjau, gąsdino ir viliojo.

Aišku, andienykštis Kauno urbanizmas buvo labai prastas. Kad ir tame pačiame Luna Parke — lentos vyravo: lentų kaltas paviljonas, lentiniai takeliai (damų prakeikimas palijus — užminti švirkšdavo purvą ne tik ant suknelių, bet ir į akis), lentiniai, nors ir labai impozantiški laiptai į kalną: kelios girliandos spalvotų lempučių ir triukšmas: garsintuvų plokštelinė muzika ir šokančių bei girtų šūkavimai. Visa tai greičiausiai Miškinis matė ir girdėjo tik iš pakalnės, nes ten linksminosi speciali publika: kirpėjai, siuvėjai, šoferiai ir vienas kitas smarkesnis studentas. Bet tai ir buvo prizmė, pro kurią jis matė Miestą: jo triukšmą, šviesas, nuodėmę ir džiaugsmą: „Būkite užmirštos, išmaldos siekiančios tiesiamos rankos" (*Balta paukštė*). Na ir mano Luna Parko nuotrupos, atsiradusios daug vėliau, kai jau to parko ir žymės neliko, siekia tuos pačius šaltinius.

Mudu augome drauge su tuo miestu. Kur buvo visko: deimantų ir purvo. Atsimenu, dar gimnazistai būdami, praeidami

pro Konrado kavinę, matydavome prie lango sėdintį poną su baisiai vienoje pusėje išsiplėtusiomis kaklo liaukomis. Sėdėdavo jis arba vienas, arba su kuo kitu, bet vis toje pačioje vietoje: prie įėjimo durų, veidu į Įgulos bažnyčią. Jis gerdavo kavą ir stebėdavo praeivius. Man Miškinis pasakė, kad tai garsusis Petras Vileišis.

Kartą beeinant taip pro šalį to lango Miškinis tarė: ,,Ek, Jonai, kai tik nusimesime šias kepuraites, tai ir mes čia užsuksime taip kavutės išgerti!'' Ne tiek pinigų, kiek drąsos mes tada, gimnazistai, stigome. Jau jis pažinojo provincijos arbatines. Jis man tvirtino, kad Kupišky net 37 arbatinės, bet visur tik silkė ir degtinė, o arbatos nei vienoje užsimušęs nerasi. Sakėsi su broliu Motiejum ir dar vienu savo krašto žmogumi — seimo atstovu — daug kartų buvo buvęs pietauti pas Urboną. Kavinė, kur žmonės geria tik kavą ir kitus nekaltus gėrimus, jam atrodė sunkiau įžengiama, negu tamsiausia žuvinės turgavietės landynė.

Mėgo mano Antanas patogumus. Važiavome kartą abu į Šiaulius antra klase. Įėjome į vagoną. Jis pirmas atsisėdo ir nušvitusiu veidu man tarė: ,,Jonai, minkšta!'' Ir pradėjo suptis ant sėdynės lingių. Aš jam tariau: ,,Eik tu, Antanai, nesistebėk ir nesisupk, dar kas pamatys ir pasakys, kad pirmą kartą važiuojame antra klase!'' Jam tai patiko, ir jis greit antroje klasėje pasijuto kaip namie. Už Kėdainių mes įsidrąsinom net įeiti į vagoną-restoraną kavos nugerti: mes tenai prasėdėjome iki Radviliškio, kol traukinys skrido per rudens rūkais skęstančias ir vandens klanais telkšnojančias lygumas. Miškinis žydėte žydėjo ir tirpte tirpo džiaugsmu.

Panašiai jis ir pirmą kartą įžengė kavinėn. Dar gimnazistai buvome abu, kai jam pasigyriau, kad klasės draugas Leiba Zaksas mane su Juodeliu buvo nusivedęs pas Perkauską. Jis labai nustebo, bet sužibo jo akys, ir jis pradėjo cituoti ,,Sakmę apie Igorio žygį:'' ,,Kad ir žirgą prarasiu, kad ir ietį nulaušiu į poločanų lauko kraštą, bet aš noriu šalmu žydriojo Dono paragauti...'' — ,,Trumpai tariant: Jonai, tu žinai kelią, tai einam ir nueinam šį sekmadienį apie penkias. Statau aš!''

Nuėjome. Užsisakėme kavos, juodos, anot jo, kaip nemigo naktis. Aš jį pataisiau — kaip mainų naktis. Jis paklausė: ,,Kodėl mainų?'' Atsakiau: ,,Todėl, kad mainų naktimis nėra mėnulio, o nemigas gali imti ir šviesią mėnesieną.''

Buvo jis plataus mosto žmogus. Gana ceremoningai išsitraukė

pačių geriausių papirosų pakelį, nors tada rūkydavo trečios rūšies *Pirmyn* (vėliau abu *Regata*), plačiu mostu paklojo ant marmuro ir paprašė poetą pasivaišinti. Jam buvo didelė šventė, ir išėjome abu pakiliu ir laimingu, kojomis žemės nesiekiančiu. Eidamas Žaliakalnin, kur tada mudu gyvenome — aš Žaliojoj, jis Malūnų gatvėj — dėjo naujus posmus naujam eilėraščiui.

Atsiskirdamas pasakė, kad jis dar negali man paskaityti, nes reikia dar palyginti, bet ryt poryt paskaitys kažką tikrai gerai susuktą. Jis taip visą laiką vaikščiodamas ir niūniuodamas sudėdavo savo eiles. Savąsias rodydavau Juodeliui ir jam, o jis broliui ir man. Jei pasakydavau „gerai", būdavo tikras laimėjimu ir sakydavo: „Ag ne iš kelmo spirtas esmi!" Tiesą pasakius, man viskas tada jo buvo gerai. Man jis buvo nepasiekiama aukštuma. Ir dabar atrodo, kad jis iš to savo tikrojo kelio *Varnose* jau buvo išklydęs. *Paukštėje* buvo daug svaresnis: nors tenai dar žodžiai kliuvo ir šiaip daug stigo, bet jis buvo daug platesnis ir daugiau galimybių turėjo.

Kai mudu gyvenome minėtame prieškambaryje (laikinoje sostinėje tąsyk buvo labai trumpa su butais), jau turėjome po šiokį tokį eilių bagažėlį. Jam buvo patogu — sustatydamas eiles, jis popieriu nesinaudojo: visa jo atmintyje tilpdavo. Mano rašymo būdas visai netikęs: užbraukęs žodį, negaliu toliau rašyti tame pačiame lape, nes mane pataisymai erzina ir blaško — turiu imti naują lapą, rašyti iki pataisymo ir tik tada tęsti toliau. Taip dažnai, ir trumpą eilėraštį rašydamas, sugadindavau dešimt ir daugiau lapų. Tos ydos neatsikračiau iki šios dienos. Parašytą dalyką labai blogai atmindavu, nes man pindavosi visi rašymo metu panaudoti varijantai. Taip nutikdavo net iš popierio viešai kur beskaitant eiles: įsiskaičius, nejučiomis žodžiai nukrypsta nebaigto posmo varijantu, tai imi ir užsikerti. Kartą taip nutiko man su teatre skaitytu *Katarsiu:* vienas posmas buvo geresnis, tai ėmiau ir ant jo nušokau, bet jam stigo paskutinės eilutės, tai reikėjo ją mykte numykti. Miškiniui to pavojaus nebuvo: jis galėjo po metų kitų tiksliai užrašyti pirmąjį eilėraščio varijantą ir valandos tikslumu po juo padėti datą. Atmintį fenomenališką turėjo. Po dešimties metų galėjo tiksliai pasakyti, ką kurią dieną valgė ir ką kalbėjo. Negana to: taip gyvai ir vaizdžiai bei smulkiai gebėdavo nupasakoti būdingus tos dienos įvykius, nors paprasčiausius ir nereikšmingiausius, kad klausančiam at-

sistodavo prieš akis ta diena daug aiškiau nei vakarykštė. Atsimenu, jis tada pavasariop pradėjo skųstis, kad eilų jau didelis pluoštas prisirinko ir kad jau ir jam sunku jas visas atminti: „Nuvažiuosiu atostogų ir jas visas ir aš surašysiu". Bet jas surašė tik tada, kai rinkinį reikėjo spaustuvėn nešti.

Man tada nutiko nelaimė. Niekaip negalėdavau eilių galutinai užbaigti: vis kliūdavo šis tas beskaitant, vis reikėdavo taisyti ir keisti. Su rankraščiais nesiskirdavau, manydamas, kad gal kada visai nejučiomis ateis koks nors tinkamesnis žodis ar mintis — ir kartais ateidavo — tai rankraščius nešiodavau kišenėse iki tol, kol popieris į skutelius susidėvėdavo, ir tik tada, kai jau jis krisdavo gabalais, dėdavau į gilzių dėžutę. Ją vieną dieną palikau ant stalo atvirą. Tarnaitė, valydama mūsų kambarį ir pamačiusi bjaurių popiergalių pūpsančią pilną dėžutę, pamanė, kad juos palikau išmesti, ir „nuvalė" stalą. Ten buvo beveik rinkinėlis — keliolika eilėraštukų — ir visi dingo. O buvo ten vienas kitas *Gegutėlės* ir *Kapų* tipo bei nuotaikos, kurių ir šiandien man gaila. Visos pastangos restauruoti iš atminties nuėjo niekais.

Taip Miškinio, eiles rašančio, neikad nemačiau: rašė jis prie stalo tik meilės laiškus, kuriuos, kai meilė nelaimingai baigdavosi, skaičiuodavo kilogramais. Knygų skaitė jis taip pat labai mažai. Uoliai ir greitai skaitydavo tik vadovėlius, konspektus ir užrašus. Tačiau visada būdavo à la page. Jis tai su vienu, tai su kitu susitikdavo ir, jo paties žodžiais tariant, iš kiekvieno šį tą išpešdavo. Kartą, susižavėjęs Unamuno knyga, papasakojau kelis palaidus epizodus. Po poros dienų mudu sutikome jo brolį Motiejų, ir Antanas pradėjo šiam pasakoti, ką aš jam buvau pasakojęs. Mane stebino, kad jis iš mano palaido pasakojimo susidarė kažkokią pilną to veikalo visumą ir kad jis visą veikalą gerai ir pilnai suprato, be to, mokėjo geriau papasakoti negu aš.

Matydamas mane daug skaitantį, nutarė ir jis paskaityti: „Ne, Jonai, taip negalima, turiu ir aš šį tą paskaityti, jaučiu, kad mano elėsin reikia įsūdyti daugiau filosofijos." Po poros dienų parsinešė filosofinio turinio knygą, brolio ar kieno kito rekomenduotą, nusiavė batus, išsitiesė lovutėje: „Bus ji man čia „no son griaduščij" (priešmiegiui), Jonai!" Pasistatė ant krūtinės atskleistą knygą ir, nė pirmo puslapio neperskaitęs, kietai užmigo ir pradėjo knarkti. Ir taip kiekvieną kartą, kai tik jis paimdavo skaityti knygą,

bematant pradėdavo „kruopas virti.'' Jam porą kartų pasakiau: „Tau, Antanai, ši knyga — tikri miego vaistai: vos paimi rankosna, ir nuvysti.'' Jis į mano ironiją labai nuoširdžiai atsakydavo: „Nusilakstau per dieną, ir mane miegas ima.'' Aš jį nuramindavau savo motinos išmintimi: „Ką dirbi — vis kitam, o ką pamiegi ar patingi — sau.'' Per gerą pusmetį jis tos knygos atskaitė iki 62 puslapio. Savas literatūros naujienas jis daug greičiau perskaitydavo ir daug daugiau, negu aš. Ir kai pagalvoju,iš to nebuvo jo poezijai skriaudos.

O jo miegas buvo ne eilinis. Jis ateidavo pas mane, būdamas karo mokykloje. Įėjęs vietoj „labas!'' sakydavo: „Ar neleistum man truputėlį prikristi ant lovos?'' Užsistatydavo žadintuvą (manimi nepasitikėdavo), atsileisdavo diržą, guldavo ir taip nenusirengęs miegodavo, iki jį laikrodis prikeldavo paskutinę minutę. Suskambėjus laikrodžiui, šokdavo, imdavo kepurę ir tardavo: „Palydėk mane iki autobuso, žodžiu persimesime!'' Diržą segdavosi ir tvarkydavosi lipdamas laiptais ir vis sakydavo: „O, kad dabar taip nereikėtų grįžti, tai miegočiau iki ryt vakaro!'' Visaip jis su savo miegu karo mokykloje vertėsi: per paskaitas ant cementinių grindų po suolu, kine ir taip toliau. Kartą, skundėsi, vos neįkliuvo: ėmė jis po suolu pačiame pasienyje ir taip užknarkė, kad net lektorius turėjo nutraukti paskaitą, bet tasai buvo ne kariškis, tai visa taip laimingai ir baigėsi.

Pirmaisiais metais man jo miegas gerokai įsipyko. Keldavau septintą valandą, pasiklodavau lovą, prausdavausi, pusryčiaudavau, o jis miegodavo: keldavo devintą ir vėliau. Visada prašydavo: „Išeidamas susuk kavinuką į rankšluostį, kad kava neatauštų.'' Jei užmiršdavau ar nespėdavau tai padaryti, jis mane atsišaukdavo iš koridoriaus ir net iš kiemo. Man ypač būdavo pikta, kad jis iš savo lovutės nesikėlęs pats tai galėjo padaryti be didelio vargo. Jei negrįždavau, tai ir vartuose girdėdavau jo riksmą: „Jonai, nebūk kirvis, įsuk kavą!''

Miškiniui vasarojant radau kompanioną ir persikėliau į Vytauto prospektą — prieš Parodos gatvę. Rudeniop grįžęs, prašėsi priglaudžiamas, iki pats rasiąs kur kokį kampą. Mano kompanionas, toks Kazimieras Knyva, su kuriuo taip pat labai gražiai ir ilgai, dar ilgiau negu su Miškiniu drauge gyvenau ir kurį tūli įtarė rašant, nors jis į raštą jokių pretenzijų nereiškė, buvo to pat krašto žmogus ir Miškinį gerai pažino nuo pat jaunystės,

labai nenoromis jį priėmė pernakvoti. Rytojaus dieną, grįžę iš tarnybų, pastebėjome, kad mūsų naktigultininkas tvirtai ir pastoviai kuriasi bei tvarko savo rakandus. Paklaustas pareiškė, kad kambarys gana erdvus ir kad lengvai jame trise sutilpsime, be to, kad jau susitarė su šeimininke. Nei man, nei mano kompanionui tasai jo žygis nepatiko, bet jis kietai laikėsi savo principų. Tikrumoje buvo per ankšta, ir nebuvo kitos išeities, kaip tik traukti degtukus — kuriam kraustytis. Norėjome į burtą įtraukti ir Miškinį, kad ir jis laimę pamėgintų, nors į tai daug vilčių nedėjome, nes jis turėjo laimę ir tikrai būtų likęs, bet tai norėjome padaryti, kad būtų išlaikyta forma, tačiau jis tai rado vaikiška ir nerimta. Po ilgų kalbų galop sutiko degtukus palaikyti. Mano kompanionas traukė pirmasis ir nudžiugo ilgąjį ištraukęs. Juodu jautė viens kitam stiprų antagonizmą, nes vienas apie kitą žinojo tokių paslapčių, kurių aš nežinojau, be to, Miškinis jį mėgdavo paėsti. Mudu su Miškiniu likova.

Tai buvo pradžia mūsų totalitarinio režimo, kai dar nebuvo aišku, kas laimės: ar šepečiu pašiaušusis plaukus, ar barzdyla. Visas miestas gandais ir paskalomis gyveno, ir visi tai nešiojo. Lankydavau J. A. Herbačiausko paskaitas. Reguliamine būdavo: Wyspianski, Norwid, Żeromski ir panašiai, o auditorijoje — vis tie patys: Smetona su šeima ir Voldemaras su meilužėmis. Pirmąjį garbino nuobodžiu filosofijos profesorium, o antrąjį stačiai kretinu. „Nesuprantu — sakydavo jis nuo katedros, — kaip tasai kretinas, tapęs ministru, galėjo pasidaryti įdomus vyras?!"

Herbačiauską pažinau dar gimnazistu būdamas. Aš 1926 metų rudenį pamačiau jį Meno mokykloje besiginčijantį su latvių dailininku Suta. Svečias buvo kiek storžievis: jis su purvais maišė mūsų Čiurlionį ir tvirtino, kad Žaliakalnio lūšnose daugiau meno, negu Čiurlionio beprotiškuose kliedėjimuose. Herbačiauskas pasiuto: žaibais ir perkūnais spjaudėsi, bet latvis buvo kietas ir laikėsi savo. Juozas Albinas iš apmaudo net balkonėlin pasilipo ir šaukė: „Neklausykite, ponai, šito latvių nepraustaburnio mužiko!" Špygą jam parodė, spjovė į jo pusę ir, ranka rodydamas duris, rėkė: „Lauk!" Latvis šypsojosi ir buvo patenkintas visu tuo triukšmu, kuris jau buvo į tikrą bobturgį pavirtęs.

Tai buvo keistas, tikrai nemūsiškas žmogus, nors kilimo buvo tikras zanavykas. Jis pirmasis buvo pradėjęs skelbti modernius meno ir literatūros šūkius savo *Gabijoje* ir polemikose su Druskium

— Jakštu — Dambrausku. Juodelis ten pat, Meno mokykloje, jį pakvietė gimnazijon su paskaita, po kurios (prieš tai buvo trumpas literatūros vakaras, ir aš buvau skaitęs porą dalykėlių) jis mane kamantinėjo, kokių aš principų laikausi literatūroje, ką aš žinau apie provansalų poeziją (buvau, be kita ko, skaitęs romansą apie Provanso Loransą), bet aš jam nieko negalėjau pasakyti apie principus, kurių ir pats nežinojau, ir apie provansališką poeziją nieko negalėjau pasakyti. Jis tik išsižiojo, plačiai išplėtė plasnojančias rankas ir nieko nepasakė. Bet tai reiškė, kad su tokiu nėra ir kalbos. Gal dėl to ir mano horoskopas buvo nekoks, ir mano žvaigždės negeros.

Sąmojo jisai turėjo ir gal net plačiai nušvintančių idėjų, bet skeptiškuose lietuviuose jis prozelitų nerado ir daugis iš jojo rankovėn kikeno. Atsimenu, vieną naujaromuvių trečiadienį kalbėjo majoras Tomkus apie tautinį meną. Herbačiauskas pradėjo spragsėti, kaip ugnin įmesta žalia skuja: ,,Nesuprantu, ką tas pilietis kalba! (Jis tą pilietį labai gerai pažino ir kavinėse vakarus su juo praplepėdavo). Prašau žodžio! prašau man žodžio! Pilieti! Pakaks, pakaks. Sakau, pilieti, — ppak-kakss! Pagal tą pilietį atrodo, kad menas bus tautinis tik tada, kai dailininkas nupieš Nemuną ir jame besimaudančią tautinę vyriausybę. Ne, pilieti, klysti! Jei dailininkas gerai nupieš ir kopūstą, tai ir tas kopūstas bus tautinis menas!..''

Kartais jis kalbėdavo graudžiai, kartais apokaliptiškomis vizijomis. Jis jau buvo pakilęs lenkuosna kakti, kai vieną kartą prisėdau prie jo pas Konradą. Ilgai jis susimąstęs tylėjo, paskui garsiai, lyg vienas sau, pradėjo pasakoti: ,,Jei aš valdyčiau Lietuvą, tai užtraukčiau pusės milijardo paskolą ir pastatyčiau kiekvienam mūsų sodiečiui mūro trobesius su giliais ir tvirtais pamatais. Ateis laikas, kai kiti nušluos šiuos mūsų visus pilkus medžio namelius. Mūsų sodietis turi giliai šion žemėn įsitvirtinti...''

Man su juo visą laiką nesisekė. Jo išleistuvėse, suruoštose keliais mėnesiais prieš jojo išvykimą, pasakiau pirmą viešą kalbą. Jis piestu pašoko, dūrė į mane išilgai ilgo stalo pirštu ir tarė: ,,Kaip aš galiu pasilikti tame krašte, kur taip supuvęs jaunimas? Jis nori, kad aš nusilenkčiau Lipčiui-pipčiui, Šeiniui-.ikniui!..''

Tik iš traukinio lango jis rimtai ir susigraudinusiai šypsojosi ir kartojo: ,,Pasiliekate sveikučiai! Sveikučiai, sveikučiai, sveikučiai — pasiliekate!'' Šalia jo stovėjo sausa, kukli ir tyli kaip šešėlis,

ponia, kuriai buvo lygu likti ir lygu keliauti. Nesu matęs žmogaus veide tokios rezignacijos, tokio abejingumo kaip josios. Ji visur jį sekė ir beveik su juo vienu kalbėjo. Nežinau nei kas ji buvo, nei iš kur ji kilusi, bet tuos paskirus žodžius, kuriuos ji kartais pasakydavo, tardavo, regis, be svetimo akcento, nors senoviškai.

Jam išvažiavus, Varšuvos rašytojų organe *Wiadomości literackie* buvo tilpęs mano rašinys: *Keturi laisvosios Lietuvos žingsniai*, kur aš jį paminėjau gal be tinkamo respekto. Atrašė jis J. Keliuočiui laišką, kur, be kita ko, buvo šis sakinys, paskirtas mano garbei: „O jūsų Aleksandravičiui tik kumeles kaustyti (po mano nuotrauka tame laikraštyje buvo mano trumpa biografija ir pažymėta, kad kalvio sūnus),o ne Lietuvą reprezentuoti užsieniuose."

Universitete Miškinis jo neklausė — nemokėjo lenkiškai ir nenorėjo blaškytis, tai yra klausyti tokių dalykų, kurių jo programoje nebuvo. Jam turėdavau būdingesnes ir juoba riebesnes jo paskaitų vietas papasakoti. Per dienų dienas besitrindamas universiteto koridoriuose ir mėgdamas kiekvieną sutiktą prakalbinti, jis atsivesdavo supažindinti daug naujų pažinčių-talentų: Juozą Grušą, Jokūbą Liaudą, Juozapą Banaitį ir kitus. Kiekvieną atsivestąjį jis čia pat keldavo į padanges, jog kuklesni, jo giriami, raudo putino uogomis, nors ne vieną po poros dienų jis tokiu pat būdu maišydavo su dumblais. Ko nemėgdavo — visa, kas jam širdy buvo, drėbdavo į akis. Tokiais atvejais jis buvo kandžiai užgaulus, žiaurus ir kartais neteisus. Jo daugis už tai nemėgo. Mane jis visada mėgo, kaip ir aš jį. Nžinau už ką, bet mėgo ir rūpinosi daugiau nei giminė, nei brolis. Jis man dažnai sakydavo: „Štai mudu! mudu abu ne kirviai ir ne nuodai. Kiek metų mes drauge pragyvenom, kiek bendrų kalbų prikalbėjom, kiek drauge prirašėm, o nai niekad vienas kitam skriaudos nepadarėm, nai niekad vienas kito žodžio-žodelio nepasisavinom!" Jį jaunesnieji sekdavo. Kitas jo vietoj gal būtų džiaugęsis ir didžiavęsis, o jis pyko: „Niekšai, vagys — mane profanuoja!"

Prieš sėsdamas prie šio rašinėlio, perbėgau jo keliolika man rašytų laiškų. Rašytų mano sunkiausiomis dienomis. Visi nervuoti, kapoti, skubūs, sausu raporto stilium rašyti, bet visi: „Gal tau ko trūksta?.. Aš vis išpešu tai šen, tai ten net apvalesnę sumelę ir pasiunčiu tau, tik nežinau, ar tu gauni. Rašyk, ko tau reikia."

Štai jo paskutinis laiškas: „Turėčiau daug širdies išlieti ant šio balto popierėlio, betgi jo apimtis, kaip matai, to padaryti neleidžia. Tavo sugrįžimui turiu užkasęs giliai į žemes butelį stipraus gėralo. Jei aš numirčiau, atkas mano artimieji, ir turėsi tada išlakti vienas. Bet ne, to būti negali. Rašyk, duok žinot apie save, nes dėl tavęs labiausiai jaudinamės mes du žmonės Lietuvoj — tavo tėvas ir aš. Kadangi mes abu žmonės neblogi, tai tau to turi pakakti..." Daug gerų draugų turėjau ir tebeturiu, bet jų neužgausiu nei vieno, jei pasakysiu, kad aš jam lygaus draugo neturėjau ir galbūt neturėsiu.

Šiandien man daugiau prisimena ne tai, kad jis man medžiagiškai padėjo, bet kad jis mane kūrė savo poezija, savo nuotaika ir savo polėkiu, kurių nei aš, nei jis popieryje nepalikome. Buvo jautrus, akylas, jausmingas. Jis mylėjo savo žemę ir sielojosi ja. Kadangi nebuvo taip, kaip mudu norėjome, tai jis kalbėjo graudžia ironija. Mes dalinomės duona ir poezija. Abu panašaus vargo vaikai, ir ne taip jau mums būdavo lengva ir liksma gyventi, bet smagu ir miela. Jo talentas buvo labai populiarus, trubadūriškas — kai kuriems savo dalykėliams yra sukūręs ir paleidęs melodijas. Po Maironio jis vienas paliko lyrinių poemos formos pavyzdžių: *Meilė rudeniniam palte, Keturi miestai* ir kitas.

Kartą mudu su Miškiniu stebėjome šermenų procesiją: labai iškilmingai laidojo atentate kritusį karininką Gudyną. Ėjo visa valdžia (abi viršūnės), ministeriai ir... gaisrininkai, geležinkeliečiai, laiškanešiai... Visi — nuo pačios apačios iki pačių viršūnių — susikrimtę. Tarė Miškinis: „Ag gaila žmogaus, bet kam čia dabar visa ta tarnybiška hipokrizija..." Parėjęs namo, parašiau baladę apie karaliaus šunį.

Lygiai po metų ėjova mudu su Miškiniu alėja ir matova, kad prie teatro stovi būrys žmonių ir kažkas garsiai kalba. Ėjova pažiūrėti: Voldemaro vilkai minėjo žuvusio karininko metines. Dar mums liko keliolika žingsnių prie tos vietos, kai atsisuko į mano pusę oficialusis valdžios literatūros kritikas ir tarė: „Vyrai, mes minime didvyrį, o štai ateina pasityčioti žmogus, kuris velionį prilygino šuniui!" Ir pradėjo deklamuoti. Visos voldemarinių vilkų akys atsisuko į mano pusę, bet vis dėlto nekando. Buvo apmaudu, kad recenzento akylumas tik tiek siekė. Gaila man buvo aukos: su jo broliu mokiausi vienoje mokykloje, iš matymo

pažinojau jį patį ir jo tėvus — visus šaunius lietuvius. Eilės ne jam buvo skirtos, bet karaliams ir tarnams...

Dabar, kai tie dalykai toli, visa tai atrodo menka, bet anuomet tai atrodė ir buvo nemalonu ir kartu. Niekad mudu labai daug laisvės netroškome. Menininkui reikia laisvės su saiku, jam reikia, kad tiesos skelbimas būtų surištas su rizika ir pavojumi. Ir tik dėl tos priežasties opozicijos menininkai yra stipresni už pozicijos menininkus. Tokia jau atavinė ir likiminė menininko rolė, toks jo pašaukimas.Kai menininko laisvės jokie saitai nevaržo, jis norėdamas būti tradiciniai drąsus, iškrypsta iš tikrojo kelio ir nukreipia savo drąsą į neesminius gyvenimo reiškinius. Tai mes matome nūdienos menininkų darbuose, kurių palinkimas šokuoti reiškiasi obscenijoj, patologijoj ir net gamtos reikalų pavaizdavime, lyg tai būtų šių dienų opiausios ir svarbiausios problemos. Kalbu ne kaip pilietis, kaip menininkas apie tuos laikus ir visai nuoširdžiai tvirtinu, kad man laisvės buvo gana. Tik papasakotas nuotykis dėl baladės tai įrodo: man nieks tos baladės nedraudė skelbti ir viešai skaityti. Jei vietoj Smetonos būtų buvęs Voldemaras ir vilkai būtų buvę padėties viešpačiai, ir tos laidotuvės būtų mane taip paveikusios, tai būčiau radęs formą išreikšti tą pačią mintį taip, kad ji būtų galėjusi išvysti dienos šviesą. Miškinis buvo atviresnis. Jis rėkė, bet degino blusas, ne kailinius.

Savo eiles jis skaitydavo pasipūtęs, o kartais net arogantiškas, sakydamas, kad taip poetui reikia. Daugį užgaudavo jo laikysena, bet ji buvo jo būde ir kraujuje, jo prigimtyje ir temperamente. Ką jis mėgo, mėgo be rezervų, o ko nemėgo, nemėgo garsiai ir į akis. Jis mėgdavo šaunius žmones: Binkį, Rimydį, Grušą... Ieškodavo žmonių su žiburiu, nekreipdamas dėmesio į pažiūras, išsilavinimą ir profesiją. Šaunumas ir polėkis jam buvo visa žmogaus vertė. Vargas buvo tam, kuris jam buvo ar bent atrodė esąs kirvis, nuodas ar muilas. Tokį, jei buvo silpnesnis, jis valgė be duonos, be druskos ir — pasigardžiuodamas...

Jei man jis parvesdavo kokią nors naują savo pažintį, tai paklausdavau: „O ką jis rašo?" Atšaudavo: „Ne, nerašo, bet poetas!" Poetas buvo jo aukščiausia žmogaus kategorija. Kai jį kas pavadindavo ponu poetu, tai jis jausdavo šventą pareigą pastebėti, kad prie poeto nereikia pridėti pono, nes tai savaime aišku, kad piemuo negali būti poetas.

Mūsų gyvenimas tolydžio grindėsi maurų pluta ir paliestas dvokė. Miškinis sakydavo: ,,Kiaulėjame ne dienomis, bet valandomis.'' 1929 metų pirmoje pusėje pasirodė P. Juodelio *Pjūvis.* Miškinis į tą žadėjusį periodiškai eiti žurnalą atsivedė savo brolį Motiejų ir Jokūbą Liaudą (kiek vėliau). Pradžioje buvome tik keturi, neįskaitant Algirdo Jakševičiaus, kurs mums tik žurnalo viršelį papuošė, ir mes jį guodėme, kad jis, nors nedaug, bet storai parašė (žurnalo vardas jo buvo padarytas mėgdžiojant rankos raštą, tai juokėmės,kad jis ne plunksna, o pirštu rašo). Redaktorius turėjo nelaimės įdėti į pirmąjį Juozo Baldausko rašinį apie formalinį metodą, kur buvo citatų penkiomis ar šešiomis svetimomis kalbomis. Tą straipsnį, neatsimenu tik kur, pašiepė Vincas Rastenis. Miškinis užrūgo ir kartojo: ,,Tik mudu žurnalą, Jonai, ant savo pečių nešame. Jei redaktorius visą laiką ieškos bendradarbių visuose skiedrynuose, tai aš išeinu.''

Tai buvo pirmoji mūsų didžiosios spaudos praktika. Karo cenzūra buvo ne tiek žiauri, kiek kvaila, neakyla ir formališka: braukdavo iš akies. Neturėjome reikalo ir tikslo kovoti su valdžia, ribojomės vien literatūros reikalais ir klausimais. Antrąjį numerį spaudėme pas vokiečius — kažkokio ten ,,beobachterio'' spaustuvėje. Cenzorius, matyt, norėdamas parodyti savo galią, o gal tik priminti, kad jis nuotraukas skaito, savo pieštuku išarė išakėjo, nubraukdamas net tokius nekaltus (ir pozicinius!) sakinius, kaip: ,,Atimk mums tik vieną didelį ir šventą žodį t a u t a, ir nieko neliks.'' Redaktorius nusiminė, ir ne tiek dėl to, kad reikėjo beveik visas numeris perredaguoti (tai yra — perrašyti!), bet kad nubraukė pacituotą sakinį. Vokiečiai mums reiškė užuojautos. Jų buvo du. Vienas vokišku atidumu perskaitė visas nubrauktas vietas, patraukė pečiais, tylėdamas pakraipė galvą ir pusbalsiu tarė savo bendrui: ,,Aber doch is es nicht ,,priešvalstybinis''!'' Mus visus nustebino, kad vokiečiai geriau orientavosi lietuviškuose dalykuose, negu patys valdžios pastatyti cenzoriai. Cenzūruojamos būdavo rinkinio nuotraukos, ne rankraščiai. Be to, išcenzūruotos vietos reikėdavo užkišti, ir vėl ta pati komedija prasidėdavo iš naujo.

Miškinis tokiose valandose būdavo tikra paguoda: jis tol leisdavo savo sparnuotus žodelius cenzoriaus adresu, kol visi atgaudavome nuotaiką ir ūpą, o čia jis būdavo gausus ir išradingas Buvo graudu gyvent, bet smagu ir miela, nes mums rodėsi, kad

mes kalnus verčiame. Skolos ir kiti nepoetiški dalykai pasmaugė *Pjūvį* su trečiu numeriu. Juodelis atsiskyrė ir nuėjo savais keliais — mudu likova vienu du. Turėjome ieškoti savo eilėms vietos tai šen, tai ten, bet jau mums buvo atviros visos durys: niekad nesisiūlėme ir prašomi branginomės ir visiems skundėmės, kad mums neleidžia patiems savo eilėmis pasigrožėti, dar rašalui nenudžiūvus išgrobsto.

Juodelis prie naujų draugų, atrodė, sunkiai bepritapo: ateidavo vis dar pas mane su senais draugais kortomis palošti. Miškinis lošdavo visa siela ir visu kūnu. Jis buvo įsitikinęs, kad galįs išlošti tik tada, kai partneriai išeina iš kantrybės, ir to siekė visomis išgalėmis bei priemonėmis, bet ten visi, gal išskyrus tik ramų Juodelį, buvo dantyti. Kai Miškiniui nesisekdavo, jis tik tempą greitindavo. Taškus rašydavo kariškai griežtas ir tvarkingas Jokūbas Liauda. Miškinis vis tiesdavo kaklą pažiūrėti, kiek dar jam stinga, ar kiek dar jam lieka, bet kortų sekretorius tardavo, uždengęs delnu popierį: „Tu netiesk savo kaklo, o paklausk — pasakysiu!" Tiesą pasakius, Miškinio mūsų lošimai neviliojo: kortose jis pripažino tik „akį", kaip muzikos instrumentuose — tik armoniką. Smuikininkų jis kitaip ir nevadino kaip lentų pjovėjais.

Kai pagyvėjo literatūrinis gyvenimas: *Naujoji Romuva, Sakalas, Literatūros naujienos*, premijos, vakarai, — jau buvo kas kita, bet vis tiek ir tada vieni tuko ir tvirko, kiti skurdo ir kentė. Mudu įsijungėme į visą rašto žmonių šeimą. Miela ir šauni ta šeima buvo, nors paskiruose broliuose rašytojuose visko buvo: buvo, anot Miškinio, aukso žmonių, bet nestigo ir kirvių, nuodų ir muilų. Girai vadovaujant ta šeima pradėjo krikti. Mums tada atrodė, kad viso priežastys glūdėjo Liudo Giros būde, bet, vieną kartą atsitiktinai pasikalbėjęs su viršaus alaus stiklą išgėrusiu Giros adjutantu Danu Pumpučiu, pasakiau Miškiniui, kad tos priežastys glūdėjo gerai užmaskuotoje programoje.

Literatūros vakarai būdavo šaunūs ir įspūdingi. Vieną jų, menu, organizavo Binkis, o tas žmogus organizacijai daug laiko neskyrė: „Eidamas į stotį, perkalėdosiu visus, ir baigtas bus kriukis." Ateina pas mane Miškinis ir klausia: „Ar tave Kazimieras kvietė į Vilkaviškį?" Sakau: „Ne." Jis nusišypsojo ir tarė: „Tai kirvis! Jis man liepė tave paimt. Einam dėl visa ko pas

mane, bet mes nevažiuosim. Kitą kartą žinos, kaip reikia poetus pakviesti..."

Jis tada gyveno Miškų 13! Saugiausia, sakydavo, gyventi pačioje žvalgyboje... Parsivedė jis mane pas save dar gerai pieš traukiniui išeinant ir sako: „Nusiauk kojas. Aš gulu lovon, o tu išsitiesk ant sofos. Jei ateis Kazimieras, sakysim, kad miegam." Vos sugulėm, įeina Binkis su Rimydžiu. Pažiūrėjo jis į vieną ir į kitą ir klausia: „Kas čia dabar? Kodėl jūs neinat į stotį?" Miškinis: „Darum, dos nemokėjai pakviesti!" Binkis: „Vaikine, neerzink šunų!.. Turbūt tu dar manęs pikto nematei... Tai pasistenk, kad ir nematytum. Aukitės man greičiau batus, ir einam!" Miškinis bambėdamas apsiavė batus, ir išėjom. Jis visą kelią buvo irzlus ir priekabus, be ūpo. To savo neūpo tulžį jis išliejo ant vienos kolegės. Kadangi ir toji buvo nepėsčia, tai juodu susibarė. Rimydis kurį laiką nuošaliai laikėsi, bet staiga ir tasai perėjo Miškinio pusėn. Traukiny kilo tikras barnis. Binkis juos kiek apmalšino, bet juodu visą kelią, lyg neužgesinti degėsiai, vis įsiliepsnodavo ir spragsėdavo.

1938 metų vasarą jis mane aplankė Prancūzijoje. Prancūziškai mokėjo porą žodžių, bet kiekvienam sutiktam prancūzui jis juos visus išsakydavo. Mane vesdavosi į parduotuves, bet demonstratyviai neleisdavo teikti pagalbos. Apie jį susirinkdavo visas būrys žmonių, o jis to ir teieškojo. Visus kalbino ir savo žodžiais taip giedrai džiaugdavosi, kaip džiaugiasi tik kūdikis savo pirmaisiais žingsniais. Ten jį ilgai minėjo kaip šaunų, mielą ir linksmą žmogų, mokantį be žodžių užkrėsti visus savo nuotaika ir ūpu. Man jis didžiavosi: „Jonai, ar tu matai, kaip lietuvis gudrųjį prancūzą sąmoju paima?!" Pagalvojau, kad ne laiku jis gimė ir ne tą profesiją pasirinko: tai commedia dell'arte aktorius — improvizatorius.

Ne, jis buvo poetas iki kaulo smegenų. Ir poetas, kaip jis dažnai pats mėgdavo pasakyti, iš Dievo malonės. Argi aš jo būčiau nepažinęs? Buvo kraštų, ne vidurio žmogus: ką mėgo, tai iki galo, ko nekentė — taip pat. Jis paliko nuostabiai trapių poezijos eilučių, kurios niekad nesens:

Niekur nėra tokio miško, kaip mūsiškis —
Ant pušelių, kaip varpeliai, skamba šiškos...

Jis buvo ištikimas poezijai ir savo žemei. Ką jis daugiau mėgo ir mylėjo — tą žemę ar poeziją — sunku pasakyti, nes jis tų dalykų neskyrė ir vienos be kitos neaprėpė ir nesuprato. Jo poezija dėl to yra labai arti tos žemės ir tos dienos, kur jis gyveno. Dėl to jo poezija yra laikas ir vieta. O gyvenimas nestovi, dėl to dažnai atsitinka, kad šios dienos žaizda tampa rytdienos anachronizmu:

Rūstavo vėtra vakar
Po kalnus ir pašlaites
Kad tu likai be Vilniaus
Kad tu likai našlaitė.

Šiandien jau trečioji strofos eilutė yra tik istorinis faktas, kuris jau nekalba taip, kaip kalbėjo prieš keliolika metų. Tai yra šiurkštus pavyzdys, bet panašių dalykų galima sutikti ir labiausiai nuo savo dienos atitraukto ir abstraktaus poeto, nes niekas nėra tikrai atsijęs nuo savo gyvenamojo laiko ir vietos. Tačiau kiekviena dienos žaizda yra ir pačios istorijos žaizda, kuri visada palieka randus. Dėl to poezija dažnai apmiršta ir vėl atgyja. Dažnai prisimena Maironio:

Jei po amžių kada skaudūs pančiai nukris
Ir vaikams patekės prasiblaivęs dangus,
Mūsų kovos ir kančios, be ryto naktis —
Ar jiems besuprantamos bus?

Juk ir tokį abstraktų pasakymą „po amžių kada" laikas apvilia, ir šiandien niekas laisvės lūkesčio amžiais nematuoja, betgi tik laiko patirtis padarė mus taip nekantrius.

Prisiminęs Miškinį, pasijuntu likęs vienas kaip pirštas. Jis buvo geriausias mano draugas. Tai buvo daugiau negu draugystė, tai buvo gyva poezija, prieš kurią mudviejų prirašytoji tėra tik blankus šešėlis. Mano poezijos vienintelis akstinas ir vienintelis šaltinis buvo gyvi žmonės: Juodelis, broliai Miškiniai, Binkis ir dar vienas kitas. Kai jų netekau, pajutau, kad mano poezijai daugio stinga, o stinga kaip tik tų žmonių, su kuriais įgydavau ir atgaudavau savo sparnus...

ADONIS

Labai dažnai pagalvoju apie savo klasę. Ji keitėsi. Tų, kurie buvo sausakimšoje pirmoje klasėje, liko aštuntoje tik saujelė, o ir pati klasė, kasmet papildoma, liko daug mažesnė.

Gimnazija tris kartus keitė vardą, ir man ją baigiant dar ji buvo mišra, tik berniukai ir mergaitės buvo paskirose klasėse. Žemesniosiose klasėse mišrumas nepastebimas: berniukai ir mergaitės stumdosi, išdykauja, juokiasi ir verkia drauge. Nuo ketvirtosios klasės visa tai keičiasi: mergaitės brendimu berniukus visa galva praauga, o berniukai tuo atžvilgiu krinka: vieni, pažvelgę į mergaites, pasidaro svajingi ir net užsimerkia; antri, kaip pirkliai prekę, jas atidžiai apžiūri ir pasidaro patys sau išvadas; treti — jų nepaiso; ketvirti jų neapkenčia; penkti jų bijo ir t.t.

Naujokai į klasę įžengia taip pat įvairiai: vieni atsiranda visai nepastebimi, antri, kaip Charles Bovary, ateina su juokinančiu triukšmu. Kiti dar ateina siaubingi ir keisti. Taip, sakysime, įžengė klasėn Juozas Tijūnėlis. Jis svariai įžingsniavo į klasę nei į kalėjimo celę: įėjo, apsidairė, padėjo knygas ant pirmojo suolo ir klasės pasieniu pradėjo savo aštuonis žingsnius į priekį ir aštuonis žingsnius atgal; jis žingsniavo ne kaip pantera narve, bet kaip kareivis sargyboje: kartais žiūrėdamas į grindis, kartais į sieną prieš save, bet visada įtemptai budrus, lyg kiekvieną momentą jį kas nors galėjęs būtų nepasiruošusį užklupti. Per pertraukas jis beveik neišeidavo iš klasės, ir kuriam likdavo paskubom perbėgti neišmokta pamoka, pykdavo, kad jis tuo savo kraupiu žingsniavimu trukdo susikaupti. Kai mes sužinojome, kad jis čia atsirado tiesiai iš Lukiškių kalėjimo, šiek tiek apsipratome su juo, kaip su nauju sieniniu laikrodžiu namuose.

Petras Juodelis įėjo klasėn kaip iš kito kambario. Jis, man regis, įėjo klasėn su Stasiu Žakevičium bešnekučiuodamas, ir atsisėdo

juodu kaip tik užpakaly manęs, antroje eilėje, trečiame suole. Atrodė, kad ir jis klasės nepastebėjo, ir nė klasė jo. Jis atėjo iš Aukštadvario, o Žakevičius iš Ukrainos, bet jie kalbėjosi kaip seni pažįstami: sėdėjo viename suole ir abu gerai mokėsi. Abu nebuvo iš sodžiaus vidurio, kaip daugumas klasės draugų: vieno tėvas buvo vaistininkas, kito veterinarijos gydytojas, ir tai iš visa ko matėsi. Bet klasėje nestigo miesčioniukų, o juodu nebuvo padaužos, tai niekas į juos ir dėmesio nekreipė.

Juodelis buvo kuklus, ir gal ne tiek kuklus, kiek santūrus. Jis man daug vėliau, jau mokyklą apleidus ir beveik ją užmiršus, pastebėjo: „Gimnazijoje man nė vienas klasės draugas nėra ant peties rankos uždėjęs." Mane tai labai nustebino, nes tai buvo tiesa ir mano atžvilgiu, nors mudu buvome labai artimi draugai.

Jis šiek tiek vaidino rimtą, ir gal ne tiek rimtą vaidino, nes jis iš prigimties buvo rimtas, kiek vaidino už save vyresnį, pridėdamas prie savo amžiaus bent trisdešimtį metų. Vilkėjo kukliai, bet tvarkingai, ėjo svariai, šypsojosi santūriai, ir nors buvo jautrus kaip styga, bet gebėjo save tvardyti. Tai buvo priešingybė suolo draugui, kuris juokėsi visu kūnu: abiem rankomis susiimdamas už pilvo ir lūždamas per pusę.

Pirmuosius metus, kai dar uniforma nebuvo įvesta, jis vilkėjo gražią pilkos spalvos eilutę: švarką susagstytą iki smakro ir visada gerai sulygintas kelnes. Turėjo žydrai melsvos gelumbės paltą, kaip prancūzų generolų: labai aukštai plačiai atverstais atlapais, žalvarinėmis sagomis ir su velke užpakaly. Gerokai panešiotą, gal ir persiūtą. Jei matydavai jį kada einantį mieste po pamokų — jis žingsniuodavo lėtu ir svariu žingsniu, įmantriai pasiremdamas lazda — tada jam, nematydamas veido, galėjai duoti 40 metų arba ir daugiau. Lazda viską nulemdavo. Ir čia nieko nepadėjo net mokyklos kapeliono pastabos, nepajėgė jis su lazda skirtis.

Jis įnešė klasėn romantikos. Mergaičių klasėje buvo viena, kuri jam akin krito. Klasėje kilo tylūs šnabždesiai, palydimi gudriais ir šelmiškais akių mirkčiojimais bei daug reiškiančiomis šypsenomis: kažkas Juodelį matė su ja besivaikščiojantį Nemuno krantine pavakariais. Kai kurie ėjo ir net mane norėjo vesti pažiūrėtų to dyvo. Visai pritiktinai mačiau juodu, bet jau pavasarį, kai tai naujiena nebebuvo. Tai buvo pavasaris, ir medžių šakose čirškė ir pešėsi dangaus sparnuočiai bei skraidė nešiodami

snapuose plaušus, šiaudagalius ir plunksnas, o gal jau po saulėlaidos Aleksoto šlaituose suokė lakštingalos.

Meilės istorijos klasėje nebuvo naujiena, kur buvo iš karo laukų sugrįžusių savanorių. Vienas prieš porą metų buvo net dėl to nusišovęs. Tik tų, suaugesnių, meilė buvo kitokia: daug blaivesnė ir paprastesnė, dėl to ji klasės nei domino, nei stebino. Jo meilė buvo romantiška, riteriška, graži. Ji kiek priminė Alfred de Musset teatrą, tik ranga buvo kita ir kitas gamtovaizdis.

Jis įžengė klasėn su apgalvotu planu ir apgalvota programa. Pakalbindavo vieną, pakalbindavo kitą, bet taip, rodos, visai tik iš pareigos ir mandagumo, o iš tikrųjų zonduodamas klasės jėgas. Apie metų vidurį pradėjo reikštis. Buvo proga: mirė vidurių šiltine klasės draugas Romualdas Mironas. Jis paliko pluoštą eilių ir dvi ar tris misterijas. Juodeliui ir buvo proga sukelti klasę ant kojų: Mironui pagerbti išleido šapirografuotą leidinėlį ir pastatė jo vieną misteriją, kuriai režisuoti pasikvietė aktorių Kubertavičių. Dalyvavau repeticijose ir pačiam vaidinime. Juodelis tarė savo rolę patyrusių aktorių prarėktu ir girgždančiu balsu. Režisoriui tatai nepatiko: jis norėjo, kad jis kalbėtų savo balsu, bet čia su juo buvo tikras vargas — pradeda kaip žmogus, o baigia kaip senas aktorius.

Tada pirmą kartą ir pamačiau, kaip jis moka visa pėda liesti žemę ir kad turi tikrai platų mostą. Jis pasiėmė vyriausią rolę ir savo partneriu pasirinko ją. Tos rolės, vėl, buvo labai fantastiškos: su dvasiomis ir užkulisio balsais, kurių vienu ir man, regis, teko būti: ką ten turėjau pasakyti — neatmenu, bet be rolės man nebūtų buvę prasmės ir reikalo visą vaidinimą styroti užkulisiuose ir lankyti repeticijas.

Mano dėmesys buvo sukauptas, kaip ir dera, į vyriausius veikėjus: jį ir ją: apkerėtą karaliūną ir karaliūtę ar princą ir princesę. Ir kad viskas būtų comme il faut: Juodelis išnuomojo teatre *Eugenijaus Oniegino* kostiumus ir pasikvietė teatro grimorių, kuris visus taip nudailino, taip gražiai nudažė, jog man rodės, kad aš nieko taip nuostabiai gražaus nesu matęs, ir stebėjausi, kodėl žmonės to gyvenime nedaro, juk vien nuo gražių veidų nušvistų visa ši ašarų pakalnė ir pats gyvenimas būtų kitoks. Vaidino jiedu, mano andienykšte galva, irgi labai puikiai: pakelta kalba, negyvenimiški ir juoba dailūs mostai; patetiški ir alpimą siekiantys nesąlyginiai atsidavimai ir kiti teatralinių plonybių

atributai mane vedė iš proto, ir aš drebėjau už juos, kad jiems, pristigus kvapo, balsai neužgestų ir atlaikytų kojos tą milžinišką jausmų naštą.

Jau buvau buvęs porą kartų teatre, bet vis ant pačių aukščiausiųjų laktų, iš kur vaidintojų veidai atrodė tik kaip arbatiniai šaukštčiukai, tai dar niekad vaidinimo nebuvau matęs taip arti, ir tai mene taip jaudino ir kėlė bei traukė tie kraštai, kur žmonės taip gražūs ir taip gražiai bei pakiliai kalba. Ir aš galvojau, kaip jie turėjo būti abu laimingi scenoje, kaip jie vienas kitam visų akivaizdoje galėjo pasakyti viską ir nesivaržyti savo jausmais nei vienas prieš kitą, nes taip jau buvo parašyta, nei varžytis prieš žiūrovus, nes jie laukė iš jų daugiau, negu buvo parašyta, ir daugiau, negu jie ar kas kitas būtų pajėgęs. Stebėjau juos, kaip jie vartė drungnas akis ir kaip stengėsi tolydžio vis švelniau ir pakilau tarti rolės žodžius — man tai buvo daugiau nei vaidinimas, bet tasai gyvenimas, kurio visi trokšta ir siekia, kurin visi veržiasi ir plakasi. Ir troškau, kad jam ir jai — Juodeliui ir tai, kurios pavardę (Volskytė) man ir tada buvo sunku prisiminti, visas gyvenimas būtų taip pakilus ir lengvas kaip scenoje, ir kad tai niekad nesibaigtų; net jei mirtų, norėjau, kad jiedu, kaip Paolo ir Frančeska, plauktų laimingi tarp dangaus ir žemės. Bet drauge mane ėmė baimė: jinai buvo kiek šaltesnė, dėl to per visą perbėgdavo laikas nuo laiko šiurpulys, kad iš tų šiaudų grūdų gali ir nebūti. Tai ir nutiko — rudenį ji ištekėjo... Vadinasi, didžioje scenoje nėra teksto — ten žmonių likimas sprendžiamas kitais dėsniais ir kita dramaturgija.

Dar tada į jo jausmus nesigilinau, ir jis klasėje niekad užuojautos neieškojo, bet vis tiek jis tai sunkiai turėjo pergyventi. Ta jo meilė man tuo patiko, kad jis savo jausmų nesivaržė ir visiems davė suprasti, kad tai jo grynai asmeniškas dalykas, kuris nieko kito nelietė.

Visa darė jis rimtai, net žaidė ir mankštinosi rimtai ir metodingai per kūno kultūros pamokas. Tiesą pasakius, ir jis kartais, užsimiršęs ar tikrai savy netilpdamas, nudžiugdavo ne laiku ir ne vietoj ir pradėdavo skeryčiotis arba veblent, į kitus nusižiūrėjęs ir nenorėdamas iš kitų išsiskirti, bet tai baigdavosi kaip toje Aizopo pasakėčioje, kur asilas, nusižiūrėjęs į katinuką, tiek įsiliuoksėjo, kad sodietis turėjo jį basliu apraminti. Iš to jo pasiskeryčiojimo išeidavo nei velnias, nei gegutė. Jis buvo šaunus,

savaip linksmas ir gyvas, bet jo viduje buvo šis tas įtempta, ir kai ta įtampa atsileisdavo, jis kaip tik rodėsi nenatūralus ir nerimtas, o dažnai ir juokingas. Jis turėjo gana tikslaus sąmojo, bet tasai sąmojis buvo knyginis, ir kiekviena taiklesnė ir aštresnė draugo pašonėn įsmeigta spilka kvepėjo prisiskaitymu. Jis tai jautė ir juoba Miškiniui pavydėdavo traškios kalbos ir jo natūralaus sodietiško humoro.

Iki tol mudu šnekteldavome. Pasižiūrėdavo jis mano skaitomų knygų, ir jam atrodydavo, kad per anksti aš jas skaitąs. Dažnai jis stebėdavosi mano lektūra, kaip aš be jokios tvarkos puldavau nuo rimtos prie nerimtos knygos. Jis skaitydavo pagal planą, bet, jo manymu, jau buvo gerai, kad aš skaičiau ir domėjausi raštu.

Kitur jau pasakyta, kaip jis tuo metu atkasė mano talentą, tai to nekartosiu, tik priminsiu, kad jis sirgte sirgo mano ateitimi, ypač po to, kai jis sau įsikalė, ir visai be reikalo, kad jis ne poetas, nors, mano galva, jis galėjo rašyti eiles ir visai neblogai. Tada su juo nesutikau, bet jis man tvirtino ir stengėsi įrodyti, kad jo eilės išgalvotos ir šaltos. Man jis buvo atviras ir visai neslėpė, kad mano to meto eilės mokiniškos ir prastos, bet jose buvo žymių mane esant tikrą poetą. Jis man pirštu prikišamai parodydavo, kaip mano eilės vienu prasideda, o visai kuo kitu baigiasi, bet vis dėlto tai esą autentiškos eilės ir autentiška lyrika. Jis man patardavo atidžiau sekti kapeliono kun. S. Jakubausko pamokas, nes tai esąs vienintelis mokytojas visoje mokykloje, turįs sistemą, ir kad jis vienas suformavęs jo galvojimą. Mane tai labai nustebino, nes man atrodė, kad kapelionas vis tuos pačius paprastus dalykėlius dėsto. Mokytis beveik nereikėjo, tačiau visi jam atsakydavo, ko klausdavo, ir gaudavo gerus, gal net per daug gerus pažymius, tačiau man buvo naujiena, kad jis turėjo griežtą sistemą ir mokėjo dalykus dėstyti aiškiai ir paprastai.

Ano vaidinimo paakintas, Juodelis ir kitais metais užsimanė vaidinimo. Statė A. Mickevičiaus *Vėlines*. Režisuoti pakvietė Stasį Pilką. Nežinau, kuriais sumetimais, bet režisorius primygtinai piršo komediją. Jis net papasakojo porą sceniškų savo peršamos komedijos epizodų, bet Juodelis į komišką žanrą nebuvo linkęs. Aš ir vėl gavau rolę, lygiai trumpą ir užkulisinę kaip ir pirmąjį kartą: man reikėjo pasakyti tą garsųjį dėl netinkamų vertimų dvieilį: „Tamsa viską tur apglobus — kas iš to bus, kas iš to bus?",

kito vertėjo išverstą: „Visur tamsu, visur tuščia — kas gi bus čia, kas gi bus čia?"

Juodelis dirbo, veikė, organizavo. Ir neatrodė, kad jis būtų nėręsis iš kailio, priešingai — buvo įspūdis, kad jis laikėsi Slunkiaus tėvo preceptų: „vis pamažu". Tačiau man ir šiandien sunku suprasti, kaip jis galėjo gerai mokytis, leisti laikraštėlius, tai yra juos spausdinti, platinti ir gerą dalį pats prirašyti, nors rašė sunkiai; organizuoti literatūros vakarus, šokius ir paskaitas; lankyti teatrą, koncertus ir viešąsias paskaitas, būti jūros skautu ir gal dar kuo kitu, sportuoti ir paties gyvenimo bei meilės dirvonams neleisti užželti. Jis turėjo ydą pats vienas viską atlikti. Rašė ceremoningai, pasitiekęs ilgą chalatą, šlepetes ir ilgu kandikliu pypkę. Kai Miškinis pamatydavo jį taip sultoniškai darbui apsišarvavusį, tarydavo: „Mūsų brolis taip nedaro, bet mūsų brolis ir karklų krūme šį tą susuka". Miškinio „mūsų brolis" reikšdavo liaudį, bet šį kartą — jį ir mane. Jie didelių simpatijų vienas kitam nejautė: sugyveno labai gerai, bet Miškinis nepraleisdavo progos jam įgelti.

Nesuartino jų nei meilė. Įsimylėjo juodu dvi seseris G.: Juodelis vyresnę, Miškinis jaunesnę. O jau karalius Saliamonas yra pasakęs: Valida est ut mors dilectio. Meilė nustotų viso savo žavumo, jei ji nebūtų kieta ir negailestinga, jei ji neapakintų žmogaus ir neatimtų jam proto, jei ji nesuveržtų, kaip oktopas savo diržais, visos mūsų esybės. Ir jau beveik taisyklė: jei prie kurios prisigretina vienas, tai būtinai gretinasi ir kitas, nes be varžovo, be rivalo meilė nebūtų pilna. Ir joje negalima operuoti „jus primi venientis", nes čia viena „jus fortiori" teveikia. Ir jiedviem ten į tas seseris besimerginant, merginas pradėjo lankyti kariškiai ir civiliai, o jau ir sodžiuj yra sakoma, kad merginos jaunikiams vartų neužkelia. Ir mano geriausi draugai buvo nepatenkinti, kad intymiau su savo damomis pasikalbėti tolydžio vis mažiau progų beturėjo. Vis tai pas vieną, tai pas kitą dažniau tūli ir tie patys sėdėdavo ir su gerai užmaskuota arogancija jiems duodavo suprasti, kad jie čia nelaukiami ir net nepageidaujami, o mergaitės laikėsi indiferentiškai ir vienų ir kitų atžvilgiu, tai yra ir su vienais ir su kitais jos buvo lygiai mielos ir malonios. Juodu užaliarmavo mane. Dėl jų aš būčiau ėjęs per ugnį ir vandenis būčiau bridęs.

Mano rolė buvo lengva: nueiti ir pasidairyti, ar jos neturi „svečių". Jiems buvo paprasta pasakyti: „Nueik, pažiūrėk, ar

nekabo koridoriuj tokios ir tokios kepurės''. Tačiau tai nebuvo taip paprasta. Juk paskambinęs ir pro pravertas duris painspektavęs koridoriaus vagius, nebėgsi atgal kaip akis išdegęs. Mergaitės jausdavo pareigą mane paprašyti į vidų, pakalbinti, kartais jaunesnioji dar sėsdavo prie piano ir stengdavosi parodyti savo meną. Buvau melomanas, bet klausyti muzikos, kai draugai už gatvės kampo laukia, būdavo neapsakomai sunku: sėdėdavau kaip ant žarijų, kol ji baigdavo savo repertuarą, o laikas bėgdavo: man per greitai, jiems per lėtai. Reikia griebtis gudrybių: skolintis knygas, kurias pats turėjau; skolintis užrašus, kurių man nereikėjo; klausti, ką pats gerai žinojau, ir vis kažkur skubėti ir nuolat neturėti laiko nė minutę prisėsti.

Juodelį pirmą atstatė vyresnioji. Miškinis dar kurį laiką, žinoma, mano galva, atrodė, gerai laikosi, bet ir jam visai iš netyčių pasimaišęs dailininkas gražuolę iš pat panosės nugožė.

Juodelį ta meilė parbloškė žemėn. Man buvo jo gaila, ir gaila dėl to, kad man atrodė, jog jis kaip tik buvo radęs tai, ko jam reikėjo: ta moteris jį būtų išvedus į didžiuosius vandenis, ir jis būtų aukštai kopęs ir daug mūsų raštui padaręs. Jis buvo tikrai gališko akylumo, turėjo nuostabų skonį, metodingai ir dėsningai galvojo ir rašė, turėjo neišsemiamus energijos rezervus, ir tas žmogus mano akyse krito negyvas. Bijojau, kad jis sau ko nepadarytų ar visai paprastai neišeitų iš proto. Ir tikrai būtų kas nors įvykę, jei jis būtų neturėjęs savo motinos, kuri jį suprato, kaip tik reta motina gali suprasti. Ir viską padariusi, ką ji galėjo, o padarė gal net daugiau, negu motina gali, ji išleido jį visai vasarai keliauti po Europą. Rudenį jis grįžo palūžęs ir tylus, bet vis dėlto jau persiritęs per kritiškąją briauną. Laikas būtų išgydęs žaizdas. Jis leido *Pjūvį* ir galėjo bent kiek užsitrenkti, tai po truputį kuto, tik jis niekad jau neatgavo savo pirmykščio gyvastingumo. Bet jo taurė dar nebuvo pilna...

Po kiek laiko jis sutiko kitą, kuri jį suėmė kaip replėmis, ir jis nuėjo visai kitais keliais. Taip mudviejų keliai išsiskyrė. Jis ateidavo, palošdavo kortomis, pašnekėdavo ir, būdamas nuostabaus takto žmogus, niekad nekalbėdavo to, kas man būtų buvę nemalonu girdėti iš jo lūpų. Man rodos, kad iki tol jis griežtų politinių ar socialinių pažiūrų net neturėjo, o jo simpatijos daugiau linko į dešinę negu į kairę. Paprašė jis mane, kad palydėčiau juodu pas Tumą. Jį jaudino tasai žingsnis, o ji buvo atžagari, ir išeidama

iš bažnyčios spjovė ant pamato ir tarė: ,,Kam tie prietarai, mane jie vemt verčia!" Ir ji vemdavo visą tulžį, vaikščiodama Kauno gatvėmis, jei kada juodu abu pritiktinai sutikdavau. Jis tylėdavo. Tai buvo moteris, kurioj virė pyktis, pagieža ir kerštas. Mane dar šiaip taip pakentė.

Atsimenu, kartą ėjome Putvinskio gatve: aš, jis, ji ir Michalina Navikaitė, vėliau Meškauskienė. Jos prieky, mudu porą žingsnių iš paskos. Jos dalinosi tos gatvės namus. Navikaitė atsisuko į mane ir tarė: ,,Ir tu ne kalne, bet čia gyvensi. Nemanyk, mes tavęs nepjausim". Tariau: ,,Ačiū, panele, už gerą širdį — nevertas esmi!" Aš ją atsimenu iš pirmųjų studentavimo metų. Šauni buvo mergina ir net graži buvo. Iš kalėjimo išėjo, nesakyčiau, kad palūžusi, bet sumoterėjusi ir lyg net paties ūgio nustojusi: pilkesnė ir paprastesnė, tačiau ir tada atrodė, kad ji gimusi meitėliams skersti.

Panaši buvo ir Juodelienė, tik kiek smulkesnė. Ji savo Petrą suėmė į kietas rankas. Pailiustruoti jos moteriškam švelnumui papasakosiu tokį atsitikimą. Vieno pavasario sekmadienio rytą atėjo Petras ir po jo visai pridurmu Jokūbas Liauda. Išėjome pasivaikščioti ir nuklydome net prie universiteto klinikų. Ten aš peršokau per griovelį, paskui Jokūbas ir paskutinis buvo Petras tai padaryti. Kadangi tasai griovelis nebuvo vertas net, kad per jį kas šoktų, tai mes neatsižiūrėdami ir kopėme į kalniuką, bet Petras mūsų nesekė. Atsigrįžau — jis sėdi griovelio vandeny ir nejuda. Grįžtu šypsodamas prie jo ir tariu: ,,Na ką tu čia dabar išsigalvojai?" Bet jis man nusiminęs pasakė: ,,Jonai, aš nusilaužiau koją!" Pakėlė kelnes, ir aš pamačiau, kad kiek aukščiau riešo nulūžęs kaulas kėlė kiškos odą ir kiekvienu momentu galėjo perplėšti ją. Pasiunčiau Jokūbą, kad pašauktų Greitąją pagalbą, o aš likau prie jo. Jis skundėsi, kaip dabar bus, kad jis nė cento prie savęs neturi, ir ne tik prie savęs, bet ir iš viso jie dabar nieko neturi. Aš jam sakiau, kad tokiais atvejais nereikia apie tai galvoti: turiu, tariau, pusantro šimto, tai ligoninėn priims, o jei reikės, tai ir likusiais pasirūpinsiu. Greitoji pagalba netrukus atsirado ir nuvežė į žydų ligoninę. Aptvarkiau, kas reikėjo, palikau jam pinigus ir ėjau žmonai apie tai pranešti.

Nuėjau, paskambinau ir rengiausi pradėti kely sudėtais žodžiais, kad jos per daug neišgąsdinčiau, bet atidarė duris ne ji, o jos brolis. Ji mane sutiko klausimu:

— O kur Petras? Jis pas tave nuėjo, o aš jo laukiu, laukiu ir nesulaukiu...

— Jam nelaimė atsitiko.

— Kas?

— Koja palūžo...

— Koja palūžo?! Kaip jis drįso?

— Nelaimė, ponia, niekas tyčia kojų nelaužo...

— Nelaimė... ne-lai-mė... cento prie dūšios neturi, o kojas laužo... tuščia jo — tesižino, mano tėvai už jį nemokės, jau ir taip jis jiems per ilgai ant sprando karo...

— Susitvarkys kaip nors, ponia... Gal aš kiek galėsiu...

Ji atsisėdo ir daugiau nekalbėjo, tik mačiau, kad visa pykčiu virė, dėl to teko atsiprašyti ir išeiti. Išėjęs galvojau: taigi ir įkliuvo Petras, kaip šuo į pinučius. Ji jo nei pakaria, nei paleidžia: iš vienos pusės neleidžia Petrui ieškoti darbo, kad jis tuo būdu nepalaikytų buržuazinės tvarkos, o iš kitos pusės ji jį nuolatos tarkuoja, kad negalinti linksmai, sočiai ir pasiturinčiai gyventi. Keista, kaip tie žmonės siekia to paties, kas jau yra, tik kad tarnas liktų ponu, o ponas virstų tarnu; bet principas lieka tas pats, kad iš tarno būtų galima daugiau prakaito išspausti.

Petras gyveno uošvių namuose. Ir jei kada jis nenudaužrdavo laiku pinigo, tai toje vietoje, kur jis prie stalo sėdėdavo, nebūdavo lėkštės... Bet jis visa tai kantriai kėlė, ir tas namų smulkmenas ne jis iš namų išnešdavo, bet ji, jos broliai ir tėvai... Jis dirbo vienmarškinis: be chalato, be pypkės, be šlepečių ir be tos rimties ir ramybės, be kurių jis kadaise neįsivaizduodavo rimto susikaupimo ir darbo...

Aš dažnai galvodavau, kad Juodelis nepripras prie tų be skrupulų žmonių ir idėjų. Bet jis priprato. Galimas daiktas, kad jis neturėjo kur užkliūti, o senosios vertybės jame sugriuvo. Jis buvo per silpnas neviltim gyventi ir joje rasti prasmę ir tikslą.

Juodelio tėvas anykštėnas, motina žemaitė. Iš tėvo pusės jis buvo giminaitis Jonui Biliūnui. Ir man dažnai jis rodydavo seną pieštuką ir pasididžiuodamas sakydavo, kad tasai pieštukas buvo rašytojo rankose ir kad juo Biliūnas yra rašęs savo nuostabius dalykus...

Jis sielojosi tautos reikalais, o ypač josios kultūros likimu. Ir aš niekad neužmiršiu tų visų gražių kalbų ir tų jaunuoliškų regėjimų, kurie nušviesdavo mūsų sielas. Ir prisimenu tuos visus

dar gimnazijoje mūsų leistus leidinėlius, kai mums rodės, kad iš tų blankiai atspaustų puslapėlių trykšta didelė šviesa, kuri nušviesianti visą kraštą. Ir kas gi kitas, jei ne tasai tikėjimas, kuris mus vedė ir kėlė, buvo mūsų džiaugsmas ir akstinas gyventi ir dirbti.

Ir kas gi kitas, jei ne Juodelis mane rado ir vedė. Jau tada Miškinis man dažnai pastebėdavo: ,,Jonai, būk savarankiškas ir nesileisk vedamas''. Bet aš visada didžiuosiuos, kad jis mane vedė ir mane kūrė. Iš tikrųjų niekas nei vieno mūsų visų trijų nevedė, tik mes ėjome drauge į žygį, kuris mums atrodė prasmingas ir didelis.

Arba vėliau *Pjūvis,* kurį mes, keli žmonės, ant savo pečių nešėme. Jis nebuvo populiarus, ir mes tai žinojome, dėl to spaudėme tik 450 egzempliorių, o išplatindavome ne daugiau kaip šimtą, ir visi mes buvome, išskyrus Motiejų Miškinį, tik studentai, galų su galais nesuduriantys. Ir tik dėl to, kad nepakėlėme, turėjome ieškoti užuovėjos kitur, krikti ir blaškytis.

Bet kai šiandien paskaitau Juodelio rašinėlius *Pjūvyje,* tai aiškiai matau, kad daug dalykų, kuriuos mes šiandien skaitome kaip pribloškiančią naujieną, jau tada jo yra daug aiškiau ir daug tiksliau pasakytų. Kaip gaila, kad mes, ir daug daugiau negu kiti, viską pradedame, lyg nieko prieš mus nebuvo ir nieko po mūsų nebus, kad mes vieni alfa ir omega. *Pjūvis* norėjo, kad visos srovės ir srovelės sutekėtų į vieną vagą, kaip iš laukų vandenį surinkęs teka Nemunas į marias, ir kad mūsų gyvenimas nebūtų panašus į tas upes, kurios gausiomis srovėmis prasideda, bet tekėdamos sunyksta ir, niekur nenutekėjusios, dingsta. Ir ar ne tuo keliu, ar ne ta antrąja srove tekėjo visas mūsų gyvenimas nuo žilų žiliausios senovės? Ar nesekome tolydžio mes, kaip tie užakusiomis versmėmis ežerai, iš visų keturių pusių?

Ir mums buvo graudu ir gera kalbėti apie tai dienas ir naktis. Iš tų kalbų kilo mintys ir poezija. Visi mes buvome poetai, tik ne visi eiliavome.

Nieko, o nieko taip sunkiai nepergyvenau, kaip Juodelio pasitraukimą iš mūsų tarpo. Vaizdavausi jį stiprų ir nepajudinamą. Man buvo baisu ir sunku susigyventi su mintimi, kad galima nusivilti taip stipriu ir dideliu tikėjimu, kuriuo jis taip tvirtai tikėjo ir taip drąsiai skelbė. Aš mačiau, kad jis skendo ir kad jam reikėjo šiaudo, į kurį jis būtų galėjęs įsikibti. Raginau jį toliau leisti

Pjūvį, bet jis man kartą pasakė: „Negaliu... aš netikiu..." Tada jam pacitavau keliautojo Marko Polo: „Kinuose yra keturi tikėjimai, bet imperatoriaus dvare nei į vieną netiki, tačiau žino, kad pasaulis yra didelis." Jis man atsakė, kad tai būtų šventvagystė, kurios jis negalįs padaryti.

Beveik visas *Imago mortis* yra jam parašytas. Ir jis vieną kartą buvo beįtikįs į mano netikėjimą. Jam pasiunčiau į Virbalį eilėraštuką *Vietoj laiško"*. Jis man nieko neatsakė, tik kai po kelių mėnesių grįžo, prisipažino, kad jis su tuo eilėraščiu visą vasarą gyveno ir galvojo, ir kad tai buvusi jo vienintelė paguoda ir džiaugsmas. Tariau, kad tai laiškas, ne eilės, bet jis primygtinai ragino ir prašė, kad aš jį , tą „laišką", į rinkinį įdėčiau. Jis man sakė, kad poetai labai laimingi žmonės, jei gali nusivalyti, visada nusimesti nuo savęs naštą, net ir netikėjimą. Bet tai buvo netiesa, nes niekas negali gyventi be tikėjimo. Buvau praradęs ne tikėjimą, bet tik pasitikėjimą pačiu savimi: „Kurgi tu eini — vienas be tikėjimo — ir palieki vieną, vieną taip mane?.."

Man tik buvo gaila Juodelio, ir gaila ne dėl to, kad aš netekau vieno geriausių draugų, bet kad jaučiau, kas jojo laukia, tik vis dėlto netikėjau ir nemaniau, kad jį likimas taip negailestingai ir žiauriai nubaus.

Jis buvo išauklėtas ramiam ir tvarkingam gyvenimui. Jis nežinojo ir net neįsivaizdavo, kad žmogui gali kada stigti pačių elementariausių dalykų. Tuo jis buvo panašus į tą prancūzų karalienę, kuri niekaip nesuprato, kodėl tie žmonės, kurie neturi duonos, nesimaitina pyragaičiais... Ir greičiausiai jis apie Miškinį, kuris dažnai kalbėdavo apie nepoetiškąjį pilvą, manė, kad jau tokia Sančo Pansos būdą pasekusi jo prigimtis. Jis buvo įsitikinęs, kad žmogus ir tuščiomis gali galvoti ir turi galvoti bei spręsti aukštus ir amžinus dalykus. Ir kai jis Miškiniui patardavo prisistebėti dangaus sparnuočių, tai tas atšaudavo: „Ačiū, žinom, kuo varna minta žiemą ant vieškelio..."

Miškinis mėgdavo jį pamokyti vaizdžiais sodiečių ir liaudies pasakų nesugriaunamais pavyzdžiais: „Matai, Petrai, mūsų brolis žino pasaką apie tris kalvius, kurie savo pilvus sukabino ant trijų šimtamečių ąžuolų šakų ir kaip paskui rado tuos tris ąžuolus sugraužtus iki šaknų". Petrui tačiau tai likdavo terra incognita. O gal: tokios smulkmenos, toki niekai! Jis visu šimtmečiu pavėlavo. Jam rūpėjo laisvė ir kova, bet graži, įspūdinga. Ir jam

buvo nesuprantama, kaip gali laisvės kovotojas kristi nuo maro ar choleros. Jis buvo romantikas ir sielojosi kaip Don Kichotas, niekinęs negarbinguosius piemenis, kurie jį, taurųjį ir garbingąjį hidalgo, kovojusį ietimi ir skydu, sutiko akmenų kruša, tai yra prieš šaltą ginklą naudojo balistiką. Koks buvo baisus gerų papročių ir garbės jausmo paniekinimas ir paneigimas!

O jeigu kartais, po daugio metų, sueisim vėl, mieli draugai!? Mus skyrė visas pasaulis. Kerštas, pagieža, neapykanta? Tokios smulkmenos, tokie niekai!

Man prisimena kitas taurus ispanų hidalgo — Fray Luis de León, kurį Šventoji Inkvizicija, įtarusi skelbiantį erezijas, penkiems metams įmetė į kalėjimą, bet, reikalą ištyrusi ir nieko eretiško jo skelbtuose dalykuose neradusi, jį po penkerių metų išleido ir leido skelbti savo mokslą toje pačioje aulėje. Visi laukė, kad jis savo iškalbos griausmais ir perkūnais sutraiškins savo priešus. Bet jis įprastu kuklumu įėjo, atsisėdo ir ramiu bei lygiu balsu pradėjo prieš penkerius metus nutrauktą paskaitą šiais žodžiais: ,,Hemos hablado ayer..." (Vakar mes sakėme...).

Ar mes pajėgsime pasakyti: ,,Vakar mes tavimi, Lietuva, tikėjome ir sielojomės..."?

TUMAS

Man rodosi, kad mes tolydžio smulkėjame visi: dideli ir maži. Gal dėl to mums tie žmonės, kaip tai pasakėčios lapei tretį kartą sutiktas liūtas, nustojo viso savo majestoto, kad jie ne dramblėkaulio pilyse, o ten pat, kur ir mes, gyvena.

Naujalis mane mokė gamos do. Kaskien jį matydavau mokykloje. Jis taip rimtai, svariai, bet drauge ir tėviškai pirmaklasius pipirus tvarkė, jog atrodė, kad do gama kaip tik ir yra ta pumpurė, į kurią žemė, kaip girnų akmuo, remiasi, ir tik dėl to ji taip sukasi dar tvarkingai, kad yra gama do. Niekad nemačiau jo nei rūstaus, nei supykusio, jis tik nuosaikiai nusišypsodavo, jei kuris ne tą do ožiu subliaudavo. Ir jei kuris, bėgdamas kaip išdegęs akis, apsibrisdavo to milžino koją, tai jis ne tik nebardavo, bet dar paglostydavo blogai kirptus plaukus ir, paėmęs už pažastų, pakeldavo į šalį ir paleisdavo bėgti ta pačia kryptimi, bet pagarba tam žmogui pakirsdavo žiopliui kojas, ir jau jis eidavo žingsniu. Nė vieno jis per visus metus nenubaudė, o visi jo bijojo kaip ugnies.

Mane dailyraščio mokė mūsų pedagogų patriarchas Tomas Žilinskas. Jis tada jau buvo gerai aštuntą dešimtį metų praėmęs bet buvo tiesus, švarus ir elegantiškas senukas. Ėmiau kartą netyčia ir sutepiau riebaluotu piršto galu sąsiuvinio kampuką. Tik tik buvo žymu, kaip silpnai atlikta piršto nuospauda, tik odos rėželiai matėsi. Pastebėjo ir taip man ištrinko galvą, kad ilgai jį paminėjau. Visą pamoką, mane pasistatęs, sakė pamokslą, ir pasijutau taip prasikaltęs, lyg būčiau tėvą motiną nužudęs...

Atsimenu Saliamoną Banaitį, spaustuvininką. Didelio vardo ir majestoto lietuvį. Vienintelį taip didelės pagarbos vertą tos profesijos žmogų. Ir šiandien atrodo, kad jam galėjo prilygti tik vilniškis Martynas Kukta, kurio nei gyvo, nei paveiksle nesu matęs.

Kunigą Tumą pirmą kartą pamačiau Kauno rotušės balkone per masinį mitingą. Pirmas kalbėjo gudas Zajac. Gudiškai, kaip hebraiškai, nesupratau nieko. Įstrigo tik jo dažnai kartojama pavardė Lastouski. Gal tai ir lietė kaip tik tą Lastouskį, už kurio buvo ištekėjusi antroji Lazdynų Pelėda. Zajac jį, atrodė, tarkuote tarkavo. Visa aikštė plojo, šaukė bravo, valio, šalin ir panašiai. Tada mūsų žmonės gebėjo jaudintis, bėgioti ir džiaugsmą bei tulžį lieti visa gerkle. Balkone žingsniavo, jaudinosi, šaukė ir plojo žilas žilutėlis ir visai vidutinio ūgio kunigas. Kai gudas pabaigė, jis pradėjo. Garsiakalbių tada dar nebuvo, ir kalbėtojai turėdavo kaip gaidžiai, atsilošdami, persisverdami ir iš visų kaulų besinarindami rėkti. Tai buvo mosto ir tikros tribūnos laikai. Ir šiandien matau Tumą, didįjį ir ugningąjį Tumą rotušės balkone. Kai jis prabilo, visa aikštė mirtinai nutilo, bet jautėsi, ji visa kybojo ant plonytės ir iki galo įtemptos gijelės, kad ji galėjo sugriauti kiekvienu momentu. Po kelių sakinių visai aikštės kampe, prie pat miesto ligoninės vaistinės, pasigirdo silpni ir tolimi pirmieji paskiri „valio!" Tie šauksmai daugėjo ir kilo, blaškėsi ir nešėsi kaip uraganas ar ugnis, siūbuodami nuo vieno aikštės krašto iki kito; tai visa aikštė pavirsdavo į kurtinantį griaustinio ar didelių vandenų ūžimą, tai akimirksniui prigesdavo, kad vėl visu smarkumu dardėdama neštųsi galvotrūkčiais kaip Elijaus ratai debesyse.

Jis taip kalbėjo visą valandą. Minia tai tylėjo kaip perkūno nutrenkta, tai šaukdama ir grūmodama maurojo, jog atrodė, kad vien nuo to balso nuvirs aikštę supusių namų sienos. Tumas, bekalbėdamas ir bemojuodamas rankomis, nejučiomis paėmė gudo pirštinę ir pradėjo ją gniaužyti ir ja mostaguoti. Ir staiga, plačiai užsimojęs, sviedė ją į minią. Buvo įspūdis, kad jis tai padarė mašinališkai ir visai netyčia, nes dar pirštinei nenukritus žemėn, jis sumišo ir, atsigręžęs į gudą, patraukė pečiais, bet tasai taip ranka numojo, lyg būtų pasakęs: miestus praradom, tai ką čia dabar ta pirštinė... Ir iš tos nebylios scenos balkone kilo aikštėje toks furoras, kokio ta aikštė greičiausiai niekad nebuvo mačiusi ir niekad nematys. Aikštė kriokė ir ūžė kaip Niagara: protarpiais prasiverždavo klykiantis moters balsas, kaip audroje vėtros spiegimas. Minia kaukė ne dėl pirštinės, bet tą mostą lydėjusių žodžių. Ir mane apėmė baisus šiurpulys: man netilpo galvoje, kad mūsų žemė galėjo pagimdyti tokį žmogų, bet aš nežinojau, kas

jis yra, dėl to, kiek miniai aprimus, paklausiau šalia stovėjusio žmogaus: „Kas tas žmogus? Kas tas kunigas?" Jis su panieka į mane pažvelgė ir tarė: „Gėda, vaike, Tumo nepažįsti, ir dar mokinys esi!" Ir man tikrai buvo gėda tą valandą jausti visą mano menkystę. Ir vėl aikštė kriokė, vėl lakstė į viršų mėtomos kepurės, vėl suaugę žmonės, sulipę į medžius, mojavo laisvomis rankomis.

Pasibaigus kalboms, minia ėjo per miestą, sustodama prie misijų: vienoms šaukė ir grūmojo, kitoms riksmu reiškė pagarbą ir padėką. Ėjau visur, kur minia ėjo, ir šaukiau su ja, norėdamas iš savęs išaukti visą visos tautos rūstybę ir džiaugsmą, visą jos sielvartą ir skundą. Ir man visą laiką stovėjo akyse viena diena milžinu išaugęs Tumas, kuris man tada atrodė didesnis ir pranašesnis už visus mūsų karžygius, už visus mūsų didžiuosius kunigaikščius, nes atrodė, jei jie būtų andai turėję jo išmintį ir žodį, tai šiandien mes nebūtume ten, kur esame.

Man tada galvoj netilpo, ir svajot nesvajojau, ir net norėt nenorėjau jo arčiau pažinti. Ir jei tada man būtų kas sakęs, kad aš tą žmogų arčiau pažinsiu, jį namuose lankysiu ir kad jis su manimi kalbės kaip lygus su lygiu, tai aš būčiau netikėjęs kaip nepasiekiamu sapnu, kaip niekad neįsikūnijančia svajone. Man buvo gera jį pamatyt gatvėje, konkėje, teatre, einantį su maišytos taksų veislės šuniuku ar žygiuojantį basą Aleksoto tiltu.

Kai jis įsikūrė Vytauto bažnyčioje, po pamaldų mokinių bažnyčioje eidavau paklausyti Tumo pamokslų. Jis ir bažnyčioje skubėdavo: pats mišias laikė ir pats pamokslą sakė. Paskubomis nusiimdavo arnotą ir, kamšydamasis albą, skubėjo sakyklon.

Daugiui jis buvo keistas, bet jis buvo natūralus, didelis ir skaisčios sielos žmogus. Nenuorama. Visus pažino, ir visi jį pažino. Jis susistabdydavo konkę ir vėliau autobusus ne sustojimo vietose, bet visi žinojo, kad jis tikrai skuba, tai net tokius dalykus priimdavo kaip malonę ir palankumą.

Arčiau jį pažinojau tik studentaudamas ir klausydamas jo paskaitų. Jis mylėjo studentus kaip savo tikrus vaikus, ir mylėjo motiniškai, organizuodamas valgyklas, kur duonos ir kopūstų galėjai valgyti veltui iki sprogstant. Mėgo jį studentai. Jo auditorijos buvo juokingai pilnos: sausai apsėsti suolai, katedros papėdė, net kampe stovėjusios kopėčios buvo nusėstos studentų iki palubės, takuose stati stovėjo ir kita tiek prie pravirų durų koridoriuj. Bet Tumui buvo dar negana: jis, išėjęs iš profesoriumo,

smarkiai plodamas šaukė studentus. Taip sušilę, sumurę studentai jo klausydavo porą valandų be pertraukos.

Jis leisdavo sau viską, net Aleksoto Linksmosios gatvės kieme pasisukti su vaikais „gigantais" (stulpas su kriju ir virvėmis), net tarti žodį teatre, net nuimti nuobodų poetą nuo estrados (taip jis kartą Valstybės teatre, beklausydamas Stasio Anglickio poemos apie pirmuosius mūsų tėvus rojuje, sušuko: „Gana! nuimk šitą!").

Jis mėgo jaunus rašytojus ir juose dažnai įžiūrėdavo „deimančiukų". Novatorių kėlimu jis buvo legendarus: jauni eidavo pas jį kaulyti recenzijų, ir jis jų, kaip ir rekomendacijų tarnyboms, niekad neatsakydavo.

Atsimenu kartą teatro foje jis užkalbino mane su Miškiniu. Miškinis taip ir paklaus: „Na, kas dabar naujo politikoje, kunige kanauninke, kaip jūs viską žinot?" Tas ir pradėjo aiškinti: „Tokia čia dabar ir politika... Visas miestas kartoja: Voldemaras, Kurmytė... Voldemaras, Kurmytė... Tokį pasaulinio masto vyrą ėmė ta ir pasibruko po sijonu... O! skambutis... Na, tai kitą kartą."

Su žodeliu jis nesivaržydavo. Kartą jis dalino studentams darbus. Šaukė studentus ir kiekvienam iš eilės davinėjo temas, kurių jis buvo per šimtą susirašęs. Vienas nenorėjo priimti temos apie Margalį ir prašė geresnės. Tumas: „Imk, ir nesiginčyk!" O tasai: „Kanauninke, na ką aš apie Margalį?.." Tumas supyko ir tarė: „Atkišk ausį — ką aš tau pasakysiu." Ir apygarsiai tarė: „Geras vyras ir iš b..dalų gerą virvę nuveja... Imk, ir dink man iš akių." Bet tai girdėjusieji nei šyptelėjo, nei kryptelėjo.

Jis dažnai imdavo skaityti kursą apie tuos žmones, kuriuos pats pažino, ir čia jis duodavo tokių gyvų smulkmenų, kurių niekur rašte nerasi. Pasakodavo gyvai ir įdomiai.

Turėjau laimės būti su juo Lietuvių rašytojų draugijos valdyboje. Mano pareigos buvo labai lengvos: buvau turto globėjas, o turto draugija kaip tik neturėjo, tai ir nebuvo kas globoti. Valdybos sąstatas buvo toks: Tumas, Putinas, Keliuotis, Grušas ir aš. Posėdžiai būdavo kiekvieną trečiadienį Tumo bute, jo darbo kambary. Šuniuko jis jau neturėjo. Šalia durų buvo pritvirtintas „paauksuotų" vielų narvelis ir jame dvi mimozos žiedo spalvos kanarėlės, kurios kartais nei iš šio, nei iš to pradėdavo suokti stipriais ir tyrais balsais. Jos savo giesme nutraukdavo kiekvieną posėdį: Tumas susikaupdavo ir klausydavo, lyg jo

kanarėlės pirmą karą būtų pragydusios. Ir pasakysiu, kad jų balsai kažkaip baisiai skaudžiai skambėdavo toje atsiskyrėliškoje tyloje. Ir net kai jos tylėdavo, jis dažnai pažvelgdavo į jas, snapeliais bekrapštančias plunksnas. Kartą bediskutuojant jis tarė: ,,Palaukim, palaukim — mano įnamis prašo žodžio..." Ir vos jis tai pasakė, ta ir pradėjo savo nostalgijos giesmę.

Valdybos narių koridoriuj visada laukdavo šnypščiąs virdulys ir asketiškas, bet gausus maistas: rietinė duonos, supjaustytas visas baltas sūris, sviestas, cukrus ir imbrikėlis su arbata. Valgė jis daug ir kitus ragindavo jo pavyzdžiu pasekti. Tai buvo ritualinis įvadas į posėdį.

Posėdžiavo jis pusiau arba visai išsitiesęs tamsiai raudonos spalvos sofelėje. Šventai ir skrupulingai gerbė svetimą nuomonę, nors savąją iki paskutiniųjų gebėdavo ginti. Tuo man teko pačiam ne kartą įsitikinti.

Atsimenu tokį nuotykį: Švietimo ministerija prašė sudaryti verstinų į lietuvių kalbą knygų sąrašą. Buvo manyta pasiskirstyti tautomis arba epochomis. Pasiūliau, ar nebūtų geriau pasidalinus žanrais. Putinas buvo priešingas. Jam pritarė ir Keliuotis. Tai aš ir numojau ranka. Bet Tumas tarė: ,,Palaukit, vyrai, taip negalima — yra priešinga nuomonė, tai reikia pabalsuoti." Balsavome. Balsavau už Putiną, tai Tumas man ir sako: ,,Reikia savo nuomonę remti iki galo." Atsakiau: ,,Kanauninke, profesorius mane įtikino, ir savo nuomonę pakeičiau." Jis tada net nušvito ir tarė: ,,Nebent taip... Visi mes čia lygūs ir visi mes turime lygų balsą. Tai kas, kad jis tavo profesorius, o tu tik jo studentas." Valdyboje buvau benjaminas — jauniausias metais ir tik vieną knygelę tebuvau paskelbęs, tai mane Tumo žodžiai tada labai jaudino.

Kartą visą valandą buvau pasiankstinęs į posėdį. Buvau užmiršęs, kad posėdis valandą buvo nukeltas vėliau. Vos įėjus Tumas man tai priminė, bet drauge pastebėjo, kad jis seniai tokios progos laukė, nes iš visų valdybos narių jis mane buvo mažiausiai pažinęs ir norėjęs kaip tik vienu du pasikalbėti. Kalbėjome apie šį bei tą ir nukrypome į dienos literatūrines naujienas.Tada kaip tik visi skaitė ir diskutavo Putino *Altorių šešėly*. Jis klausė, ką aš galvoju. Man tada didžiai nepatiko vyriausias veikėjas Vasaris, kuris, mano galva, buvo šaltas ir neryžtingas kaip Hamletas: eit ar neit, daryt ar nedaryt, o eina ir daro. Ir net pasakiau, kad tai ne meilė, bet komercija. Man, sakiau, visai nepatinka tie

neryžtingi avinėliai, kurie pradeda žagreles statyti kaip tik tada, kai ragai apie ausis tris kartus apsivynioja. Būtų buvę daug geriau, jei jis būtų jį padaręs staigų, impulsyvų žmogų, kuris gali padaryti beprotiškiausių žygių, bet kad jį tenai stumtų gaivalas, o ne šalti ir blaivūs svarstymai bei atsargūs ir apgalvoti apskaičiavimai.

Tumas atidžiai ir kantriai mano pastabų klausėsi ir pačiais lūpų kraštеliais šypsojosi. Galop įsiterpė: „Na, gal ir taip, bet kalbėkime, kaip norime, o vis dėlto tai pirmoji taip didelė ir vertinga lietuviška knyga. Ir čia tau, panie, problema! Giliai įžvelgta ir visu rimtumu spręsta. Su išvadomis galime ir nesutikti, bet negalime nuginčyti apysakos meniškosios vertės. Tikrai pirma europinio masto knyga... Ir iš viso Putinas platus ir šakotas vyras. Džiaugiuos jį bent įpiršęs humanitariniam fakultetui. Jam, panie, reikia platesnių vandenų... Ir jis išplauks".

Nežinau, kokį įspūdį padarė jam mano pastabos, bet po to jis mane dar kelis kartus po posėdžio pasiliko paplepėti. Prie Putino daugiau negrįžome. Jis manęs klausinėjo smulkmenų apie mano kartos žmones. Jaunuosius jis sekė ir jais džiaugėsi. Jam atrodė, kad mes dideliais šuoliais žengėme į priekį ir kilome. Ir kilome vien laisvės, vien lietuviškos mokyklos dėka. Ir čia tada buvau skeptikas, kaip ir visi lietuviai, kuriems tik kitur aukšta ir vertinga, bet būdamas užsieny pastebėjau, kad mūsų mokyklos nė kiek nebuvo prastesnės už vakarietiškas, o bendra kultūra jas net pralenkusios buvo. Jis man priminė apžvalginius ir sarginius žmones. Ten buvo daug tikrų talentų, tik, anot jo, jiems stigo savos mokyklos, savos kultūros. Ir kartą, tiesdamas iškėstais pirštais ranką į mane, tarė: „O, būtų čia dabar toksai Šnapštys, tai reikėtų prieš jį ir pačiam pasitempti! Talentą jis turėjo..."

Būdavo miela ir smagu su juo pasikalbėti. O kaip jis norėjo ir troško, kad ta mūsų Lietuvėlė kiltų ir augtų. Sakydavo, kad ir jis pats būtų buvęs kitoks, jei sąlygos būtų buvusios kitokios. Pasigesdavo akademijos, kuri galėtų sudaryti sąlygas dirbti ir vienam dalykui pasišvęsti. Priminiau, kad akademijos daugiau senimu rūpinasi. Jis manęs paklausė: „Kodėl taip žiūri į senimą? Jaunimas ir šiaip daugiau pajėgia. Ar aš dabar galiu sąlygomis skųstis? Turiu docento pensiją! Jaunas viso to neturėjau, o daugiau nuveikiau."

Po tokių pasikalbėjimų sakydavau Miškiniui, kad Tumas turtingas kaip Rytų valdovas. Stebėdavomės jo pažiūra į tautą. Jis

jos neskelbė niekur, ją praktikavo: tauta buvo jo ir jis tautos — jis jai viską davė ir visko iš josios reikalavo.

Tumas kažkur savo raštuose yra pasakęs, kad jam aukščiausia žmogaus atestacija buvusi: ,,nemėgsta pinigo!'' Tai reiškė: žmogus doras ir garbingas. Tačiau jis pats labai skrupulatiškai honorarus rinko. *Naujosios Romuvos* redaktorius ne kartą skundėsi, kad Tumas imdavo honorarus už kiekvieną savaitrašty paskelbtą raštelį, nors jis honorarų beveik niekam nemokėjo, nes laikraštis vos vos galus su galais sudurdavo. Dažnai redaktorius-leidėjas sukdavo galvą, kaip ir kuo numerį iš spaustuvės išpirkti. Jis sakydavo: ,,Ir kas aršiausia, kad Tumas, imdamas jo iš visų pakampių surankiotus pinigus, sakydavo, kur jis tuos pinigus turįs nunešti ir kam atiduoti: dažniausiai studentiškai ar kitai kuriai labdarybei.

Mane visada, ir nuo pat kūdikystės, slėgė skurdas. Jis mane sekiojo ir akyse stovėjo kaip *Liūdnos pasakos* apskarusi Juozapota. Ir ne vien mano, bet ir bendras istorija nusidriekęs mūsų medžiaginis ir dvasinis skurdas, lyg iš traukinio lango matomos įdribusiais stogais ir apnuogusiais grebėstais lūšnos, lyg panuovaliuose atkerusiomis apatinėmis lūpomis iki vidurvasario neišsišėrę ir liūdnai užmigę stati arkliukai, lyg be minties ir turinio papurę šviesuolių veidai... Tasai skurdas man buvo daug baisesnis negu tos kadaise rudens šalnoje matytos basos samdinės piemenaitės nykiame veide riedančios ašaros nuo šiltame karvės mėšle užgeltų kojų, negu tos palei Palomenę matytos kaltūnu sergančios moters iškreiptas baisus veidas. Tasai mūsų skurdas baisus, tragiškas ir nuogas. Ispanų skurdas išdidus, o prancūzai sako: ,,C'est pitoresque!'' Mūsasis desperatiškas ir ligi žemės nulinkęs.

Visa man tai akyse stoja, prisiminus Tumą. Jis ėjo iškėlęs galvą. Dėl to man visą laiką Tumas buvo vienintelis tikras mūsų turtas, vienintelė mūsų žemės vertybė, kuria galėjau džiaugtis ir didžiuotis, kaip jis gebėjo džiaugtis ir didžiuotis savo tauta ir kiekvienu savo tautiečio laimėjimu. Ir man rodosi, kad jo veido niekuomet nebuvo užtemęs pavydo debesis. Tai buvo didelis, giedras ir šviesus lietuvis.

Atsimenu, kai Menininkų kavinėje, paskaičius eiles ir lipant nuo estrados, jis mane, pakilęs iš vietos, sutiko ir, sveikindamas į abu skruostu, pavadino lietuviškuoju Slovackiu. Niekad apie

save nebuvau labai aukštos nuomonės, o tuo labiau tada, beveik per pirmąjį mano viešą pasirodymą, bet man buvo miela, jaudinančiai miela girdėti tuos neužtarnautus žodžius iš to žmogaus lūpų, kurį aš gerbiau ir mylėjau nuo to mitingo rotušės aikštėje. Ir buvo miela ne dėl to, kad jis mane iš viso būrio pasveikino tik vieną, bet kad jis, kaip šventasis buvo sektinas pavyzdys.

Vieną sekmadienio popietę mudu su Miškiniu važiavome Vilniaus gatve autobusu. Ir autobuse žmonės pamatė, kad su sunkiu lagaminu bėga iš paskos ranka mojuodamas Tumas. Vienas keleivių patraukė skambutį. Autobusas sustojo. Įlipo uždusęs ir visas sušilęs Tumas ir tarė vienas sau: „Tai gerai, kad pagavau, o ten be manęs viskas būtų sugriuvę!" Miškinis prisistatė ir paklausė: „O kurgi taip, kanauninkas, skubat?" Jis pasakė kur. Tada Miškinis jam: „Bet, kanauninke, tai dar turite dvi valandas gražaus laiko." Tas iš karto: „Tai ar ne trečią gi valandą?" Miškinis atsakė: „Ne, kanauninke, penktą." Tumas: „Negali būt!" Miškinis: „Kanauninke, penktą, tikrai penktą." Tumas: „Palauk, nagi aš turiu kvietimą." Išsitraukė popierį, pažiūrėjo ir kirto ranka per skrybėlę tardamas: „O tu mano galva, tikrai penktą. Kunduktoriau, sustabdyk, aš dar per tas dvi valandas galiu kalnus nuversti." Ir išlipęs nuėjo namų link, tempdamas savo lagaminą.

Jis tada buvo dar stiprus ir kupinas sveikatos. Tik prieš pat mirtį, sako, jam atmintis sušlubavusi buvo. Ir jo sveikata iro greitai, beveik pastebimai.

Prieš pat mirtį man teko su juo kalbėtis kaip tik toje pačioje Menininkų kavinėje: jis dar iš tolo gana gražiai atrodė, bet iš arti anksčiau graži ir lygi veido oda jau buvo kaip rupus ir blogai suspaustas bei yžtąs popieris. Šviežią ir skaistų veido rausvumą jau nustelbė gelsvai pilka spalva. Jo veide jau buvo aiškus mirties šešėlis. Žvilgsnis pavargęs ir išgesęs.

Stengdamasis savo akyse nuslėpti tai, ką mačiau, prakalbinau sakydamas, kad jis labai gražiai atrodo, ir be didelių įžangų paklausiau: „Kanauninke, ar nepasiankstinote apleisti savo bažnytėlę ir parapiją? Nuėjau sekmadienį ir bažnyčios nepažinau: gieda jauni kunigėliai lig šiol negirdėtus „in eksčelsis" ir „dženitori dženitokve". Jis kiek pagalvojo ir tarė: „O ne! tai geri ir puikūs kunigėliai. Galop jų ta bažnytėlė ir buvo. Džiaugiuos

jiems ją perleidęs... Bet kai pagalvoju... O jei aš pagysiu, ką aš tada veiksiu?.. Taip visą gyvenimą maišiausi tarp žmonių, taip aš prie jų pripratau, kad man emerito duona būtų tikrai karti ir sunki... O aš dar, kaip matai, stiprus. Daktarai mane drąsina ir gydo. Iš pradžių man buvo sunku priprasti prie žalių veršiukų kepenų, bet aš jau jas dabar kaip duoną valgau. Ir valgau, ir noriu... O apetitas, panie, kaip klieriko!.."

Mačiau, kad jis, kaip kiekvienas, gyventi norėjo ir troško. Norėjo ir troško instinktu, kaip tasai, kuriam nedaug jau beliko gyventi. Jis man tęsė savo monologą: „Gyvenu dabar kalne, ir gyvenu kaip vyskupas! Turiu ramų ir gražų butą. Turiu asmenišką koplytėlę namuose. Tai ko gi man dar gali trūkti?! Tik gyvenk ir dirbk!"

Tą vakarą jis buvo labai kalbus, be to, jausmingas, pakilus ir šiaip nuostabiai mielas. Tai buvo ar ne paskutinis jo dar gyvo nusileidimas pakalnėn. Netrukus jis atgulė ir mirė. Mačiau jau jį tik pašarvotą. Sunku buvo susigyventi su ta mintimi, kad jis galėjo mirti lygiai taip pat, kaip ir kiti. Karste jo veidas jau buvo mirusio veidas: paaštrėjusiais bruožais, ypač smakro ir nosies. Oda nugeltus kaip nesenas pergamentas. Ir veido išraiška jau buvo ne ta: nuolankus ir kuklus, lyg truputį sumišęs ar prasikaltęs, bet vis tiek neapsakomai malonus ir mielas, ir gal dar žmogiškesnis nei gyvenime buvo.

Man rodos, kad du dalyku mes gebame: tai marint ir kelt šermenis, o taip pat ir pagerbt dar pilnai neatšalusį lavoną. Tumas savo atvirumu daugiui buvo rakštis po nagu. Bet laidojo gražiai, ir juo aukštesnė kategorija, juo arčiau Tumo lavono skverbėsi ir mus rašytojus, jo profesijos draugus ir bičiulius, toliau eisenoje nuo jo stūmė.

Ėjome drauge su Miškiniu eisenoje ir pusbalsiu bei garsiau samprotavome: „Gyvo nematė ir neklausė, o dabar abiem alkūnėm iriasi prie karsto... Hamleto žodžiais tariant, kas jiems Tumas ir kas jie Tumui?"

Palydėjome jį iki pat tikslo. Dar vis buvo miela, kad štai jis, nors ir negyvas, dar su mumis. Grįžtančius namo prislėgė sunki nuotaika, ir mudu tylėjova beveik iki alėjos. Miškinis galop prašneko: „Tai taip jau mes daugiau ir nematysime Tumo... Bus tuščia mieste, labai tuščia..." Atsakiau: „Tai jau taip išeina."

Sunku buvo tikėt, kad jo čia negali būti. Ir buvo toks jausmas,

kad viskas, net ir pačios laidotuvės, buvo sapnas, nes kaipgi galima būti be Tumo. Man Antanas Valiukėnas pasakojo, kad jam besimokant Sedoje mirė tėvas. Žiema buvusi taip gili, kad jis jokiu būdu į šermenis parvykti negalėjo. Ir štai jis jau po kurio meto parvyko atostogų į savo Daugailius. Jam buvo keista, kad šeima jau buvo susigyvenusi su tėvo nebuvimu, o jam visas atostogas rodėsi, kad štai va tėvas ims ir įeis į trobą. Prisipažinsiu, kad ir man, praeinant pro jo senąją kleboniją, imdavo pačios akys ir pakildavo į langą, kuriame jis kartais ten gyvendamas stovėdavo.

Maironį pažinojau tik iš matymo. Tiesa, kartą seminarijos laukiamajame klierikas Mykolas Linkevičius mane jam pristatė kaip „daug žadantį poetą." Maironis net paprašė pakartoti pavardę, bet mačiau, kad mano ir labai išsiskirianti pavardė jam nieko nesakė, ir greičiausiai jis ją pirmą kartą iš mano lūpų bus girdėjęs. Jakštą akis akin mačiau tik du ar tris kartus. Tai ne pažintys. Jakštas mane žinojo ir vertino labai blogai: nei talento, nei poeto žymių jis manyje nematė, bet užtai dar daugiau gerbiau tą tiesų ir kietą lietuvį.

Maironio mirtis man buvo lemtinga ta prasme, kad parašiau jam nekrologą, ir tai kaip tik buvo pradžia tų rašinėlių, iš kurių po trijų metų sudariau knygą, o šiandien susidarytų net kelios. Taip buvo peržengtas Rubikonas, kurį man draudė peržengti Petras Juodelis. Nors pirmas rašinėlis ir nebuvo originalus, bet jame buvo ir šis tas mano, ką aš iki šiol kartoju apie savo tautą.

Mirusį Tumą gyniau. Gyniau be atodairos. Ir net užgavau Adomą Jakštą. Reikėjo atsiprašyti, bet aš ne iš baimės, o iš užsispyrimo to nepadariau. Kilo klausimas net Rašytojų draugijos valdyboje. Binkis, mane specialiai susiradęs tarė: „Bėdos prisidarei ir sau ir valdybai. Tu parašei, kad Jakštas išdavęs išpažinties paslaptį, o tu nežinai teologijos ir nežinai, ką tai reiškia!" Jis man gyvais pavyzdžiais aiškino, ką tai reiškia, o jo manymu, tai būtų lygu, jei aš valstybės prezidentą būčiau pakaltinęs pavogus karvę. Aš jam atsakiau, kad tiek teologijos aš dar žinau, bet vis tiek neatšauksiu ir neatsiprašysiu. Binkis atsakė: „Bravo, Jasiau! Ir maniau, kad tu taip pasakysi. Putinas pyksta, bet mudu einame šiandien už tave Jakštą atsiprašyti. Taip bus ir vilkas sotus, ir ožka neliesta." Iš tiesų, po to sutiktas Putinas pusiau rūsčiai į mane pažvelgė, nes tada dėl visai kitų priežasčių stoti Jakšto akivaizdoje buvo daug nemaloniau negu man. Bet tai

buvo efemeriška rūstybė, ir jis tą rūstybę rodė tik dėl to, kad kaip pirmininkui reikėjo tai padaryti. Po minutės mudu kalbėjome gražiai kaip niekad.

Dažnai pagalvoju, kaip šiandien mums stinga Maironio, Jakšto ir Tumo. Bet iš kitos pusės, kaip jie laimingi, kad jie užmerkė akis prieš šią tautos nelaimę: jiems būtų buvę daug skaudžiau ir daug sunkiau negu mums išgerti kartybių taurę iki dugno. Jie mirė pačiame nepriklausomybės žydėjime, kai mes kilome ir medžiagiškai, ir dvasiškai.

JURGIS SAVICKIS

Jurgio Savickio *Ariogaloj* (jo vilukės Roquebrune-Cap-Martin, Alpes-Maritimes departamente, vardas) pilna visokio lobio: Lietuvos ir visos Europos. Nors jo namelis tipingo provansalų stiliaus ir visa žemė laiptinėmis terasomis su akmenų mūrytomis sienomis, bet dažnos sienos nišoj slypi Rūpintojėlis, Sopulingoji Dievo Motina, šventas Jurgis ir kiti šventieji. Net alyvų medžiuose, gal dar finikiečių sodintuose, nes niekur jų taip didelių neteko matyti kaip Roquebrune, įkelta lietuviškų koplytėlių su pakelių ir kapų tautodailės pavyzdžiais. Visų Europos sostinių ir Dubysos pakrančių mišinys. Ir niekur nemačiau taip suderinto, taip beveik vienon spalvon susiliejusio pilkumo: pilkas sienų smėlakmenis, pilkas nuo laiko ir darganų mūsų dievdirbių medis ir sidabriniai pilki alyvmedžių lapai...

Buvau matęs jį teatro direktorių, elegantišką rašytoją ir diplomatą, bet pažinau jį ūkininką — daržininką, kūnu ir siela nulinkusį žemėn. Ir myli gi jis tą žemę, geriau dirvožemį, kaip gali mylėti vien lietuvis, amžius kaupęsis ties atversta velėna. Jis atrodė net ne ūkininkas, bet naujakurys. Kantrus kaip vėjo atogaroj ištempęs tinklą voras: per jo ūkelį du kartu slinko frontas, ir antru kartu jo namelis buvo ar ne septynis mėnesius niekieno žemėje. Abu kartu artilerijos sviediniai palietė namą ir apgriovė terasas, bet jis čia pat karo padarytas žaizdas gydė, ir po savaitės kitos nelikdavo nei žymių, nei randų. Jis mėgsta suvenyrus: mačiau jo salone mano *Dievų ir smūtkelių* nugarėlėje giliai įsmigusią sviedinio skeveldrą; nors skeveldra ir gerai laikėsi, bet jis ją dar pritvirtinęs gumos juostele, kad, kam nors neatsargiai knygą bevartant, ji neiškristų.

Jis dirba kaip juodas jautis. Ir kas nuostabu, kad atrodo, jog

jis ne dirba, o triūsinėja: neskubėdamas, pamažu, bet nuo tamsos iki tamsos lauke.

Jį esu tris kartus aplankęs: 41, 42 ir 45. Apie tris mėnesius esu jo pastogėje praleidęs: valgęs jo duoną ir gėręs jo taurius gėralus. Kiekvieną kartą rengiausi jį pakamantinėti, kad galėčiau parašyti lyg ir jo gyvenimą, bet tuo atžvilgiu jis buvo visai nepaimama tvirtovė: arba jis triūsdavo darže, arba tylėdavo, arba pasakodavo diplomatinės tarnybos anekdotus, bet beveik nieko apie save. Matydavomės tik du kartu dienoje: per pietus ir vakarienę. Pusryčius jis valgydavo vienas — anksti, gerokai prieš tai padirbėjęs. Po pietų, kaip tikras ūkininkas, eidavo ar bent einąs pogulio. Po vakarienės dažniausiai jau nedirbdavo, bet prie stalo ilgai nesėdėdavo. Pasakydavo: aha, atsiprašau, man dar reikia tenai pažiūrėt. Ir palikdavo mudu vienu su ponia Inga. Su ja dažnai prasėdėdavau taip valandą kitą terasoje prie nenuimto stalo ir bešnekučiuodami išgerdavome po litrą ant galvos tirštojo Alžyro vyno. Dažnai užvesdavau kalbą apie josios Jurgį, ir ji mėgo apie tai kalbėti, bet iš to didelės naudos nebuvo. Tiek kalbėdamas su ja apie Savickį, tiek su ponia Baltrušaitiene apie Baltrušaitį pastebėjau, kad žmonos apie kitus daug daugiau žino, negu apie savo pačių vyrus. Ponia Inga man papasakojo vieną kitą smulkmeną, tikrai vertą Savickio plunksnos, bet iš to nieko suregzti nebuvo galima.

Ponia Inga mokėjo kiek lietuviškai, bet mes kalbėdavome prancūziškai, nes prancūziškai ji visai laisvai kalbėjo. Su savo vyru ji kalbėjo iki pietų lietuviškai, o popiet švediškai (o gal atvirkščiai, tik žinau, kad iki pietų vienaip, o po pietų kitaip) — tokia tarp jų sutartis buvo. Tai šauni ir narsi moteris: didvyriškai iš ministerienės perėjusi į daržininkės luomą. Ji man jų abiejų gyvenimą suprastindavo į vieną sakinį: Jurgis, lui, il travaille toujours, et moi, je prends ses haricots et ses tomates, j'enfourche ma bicyclette et je m'en vais à Monte-Carlo. (Jurgis visą laiką dirba, o aš imu pupeles ir pomidorus, apžergiu dviratį ir važiuoju į Monte-Carlo). Ji buvo praktiška kaip tikra danė, o skandinavai danus laiko savo žydais. Ji taip parduodavo savo Jurgio auginamas daržoves kiek brangėliau, bet iš to mažo ūkelio abu išgyveno visą karą, ir dažnai jiems svečių nestigdavo, o šiuos jie priimdavo karališkai. Jurgis buvo ūkininkas, ir geras ūkininkas, bet tik ūkininkas: mokėjo plačiai duoti, bet nemokėjo parduoti. Jei ponia

Inga būtų buvusi panaši į savo Jurgį, tai jų gyvenimas būtų buvęs daug sunkesnis, ir tikrai jie būtų karo metu pamatę tikro ir nuogo skurdo.

Gaila būdavo žiūrėti į Savickį: nuolat pasilenkusį, nuolat ravintį, nuolat diegiantį. Pasilenkusį su tokiu aukštu kraujo slėgimu, jog jam jau ugninės musiukės akyse skraidė ir ausyse ūžė. Vieną parytį ponia Inga man pasakojo, kad naktį josios Jurgiui buvo visai blogai. Jis ją vidurnaktį pasižadino ir sako: Inga, kas čia taip šiąnakt vis bilda? Ta pakėlė galvą ir nieko, o nieko negirdėdama, suvokė, kas yra, ir tarė: Tai traukinys eina... Jis gerai gerai palaukęs, vėl jai sako: Čia kas nors jau negero, kad taip kiaurą naktį traukiniai nesustoja ėję — eisiu pažiūrėt... Ponia Inga jam sako: Ne, neik, lauke vėjas ir jūra ūžia. O lauke jokio vėjo, ir jūra lygi kaip stiklas. Rytą greičiausiai jis suprato (o gal ir ne), kokio pobūdžio naktį traukiniai ėjo ir kokio pobūdžio jūra ūžė. Inga pamatė, kad Jurgiui reikia daktaro, ir jį išruošė į Monte-Carlo. Gydytojas jį kruopščiai apžiūrėjo, išegzaminavo ir paklausė, kiek jam metų. Šis ramių ramiausiai pasakė: Penkiasdešimt vieneri... Gydytojas pažiūrėjo į jį ir sako: Betgi aš esu gydytojas, gali neslėpti ir sakyti tikrą tiesą. J. Savickis: Na, tikrai penkiasdešimt vieneri, jei netikit — galiu parodyt pasą. Gydytojas: Tikiu, bet jūsų visas organizmas — kaip septyniasdešimt vienerių metų...

Tautos nelaimė, juodos nūdienos rūpesčiai, du vokiečių sušaudyti sūnūs (vėliau pasirodė, jog vienas, Augustinas, likęs gyvas) ir daug kitų lygiai nemalonių dalykų, apie kuriuos dar anksti kalbėti, iš to augaloto ir sveikatingo milžino padarė tik žmogaus šešėlį. Tačiau niekas nepalietė jo šviesios ir kūdikiškai skaisčios sielos. Tuo atžvilgiu jis man priminė Kazį Binkį, kuriam taip pat joks rūpestis ir joks sielvartas nekeitė ūpo, priešingai, tada kaip tik liedavosi per kraštus, rodos, jame netelpąs sąmojis ir optimizmas.

Dažnai, kai ponia Inga galop nutardavo, kad vis dėlto jau laikas nuimt stalą ir plauti indus, traukdavau bibliotekon, kur buvau apgyvendintas, matydavau jį vis ant to paties terasos sienos kampo stovintį sustingusį susimąstyme, kaip bronzinę statulą, ir žiūrintį į kalną, kur, kaip geltoni debesėliai, žydėjo visas mimozų miškas ir per dienų dienas kalno sodyboj šaukė italiukė *Bel ami* kupletus (kaip ji tesėdavo, kaip jai nenusibosdavo, nors

nauja, bet vis ta pati melodija nuo ankstybo ryto ligi vėlos nakties dainuoti — ne be reikalo yra sakoma, kad italų gerklės skardinės: niekad nepavargsta, niekad neužkimsta), bet esu tikras, kad jis taip stovėdamas nieko nematė ir nieko negirdėjo. Ką jis ten taip sustingęs galvodavo, ką jis ten taip, į vieną tašką užsižiūrėjęs, matė: ar vaikystę ir Dubysą, ar nužudytus sūnus ir visą savo gyvenimą? Jis vienas težino. Bibliotekon man buvo tik vienas kelias — pro jį. Labai nenorėdavau trukdyt to jo susimąstymo ir dažnai kitais takeliais pravaikščiodavau visą valandą, bet jis vis, kaip iš akmens, stovėjo toje pačioje vietoje. Galop turėdavau ryžtis praeiti. Jis visada užkalbindavo, paklausdavo, kaip man diena prasistūmusi, galop vėl pasakydavo: Aha, atsiprašau, man dar ten reikia nueiti... Paėjėdavo iki kito tos pačios terasos sienos kampo ir vėl sustingdavo ir stovėdavo prietemoje kaip stulpas, kol susiliedavo su tamsa.

Tik du kartu jis man kiek platėliau buvo atvėręs širdį ir burną: kartą sausakimšai prikimštam autobuse tarp Monte-Carlo ir Villefranche-sur-Mer (daugiau nei pusė valandos kelio) ir pėsčiomis grįžtant namo iš Carnolės stotelės (apie pusantro kilometro, vietomis pastovint). Šiaip jis buvo lakoniškas ir trumpas. Pavyzdžiui, tame namelyje, kur gyvenau, sienoje kabojo, mano manymu, neblogas paveikslas. Kartą jo paklausiau: Kieno tas paveikslas? Jis, rodydamas netoliese buvusią dviejų į jį panašių jaunuolių fotografiją, pasakė: Šito mano sūnaus; iš jo galėjo išeit žmogus, bet vokiečiai pernai abu nužudė. Ir pasakė taip ramiai, taip paprastai, lyg būtų kalbėjęs apie pupeles, trąšas ar rytines laikraščio naujienas. Ir tik tiek, kaip čia parašyta.

Iš to nereikia daryti išvados, kad Jurgis Savickis nekalbus žmogus. Jis turi labai įdomią ir gražią kalbą, tik jis apie save ir savo bėdas bei džiaugsmus nemėgsta kalbėti. Susidariau įspūdžio, kad jis vienodai kalba su karaliais (jam teko ne su vienu jų kalbėti!) ir su savo daržo samdiniais žemrausiais italais. Kartą jis mane nusivedė svečiuosna, kur buvo net trys kunigaikštienės, ir jei ne visos trys, tai bent dvi skirtingų tautų. Savickis buvo natūralus kaip namie, kaip kasdien ir, rodos, nieko ypatingo nekalbėjo, bet man jos visos, lyg susitarę, kartojo vieną ir tą patį: Koks šviesus žmogus tasai jūsų ministras! Jis apie viską taip įdomiai ir protingai kalba, kaip gali kalbėti tik aukštos kultūros tikras kraujo aristokratas... Man atrodo, kad jo viso patrauklumo

ir įdomumo paslaptis glūdi tik jo laikysenos laisvume ir jo kalbos nuoširdume: jis nieko nevaržo ir pats nesivaržo. Bet tai pasiekti galima tik labai gerai pažįstant žmogaus prigimtį.

Su pirmą kartą sutiktu žmogumi jis kalbasi kaip su artimiausiu draugu. Kartą pakvietė mudu kaimynai į krikštynas. Sutartą valandą krikštynininkų prie bažnyčios neradome, tai jis man ir sako: Tingiu du kartu į kalną lipti, tai ar nenueitum pažiūrėti, ko jie ten gaišta, o aš čia po medžiu ant suolo pasėdėsiu. Neskubėdamas užlipau į kalną: ten jau kūmai ruošėsi, bet dar galėjo visas pusvalandis praeiti, iki išsiruoš, tai nutariau leistis pakalnėn, kad ten jam vienam nepabostų laukti. Nusileidžiu, ir J. Savickio nei ant suolo, nei šventoriuje nebuvo, bet bažnyčios viduje kažkas suolus traukia per grindis ir kalba. Įeinu, ogi Savickis su zakristijonu suolus tvarko ir kalbasi, lyg jiedu šioje parapijoje būtų drauge augę ir drauge visą laiką dirbę. Aš jam ir sakau: Na, o kada šio amato išmokote? Jis man: Pasėdėjau ir girdžiu, kad kažkas dūsaudamas suolus grindimis traukia. Įėjau, pasisiūliau talkon, ir mes čia labai labai įdomiai laiką praleidome. Pasidėjęs švarką, pasikėlęs kietai lygintus rankogalius, jis taip rimtai su zakristijonu suolus tvarkė, kad panūdo ir man šokti jiems pagalbon, bet juodu mane sudraudė: esą tik rankas susitepsiu! Na, manau, ir rask tu čia, žmogau, pasaulyje teisybę: jiems galima teptis, o man ne. Taip, jam viskas galima, ir visur jis savo kailyje. Pabaigęs jis man ir sako: Žiūriu — senas žmogus, suolo nepakelia, o aš laiko turiu, tai kaip nepadėti.

Esu tikras, kad jis savo ūkelio galutinai taip ir nesutvarkė. Ir dėl to, kad jis iš tų ūkininkų, kuriems niekad ant stogo užmesta šluota samanomis neapželia ir visą gyvenimą vartų pravažoj akmuo ratų ir dantų netranko. Jis vis stato naują terasos sieną, ir tų sienų, mačiau, jam niekad nebus gana. Visada turi cemento ir akmenų, visada ką nors stato.

Jo silpnybė ką nors kam nors pirmą kartą matomam duot pasakiška. Man su juo kartą prie statomos sienos bestovint, ėjo pro šalį moterėlė ir paklausė, ar ji negalėtų nusipirkti poros akmenų savo irstančiai tvorai pataisyti. Jis atsakė, kad parduot neturįs, bet galįs duoti, kiek norinti. Ir davė visą toną, ir ne tik davė, bet ir nuvežė. Paklausiau, kas ji tokia: kaimynė ar šiaip pažįstama. Jis atsakė: Pirmąkart aš ją gyvenime matau, bet ji kažkur čia netoliese gyvenanti.

Jo stilius yra lygiai toks pat, kaip jis pats. Atsimenu, kadaise, pasirodžius jo (Rimošiaus) kelionėms, juokiausi iš knygos iliustracijų. Sakysime, randi kažkaip įkypai nufotografuotą asilo sprandą ir žmogaus dalį, ir po paveikslu parašyta: Albanija. Tas paveiksliukas gali atstovauti bet kokiam kitam kraštui, kur tik asilų yra. Bet aišku, kad jei toje fotografijoje nebūtų kažko specifiškai albaniško, tai ji knygon nebūtų pakliuvusi, bet tu atspėk, žmogau, kas ten slypi būdinga Albanijai. Tokių neišsprendžiamų mįslių savo pažintyje su Jurgiu Savickiu esu turėjęs keletą. Pavyzdžiui, pačioje itališkosios okupacijos pradžioje gavau iš jo atviruką su karinės cenzūros ženklais ir nustebau pamatęs, kad atvirukas buvo Albanijos karaliaus Zogu I ir manevruojančių karininkų fotografija. Aš ir šiandien negalėčiau pasakyti, ką jis tuo atviruku norėjo pasakyti: ar šiaip per neapsižiūrėjimą, ar norėjo italams pasmakrėn įgnybti, nes tada kaip tik jiems Balkanuose nesisekė: jugoslavai, graikai ir albanai italų kareivius naikino kaip žiurkes. Atsimenu, kad atsakydamas ir aš taboką krėčiau: Iš paveiksliuko sprendžiant, rašiau, karalius Zogu I turėjo turėti apsileidusią ir netvarkingą pačią, nes karaliaus kelnės mėnesiais nelyginamos. Prie italų galima buvo juokus krėsti: italų kariuomenė ne tik nebaisi, bet dargi komiška. Italų kariuomenės nenarsumas buvo pasakiškas: kai virto Musolinis, Corps apylinkės (netoli garsiosios La Salette šventovės) kely keturi vokiečiai sustabdė bėgančią italų diviziją, ir ne tik sustabdė, bet nuginklavo, visą diviziją su ginklais ir manta pristatė į Briançon ir internavo. Tai buvo vienintelė smagi, linksma ir juokinga okupacija. Vargšas Musolinis, jis iš tų savo comedia dell'arte saltimbankų norėjo padaryti Romos legijonų terciarus!

Visa, kas praėjo, arba svarbu, arba nežymu ir juokinga. Rabi Sem buvo teisingas, sakydamas, kad nieko nėra, kas amžinai didėtų: kai mėnuo pasiekia pilnatį, pradeda dilti. Matėme žygiuojančias ir pasitraukiančias kariuomenes. Kokia bedugnė tarp tų dviejų kraštų! Matėme garbę ir menkystę, pasišventimą ir niekšystę. Nei didvyris, nei niekšas tautybės neturi: juodu sutinkamu kiekvienoje tautoje. Pasakojau, kaip Jurgis Savickis mėgsta kiekvieną žmogų. Ir mėgsta, neklausdamas tautybės, išsilavinimo, luomo — jam visi žmonės.

42 metų vasarą, kai vokiečiai dar visa jėga veržėsi Rusijos gilumon ir nerodė žymių, kad jų galybė gali staiga kristi, Jurgio

Savickio *Ariogalon* atvažiavo pora garbingų svečių, kuriuos taupumo ar kitais sumetimais pažymėsiu raidėmis P. ir E. Ponas P man dažnai kartodavo: ,,Vokiečius aš pažįstu — kiaulės; jie mane per aną karą septynis mėnesius tardė ir kalino. Jie iš manęs nieko neišgavo. Aš jiems vis tą pačią giesmę giedojau: nekaltas — nieko nežinau, o širdyje galvojau: išgrauš, prūse — tu iš manęs nieko neišgausi..." Ir vis baigdavo: ,,Žinai, Aleksandravičiau, jei tave kas suimtų, tardytų ir kapotų kaip kulbę ant skiedryno, tu sakyk: aš nekaltas, aš nieko nežinau". Ponas E buvo gudrus žmogus. Reikia manyti, kad jis tikrai turėjo nuomonę apie kitas tautas, bet tų savo simpatijų arba antipatijų nerodė ir nieko kategoriškai nesmerkė. Tai darė, greičiausiai norėdamas parodyti savo pranašumą ir tinkamu laiku pasakyti: matote, sakėte, kad bus anaip, o yra šitaip, kaip aš tada jums sakiau.

Klausau, būdavo, įvairių spėliojimų ir gandų. Stebėjausi akylų žmonių aiškiaregiškomis spekuliacijomis, bet netikėjau nei labai sugestyviais žodžiais, nei aiškiai paslaptį slepiančiais veidais, nes buvau ir esu įsitikinęs, kad apie pasaulio įvykių raidą niekas nieko tikrai nežino, net patys didieji ir galingieji. Netikėjau net to garsaus politiko gražiais žodžiais, kuris savo laiku tvirtino, kad po šio karo vokiečiai tekals tik žagrėms noragus ir ars dar likusias dirvonuojančias patiltes. Tą savo pažiūrą į ateitį susidariau dar gimnazijos suole. Turėjau istorijos mokytoją, kuris tarėsi žinąs visa, kas buvo ir kas yra, ir tvirtino, kad pagal praeitį ir dabartį labai tiksliai galima spėti ir ateitį, nes istorija kartojasi. Ir atsitiko taip, kad, jam beaiškinant konstituciją, įvyko 17 gruodžio perversmas. Vienas rambus, bet drąsus mokinys ir paklausė jį: ,,O kaip dabar bus su konstitucija: ar reikės ją mokytis, ar ne?" Mokytojas sumišo ir nieko aiškaus pasakyti negalėjo. Visa klasė ir nutarė, kad to, kas bus, net istorijos mokytojas nežino. Bet drauge žinojau, kad labai malonu žinot daugiau nei artimas tavo, o dar maloniau kalbėti apie tai, kuo pats nesi tikras, su dideliu aplombu.

Taigi, kaip sakiau, į Savickio puikią vilą atvažiavo du svečiu. Šeimininkas, pavaišinęs svečius savo daržo vaisiais, pasakė kalbą. Jo kalba buvo pesimistiška ir labai nelinksma: karas užsitęs, jo vokiečiai nelaimės ir mūsų tautos reikalai bus atidėliojami ad calendas graecas, tai reikia labai rimtai galvoti ir svarstyti, kaip pasiruošti tai ilgai ir labai netikrai tautos ateičiai. Prisipažinsiu,

kad tada pats netikėjau vokiečių galutine pergale: galvojau, kad tiedu galiūnai, kaip anie du kunigaikščio Radvilo šunys, suės vienas kitą taip, kad nei uodegų neliks, o tuo pasinaudos kas nors trečias, ir viskas bus gerai. Po tos kalbos pasidarė visiems gana sunki atmosfera. Žodį paėmė ponas P. Tas nedaug tegalėjo pasakyti: tris kartus ne tuo pačiu tonu pasakė: „Aš myliu Lietuvą" ir rimtai pravirko, ir tuo jo žodis baigėsi. Tada pašoko gelbėti padėties ponas E ir tarė: „Vyrai, nenusiminkit, garbės žodis, — viskas bus gerai! Man dar šiandien viena aukšta ponia sakė, kad viskas bus gerai" ir t.t. ir t.t.

Po tos optimistiškos kalbos Jurgio Savickio veidas susiraukė, ir nežinia, ką jis reiškė: ar jis norėjo paprastų paprasčiausiai nusispjaut, ar jis gailėjosi žodį paėmęs, ar jautėsi nugalėtas. Ponas P šluostėsi ašaras, o ponas E jautėsi padėties viešpats. Aš tada su Antanu Liutkum kampe knopsojau, bet man labai knietė paklausti: ar ta išganingoji ponia kortas meta, ar iš delno spėja, kad taip daug žino. Nors į kortas daug vilčių niekad nedėjau ir chiromantų pagalbos niekad nesišaukiau, bet vis dėlto man atrodo, kad tai pats tikriausias kelias spėti ateitį. Po kiek laiko kalba pasuko pati kita linkme, ir net pradėjome varžytis, kuris geriau mato. Buvo ten, kiek prieš Menton (tada italų okupuotą), didelis namas ir jo sienose kažkas parašyta. Ponas E ir čia visus nugalėjo ir pasakė, kad parašyta: Hotel ar Albergo Miramar (dabar gerai nepamenu).

Turbūt visų žmonių gyvenimas plūduriuoja tarp rimto ir nerimto krašto, tarp šiokiadienio ir šventadienio, tarp džiaugsmo ir liūdesio. Dažnai tai, kam mes lyg piramidžių statymui ruošiamės, tėra tik ispaniškosios pilys; ką gi nejučiomis darome — lieka. Esu tikras, kad Jurgis Savickis nė nežino, kad iš jo man rašytų laiškų susidarys kada nors gražus tomelis epistoliarinės literatūros. Gražus tomelis anų dienų ir anų žmonių su jų polėkiais ir kasdienybe, su džiaugsmu ir rūpesčiais. Ogi rodos, mes taip mažai besusirašinėjome. Rašėmės tik pažinčiai palaikyti.

Ak, tos dienos ir tie žmonės! Atsimenu mielą ministrą Petrą Klimą, kuris man tais laikais sakydavo, kaip laikas pakeičia žmones: „Niekad, — sakė jis, — aš daugiau nevalgydavau kaip dabar, bet niekad negalvodavau nei kiek, nei ką valgydavau, o dabar, žiūrėk, kalba ir pakrypsta pati į tą pusę, ir kai randi kur progą, tai ne valgai,bet ryji..."

Pas Jurgį Savickį galima būdavo puikiai pavalgyti... Kartą — Naujų metų ar Kalėdų, ar kita kuria proga — jisai prikvietė rinktinių svečių. Stalas priminė anuos gražius ir nuskambėjusius laikus: olandų linas, sidabro žvakidės, gryno vaško žvakės, švedų punšas, taurieji burgundų vynai (o kas jiems gali prilygti!), turkų ir egiptiečių cigaretės, belgų šokoladas ir... danų sviestas. Argi dar reikia sakyti, kad mes visi valgėme kaip mūsų protėviai Lucko suvažiavime? Po vakarienės Jurgis Savickis apėjo visus svečius su pilna Habanos cigarų dėže, priėjo jis ir prie manęs, bet aš padėkojau, tai jis man ir tarė: ,,Aleksandravičiau, kada gi galų gale pradėsi vertinti pačius garsiausius pasaulyje daiktus?'' (Jis vis, būdavo, mane ,,niekina'', kad aš nevedęs, neturįs vaikų ir gyvenimo neišmanąs, kad aš nosies tiesumu praeinąs pro gražiausias ir elegantiškiausias mergaites ir damas, ir dar bent šimtą panašių ydų manyje matė). Ten, be kitų, buvo belgų konsulas su ponia — karaliaus dvaro dama. Kažkaip kalba užsimezgė apie karalių Leopoldą III. Ministras P. Klimas pažinojo ir jį, ir jo tėvą — Albertą I. Jis tvirtino, kad sūnui stinga tėvo paprastumo: jis esąs išdidus ir šaltas. Ponia gynė sūnų prileisdama, kad tie, kurie geriau jo nepažįsta, gali tokį įspūdį susidaryti, bet iš tikrųjų jis esąs labai paprastas ir nuoširdus. Man karalius Leopoldas kartą buvo padaręs labai gilų įspūdį: 1940 pavasarį buvau girdėjęs per radiją jo patetišką įsakymą Liège ir Dinant tvirtovių gynėjams: ,,Laikykitės iki paskutinio ir žūkite vietoje — tos aukos reikia Belgijai ir jūsų karaliui!'' Įsivaizdavau, ką reiškia mirti, bet nežinojau ir nenumaniau, ką reiškia įsakyti kitam, kad mirtų. O gynėjų tarpe buvo jo tikras dėdė... Įsiterpiau kalbon ir aš, ir taip su ta ponia nuklydome į belgų karaliaus rūmus, kad užmiršome svečius ir šeimininkus. Net visur esąs ir su visais kalbąs Savickis nepajėgė įsiterpti mūsų pokalbin ir jo kita linkme pasukti. Tada man buvo įstrigęs mano buto šeimininko priežodis: ,,comment dirais-je'' (kaip čia pasakius). To visai nejaučiau, bet pasirodo, kad tą posakį vartojau kas trečias žodis, kaip lenkas savo ,,proszę pana''. Dar daugiau — mūsų pokalbis buvo toks gyvas, kad mes nė nepastebėjome, jog visi sustoję ratu klauso, ką mes kalbame. Ponia Inga, neiškentusi, garsiai pasakė: ,,Ponia konsuliene ir pone Comment dirais-je, mano kava šąla — prašau prie stalo''. Savickis, man šelmiškai nusišypsojęs, pasakė: ,,Jau tau bus blogai. Ponios suskaitė, kiek kartų pakartojai tą savo ,,comment dirais-je''.

Turėjome kilti. Pakilau ir pajutau, kad man truputį galva svaigsta, tai ministeriui Klimui pasiguosdamas pasakiau: „Kas čia dabar? Rodos, nė negėriau, o stodamas susverdėjau kaip kalne pakirsta pušis". Jam tas mano pasakymas taip patiko, kad jis nusikvatojo ir garsiai visiems tuo pat žodžiu pasakė mano nelaimę. Pamačiau visų ponių akyse ir paslaugose, kad jos trokšte trokšta pamatyti, kaip sverdi ir griūva kalne pakirsta pušis. Bet aš pagalvojau: išgrauš, poniutės, jūs galite iš kailio nertis, o to malonumo neturėsite. Ir pradėjau stiklelių neaplenkti ir tolydžio blaivėti...

Dažnai pagalvojau, kad mes gi tada gyvenome epiškai plačius laikus, kai žmogus rodė aukščiausias dorybės ir niekšybės viršūnes, ir niekad tiedu priešingu kraštu nebuvo taip susipynusiu, taip vienumon susiliejusiu kaip tada. Laimingas bus tas epikas, kuris aprėps to chaoso visumą. Mūsų akyse dar gyvos nereikšmingos detalės, ir mes nematome savo laiko visumos. Mūsų akyse visa, kaip čia paliesti žmonės — matyti vieną vakarą. Esu tikras, kad šiandien tos konsulienės neatpažinčiau nei gymio, nei kalbos, o kalbėjome ir didžiavomės savo kraštais, lyg tai būtų buvusi vienos nelaimės paliesta viena ir ta pati tėvynė.

Skaitytojui gali kilti mintis, kodėl visa tai kalbama Jurgio Savickio proga. Man prisimena Victor Hugo eilutė: „Waterloo — niūri lyguma, praraja, kur pulkai nei sienų plotai krito" ir Stendhal aprašytas tame slėnyje kažkur skubąs purvu apdrabstytų ir kruvinų karininkų būrelis, kai romano didvyris tik iš pakelėje gulinčio sužeisto kareivio sužinojo, kad tų karininkų tarpe buvo maršalas Ney; juodu abu, nei naujokas patekęs armijon paskutinę dieną, nei tą baisią dieną sužeistas kareivis, nežinojo, kur Ney joja, o jis jojo kaip tik parodyti, kaip miršta Prancūzijos maršalas. Abiejų vaizdų skirtumas yra tas, kad pirmas vaizdo kūrėjas mūšio nematė, o antrasis jame dalyvavo. Taip ir su Jurgiu Savickiu: kai kas jį matys tik frakuotą ir ordenuotą diplomatą, o aš jį mačiau suskirdusiomis rankomis daržininką, gal dar didesnį ir meilesnį žmogų.

Man prisimena 41 Velykos, kai su draugu ir geradariu Antanu Liutkum ieškojome Nicoje margučiams kiaušinių: išlandžiojome visus Senojo Uosto skersgatvius, visus gliaumėtus ir tamsius koridorius, kalbinome visus klišus ir žvairus praeivius, teiravomės pas visus įtartinus žydus ir italus, ir ką mes sumedžio-

jome — iš įtartinų išspaudų padarytą pyragaitį. Tarnaitė, per visą dieną ieškodama, rado žyduolį (išpurusį) kopūstą ir jaučio riešo kaulą su trupučiu sausgyslių. Pamatęs tą kaulą, tariau: ,,Antanai, čia dramblio ar begemoto, tik ne jaučio kaulas''. Jis jį pavartė, pažiūrėjo ir tarė: ,,Jaučio — arklio kitoks — ir geras!''

Savickis buvo tikras bajoras. O bajoro būdas ir visas pranašumas pasirodo ne prabangoje, bet varge, kurį jis su didesniu stoiškumu pakelia. Man pulk. Jonas Andrašūnas pasakojo apie Nepriklausomybės kovų eilinį kareivį — grafą Puzyną. Buvo paprastas eilinis, bet nieko nepadarysi — grafas! Ir jis sako, kad grafą tu gali aprengti skurdžiausia uniforma, nukirpti plaukus, gali jį nuvaryti šliaužom dvidešimt kilometrų purvu ir tada išrikiuoti visam pulke lygiai purvinų ir nuvargusių kareivių, ir grafas išsiskirs iš visų.

Metų metams Jurgis Savickis užsivilko mėlyną darbininko drabužį, bet ir tas pats drabužis, nors dažnai purvinas ir pabrizgusiomis siūlėmis, buvo kitoks nei kitų darbininkų, ir jis tik dar labiau pabrėždavo Savickio eleganciją. Tačiau buvo šis tas, prie ko jis nepajėgė priprasti. Ponia Inga iš Monte-Carlo restoranų parsiveždavo panašiai stambių ir panašiai pusnuogių kaulų. Ji iš jų virdavo tikrai puikias sriubas. Kartą, kai ji rado tokių kaulų, kurių įlinkimuose dar buvo galima rasti vieną kitą prikibusį ir virėjo peilio nepaliestą mėsgalį, ji juos padėjo ant stalo. Jurgis Savickis, pamatęs ant stalo kaulus, lyg būtų jam staiga sugėlę dantį, ranka parėmė smakrą ir liūdnai žiūrėjo į San Remo suspindusias šviesas. Ir kai ponia Inga jį paragino imti savo dalį, jis, pametęs savo įprastą humorą, iš širdies gelmių pasakė: ,,Inga, virtuvėje su savo kaulais daryk, ką tik nori, bet tik jų čia daugiau nerodyk — negaliu į juos žiūrėti''. Tų metų septynis mėnesius beveik visi prancūzai mito vien žolėmis kaip žąsiukai. Ponia Inga visu šeimininkės blaivumu man aiškino, kad kaulai maistingesni nei visos jo auginamos žolės, bet ji niekaip negalinti įtikinti savo Jurgio: jam visada genda ūpas, kai kaulus virtuvėje pamato. Tai nugirdęs aprimau, nes buvau manęs, kad jis manęs vieno dėlei tų kaulų varžosi.

Karas visas vertybes pervertino: dažnai galėdavai matyti rimtą poną ar žiauriai užriesta nosimi artistę patogiai įsitaisiusius ant aplūžusio sunkvežimio malkų krovinio su aligatoriaus ar pergamento lagaminais, apklijuotais viso pasaulio liuksusinių viešbu-

čių ir garsiųjų oro linijų etiketėmis. Ir tas ponas arba ta viskuo nepatenkinta artistė džiaugėsi radę tokią patogią susisiekimo priemonę. Taip pat ir kaulai: jie turėjo savo vertę, ir niekas jų veltui nedalino. Dažnai išalkęs smailižius jais nė kiek neblogiau skonėjosi, kaip prieš karą Périgord žąsų kepenėlėmis su bobausiais...

Taip, Savickis mėgo žmones, mėgo svečius. Ir juos iš paskutiniųjų vaišino. Man pačiam tris kartus teko ilgėliau pas jį pasiviešėti, ir kiekvieną kartą jis mane gana nenoromis išleisdavo. Ir štai už visa tai aš dabar visas jo namų paslaptis plepu, ant kraigo pasilipęs. Jis visokių pas save priimdavo, ir vieną tikrai už mane piktesnį.

Jau 45 metų pradžioje Nicoje, Masenos aikštėje, mudu laukėme autobuso. Staiga jis man tylom sako: „Įsižiūrėk gerai šį ateinantį karininką". Pats gi pasitraukė prie lango ir labai uoliai studijavo autobusų tvarkaraštį. Peržvelgiau tą karininką nuo galvos iki kojų: kapitonas, rezistentas (su užsiūtu ant rankovės Lotaringijos kryžiumi); šiaip: daugiau nei pusamžis, nelaibas, vidutinio ūgio, veidas galėjo būti ir prancūzo, bet ne eisena. Kai tas karininkas nuėjo keliolika žingsnių, jis priėjo prie manęs ir paklausė, ar man nesąs matytas to karininko veidas, bet aš pasukinėjau galvą į šalis. Jis tada pradėjo pasakoti: „Galėjai jo ir nematyt, bet tai senas kaunietis, popierio pirklys — Fainas. Kai Musolini krito ir vokiečiai šį pakraštį okupavo, vieną vakarą jis atbėgo pas mane ir prašėsi maldavo, kad aš jį slapstyčiau. Man jį slėpti buvo sunku ir pavojinga: darže dirbo du italu ir šiaip beveik kasdien tai vienas, tai kitas pašalietis daržovių ar ko kito užsukdavo. Bet aš negalėjau atsakyti, ypač kad dar kaunietis. Išslapsčiau ir išmaitinau jį, iki alijantai atėjo. Tada jis, nei dėkui, nei išgrauš nepasakęs, dingo. Po kelių dienų grįžo, bet jau uniformuotas kaip šiandien, ir pradėjo mane gana įžūliai plūsti ir prikaišioti, kad aš jam lovos baltinių beveik nekeičiau, kad nemaitinau tuo, ką pats valgiau. Aš jam aiškinau, kad aš ir pats ne taip dažnai lovos baltinius keičiau, nes muilo nebuvo, kad aš ir pats negeriau valgiau, ir norėjau viską juokais nuleisti, bet jis man į akis arogantiškai pasakė, kad aš išsisukinėju ir meluoju. Išsiskyrėme nekaip, bet pamaniau: aš jį priglaudžiau, maitinau ir nieko už tai nepaėmiau, o jis už tai išsiplūdo ir tuo viskas baigsis. Bet ne. Jis mane rezistentams įskundė kaip vokietininką. Mane areštavo ir laikė, kol įro-

džiau, kad aš negalėjau būti pronacis. Aš labai gerai suprantu, kad per tuos kelis mėnesius jam galėjau įsipykti, bet tik vieno dar ir dabar negaliu suprasti, kaip jis per tas tris dienas suskubo pasidaryti rezistentu, pasiekti kapitono laipsnį ir tvirtai įsikurti intendantūroje..." Man buvo nuostabu, kad atrodė, jog Savickis daugiau stebėjosi to kauniečio gabumais, negu piktinosi jam padarytomis šunybėmis.

Gali būti, kad mano mielas Jurgis Savickis stebėsis, kam aš visa tai rašau ir dar tokiu būdu, kad net virtuvės neaplenkiu. Rašau apie laiką ir žmones: ne visą laiką ir ne visus žmones, bet tik tuos, kuriuos sutikau ir pamėgau, tik tuos, kuriuos gerbiau ir mylėjau. Tebūnie, kaip lenkai sako: kas ką myli, tas tą ir pešioja. O galop taip yra paprasta ir kasdieniška piktu už gera atsimokėti, kad aš, šiuos žodžius rašydamas, visai nenorėjau laužyti tos taisyklės ir daryti išimties.

Gal ir jis pats kaltas, kad parašė taip puikią knygą — *Raudoni batukai,* — kurią skaitydamas prisiminiau autorių, kuriam už visas čia suminėtas vaišes nei margu laiškeliu gero žodžio per tiek metų nepasakiau.

GIROS

Yra žmonių, kurių vieno pilnas miestas ir pilna šalis. Toks buvo Liudas Gira. Jo netekdavo ilgai ieškoti. Pakakdavo pastovėti bet kuriame gatvių susikryžiavime, ir žiūrėk — išlenda jis iš už kampo kaip ožys, kratydamas savo retų gyvaplaukių rusvą barzdą.

Buvo labai socialus žmogus. Jis, būdavo, vis su kuo nors kalbasi, su kuo nors sveikinasi, su kuo nors atsisveikina, kam nors pilnu gniaužtu nuo galvos aplamdytą skrybėlę nusiima, kam nors plačiai nusišypso arba kinietišku traškumu nusikvatoja.

Jo pažintys plačios ir įvairios: nuo siuvėjos ir padavėjos iki artistės ir labai plunksnuotos ponios; nuo nuskurusio prašuolio iki ministro. Tautybių irgi neskirdavo, kaip luomų. Žiūrėk, jis su lenku, su žydu, su vokiečiu, su ruseliu ar su šiaip kokiu nors be spalvos ir be skonio kosmopolitu.

Dažnai galvodavau, kodėl Gira taip mėgsta gatvę ir joje taip gerai jaučiasi. Toks jau gal jo bus buvęs būdas ir temperamentas. Bet gal buvo ir kita, daug gilesnė priežastis — jojo Bronė. O ta buvo monarkas. Stuomeninga ir šiaip impozantiška. Temperamentėlį turėjo staigų ir smarkų. Ir ne be priežasties. Jos Liudukas turėjo daug smulkių silpnybių, bet vieną turėjo visai pakenčiamo dydžio: mėgo silpnąją lytį. Iš pažiūros net atrodė, kad Bronė į tai mažai dėmesio tekreipė — sugaudyk tu, žmogau, tokį vėją laukuose.

Man, senam kauniečiui, atrodė, kad Gira užgimė ir užaugo Kaune, ir jis man atrodė senesnis už patį miestą, neišskiriant ir pilies griuvėsių. Ir jis miestą papildė. Buvo šaunus, jei ne kitiems, tai bent pats sau. Jame buvo vienas labai moteriškas bruožas: jis žinojo savo įdomumo giliausius užkabarius, tai yra jam, kaip moteriai, negalėjai pasakyti nieko, ko jis pats apie save būtų ne-

žinojęs. Žodžiu, jis buvo be galo įdomus. Kompanijoj auksas. Gyvas kaip kielės uodegėlė ir gyvas sidabras drauge.

Bernardas Brazdžionis man pasakojo, kaip jis pirmą kartą išvydo Giras Alėjoje. Jis jį buvo matęs tik nuotraukose ir jautė didelę pagarbą už jojo *Gale lauko toli* ir kitas eiles. Ji ėjo svariu ir tvirtu žingsniu ir glaudžiai prisišliejusį Liudą tarsi nešte nešė alėjos pasieniu. Liudui parūpo mados vitrinoje, ir jis bandė sustoti, bet jo gyvenimo draugė pilna burna žėrė jam: ,,Eik tu, parše, dar tu ką išmanai apie madas!'' Ir tai tardama, kad patraukė savo Liuduką priekin, jog to net kojos susivijo, gaudydamos žemę. Jaunas poetas tada ir pagalvojo: tai štai kaip mūsų vyresnį brolį apdainuotosios beatričės viešai gatvėje maltretuoja!..

Pažinsi, sako, žmogų keliaudamas, kortomis lošdamas ir pentin nusigerdamas. Neteko man su p. Giriene nei kortomis lošti, nei pentin nusigerti, bet teko drauge su ja vienu laivu parą pakeliauti, tai gal bent dalinai ją būsiu pažinęs. Ji tada keliavo oficialiai: atstovavo savo vyrą — Lietuvių rašytojų draugijos pirmininką — nulydint lenkus rašytojus į Gelgaudiškį ir parlydint atgal. Ir reikia pasakyti: kiek Giros valdžia buvo liberališkai palaida, tiek jo žmonos kieta ir griežta. Aš tada, ją iš arčiau pamatęs, dėkojau dangui, kad į josios baltas rankeles Apvaizda neatidavė viso krašto, o ji ir su juo būtų taip susidorojusi, kad visa tauta būtų kaukte kaukusi.

Čia būtinai reikia padaryti mažą marche en arrière. Lenkai rašytojai į mus, pagonis lietuvius, labai saldžiai glaudėsi, ir pirmą dieną mes nieko kito negirdėjome kaip tik: ,,Ależ, braciszki, o co chodzi! więc my jesteśmy bracie od czasów Jagiełły!'' Mes buvome santūresni ir nė karto nepragydome: ,,Tupi lenkas ant kalniuko''. Reikėjo jiems rodyti laikinoji sostinė. Kai kurie lenkai privatiškai buvo jau apsilankę Karo muziejuje, dėl to išreiškė didelį norą, kad mes juos ten oficialiai nuvestume. Ką gi, reikėjo juos ten vesti ir lydėti, nors jau sodeliu eidami kai kurie buvo paleidę apivarus.

Muziejuje, kaip žinome, kybojo Suvalkų sutartis su trumpais drūtais komentarais, kurie, kaip vėliau paaiškėjo, juoba lenkus domino. Nors buvo tvirtai nutarta, dėl šventos ramybės, jiems ant tų nuospaudų neužminti, bet lenkai čia parodė tikrai žemaitišką užsispyrimą, jog kito kelio nebuvo, kaip tik eiti ten, kur lenkų smalsumas vedė. Mes juos priėmėme ten su oficialiu vadovu —

aiškintoju. Tasai buvo vilnietis lietuvis, mokęsis Varšuvos universitete, sėdėjęs ilgesnį laiką Lukiškių kalėjime, kur jam „jogailinių laikų broliukai" labai stropiai skaitydavo garsiuosius lukiškietiškus „dvidešimpinkus" į visai niekuo nekaltą vietą. Turėdamas tokį stažą, vadovas lenkų kalbą puikiai valdė. Vertė, kaip ropę krimto. Neaplenkė ir pasakymo „niekšingas lenkas". Tai ir buvo lašas, kurs pradėjo lieti vandenį per briaunas. Mandagūs lenkai pasiuto ir visai paleido apivarus...

Juos galima buvo suprasti ir gal net pateisinti, bet ko patrako Gira — sunku man ir šiandien numanyti, juoba kad aš tada neįsivaizdavau Vilniui vaduoti sąjungos be Giros, nes kitaip jis būtų nerašęs: „Vilnius lenkų rankose da, tegul kiekvienas lietuvis pasižada" ir t.t., o gal, jo paties žodžiais tariant, taip manydamas ir klystu...

Prišoko Gira prie Miškinio ir manęs, raudamas ir taip jau retus savo plaukus ir šaukdamas: „Skandalas! Skandalas!.. Nowakowskis grįžta atgal!.. Kam tokias kiaulystes muziejuj laiko? Kam tokį chamą vadovą davė? Bėgu ministerijon, tegu jį išveja lauk!" Aš jam taip ir sakau: „Liudvikai, nesijaudink ir nedaryk iš to tragedijos: beveik dvidešimtį metų mes ta mintimi gyvenome, o dabar, atvažiavus porai sulūžusių lenkų, mes jau turime viso to atsisakyti — prisivirė lenkai košės patys, tai tegu ir srebia..." Ir pridėjau: „Gira, jei vadovui nors vienas plaukas nukris, tai mes tau visą barzdą išpešiosime!" Miškiniui paskutiniai mano žodžiai taip patiko, kad jis juos Girai, savo kietai suspaustu smulkiu kumščiu grūmodamas, žodis žodin pakartojo. Gira nustebęs nuo mūsų atšoko ir bėgo kitur ieškoti teisybės ir pritarimo, bet ir kiti kolegos laikėsi indiferentiškai, tai jis, metęs viską, pats išbėgo ir savo namuose tvirtai užsidarė, kaip Krėvos pily, ir daugiau su lenkais nesirodė, bent iki to laiko, kol man lenkai nusibodo lydėti. Šiaip lenkai yra įdomūs žmonės, bet Lietuvoje jie yra nuobodūs ir net įkyrūs.

Girai mus palikus, muziejus virto tikru bobturgiu. Lenkai kibo prie kiekvieno eksponato. Senas akademikas kretėdamas klausė vadovą, prisivedęs jį prie skulptūrinės grupės, kur Didžioji Lietuva globė Mažąją Lietuvą ir Vilniaus Lietuvą: „O kas čia?" Vadovas jam paaiškino: „To Wielka Litwa, to Mala Litwa, o to Litwa Wileńska". Senelis jam ir drėbė: „To kłamstwo, proszę pana!" Asmeniškai tokiose scenose dalyvauti nemėgstu, bet

pamačiau, kad kažkaip vadovas liko vienas prieš lenkų būrį, dėl to priėjau ir mandagiai, bet kietai pasakiau senukui, kad tai ne melas, bet tiesa, ir kad mes tos tiesos nemanome atsisakyti. Jis dar kartą, bet jau turėdamas galvoje Suvalkų sutartį, pakartojo žodį melas. Tada jam pastebėjau, kad jis, būdamas svečias, daugiau to žodžio nevartotų. Maniau, kad užsigaus senelis, bet jo būta tikro mokslininko, dėl to jis man vaikišku naivumu pradėjo įrodinėti, kad mes be unijos neišsiliksime. Jis man aiškino, kaip Lietuva ir Lenkija buvo didelės ir galingos, kai drauge gyveno. Ir aš jam pasakiau: „Taip, bet kieno sąskaiton! Ir aš jums pasakysiu, kad nė vienas kaimynas mūsų tautai nėra tiek blogo padaręs kaip lenkai". Jis tų mano žodžių nuoširdžiai nesuprato, ir mačiau, kaip jis norėjo man paaiškinti, kad mes, lietuviai, savo istorijos nesuprantame, tačiau jis kiek aprimo ir visu kūnu iš susijaudinimo jau drebėjo.

Tasai muziejaus incidentas mus visą kelionę lydėjo kaip šešėlis. Aš tūluose lenkuose geros akies neturėjau, nes tik mudu su Miškiniu lenkiškai nekalbėjova, o tai ir buvo jiems rakštis tarpupiršty, iki Rimydis vienai senai panai, grasindamas smilium, pasakė, jog iš to lenkai didelių išvadų tenedaro, kad mes lenkiškai kalbame, nes lietuviai visomis kalbomis tik lietuviškai kalba.

Karas kybojo panosėje, ir vienas kitas teiravosi, kaip lietuviai laikysis karo atveju tarp Vokietijos ir Lenkijos. Atsimenu, kad tūlam Piaseckiui pasakiau, jog neutraliai laikysimės. Jis man uniją ir bendros valstybės didybę priminė. Aš jam priminiau tai, kaip buvo užmegzti normalūs santykiai, ir pridėjau Tiešiną. Tai buvo vienintelis lenkas, kuris — nežinau, nuoširdžiai ar nenuoširdžiai — sutiko, kad lenkai pavojaus akivaizdoje kaimynų atžvilgiu yra padarę taktinių klaidų.

Po to muziejaus incidento Gira lenkus lydėti į Gelgaudiškį delegavo savo žmoną. Smulkmenų nežinau, bet gal taip ir buvo: Gira greičiausiai valdžią perdavė Fabijonui Neveravičiui, o paskui, užmiršęs ar tyčia, tą pačią valdžią perleido ir žmonai.

Fibijonas Neveravičius lenkiškai puikiai kalbėjo, buvo kraujo bajoras ir dar priedo karininkas, tai lenkus vesti tiko ir norėjo, bet jam kelią pastojo Girienė. Fabijonas geruoju valdžios perleisti nebuvo linkęs, bet Girienė spyrėsi visu ūgiu ir visa jėga, ir abu kas sau tvarkė, o akis akin susidūrę, nepašykštėdavo vienas kitam kandesnės pastabos ir šiurkštesnio žodio. Neveravičius galop,

regis, su ja pagrindinai susitvarkė ir juodu valdžią pasidalino: jis pasiėmė liūto dalį, tai yra tarptautinių santykių palaikymą, o jai paliko smulkius, jei taip galima išsireikšti apie laivą, namų apyvokos reikalus. Girienė, būdama gera šeimininkė ir veikėja, nenusiminė ir rankas sudėjusi nesėdėjo. Vyrams išslydus iš jos valdžios ir autoriteto, ji visą savo apmaudą ir rūstybę paliejo ant moteriškųjų, juoba ant Salomėjos Nėries ir Nelės Mazalaitės. Ji jas užvarė indų plautų ir šiaip tvarkytųsi. Mudu su Rannitu išvogėme Nėrį ir, paslėpę lietpalčiais, ant denio kalbinome, bet užtat pagreitintu tempu turėjo dirbti Mazalaitė ir dar viena panikė. Kai tos baigė indus, geriau bokalus, tai ji jas užvarė alaus butelius tvarkyti, kad po grindis nesiritinėtų.

Keliaudamas su lenkais pastebėjau, kad ir mūsų sulenkėjusieji kiškiaapikakliai nesnaudė. Sustos, būdavo, kur autobusas, tai žiūrėk — pavieniui ir būreliais iš pakampių išlenda lenkai lenkams rankų bučiuoti. Taip Merkinėje viena apsiskarmaliavusi „bajorė" po ilgų ir sunkių grumtynių ir man ranką pabučiavo. Šalia stovėjusiam Mozės tikėjimo lenkui Levinui pasiskundžiau: — „Štai, sakau, matote, pas mus skurdo nestinga, bet panašaus tamsumo nerasite tarp nesulenkėjusių lietuvių". Jis man atsakė: — „Matau, kad jūs nematėte Lenkijos. Jūsų kraštas juoba turtingas, šaunus ir mielas". Tik Veliuonoj pagyvenęs naujakurys, buvęs Burbos dvaro darbininkas, lenkus šiek tiek šaltesniu vandeniu perpylė. Jis kalbėjo lenkiškai, kaip ropę krimto, ir dėl to lenkai juo labai domėjosi, net moteriškosios prie jo glaudės, bet jis atsisveikindamas pasakė lyg ir prakalbą: „Kai parvažiuosite Lenkijon, jūs parašykite, kad mums dabar geriau negu tada, kai ponams žemę dirbome: mūsų valdžia gera, ir mums, seniems dvaro darbininkams, dabar gera". Lenkai apstulbo ir tylėjo, kol laivas įplaukė į vagą; net į jo mojavimus neatsakė. Jam mojome mes, lietuviai.

Taip nupūškavome laiveliu iki Gelgaudiškio, kur turėjome būti pietums, bet atsiradome tik vakarienei. Keista, aš tada žiūrėjau į tapybingus Nemuno krantus lyg pirmą ir paskutinį kartą. O tos mūsų upės, upelės ir upokšniai... Jos ir hidrologus paverčia poetais. Ag yra gi daug didingesnių, platesnių ir sraunesnių vandens srovių, bet iki šiol man dar neteko matyti nei vienos, kuri galėtų prilygti mūsiškėms savo kukliai intymiu grožiu ir paprastumu. Kitur jos arba nustelbia gamtovaizdį arba jame dingsta: mū-

sosios su gamtovaizdžiu darniai suaugusios. Gal tai tik dėl to, kad jos savos. Tai lygiai kaip miestai. Kiekvieną kartą, kai pravažiuodavau Arles, galvodavau, kad jame gyventi negalėčiau: visas miestas, taip pat ir vienas gražiausių romaniškojo stiliaus šventasis Trofimas atrodo kaip pašiurpęs akmenų krūsnis akmenėtame ir saulės išdegintame lauke, ogi tasai miestas įkvėpė nežinomąjį epiškosios poemos *Aliscamps* autorių ir Daudet, ir Van Gogh, ir Bizet.

Gelgaudišky Nemuno krantas smėlėtas, o rūmai dar tolokai. Lenkų svečių tarpe buvo sunkaus svorio ir silpnų kojų ponia, kuri nesiryžo pėsčia beeiti. Ta rašytoja buvo parašiusi vieną tik, bet gana stambią knygą, neatsimenu— *Lenkiškąją* ar *Lietuviškąją virėją*. Sprendžiant iš jos minkšta tešla pavirtusio aptakaus kūnelio, ta knyga turėjo būti tobulai ir meistriškai parašyta.

Nebuvo kitos išeities, kaip tik ieškoti arklio. Pasiėmė mane Fabijonas Neveravičius, ir pasileidome bažnytkaimio link. Pirmos trobos kieme stovėjo prie tvoros tvirtai pririštas pakinkytas arklys. Vežimaičio dar ir pasturgalinis ratas buvo parištas. Nuobodžiaudamas arklys graužė tvorą. Fabijonas Neveravičius tarė: ,,Jei yra arklys, tai turi būti ir žmogus''. Įėjome į vidų, kur būta klasiškosios arbatinės. Kampe, prie lango, prieš pusiau nugertą pusbutelį ir du pilnu stikliuku sėdėjo du vyru. Fabijonas, be didelių įžangų, kreipėsi: ,,Vyrai, nuvežkite čia vieną ponią viešnią nuo prieplaukos į dvarą''. Vienas, tai ir buvo arklio savininkas, kaip kirviu atkirto: ,,Tai jau ne! Ar nematote, kad mes va šnekamės''. Žmogus jau buvo dailiai įkaušęs. Ir man atrodė, kad vargu ar beverta kalbinti, bet Neveravičius dar kalbino: ,,Žmogau, pusbutelis nepabėgs, o kai nuveši, tai gausi kitam pusbuteliui''. Tas kreipėsi į bendrą: ,,Ką tu sakai?'' Tas atsakė: ,,Nuvažiuok — jei žada, tai duos''. Jis tada keldamasis ir kaire imdamas nuo stalo kepurę, o dešine stikliuką, tarė: ,,Na tai jagut taip, tai nėr ko ir snaust!'' ir iš toli, visai nepaliesdamas lūpų, kliustelėjo taurelę plačiai praverton burnon ir su mumis išėjo.

Išėjo, atsirišo arklį ir sėda vežimaitin. Tariau: ,,Žmogau, ratas parištas!'' Atsakė: ,,Niekis... nutrauks... pakalnėn. Sėskit!'' Ir traukė mus su didžiai nemalonia muzika. Prieplaukoj apsisuko ir sėdi kaip iš akmens nutašytas. Trise mes tą ponią kėlėme, o jis sau žiūri savo įžūlia ir prakaituota šypsena ir tyčiojasi: ,,Bet kad jūs ir nemokat su moterimis... Griebkit jūs jai už pakinkių,

tai pati įšoks!" Kiek palaukęs, jis ją pačią pradėjo šnekinti: „Močiute, lipk gi! Pasitursenk, močiute, gi! Aš čia iki pusiaunaktų nestovėsiu... Močiute, aš tau sakau: manęs tenai žmogus laukia". Šiaip taip mes ją įrioglinome. Tada jis pradėjo jai meilintis: „Arčiau glauskis, arčiau, močiute!" Ir jis, kairėn paėmęs vadžias, o dešinę uždėjęs ant pečių, beveik jėga ją prie savęs glaudė ir šnekino: „Va šitaip, močiute. O tu, močiute, dar sveikatoj, o ho ho!" Tariau: „Bijok tu Dievo, žmogau, tai viešnia, ką ji pasakys apie mus, lietuvius, grįžus Lenkijon". Tas ją tebešnekino: „Močiute, neklausyk, ką tas sako. Juk tu pati prie manęs glaudies, a?" Paskui jis atsisuko ir piktai tarė man: „Lipk man greičiau iš ratų, o ne — tai aš nevežu!" Turėjau išlipti, bet abu su Fabijonu ėjova šalia, kad tasai neperžengtų ribos.

Žmogus, visai nepaisydamas, kad ta nė žodelio lietuviškai nesupranta, vis kiečiau ją glaudėsi prie savęs ir šnekino, bet šį kartą jau apie politiką: „Na, tu man dabar pasakyk vienam, ką mano tasai jūsų Bekas? Jis jus parduos. Aš pačioj paprūsėj gyvenu, ir jau tuos vokiečius pažįstu geriau kaip savo penkis pirštus: vokietis lenkus sukedens kaip šiltą vilną. Tai ką, močiut, gal manai, kad ne? Paminėsi mano žodį, močiute, paminėsi".

Man buvo tikrai nejauku, ir maniau, kad ta lenkė prakeiks ne tik tą įkyrų žmogų, bet ir visą kraštą, bet labai apsirikau: jinai per visą vakarienę nieko kito nekartojo, kaip tik: „Jaki sliczny czlowiek! Jaki sliczny czlowiek!" Ir suprask, galvojau, moterį, kad nori! O tas žmogus, nors ir įkaušęs, bet gana blaivus buvo: atlupo iš mūsų iš anksto du litu, be to, privežęs prie durų sustojo kaip įkastas ir nejudėjo iš vietos, kol jam arbatpinigių nepridėjome.

Gelgaudišky užtrukome ir grįžti išsirengėme tik naktį. O tai buvo tikrai baisi ir didinga naktis: audra, liūtis, perkūnija ir žaibai žaibeliai įvairiausi — strėlėmis, zigzagais, kryžiais ir ugnies kamuoliais jie krito vandenin kaip lietus. Alučio atsarga stebinančiai apsti buvo, ir gėrė, kas jį mėgo ir kam tilpo, juoba kad jis ėjo, kaip prancūzai geba sakyti, princesės, tai yra Rašytojų draugijos sąskaiton. Laivo kapitonas, augalotas ir sveikatingas kaip šimtametis girios ąžuolas, bet nusilesęs kaip mazgotė, ėmė ir užleido laivą ant seklumos. Motoras kasėsi iš jos bent dvi valandas. Girienė vėl pasirodė visame savo majestote, kaip audra. Vėl ji užgulė merginas ir Nėrį, kad tvarką darytų, kurios, tiesą sakant, jau didžiai stigo. Jos rinko iš pakampių tuščius ir pusiau nugertus

alaus butelius. Girienė ir pati jau to darbo ėmėsi. Vėl su Rannitu ir dar vienu vilniečiu lenku Maslinskiu išvogėme Nėrį ir per kajutės apvalų langelį stebėjome liepsnojantį ir tyškantį Nemuną.

Nėris buvo mano kartos žmogus, bet aš ją labai mažai tepažinojau. Iš viso su ja ne daugiau kaip penkis šešis kartus ilgėliau esu kalbėjęs. Galiu, aišku, labai klysti, bet ji man atrodė esanti gana nuobodi ir net gal nelabai įdomi žmogysta. Nuostabiai kukli, ir žodį iš jos vąšeliu reikėdavo traukti. Porą kartų sutikau ją pas Putiną: tada jos kuklumas ir tylumas galima buvo pateisinti. Gyvenime jai stigo kaip tik to, kuo ji kūpėte kūpėjo savo eilėse, tai šaunios nuotaikos. Ji mane toje kelionėje ir dar porą kartų po to kvietė pas save į Palemoną. Kiekvieną kartą aš jai žadėjau ją aplankyti, bet net žadėdamas žinojau, kad aš to negalėsiu padaryti. Ją gerbiau ir mėgau kaip poetę, bet mane josios tasai kuklavimas erzino. Po to, kai ji visai kitais kalnais nuėjo, gailėjausi jos neaplankęs, nes greičiausiai ji priklausė tai žmonių rūšiai, kurie nėra uždaryti tik jau su labai artimais žmonėmis. Stebėdama tą audrą, ji buvo pasakiusi porą sakinių, iš kurių galima buvo spręsti, kaip ji giliai gebėjo jausti.

Mums bekalbant porą kartų priėjo Girienė, o trečią kartą sustojo ir tarė: ,,Tai va, kalbasi jaunimas ir laukia, kol aš, sena moteriškė, viena apkuopsiu šį mėšlyną!'' Neiškenčiau ir tariau: ,,Gal be reikalo, ponia, dabar, naktį tas valymas...'' Ji pervėrė mane savo juodu žvilgsniu ir, pamatavusi nuo pakaušio iki kulnelių, pažėrė savo taiklią ironiją: ,,Be reikalo?! Gal tamsta ir pypratęs šiukšlėse gyventi, o aš negaliu tokiam kiaulininke ir dar su svetimais žmonėmis keliaut! Be to, jaunikaiti, Nėris ištekėjusi moteris, ir pats jai nieko naujo jau nepasakysi — ji viską žino''. Ir Nėris ją nusekė kaip rezignavusi vergė. Iš viso šio epizodo gali atrodyti, kad ten jau tikrai buvo kiaulininkas. Viskas yra reliatyvu šiame pasaulyje, bet tos netvarkos tik skrupulingai Girienei buvo per akis, juoba jos nepastebėjo svečiai, kurie, ir tai visai ne priekaištas, prie jos labai uoliai prisidėjo.

Kelionė svečiams pabodo, ypač nusnaust nebuvo kur, tai paryčiais mandagūs lenkų veidai ištįso, ir kai juos prakalbindavai, tai iš jų burnų trykšdavo saldžiai rūgštus limonadas, bet jautėsi, kad tai buvo didelių pastangų vaisius. Prisiminiau tą kelionę tik šiaip sau, kaip tiesioginį susidūrimą su Rašytojų draugijos pir-

mininko žmona. Jei mano atmintis nemeluoja, tai, regis, daugiau lenkų nelydėjau.

Gira, kaip sakiau, buvo meilus žmogus. Be trumpų, epizodinių ir vienkartinių nukrypimų iš amžiais išvažinėtų šeimos vėžių, jis turėdavo gerokai ir kartais gana gerai išvystytų istorijėlių: su prologais, su strofomis, antistrofomis, stasimais ir katastrofomis, kalbant aristofaninių komedijų terminais.

Juoba vasarą jis mėgdavo pasidaryti įvairias atostogas kuriame nors nuošaliame ir ramiame kampelyje su jauna ir gražia liaudies dukra. Kažkurią vasarą jis su pienocentrine panike vasarojo Panerių dvaro vasarvietėje netoli Vievio. Bet tos atostogos jam didžiai nenusisekė. Nes kaip tu, žmogus, guviai pėdas mėtysi, kaip suksies nuo žvalios ir viską matančios akies, o štai ji, ta akis, išdygsta vienoje iš keturių aklinai užvertų sienų ir viską mato. Toje vasarvietėje Gira žaidė su savo širdies dama kroketą. Sportininkas jis buvo prastas, nors žaisdavo gana azartiškai. Ir kad jau užsimos, kad jau srėbs plaktuku į kroketo rutulį, bet, kaip ir tektų iš jojo laukti, — nepataikė, tik iškaišė žvyrą ir juo apibėrė savo partnerę. Na ir, žinoma, nusikvatojo savo liudogiriškų juoku, ir besikvatojant imk tu man ir iškrisk jo dirbtiniams dantims. Gira visu uvėrumu šoko, griebė dantis ir, su žvyru juos susigrūdęs burnon, dar bandė šypsotis, bet jo damos juokas visai neėmė. Gira dar bandė tęsti žaidimą, bet dama staiga pajuto migreną ar kurį kitą galą ir prarado ūpą bei norą žaisti.

Aišku, kad tai labai nemalonus nuotykėlis, bet kiekviena meilės istorija turi potvynius ir savo atoslūgius, tai ir šis meilės atokaitoj būtų pajuodęs ir sutirpęs kaip Nemuno krantan pavasarį išmesta lytis. Deja, meilės istorijose Asmodėjus nesnaudžia. Šį kartą buvo ne jis, bet *Dienos* redaktorius ir labai atidžiai skaitė laikraštį, bet ne tiek jis jį skaitė, kiek, pirštu prasidūręs laikraštyje skylę, sekė tą aristokratišką žaidimą.

Po pusvalandžio visi vasarotojai žinojo žaidimą iki mikroskopiškų smulkmenų. Ir Gira buvo priverstas atostogas nutraukti. Tuo reikalas nesibaigė: tos nemalonios smulkmenos pasiekė ne tik Kauną, bet ir Bronę.

Ir atsitik man taip, kad, man su Antanu Rimydžiu bevalgant klasiškąjį rūgapienį Pienocentro terasoje, įplaukė majestotiška Girienė su Gira: abu juodu kaip varno sparnas, lyg į laidotuves eidami ar iš jų grįždami. Gira, ir šiaip iš prigimties lankstus, tąsyk,

norėdamas savo viešpačio ir valdovo dar daugiau neužrūstinti, rangėsi kaip išraustas vijūnas. Atnešė jis jai vieną meniu, mandagiai padėjo prieš ją ir, visą dėmesį sukaupęs, nuo žmonos akių nenuleido. Į tą tarpą terasos galerijoje pradėjo pulkuotis padavėjos su dirbtinai ramiomis ir daug reiškiančiomis šypsenomis bei diskretiškais alkūnėmis pasikumščiojimais. Girienei tasai meniu nepatiko, ir ji jį atbula ranka jam numetė. Šis, nei žodžio netaręs, perbėgo keletą staliukų, šiek tiek pasigilindamas į meniu turinį, ir, matyt, radęs tinkamą, atnešė ir vėl tuo pačiu mandagumu ištiesė prieš savo ponios akis. Ta, pirštu vesdama per meniu, raukėsi. Rimydis ir tarė man: ,,Žiūrėk, šiandien Girienė ir pasiskaitymo neišsirenka!'' Galop Girienės pirštas pastoviai apsistojo, ir ji kažką pasakė Liudui. Tas pakėlė pirštą ir, nepakeldamas akių, ištarė: ,,panele!'' Iš būrio išsiskyrė ta, kuriai tasai stalelis priklausė, ir dirbtinai tvirtu žingsniu priėjusi, išklausė, vėl tuo pačiu žingsniu grįžo, ir tik tada jau su valgiais ėjo profesiniu laisvumu. Gira, pamatęs rūgštų pieną ir šutintas bulves, atkuto, tarsi galvodamas: pirma rūgapienis, o paskui — tegu ir visuotinis tvanas. Jis jį, barzdą saujon suėmęs, paskubom srėbė, o Girienė pačiomis šakutės viršūnėlėmis irgi kažką baltą gnaibė, iš to viso atrodė, kad ji ten ne valgyti buvo atėjusi, o tik pagąsdinti varžovę...

Girą su raugintu pienu galima buvo labai toli nuvesti. Nebūdavo didelio vargo jį prikalbėti antrai ir trečiai lėkštei. Nuostabu, kur jam ir tilpdavo. Su tais pačiais lenkais pas vieną vendžiogališkės šlėktos senpanę Vankovičiūtę jis sukirto net 67 totoriškus koldūnus!

Valgė jis, kaip ir dirbo, paskubomis: visa siela ir visu kūnu, užsimiršdamas. Kiekviena žmogaus silpnybė, nors ir visai menka, yra komiška. Silpnybės vėl, kaip ragai, su metais auga ir kietėja. Iš kitos pusės, argi ne žmogiška pasijuokti iš artimo silpnybės? O kodėl? Izraelitas atsakytų: ,,O todėl, kad kiekvienas žmogus yra daugiau ar mažiau tasai evangelijos fariziejus: aš ne toksai kaip tasai muitininkas''.

Kartą Adolfas Valeška tarė: ,,Visai neturiu ūpo... Pasipainiotų bent Gira, tai nueičiau į Pienocentrą...'' Aš taip visu naivumu ir paklausiau dailininką: ,,Ką turi bendro Pienocentras ir Gira su nuotaika?'' Tas ir atšovė: ,,Tai matau, kad tu nematei, kaip Gira rūgusį pieną valgo?'' Taip mums klausimą bediskutuojant, pasirodė Gira. ,,Va, va, einam!'' Gira kaip tik iš Pienocentro įžengė

į kavinę. Bet jo ilgai kalbinti neteko, jis mielai su mumis grįžo. Na ir prasidėjo tasai valgymas. Pieną užsakė tyčia su dvigubomis grietinėmis, kad tirščiau į jo barzdą ir ūsus veltųsi. Mums ūpas pakilo, o Gira nepaisė: jis kvatojo drauge su mumis.

Gira mėgdavo ir pakalbėti. Apmaudas imdavo, kai jis tą savo iškalbą rodydavo per viešąsias vaišes. Sriubą jis susrėbdavo patylom. Bet kai tik pasirodydavo pagrindinis patiekalas, tai jis čiupdavo šakes ir tol kirsdavo į lėkštę, kol atkreipdavo visų dėmesį, ir tada kalbėdavo, kol mėsa visai apdirždavo. Mes, jo draugai, žinojome tą jo silpnybę, tai nukniaukdavome jo šakutes ir peilį, bet tas nieko nepadėdavo: jis pasiskolindavo net iš trečio kaimyno...

Kartą teko su Gira dalyvauti literatūros vakare Dotnuvos akademijoje. Vakaras pavyko. Gira tada buvo pačiame fašizmo adoracijos apogėjuje, rašė savo poemą *Italia nuova*, šį tą ta pačia dvasia parašydamas ir lietuviams. Skaitė jis apie riebius paršus ir iš tolo matomus molio degtų čerpių kiaulitvarčių stogus, kurie, kaip vėliau savo akimis įsitikinau, priminė šiek tiek Litorijos pelkių vietoje Musolinio pastatytąsias sodybas. Gira Italijoj nebuvo ir tų vaizdų jis greičiausiai bus prisižiūrėjęs iš spalvotų atvirukų. Bet Italija taip spalvinga, kad juo lietuvio akims spalvos nenatūralesnės, juo jos yra tikresnės. Tai tikrai kraštas, kur lengviausia gaminti pigius atvirukus.

Tada kaip tik buvo prasidėjusi Musolinio ekspedicija Abisinijoje. Nors ta šalis ir mažai žinoma buvo Lietuvoje ir dažnas tik jos vardą iš laikraščių tesužinojo, bet simpatija tam kraštui buvo visuotinė. Visi buvo nustebinti Giros pasukimu į fašizmą. Pikti liežuviai porino, kad poetas norįs gauti ordiną. Ir jo negavo...

Po vakaro buvo vakarienė. Akademija mus vaišino. Ir tai buvo tikrai pasiturintis ir sotus stalas. Ten buvo selekciniuose laukeliuose išaugintų kopūstų, kokių aš dar nebuvau nei matęs, nei valgęs. Kopūstai kaip kopūstai, bet taip supjaustyti, kad kai pradedi traukti griežinėlį, tai rodos, kad jis nei galo neturi: arti metro ilgumo, ir kas nuostabiausia, kad traukiasi ir netrūksta... Mano galvoje netilpo, kas ten turėjo būti per galvos tų kopūstų.

Kai tik atnešė lėkštėse netelpančius karbonadus, Gira griebė peilį ir pradėjo, ragaudamas mėsą ir kopūstus, savo ilgą žodį. Ir atsitik man taip, kad jam beskubant ėmė ir įsivėlė barzdon tasai ilgas kopūstas. Jis kalbėjo gyvai, su mostais ir išraiška, o tasai

kopūstas šokinėjo kaip pašėlęs, ir man priešais jį besėdint atrodė, kad kažkas jam tuo virvele kybančiu kopūstu iš po stalo barzdą tampė. Gira to nematė. Kurį laiką laukėme, kad gal tas kopūstas pats atsikabins ar nutruks, bet kur tau — ne: juo toliau Gira, sekdamas retorikos dėsnius, jaudinos ir kėlė balsą, tuo labiau tasai kopūstas blaškėsi ir nė nemanė trūkti. Kai kurie į tai jau atkreipė dėmesį ir sekė ne tiek Giros kalbą, kiek to kopūsto fantasmagoriškus zigzagus. Reikėjo gelbėti padėtį ir diskretiškai Girai akimis ir pirštais rodyti, kad jis atkreiptų dėmesį. Galop mums pavyko. Gira pastebėjo, nusijuokė ir pagyrė akademiją, išauginusią tokius milžinus kopūstus, ir, nenutraukdamas kalbos, pasiėmė tą kopūstą už antro galo, įsidėjo burnon ir pradėjo jį traukti vidun. Kopūstas, pamažu virpėdamas, kilo, ir kilpa siaurėjo ir siaurėjo, kol galop pradėjo kartu kelti ir barzdos sruogą. Nučiulpė kopūstą, išstūmė liežuviu plaukus iš burnos ir nė minutę nenutraukė savo bylos. Visa tai asistą didžiai pralinksmino, bet Gira jautėsi taip, lyg tai būtų buvę iš anksto numatyta.

Kalbėdavo jis netrumpai, gyvai, ekspromtu, bet neblogai. Ir kalboje buvo daugiau tvarkos nei gyvenime ir rangoje: jam vis būdavo kaklaraištis nusisukęs į kairę pusę. Kartais mazgas užsikopdavo net ant peties. Bet kiek jis buvo netvarkingas, tiek geraširdis žmogus: kiekvienas nepažįstamas galėjo prieiti ir paprašyti jo rekomendacijos, ir jis niekam neatsakydavo, tačiau visi tai žinojo, dėl to niekas jo rašteliais netikėjo.

Kai jis buvo teatro direktorium, visi kaip į būbną mušdami kartojo, kad esą susidarę dešimčių tūkstančių trūkumai. Greičiausiai jis nieko nebus pasisavinęs, tik sąskaitas bus buvęs pametęs ar užmetęs. Jis turėjo gana keistoką pažiūrą į sąskaitą ir buhalteriją. Visa jo kanceliarija būdavo jo kišenėse. Visos jo kišenės buvo pilnos popierių: laiškų, popiergalių, rankraščių, sąskaitų ir valdiškų dokumentų. Gal tam tikslui jis ir per didžiausius vasaros karščius nešiodavo liemenę: joje, kaip žinome, būdavo net penkios kišenės...

Jam būnant Švietimo ministerijos knygų leidimo komisijos pirmininku, po miestą vaikščiojo tokio prietykėlio istorija: dingo ir dingo, kaip ugny sudegė — ar ne poros šimtų tūkstančių orderis, kuris turėjo pereiti ir per Giros rankas. Giros netvarką visa ministerija žinojo, tai direktorius Kasakaitis, be didelių preambulų, nuėjęs ir tarė: „Gira, duok čia greičiau orderį!" Gira

išvertė visas kišenes, sudėjo visus popierius ant stalo, paskubomis juos pervertė ir savo ruožtu tarė: „Ne, aš jo neturiu — jis kur nors kitame skyriuje bus dingęs: aš jo nė matyt nemačiau". Na, nėra, tai nėra. Bet išgriozdė visą ministeriją, ir ten nėra.

Ir štai ar ne po pusės metų atsitiko taip, kad kai Gira taisėsi sukirsti priešpiečiams sumuštinį, buvo ten pat direktorius Kasakaitis, kuriam vis dar iš galvos nebuvo išėjęs tasai orderis. Ir kai Gira su visu popierium taikėsi kąsti sumuštinį, direktorius čiupo jį už rankos ir sušuko: „Palauk, palauk, Gira, nekąsk!.." Gira kaip tik į tą orderį buvo susisukęs sumuštinį...

Ir vis dėlto visos tos silpnybės nebuvo labai kenksmingos. Neteko matyti jo paskutinio pasivaikščiojimo, kuriuo jis suteršė savo atminimą. Šiaip jis, anot Antano Venclovos, ir ne tik jo vieno, buvo klounas, nors klounai, įgiję galios, būna žiauresni už vaikus. Naivus jis nebuvo, kaip atrodė: ėjo per gyvenimą, vis darydamas apie save triukšmelį, bet savęs labai neužmiršdavo. Algos jis niekad didelės neimdavo, bet tas nekenkdavo jam samdytis butą bent pora šimtų litų aukštesne nuoma, negu visa jo alga. Gyveno plačiai, o iš kur ir kaip galus sudurdavo? Sako, kad būdamas knygų leidimo komisijos narys, imdavęs nuošimtį už pripažįstamas tinkamomis knygas, už recenzuojamas knygas imdavęs du honoraru: vieną iš laikraščio, kitą iš leidėjo. Sunku pasakyti, kaip ten bebuvo, bet gyveno pasiturinčiai ir ne pagal savo algą. Liko iki pat senatvės jaunas. Tai juoba matydavai, kai jis tardavo žodelį moteriškosioms...

Vieną rudens vakarą, krintant lapams, pasiilgau draugų. Traukiau pas Miškinį, kurs tada gyveno Miškų gatvėje, bet buvo išėjęs, tada trenkiausi į kitą beveik miesto galą pas Vaičiulaitį ir to neradau. Jis gyveno marijonų name, Ugniagesių gatvėje. Ėjau per šaričių bažnytėlės šventorių. Ir žiūriu — priešais priepatamsy slenka meiliai susikibusios žmogystos ir šnekučiuojasi. Na, manau, bent paklausysiu, ką įsimylėję kužda vienas kitam į ausį. Jis prisikišęs kalbėjo į ausį, bet taip tyliai, kad visai pridurmu eidamas nieko negirdėjau, bet užtat išgirdau jos pusiau gudriai, pusiau jausmingai ištartą priekaištą: „Jau tik, Liuduk, man taip nepasakok! Mane jaudina!" Ir tik tada pamačiau, kad tai buvo Gira, bet juodu taip buvo vienas kitame paskendusiu, kad jie net nepastebėjo manęs praeinančio, o gal ir pastebėjo, bet nepažino ar nepaisė. Eidamas pro namų angą į alėją atsigręžau: jie grįžo

tuo pačiu cemento grįstu takučiu ir tuo pačiu lėtu, nerūpestingu ir laimingu žingsniu. Aš visada jaučiau didelę pagarbą šaričių bažnytėlei, ir dėl to, kad jos bokšto viduje buvo iš Paparčių iki pamatų sudegusios bažnytėlės išlikęs sveikas kryžius, kadaise sutraukdavęs į Paparčius didelius būrius maldininkų, ir jų tarpe mano tėvų tėvus. Ir pasipiktinęs pamaniau: nagi ir rado tas senas ožys savo meilės kalboms vietą. Užsukau Konrado kavinėn. Ten su gerokai praplikusiu ir rūpestingai susilaižiusiu plaukus ponu sėdėjo jo Bronė ir abejinga žypsena klausė, ką jis jai pasakojo...

Gira su moterimis buvo labai galantiškas. Jis net už akių savo Bronės kitaip negarbino kaip tik: ,,mano ponia'' arba ,,ponia Girienė''. Ir jis mokėjo laisvai ir natūraliai pasakyti moterims gražų žodį. Čia jis buvo rimtas ir orus vyras.

Kartą teko priimti estų rašytojus Versaly. Ten buvo profesionalė šokėja vienišiems pasišokti. Mano galva, ji turėjo prapjautus vyzdžius, kad akys būtų didesnės, ir dėl to, kaip tuose tyčia padarytouose paveiksliukuose, atrodė, kad ji į kiekvieną žiūri. Gira man taip ir sako: ,,Žiūrėk, žiūrėk, kaip ta dama į tave žiūri. Ji anksčiau ir į mane taip žiūrėjo, bet aš ėmiau jai ir šaltai žvilgsniu atsakiau, tai ji dabar į tave įsisiurbė''. Man tasai jo ,,šaltu žvilgsniu'' atsakymas taip patiko, kad po visą miestą nešiojau. Miškinis į tai atsakė liaudies išmintimi: senas jautis vagos negadina.

Nuo 1937 metų vasaros, kai jis pradėjo linkti prie Paleckio ir jau viešai su raudonomis gėlėmis atlape rodytis, mūsų santykiai pradėjo šalti. Jis turėjo tada adjutantą, tokį Daną Pumputį, už Girą daug daugiau paraudusį vaikiną. Nežinau kur ir kaip po to dingusį. Įtariu, kad tasai iš pažiūros labai negudrus ir gana žioplas vaikinas bus Girą suvedęs su Pozdniakovu. Spėju dar daugiau, jog tasai vaikinas turėjo misiją, kad Gira apsigalvojęs nesustotų vidury liepto — o iš Giros visko galėjo tikėtis — ir, nėra abejonės, Pozdniakovas tai žinojo, ir žinojo geriau negu pats Gira.

Vėliau Giroje seno Giros jau visai nebuvo. Jis nešiojo pigius, iš piršto išlaužtus gandelius ir jau visai atvirai rausėsi po pamatais. Porą kartų bandžiau jį pakalbinti kaip tik tais klausimais. Jis sakė, kad reikia eiti su gyvenimu, bet jis tai sakydavo jau taip, lyg būtų tai iš ko nors išmokęs, o ne pats tą mintį priėjęs. Jis nukalbėdavo gana bjauriai ir su tam tikra įžūlia drąsa, jog buvo jaučiama, kad

jis turi kažką baisiai galingą už savo pečių. Ir aš tada pamačiau, kaip klounai gali būti pavojingi ir žiaurūs.

Gira niekad didelių pareigų nėjo, jis ir raudonojoje armijoje pasiekė tik kapitono laipsnį, tai ir paskutiniame teisme mes jį pamatysime tik su trimis žvaigždutėmis.

POESIS ET VERITAS

Kadaise poetą vaizdavausi povą — susimąsčiusį, svajingą, išdidžiai, lėtai vaikščiojantį po puošnųjį tautos rūmų parką. Juk jis yra tautos pažiba ir pasididžiavimas: retas ir nepigus paukštis. Bet kai poetus arčiau pažinau, pats į poeto duoną dantį atkandau ir dar Aristotelio *Politikoj* įskaičiau, kad poetai ir kiti menininkai paperkami žmonės, tai jei kas kartais mane paklausia ar aš esąs poetas, man būna nejauku, ir prisipažįstu, pasakydamas ,,poetas'' tokiu pat tonu, kaip teisiamasis pasako žodį ,,kaltas''.

Poezija man dingojosi kaip nuostabi akinamai žydinti ir liepsnojanti šalis. Gal dėl to, kad jaunystėje man jos taip stigo ir taip graudžiai nebuvo. Argi ji būtų buvusi ta nutriušusio šermuonėlio apikakle kirpyklos mergaitė — mano ispaniškų pilių infantė, glostanti ant alebastro rūmų baliustrados nutūpusius baltus ir jaukius balandėlius?! Tikrumoje ji buvo kirpėjo gizelis: atidarydavo klientams duris, padėdavo nusirengti ir apsirengti, šluodavo kuokštais grindyse išsidraikiusius nukirptus plaukus, plaudavo indelius ir plakdavo muilą. Štai kokia buvo mano pirmoji laura ir beatričė! Matydavau aš ją kasdien, kruopščiai ir rūpestingai triūsiančią, iš mokyklos suolo pro langą, ir dažnai mano grubūs ir nepoetingi mokytojai mane bardavo ir bausdavo, kad aš pro langą lauke varnų nešaudyčiau... Man ji buvo nepasiekiama! Neieškojau progos susitikti, nes buvau įsitikinęs, kad gimnazistas dar ne žmogus ir ne partija savarankiškai mergaitei, kuri galėjo daugiau sau leisti nei aš, skurdo berniukas. Jos visos buvo paprastos, pilkos, bet visos buvo nuostabios, tos mano kadaise sutiktos mergaitės: švelnios kaip lapeliai, gražios kaip Dovydo psalmės. Mane jos ir išmokė mėgti ir branginti grožį: galbūt pilką ir nežymų kaip jos, bet kaip jos nuostabų ir mielą. Visos jos buvo neapsišvietusios ir apie poeziją nieko nenusimanė, net jos nemėgo, bet ar tai svar-

bu? Porą kartų Miškinis kukliai paklausė: „O kažna, Jonai, kad tu apsidairytum kokią studentę ar gimnazistę?" Tylėjau ir dariau savo. Kartą jis nušvitęs pasakė: „Žinau, Jonai, kodėl: tu bajoras, tai tave liaudis ir traukia..."

Mane prašo nūnai parašyti šį tą apie mano kūrybos valandas. Tai nėra nei lengva, nei malonu, nes reikia krapštyti senas ir seniai jau užgijusias žaizdas. Mokėjau kurti ar ne — tesprendžia kiti. Kiekvienas poetas yra heterodoksas: mano patirtis niekam nepadės, ypač tikram poetui. Galop ką aš žinau. Kai šv. Teresės Avilietės kas paklausdavo tikėjimo dogmų, ji atsakydavo: „Neklauskite manęs neišmanėlės: šventoji Motina Bažnyčia turi tiek daktarų, klauskite jų, ir jie mokės jums į tai atsakyti".

Kūrėjus vaizduojuosi visa galva pranašesnius už eilinius mirtinguosius. Gerai žinau, kas yra tikras talentas ir tikra poezija, ir kiek man iki to. Jei būčiau talento kiek daugiau turėjęs arba jei man būtų pakakę valios ir jėgų jį darbu papildyti, tai gal būtų kas nors geresnio iš manęs išėję. Bet vis atsirasdavo kažkas svarbiau ir mane plėšte plėšė nuo rimtesnio pasiruošimo pašaukimui.

Tebūnie, kaip yra, nes dabar jau joks „jei aš" arba „o kad aš" nieko nepadės. Poeto amatas, jei jis yra genijus ir visas galimybes aiškiai mato, nėra sunkus, bet aš tokion kategorijon netelpu, ir mano darbas visada buvo sunkus, o buvo sunkus dėl daugelio priežasčių. Pirmoji ar nebus ta, kad rašyti, kaip vogti, ne rimtai ir ne manydamas, kad visą gyvenimą tuo versies, bet nejučiomis pradedi, o kai pradedi, taip ir nenustoji. Poeto pašaukimas sudėtingas, pasiruošimas ilgas, darbas kruopštus ir malonumo maža arba visai nėra. Jis turi turėti įgimtą akylumą: turi matyti arba regėti aiškiai viską ir iš tos visumos pasirinkti pačius reikalingiausius ir būdingiausius dalykus. Jis turi kalbėti apie dalykų esmę ir dvasią, dėl to jokia pažinimo sritis jam negali būti svetima. Antroji priežastis — ją taikau tik sau, bet ji visiems privaloma: poetas turi tobulai pažinti tą kalbą, kuria rašo, nes jis ją turi kurti, ir čia buvo mano didžiausia nelaimė, nes aš savo kalbos gerai nemoku, o argi galima įsivaizduoti amatininką, kuris nenusimano apie įrankius ir medžiagą. Rūgdavau ant kalbininkų, kad mes vis neturime nei doros gramatikos, nei pakenčiamo žodyno, tų dviejų neatskiriamų poeto draugų. Trečioji priežastis — grynai asmeninė ir grynai profesinė: kūryba ir tobulumas yra beveik vienas ir tas pats dalykas. Pradėdamas maniau, kad įgusiu

savo darbe, bet tai buvo vylius, nes kiekvienu eilėraščiu, kurie kartais sunkiau, kartais lengviau rašėsi, visada jaučiausi naujokas ir debiutantas, jau nekalbant, kad ir daugiau nusisekusiouse dalykuose dar lieka tiek į desperaciją vedančio kampuotumo, kad viskas apkarsta. Iš pradžių galvojau, kad kada nors vėliau tuos nelygumus galėsiu pašalinti, bet su patyrimu ateina nauji reikalai ir nauji sunkumai, tai ankstyvesnieji ir eina užmarštin su visais nevalyvumais, o dažnai jie vėliau jau visai nepataisomi. Gal čia ir ne visai tiesa: jie galima būtų pataisyti, bet labai lėtu ir labai ilgu darbu. Dingojos, kad gyvas būdamas bent kelis kartus turėsiu progos savo poeziją paskelbti ir kiekvieną kartą šį tą pataisysiu, bet ir to nesulaukiau. Viso to painaus ir sunkaus darbo skaitytojas nemato ir nenumano.

Ne pasididžiavimui, bet pavyzdžiui nurašysiu tris savo eilėraščio variantus su visomis klaidomis ir visais netobulumais:

1. *Kalba vėjas šile ir vanduo akmenyse,*
O tau žodžio atrast negaliu —
Tiek kalnų, tiek laukų ir šalių
Nualsino man elgesį visą...

Metai bėga ir dienos suvargę, sulysę,
Su dulkėmis slenka keliu —
Kalba vėjas šile ir vanduo akmenyse,
O tau žodžio atrast negaliu...

Nežinau, ką sugrįžęs aš tau pasakysiu:
Gal tylėsiu, kaip šiandie tyliu,
Kaip tylėjau gyvenimą visą.
Už laukų, už kalnų ir šalių

Kalba vėjas šile ir vanduo akmenyse,
Kad tau žodžio atrast negaliu...

2. *Kalba vėjas šile ir vanduo akemenyse,*
O tik mano širdis abuoja nebylė...
O kaip sunku nešaukt, o kaip sunku tylėt
Ir užgniaužti tą šaukiantį sopulį visą,

Kai džiaugsmingi aidai, ilgesingai nutįsę,
Vis skrajoja drugiais nuo gėlės ant gėlės...
Kalba vėjas šile ir vanduo akmenyse,
O tik mano širdis abuoja nebylė...

Tai ir mano širdis it pavėsy sulysus
Išblyškus, be saulės, pageltus gėlė.
Kaip jai sunku nešaukt, kaip jai sunku tylėt
Taip užgniaužusiai šaukiantį sopulį visą —
Kalba vėjas šile ir vanduo akmenyse...

3. *Ir vanduo akmenyse, ir vėjelis šile*
Nepaliauja kalbėt stebuklingai,
Tai tik mano jau tokia dalia —
Tave kalbint žodžio pristinga.

O atsimenu kartą — epušėlė žalia
Visais lapais prašneko džiaugsminga,
Jog apatiška liepa, rymojus šalia,
Atsiduso giliai sielvartingai...

O tėvyne brangi, kad galėčiau
Tave švelniai taip kalbint ir guosti,
Tai prabilčiau aš savo jaunyste žalia,

Kaip vanduo akmenyse, kaip vėjelis šile,
Tai aš eičiau tau ašarų šluostyt,
Eičiau vesti iš laiko erškėčių...

Sunku nerašančiam paaškinti visas rašymo procesas ir kodėl čia, sakysime, net tris kartus vidaus medžiaga keitėsi. Reikalas labai paprastas: labai lengvai susidėjo pirmoji eilutė, ir ji man savo paprastumu labai patiko. Prie jos tiko šiaip taip tik antroji eilutė, o sekančias jau reikėjo lipdyti, dėl to jas ir užpildžiau pirmu sutiktu balastu manydamas, kad įsirašius jos pačios ateis, bet neatėjo. Su eilėraščiu mat būna taip, kaip su ratlankio dėjimu: reikia sudėti visus stipinus ir tada lanką dėti; jei praleisi vieną bent, tai būsi priverstas nuimti lanką ir pradėti darbą iš naujo. Aš tai žinojau, bet nežinojau kaip pradėti. Kelis kartus perrašęs, šį tą pataisęs, mečiau šalin, bet tos eilutės pradėjo beveik

persekioti, aš jas mintinai kartojau vis manydamas, kad gal nejučiomis kas nors išsprūs ir aš turėsiu už ko užsikibti, kaip man pavykdavo kartais, bet ir iš to nieko neišėjo. Vėl tada visą eilėraštį guldžiau į Prokrusto lovą: ilginau ir kiek keičiau antrą eilutę, kankinau visą eilėraštį iki galo, bet veltui. Galop griebiausi paskutinės priemonės — retorikos: iš dviejų eilučių padariau keturias. Susidarė jau šioks toks posmas, bet ir vėl sustojo, kaip įkastas. Užsispyrė medžiaga, užsispyriau ir aš. Galvojau apie viską: tėviškę, draugus, mano tada vienišą buitį. Prisiminiau, kaip vieną sekmadienį su Antanu Rimydžiu sėdėjome Vytauto parke netoli Parodos gatvės šlaito: ten tarp liepų augo išbėgusi epušėlė. Buvo ramu, ir mudu kažko tylėjova, ir iš to susimąstymo mudu pažadino suvirpėjusys į vienas kitą besiplakdami epušėlės lapai. Pakėlėva akis — epušėlės lapai dūko kaip būrys ispanių, šokančių bolero, ir — sušlamėjo liepos, bet visa tai truko tik dalį minutės ir paskui vėl viskas nurimo. Iš to sudariau antrąjį posmą. Tai labai tolima digresija, ir pats posmas stiliškai nepateisinamas, nes jis kartoja pirmojo posmo mintį, tik daug blankiau. Ir reminiscenciniu keliu paskutinė eilėraščio dalis išėjo patriotiška. Eilėraštis išėjo nehomogeniškas: trijų labai skirtingų ir neturinčių glaudesnio ryšio dalių. Iš to seka, kad du pirmu variantu tėra tik silpnu, o trečias blogas. Skelbiau paskutinį variantą, nes jo paskiri posmai geresni.

Bet dar blogiau būna, kai ateina antroji posmo dalis ir reikia prilipinti pradžią. Prieš gerų dvidešimtį metų man pats susidėjo dvieilis, kuriuo jokiu būdu negalima pradėti posmo:

Ir kirdo rytas su litaurais,
Giesmėm, vargonais ir varpais...

Nieks manęs tiek neprivargino, kaip šios dvi eilutės, bet vis kiekvieną kartą aš į jas atkirsdavau dantį. Jų istorija tokia: senelis pasakojo man, kad mūsų parapijoj senesniais laikais per rezurekciją buvo labai jau ypatingai reiškiamas džiaugsmas: šaudydavo muškietais (tuo vardu vadino trumpas, kyliu užkalamas patrankas), mušdavo du didžiulius vario būgnus, skambindavo varpais, grodavo vargonais, o visos parapijos giedoriai ir giedorės traukdavo aleliują. Man tas patrankas dar teko matyti, bet jomis jau seniai nešaudė, nes kadaise vienas berniukas, kurį prisimenu jau labai seną žmogų, per arti stovėjo, tai

jam patrankos iššauto kylio ataskala išmušė akį, ir jis visą gyvenimą liko žabalas. Dėl to įvykio klebonas ir uždraudęs velykinį šaudymą, bet ir be jo rezurekcija dar buvo labai trenksminga. Mėgdavau Velykų rytą tėviškėje: su tekančia saule, po didele Apvaizdos akimi, atsiverdavo didžiosios bažnyčios durys, sumaurodavo litaurai (kitam bažnyčios gale), varpai ir varpeliai, ir pasigirsdavo dar dusli visos bažnyčios iš kunigo perimta aleliuja. Pasirodydavo senis Pilionis su kryžiumi ir narsiai su pasidabruota lazda su minia besigrumiantis maršalka Girnius, po jų — vėliavos, altorėliai, žibintai ir keturių brostvininkų nešamas baldakimas, apsuptas viena ranka laikančių žvakę, kita sukinėjančių keturgubus varpelius klapčiukų, o po baldakimu kunigas su monstrancija. Mane visa tai jaudindavo. Tai buvo tikras džiaugsmo paveikslas. Jei ne tos dvi neįkandamos eilutės, tikrai būčiau apie tai eilėraštį sudėjęs. Ir nors dar nieko prie tų dviejų eilučių nesu pririnkęs, bet nenustoju vilties, kad aš tą eilėraštį kada nors nugalėsiu.

Iš to dar neseka, kad man viskas taip sunkiai ėjosi. Ne, kai ką esu labai trumpu laiku sukirpęs. *Karavaną* parašiau per dešimtį minučių. Kažkaip nebuvo laiko: šeimininkė pasakė, kad mano eilė vonion, o man kaip tik atėjo tada ta mintis, tai kol prileido vonią vandens, užrašiau apgraibom, kad neužsimirštų kai kurios detalės. Man besimaudant, atėjo Miškinis ir jis eilėraštį paskaitė, dar nenudžiūvus rašalui. Nusimaudęs įeinu į kambarį, ir Miškinis mane sveikina su puikiu eilėraščiu. Aš jam ir sakau: „Palauk, kai apdailinsiu, tai tikrai bus puikus". Gal būčiau karštomis pėdomis ir apdailinęs, bet jis mane kažkur skubiai išsivedė, o vėliau jau aš nieko negalėjau pridėti. Padailinti taip ir nepavyko.

Nežinau, ar kam rašančiam buvo toks nuotykis, bet aš vieną savo eilėraštį esu sapne sudėjęs *(Aistringos vakaro lūpos)*. Prabudus jis man visas taip buvo aiškus, kad užrašiau tris iš keturių posmų. Ir nieko netaisiau. Jis man ir šiandien atrodo lyg ne mano parašytas.

Rašiau nesilaikydamas jokio metodo ar kurios pastovesnės tvarkos: kartais, prieš sėsdamas rašyti, turėjau prieš akis viską, kartais vieną kitą eilutę ar vieną kitą žodį, bet dažniausiai nieko, bet taip visai nieko, ir tai jokios ypatingos reikšmės neturėdavo. Man visada lengviau galvoti, kai turiu popierį prieš akis. Proza lengviau rašyti pagal užsakymą ir reikalą, eilėmis priešingai —

nepajėgiu rašyti nustatytu siužetu nei apibrėžtu laiku. Dažnai pagalvoju, kaip man būtų reikėję verstis, jei būčiau likęs tėviškėje ir man būtų liepę parašyti Juozapėliui trisieksnę liaupsę. Atrodo, kad per naktelę žodžio būčiau nepajėgęs išdrebėti, bet ką gali žinoti, nes baimės akys didelės ir kojos greitos. Rašiau didelėje desperacijoje ir dideliame sielvarte, bet neturėjau progos to pabandyti didelėje baimėje.

Poetinės karjeros pradžioje buvau metodingesnis. Mane sužavėdavo kurio nors žodžio eufoninės savybės: Haufo pasakose rastas žodis ,,guldenas'', pravažiuojančio aktoriaus afišoje išskaitytas sakinys ,,viena vienintelė gastrolė'' ar vieną rudenį girdėti mažos mergytės, išskėstom rankom bėgančios paskui vėjo nešamus lapus, ištarti žodžiai: ,,Caca, lialia, caca! Mama, kiek čia daug visokių lapų!'' Atsimenu kaip šiandie, kad tas kūdikis bėgo Vytauto prospektu, ties kapais, ir kad tai buvo Gustaitytės-Šalčiuvienės dukrelė.

Kai ką esu paėmęs iš savo senelio pasakojimų. Senelis, kaip ir visi seni ano meto žmonės, matė daug vaiduoklių ir mėgo apie tai pasakoti. Taip kartą, jis dar jaunas vaikinas buvo, jis su viso miestelio vyrais išjojo naktigonėn arklius. Vyrai kas sau išsivaikščiojo ir jį vieną paliko arklių daboti. Kiek tos vasaros nakties: čia sutemo, čia aušta, ir net sutemti dorai nesutemsta. Jis susikūrė ugnelę, sėdi sau ir laukia pareinančiųjų. Tik staiga visi arkliai pradėjo prunkšti ir drebėdami bei žvingaudami glaustis ratu prie ugnies. Senelis, manydamas, kad iš girios bus vilkas atbėgęs, surišo pavadžiais visus arklius, kad neišsiskirtų, ir, pasiėmęs šautuvą, užsėdo ant savo bėrio. Užsėdęs ant arklio, jis pamatė, kad tik tik už arklių didžiulis baltas stulpas suka ratu. Arkliai jaudinasi, trypia žemę vietoje, o tasai stulpas vis aplink suka. Galop arkliai taip visi sušilo, kad net putos nuo jų šonų pradėjo kristi gabalais. Senelis ir žegnojo ir ko nedarė, bet vis nieko — vargino jį taip gal visą valandą, kol kažkur vienkiemyje pasigirdo pragydęs gaidys. Tada tasai stulpas galvotrūkčiais pasileido šlaitu į upelį: ,,Aš jį taip aiškiai mačiau, jog net mačiau, kaip iš po jo kojų ramunės tyškėjo'', baigdavo senelis. Iš to jo pasakojimo aš ir padariau: ,,Atbėga pieva, net ramunės tyška''. Iš vienos jo pasakotos pasakos esu panašiu būdu sudaręs eilutę: ,,O saulė užmarin be rūpesčio nuėjo aukso tiltu''.

Mane stebindavo sodiečių ir amatininkų vaizdinis taiklumas

ir pastabumas, pvz.: Ir nuplasnojo pelėda, buka kaip balnas; atėjo žmogus sulytais kailiniais, visas šlapias kaip mekšras (tokia žuvis); baltuoja užsirietus kailinių apačia kaip zuikio uodegėlė; išėjo kunigas nauja, auksu varvančia arnota ir t.t. Tasai žmonių pastabumas buvo mano tikra poetikos mokykla, ir jei ne visa girdėta panaudojau, tai vis dėlto supratau, kad vaizdas tik tada yra tikslus ir geras, kai lyginami daiktai yra gerai pažįstami ir artimi.

Savo skaitytojus esu linkęs gerokai apvilti, nes jie yra apklaidinti recenzentų, kurie dažnai mane pūtė ir ten matė šimtą vilkų, kur nė vieno nebuvo. Tiesa, labai dažnai eiliniam skaitytojui sunku perprasti raštas. Tai gali suprasti tik įgudęs rašto specialistas, įsigilinęs į laiką ir autorių gyvenimą. Bet ar to reikia? Geriau poezijos pilnai neperprasti, negu ją suprasti per „giliai", tai yra klaidingai, nes nuo to ji nepagerės.

Man rodos, kad mes dabar tuo atžvilgiu stovime ant labai slidaus ir labai klaidingo kelio. Paskutiniu laiku mūsų filosofai itin pamėgo literatūrines temas, o tuo pačiu ir poetai pradėjo daugiau filosofuoti, lyg poezijos paskirtis ir tikslas būtų pakeisti filosofiją. To negando pasekmės gali būti tikrai liūdnos: labai lengvai galime sumaitoti ir poeziją, ir filosofiją. Filosofai, mėgdami gelmes, dažnai savo iešmus per giliai nusmeigia. Literatūrai reikia kitos rūšies puoselėtojų — rašto specialistų, kurie geba atskirti pagrindinius dalykus nuo antraeilių. Tiesa, poezijoje mintis yra esminis dalykas, bet ne pagrindinis, nes ji gali būti tobula ir be ypatingos, o ypač be sudėtingos minties.

Aišku, yda, kai poezija yra tuščiažiedė, bet dar didesnė yda, kai ji yra paini mįslė. Skaičiau kadaise Stéphane Mallarmé prozą ir stebėjausi, kaip iš didelio rašto išeinama iš krašto — be rakto jis neįkandamas. Randi, sakysime, tokį pasakymą, kaip „banalybių šventykla". Kam gali ateiti galvon, kad tai reiškia eilinę kavinę, kurion rinkdavosi menininkai! Panašiais rebusais parašyta visa knyga. Simboliai turėtų būti be didelio vargo iššifruojami. Poezijai, kaip ir visiems menams, geriausiai būtų laikytis Tomo Akviniečio dėsnio: veritas, consonantia, claritas.

Atsimenu, girdavo mano nebaigtą eilėraštį *Elnią*. Norėjau parašyti tikrą baladę. Baladėje, kaip žinome, turi būti kažkas fantastiška ir nuostabu (vokiškai angliška baladė). Ilgai sukau galvą, kaip ją sukirpti. Atsiminiau motinos pasaką apie vilkolakį:

buvo žmogus, kurs, girioje per kelmą persivertęs, tapdavo vilku; vieną kartą, išvažiavęs su žmona šieno vežtų, įsigeidė ją pagąsdinti: nuėjo į girią, persivertė per kelmą ir vilku atbėgo prie vežimo, kuriame buvo jo žmona su plieno šakėmis; ši manydama, kad tikrai vilkas ją puola, pradėjo šakėmis gintis ir taip subadė vilką, kad tas kruvinas nubėjo girion, ir po kiek laiko grįžta iš miško jos vyras, visas kruvinas... Kiek anksčiau buvau matęs filmą *Prahos studentą;* kadaise Prahoje gyvenęs studentas, nuo kurio atsiskirdavo jo paties šešėlis ir už jį gyvendavo bei darydavo nemalonumus; kartą, pamatęs savo šešėlį, šauna jį: aišku, pats krinta mirtinai sužeistas, bet prieš mirtį džiaugiasi, matydamas savo veidą veidrodyje. Iš tų dviejų elementų norėjau supinti vieną. Mano baladės karalius turėjo sūnų, gyvenusį dvigubą gyvenimą: vienas pilyje jaunikaičiu, kitas elniu girioje. Buvo dvi galimybės pakeisti burtą: arba jaunikaitis, sulaukęs metų, turi vesti, arba briedis žūti nuo kieno nors rankos, tik ne jaunikaičio, nes tada žūtų ir jis. Sūnus sulaukia metų, tėvas jam suranda pačią, iškelia puotą, sukviečia svečius, bet vaidila, kurs turi jaunuosius surišti, delsia atvykti. Neramus karalius įlipa į bokštą ir mato — iš girios išeina elnias ir eina į rūmus veja. Karalius liepia tarnams paleisti visus kurtus ir jam atnešti lanką. Jis nukauna elnią, bet rūmuose krinta negyvas jo sūnus... Tokia maždaug turėjo būti tos baladės fabula.

Man dar buvo daug neaiškumų, bet vieną kartą ėmiau ir sudėjau kelis posmus atomazgos. Kartą užklupo mane J.Keliuotis, kad aš jam ką nors būtinai duočiau *N. Romuvai.* Maniau, kad atsisakysiu, parodęs tą nebaigtą fragmentą kaip įrodymą, kad tikrai neturiu parašęs nieko naujo. Bet jis tai paskaitė, pasakė, kad jam viskas aišku, ir būtinai prašė, kad duočiau taip, kaip yra. „Na, pamaniau, imk, jei tau viskas aišku". Aš vis tiek buvau nutaręs trūk plyšk baigti. Kas iš to būtų išėję, sunku pasakyti, ir greičiau — nieko. Eilėraštis pasidarė populiarus, ir aš pamačiau, kad aš jau jo negaliu taip išspręsti, kaip buvau manęs. Žodis mat ne paukštis, — išskridęs negrįžta.

Kodėl pasirinkau elnią, o ne ką kitą? Pirmą kartą mačiau elnią labai keistose aplinkybėse: vieną pavasarį žmonės išvydo Nemunu sunkiai beplaukiantį elnią ir ėjo vėzdais ir kuolais jo pasitikti. Vargais negalais jis išplaukė prie stataus kranto, ir ten jį sodiečiai užmušė. Dvėsdamas elnias paliko labai sunkų įspūdį:

jo akys buvo gailios, prašančios pasigailėjimo. Mušamas ištiesė kaklą ir taip giliai atsiduso, jog man net kaulais šiurpuliai perėjo — visai kaip žmogus atsiduso — paskui galva nusviro žemėn, ir tik tada konvulsijos pradėjo traukyti jo ištiestas kojas. Ta agonija turėjo įtakos ir *Pastoralei,* kur vakaras kaip žmogus miršta. Antrą kartą mačiau elnią (iš tikrųjų briedį) užvytą ant ledo. Tas buvo beveik vidutinio arklio augumo, ir mane stebino jo jėga — nagomis kaip kirviu iškirstas ledas... Trečią kartą mačiau briedį girioje. Turėjau tolimą giminę eigulį, kuris pasisiūlė man parodyti briedžių. Anksti rytą atėjome prie šaltinio ir laukėme. Kiek palaukus, iš jaunuolyno eglaičių išsinėrė visa briedžių šeima: briedis, karvė ir trys nelygaus augumo briedžiukai. Karvė ir briedžiukai gėrė, o briedis stovėjo, iškėlęs savo raguotą galvą, ir laukė. Staiga jis pradėjo dairytis ir uosti orą. Eigulis pašnibždom man tarė: „Dabar nieko nebus — kelkimės". Briedis šovė kaip strėlė į eglaičių tankmę, o paskui jį ir visa šeima. Du kartu dar pasirodė jo galva su priglaustais prie sprando ragais ir dingo. Mane stebino jo šuolis ir jėga...

Iš to nereikia daryti išvados, kad kiekvieno eilėraščio genezė yra panašiai komplikuota. Ne, taip nėra, bet vis dėlto eilėraštis negali būti iš piršto laužiamas; dažniausiai jame susikristalizuoja išgyventos ar patirtos gyvenimo nuotrupos. Kadangi tie išgyventi dalykai dažnai yra aiškūs tik rašančiam, tai iš to ir seka poezijoje dažnai sutinkami neaiškumai, kurie skaitytoją ir net kritiką gali nuvesti klaidingais keliais. Rašydamas poetas dažnai užmiršta, kad ne sau rašo, bet, net ir žinodamas tai, jis negali dažnai būti pilnai aiškus, nes to neleidžia padaryti eilėraščio siauri rėmai. Ne kartą sukdavau galvą, kaip tuos dalykus išspręsti, bet atsako dažnai nerasdavau. Eilėraštis tačiau turi rasti pusiausvyrą tarp veritas, consonantia ir claritas. Claritas negali pažeisti nei consonantia, nei veritas, tai vienas kitas neaiškumas dažnai neišvengiamas. Tada poetas aukoja viską bendram įspūdžiui ir bendrai nuotaikai, nors aš daug ką aukojau dėl aiškumo.

Jei sakoma, kad nereikia ginčytis dėl skonio, tai tuo labiau nesiginčytina dėl poezijos: ją reikia visą priimti arba visą atmesti. Man dažnai prikaišiodavo: „O tu ten ir ten tą ir tą tvirtinai, o dabar visai ką kita". Poezija nėra mokslas, bet gyvenimas, dėl to joje nereikėtų ieškoti dialektinio dėsningumo, nes jo nėra ir gyvenime. Vakar tie dalykai atrodė taip, o šiandie jie visai kitaip atrodo. Dėl

to vienas eilėraštis gali būti toks, o kitas visai kitoks. Eilėrašty reikia ieškoti meniškos tiesos, o ne ko kito.

Dėl to net susidariau įspūdį, kad recenzentai manęs tyčia nenorėjo suprasti. Kai kas mano geriausiu rinkiniu laiko *Imago mortis*, kai kas gi *Užgesusias Chimeros akis*, o aš pats būčiau linkęs aukščiausiai vertinti *Intymias giesmes*. Tas rinkinys yra homogeniškiausias, kietai organizuotas. Su tuo rinkiniu norėjau išeiti drąsiai, net gal per drąsiai, nes man dingojos, kad štai aš kalbu jau ne lietuvio, bet žmogaus lūpomis ir žodžiais: jo laimę ir nelaimę, viltis ir nusiminimus statydamas aukščiau tada taip garsiai rėktų tautinių dalykų. Iš to sekė knygos vardas ir patriotinio skyriaus pavadinimas „Tik be kita ko''. Iš karto man atrodė, kad taip visi knygą sutiks ir supras, bet, porą kartų ją ištisai perskaitęs, pastebėjau, kad gal ir ne. Radau reikalo parašyti prakalbą, kur, rodos, aiškiai tasai mano to rinkinio bruožas aptartas:

Ir mes, matai, jau ne tautiečiai — žmonės
— Džiaugsmų ir ašarų vaikai.

Bet recenzentai kartojo tai, ką jau dešimtį kartų apie mane buvo rašę. Keista, net artimi draugai iš to bendro šablono neišėjo, nors jiems tuos dalykus pats aiškinau.

Kaip ten bebūtų, bet man atrodo, jog svarbiausia yra tai, kad skaitytojas suprastų poeziją, ir geriausiai būtų, kad ją suprastų taip, kaip ją pats poetas supranta. Kitaip jam lyg ir daroma skriauda, nes jis daug vargsta, kad jo kalba būtų aiški ir suprantama, o tai padaryti nėra lengva, nes forma ir apimtis dažnai neleidžia to padaryti. Jei kalbėti apie mano paties poeziją, tai būčiau laimingas, kad joje niekas neieškotų kažkokių gudrybių, nes aš visą gyvenimą stengiausi būti paprastas ir aiškus.

Labai negerai, kai kritikas kalba tokiomis tuščiomis sąvokomis, kaip „stilius išskaptuotas, reljefingas'', bet dar blogiau, kai persimetama į priešingą, bet lygiai tuščią kraštą. Poetą dažnai veikia pasąmonis ir kitos labai valios smulkmenos, dėl to jis gali dažnai daugiau pasakyti nei galvojo ar jautė, bet tai yra laimės sritis, o laime poetas negali nei vadovautis, nei remtis, nes jis vis dėlto eilėraštį kuria ir valdo, o ne eilėraštis jį. Kartais laimė gali nusverti ne tik detales, bet ir visumą, bet laimė veikia ir skaitytoją ir kritiką, tai yra jis gali poeziją aiškinti pagal savo asmeniškus nusiteikimus, ir vargas, jei jis to įspūdžio įtakoje parašo ir paskel-

bia savo asmeniškas nuotaikas ir jos virsta štampu.

Prisimenu, kaip buvo aiškinamas mano labai realus ir beveik daiktiškas eilėraštis *Pastoralė*, kuriame buvo įžiūrėta metafizinių dalykų. *Pastoralė* yra padaryta tuo pačiu būdu, kaip *Septynios psalmės, Kūrimo valanda, Baltija* ir daugelis kitų eilėraščių. *Pastoralė* ir *Septynios psalmės* išspręstos regimais dalykais. Juos galėtų nutapyti dailininkas, ir panašiai elgėsi Čiurlionis, kurdamas ciklinius paveikslus. *Baltija* spręsta irgi fiziniu dėsniu, nes garsas priklauso fizikai. *Kūrimo valanda* padaryta beveik tuo pačiu principu, tik čia jau naudotasi spalvų ir garso junginiu ir ryšiu. Tie eilėraščiai tiek skiriasi nuo tapybos ir muzikos, kiek jie yra tik kinetiški. Kadangi Pastoralė buvo aiškinama kitaip, tai *Septynioms psalmėms* radau reikalo pridėti paaiškinimą iš techniškos piešėjų kalbos: saulėlydžio croquis, tai yra apybraiža, skubus piešinys.

Visaip galima aiškinti tą vadinamąjį mano tragiškumą, kurio aš pats nesikratau, tačiau ir čia yra daug pritiktinumo ir laimės. Tegu tik skaitytojas palygina mano *Pastoralę* su *Kūrimo valanda.* Pastaroje sunku būtų rasti tragiškumo, nebent pskutinėje eilutėje: ,,tuomet būna dar tamsiau''. Tai galima išaiškinti fiziškai ir metafiziškai: fiziškai — tamsoje pasirodžiusi šviesa akina žmogų, tai labai paprastas ir kasdieniškas reiškinys, o metafiziškai — kūryba nuplėšia kūrėją.

Tas pats gamtos reiškinys — saulėlydis: *Pastoralėje* skaudus, *Kūrimo valandoje* giedras (nežinau, ar tuo kas galėtų nepatikėti). Tai išeitų, kad tragiškumas nebuvo mano nuolatinė sielos būsena, o kad temos spalvos priklausė iš dalies nuo mano nusiteikimo, bet dar daugiau nuo fiziško ar realaus vakaro vaizdo — tikrai matyto ir tikrai tokio. Juk vakaras vakarui nelygu: kartais jis vienus vaizdus ir nuotaikas sukelia, kartais visai priešingus.

Pastoralės genezė tokia: kartą buvau katedroje J. Nujalio suruošto religinės muzikos koncerto pasiklausyti. Man ten labai patiko viena jo vargonais grota pastoralė, ir būtinai norėjau padaryti eilėraštį. Vieną kartą, bestebėdamas saulėlydį, pradėjau rašyti. Tas saulėlydis viską nulėmė, ir dėl to gal eilėraščio vardas nelabai derinasi, nes pastoralė paprastai giedrai išsprendžiama. Saulėlydis viską nulėmė, o iš koncerto liko tik: skamba kažkas, lyg piemenų rageliai, ir: kaip vargonai gaudė girios. Tie įtarpai lyg ir atsiskiria iš bendro tono, bet man atrodo, kad nuo jų štai kas turėtų priklausyti: eilėraštis graudus, bet giedras. Jei tuo

būčiau abejojęs, tai vardo to būčiau neparinkęs.

Dažnai net ir dabar galvoju, kad nepataikiau profesijon: man reikėjo pasirinkti dailininko kelią, nes spalvose, linijose tesijaučiu savo stichijoje. Tik man to meno gal reikėjo mokytis kinuose, kur medžiai gali būti baisūs kaip drakonai, švelnūs kaip tarp dangaus ir žemės plaukiančios svajonės. Kadaise su Pulgiu Andriušiu ir Algirdu Jakševičium dalyvavau ,,paveikslų'' parodoje. Per tris dienas iškepiau dvidešimt septynis paveikslus. Visi juokėsi iš mano produktingumo, bet toje savo ,,kūryboje'' aš buvau lygiai toks, kaip dabar savo rašte, tik gal aiškesnis. Nemėgau modelio, bet tai dar nereiškia, kad piešiau nematytus daiktus.

Dažnai manęs tai vienas, tai kitas klausia, ką tas ar kitas eilėraštis turėtų reikšti, kokia jo mintis, kas čia tuo ar kitu vaizdu pasakyta, ir kai aš pasakau, nusivilia: ,,Eee! o aš maniau, kad čia nežinia kaip gilu...'' Mane tad stebina tūlų godus gelmių troškimas. Per gili gelmė, sudėtingas mįslingumas, kaip jau sakiau, nėra vyriausias poezijos privalumas, o dažnai net yra yda: jei mes įsigilinsime į pačius tobuliausius poezijos pavyzdžius, tai pastebėsime, kad jie labai paprasti, labai nesudėtingi, labai aiškūs, bet tai nereiškia, kad paprastumas ir aiškumas lengvai pasiekiami. To pasiekia tik reti ir tikri kūrėjai. Man toli iki to, ir aš visai tuo nesigiriu, nors dažnai savo draugams kartodavau, kad paprastumas yra pati sunkiausia, bet drauge ir tobuliausia figūra, nes ja gali naudotis tik tikras ir netarpiškas poetas.

Reikėtų keletą žodžių pasakyti apie poetinį žodyną. Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad poezijai rinktini specifiški, kilnūs ir rimti žodžiai, bet taip nėra. Poezijai tinka visi viešai vartojami žodžiai, bet jie turi būti vietoje ir tinkamoje aplinkoje. Pavyzdžiui noriu duoti anekdotą iš mano draugo Antano Miškinio gyvenimo. Jis buvo buvaunas, mėgo linksmintis ir pašokti. Jis jau buvo studentas ir ne fuksas. Atėjo ruduo, ir jis iš tolo rengėsi šokių sezonui: pasitiekė juodą eilutę, baltą šilko šaliką, juodas šilko kojines ir lakuotus batus. Atėjo lemiamasis vakaras: muilinosi, skutosi, dabinosi visą valandą. Jau buvo beeinąs, bet dar pastebėjo dulkelę ant savo lakuotų batų: visas apsirengęs, kaip buvo, nubėgo virtuvėn susidoroti su paskutinėmis dulkėmis. Pasidėjo koją ant taburetės ir jau buvo bevaląs, bet koja nusprūdo ir stačiai į pilną pamazgų kibirą. Visas pastiro, iškėlė aukštyn rankas ir skaniai nusikeikė, o virtuvėje buvo trys davatkėlės. Ir mane ne tiek

nustebino visas šis įvykis, kiek davatkėlių laikysena: visos jos šoko padėti ir reikšti užuojautą. O kodėl? Todėl, kad nusikeikimas buvo vietoje ir dėl to net davatkėlių napapiktino.

Adomas Jakštas tvirtino, kad poezijos tobulumą galima įrodyti matematiškai: reikia suskaityti pilnos prasmės žodžius (daiktavardžius, būdvardžius, veiksmažodžius) iš vienos pusės, o vienskiemenius parazitus — iš kitos, ir pastarųjų apstumo skaičius parodys netobulumą. Dariau eksperimentų, ir esu kai kur net tam tikro raiškumo pasiekęs kaip tik vienskiemenių apstumu, pvz.:

Išaugai mat jau tu kaip tik prie viešo kelio...

Vadinasi, kiekvienas žodis yra lygiateisis, ir vienskiemenių apstumas nėra yda, bet jie turi būti savo vietoje. Jie negali būti vartojami, kaip samanos plyšiams kaišioti. Panašių triksų dariau visą savo rašymo laiką, ypač vėlesniais metais, manydamas, kad mano pasiekti efektai galės kam nors praversti. Juk ir mūsų kartai būtų buvę lengviau, jei būtų buvę daugiau formalinių gudrybių pavyzdžių gimtojoje kalboje. Sakau, gimtojoje kalboje, nes kitose kalbose sutikti pavyzdžiai visada lieka svetimi ir jie lengviau gali autorių išvesti iš kelio į šunkelius.

Niekas negali pasakyti, kad jis yra tikras talentas ar tikras kūrėjas, nes tuos dalykus sprendžia ne jis pats ir ne jo bendralaikiai, bet pats kiečiausias kritikas ir visų vertybių sijotojas — Laikas. Ką mes, lietuviai, galime: juk mes beveik iki Mačio-Kėkšto (ir tai dar tik pritiktinumas) poezija kaip menu nesirūpinome. Tai nereiškia, kad mes poezijos neturime. Turime ją didelę ir gražią, bet ji turėjo kitus tikslus nei grynąjį meną. Ji yra didelė tik dėl to, kad ji yra netarpiška ir nuoširdi, tryškusi iš pačių mūsų gimtosios žemelės įsčių. Laikas mūsų poetams diktavo medžiagą, o jis jiems diktavo daugiau, nei jų jėgos nešė. Ir mes liksime tik tiek, kiek būsime nuoširdūs sau ir laikui, visai nesvarbu, ar mes tai darysime sąmoningai, ar ne. Mums laikas buvo kietas, bet mes buvome žmonės, buvome gal daugiau nei žmonės, o tie gyvūnėliai, kurie nežino, bet nujaučia. Man atrodo, kad daugis šios dienos nelaimę nujautė dar tada, kai ji mums patiems nesisapnavo. Dažnas mūsų poetas buvo graudus, bet mūsų poezija visada buvo vakarietiškai šviesi. Tik *Imago mortis* man sunku dabar skaityti. Laike ir pačiuose mūsų poetuose mūsų poezijos raktai, nes jie nieko iš piršto nelaužė.

Adomas Jakštas pirmas pradėjo kovot su novatoriais: J. A. Herbačiausku, Sruoga, vėjininkais, bet kaip tik tų novatorių dėka šiandie mūsų poezija yra tokia, kokia yra. Ateis laikas, kai viskas mums bus aišku, nesgi apgraibomis negalėsime amžius gyventi. Stebėjau kitas šalis, kitus žmones, kitą poeziją, ir man buvo graudu, kaip dar mes esame kūdikiai. Ypač mūsuose dar labai silpnas literatūros mokslas. Nesu formalistas, nei ars gratia artis šalininkas, bet forma yra didelis dalykas. Kūrėjas negali gyventi vienu talentu, o daugelis mūsų kūrėjų, prozininkų ir eiliuotojų, tol buvo kūrybingi, kol talentu gyveno, o kai reikėjo kiek toliau pažengti — susidėvėjo ir išseko. Štai dėl ko aš nenoriu, kad manyje kas rastų gilesnių gelmių, nei jos tikrumoje yra. Žinau, kad ateis specialistas su tikslia zonda ir visas tas gelmes išmatuos, ir paslapčių nebus.

Kartą mano profesorius suruošė įvairių tautų poezijos seminarą: vokietė skaitė Goethe: *Wer reitet so spät;* ispanė — San Juan de la Cruz: *No me mueve, mi Dios;* anglė — Shakespeare Ofelijos mirtį:

There is a willow grows aslant a brook,
That shows his hoar leaves in the glassy stream...
When down her weedy trophies and herself
Fell in the weeping brook.

Greičiausiai Shakespeare prozodijos dalykų niekur nesimokė, greičiausiai visai negalvodamas apie formalines gudrybes, nutraukė asimetriškai paskutinę eilutę, bet mane tas formalinis efektas pritrenkė... Ten aš turėjau pasirodyti su savo poezija. Pasirinkau *Fedrą*. Paklausė profesorius mano skaitymo, prašė išversti — išverčiau ir maniau, kad tuo viskas baigsis, bet staiga jis dar paklausė: „O kur tuos vandenis esi matęs!" Sumišau, nes tokio klausimo nesitikėjau, bet man tuojau išsprūdo eilutė: Man ir šiandie tie vandenys spindi. Atsakiau: „Taip, tikrai mačiau, bet tai yra taip intymu, kad aš to pasakoti nenorėčiau". Jis pakraipė galvą ir tarė: „Poetai visada turi paslapčių, bet jie niekad nebūtų dalykų nerašo". Ir po to jis išpylė visą paskaitą apie mano poeziją. Mane stebino, kad tas žmogus, kuris mano tik du posmeliu tebuvo girdėjęs, taip tiksliai mane aptarė.

Noriu tat čia papasakoti tai, ko savo draugui ir mokytojui nepasakiau. Eilėraštį *Fedrą* buvau atspaudęs periodikoje *Netuosakos* vardu. Tuo žodžiu norėjau lietuvinti metaforą. Vis tas aiškumas

mane persekiodavo. Miškinis rado tą žodį keistą, bet sakė, kad suprantamas. Man jis nepatiko, tai perkrikštijau į *Fedrą*. Tai nėra tikrinis mitologijos vardas, bet paprastas graikų kalbos būdvardis — giedras. Eilėraščiu nedaug tenorėjau pasakyti, o tik padaryti kažką giedra ir džiaugsminga. Kad ta jo pusė paryškėtų, reiškiau liūdnų vaizdų ir nuotaikų neigimu. Tai savos rūšies armonika, kuri minorais groja linksmas ir gyvas melodijas. Vanduo man visada giedras. O giedras jis štai dėl ko: man dažnai motina pasakodavo, kaip vieną pavasarį Nemuną varė. Man tada buvo du nepilnu metu, ir aš nieko neprisimenu. Motina mane ant rankų nusinešusi parodyti Nemuno, saulėje varomo. Sako, aš buvęs taip tuo vaizdu susidomėjęs, kad negalėjęs akių atplėšti. Motina dėl to taip manęs prisispyrusiai ir klausdavo, ar prisimenu. Matydamas, kad ją tas vaizdas rišo su kažkokiu labai šviesiu atsiminimu, sakydavau: „Taip, mama, lyg pro dūmus, bet prisimenu". Jai tas mano melas, mačiau, buvo mielas, nes ji vis pridurdavo: „Aš jau tada buvau tikra, kad tas spindintis vanduo tau visam gyvenimui pasiliks atmintyje". Nemačiau, o liko, nes kiekvieną kartą, kai man tik rašte prireikia vandens, aš jį semiuosi vis iš to paties šaltinio — iš tos mano motinos legendos...

Taip lygiai ir pavasaris: man jis visada tas pats ir vienas. Vaikystėje mūsų sodyba buvo prie upelio, apaugusio karklais, gluosniais, baltaalksniais ir apyniais. Per upelį buvo lieptas į daržus. Prie liepto aukštokas ir plačiai nuaugęs svyruoklis beržas. Kai beržui nukrisdavo lapai, iš lango pro jo nuolatos svyruojančias kasas matėsi bažnytėlė ir varpinė. Bažnyčios bokšte būdavo čiurlių. Vaizdas labai priminė Čiurlionio *Pavasario* ciklą. Man buvo gal šešetas metų. Buvo pusiaugavėnis, kurį mūsų namuose pusiau švęsdavo — saulėta ir šilta diena. Pašalas jau buvo išėjęs ir žemė pradžiūvus: motina leido pirmą kartą darže basiems pabėgioti — mane ir seserį Veroniką. Ši bėgo griūdama per grumstus ir mane erzino: „Nepagausi, nepagausi!" Staiga suskamba varpas. Mudu išsižiojova nustebusiu, o senelė ištarė: „Kazimieras!" Palaukus atsiliepė kitas. Senelė: „Petras!" Ir dar kiek palaukus atsiliepė pats didysis. Senelė pasakė: „Jonas!" Sesuo buvo paskendusi varpų skambėjime, ir mačiau, kaip ji klausė, užimdama kvapą. Galop ji tarė: „Skamba!" Varpams nutilus, ji pradėjo skambėt savo juoku, kaip sidabro varpelis, ir vėl bėgioti. Kiekvieną kartą, kai kalbu apie pavasarį, man prisimena tas pusiaugavėnis.

Kitame trobos gale, kur aš mokiausi gana nuobodaus skaitymo meno, pro langą buvo matyti šilas. Jis buvo mano burtų šventykla. Ryto saulės apšviesti, pušų kamienai atrodė kaip porfirinės kolonos. Ir ten buvo sėklines pušis praaugusi eglė. Ji man atrodė smarki ir pikta moteris. Šalia jos buvo kiek palinkusi pušis, kaip pavargėlė Ridikienė. Kiekviename medyje mačiau gyvą žmogų, tai visas šilas atrodė kaip žmonių būrys. Kiekvieną rytą eidavau prie lango ir skaitydavau artimesnes pušis, ar visos jos dar vietoje, ar kuri nors neišėjo. Ir kai pirmą kartą senelis papasakojo pasaką apie Eglę žalčių karalienę, supratau, ko ta šilo vienintelė eglė taip smarki ir pikta: ji buvo viena, be sūnų, be Drebulėlės... Tasai šilas buvo mano poezijos mokykla. Aš buvau vaikas ir niekuo nuo kitų nesiskyriau, bet mano brolis buvo realistas, ir kai jam rodydavau šilo žmones, juokdavosi sakydamas: „Eik tu, kvailas, kur medžiai, tai medžiai, kur žmonės, tai žmonės!" Būdavo skaudu tai girdėti, bet knietė visas paslaptis kitiems išpasakoti... Paskui mes persikėlėm gyventi kitapus miestelio, ant kalno, kur vienos lygumos. Nesimatė jau Nemuno, bet matėsi, kaip gulbė šilų vandenyse, baltas Pažaislis ir prieš saulėteką, kiek aukščiau akiračio, numėlę Vilniaus aukštumos. Ten buvo ilgu ir nyku. Matėsi ir tasai mano šilelis, bet jau kaip mėlynas žaltys, kalnais ir kloniais išsirangęs, galvą nuleidęs slėnin.

Mane poetu tasai gamtovaizdis ir padarė. Visa buvo gražu, nuostabu ir prasminga. Ten įgudau ieškoti ryšio ir prasmės. Net kuolelis pievoje prasmingas. Argi aš pats nesu tasai kuolelis pievoje, kilnojamas iš vietos į vietą? Gal truputį viską suidealinau, sukilninau, pagražinau, kaip tą nusususio šermuonėlio apikakle kirpyklos mergaitę. Bet argi aš melavau?

Per karą antru kartu skaičiau Boetijaus *Filosofinę paguodą* ir priėjau išvadą, kad ta knyga ypač miela skaityti, kai į miestą krinta artilerijos sviediniai. Tasai Teodoriko Didžiojo mokytojas, bandęs barbarą apšviesti, priverčia užmiršti laiką ir pagalvoti apie nepraeinančius dalykus. Meditavau jo mintį: daiktai tik todėl mums atrodo gražūs, kad gerai mes į juos neįsižiūrime. Pagalvojau apie poeziją. Argi ir ji, arčiau prisižiūrėta, nustoja savo grožio ir žavumo? Bet kas ją peržvelgs ligi dugno? Ji, kaip gyvenimas, keičiasi ir lieka ta pati. Kai užtekės mums nauja saulutė, gal nubluks ji, kaip šviesoje spalvotos popierinės gėlės, bet tai gi buvo laiko spalvos.

KNYGOS — MIELOSIOS DRAUGĖS

Knygų pasaulin mane įvedė tėvas. Jis jų apsčiai turėjo ir mėgo jas kaip tikras bibliofilas: švarias, aptaisytas, tvarkingai sustatytas. Ir skaitė jis ypatingai: pamaldžiai, susikaupęs, nušvitęs, patylomis judindamas lūpomis; vertė lapus labai atsargiai kietais ir neišprausiamais pirštais; pūtė lapus, kad atsiskirtų. Skaitė laisvalaikiu, sekmadieniais ir šventėmis, apėjęs laukus, kad niekas jo netrukdytų. Brolis gal dar buvo tvarkingesnis už tėvą, bet jis knygas mėgo aistringai ir pavydžiai: slėpė, rakino ir niekam jų paliesti neleisdavo. Man stigo jų meilės ir pagarbos knygai. Tėvas mane bardavo ir mokė, kad aš brutaliai su knygomis nesielgčiau, o brolis niekad į kitų reikalus nesikišo, bet, esu tikras, jis mane barbaru laikė. Man knyga buvo tik skaitymo įnagis, ir daugiau niekas. Skaičiau daug ir viską: nuo Alfonso Liguori iki maldaknygės, nuo Ponson du Terrail iki Dantės, nuo Joakimo de Fiori iki bevardžio *Vadovo į šv. Jokūbą Komposteloje*. Tvarkingiau skaičiau tik graikų ir lotynų autorius. Bet tai buvo labai vėlai — perrašinėjant tezę: kasdien po porą valandų, du metu su kaupu. Juos skaičiau labai atidžiai ir neskubėdamas. Ir tai nebuvo naujiena, nes gerą dalį tų autorių jau buvau skaitęs, o kai kuriuos net kelintą kartą; pavyzdžiui, graikų tragikus buvau skaitęs dar gimnazijoje, redaguotus garsaus helenisto T. Zielinskio. Atvejų atvejais grįžau prie jų, ir vis juos skaitydavau lyg pirmą kartą, vis atsiverdavo nauji akiračiai, kurių anksčiau nebuvau matęs. Taip, sakysime, Euripido *Medėja* man būdavo tik apviltos meilės skundas, bet kada aš ją skaičiau, netekęs tėvynės, man ji buvo jau galingas prarastos tėvynės šauksmas. Kiekvieną kartą juos skaičiau lyg pirmą kartą. Dažnai pasiilgau laisvalaikio, ir jei jo man būtų, tai, rodos, nieko kito neveikčiau, tik skaityčiau. Knyga yra geras, įdomus ir mielas draugas.

Skaityti pramokau ketverių su puse metų. Sakau, pramokau, nes skaitymo manęs beveik niekas nemokė. Vieną rudenį pasodino tėvas brolį prie elementoriaus. Pasodino jį gana ceremoningai: išplėtojo ant stalo nemažo formato su skurdžiais paveiksliukais elementorių, įspraudė jam į rankas baltą vištos plunksną su gale paliktu šepetėliu, kad pirštais knygos nesuteptų, rodė raides ir liepė tarti ir kartoti. Dar buvau mokslams per mažas ir — laisvas. Brolis mokėsi, o kai aš susibardavau su seseria ir neturėdavau su kuo žaisti, eidavau užstalėn ir žiūrėdavau, kaip jis mokosi. Manęs jis arti neprisileisdavo, bet aš, ir iš atokiau žiūrėdamas, matydavau raidę, ties kuria jis laikydavo plunksną. Taip, iš tolo bestebėdamas, išmokau drauge su juo visas raides. Kai jis mokėsi skaityti skiemenis, man staiga paaiškėjo skaitymo paslaptis. Brolis gailiai kartojo: „bė, a-ba; bė, ė-bė; bė, i-bi; bė, o-bo; bė, ū-bū" ir t.t. Stebėjausi, kam taip reikia. Ir kartą, kai tėvas kamantinėjo brolį, paklausiau: „O kam jam reikia „bė, a-ba" skaityti? Jis galėtų tiesiai: „ba, bė, bi, bo, bū". Tėvas pažiūrėjo į mane nustebęs, lyg nesuprasdamas, ką aš sakau, pakėlė akis į lubas ir tarė: „Na, eik čia ir parodyk, kaip reikia skaityti". Pasisodino jis mane šalia savęs, parodė vieną eilutę, kitą, ir aš jas perskaičiau. Tada jis mane pradėjo gaudyti, rodydamas po vieną skiemenį iš vidurio puslapio, bet aš nesuklydau nei karto. Galop jis pakraipė galvą ir tarė: „Gerai! Tai kada tu išmokai?" Lyg nusikaltęs prisipažinau, kad žiūrėjau, kaip brolis mokės. Jis manęs už tai visai nebarė. Bandė tą pat su broliu, bet jam sunkiau sekėsi, tai jis jam liepė, kad mokytųsi kaip mokęsis, ir išėjo kalvėn. Kartą man bežaidžiant su seseria asloje — gerai neatmenu, tą ar kitą dieną — tėvas patylom pasakė motinai: „Žinai, Mare, mūsų Jonas paviršium skaito; reikia ir jam nupirkt elementorių". Motina sakė, kad aš esąs dar mažas ir galįs palaukti, kol brolis išeisiąs visą, bet tėvas jai atsakęs, kad man reikią kitokio.

Per Kalėdas jis man parnešė visai mažytį violetiniais viršeliais elementorių, ar ne kun. Ambrazevičiaus sustatytą. Per mėnesį jį visą išėjau. Man tas mokslas jau pradėjo įkyrėti, tai skubėjau, nes buvau įsitikinęs, kad to žmogui pilnai pakanka, bet labai apsirikau. Kai tik elementorių pabaigiau, įbruko man į rankas *Didįjį Šaltinį*. Perskaičiau rytines ir vakarines maldas, Dievo ir Bažnyčios „prisakymus", didžiąsias nuodėmes, gerus ir blogus darbus... Bet tai dar beveik nė pradžios tos šimtalapės maldaknygės nebu-

vo. Maniau, kad ne aš ją, o ji mane pribaigs, bet po visų dorybių ir ydų seka Valandos (tada dar Adynos), tai jas pradėjau giedoti. Maniau, kad gerą balsą turiu ir puikiai giedu, bet motina draudė šaukti nesavu balsu, o senelis gražumu man vis tą patį kasdien kartodavo: ,,Jonai, tu rėki, ne giedi!" Jis mane mokė, kaip reikia giedoti, bet aš taip ir nesupratau, kuo mano giesmė buvo bloga: jis pats dusliai, lyg po žeme giedojo, o aš, rodos, dar ir surikti galėjau. Kartą, netekęs kantrybės, piktai tarė: ,,Tu visai glušas, ir iš tavęs kantaro (kantoriaus — giesmininko) nebus — viską trauki vienu balsu!" Senelis buvo, dabar spėju, labai muzikalus, nors balsą turėjo gana silpną. Gi motina vėliau sakydavo, kad aš, besimokydamas skaityti, prarėkęs balsą.

Kai man nusibosdavo šūkauti namie, eidavau pas kaimyną, kur mano riksmo mielai klausydavo kaimyno kiek už mane vyresnis sūnus ir mano metų duktė. Mėgdavau gana dažnai ten savo balsą rodyti, kur vaikas siausdavo, o mergaitė iš skurdžių skudurų rišo lėles. Man atrodė, kad jie bent protarpiais manęs klausydavo, ypač kai nesavu balsu stengdavausi peršaukti vaikų barnius ir triukšmą. Bet, anot tos pasakos, iki laiko ąsotis vandenį neša: vieną dieną ėmė ąsa ir trūko... Buvau atšaukęs vieną antiponą ir ilsėjausi. Kaimyno sūnus, užsirioglinęs ant krosnies, mane mėgdžiodamas, kartojo: ,,Aš gyvenu ant aukštybių!" Kaimynė, lyg atsakydama, ta pačia gaida suriko: ,,O velnias tave ten užnešė!" Mane paėmė toks juokas, kad aš pradėjau prunkšti kovodamas su juoku, bet neišlaikiau ir pradėjau kvatoti. Ta baisiai supyko ir išvarė lauk tarydama, kad mano tenai daugiau nė kojos nebūtų. Daugiau tik namie šaukiau. Skaitymas buvo vienintelis mokslas, kurį įgijau be didelių pastangų ir vargo. Gabus, kaip kiti tvirtindavo, nebuvau: man reikėjo dirbti, ir sunkiai.

Bet tai dar toli gražu ne viskas. Motina reikalaudavo, kad aš jai garsiai skaityčiau litanijas ir namie likusiems mišių maldas. Ji buvo likusi vienturtė, tai tėvai nenorėjo, kad ji mokslu galvą suktų, tai ir skaityti nemokėjo, bet visada mėgdavo pasigirti, kad ji mane skaityti išmokiusi. O buvo taip: per vasarą nuo labo ryto ligi vėlaus vakaro lauke bebėgiodamas gerokai apmiršau skaitymą, gi rudeniop ji man pradėjo brukti maldaknygę į rankas. Užprotestavau. Motina: ,,Skaityk visų šventųjų litaniją!" Aš: ,,Nenoriu!" Ji: ,,Skaityk!", o aš: ,,Nenoriu!" Galop paėmiau knygą, paskaičiau,,Kyrie, eleison!" ir padėjau. Na ir pradėjo

man ražu kurti pirtį. Sukausi aplink ją ir šaukiau plakamas: „Kyrie, eleison! Kriste eleison!" Ir turėjau skaityt. Mėgau laisvę, ir mane ėmė siaubas: argi tą vieną knygą man reikės visą laiką skaityti. Kritau į desperaciją, skaičiau graudžiai, apyverksniais, bet tai kaip tik motinai patiko, ir ji manęs neatleisdavo. Kai tik įsidūkdavau ar seserį pravirkdydavau, tai ji mane ir sodindavo prie knygos. Dėl to ir gyrėsi, ir ne be pagrindo, kad ji mane skaityti išmokiusi.

Iš mamos išmokau ir tautinės ambicijos. Brolis mokėsi ilgai. Kartą mus aplankė dvarininkas Daunoravičius. Jis pavartė brolio elementorių ir pradėjo jį labai peikti: „To, pane meistre, kaip vaikas išmoks, kad elementorius niekam tikęs". Jis pasisiūlė atnešti savo sūnaus: gražų, su spalvotais paveiksliukais, lenkišką. Po poros dienų vėl užsuko, atnešė tą elementorių ir tarė: „To kap išmoks lenkiškai, to lietuviškai bus vieni niekai". Jis buvo tikrai gražus, tas elementorius: kieti spalvoti viršeliai su gražiai sušukuotu vaiku, skaitančiu knygą. Viduje buvo taip pat spalvoti paveiksliukai, ir ko ten nebuvo: berniukų, mergyčių, paukštelių, gyvuliukų, žvėrelių, žiogų, peteliškių ir gėlių!.. Mačiau aš visa tai tiktai vieną kartą, kai visi susirinkę tos knygos žiūrėjo. Brolis man jos nerodė, o man taip knietė pažiūrėti, kad verkdavau. Gal tas brolio kietumas ir mano ašaros ir pražudė tą knygą. Motina neleido broliui iš tos knygos mokytis, ir jis nesimokė, bet dažnai ją vartydavo. Taip vieną rytą motina kūreno krosnį ir minkė duoną, o brolis tą elementorių vartė. Aš buvau nustojęs vilties brolį palenkti, tai sėdėjau kitame stalo gale ir žiūrėjau, kaip motina dirbo. Ji vieną kartą pažiūrėjo į brolį, kitą, o jis vis tebevartė. Galop motina nusibraukė nuo rankų tešlą, priėjo, paėmė elementorių ir pasakiusi: „Nesulauktų mano galva, kad mano vaikai iš lenkiškų knygų mokytųsi", įmetė jį į liepsnojančią krosnį. Kai tėvas sužinojo, kas atsitiko, buvo labai nepatenkintas ir prikaišiojo motinai: „O jei atėjęs paklaustų, kaip vaikui sekasi iš jojo knygos mokytis, ką aš jam pasakysiu?" Motina kietai atkirto: „Pasakysi jam, kaip buvo, ir viskas".

Kaip matote, pirmųjų savo knygų negalėjau pamėgti: elementorius buvo taip menkas, jog jame be paskirų trumpų sakinių nieko nebuvo, o maldaknygė didelio džiaugsmo neteikė. Didžiąją savaitę motina mane su broliu nusiuntė su maldų knygomis bažnyčion. Man, kaip jaunesniam, didžioji teko, o broliui nupirko

naują. Nuėjova, suklupova greta prieš šv. Izidoriaus altorių ant tako, kur žmonės kryžiaus kelius ėjo, ir pradėjome skaityt mišių maldas, nors kunigo bažnyčioje nebuvo. *Šaltinis* man taip nusvėrė rankas, jog man net akys iš kaktos lindo jį belaikant. Žmonės ėjo pro šalį ir mudu stumdė, bet mudu klūpėjova, kaip įkasti žemėn. Brolis dar laikėsi ant kojų, o aš, neturėjęs ilgesnio klūpojimo praktikos, visai nekaip jaučiausi: pakinkiai linko ir rankos knygos nepakėlė. Pasiskundžiau broliui, kad daugiau jau negaliu. Jis lengvai klausimą išsprendė: „Jei negali, tai bėk namo". Bet ir man pati išeitis atėjo: neišlaikydamas pats savo svorio, atsisėdau ant klumpučių, o knygą atrėmiau į krūtinę. Staiga žiūriu, kad mano knygoje atsirado gražus Nekalto Prasidėjimo paveiksliukas. Maniau, kad jis iš dangaus nukrito. Turėjau nelaimės sufabrikuoti mitą, kad man angelas knygon paveiksliuką įdėjo, o tas „angelas", kaip vėliau paaiškėjo, buvo tretininkė Ulozaitė.

Sekančią žiemą iš kažkur atsirado mūsų namuose lietuviškų pasakų rinkinėlis. Tai buvo skolinta knyga. Neprisimenu nei kieno tos pasakos surinktos, nei kada, nei kur jos išleistos, bet tą knygą norėjau turėti: joje buvo pačios populiariausios ir pačios būdingiausios mūsų pasakos. Niekad jos ir vėliau neteko matyti. Buvau mažas metais ir ūgiu, tai tapau tėvo klientų dyvu. Stambūs vyrai plačiomis ir šiurkščiomis rankomis glostydavo mano rudus plaukus, kai aš tas pasakas jiems skaitydavau. Kartą, ar tikrai mano skaitymo sujaudinti, ar tik cavalleria rusticana vedami, trys vyrai man davė pinigų: du po auksiną, o vienas net pusrublį — knygoms pirkti. Motina privertė mane jiems rankas pabučiuoti. Nuosavybės jausmas manyje dar nebuvo įsikūręs, tai pirmąjį savo honorarą atidaviau tėvui. Jis, aišku, juos knygoms išleido.

Tėvo lektūra buvo labai speciali: religija tik ir mokslas. Ypač mėgo ir pirko Geručio populiarizacijas: *Sodiečio dangus* ir panašias. Turėjo net jojo sudarytą *Zoologiją,* spėju — labai brangią knygą. Tėvas mėgdavo kalbėti ir ginčytis religinėmis ir mokslinėmis temomis su savo klientais kalvėje ir su savo dėde namuose. Jo dėdė buvo skeptikas. Kai tėvas tvirtindavo, kad žemė apvali ir sukasi aplink save ir saulę, dėdė į jį su pasigailėjimu žiūrėdavo ir sakydavo: „Kaziuk, nagi tik tu pagalvok, ar ji gali taip į visas puses sukinėtis! Jei ji suktųsi, tai seniai mums visiems būtų galvas nusukusi". Tėvas mėgindavo atremti mokslo dėsniais ir net su obuoliu parodyti, kaip ji sukasi, bet dėdė buvo nepajudinamas

ir laikėsi savo kosmogonijos: jam žemė buvo plokščia ir dargi net su briaunomis, kad marių vanduo neišsilietų, o saulė bėgo aplink. Juodu kartais taip įsikarščiuodavo, kad vienas kitą beveik kvailiais išsivadindavo, bet klausimas vis likdavo atviras, ir jie mielai prie jo grįždavo. Paskutinis dėdės argumentas būdavęs: „Jei žemė sukasi, tai kodėl miškas vietoje stovi, a?" Tėvas juokdavosi ir nieko neatsakydavo.

Beletristikos tėvas nemėgdavo: visa, kas ne religija ir ne mokslas, jam buvo tušti plepalai. Jis buvo Šv. Kazimiero draugijos narys, ir jei tokių knygų gaudavo, tai kam nors padovanodavo. Vėliau brolis įsigijo *Genovaitę ir Magelioną*. Kai jis garsiai tai skaitydavo, motina verkdavo ir liepdavo net nutraukti skaitymą, o tėvas šaltai laikėsi ir tvirtino, kad tokios istorijos esančios nuo pradžios iki galo išlaužtos iš piršto. Pirmoji pasaulinė knyga, kuri ir tėvui patiko, buvo *Robinzonas*.

Knygas uoliai skaičiau, bet nerinkau. Pirmasis autorius, kuris mane pavergė, buvo Šekspyras, bet tai jau buvo trečioje gimnazijos klasėje. Jį baisiai panorau turėti ir niekad nesiskirti. Prieš tai mane buvo sujaudinę tik du rašto dalykai. Dar mažą mane labai giliai sujaudino ir paveikė darže rastas vėjo nešamas iš knygos išplėštas purvinas ir nublukęs lapas, kuriame štai ką įskaičiau: „Mes gyvenome prie upės, anapus upės juodavo miškas. Vasarą eidavova upėn maudytųs, o miškan uogautų, grybautų ir riešutautų..." Tas sakinys man pakvipo kažkokia nuostabia laisve ir džiaugsmu, kurio jau man tada stigo. Perskaičiau kelis kartus tuos žodžius, stovėdamas arime, ir apžvelgiau visą akiratį: kaip buvo skurdu ir siaura mano gimtinėje, o kaip platu ir miela tenai, to puslapio krašte. Dažnai po to pagalvodavau: kur galėjau rasti gražesnį ir didingesnį gamtovaizdį kaip mano paties kieme, ypač įkopus į sodyboje buvusį piliakalnį. Nusivaliau tą savo radinį, sulenkiau į keturias dalis ir saugojau kaip brangenybę. Kai būdavo gražu, pasiimdavau savo lobį ir kopdavau ant piliakalnio kauburės, ir garsiai skaitydavau dangui ir žemei. Vasarą aš tą puslapį laikydavau sąsparos plyšy, o rudenį įsinešiau trobon ir pakišau po balkiu. Žiemą sodiečiai, suėję trobon parūkyti, pasigedo popierio, ir vienas akylesnis pamatė mano lobį: išsitraukė, pavartė, pažiūrėjo, pasidalino, susuko į cigaretes ir paleido dūmais tą mano nuostabų kraštą. Aš neturėjau drąsos apginti savo turto.

Kita buvo jau knyga. Regis, Dėdės Atanazo *Laisvės metu*, apie

1905 metų neramumus. Kodėl man ta knyga padarė tokį įspūdį, negalėčiau pasakyti, ypač kad ją skaičiau jau ketvirtoje klasėje, kai jau buvau skaitęs *Dieviškąją komediją, Faustą* (abi dalis; antroji man taip sunkiai skaitėsi, kad nutariau daugiau nė neskaityti ir iki šiol dar to pažado laikaus), Šilerį, Lesingo dramas ir dramaturgiją, Skotą, daug rusų ir lenkų autorių, aiškiai geresnių knygų, bet ir pats Šekspyras manęs taip nepaveikė, kaip *Laisvės metu*. Ją skaitydamas, pirmą kartą panorau ir aš rašyt.

Klasėje buvo draugas Bindokas. Jis mėgo knygas ir sakėsi norįs rašyti, net bandąs, bet vis neišeiną: sėdant rašyti jam atrodydavę, kad galįs dešimt tomų parašyti, bet kai pradeda, per tris puslapius viskas išsisemia. Rašyt man nebuvo drąsos, ir nebandžiau. Apie tuos laikus pradėjau mėgti ir lietuviškąją poeziją: Maironį, Vaičaitį ir Binkį. Binkį jau buvau matęs Kauno stotyje: aukštą, laibą, elegantiškai plonu apsiaustu apsitaisiusį ir šaunų kaip *Gėlės iš šieno*, kurias mokėjau mintinai ir mėgau kartoti.

Žinojau viena, kad rašto žmogui reikia daug skaityti ir daug žinoti. Daug knygų skaičiau tik dėl to, kad man atrodė, jog reikia tai daryti. Taip buvo su *Faustu* ir Dante, kuriuos skaičiau kaip Gogolio Petruška, nesuprasdamas, nejausdamas. Skaičiau pritiktinas knygas, kaip Eugène Sue *Paryžiaus paslaptis* ar Ponson du Terrail *Rokombolio žygius*, bet kaip neskaitysi, kad tas knygas man vienas draugas padovanojo. Nieko iš tos ilgos ir įvairios lektūros neliko. Kad būtų pilnas mano to meto skaitymo vaizdas, pridėsiu, kad tada paimdavau net tokias knygas kaip Herodotas ar Tukididas. Tukididą skaičiau lygiai sunkiai kaip Goethę ar Dantę. Į knygos pabaigą priskaičiau skyrelį apie marą Atėnuose. Tai tik geras puslapis, bet pajutau, kad mano veidai dega: ir mane paveikė ne Atėnų agonija, bet to puslapio galybė. Užmiršau ir autorių ir knygą, bet ilgus metus aiškiai mačiau, kaip pajuodę žmonės šliaužė prie vandens, raitėsi kaip kirminai ir mirė... Lygiai po dvidešimties metų vėl paėmiau Tukididą į rankas. Ir man rodėsi, kad aš jį skaičiau pirmą kartą. Dabar viskas buvo įdomu, nauja, stipru. Ir tik kai priėjau maro sceną, fizišką Atėnų mirtį, prisiminiau, kad kadaise tą knygą esu skaitęs...

Dažnai pagalvodavau, kad vis tiek kada nors reikės rašyti, o tai atėjo tik po kelerių metų. Pradėjau skaityti retorikos knygas: Kvintilianą ir šiaip senas ir niekieno neskaitomas knygas, kurių

rasdavau Kauno Centriniame knygyne. Taisyklės buvo painios ir sudėtingos — nepasiekiamos.

Man labai vėlai paaiškėjo senelio pastabos: „Jonai, tu rėki, ne giedi!" Iš prigimties neturėjau klausos ir buvau nemuzikalus, nors esu melomanas. Mane žavėjo poezija, bet prosodija man buvo Kretos labirintas, ir aš pats norėjau rasti Ariadnos siūlą. Visa, ką skaičiau, atrodė verstina, kad tai, ką aš vienas skaičiau, visi galėtų pasiekti. Jaunystė pasižymi drąsa. Ketvirtoje klasėje mane apėmė Šekspyro karštinė, ir aš norėjau jį visą išversti. Jo raštus turėjau lenkiškai ir rusiškai, bet dar nusipirkau ir pigųjį brolių Šlegelių vertimą vokiškai. Tais metais išverčiau *Karalių Joną* ir *Romeo ir Julietą*. Ilgai sprendžiau, kurį nešti Švyturiui. Gal pirmas ir geriau buvo išverstas, bet antras, maniau, geriau kitiems patiks. Turiu pažymėti, kad ne vien noras pasidalinti genijaus kūriniu mane vertė versti, bet ir desperatiškas noras pralobti — tiek man jau buvo įkyrėjęs nuolatinis ir nuogas mano skurdas. Pradėjau vertimą perrašinėti stambiomis kaligrafiškomis raidėmis brangiame popieriuje. Kelis kartus peržiūrėjęs, kad neliktų rašybos klaidų, viską gražiai sutvarkęs, tris kartus, lyg muses vaikydamas nuo veido, persižegnojau ir nuriedėjau miestan nuo kalno. Buvo smagu eiti, bet tik ligi durų, o jas priėjus pradingo visa mano drąsa, ir norėjau grįžti namo. Prasitryniau prie knygyno langų gal valandą, norėjau vėl žegnotis, kad atgaučiau drąsą, bet nebuvo kaip: ir alėjoj, ir tada nežinau kokioje gatvėje, vėliau Vasario 16 pavadintoje, siuvo žmonės. Nebuvo kaip žegnotis, tai reikėjo taip peržengti Rubikoną — knygyno slenkstį. Įėjau. Panaitė paklausė, ko noris. Jaudindamasis ir užsikirsdamas pasakiau, kad noris matyti leidėją, turis jam parodyti vertimą. Ji dingo duryse ir po valandėlės atidarė duris ir pranešė, kad ponas leidėjas mane prašo įeiti. Nesu tikras, bet man rodosi, kad tai buvo p. Rucevičius. Kaip aš tą valandą norėjau būti didelis ir galįs įkvėpti pasitikėjimą, o buvau mažas, skurdus ir visas strazdanomis nuėjęs berniukas. Mandagiai, kaip tik mokėjau, nusilenkiau ir paklojau rankraštį. Jis paprašė mane atsisėsti fotelin, kurin nugrimzdau skradžiais žemėn. Jis pradėjo vartyti rankraštį ir, lyg pradžiugęs, tarė: „O, Šekspyras, mums jo reikia... Iš kurios kalbos versta?" Atsakiau, kad angliškai nemoku ir kad verčiau iš rusų, lenkų ir vokiečių kalbų vertimų. Dar, neatsimenu, kažko jis paklausė ir pasakė, kad užeičiau po poros mėnesių, nes vertimas esąs

eiliuotas, ir jis turi jį duoti paskaityti patyrusiam specialistui. Leidėjas buvo nuostabiai mandagus ir atsisveikindamas net padėkojo ir padavė man ranką. Mane jo malonumas taip tada sujaudino, kad aš visomis keturiomis stengiausi išlaikyti orumą, nes jaučiau, kad iš susijaudinimo, baimės, o gal ir džiaugsmo galiu pradėti bliauti kaip veršis. Po dviejų mėnesių tų ceremonijų jau nebuvo, bet vis dėlto išėjo tas pats ponas su rankraščiu ir tarė, kad jis rankraštį rodęs specialistui ir specialistas jam sakęs, kad man stinga eilėdaros žinių, kad padirbėjus gali būti gerai... Patarė nenusiminti, nes valia ir darbas viską nugali ir t.t., ir t.t.

Nusiminiau ir nieko nesupratau: verčiant man jambai buvo taip įsirėžę, kad išėjus visas miestas ir geležų prikrautas vežimas jais skambėjo. Susipažinti su eilėdara!.. Parėjau namo. *Karalius Jonas* buvo neperrašytas, taip ir liko. Bet man liko noras pralobti. Tą pat vakarą pradėjau versti Mayne Reid apysaką, kurią išvargau iki galo, bet nunešt leidėjui neturėjau drąsos.

Vėliau supratau, kad ne prosodijos žinios buvo kaltos, bet prastas kalbos mokėjimas, o ir verčiamųjų dalykų mintys buvo per subtilios ir per sunkios. Bet tai veltui nenuėjo: vertimais netikiu, ypač eiliuotais, ir to amato beveik nesu praktikavęs. Buvo ir blogos įtakos: mano ankstyvesnėse eilėse vyrauja beveik išimtinai dviskiemenis ritmas. Kartą, o tai buvo mano pirmieji kiek plačiau ir viešiau nuskinti poezijos laurai, buvusiose kino Oazos patalpose įsikūrusioje kavinėje nulipau nuo estrados, ir mane garsiai pasveikino Tumas, pavadindamas mane lietuviškuoju Slovackiu. Daugis man ten nepašykštėjo tokio ar anokio pagyrų trigrašio. Ir vėl tas prakeiktas jambas: gerai, gerai, gerai... Jį iš paties Kvintiliano išmokau: „syllaba longa brevis subiecta vocatur iambus!" Prieina prie manęs Teofilis Tilvytis ir tas sako: „Gerai! Tik įvairink ritmą, maišyk pėdas!" Jam pradėjau aiškinti, kad maišau. Jis vėl man sako: „Pas tave arba chorėjas, arba jambas, tai kai klausai, atrodo, kad vienu ritmu rašai, reikėtų pint triskiemenes pėdas". Neturėjau ką jam atsakyti, tai tik pakrapščiau pakaušį ir tariau: „O, kad jis būt ugnimi nuėjęs, tas Šekspyras..." Jam, tai išgirdus, net pypkė iš dantų iškrito, ir paklausė: „Kodėl?" Palikau jį nustebusį, kad gero ir draugiško patarimo neklausau.

Penktoje klasėje, po visų nepasisekimų pralobti, Šekspyro kultas manyje pasiekė zenitą. Sunkiai įsigijau Georgo Brandes

studiją apie didžiojo dramaturgo gyvenimą ir kūrybą. Bibliotekose perskaičiau visą pasiekiamą literatūrą. Juodelis pasiūlė man paruošti paskaitą. Paruošiau ir kalbėjau visą valandą, rausdamas prieš savo klasės draugus. Juodelio išvada buvo tokia: pokalbiuose esu įdomesnis nei paskaitoje.

Pavydėjau Juodeliui skaitymo meno. Motina jį, kaip ir mane, buvo skaityti išmokiusi, pradėjusi vaikų literatūra ir palaipsniui vedusi prie sudėtingų dalykų. Mačiau, kuo mano skaitymas skyrėsi nuo jojo: jis iš pirmo žvilgsnio pastebėdavo viską. Jei aš kurią knygą jam papiršdavau ir jis paskaitęs man pasakodavo, tai man būdavo drovu, kad aš dažnai stambių ir svarbių dalykų nepastebėdavau.

Po Šekspyro ėjo kiti autoriai: Byron, Shelley, Thomas Moore (šio esu šį tą vertęs iš *Airiškųjų melodijų*). Byron darydavo įtakos jaunuolių būdui: jie pradėdavo žiūrėti į viską Kaino akimis. Į juos pynėsi rusai, lenkai, vokiečiai, prancūzai... Taip dar gimnazijoje pasiekiau Nitšę, Rilkę, Bloką, Eseniną, Pasternaką, Tuwimą, Wierzyński ir savuosius Vėjus. Rilkė kurį laiką buvo stabas. Po jo sekė Poe. Poe yra labai sugestyvus. Atsimenu, kaip juo gyveno ir sirgo Binkis, jau būdamas Alijošium.

Paskui jau pradėjo rūpėti savos knygos. Jos yra malonios, kol paruoši: parašai, randi leidėją, ištaisai korektūras ir paleidi svietan. Tada jos apkarsta. Ir apkarsta labai nežymiomis smulkmenomis: vis lieka šis tas neišbaigta, lieka korektūrų, na ir reikalai su leidėjais, kuriems rūpi viena, kad knyga eitų ir — greitai. Poezijos skaitytojų skaičius visada ribotas, bet pastovus. Poezijos skaitytojas ištikimas. Aš jį laikyčiau aukščiausiu skaitytoju. Yra prozos skaitytojų, kurie viena proza minta ir kitus žanrus ignoruoja. Poezijos skaitytojas skaito viską: poeziją, prozą ir dramą.

Pirmąją knygą pusiau pats išleidau: Dirvos leidėjas, bijodamas prakišti, paėmė iš manęs vekselius, bet man jų mokėti nereikėjo — knyga pati save išsipirko. Beveik visų knygų, kurias aš pats tvarkiau, spaudą pats prižiūrėjau. Leisdamas *Eilėraščius*, važiavau Marijampolėn ir tariausi su spaustuvės darbininkais. Jie buvo labai malonūs, nors spaustuvininkai mūsuose į knygos meną buvo linkę žiūrėti kaip į pretenzingas autorių fantazijas.

Eilėraščius man labai bjauriai išleido. Viskas buvo gerai paruošta, bet leidėjas, taupydamas mano pinigus, viršelį padarė per mažą, ir man buvo gėda žiūrėti į tą savo pirmąjį kūdikį su

trumpais marškinėliais. Leidėjas mane mokė, kaip reikia jaunam autoriui elgtis: „Nueik su knygele pas kanauninką Tumą ir paprašyk, kad palankią recenziją parašytų". Norėjau spirtis, bet jo akyse pamačiau tokias keistas liepsneles blykčiojant, kad pažadėjau tai padaryti. Aišku, nėjau ir nieko neprašiau, kad recenzijas rašytų: jos pasipylė neprašomos...

Trečias mano sutiktas leidėjas buvo Antanas Kniukšta. Jis buvo senbernis, bet jame buvo ir kažkas vienuoliška. Jis buvo gimęs leidėjas, kaip gali būti gimęs poetas. Mane su juo suvedė Antanas Vaičiulaitis. Pastarasis mane vieną kartą sutikęs alėjoje klausia, ar neturiu paruošęs naujo eilių rinkinio. Aš jam kietai atsakiau, kad ne. Vaičiulaitis prisispyrė: „Nagi jau vis turi šį tą parašęs?" Reikėjo sutikti, kad jau buvau šį tą parašęs. Viso susirinko apie dvidešimtį eilių. Paruošiau rankraštį, o ruošti ilgai nereikėjo. Sutarėm su Vaičiulaičiu pasimatymą, kurs mane nuvedė pas leidėją, maniau, rasiu kažką rytietiškai prabangų, bet kartu maniau, kad rasiu kietą ir buką medinį pjūklą. Vaičiulaitis drąsiai pabeldė duris, ir kažkas pilna burna maisto viduje atsiliepė. Atidarė duris, ir įėjome į gana šviesų ir erdvų, bet pusnuogį kambarį: vidury buvo neuždengtas stalas, šalia senberniškai paklota metalinė lova, spinta ir trys ar keturios vieniškos kėdės. Pats namų šeimininkas stovėjo prie stalo ir iš maišelių pietavo. Tuojaus jis mus susodino, o pats liko stačias ir prašė mus prie savo švento stalo. Vaičiulaitis pradėjo jam aiškinti, kad atvedęs poetą, turintį eilių rinkinį. Maniau, kad reikės ilgai kalbėti ir piršti, bet Kniukšta atsakė: „Gerai, galime išleist". Ir daugiau apie tai nekalbėjome. Pavalgė ir pasiūlė eiti spaustuvėn. Tai ir buvo tas didysis Kniukšta, rašytojų prietelius ir globėjas, išleidęs per tūkstantį knygų. Jis neklausė sąlygų, nei leidžiamos knygos apimties, tik nuvedė spaustuvėn, patarė pasirinkti rašmenis ir popierį ir mudu paliko tartis su darbininkais. Tai ir buvo mano *Imago mortis*.

Tik vėliau man paaiškėjo, kad dideli darbai ir dideli žmonės yra labai paprasti. Aišku, palyginus Švyturio saloną su Kniukštos kartūziška cele, galėjai nusivilti, bet reikėjo pažinti tą žmogų, kad galėtum jį vertinti ir teisti. Jis, sakysime, Jonui Marcinkevičiui, pentin girtam, iš smuklės atėjusiam ir smuklėn einančiam, mokėdavo penklitinius honorarus už parašysimus veikalus. Jis niekad autoriaus neužgaudavo, bet viską jiems pasakydavo. Atsimenu,

kad jis vieną kartą kalbėjosi su Petru Cvirka dėl *Žemės maitintojos*. Jo kontoroje, kaip malūne, vis būdavo pilna klientų — rašytojų. Jis turėdavo laiko su jais valandų valandas plepėti, bet tai jam nė kiek netrukdydavo drauge tvarkyti užsakymus ir sąskaitas. Bekalbant įeina Cvirka, tai jis ir sako: ,,Petrai, čia reikės dar šis tas pataisyti ir pakeisti''. Cvirka šoko kaip kibirkštis: ,,Ne, ne, aš nė raidės netaisysiu!'' Kniukšta: ,,Kaip tu gali netaisyti, kad reikia!'' Cvirka: ,,Šioj knygoj aš nieko netaisysiu!'' Kniukšta: ,,Cvirka, na, žiūrėk, tu rašai, kad ,,davė jam surūdijusią keturiasdešimtę'', o ar tu žinai, iš kokio metalo keturiasdešimtė buvo padaryta?'' Cvirka: ,,Aišku — varinė!'' Kniukšta: ,,Ne, Cvirka, ne varinė, o sidabrinė, ir sidabras juosta, bet nerūdija...'' Cvirka: ,,O! tai galima pataisyti!'' Kniukšta: ,,O čia vėl. Petrai, tu rašai'' ir t.t. Ir jis jam ištaisė visas panašias smulkias nesąmones.

Kniukšta man išleido: *Imago mortis, Intymias giesmes, Dievus ir smūtkelius, Užgesusias Chimeros akis* ir *Poeziją*. Bet mes vieną kartą smarkai susikirtome. Po premijos jis būtinai norėjo išleisti *Užgesusių Chimeros akių* antrąją laidą. Tuo pasigyriau Binkiui, kuris man pasakė: ,,Gera, Jasiau, idėja, bet... tu turi jam pasakyt sąlygą: ,,Jei duodi pusantro tūkstančio litų honoraro, tai leidžiu, jei neduodi, tai neleidžiu. Tu turi puikiausią progą pakelt poezijos vertę, ir jei tu, Jasiau, man to nepadarysi, tai aš tavęs nepažįstu ir pažinti nenoriu''. Švinas buvo išbarstytas, ir tiek prašyt buvo nesąmonė, bet norėjau būti kolegiškas Binkiui, ir taip skelbtoji antroji laida nepasirodė. Jis man pasiūlė dvidežimt penkis procentus nuo dviejų tūkstančių egzempliorių brutto kainos, bet aš nesutikau. Žemaitis supyko, bet po poros metų jis *Poeziją* išleido.

Kai aš pasakiau Binkiui, kad leidėjas vis dėlto nesutiko man tiek honoraro duoti, jis tarė: ,,Kniukšta mielas žmogus ir didelis leidėjas, bet jis nepagalvojo, kad jis galėjo išleisti penkis tūkstančius egzempliorių, o su laiku jis ją būtų pardavęs ir nuostolių būtų neturėjęs''. Nelabai tikėjau Binkiu, bet greičiausiai jis daug neklydo. Yra klaidinga nuomonė, kad poezija mažai skaitoma, o ji yra labai skaitoma. Imkime savo tautos pavyzdį — Maironį. *Pavasario balsų* pasirodė virš dešimties laidų. Kas ir kuris žanras gali su ta knyga lygintis? Kiti sako, kad poezija yra rašoma tik rinktiniams mėgėjams, bet ir tai netiesa: kuris žanras gali pasiekti tokius paprastus ir be jokio išsilavinimo skaitytojus kaip poezija? Poezija yra mažiausiai senstantis žanras, ji po šimtmečių paskaitoma. Ta

mintis yra ne mano, bet Charles Baudelaire, kuris tvirtina, kad poezija daugiausia skaitomas literatūros žanras, bet, deja, ne autoriui gyvam esant. Baudelaire savo *Blogybės žiedų* tesuspėjo išleisti dvi laidas, o šiandie prancūzuose bus bene pati populiariausia ir dažniausiai leidžiama.

Dažnai pagalvoju, kad lietuviai poetai turėtų suorganizuoti savo cechą arba gildą, turėti savo spaustuvę ir leidyklą ir leisti tik poeziją. Kodėl? Gal tai bus tik mano asmeninė pažiūra į eilių knygas, bet ji turi šiokio tokio pagrindo. Eilių knyga skiriasi nuo kitų knygų. Joms reikia kitokio popierio ir kitokios spaudos. Reikia, kad ir knyga būtų daroma tokiu pat atsidėjimu ir kruopštumu, kaip kuriamos eilės.

Tuo atžvilgiu aš buvau prancūzas, prieš juos pažindamas. Prancūzai išgalvojo netikrus langus, nes jie nepakenčia asimetrijos. Ruošdamas knygą, aš turiu matyti ją su visomis smulkmenomis. Ir ne tik kiekvieno eilėraščio vietą, bet ir netikruosius langus. Taip jau mano pirmoje knygoje atsirado prologas, epilogas ir net erratum. Knygas įsivaizduoju tik iliustruotas, bet su viena sąlyga, kad grafikas derintųsi prie knygos, arba knyga prie grafiko, tai yra, kad tekstas ir iliustracijos nesipjautų, o taip iliustruotos lietuviškos knygos dar nemačiau, išskyrus vyskupo Valančiaus *Vaikų knygelę su abrozėliais.*

Visada turėdavau sunkumų su skyrybos ženklais. Eilėse nepakenčiu kabliataškio, skliaustelių, o ypač kabučių, kurias beveik visada pakeičiu brūkšniu ir jį statau dažnai eilutės pabaigoj, o ne pradžioj. Dar blogiau, kai eilutę reikia laužti, jei ji netelpa, ir reikia kelti antron. Kai kam gali atrodyti, kad tai tuščias pedantizmas, bet eilėraštis turi savo dėsnius: įsivaizduokite eiles, parašytas prozos būdu — ne ritminio vieneto eilutėmis ir ne posmais, o vadovaujantis vien minties periodais, ir jums gal bus keista, bet jos bus nepaskaitomos, nors iš tikrųjų ten bus visa tas pats. Dažnai patys poetai ketureilių posmais neskiria, bet man tos eilės jau daug sunkiau skaityti. Posmas yra ritminis vienetas, kaip ir eilutė, ir jį reikia skirti net ir tuo atveju, jei jis neapima minties ar nuotaikos vieneto, nes eilėse muzikinis ritmo vienetas yra labai svarbus.

Dėl to sava knyga, kai tik ji pasirodo, o dar mūsuose sunku būdavo padaryti tobulą knygą, man būdavo podukra. Ištisos esu savo išleistas knygas skaitęs tik du kartu: tikrindamas korektūras,

o jų vis, kaip nežiūrėsi, lieka, ir ruošdamas sujungtinę knygą, kai norėjau viską „pataisyti" ir „pataisiau". Visą gyvenimą svajojau apie tobulą knygą, bet kai man teko savomis akimis pamatyti ir pirštais palytėti senus rankraščius, tai pastebėjau, kaip pasaulio galybė — popieris sužlugdė knygos meną. Savo rankose esu laikęs Lerins salos vienuolyno X a. pabaigos rankraštį (Climiez — Pamario Alpių departamento archyve). Studijuodamas paleografiją varčiau Kartūzų vienuolyno rankraščius su šviežiomis, lyg šiandie atliktomis miniatiūromis ir iliuminacijomis. Vienos tų knygų mačiau ir aktu patvirtintą kainą — 18 svarų gryno aukso. Nuo tryliktojo amžiaus antrosios pusės knygų menas pradėjo nykti, nors dar ilgai pergamentas varžėsi su popieriu, kol jam nusileido.

Mano buvo sena svajonė išleisti kada nors visą savo poeziją elzevirinio tipo knygele, bet kur tu šiandie rasi Elzevirų popierį, rašmenis ir spaustuvininkus. Kartais ir poetams laimė nusišypso ir pasiunčia ant jų tako mecenatą. 1951 metų pradžioje man šovė mintis išleisti mažą, pusantro ar poros lankų, eilių knygelę, padaryt savo draugams staigmeną, nes kaip tik tų metų balandžio dvyliktąją dieną buvo suėję lygiai dvidešimt penkeri metai nuo pirmojo mano paskelbto eilėraščio parašymo. Norėjau patylomis tą knygelę išspausdinti ir tą dieną pasiųsti visiems artimesniems mano kolegoms, buvau net draugų sąrašą sudaręs: jų buvo net šešiasdešimt aštuoni, bet knygelės jokiu būdu nenorėjau spausdinti daugiau kaip šimtą. Ta mintis labai lengvai galėjo realizuotis, nes kaimynystėje įsikūrė spaustuvė su spaudos menui pasišventusiomis seselėmis. Nesu niekad gyvenime matęs dviejų įstaigų, kurios pasižymėtų švara, tai policijos nuovados ir spaustuvės, bet nėra, pasirodo, taisyklės be išimties: seselių spaustuvė taip švari, jog mane baimė ima, kad kada nors nosį įkišiu ir į švarią policijos nuovadą...

Seselės man parodė visą palankumą, bet norimai datai knygelės išspausdinti negalėjusios. Buvau numojęs ranka, bet jau tokia rašančio prigimtis, kad paruoštas rinkinys, kaip rakštis po nagu, nuolatos maudžia, tai vasarą, kai jau mano vadinamas jubiliejus buvo praėjęs, atsinešiau *Sesuo buitis* rankraštį į pikniką ir dar norėjau su spaustuve pasitarti. Kas žino ar bent savo gyvenime matė pikniką, supras, kad tai nei vieta, nei laikas ilgiems pasitarimams vesti. Piknike šnekėjau su profesorium Pranu

Padalskiu, ir jis manęs paklausęs, kas taip mano kišenėje bepūpsąs. Atsakiau: ,,Naujo rinkinio rankraštis, bet ne laiku aš jį čia atnešęs''. Jis man pasakė, kad labai laiku, nes kaip tik atvažiavęs tos knygos leidėjas. Jam taip bekalbant prelatas P. M. Juras išlipo iš automobilio. Paėmė mano rankraštį ir nužygiavo prelato pasitiktų. Mus galėjo skirti dvidešimt žingsnių, ir pusiaukelėj susitikome: knygelės likimas jau buvo išspręstas. Aš dar aiškinti norėjau, kad vargu ar kas išeis, nes noriu išleisti tik šimtą egzempliorių, bet prelatas Juras pasakė, kad jis padengiąs visas leidimo išlaidas, leidžiąs tūkstantį egzempliorių tokiomis sąlygomis: ,,Užmoku spaudą, o pats sau platink''. Tai, aišku, jau ne leidėjas, bet mecenatas. Ne tokio rašto rėmai dera aptarti mecenatų rolę kultūrai ir menams. Tiek tegalima pastebėti, kad didieji kultūros pakilimo laikotarpiai vadinami meno globėjų vardais: Periklio amžius Augusto amžius ir t.t. Jei Horacijus savo giesmių knygą pradeda: Mecenas atauis edite regibus, o et praesidium et dulce decus meum!.. Jei pats Augustas Horacijui rašė: Vereri autem mihi uideris ne maiores libelli tui sint quam ipse es. Sed tibi statura deest, corpusculum non deest. Iš vienos pusės pagarba globėjams, iš antrosios — globėjų familiariškumas poetams, ir vienas ir antras gal šiandien mums keistai skamba, bet tasai amžius nebūtų buvęs toks, jei kūrėjo ir globėjo santykiai būtų buvę kitoki.

Dažnai mes nugirstame priešingų balsų: menininką reikia palikti jo paties likimui. Bet dideli menininkai visai ką kita byloja. André Gide yra pasakęs, kad puikaus dalyko negalima sukurti be laisvalaikio. Mes nenorime tos prabangos. Asmeniškai net nežinau, kaip laisvalaikis atrodo, aš jo niekad nesu matęs. Pradėjus mano paties šeima ir baigiant bendruomene, visiems atrodė, kad namų apyvokos reikalėliai ar laikraštinė bei kitokia terlionė visada buvo svarbesnė, negu mano tas dvidešimt penkerių metų pašaukimo darbas.

Tai dėl to man visada svetima knyga buvo artimesnė už savąją: ji buvo paguoda ir džiaugsmas. Jas prisimindamas, kartoju Mykolo Angelo Buonarotti sonetą:

Pur mi consola assai l'esser concesso
Far giorno chiar mia oscura notte...

MILFORDO GATVĖS ELEGIJOS

BENDROS MINTYS

Tolydžio mane žeidžia bet koks šiurkštumas, juoba rašte, kuris, o tai ne visi žino, lieka. Vis daugiau ir daugiau imu džiaugtis sūrių ir kitų progų karalaitėmis ir missėmis, nors jų ne visada dailūs ir įdomūs veideliai bei gymiai. Ir tai darau ne dėl to, kad mane tuo keliu lietuviškoji prigimtis vestų, o kad šiurkštume nematau naudos. Nesakau, tikslo, nes tikslas primena man patarlę-priežodį: tikslas pateisina priemones. Albert Camus sako, kad kilnaus tikslo negalima siekt nekilniomis priemonėmis, nes labai dažnai neatsiektas tikslas praeina, o lieka tik priemonės, kitaip sakant, priemonės tampa tikslu. Graso mane nuo šiurkštumo ne vien mano lyriškasis pašaukimas, bet ypač kitų atsiliepimai apie lietuvius. Štai skaitau Louis-Ferdinand Céline: „des Lithuanes, très blondes, blanches presque argent!.. je me souviens bien d'elles..." (Lietuvaitės, labai šviesiaplaukės, beveik sidabro baltumo... aš jas gerai primenu...). Žmogus, kuris kolioja, bara ir burnoja viską, kuris gailisi gimęs Courbevoie-sur-Seine, o ne Tarnopoly prie Dono, lietuvaitės žvainų šviesiaplaukiškumą išaukština aukščiau savo šunų ir kačių ir su nuostaba bei užuojauta seka tą šviesiaplaukę lietuvaitę, žygiuojančią dygiuoju tremties keliu pagal Lili Marlen melodiją...

Mano senas bičiulis Bronys Raila *Vienybėje* pacitavo šiurkščius kažkokios šviesiaplaukės (pagal temperamentą galėtų būti ir brunetė!) žodžius, nukreiptus prieš senimą: „šiandien ištižo, lyg sniego seniai, už žmonų sijonų", ir „jie šiandien taip begėdiškai įsirausė į savo asmeninį migį". Paskaitęs pradėjau galvoti ir ieškoti tų žodžių tikslo ir prasmės, ryšio ir priežasties. Kas jie, tie kieti ir šiurkštūs žodžiai, — strėlė ar skydas? Tai sako jaunimas (kuriam rūpi rezistencija) — gyvastingas, energingas, verdantis, kūpantis, kuriam gal tik stinga vieno, ir būtent — energijai, jaunystei,

gyvastingumui krypties. Rezistencija nėra ir negali būti kieno nors monopolis. Ir nekaltas josios monopolizavimas yra jos mirtis. Visos tautos, kol rezistencija yra gyva, kapitalas, ne kurios nors vienos grupės nuosavybė.

Ir štai mano bičiulis Bronys Raila baigia mergytės ar merginos pradėtąjį sniego senio paveikslą sekančiais žodžiais: „Sniego seniai tebemurkso, su storais pilvais ir nuodėgulių nosimis". Vaizdas, beje, jei paimtas iš realybės, ne itin džiuginantis ir juoba estetiškas. Bet atsukime kitą medalio pusę. Aną kartą nueinu į *Darbininko* redakciją. Prieškambaryje pluša dirba du gerokai pražilusiu kunigu: vienas su visu jaunuolišku užsidegimu moksleivių ateitininkų mėnesinuką redaguoja, o antras (horribile dictu!) į moksleivių ateitininkų vardu ruošiamąjį koncertą balių kvietimus ekspedijuoja... Tų jaunuolių moksleivių ateitininkų pilvai liauni ir kieti, patys miklūs ir žvalūs, nosys nei fioletinės, nei juodos, o skaisčios, gražios, sausos — nei šalčio, nei atomečio nebojančios. Fiziškai, manding, tam jaunimui nieko negalima prikišti.

Kai užeina kūrybinė stagnacija, visada atsigauna kritika. Ir ne bet kokia, o kieta, reikli, teisinga. Kadangi ji negali atsiremti į pozityvius kūrinius, tai jinai tuo pačiu tampa negatyvi ir nihilistiška. Kritika tampa priemonėmis ir tikslu meno ir visuomeninio gyvenimo srityse.

Šiais laikais visur prasiveržia minia. Sako, kad prancūzų dailininkų profesinė sąjunga priskaitanti daugiau kaip šimtą tūkstančių narių. Reiškiasi masinės psichozės. Bet vargu ar šie laikai paliks mases Rafaelių ar Michelandželių. Esame tikri, kad ir dabar genijus pirštais skaitysime. Jokiu būdu ne milijonai jų bus.

Moderniško meno pobūdis, arba geriau jo meniškumas ar asmeniškumas, nėra menininkų nuopelnas. Meno pobūdį nulėmė techniški parameniški išradimai, kaip fotografija, kuri guvų meistrą, neturėjusį kito tikslo kaip tiktai tikrumos kopijavimą, išstūmė iš meno. Šiandien menininkas stoja prieš dilemą: arba arba, arba menininkas, arba niekas. Taip, menininkas, kuris iš karto, nepereidamas amatininko tarpsnio, tiesiai šoka į meną. To negana, jis ir savo mene peršoka tą amatininkui būdingą tarpsnį, kaip išėjusį iš paklausos ir tuo pačiu nereikalingą. Taip menas iš tikrumos mėgdžiojimo pereina į ideogramą. Kadangi ideograma arba menas, atsikratęs parameniškų, bet vis dėlto meistriškumą

keliančių savybių, turi daug mažiau galimybių reikštis negu ilgus amžius klestėjęs tikrumos mėgdžiojimas, tai jojo ateitis nėra tokia šviesi, kaip nekurie modernizmo apaštalautojai norėtų įžvelgti. Menas, tapęs grynesniu, nei kiek neatsipalaidavo nuo snobizmo, nei apsidraudė nuo netikrapranašystės — menininko ir gerbėjo atžvilgiu, — o taip pat neatsiribojo nuo prietarų. Dar daugiau, atsirado platūs horizontai sukčiui ir apgavikui.

Kas gali būti blogiau kaip apgavikas, ir vis tiek ką jis apgauna — save ar kitus. Ir beveik nėra skirtumo, ar tai daroma iš piktos valios, ar iš kvailumo. Atsimenu italų muziejus, kuriuose knibžda tapytojais persirengę nemokšos. Pamatytumėte jų laikysenas, jų dangą ir rangą, jų papua skydų didumo paletes, jų kaklaraiščius, jų dideles išverstas akis, jų stambius ir šiurkščius veidų bruožus, jų audimo stakles primenančius stovus, ant kurių kėpšo skurdi formomis ir spalvomis kopija. Jie kaip dideli juodi vorai gaudo snobus ir neišmanėlius. Apgauti snobą ar neišmanėlį yra daugiau dorybė negu yda, nuopelnas, ne nuodėmė. Galop muziejaus apgavikas, matuojąs pagaikščiu paveikslo dalis, yra doras nevykėlis arba paprastas tinginys. Gali būti tikras ydų maišas, bet jis nėra labai kenksmingas, galop kiekvienas verčiasi, kaip išmano, o iš antros pusės, jų turistai-snobai nenupeni. Viskas jų, net vaidyba yra naivi ir kiaurai permatoma.

Bet yra kita sukčių ir apgavikų rūšis, kurie brenda į didelius ir gilius vandenis. Jie užvaldo minių ir epochų sąmonę. Jie gerai užsimaskavę, jie visada žygdarbius, ne šunybes daro. Ar gali būti baisesnis klounas, kaip nesenų laikų sukčius ar beprotis — Adolfas Hitleris? Tuo atveju ne taip svarbu sukčiaus ar šunybių dydis, o patsai šunybių pobūdis. Geriau pati šunybė. Ir kaip jau minėjau, sukčius ir apgavikas braunasi ne tiktai į gyvenimą, į visuomeninį, socialinį ir politinį žmonių bendravimą, kur visada plūduriavo pigus demagogas, bet taip pat į kultūrinę ir juoba į meninę gyvenimo sritį.

Tais demagogais netikėti negalima. Vieni savo garbę ir idėjas gina mirties koncentracijos stovyklomis, kiti eiliniais kalėjimais. Jei būtų tiktai jų, ne milijonų, ne tautų reikalas — tesižinai. Dėkoju Viešpačiui, kad lietuviuose nėra tokių didelių apgavikų. Viskas čia maža ir smulku: šunybės, išdavimai, sukčiavimai, apgavystės. Pažvelgus į tą pusę, daugiau gaila negu pikta.

Visą gyvenimą rašęs lyrinės poezijos dvasioje, ir šiandien

nenoriu nuo jos nutolti. Nespręskime pagal išvaizdą. Ji labai dažnai klaidina. Nueik bažnyčion, ir tau atrodys, kad visa žmonija meldžiasi. Panašiai atrodo apsilankius ligoninėj, kalėjime, smuklėj, nes atrodo, kad visur žmonės netelpa, o žinome, kad ne visi tas vietas lanko. Panašiai ir su kaltinimu bei koliosena. Vienas kaltina teisingai vieną, antras panašiai kitą, o trečias trečią, o ketvirtas, nusižiūrėjęs į vieną kurį pirmųjų, kaltina viską, bet save patį ir dar kai ką (objektyvumo dėlei!) nuošaly palieka.

Štai jau daugiau nei dešimt metų, kai intensyviau galvoju apie savo tautą: jos praeitį, o juoba ateitį, kurios liudininku nebūsiu. Dabarties neminiu, nes jos tautos gyvenime kaip ir nėra. Ir keista, kad tasai galvojimas, nors dažnai buvo tuščias ir bergždžias, keitėsi, augo. Man visada buvo sunku širdyje ir galvoje nešioti kokią nors mintį ar svajonę. Ir ne dėl to, kad pati mintis ar svajonė būtų beviltiška ar sunki, bet kad man jos buvo ir liko sunkios pasakyti bei išdėstyti žodžiais. O sunku, kad jos manyje kyla kūdikiškai naivios ir dėl to nepatikimos. Naiviai tikėjau, kad tauta (tauta yra beveik abstrakti sąvoka, tai noriu pasakyti — tautiečiai) atsikvošės nelaimėje.

Bėgtis visada yra šlykšti ir žema. Daug geriau žūti, negu bėgti nuo mirties ar vergijos pavojaus, ypač ką nors ginant ar siekiant. Ir štai per stačiom užmigusias sargybas pasiekiau Jules Fanjat Cossey-sur-Claix sodybą. Europa pradėjo slinkt pakalnėn. En pente douce, kaip sako prancūzai. Prasidėjo Vakarų santėmis, iš kurio vargu ar kada atsigaus. Buvo gaila, nes ir pats jaučiausi to žemyno dalis, galbūt tiktai dulkė, galbūt tiktai atomas. Asmeniški vargai, atrodė, baigėsi. Džiaugiausi, kad daugiau neskaudės galva, kad nereikės įtempti visų pastangų tik dėl to, kad nepamestum siūlo, apie ką auditorijoje dabar kalbama. Užmigsiu ant skroblo lapų čiužinio. Kanapinis impilas kvepia levandos žiedais, kuriuos merlės maišeliuose deda į spintas ir skrynias tarp impilų ir paklodžių. Namas suskliaustas kaip gotinė katedra. Tris kartus ant jo degė klojimas su visu derlium ir šienu, bet ugnis trobos vidun neįsimetė. Ne namas, o tikra slėptuvė. Buvo jau arti vienuoliktos valandos nakties. Traukė miegan krebždą skroblo lapai ir levandos kvapas. Pro lengvą snūdį girdžiu šaukiantį M. Gaston Blanc-Vial: Monsieur Cossu, venez ici tuot de suite! (Pone Kossu, ateikite čia tuč tuojau). Maskvos radijo pranešėja su geroku svetimu (vargu ar slavišku) akcentu prancūziškai kalbėjo lietuvės

tarnaitės vardu, dergdama nepriklausomybės laikus, kruvinąjį Smetoną, ir skundėsi savo sunkiu vargu. Pagalvojau: Viešpatie, kaip tai būtų gražu, jei tai nebūtų toks baisus melas! Mano viso gyvenimo svajonė buvo neturėti samdomo tarno. Il n'ya plus de Lithuanie, Monsieur Cossu (Nebėra Lietuvos, pone Kossu), su užuojauta pasakė buto šeimininkas. Po kelių dienų Grenoblio Verduno aikštėje vėl išgirdau draugišką balsą tariantį lotyniškai: Finis Galliae, finis Lithuaniae (Galas Prancūzijai, galas Lietuvai). Pirmą kartą taip pasigedau valstybės, pirmą kartą pajutau jos nebuvimo bedugnę. Galvojau, kaip būtų gera, kad ji būtų pasitraukusi į pačią tolimiausią žvaigždę, bet kad ji kur nors būtų...

Iki šiol, maniau, buvau lyg ir atliekamas, bet dabar, kai nėra ją žadėjusių ginti karių, aš turiu ją ginti. Pradėjau ieškoti buvusios valstybės žymių ir atstovų apdujusiam ir pasimetusiam Vichy mieste ant Allier upės kranto. Nesipainiokite po kojų dabar jūs visi: poetai, menininkai, artistai, — ne tai dabar rūpi, pasveikino įgaliotasis. Į tą viešbutinę netvarką, kurion karas sugrūdo diplomatiją, užėjo ponia Holma... Kai suomiai išėjo kaip Dovydas prieš Galijotą (kaip lietuviškai skamba paskutinysis!), Jean Sibelius sėdo peržiūrėti savo *Finlandijos*, ir niekam neatrodė, kad jis iš pirmųjų mūšio eilių pasitraukė.

Rodau stotyje savo tarnybinį pasą, kuris prašo to krašto valdžios įstaigų globos ir pagalbos, bet žiūri į mane raibom akim abejingas ir abuojas žandaras ir sako: Lithuanie? mais cela n'existe plus, Monsieur... N'avez-vous pas de carte d'identité française? (Lietuva? Bet ji jau neegzistuoja, pone... Ar neturite prancūzų tapatybės dokumentų?). Atsakau: Si Monsieur l'officier j 'en ai (Taip, pone valdininke, aš jį turiu). Jis vėl: et le saufconduit? (O leidimas?). Vėl atsakau: le voici, Monsieur l'officier (Štai, pone valdininke). Ir tada dar nebuvo įsisiūbavusi ksenofobija: jūs, mažieji, jūs, nenuoramos, dėl jūsų mes kenčiame karą, pralaimėjimą, trūkumus. Ir kas lieka ėriukui, jei ne: excusez-moi, Monsieur le Loup (atleiskite man, pone vilke). Ir tada buvusi Lietuvos valdžia, po kurios pamatais mes visi vienaip ar kitaip kasėmės, nusidažė skaisčiomis vaivorykštės spalvomis, pakvipo dausų žiedais...

Grįžtu. Lyon. Išvaikštau visą miestą. Nėra vietos užeigose. Perrache stotis su Puvis de Chavannes freskomis. Spūstis. Purvas. Nusiperku kelis dar tada puslapingus laikraščius, kloju ant

purvu telkšnojančių grindų, gulu ir užmiegu saldžiau kaip ant motinos rankų. Prabundu jau brėkštant, kai mėlo didžiuliai stoties langai, su nubėgusia per visą veidą seile ir sunkiu sapnu: nusekęs tvenkinys ar ežeras, pilnas pusiau užtroškusių breugeliškų žuvų ir kitokių groteskiškai šlykščių būtybių, anapus to dumblo ir vandens, kitam šlaite, desperatiškai kalbina mane tėvas, kad grįžčiau namo. Ir taip kelis metus iš nakties į naktį...

Klausia paslaptingai tautietis: sakyk, kaip tu tokius dalykus žinai, man penketą šešetą universaliai garsių lietuvių, kuriais galima būtų pasididžiuoti prieš užsieniečius. Atsakau: nežinau, jei tokių būtų, tai nė sakyt nereikėtų, kiti geriau žinotų kaip mes. Jis netiki: yra, yra, kažkur skaičiau, tik vardai neįsiminė. Galop nusileidžia, ar nežinai, kas galėtų tokius dalykus žinoti... Patiko man tasai tautietis: retas, bemaž vienintelis... Ir vėl jis tęsia: du tai aš pats žinau: Adomas Mickevičius ir Tadas Kosciuška...

Mielas tautietis pasitraukė manimi labai nusivylęs: jam trūko keturių. Tiek nedaug, kai pagalvoji. Nebuvo čia gusarų pulko vachmistro: iš šventos žemelės iškrapštyk, jei neturi, bet kad man saga būtų įsiūta!

Garsūs dideli vardai, kaip grybai po lietaus, savaime nedygsta. Jų reikia pasigest, juos reikia mėgt, juos reikia augint, juos reikia puoselėt, ne vien jais džiaugtis ir didžiuotis. Mes, meno, rašto, mokslo žmonės, visada žinojome, kad tų garsių žmonių tautai reikia kaip oro ir duonos, bet ne tada jų reikia ieškoti, kai jų psigendame tiktai kaip skydo savo pačių nuogumui ir skurdui pridengti, kai jais norime pridengti savo šunybes ir nusikaltimus.

Ir dar viena man labai skaudu girdėti polemikose. Labai dažnai tiktai pirtis nori nutarti jaują. Kai nugirstame ar skaitome: lietuviai tokie, lietuviai anokie, tai yra beveik taisyklė, kad tai sako ne vokietis, ne prancūzas, ne anglas, ne lenkas, o lietuvis ar ekslietuvis. Ne aš, net ne iešmininkas, bet lietuvis. Tai yra savos rūšies kompleksas, palietęs visą tautą. Reikia pasakyti, kad tai toli gražu ne šių dienų reiškinys. Gal jame reikėtų ieškoti net pačios pagrindinės mūsų nutautimo priežasties. Tasai procesas prasidėjęs keliais šimtmečiais (jei ne keliolika šimtmečių!) prieš vadinamuosius istorinius laikus. Atrodytų, kad dabar, bent tėvynėje, lietuvių nutautimo procesas bus sustojęs arba bent sulėtėjęs iki minimumo. Svetur nutautimas yra natūralus, ir

niekas jam atsispirti negali. Čia tame procese kalba nueina į antrąjį planą. Ne taip kaip savame krašte, kur pirma ateina svetima kalba, o tiktai tada svetimi papročiai ir būdas. Svetimame krašte procesas eina priešinga kryptimi: pirma žmogus netenka atsineštinių papročių ir galvojimo, o paskui ir kalbą praranda. Kaip piktžolės gamtoje, taip ydos žmonėse yra daug gajesnės, dėl to blogos tautinio charakterio pusės turi tendencijos ilgiau išlikti.

Į kultūrininką paprastai žiūrima, kol juo nereikia prisidengti savo sielos skurdo, kaip į kvailutį, kuriam nieko nereikia. Turėjome valstybę bent du kartu. Turėjome daug reikalingų žmonių: nuo sargo iki ministro. Viso keliolika ar dar daugiau pakopų ir laipsnių. Visi jie buvo būtini, svarbūs, reikalingi ir naudingi valstybei. Jais valstybė kaip luošas ramentu rėmėsi ir laikėsi ant kojų. Valstybei reikėjo valdininkų, o valdininkams valstybės. Valstybė be valdininkų niekas, valdininkai be valstybės lygia dalia niekas. Užburtas ratas. Taip viskas ir sukasi, kaip su įnirtimu sukasi šuo, gaudydamas pats savo uodegą. Nepriklausomybės laikais dažnai skruzdės nugara bėgiodavo pagalvojus, kas būtų, jei vieną dieną visa ta valdininkų armija pasijustų be valdžios, be valstybės. Gerai lentpjūvininkas Lakštingalaitis ragino laikinosios sostinės verslininkus: siauskite, dūkite iki sočiai — jūsų gatvės, mūsų namai!..

Pirmoji valstybė (kunigaikštinė ir priešunijinė) buvo to kirmiaus užėsta. Valdininkai, gelbėdami savo plunksnas ir rašalines, savo kėdes ir savo dvarus, ne tiktai pastūmėjo Jogailą rūpintis daugiau rytais negu pačia Lietuva, bet jau ir buvo gerokai apgudinę rytines etninės valstybės sritis. Vėliau tie valdininkai tolygiu uolumu sugudintas sritis lenkino. Kai yra valstybė arba įstaiga, renkanti mokesčius ir juos paskirstanti pagal uolumą valdininkams, valdininkai yra svarbūs kaip pati gyvybė, galingi kaip meilė ir mirtis drauge paėmus. Jie tampa patys sau tikslu. Valdininko stichija yra kantrybė, sėdėjimas jam paskirtoje kėdėje. Valdžios pastovumo papėdė, sostas ir šulas. Peršoksiu nepriklausomybės laikus, nes nebuvo laikų tokių didvyriškų, kaip nepriklausomybės laikai. O dabar, sakysime, ar tikrosios sostinės ir visos tarybinės respublikos valdininkai ar ne patikimi okupanto ramsčiai, ar jie blogi obrusiteliai...

Valdininkai rajūs kaip hienos. Jų nasrai, anot tos pasakos, nei kuolu neužkemšami, nei ratu neužsukami. Gogolis iš jų šaipėsi,

ir visai be reikalo, nes biurokratai nėmaž nejuokingi. Jie gajūs, gyvastingi. Kantriai čiulpia valstybės syvus, iki arba patys nukrinta, arba, iščiulpus iš valstybės paskutiniuosius syvus, ši pastaroji, nepakeldama jų krūvio, pargriūva. Prancūzai savo valdininkus vadina les ronds-de-cuir (odos riestainiai, nuo odos riestainio, dedamo ant kėdės, kad strėnų neprasėdėtų!..). Vargu ar yra kita šalis, kur būtų tiek daug komedijų iš tarnautojų būties. Bet biurokratas, kaip minėjau, ima kantrumu: komedijos populiarėja ir užsimiršta, o les ronds-de-cuir trandžių ir kandžių kantrybė baigia sugraužti tokią didelę, gražią ir turtingą šalį kaip Prancūziją. Kas Prancūzija prieš Kiniją, kurią be duonos be druskos suvalgė plačiai visame pasaulyje pagarsėję mandarinai!

Pasididžiuok, tauta, savo biurokratais! Rašytojai, dailininkai, mokslininkai atliekami ir nereikalingi. Jie į sąskaitybų rejestrus neįeina. Be to, keistuoliai, nenuoramos. Kiek mūsų atmintyje buvo gražių titulų ir pareigų: buhalteriai (vyriausieji ir vyresnieji!), valdytojai, direktoriai, referentai, inspektoriai, revizoriai, sekretoriai, sąskaitininkai, raštininkai, pasiuntiniai ir sargai. O muitininkai, akcizininkai, anstoliai, tardytojai. Koks gudrus ir sudėtingas valstybės aparato mechanizmas: kiek ten ratelių, ašelių, velenėlių, graižtvelių ir dantratėlių... Kaip smagu prisiminti jų galybę, didybę ir garbę. Kam valstybė tiek lėšų, tiek paaukštinimų, tiek ordinų ir medalių suteikė!

Aną dieną pokalbyje imu ir sakau: Antanas Kniukšta Lietuvai padarė daugiau negu bet kuri ministerija su visomis žinybomis. Biurokratas žiūri į mane ir galvoja: bet tiems poetams ir sąmojo nestinga! Kaip galima kėsintis į valdininkų sritį ir kompetenciją! Jais visas gyvenimas sukasi. Jie suveda iki cento biudžetą. Net nuostabu, kaip aktyvas ir pasyvas centas su centu sueina, o rezultate lieka nulis, nes viską valdininkai suryja, bet jei jų nebūtų, tai ir gyventum žmogus, nežinodamas tos didelės ir svarbios gyvenimo tiesos — guviai ir tiksliai subalansuoto balanso...

Antra valstybinio gyvenimo pažiba yra politinis gyvenimas, kurį, ypač tų, kurie iš to gyvena, vadiname skambiu ir reikšmingu demagogijos vardu. Tai dideli menininkai: jie tėvą, motiną, tėvynę sugebės taip guviai ir nekaltai parduoti, kad nė nepasijusi apviltas jų hipokrizija. Tai reikalinga visuomenės dalis ir būtina tik dėl to, kad neišvengiama, kaip uodai ir kiti panašūs gyviai. Demagogas turi būti mišinys saltimbanko ir aktoriaus, sukčiaus

ir apgaviko. Tiek yra žioplių ir kvaišų šiame ašarų klonyje. Jie samanomis apaugtų, jei jų demagogai už nosies nevedžiotų. Viena juose yra teigiama, jei ne girtina. Politikams blogio šaknis priešinga partija, ne Lietuva. Savaime aišku, kad jie partiją stato aukščiau visa ko kito ir mielai bei šaltai aukoja partijai tautą ir valstybę: jei Lietuva ne x-kratiška, tai geriau, kad jos nė būt nebūtų. Tačiau jei jie tai viešai skelbtų, tai, kaip sakoma, jie nebūtų politikai. Jų pašaukimo esmė ir tikslas yra viena skelbti, o kita daryti. Asmeniškai man jie labai patinka, ypač tie, kurie gražumu geba kitam akis išlupti. Tai vieši kenkėjai, visiškai negebą pravesti ribos tarp savo naudos ir valstybės gerovės. Jie visada teisūs ir ištikimi partijai, o tuo pačiu tautai ir valstybei. Žinoma, tai ne jų kaltė, nes pati kvailiausia ir neįmanomiausia politinė mintis gero žonglieriaus rankose atrodo reali ir susilaukia aibės pasekėjų, kurie iš „idealizmo" ir „dėl idėjos" pasirengę sprandą patys sau nusukti. Kuo tat dėti politikai, kad kvailių ir žioplių gimdytoja gyva ir vaisinga. Ir juo pažanga kils ir bendrės, juo galimybės politinei veiklai plėsis, jog ateityje tie, kurie žadės visai panaikinti mokesčius ir neatsisakys algos, turės didžiausią pasisekimą. Štai dėl ko aš politikus gerbiu ir visada pasiruošęs už bet ką pabalsuoti.

Nereikia nei pirštu parodyti, pats matau, kad vietomis pereinu į šiurkštumą ir kad nuo to gerokai nukenčia mano rašinio elegiškumas. Ir kaip jis nenukentės, kai pasišauni bent apgraibomis paliesti lietuvių tautos likiminius bruožus. O liestinų dalykų yra įvairių ir įvairiai: vieni liestini žąsies paslėpsnio papurusia plunksnele, kiti žagaru, o treti iki baltumo įkaitusiu yldeginiu...

Laimingi tie, kurie matematiškai mato ir galvoja, kurie mato ir sprendžia viena ir vienu būdu. Poetas regi. Jis regi tai, kas yra už matymo ribos, dėl to jo žinojimas dažnai yra graudus ir liūdnas, melancholiškas ir elegiškas.

Atsimenu, vienas mano bičiulis, turėdamas galvoje kažkurį ten suvokietėjusį ir sunacėjusį klaipėdietį, pasakė, kad nėra baisesnės bestijos žemėje, kaip pralobęs ir nutautęs lietuvis. Tuo kartą įsitikinau, beklausydamas vieno bostoniškio veikėjo prakalbos, nors jo dar nebuvo galima laikyti šimtu procentų nutautusiu...

Man truputį gaila nutautusių. Tik gaila kiek iš kitos pusės. Paprastai aiškinama, kad negražu ir negarbinga apleisti savo tautą

ir pasidaryti renegatu (nebūtinai, žinoma, juo, nes nutautusių tarpe yra gerų, taurių ir garbingų žmonių). Nieks grožio ir garbės nepaiso, kai susiduria su patogumu arba nauda. Kiti vėl mano, kad pilnai kiton tauton įsilieti negalima. Tai yra prietaras ir mitas. Galima. Tik gal ne pirmoje kartoje, bet antroje ir trečioje kartoje ne tiktai galima, bet ir natūralu įsilieti į bendruomenę, kurioje gimei ir užaugai.

Natūralu gal net ir tapti naujo krašto, naujos tautos karštu patriotu. Ypač jei iš žemesnės civilizacijos pereini į aukštesnę. Iš karto pasijunti turtingas, didelio palikimo dalininkas. Kitaip sakant, nesėjęs gali didelį derlių pjauti. Štai, sakysime, ateivio sūnus ar vaikaitis pasijunta ne vien Edgar Allan Poe, Mark Twain, Henry W. Longfellow, bet taip pat ir Shakespeare, Byron, Galsworthy, Dylan Thomas tiesioginis paveldėtojas...

Bet paprastai negalima paveldėti vien tiktai gerųjų naujos tautos savybių. Paveldimas ne tiktai kapitalas, bet ir skolos. Tautos, didelės ir mažos, ne tiktai teigiamas vertybes kuria, bet taip pat daro neteisybes, kitaip sakant, skriaudžia našles ir našlaites, skriaudžia tarnus ir tarnaites. O toji palikimo dalis, kaip žinome, šaukiasi dangaus keršto atlyginti čia, žemėje. Žmogaus ar tautos padarytoji skriauda nebus užmiršta. Anksčiau ar vėliau reikės už tai atsiskaityti iki paskutinio skatiko. Tai, žinoma, nebūtinai turi įvykti vaizdingu būdu. Gali viskas suskursti ir sunykti ne vien nežymiai, bet bejėgiškai gėdingai, kaip istorijos būvyje sunyko milžiniškos galybės, kaip sunyko atgyvenusios tautinės, luominės ir konfesinės galybės...

Man ta mintis atėjo čia, Milford gatvėje begyvenant. Geriau mano bloke, kuris kuriasi ir tvarkosi. Gretimose gatvėse įsikuria spalvoti žmonės. Jie taip pat yra žmonės ir lygia dalia nori gyventi ir džiaugtis, o jiems sunku. Negana to, jie gal net turi daugiau teisių į šio krašto gėrybes negu aš, ateivis. Tie vadinami baltieji bėga, keliasi į geresnes vietas. Žuvis ieško kur giliau, žmogus ieško kur geriau. Tai yra natūralu ir pilnai suprantama. Bet bėgimas nėra sprendimas. Visada bėgama nuo to, kam nepajėgiama, neįmanoma ar stačiai nenorima atsispirti, kas galutinėje išvadoje yra vienas ir tas pats.

Procesas prasidėjo. Nenoriu būti pranašu. Bet žinau, kad evoliuoja ne tasai, kuris traukiasi. Viena žinau, kad tada, kai šiame krašte spalvotųjų bus 51%, visas tasai dvasinis ir medžiaginis

paveldėjimas įgys visai kitokį pobūdį. Ką aš čia kalbu, neturi nieko bendro su rasine diskriminacija. Gali, sprendžiant visu rimtumu, viskas pasibaigti gražiai, sklandžiai, sandoriai, bet gali išsilieti baisus kerštas. Neprotinga būtų ieškoti keršte teisybės ar vilties. Niekad negalima ką nors patvarų statyti ant keršto ir pykčio pamatų.

Asmeniškai nesijaučiu jokio spalvoto žmogaus nuskriaudęs, jo nei žodžiu, nei veiksmu nesu niekad užgavęs. Lygia dalia mano tėvai ir protėviai niekad spalvotam žmogui skersai kelio nėra perėję. Tačiau, įeidamas į šią bendruomenę, prisiimu visą atsakomybę ir visas pasėkas. Dar daugiau: imuosi visas pasėkas ir visą atsakomybę už vietos indėnų išnaikinimą, už jų žemių užgrobimą. Lygia dalimi turiu prisiimti bent dalinai ir didelę dalį anglų kolonialės priespaudos, kaip mano paties asmenišką kaltę ir tėvainystę.

Ir aš pradedu galvot apie savo tautą. Visą jos ilgą ir sunkų kelią. Jos žygius, jos laimėjimus, jos ūgį ir plotį. Kur ji prasidėjo, kur jinai baigėsi. Kaip ir kada ji išsiplėtė. Iš kur ji atsirado. Vis tai dalykai, kurie man knietė nuo pačios vaikystės. Manęs nežavėjo Lietuvos ekspansija rytuose ir pietuose. Ta ekspansija ją vien silpnino.

Tie istorijos apyaušry Lietuvos kunigaikščiai, manau, buvo panašūs į latvių ir estų žemių siaubą Želgatį. Kažkas tarp karžygio ir plėšiko. Jie iškildavo iš nežinios ir jon prasmegdavo, nepalikdami žymės nei garso, kaip minimas Želgatis, kurio galvą kalavijuočiai, pasimovę ant pagaikščio, su didele pompa įnešė į Rygą...

Visos istorijos panašiai prasideda. Kiekvienos dinastijos pačioje pradžioje iškyla plėšikas. Religinės valdovų iškilmės prasideda vėliau, kai reikia pašventinti dievybės vardu brutalią jėgą, kurios labai dažnai jau nėra. Ir prancūzų istorija prasideda Soissono indu, kuris Chlodovigo vadovautos gaujos buvo išplėštas iš bažnyčios.

Istorijos pradžia, aišku, labai svarbi tautai, bet dar svarbesnė yra tautos istorijos tąsa. Lietuvių istorijos tąsa buvo netąsi. Tarybiniai istorikai pasakytų: lietuvių tautos istorija buvo palikta savieigai. Daugis iškilo, daugis valdymo ir kariavimo genijaus parodė, bet niekas nesirūpino palikimu.

Nemėgstu istorijoje analogijų, bet Algirdo su Kęstučiu

padarytasis perversmas labai primena Smetonos — Voldemaro perversmą. Ir vienu ir antru atvejais buvo pasikėsinta prieš teisėtą valdžią. Perversmai tautos ir valstybės likiminių klausimų neišsprendžia...

Bet ne tai norėjau pasakyti. Mūsų tautos istorija yra tragiška. Dideles pastangas sekė didelės nesėkmės.

Ir aš galvoju, argi būtų lietuvių tauta kadaise amžių glūdumoje padariusi kam nors didelę skriaudą, kurią štai daugiau nei tūkstantis metų yra tebeverčiama atlyginti...

BENDRUOMENĖS MIŠIOS

Akmuo, kietas, sunkus ir šaltas, žmogaus rankose gali tirpti ir degti, gali būti lengvas kaip auka ir malda ir kilti į dangų.

Man visada smagu galvot smėliakmenio svajonėje: Mira ars Galica! — Nuostabus galų, t.y. gotinis menas. Tau, Viešpatie, namus tuos pastatė, kur gaudžia vargonai, kur kyla smilkalo kvapas ir malda. Daug kartų aš Tavo namuose galvojau apie savo tautą, kurią štai čia bendruomene vadina. Kolonų ir sąskliausčių gyslomis aidi rečitatyvas: ,,Considerate lilia agri quomodo crescunt: non laborant, neque nent... — Įsižiūrėkite į laukines lelijas, kaip jos auga; jos nesidarbuoja ir neverpia''. Bet kaip? Nebūva nieko be triūso... Ir kaip negalvosiu, kaip nemąstysiu apie savo tautą, apie bendruomenę, kuriai dabar laikomos mišios ir kurios aš pats esu dalis... Be to, įsimetė sausgėla į kairįjį petį: skaudi ir miela kaip žolynų kvapas, kaip vakaro tyloj tolima daina, kaip čelo, kaip mezzosoprano... Mąstau apie bendruomenę, kai manęs čia nebus. Apskritai paėmus: doleo vicem hominis — gailiuosi žmogaus likimo... Nesigailėčiau, žeme, tave praradęs, net jei tai įvyktų šiandien ar rytoj... Dėl to miela jausti kairįjį petį, nes tai man padeda galvoti ir mąstyti, svajoti ir regėti. Gaila man ne tų, kurie išeina į ramesnius ir tikresnius pasaulius, o tų kaip tiktai, kurie čia lieka laimingi, sotūs, ramūs, inkščią pasitenkinimu ir laime...

Ir vėl mąstau, kad negera ir nedora galvot apie tai Viešpaties namuose. Betgi dabar bendruomenės mišios, o aš esmi silpnas žmogus ir negaliu negalvot apie tai, kas man maudžia. Žinau, kad myli žmogų ir kad esi už jį numiręs... Juk ar ne dėl to pasirinkai vietininku ir įteikei raktus Petrui, kuris susižavėjo gausia žūkle, kuris užėjus audrai šaukė: gelbėk, Viešpatie, skęstame!, kuris tris kartus savo Mokytojo išsigynė, kuris bėgo

iš Romos... Arba apaštalą Tomą, kuris buvo vadinamas Didymu, tai yra netikėliu...

Girdžiu vargonus, lyg bičių spiečiaus švelnų dūzgenimą, ir galvoju: jei būčiau muzikas, parašyčiau lietuvių, ne aisčių vandenų simfoniją, kur skirtingai skambėtų skirtingos vandenų srovės: Vysla, Nemunas, Dauguva, Žirgūnė, Durbė, Strėva... Ir kiti ramūs ir neramūs vandenys: Drūsinė, marios, jūra...

Mano giminė, mano tauta ir nūnai mano bendruomenė, kaip apaštalas Tomas, netikėlė, pagonė, stabmeldė, atkritėlė... Viešpats norėjo ir leido, kad ji, ir palietusi žaizdas bei šoną, netikėtų. Dėl to ne tik vandenis sugarsinčiau, kad raudotų, bet ir žemę, į kurią įsisunkė šventojo Pragos vyskupo Vojteko kraujas. Ir šventojo Bruno krauju pakrikštyta jotvingių žemė. Ar ta mano simfonija neprabiltų žmogišku čelo ir soprano balsu?!

Mąstau apie žemės ir giminės likimą. Nedalinga ir žemė, ir giminė. Štai kad ir Žirgūnės upės krantai, kur buvo nuleistas Pamedės, o gal ir visos Prūsos kraujas: quia Prutheni nec huc nec illuc poterant declinare a facie persequenti, et facta fuit magna strages in populo Pruthenorum — Nes prūsai nei šen, nei ten negalėjo išsilenkti persekiojančiųjų veido, ir įvyko didelės Prūsų tautos skerdynės...

Kodėl gi jai taip nelemtai reikalai klostės? Ar ne tas pats Petrus de Dusburg sakė: Sambia opulenta et populosa — Semba pertekusi turtais ir gausi žmonėmis? Gal tai ne likimo kaltė, nes likimas tvarkomas jėgų ir galių, esančių už mūsų valios ir įstangų. Jei ne likimas, tai palikimas. Tėvonija arba amžių glūdumoje susiklostęs giminės būdas.

Klausau bendruomenės seimo kalbų ir mąstau: man skamba ausyse Adomo Bremeniškio prieš beveik devynis šimtus metų apie tą giminę parašyti žodžiai: homines cerulei, facie rubea, et criniti; preterea inaccessi paludibus, nullum inter se dominum pati volunt — žmonės mėlynakiai, rausvo gymio ir plaukingi; dėl liūnų nepasiekiami, nieko savo tarpe viešpačiu pakęsti negali... Visos mūsų kalbos, visi mūsų veiksmai pagal tą seną preceptą klostosi. Esame tokie pavieniui ir būriais. Tokia mūsų demokratija, tokia mūsų pakanta, tokia mūsų bendruomenė. Tokia mūsų vieša ir privati buitis.

Pavydas taip pat savas, tautiškas — destruktyvus. Jei ne man, te nė būt nebūna! Beskaitydamas Hesiodą, užtikau man, lietuviui,

sunkiai perprantamą posakį: „Kur šiandien būtų žmonija, jei ne šventas pavydas, kuris akino žmogų savo kaimyną pavyti ir pralenkti". Kokia svetima, naivi, nesuprantama ir nereali sąvoka! Kokie naivūs buvo tie senovės graikai, kurie nežinojo kito kelio, daug lengvesnio! Kaimyną gainiotis vaikiška. Daug rimčiau ir lengviau pakišti koją taip, kad kaimynas stačia galva parkristų ir sprandą nusisuktų. Va kur tikroji gyvenimo išmintis.

Bet klausykite, ką lietuvių liaudies pasaka byloja:

„Kitą kartą nesutarė Dievas su velniu: kas blogiau — godas ar pavydas? Dievas tarė godą blogesnį esant, o velnias pavydą. Taip besiginčydamu juodu ėmė ir užvijo gobšą ir pavyduolį tuo pačiu keliu beeinančiu. Velnias, norėdamas įrodyti savo tiesą, paėmė pinigų maišą ir supylė tris pinigų krūvas ir tarė: kas pirmas paprašys, tas gaus vieną pinigų krūvą, kas antras — dvi. Na, ir prasidėjo ydų varžytynės: godas nesiryžta, nes nori daugiau, pavydas nesiryžta, nes godui gali daugiau tekti. Ir taip juodu tylėdamu stovėjo ties tuo auksu gal kokį mėnesį, žinoma, nei gėrę, nei valgę. Pavydas taip nusilpo, kad jau visai baigėsi, o godas kiek stipriau laikėsi, tai pavydą apėmė baimė, kad, ko gero, jam nuleipus, gali godui visos trys aukso krūvos tekti. Dėl to tarė velniui, ar šis negalėtų auksą kuo kitu pakeisti. Velnias mielai sutikęs tai padaryti. Tada pavydas taręs: „Išlupk, prašau, man vieną akį, o godui abi". Velnias, matydamas viršų savo pusėje, pavyduolio prašymą išpildė".

Išvada tokia: pasaka lietuviška, girdėta iš mano tikro brolio lūpų, tai ir pavydo tautiškumu vargu betektų abejoti, nors tačiau man šiukštu būtų tvirtinti, kad šios rūšies pavydo lietuviai turėtų kažkokį išimtinį monopolį, bet jo yra mūsų būde, mūsų istorijoje, mūsų buityje ir itin mūsų bendruomenėje, tai yra apolitinėj politikoj...

Žinoma, kas nors gali paklausti: o tamsta turkas ar totorius būsi, kad taip palankiai lietuvį liaupsini? Klausiančiam visu atvirumu ir visu nuoširdumu galiu užsimerkęs atšauti, ir dar kad tvirčiau būtų, tariu lotyniškai: sum Lithuanus nimis, et nil Lithuanum alienum me puto — esu per daug lietuvis, ir manau, kad niekas lietuviška man nėra svetima. Ir šias elegijas rašau ne liaudžiai, o kaip tiktai tautos vadams ir vadeliams, manydamas, kad prie mano išmonės jie gali pridėti savo guvumą ir gudrybę ir tautai padaryti didelę naudą.

Savo elegijose, nors jų tonas ne itin linksmas, nevengiu pamokymų. Mokė vyžotį ir Kristijonas, ir Motiejus, ir Simanas. Į jųjų majestotą nesikėsinu ir net nebandau prie jų gretintis, o tačiau manau, kad būtų nusikaltimas mokančiam nemokančio nepamokyti. Antra vertus, mokyti nemokytą daug lengviau negu mokytą. Juoba kad pagal lietuvio švenčiausius įsitikinimus: viena saulė danguje ir vienas aš žemėje, ir kitam aš, jei jis, žinoma, yra lietuvis, šiame pasaulyje vietos nėra ir negali būti. Galimybės prasiveržti labai mažos, bet iš tikrųjų padėtis nėra nei taip beviltiška, nei galop taip tragiška.

Tarė kartą prūsai kryžiuočiams: mes rikyai esmen (nos domini sumus, Acta Borussica, II, 13). Argi jie būtų klydę? Savo tarpe jie tačiau viešpačio pakęsti negali. Kur visi viešpačiai, pranašesniam vietos nėra, nes į jo luomą kėsinamasi. Man seniai knietė rasti išeitį, kad ir viešpats būtų nepaliestas, ir kaimynas nesuluošintas.

Aš kažkuriose eilėse žostelėjau šį tą apie kunigaikščius, ir būtent, kad jie buvo juoba sumanūs ir gabūs, bet jie valdė taip, lyg nieko prieš juos nebūtų buvę ir nieko po jų. Visada išskirdavau iš jųjų Gediminą, ir ne dėl to, kad jis būtų buvęs kitoks, bet kad jis krito kovoj. Sakyčiau, turėjo laimės ar progos nesutvarkyti savo palikimo, nors vargu ar jis būtų tvarkydamas ką nors geresnio padaręs. Kęstutis išaugino ir išauklėjo Vytautą, bet pats kai ko negebėjo ir privirė košės, kurios ne tiktai jojo sūnus, bet ir mes dar nepabaigėm srėbti. Tai vis manding dėl to, kad nullum dominum inter se pati volunt.

Kad tai yra bendra ne vien lietuviams, bet visai aisčių giminei, manau, abejoti netenka. Man teko susitikti vieną kitą šaunų latvį, ir jie visi šventai įsitikinę, kad jie visa galva viršesni už lietuvius. Tai sumani ir guvi tauta. Nei prūsai, nei lietuviai (nenutautę, žinoma) svetimos dominacijos nemėgo. Latviai, priešingai, visus svetimuosius bemaž išskėstomis rankomis sutiko ir nėmaž iki šiol svetima dominacija nesiskundžia, o tačiau vienos „svetimybės" jie iki šiol pakęsti negali, tai „lietuvių okupacijos". Ir tai natūralu, nesgi dar Adomas Bremeniškis aiškiai pasakė: nullum dominum inter se pati volunt.

Pakanka tiktai prisiminti nepriklausomybės laikų sporto varžytynes tarp tų dviejų broliškų tautų. Ir jei, Viešpatie apsaugok mūs abi gimini nuo tokios baisios rykštės, kada tarp lietuvių ir

latvių kiltų ginkluotas kivirčas, tai jie išsiskerstų iki paskutinio, ir tasai likęs vienas (vis tiek, ar tai būtų lietuvis, ar latvis) jaustųsi laimingiausias žmogus žemėje. Jam visai būtų nesvarbu ir negaila, kad toji vieta, kur augo ir klestėjo aisčių tautos, dykra kimsotų. Ir čia nieko nepadės nei gryno, sveiko ir blaivaus proto silogizmai, nei šventraščio citatos...

Nuogąstauju, kad malonus skaitytojas manys mane nukalbėjusį ir tars: begu sveikas nesi skaitęs, ką Simanas apie žemaičių ir kalnėnų būdą yra pasakęs. Jis skaitė tą patį Adomą Bremeniškį ir rado parašyta, kad tasai aisčius garbinęs, kaip „homines humanissimi", tai yra žmoniškiausi žmonės. Nėmaž neginčiju, kad jis tai radęs parašyta, bet gali atsitikti, kad po daugelio metų gali prireikti mūsų būsimajam kolegai kitų to paties šaltinio vietų, sakysime, gal ateities poetas cituos tą vietą, kur tasai garbingas vyskupas tvirtina, kad aisčiai „geria raugintą kumelės pieną, iki nusigeria", ir kaip tiktai visą savo argumentų svorį spaus į tai, kad mūsų protėviai nusigerdavo.

Nėmaž nepeikiu Simano, kad jis dokumentais pagrindė gerąsias aisčių būdo puses. Ir nesakyčiau, kad jis klydo. Tik jojo mintį noriu čia kiek praplėsti, kad tomis geromis būdo savybėmis pasižymėjo visos aisčių giminės, ne vieni žemaičiai ir kalnėnai arba lietuviai. Bet pridedu, kad lietuvio, arba kaip kitaip jį vadinsime, būdas yra sudėtingas, turįs gerų ir ne taip gerų pusių, be to, negebu matyti skirtumo tarp senovės ir nūnovės lietuvio būdo. Ir dar, kad tai yra dėsniai, su kuriais reikia skaitytis ir jokiu būdu jų neignoruoti.

Kadangi būdas arba charakteris reiškiasi (arba tiktai išryškėja) žodžiais ir veiksmais, tai man kaip tiktai atrodo, kad pilnas ir vispusiškas tautos arba giminės būdo arba charakterio pažinimas yra svarbus ir būtinas. Nes tie, kurie tautos ar giminės gyvenimą pasišovę tvarkyti ir turi iš to pelno arba garbės, galėtų ta linkme tautos ar visos giminės gyvenimą tvarkyti, kad tautiečiai neeikvotų paskutinės energijos tik tam, kad tiktai savo konkurentą nuengti, tai yra kaip pačiam netekti vienos akies tik dėl to, kad kaimynui abi išlupus. Tautos ir ateities akivaizdoje manding yra grynas nuostolis, kai tos pačios tautos nariai vienas kitam kenkia, vienas kitą žaloja arba vienas kitam akis laupo. Tai pragaištinga net ir tuo atveju, jei tai būtų daroma kilniam ir patriotingam tikslui...

Mano galva, rietenoms ir kitokios rūšies ginčams lengviausiai

būtų užkirstinas kelias kaip tiktai neutralia veikla. Gal ir bendruomene, bet tuo atveju prie jos prileisti ir juoba į ją įleisti šiukštu nereikėtų politikų, tai yra demagogų (šį žodį aš visada vartoju etimologine ir konkrečia prasme, tai yra liaudies vadų arba vadovų prasme, bet ir šis darbas, pradžioje kilnus ir garbingas, kaip ir viskas, žmogaus rankose išsigimsta: demagogai iš pradžių liaudį veda kaip mažus vaikus, paėmusys už baltos rankytės, bemaž už galų pirštelių, bet kai įsidrąsina, čiumpa liaudį už jos ilgosios nosies ir be mažiausių ceremonijų tempia į save ir tenai, kur tiktai nori, nes liaudis mėgsta už nosies būti vedžiojama). Deja, bendruomenėj, manding kaip tos pasakos užstalin užleisti elgetos, politikai ne vien maišus ir lazdas, bet, atsiprašant, ir ką kitą ant bendruomenės stalo susikrovę. Aišku, kad jau dabar šaukštai po pietų. Dabar iš bendruomenės užstalio demagogų nei su mėšlaverčiais kabliais, nei su gaisrininkų vąšais neištrauksi. O jie meistrai. Ar nemalonu ir ar neverta buvo iš Venecuelos kakti į seimą ir jame geras tris valandas klausyti karštų ir konstruktyvių debatų apie tai, katra mandatų pranašesnė komisija: trijų ar penkių asmenų! Klausai tų kalbų ir pats savo ausimis netiki, kaip lengvai smulkmenos didžiausiomis pabaisomis išpučiamos. Politika yra vienintelė žmonių bendravimo stipri vieta, kurios net satyra neima. Dėl to man buvo gaila bendruomenės. Gaila kaip kažko, kas negrįš.

Galvoju ir svajoju apie ją, lietuvių bendruomenę. Ar ji negalėjo būti ta vienintelė užuovėja, kur politikos arba demagogijos žvarbus šiaurys neušpučia. Tragiškai į nieką nežvelgiu. Mūsų politikos praktikoje nei vienas politikas dėl politikos nei vienos akies (gal net nei vieno plauko) neprarado. Politikui svarbu savas ir plaukas, jau nekalbant apie svarbesnes kūno dalis, kaip, sakysime, akys ar nosys, nes, paskutiniosios netekęs, ką kiš politikas į svetimus reikalus? Politiko nosiai apibūdinti geriausiai tiktų čia gerai eilėmis išverstas Cyrano de Bergerac garsusis monologas, nes politikui uoslė ir nosis tai ,,to be or not to be''. O bendruomenė galėjo be jų praversti. Net galvoju, ar nederėtų sukurti draugiją lietuvių bendruomenei vaduoti. Tokios institucijos reikalas ar jau nebus pribrendęs ir prinokęs. Ir nepriklausomybės laikais itin vertinau įvairias vadavimų ir atželdinimų draugijas, ir jų rolė buvo tikrai didelė. Atsimename, kaip tam tikri pareigūnai ir aukšti valdininkai šiukštu oficialiai

šalinosi tautininkų sąjungos, su proteguojamais bendramінčiais išreikšdavo nepasitenkinimą esama padėtimi, o tačiau mielai rašėsi į paravalstybines įvairaus vadavimo ir įvairaus atželdinimo draugijas bei sąjungas, kurios yra daug nuveikusios ir padariusios. Tai buvo, sakyčiau, kaip tos pasakos nei nuogos nei apsirengusios, nei pėsčios nei raitos mergos eigastis nei keliu nei taku... Niekieno, neutrali ežia, aišku, yra tartiufų-arivistų kelias, bet jokia tauta, jokia bendruomenė nėra visiškai to gyvastingo kirmiaus išgyvendinusi, juoba mandarinadoj. O tai labai gudru nesudeginti paskutinio tilto, nes pozicijai gali parodyti, kad tas tiltas kaip tiktai į ją vedąs, gi opozicijai gali tvirtinti visai priešinga. Buvo, atsimename, to plauko įvairių sąjungų, draugijų ir net smulkių ratelių, kaip, sakysime, kalbos ratelis, kuris buvo bepradedąs naudotis pozicine rašyba (senosin tautosin!) ir tuo būdu šunuodegiavo, begirdami vado išskirtines savybes kalboje ir stiliuje. Ir jie tai darė žinodami, kad čia ir yra tautos vado silpnoji vieta, beveik Achilo kulnis. Ir juos visus šiandien giriu už tai, nes reikšdami poziciją ir opoziciją jie yra šį tą nuveikę pačiai tautai, pačiai bendruomenei. Tuo būdu praktika parodė, kad šis pozicijos-opozicijos kelias gali būti ir bendruomenei naudingas, kad tai galėtų būti landa, pro kurią būtų galima (ir reikėtų!) tautos, o gal net ir visos giminės kūpančią energiją kanalizuoti tinkama linkme, kad ji kur nors tekėtų, o ne rūgtų dvoki ir kenksminga.

Būdamas didelis lietuvių — latvių — prūsų vienybės šalininkas, norėčiau bendruomenei pasiūlyti idėją, kad ir tarp šių trijų giminių reikėtų rasti bendrą kalbą, tai yra, įkurti Drūsinės ežero dumblių tyrimo sąjungą, draugiją ar bent ratelį, nes, tiesiai eidami prie susiartinimo ar vienybės, būtinai tolsime ir skirsimės, o kalbėdami apie dumbles arba maurus, rasime gal bendrą kalbą ir išvaduosime ne vien dumbles, bet gal ir šiokios tokios vienybės ar bendro darbo galėsime pasiekti.

Ne itin palankiai atsiliepiau apie nugėrimus arba išgėrimus aistiškuosius. Adomas Bremeniškis rašo, kad carnes iumentorum pro cibo sumunt, quorum lacte vel cruore utuntur in potu, ita ut inebriari dicantur — kumelių mėsą maistui vartoja, o jų pieną ir kraują taip vartoja, kad, sako, nusigeria. Petrus de Dusburg ne visai nuoseklus: pradžioje tvirtina: pro potu habent simplicem aquam et mellicratum seu medonem, et lac equarum quod lac quondam non biberunt nisi prius sanctificaretur; alium potum an-

tiquis temporibus non noverunt — gėrimui teturi tiktai paprastą vandenį ir medaus miešimą arba midų, ir kumelių pieną, kurį tačiau geria tiktai pašventintą; kito gėrimo jie senaisiais laikais nežinojo. Tačiau, kalbėdamas apie vaišingumą, pastebi, kad čia griežtesnio saiko aisčiai neturėjo: Hospitibus suis omnem humanitatem, quam possunt ostendunt (iš to sektų, kad savo laikų prūsų dorybes čia jau tasai garbus vienuolis mini), nec sunt in domo sua osculenta, vel potulenta, que non communicent eis illa vice; non videtur ipsis, quod hospites bene procuraverunt si non usque ad ebrietatem sumpserint potum suum — savo svečiam, kokį tik pajėgia, svetingumą rodo, ir visa, ką savo namuose valgytino ar gertino turi, svečiams tuo atveju siūlo, nes jiems atrodo, jog svečiai iki tol lieka nepavaišinti, iki jo gėrimu pentin nenusigeria. Toliau jis ryškiais pavyzdžiais aiškina, koks smurtas buvo taikomas svečiui vaišinti...

Nors tasai vienuolis buvo prūsų priešas, bet sunku man būtų juo šiandien nepatikėti, nes visai neseniai kai kieno buvau šiuo būdu ir metodu vaišinamas. Kartais vaišingi žmonės elgiasi su svečiu, kaip sodietis penėdamas žąsį, kuriai, įsispraudęs tarp kelių ir kaklą aukštai iškėlęs, kleckus su vyžų pinokliu į gūžį stumia. Konkrečiais pavyzdžiais tariant, vienas vaišintojas, svečiams prisivalgius ir prisigėrus iki sočiai ir jau pakilus namolei, brūkšt raktu užrakino duris, įsidėjo į liemenės kišenaitę raktą ir, sukryžiavęs ant krūtinės rankas ir tarpdury atsistojęs, tarė: neišeisit man nei vienas iki tol, kol suvalgysit visa, kas ant stalo padėta! Arba kitas, svečiams nuo vaišių kiek aptingus, atsinešė rankinę granatą ir, patraukęs dagtį, taria: arba valgot ir geriat, arba vaišes ir svečius ištaškau ant sienų! Ir sako (pats tose vaišėse neturėjau garbės dalyvauti, tai atsiprašau malonų vaišintoją, jei čia bus kiek perdėta ar pagražinta, bet taip esu iš patikimų vaišių dalyvių girdėjęs, tai yra už ką perku, už tą ir parduodu), kad svečiams atsirado neapsakomas apetitas: bematant viską susriaubė ir surijo...

Šio intarpo moralas toks: neseniai skaičiau, kad juodoji Afrika, kuri taip staiga ėmė kopti į laisvę ir nepriklausomybę, kaip Šiaurės Amerikos indėnai, gali išnykti nuo... alkoholio!

Berinkdamas duomenis apie katarų sektos pėdsakus Pietų Prancūzijoje, Nicoje sutikau Madame Octobon, ėjusią katarų popiežės pareigas. Ji labai mielai ir dažnai nukrypdavo nuo man

rūpimos temos ir pradėdavo įrodinėti savo tikėjimo pranašumą prieš mano unam sanctam Catholicam et apostolicam Ecclesiam. Dėl šventos ramybės prieštaravau jai tiktai bendrybėmis: kiekvienam savas tikėjimas brangus ir pats gerasis. Ji tada imdavo skaičiuoti, kokį didelį kultūrinį įnašą palikęs katarizmas: Šventojo Gralio idėja ir legenda yra katariška, Dantės *Dieviškoji Komedija* esanti perdėm katariška ir t.t.

Moteris buvo didžiai kultūringa ir įdomi. Ji tvirtino, kad blogis ir gėris esą vienoje plokštumoje: tas pat gali būti gera ir bloga. Ana, sakė jinai, Var upė. Dabar jos vaga sausa, bet pavasarį, kai pradeda sniegas kalnuose tirpti, jinai patvinsta ir išsilieja iš krantų: kiek ji krantų nugriauna, kiek ji dirvų apsemia ir sugadina, kiek ji pasėlių nuneša, ir mums atrodo, kad ji bloga daro. Kas iš tikrųjų gi yra tasai josios blogis? Tai energija, kurią žmogus gali lengvai kontroliuoti, tai yra tą energiją pakreipti gera linkme, ir tuo būdu ta „pikta" upė gali daugiau padaryti gera, negu ji pajėgia padaryti bloga: ji gali sukti malūnus, gaminti elektros šviesą ir t.t. Tas pats ir su žmonių bendruomene. Ir ji gali griauti ir kurti. Gali žudyti ir vergti. Tačiau ir ją galima pakreipti gerąja linkme.

Bet kas yra Var upė prieš tas alkoholio marias, kurių visa žmonija nepajėgia išgerti! Mano galva, yra žmonijos slogų, kurios savo pačioje esmėje ir perdėm blogybės: svaigalai, karai, revoliucijos. Prieš šias blogybes yra bejėgė net tokia galybė kaip religija. Štai dėl ko, sakyčiau, bendruomenei reikėtų piestu stoti prieš tas dvi blogybes: žudymą ir žudymąsi. Melas, kad girtuoklis tik pats sau kenkia. Bet tai plati tema, dėl to ją paliksiu savo įpėdiniui, kuriam parūps kada nors vėliau bendruomenės arba tautos būdą plačiau aiškinti.

Mano elegijos nepatiko „tarybiniams" politikams. Jie man vieną gerą savybę pripažino: gudrybę, kurios, deja, man stinga, ir be to, aš jos visomis išgalėmis vengiu. Žinoma, jie manė, kad mano tikslas visus šunis sukarti ant čionykščių veiksnių. Veiksniai savo ruožtu klystų, jei manytų, kad mano tikslas juos be reikalo juodinti. Juodo daugiau pajuodinti negalima: padorus politikas labai sunkiai įmanomas, nors išimčių yra visur.

Tai stichija, tai gaivalas, kurio energiją būtinai reikia kanalizuoti. Tą bestiją būtinai reikia pažaboti, kad jos akla jėga turėtų tinkamą kryptį, kad politikas tarnautų tautai, ne vien pačiam sau. Aišku, politikai tokius lozorius gieda, tokius

kankinius vaidina ir tokiais pasiaukojusiais idealistais nešasi, jog apie apyskaitą nė prasitarti bendruomenei neleidžia. Bendruomenė turi teisės ir pareigą tą bestiją bent kiek apmalšinti. Ir tada, kai turi valdžią, o juoba tada, kai jos neturi. Ir klysta tie, kurie mano, kad okupacija gali nuimti atsakomybę prieš bendruomenę. Bendruomenės atstovas turi būti tikrai savos bendruomenės atstovu, o ne kuo kitu. Jis, net juokui ir juokais išrinktas, turi visu rimtumu į tai pažvelgti ir niekad to neužmiršti.

Man rodos, kad pagrindinė bendruomenės klaida ar sliduma, kuria labai lengvai prasmunka sąmonėn ir praktikon išsigimimas, tai galimybė tapti veiksniu arba bent tariniu. Sakau, lengva, nes kiekvienam yra įgimta vaidinti svarbų ir vienintelį...

Bendruomenei turėtų rūpėti vien moralinės ir dvasinės gyvenimo sritys, tai yra moralės normas jinai turėtų nustatyti, o dvasines vertybes puoselėti ir remti. Jai turėtų rūpėti ateitis daugiau negu dabartis. Dabarties smulkmė užgožia visumą. Visi matome, girdime, jaučiame ir gyvename dabartį, bet tai dar nereiškia, kad mes ją aprėpiame, suprantame. Praetis visai kitokio pobūdžio: ji lengviau suprasti. Bet ir čia labai svarbu žinoti, kas kada praeityje ieškotina. Praeitis yra praeitis, ir joje jau niekas nesikeičia, o tačiau jinai, iš tolo žiūrint, keičia spalvas kaip varno sparnas. Ar čia seniai: Iš praeities tavo sūnūs te stiprybę semia? Ar čia seniai Simanas grožėjosi vėpūtiniais susiraičiusiais senlietuvių plaukais (cerulei, facie rubea et criniti — mėlynakiai, raudonskruosčiai ir plaukuoti)? Gniezno katedros duryse prūsai juoba plaukuoti, tik deja, ne vėpūtiniais suktais, o gališku stiliumi nudribusiais (kaip šamo) ūsais. Prieš šimtą metų tatai bendruomenę jaudino, veikė ir laisvės troškimą žadino. Šiandien kitaip reikia pažvelgti į senprūsį ar senlietuvį. Ir gal ne tiek į jo išorę, kiek į jo vidų, kiek į jo dvasią: į jo įpročius ir papročius, į jo polinkius ir veiksmus. Ką mes amžių būvyje praradome ir ko nenusikratėme. Ir ne paslaptis, kad ydos tautoje, kaip ir piktžolės darže, yra gajesnės už dorybes. Kur dėmesį kreipti? Ką puoselėti? Kuo kratytis? Ko lenktis? Ką sekti? Kaip visas mūsų matomas ir nematomas galias pajungti bendram reikalui?

Fantazijos lakumas manding tautai lygiai naudingas, kaip ir didelė išmonė ir didelis gyvastingumas. Juoba nereikia jai įsikalti jokių idées fixes. Kad tai šiandien pakaktų būti bendruomenei aistiškai plaukuotai. Padarei tautai pusmetinę, ir baigtas kriukis,

tai yra eik žmonių stebinti ar gąsdinti. Deja, plaukus šukuojame à la Gaius Iulius Caesar. Ir kitaip, pagal dienos ir mados reikalavimus. Betgi ne plaukuose esmė. Manding, kad juos, tuos senlietuviškuosius plaukus, gal reikėtų kiek uoliau krapštyti, nes svarbiau yra tai, kas po plaukais slypi.

Jei kas tvirtina, kad istorija kartojasi, tai tiktai reiškia, kad toks eruditas nėra itin akylus. Taip atrodo tik dėl to, kad kai kurie bendruomenių veiksmai eina kuriuo nors vienu būdu, vadinasi, laikai žmogaus nepakeičia. Tiksliau kalbant, tai ir žmogus su laiku keičiasi, tiktai jisai keičiasi daug lėčiau.

Ir mano mintis nutraukia pamokslas apie Lietuvos patroną šv. Kazimierą. Yra šalių, kurios save geba garbinti très catholiques epitetais. Vargu ar toksai tikėjimas yra būdingas ne itin paslankiam lietuvio būdui. Bet man dingojas, kad mes, paskutinieji Europos pagonys, nesame jau taip blogi krikščionys. Ir pamokslininkas geras. Tikrai šventajame nėra nė lašo lenkiško kraujo. Bet Kazimierą savinčiaus kitaip. Šventajam svarbu ne gimtinė, ne kilmė... Šv. Patrikas ne airis. Šv. Martynas ne prancūzas. Šventajam vieta, kur jis šventuoju tapo, yra svarbiau negu kilmė. Galop lenkai ne vieną šv. Kazimierą savinasi, jie savinasi visą Lietuvą. Jei nebūtų šventa vieta, pasakyčiau: išgrauš, negausit!

Ir vėl skamba skliautuose tikėjimo tiesų išpažinimas arba credo: As drouve an Deivan Tavan vismosin kas ast taikovuns dangon ba zemin — Tikiu į Dievą Tėvą, Visagalį, dangaus ir žemės sutvėrėją...

Ir mes tikime bendruomene, bet tikėjimas reikia žodžiais ir darbais išpažinti. Neišpažintas tikėjimas yra mirusi raidė, pabaltintas karstas, pilnas puvėsių ir pūlių... Stebiu susirinkusią bendruomenę ir galvoju: kiek čia netikėlių, kiek čia atvirų tikėjimo priešų, kiek piktžodžiautojų... Ir štai Tu juos priimi ir neatstumi, kaip ir mane nusidėjėlį. Kaip gera, kad nieko neatstumi. Amen, tebūnie! Esu tikėjimo šalininkas: as drouve an Svintan Naseilin — tikiu į Šventąją Dvasią...

Mano mama, atsimenu, kai nesusiklausydavo troboje nuo mūsų, vaikų, vaido, kivirčo, triukšmo, riksmo ir klyksmo, sakydavo: Vaikai, ar nedavė jums Dievas Šventosios Dvasios...

Manding šeimoje ir bendruomenėje reikia Šventosios Dvasios. Reikia proto, susigręžimo. Juoba šiais laikais, kai savo

tarpe tolydžio vis sunkiau ir sunkiau susikalbėti. Ir ne tiktai mums, visiems. Ir čia, ir tėvynėje, ir žmonijoje. Ar gali būti kas baisiau, kaip brolžudystė, kuri tėvynėje truko daugiau kaip dešimtmetį, pareikalavusi, kaip kai kurie tvirtina, iš abiejų pusių po daugiau kaip po dvidešimt tūkstančių gyvybių. Dabar apokaliptiškai tėvas ir motina kyla prieš sūnus ir dukteris, o sūnūs ir dukterys prieš tėvus ir motinas...

Ir brolis kelia balsą prieš brolį: Germanus ejus, scilicet Wargulo, miserans temeritatem adolescie sue, de fratrum licencia processit, et dixit ad eum: Nalubo maledicte, nunc surgas, et sis vagus et profugus de terra tua — jojo tikras brolis, tai yra Vargulis, gailėdamas jojo jaunystės patrakusios drąsos, broliams — kryžiuočiams leidus, išėjo priekin ir jam tarė: Nalubi prakeiktasis, dabar purkštauji, šiaušiesi ir traukiesi iš savo gimtosios žemės.

Ir motina priekaištauja sūnums: Nameda mater Posdraupoti de genere Monteminorum, ait ad filios suos: doleo, quod vos unquam genui — Nameda, Posdraupočio motina iš Mantų giminės, tarė savo sūnums: gailiuosi, kad aš jus kadaise pagimdžiau...

Tie kieti ir baisūs žodžiai yra šiurpūs ne vien dėl to, kad brolio ar motinos ištarti, bet kad gina įsibrovėlį, smerkia rezistenciją. Tie žodžiai ištarti prieš septynis šimtus metų, bet šiandien jie panašiai, su panašia aistra tariami iš abiejų pusių. Šių rietenų akivaizdoje politinės rietenos yra ne vaikiškos, bet beveik kūdikiškai nekaltos, tačiau ir jos esmėje yra tos pačios rūšies ir to paties pobūdžio. Laiko perspektyvoje jos yra didesnės ir pragaištingesnės, nes jos trupina bendruomenės nugarkaulį.

Geras pavyzdys patraukia, blogas atstumia. Istorijoje reikėtų kalbėti ne tiktai apie Vaidotus, Margirius, bet ir visus išgamas ir parsidavėlius. Be to, dideli žygiai ir didelės nedorybės yra reti reiškiniai, ir jie ne kasdien nutinka. Gal ne su dideliais dalykais bendruomenei reikėtų kovoti, o kaip tiktai su smulkiomis šunybėmis ir niekšystėmis. Jos manding gyvenimą nudažo ir pakreipia į šunkelius...

Ar nereikėtų dažniau mums pakelti balsą į Tretįjį Dievybės asmenį ir maldauti proto bei sandoros...

ATSPARA

Nuvargęs ir sulytas ateik tu pas mane...
iš partizanų dainų

Atspara arba rezistencija noriu vadinti atsispyrimą prieš griaunančią, vergiančią ir naikinančią galybę. Lotynų veiksmažodis resistere, iš kurio yra padarytas resistentia, kaip tiktai reiškia tvirtai laikytis ant kojų, negriūti.

Tai ne vien gražus, kilnus ir reikšmingas, bet taip pat ir labai jautrus žodis. Dėl to, prieš kalbėdamas apie atsparą, noriu įspėti malonų skaitytoją, kad šia elegija neturiu tikslo nieko mokyti, nesistengiu nieko įrodyti ir nebandau nieko nuteikti, nebent tiktai suteikti medžiagos susimąstymui ir svarstymui. Manau, kad atspara yra verta rimto ir visuotinio susimąstymo. Juoba nedidelei tautai, kur atspara turi būti nuolatinė ir pastovi, einanti iš kartos į kartą.

Su šventa giesme šaukiu: nuo bado, maro, ugnies ir karo gelbėk mano tautą (ir visas kitas tautas), Viešpatie. Tai praeinančios slogos. Yra kitos — nuolatinės: skurdas, ligos, įvairios vergijos rūšys ir atmainos. Gelbėk nuo visų kraujo praliejimo variantų: revoliucijų, sumaiščių, o taip pat ir nuo civilinio arba savitarpio karo.

Visokio plauko nukariavimą smerkiu, apsigynimą priimu, kaip neišvengiamą blogį. Kodėl? Todėl, kad vergija yra daugiau negu mirtis. Mirtis žudo kūną, vergija — dvasią...

1937 metų pavasarį Florencijoje, stebėdamas bene turtingiausią renesanso šaltų ginklų kolekciją, praregėjau karo esmę... Tada apsiputojusi spauda su tuo pačiu patosu, su ta pačia baimę ir paniką keliančia dvasia klykė apie nuodingąsias dujas, kaip dabar apie branduolinius ginklus. Man tada spauda didelio įspūdžio nedarė, lygia dalia kaip ir dabar, tačiau šalti ginklai, ypač jų įvairumas ir apstumas, padarė didesnio įspūdžio nei abu iš arti matytu karu: visi tie vienaašmeniai ir dviašmeniai peiliai pradėjo

rasoti šiltu ir garuojančiu žmogaus krauju. Ir aš pamačiau, kad jie visi prieštaravo penktajam dekalogo įsakymui: nežudysi. Nuo tos lemtingosios dienos man karas yra sąmoninga ir legalizuota, o kartais net pašventinta žmogžudystė. Ir nuo to laiko visi miestų aikštėse raitų ir pėsčių nukariautojų stabai pradėjo vaidentis plėšikais ir žudikais. Gali mano žodžiai šiandien skambėti cinizmu, nihilizmu, bet esu tikras, kad turės ateiti laikas, kai Marsui bus nuplėšta kilnumo ir šventumo kaukė, ir tas laikas neturėtų būti labai tolimas, nes Marso ginklai jau yra priėję patrakimo ribą. Nukariautojai apgobiami šventųjų pagarba. Kruopštus ir ciniškas karui ruošimasis vedamas su kažkokia mistika: kardais kapojamos kartelės, durtuvais badomi šiaudų prikišti maišai, ir panaši mankšta. Kaip visa tai būtina, kilnu, garbinga! Bet ar nebuvo žmogui kadaise gražu, kilnu ir garbinga jo paties iš akmens nukaltam balvonui paskersti savo pirmgimį sūnų ir, pasišaukus visą giminę, suplėšyti į skutelius dar šiltą kūnelį ir čia pat žalią mėsą suryti?..

Revoliucija nėra taip skaisti ir kilni, kaip ją bolševikai pastelinėmis spalvomis paišo ir iš skaisčiaspalvio molio lipdo. Tik kai kuriems Meksikos dailininkams pasisekė revoliuciją nutapyti tokią, kokia jinai iš tikrųjų yra: žiauri , kruvina, purvina, neprasminga... Ir nenuostabu, nes tai yra kraštas, kur revoliucija neturi nei pradžios, nei galo, kur revoliucija yra oficiali, palaikoma valdžios įstaigų, ir tautos pasididžiavimas, dėl to jinai skiepijama oficialiose švietimo bei auklėjimo įstaigose. Nenuostabu, kad jinai ten niekad nesibaigia...

Žmonės geba garbinti viską: žiaurumus, nusikaltimus, niekšystes... Ar vien tiktai žmonės? Erazmas Roterdamietis nė kiek nesistebi žmonių aistromis bei narsumu mūšio lauke, bet jis stebisi, kad bendro įkarščio pagauti panašiai elgiasi ir arkliai: visu smarkumu puola į patį kovos tirštį ir kartu su žmonėmis dvesia... Už kokius idealus, už kokias teisybes ar tiesas jie guldo savo ne itin išmintingas galvas, klausia garsusis renesanso filosofas ir humanistas. O man aiški narsumo šaknis žirguose ir nekuriuose žmonėse, nes jei ir ant tokio skeptiko sprando kas užsodintų sveikatingą raubriterį su renesansiškais pentinais ir tasai pradėtų raižyti šonus, tai skeptiškame humaniste atsirastų kovos lauke arklius pralenkiančio narsumo...

Neseniai man pakliuvo į rankas Deziderijaus Erazmo ben-

dralaikio Chiapa vyskupo Bartolome de las Casas (1474-1566) knygelė su gausiomis iliustracijomis, pavadinta *Brevisima relacion de la destruycion de las Indias (Trumpiausias pranešimas apie indėnų naikinimą),* kuri buvusi kurį laiką visos Vakarų Europos best selleris. Vaikystėje a.a. tėvelio bibliotekėlėje buvo dvi knygos apie peklą arba amžiną pragarą, kurių viena taip jau buvo iliustruota... Dar noriu pasigirti, kad kelis kartus esmi peržiūrėjęs Gustavo Doré iliustruotą Dantės *Pragarą!* Ir pagalvojau, kad veltui giriasi Curzio Malaparte savo Toskana, kuri esanti pagimdžiusi du didžiausius pragaro žinovus: Virgilijų ir Dantę... Prisipažinsiu, kad mane velniai apvylė ir fantazijos skurdumu, ir rafinuotumo stoka. Konkvistadoriai — muy catolicos y pios — kur praneša velnius, gal net gestapininkus ir čekistus, tik paskutinieji jei kiek ir nusileidžia kokybe, tai kiekybe vis dėlto ima viršų visoje žmonijos istorijoje...

Ir nemanykite, kad visi tie žiaurumai taip imami ir daromi be jokios filosofinės ar moralinės priežasties: vis aukštam ir kilniam tikslui, vis žmonijos laimei ir gerovei, o jei ne žmonijos, tai tautos, tai darbo žmonių klasės ar kito kurio paibelio naudai ir gerovei.

Žmonių vaizduotėje visada gražu ir kilnu, kai muši ar žudai kitą, o bloga ir žema, kai tave kas kitas muša ar žudo. Dėl to, sakysime, vieniems toks Winston Churchill yra tautos išgelbėtojas, antriems demokratijos šulas, tretiems karo kurstytojas, ketvirtiems Falstafo ir jorkšyro hibridas ir taip toliau.

Reikia atminti, kad kiekvienas pralaimėjimas žmonių akyse yra gėdingas: Dovydas būtinai turi nudobti Galijotą... Dėl to mums, lietuviams, būtinai reikėtų keisti pažiūrą į garbę ir gėdą: garbė būti gyvam, o negarbė būti mirusiam, nes būdamas gyvas dar gali tikėtis ką nors nudobti ir tapti didvyriu, o miręs jau tokių galimybių neturi...

Kai prieš gerą šimtą metų prancūzai užėmė ir pavergė Alžyrą, tai buvo didvyriška ir kilnu, o kai šiandien jame jau sunku bepatverti, tai kiekvienam atrodo, kad žema ir niekšinga tenai būti ir nesitraukti. Aš manau, kad guvesnis numano, ko siekia ši mano dissertatio de arte combinatoria, o ji turi tikslą iškelti aikštėn būdus ir priemones, kuriuos, pagal būdą, išmonę ir skonį, gali kiekvienas apgalvoti ir savo viduje išdiskutuoti visas galimybes.

Manau, kad kiekvienam aišku, jog non bellum, sed pacem

cano — ne karą, taiką apdainuoju, sandorą ir meilę pasirenku. Yra tiek daug žemėje bendrų žmogaus priešų, prieš kuriuos reikėtų visai žmonijai bendrai ir sutartinai kovoti: ligos, skurdas, netikra ateitis, neteisybė...

Netikiu į liaudies teisybę tais pačiais pagrindais, kaip ir į kapitalistų gerus norus... Prieš kurį laiką pakliuvo į rankas nedidelė propagandinė brošiūrėlė apie kinų tautos laimėjimus, atsiprašau, kinų liaudies laimėjimus... Viršelyje malonus, apvalus lyg pripūsta plastikinė pūslė Mao veidas. Viduj: liaudies praeities skurdas, liaudies ateities dausos ir kita. Man tačiau giliausią įspūdį paliko liaudies teisybė... Ant kažkokios didelės upės lėkšto akmenuoto kranto improvizuotas „liaudies tribunolas" teisti ir bausti liaudies priešus vietoje: stalelis, dvi kėdės, du nutukusiu pareigūnu, keliolika suvargusių ūkio darbininkų. Teisiamas nepataisomas nusikaltėlis, trečiu kartu pavogęs liaudies ryžių... Labai galimas daiktas, kad jis sunkiai nusikaltęs, ypač kad ne rinka, o liaudis voginio nustato vertę. Prieš „tribunolą" ant kumštinių akmenų paklupdytas vielomis užpakaly surištomis rankomis pusnuogis ir sulysęs žmogelis. Liaudies teisybės saugotojai su liaudies rūstybės išraiška veiduose nekantriai laukia ženklo, kietai suspaudę vargo ir skurdo rankomis akmenis... Šios pasakėčios moralas toks: vargas bendruomenei, kuri teisybę grindžia aistromis... Ne tuo reikėtų žmonėms vadovautis taikoje ir neramumuose.

Ir vis dėlto atsparą priimu: ji silpnajam reikalinga, būtina ir išganinga: vienintelė jojo viltis. Koks paradoksas: atspara reikalinga silpnam, o atsispiria tiktai galingesnis, noriu pasakyti — pranašesnis.

Atsparai turi būti svetimi bet kokie garbės ar moralės prietarai. Ginamasi nuo vergijos ir mirties, dėl to priešo atžvilgiu atsparuolis yra atpalaiduojamas nuo bet kokių moralės saitų: užpjudytam galima gintis visais būdais ir visomis priemonėmis. O savo tarpe, priešingai, reikia nesąlyginio pasišventimo ir pasiaukojimo. Kadangi pastarojo ne visada galima tikėtis iš silpno ir netikros moralės žmogaus, dėl to atsparuolių eilės turi būti renkamos labai atsargiai, ypač tolimesnės distancijos atsparai. Pasiaukojimo nereikėtų suprasti, kad jis būtinai turi baigtis mirtimi: gyvenimas, ne mirtis, yra žmogaus tikslas ir siekis, tačiau savas gyvenimas neturėtų būti mainomas į tautiečio, o ypač į bendražygio

gyvybę...Čia, manau, reikia padėti porą taškų ant raidžių „i". Ir būtent kas tai yra tautietis? Tautietis yra kiekvienas lietuvis, neatsižvelgiant į jo verslą, į jojo tikėjimą, į jojo pažiūras...

Meilė yra sudėtingas ir painus dalykas. Kiekvienas daugiau ar mažiau myli savo tėvynę (sąmoningai ir net nesąmoningai). Tą meilę apsprendžia daug veiksnių: būdas, temperamentas, verslas, išsilavinimo laipsnis, politinės pažiūros, religiniai įsitikinimai ir dar visa eilė didesnių ir mažesnių dalykų. Vienas tėvynę myli tokią, kokia jinai yra, kitas tokią, kokia jinai buvo, bet daugiausia tokią, kokią jis norėtų, kad būtų. Ir taip romantikas, realistas ir net skeptikas geba tėvynę savaip mylėti. Ją myli religingi, indiferentai ir bedieviai. Net žmogžudžiai, plėšikai ir vagys gali tėvynę mylėti karščiau negu dori žmonės. Vieni myli tėvynę visą, kiti jos dalį: savo gimtinę, savo parapiją, savo apskritį, savo provinciją, net savo ūkį, savo daržą, savo pastogę. Vienas myli sąmoningai, kitas nesąmoningai. Meilės esmė nėra atmainose ir rūšyse, bet pačioje meilėje.

Tai, ką esmi kalbėjęs, yra bendra ir savita kiekvienai tėvynei. Imsiu kalbėti konkrečiau apie Lietuvos meilę ir daugiau orientuosiuos į politinių pažiūrų tėvynės meilės atspalvius. Lietuvą myli valstiečiai liaudininkai ir federantai, tautininkai ir socialdemokratai, krikščionys demokratai ir voldemarininkai, frontininkai ir santariečiai...

Ir dar daugiau. Nuostabu ir keista ne tai, kad meilė yra įvairi, o ta žmogaus sąmonės būsena, kad jam vis atrodo, kad niekas kitas, o tik jis moka ir geba idealiai tėvynę mylėti. Ta savybė pasireiškia ir grupėse. Taip krikščioniui demokratui atrodo, kad tobulai tėvynės nemyli nei tautininkas, nei liaudininkas, nei socialdemokratas, o tiktai jis vienas ir dar truputį federantas. Du tautininku girdėjau tariančiu: jei išlaisvintoje Lietuvoje įsigalės krikdemai, tai mudu jau nutarusiu Lietuvon negrįžti...

Vadinasi, taip ir su ta visiems aiškia ir suprantama tėvynės meile, kaip su ta priežodžio giria: juo giliau girion, juo daugiau grybų, juo giliau tėvynės meilėn, juo daugiau kabliukų... Visa laimė, kad, anot liaudies išminties, pilna byra, tuščia barba, tai yra, kad tėvynės meilė reiškiama ne žodžiais, o darbais, ir kad iš pastarųjų sprendžiamas meilės dydis ir laipsnis.

Prieš penkiolika metų, vartydamas senus *Romuvos* komplektus, užtikau vieną savo seno bičiulio-piūvininko sonetą,

kuriame, be kita ko, radau šį sakinį: ,,Lietuva, o gal tu esi tų, kurie šiandien, kaip žiurkės, kasasi po tavo pamatais''... Mane šiurpas nukrėtė prisiminus, kaip jis man vienam iš pirmųjų skaitė tas eiles, kai dar jis pats, nei kas kitas nė svajote nesvajojo, kad tai gali kada nors įvykt ar atsitikti...

Dėl to šiandien pats save klausiu: o kaip tie, kuriuos aš ir kiti garbiname išgamomis, išdavikais, parsidavėliais, maskolberniais ir kitais tolygiais epitetais... Kas jie? lietuviai ar ne? Ar ir jie turi kokį nors tėvynės meilės jausmą, ar tai tik mums vieniems prieinama? Piestu stoju prieš tokią nešvarią mintį, šventvagystę ir ereziją! Bet kaip jie patys, tie mūsų išgamos ir maskolberniai, savo pačiose sielose ir širdies gelmėse galvoja!.. Ir labai bijau, kad jie lygiai galvoja kaip mes, kad tėvynės meilės monopolis jų vienų rankose...

Pateiksiu tokią hipotezę. Gruodžio 17 d. perversmas dėl liaudininkų budrumo ir akylumo neįvyksta, bet sekančių metų sausio ...liktą dieną perversmas pavyksta viršiloms ir puskarininkiams, kurie valdžios pryšaky pasodina Kapsuką su Angariečiu... Po metų Kapsukas, grandinių remiamas, nusikrato Angariečiu, pasiunčia jį gyventi į Dotnuvą pas brolį ir valdo vienas... Aišku kaip dieną, kad būtų buvę pabėgėlių nuo komunizmo, bet masiško egzodo mintis nebūtų net kilusi, vadinasi, bėgta nuo rusų, ne nuo komunistų! Labai nuogąstauju, kad kapsukininkų būtų buvę nė kiek ne mažiau kaip smetonininkų, o jei kas būtų špygą rodęs, tai esu tikras, kad tiktai kišenėje...

Tačiau yra vienas dalykas aiškus ir neginčytinas, tai okupacija. Atimk ją, ir liks tiktai skonio ir pasimėgimo reikalas, dėl kurio nesileisiu į diskusijas ir net plačiau nesvarstysiu. Tačiau man atrodo, kad mes savo maskolbernius pervertiname, lyg jie būtų lėmę okupaciją, sovietizaciją ar kitą kurį esminį dalyką. Jie patys žino, kad jie yra nulis dvidešimt penktame laipsnyje...

Bet ir okupacijoje tauta lieka tauta, ir jai reikia gyventi, nes jau toks tautos tikslas ir tokia paskirtis. Tačiau jei manęs kas paklaustų, kaip geriau: ar kad okupantas vienas Lietuvą valdytų ir engtų, ar kad per maskolbernius, tai aš asmeniškai, net žinodamas, kad savas šuo visada skaudžiau kanda, nė nemirktelėjęs apsistočiau prie antrojo atvejo, manydamas, kad antruoju atveju yra šansų į parsidavėlių tarpą įsimaišyti ir doriems lietuviams, yra šansų, kad parsidavėlis gali pakeisti nuomonę, žodžiu, an-

truoju atveju yra daugiau šansų ir galimybių, tuo tarpu kai pirmuoju atveju tų šansų visai nebūtų, o lošiant visada geriau turėti šansų, negu jų visai neturėti. Dėl to tiesioginė okupacija, kai ji liečia mažą tautą, gali ilgiau patverti, ir gali būti net fatališka. Be to, nereikia užmiršti, kad mažojo likimas visada bus panašus į Talmudo puodo likimą: ar akmuo ant puodo, ar puodas ant akmens krinta, vis tiek tik puodas dūžta...

Mes dar nežinome, kaip mūsų atspara bus vertinama ateityje. Ar neateina kam galvon, kad maskolbernių rezistencija bus pasėkmingesnė ir vaisingesnė negu mūsiškė. Beje, įspėju, kad nebūtų nesusipratimo, kai miniu atsparą arba rezistenciją, tai turiu galvoje dažniausiai veiksmus ir reiškinius tėvynėje, ne šiapus geležinės uždangos.

Štai dviejų rūšių pavyzdžiai, kurių vieną vadintume maskolberniškumu, o antrą rezistencija... Kuršių Neringoje po karo neliko nei šimto žmonių, o ir likusieji buvo daugiausia nedarbingi ar šiaip paliegę žmonės. Pajūris buvo tuščias, o okupantui žuvies reikėjo... Ir štai Rytų Aukštaičiuose prie didesnių ežerų atsirado žvejų, kurie sutiko talkininkauti okupantui ir įsikūrė Kuršių marių pakraštyje, ir taip pakraštys bent dalinai buvo laimėtas Lietuvai. Aš manau, kad šiandien nieks nesmerks tokio maskolberniavimo. Lygia dalia tuo pačiu laiku buvo varoma didelė akcija lietuviais apgyvendinti Vilnių ir Rytprūsius, bet čia pasireiškė fantastiška rezistencija. Visi žinojome patarlę: duoda — imk, ir neėmėme! Nemanau, kad ši rezistencija bus kada nors pateisinta. Vadinasi, ir vėl bus japas kaltas.

Manau, kad labai ilgai neteks laukti, kai mes turėsime apypilnius skaičius iš partizaninio karo ir atsparos. Pavarčius porą leidinėlių, kurie turi pretenzijų į dokumentaciją, pritrenkė įspūdis, kad aukų grynai rusiškomis pavardėmis labai nedaug. Dažnai tarybinio aktyvo pusėje (kitoje pusėje jų nebuvo, o jei buvo, tai visai nežymi mažuma) nesiekė nė penkių procentų. Jei Šarmaičio skaičiai yra tikri, o jis tvirtina, kad „klasių kova" pareikalavusi apie po dvidešimt penkis tūkstančius iš kiekvienos pusės, tai, paėmus visas abiejų pusių aukas, rusų nuostolis bus tik apie du nuošimčiu. Aukos vėl labai jau smulkus mailius: kolūkių pirmininkai, brigadininkai, mokytojai, eiliniai partijos nariai, komjaunuoliai, kaimo korespondentai ir liaudies gynėjai arba istrebiteliai. Žinote, jei reikėjo paaukoti devyniasdešimt aštuonis

lietuvius, kad kristų pora rusų, tai rezultatai daugiau negu skurdūs, tai baisūs rezultatai. Čia taisyklė gali būti tiktai viena: būkime ne taupūs, o šykštūs, kai reikalas liečia lietuvišką kraują. Tauta esmėje nėra kas kita kaip tiktai tautiečiai; kai jų nebus, ir tautos nebus...

Šiandien anapus geležinės uždangos didžiausią atsparą rodo čekai: mažiausiai jaučia maskolio batą, daugiausia jį išnaudoja, patys neturi nuostolių ir geriausiai iš visų satelitų gyvena. Lenkai ir vengrai iš jų juokiasi: čekai negarbingi... Priešo atžvilgiu, mano galva, mandagumo taisykles ir garbingumą, o juoba lenkiškąjį honorą reikia mesti į šalį. Esu tikras, kad čekai maskolius penkios minutės po dvylikos nė kiek neblogiau pjaus, kaip jie tą pat minutę pjovė vokiečius, tai yra, kai jiems nebus ta operacija nei pavojinga, nei rizikinga. Mane nustebino čekai: jie savo šaunųjį kareivį Šveiką laiko tokio lygio tautiniu herojumi, kaip mes savo Margirį, ir ne bet kas, bet didysis Tomaš Masaryk tą cinišką simuliantą laikė sektinu visai čekų tautai. Esą tai būdinga ir naudinga čekui, kuriam svetimo pono akivaizdoje reikėjo amžių būvyje visą laiką uodegą sukti. Taip ir susiformavęs šveikiškas čeko būdas...

Kartais ir aš pagalvoju: gal ir mes klaidingai elgiamės, dėdami viltis vien į aukštąsias ir kilniąsias tautos būdo savybes. Gal mūsų trūkumuose, silpnybėse ir ydose kaip tiktai ir glūdi visas mūsų gyvastingumas ir stiprybė. Ir tai kalbu visai be ironijos. Margiris atsparos tautiniu mastu neišsprendžia. Valenrodas, jei ne fikcija, tai visoje giminės istorijoje vienintelis unikumas, ir kažin ar jis remiasi į mūsų tautos būdą, nes paprastai lietuvis turi šio to bendra su šveicaru: juodu abu istorijoje gebėjo ištikimai saugoti svetimo šeimininko vartus, sušaldavo mirtinai, o nuo vartų nepasitraukdavo. Apysakininkai turėtų giliau pasiknisti po lietuvio būdą. Valančius kiek paklebeno savo guvų Vencę, bet čia dar neišbaigtas tipas. Svarbu, kad būtų ne kontempliatyvus, o akcijos tipas. Aš beveik esu tikras, kad mūsų ydos gero rašytojo rankose galėtų raitos joti ant mūsų dorybių. Žmonės ne visada žino, iš ko jie juokiasi.

Sakysime, zuikio bailumas, kur tiktai tasai žvėrelis veisiasi, patarle tapęs, o tačiau Albert Thibaudet tvirtina, kad tai pats narsiausias žvėrelis visoje zoologijoje. Jam Dievulis suteikė tik ilgas ausis ir ilgas kojas... Ir šernas savo ilčių, briedis savo ragų taip

iki galo neišnaudoja, kaip tas vargšas kiškelis savo kojas. O kai zuikelis pasileidžia bėgti, tai tikrai dailu žiūrėti: bėgs, bėgs tiesiai, tai, žiūrėk, pastrykt į šalį, ir tada vėl tiesiai neria. Sakytum, jis juokus krečia bėgdamas, o jis tai daro visu rimtumu ir panaudoja visą savo zuikišką strategiją. Ir jis tai geba daryti su elegancija ir stiliumi bei žaismingumu, nors jam bėgti ne visada smagu ir juokinga. Bet ar nebūtų kvailiau, kad zuikis stovėtų drąsus ir nepajudinamas medžiotojo ar lapės akivaizdoje arba, atsisėdęs ant ežios, aimanuotų ir lauktų, kad jam kaktoje ragai išaugtų, o nesinaudotų tomis galiomis, kurios yra jojo valioje?

Nekurie mūsų tautiniai filosofai (gal sociologai, bet dabar tos rūšies mokslai tokia skysta tyre praskydo, kad ne taip lengva susigaudyti, kuriai disciplinai ta prieskienė priklauso) vienu metu buvo geležėlę radę: esą lietuviai ne stuburiniai, o kiautiniai padarai. Manyčiau, kad tai nėra dalykai, kurie mus smerktų išnykimui. Tik, užuot raudoję stuburo, turėtume auginti kiautą. Juk yra trečios dienos ėriuko ir dramblio nugarkaulis, kaip sraigės ir Galapago salų vėžlio kiautas. Esmė yra atsparos arba rezistencijos įstanga, ne jos pobūdis.

Tik čia turėtų daugiau gal rodyti aktyvumo rašytojai ir dailininkai. Taip, ir dailininkai. Kai tik nueinu į antprekyvietines parduotuves (supermarket store), stebiuosi, kaip modernus menas paveikęs moterų kūną ir sielą, prigimtį ir polinkius: visos tos kelnėsna netelpančios pabaisos atrodo tik ką išėjusios iš Jacques Lipchitz ar Pablo Picasso studijų... Nuo urvinių laikų moters prigimtyje buvo gyvas palinkimas dabintis ir gražintis. Ir kas dar šiandien galėtų tvirtinti, kad modernus menas neveikia gyvenimo... Modernus menas yra tokia akla ir gaivališka galybė, kuri griauna net tokias gyvo granito tvirtoves, kaip amžinasis moters grožio pasiilgimas. Štai dėl ko sakau, kad menas ir literatūra turėtų prisidėti prie tolimesnės distancijos atsparos gairių nutiesimo. Svarbu išstudijuoti visas bendras ir regionalines lietuvio būdo savybes. Ir tam reikalui reikėtų ištraukti visą tipų arsenalą. Neaplenkiant nė plėšikų: ir romantiškąjį Blindą, ir šiaudiniapastogiškus Rakauską su Stuku ir Rickum. Gal net tuo pačiu „svieto lyginimo" motyvu...

Esu daugiau linkęs už individualią ir pavienę atsparą. Tuo būdu mažiau nuostolių žmonėmis turima, o padaroma ne visada mažiau. Beje, rezistencijon reikėtų mažiausiai traukti profesionalių

karių ir profesionalių politikierių. Jų reikėtų vengt kaip maro ir ugnies. Te niekas man neprimena nuopelnų. Atspara yra labai rimtas dalykas. Apie kareivį esu labai geros nuomonės, ir to mane mano mama išmokė, o ji turi patyrimo, nes gyveno prie didelio kelio, kuriuo net tris kartus praslinko frontas: Dievo malonė, sakydavo ji, turėti reikalą su kareiviu, ne su gurguolininku: kareivis ima tik tai, ko jam tą minutę reikia, o gurguolininkas — viską... Prancūzai padarė didelę klaidą, partizanus sulygindami su kareiviais. Karas turi savo etiką ir formas, partizaninis judėjimas neturi tokiais niekais rūpintis. Kare, apskritai paėmus, nedaug yra prasmės ir turinio, dėl to jis, praradęs dar ir formas, tampa baisi nesąmonė, kažkokia visiškai degeneravusio niekšingumo rūšis. Lygia dalia kareivis neturėtų politikuoti. Kodėl? Ar jis ne pilietis? Taip, bet jam yra patikėtas ginklas kitam reikalui, o politikuodamas jis tai labai dažnai užmiršta.

Rašytojams nereikėtų užmiršti ir Konrado Valenrodo ir itin Herkaus Manto, kuris gal ne be tūlo cinizmo aukai primindavo, kad nebijotų mirti, nes eisiąs stačiai dangun.

Kur šiandien gali kilti Valenrodas ar Mantas, manau, skaitytojas be burtininkės nuspėja...

Atsparos viltys turi remtis į pačią Lietuvą, nes tenai ir tik tenai glūdi josios prisikėlimas. Mes galbūt dar gyvos, galbūt dar su galinčiu prigyti brazdu, bet esame nuo kamieno atkirstos skiedros... Ir kai atsižiūriu atgal, man darosi baisu... Lygiai kaip ta Blaise Pascal mintis: Le silence éternel de ces espaces infinis m'effraie — Tų begalinių erdvių amžinoji tyla mane gąsdina. Mane gąsdina mūsų giminės istorija: nuo priešistorinių laikų iki dabar; galybėje ir sugniužime; atsparoje ir pasidavime; džiaugsme ir nusiminime; sąmonėje ir nesąmonėje; tolydžio ir nuolatos... ji silpo ir nyko, ar kažkuo nusidėjusi, ar kažko nesupratusi, ar apskritai neturėjusi valios ir gyvastingumo. Ir man liks viso gyvenimo paslaptis ir neatspėta mįslė: turėjo būt laiko tarpas amžių glūdumoje, kai ta giminė buvo gyvastinga, kai augo ir plėtėsi ir pasiekė ribas, kurių šiandien niekas tikrai neaprėpia ir nemato...

José Ortega y Gasset tvirtina, kad tautų gyvenime yra du lemtingu momentu: jungimosi ir irimo... Kiek mano išmonė neša, atrodo, kad nuo priešistorinių laikų, nors per tą laiką susikūrė valstybė ir sunyko, giminė gyveno kaip tiktai antrąjį — irimo-

nykimo momentą... Tai ir atspara neturėtų visą dėmesį sukaupti į antraeilius dalykus, o kaip tiktai į pagrindinį. Manau, kad pagrindinis atsparos taikinys turėtų būti bendras ir nuolatinis tautos nykimas. Žinoma, kada eina tautos naikinimas iš lauko, reikia į jį visą dėmesį atkreipti, bet į tai mes niekad gerai neįsigilinsime, jei išleisime iš akių bendrąjį pavojų.

Istorijos būvyje savo giminėje turime labai daug gražių ir vaizdžių atsparos pavyzdžių. Didžiausios atsparos reiškė Prūsa. Bet ta josios atspara buvo fatališka. Priežasčių buvo labai daug. Pagrindinė, žinoma, bus buvusi neturėjimas valstybės, nes Prūsa giminių jungimosi proceso nebuvo net pradėjusi, nors giminių solidarumas šiek tiek jau jautėsi. Nepažino ir neįvertino savo priešų, kuriuos manė kepurėmis apmėtysią. Nepažino ir nebrangino savo draugų: turiu galvoje Prūsos vyskupą Kristijoną... jo nelaisvę Semboje, kur jis šešerius metus buvo siūlomas išpirkti už aštuoniasdešimt svarų sidabro, ir kai jo brolis su sūnum atėjo pabūti po šešerių metų įkaitais, tai tie narsūs sembai bus galop savo sidabrą laimėję, bet visa Prūsa per tuos šešerius metus prarado vienintelį įtakingą ir nuoširdų draugą bei gynėją, tai yra pats draugas įvykių ir kryžiuočių buvo iš gyvenimo arenos nustumtas į šešėlį...

Kiek efektyvesnio ir ištvermingesnio atsparumo bus parodę žemaičiai, bet, žinoma, dėl to, kad turėjo — kartais daugiau, kartais mažiau patikimą — užnugarį, turiu galvoje likusią Lietuvą...

Paskutinį lietuvių partizaninį judėjimą gal galima būtų lyginti su Prūsos atspara. Su tuo tiktai skirtumu, kad šiandien dar tauta kol kas kompaktiška ir viena, o tautinė sąmonė bene pasiekusi visoje josios istorijoje aukščiausią laipsnį. Ji nėra buvusi idealas, ši atspara, nes ji pareikalavo per daug lietuviško kraujo tuo metu, kai vilčių laimėti ar bent ką pakeisti nebuvo. Tos atsparos nekaltinu: ji buvo natūrali, spontaniška, be to, visa tauta tam judėjimui pritarė ir jį rėmė. Kalbu tik apie sąlygas ir laimėjimus. Tas kraujas nėra veltui tekėjęs... Galop šiame rašte tik prabėgomis ją paliečiu, nes man daugiau rūpi ateities atsparos regėjimas, daugiau ieškau būdų ir priemonių, kaip atsparą padaryti įspūdingiausią ir pasėkmingiausią su mažiausia aukų...

Visos giminės istorijoje pats didžiausias partizanas yra buvęs natangas-prūsas Herkus Mantas arba Henrikas Montė. Tai labai įdomi, bet drauge ir labai tragiška asmenybė. Ypač jo mirtis.

Natangai palaužti ir pasidavę kryžiuočių malonei. Herkus Mantas su keliais draugais pasitraukia į dykras. Kryžiuočiai jį užklumpa vieną sėdintį palapinėje. Labai galimas daiktas — bendražygių išduotas, Mantas nesigina. Kryžiuočiai jį pakaria ir po to kalaviju kūną perskrodžia... Dvylika metų jis švaistėsi su savo vyrais po visą Prūsą, ir nei vienas žmogus tiek kryžiuočių nėra paklojęs kaip jis, Herkus Mantas iš garsiosios Mantiminių giminės... Kryžiuočiai, pamatę Henriką, labai nudžiugo (viso Henrico gavisi sunt valde). Manau, kad ne tik tie, kurie jį pagavo, bet ir visas kryžiuočių ordinas gavisus fuit valde.

Kas ta mūsų giminės istorija, kur tiek didelių pastangų, tiek didelių nesėkmių, tiek neprasmingų aukų?.. Ar nebuvo Herkui Mantui kito kelio, kur reikėjo daugiau ištvermės, daugiau kantrybės, kurios labiausiai stigo?

Atsparon būtinai reikėtų įtraukti ir dailiąją lytį, ir ne vien „ryšių" pareigoms, nes vyrai labai dažnai moterų gabumų ir įstangų tinkamai neįvertina... Jos viską gali padaryti, ką ir vyrai, o kartais net daug geriau... Blaise de Monluc savo *Komentaruose* duoda tokį epizodą. Kai jis buvo Sienos gubernatorium, ir miestas (1555) buvo apgultas, o jo įgula buvo jau kiek praretėjusi ir išvarginta, nutarė pakviesti talkon sienietes gintų miesto sienų... O Sienos moterys, jei kas žino Sienos tapybos mokyklos darbus, pasižymi ypačiai moteriškumu: švelnios, baltaveidės, ilgesingomis akimis, plonais ilgais pirštais ir kitais vadinamojo amžinojo moteriškumo atributais. Ir sienietės taip guviai pradėjo dorotis su ispanais, paleisdamos į darbą ir plonus ilgus pirštelius, ir šilko šalius, tiktai nepamesdamos akyse to kažkokiu skausmu pertekusio ilgesingumo... Jos taip stropiai smaugė ispanus, kad gubernatoriui net plaukai pasistojo, ir jis gailėjosi jas talkon pasikvietęs, nes jis savo kario karjeroje nebuvo matęs tokio žiaurumo...

Reikia išnaudoti visus galimus resursus ir visas galimybes. Tačiau atsparoje reikia vengti spektakuliariškumo. Greitos, ypač per ankstyvos garbės ir laurų. Teko girdėti, kad yra buvę tokių lietuvių atsparuolių, kurie iš vakaro po visą miestą šaukė opa, nors upelį turėjo peršokti tik rytojaus dieną. O to viso pasėkos buvusios tos, kad uždavinio neatlikę įkliuvo, o kai visai nekalton vieton gestapas įkrėtė, tai išdavė draugus... Atsparai reikėtų vengti ypačiai karštakošių, bailių ir neišmanėlių. Štai dėl ko esu linkęs manyti, kad atsparon būtų rekrutuojamos tiktai tikros ir

didelės asmenybės, nesuinteresuoti ir taurūs pasišventėliai, nes labai dažnai didvyriškumą nuo niekšystės teskiria tik vienas žingsnis...

Šiai taisyklei išimtis gali būti daroma tik tada, kai priešui gresia pavojus, kai neramumai gali jį pastūmėti pakrikiman ar panikon. Tada reikia išmesti visas galimas jėgas, tai yra išeiti atviron kovon. Kitu atveju atspara turi būti apgalvota, apskaičiuota ir atsargi. Kur galima, reikia įvelti priešą, kad jis pats savo nenaudai veiktų ir įkliūtų, panaudojant tolimos distancijos strategiją, kad iš šalies atrodytų net natūralus, neparuoštas įvykis ar nelaimė. Reikia panaudoti visas priešo silpnybes ir net aistras savo naudai.

Ypatingą dėmesį reikėtų skirti šiai lapės strategijai: liaudies patyrimas sako, kad lapė niekuomet negaudo vištos prie savo olos. Tą kaimyninės sandoros politiką reikėtų perkelti ir į atsparą: reikėtų gyventi vienoje vietoje, o daryti blėdį ir aukas toliau, kur galima, net už savo tautos ribų. Žmonių aukų reikia ramiais laikais kaip galima daugiau vengti, nes pralietas kraujas labai dažnai aikštėn išeina, noriu tuo pasakyti, kad to reikia imtis ne sportui ar malonumui, bet gyvam reikalui. Ypač reikėtų vengti smurto veiksmų prieš nežymius žmones, nebent jie būtų įkyriai kenksmingi. Nemanyčiau, kad taikiniai turėtų siekti žemiau kaip rajono sekretorius. Nors pėstininkai ir eiliniai atlieka vergijoje gana bjaurų ir pragaištingą darbą, bet jie aukštesniųjų siūlais tampomi...

Pats sunkiausias dalykas atsparoje yra disciplina, o be jos bendruomenė net ir didžiausioje priespaudoje darosi palaida bala. Demoralizaciją skleidžia okupantas su savo samdiniais. Nemanau, kad čia lietuvių tauta darytų kokią nors nelaimingą, jai vienai savitą išimtį. Bendradarbiavimas su aršiausiu priešu yra bendras ir visuotinis, tik su ta pastaba, kad tai liečia specialią žmonių rūšį: tuos, kurie lengvai ir fanatiškai susižavi kuria nors naujenybe, ir tuos karjeristus, kurie naudojasi kiekviena proga pasinaudoti gyvenimu. Pavyzdžiui, yra sakoma, kad vien Paryžiaus mieste buvo apie septyniasdešimt tūkstančių tokių kolaborantų, kuriuos reikėjo kalinti už okupacijos metais padarytuosius nusikaltimus prieš prancūzų tautą. Norėčiau būti optimistiškesnis dėl lietuvių tautos, nes esu beveik tikras, kad po keliolika metų nusitęsusios okupacijos mes šiandien savo kolaborantų eilėse nerastume visoje tautoje tiek teistinų nusikaltėlių... Tautos solidarumas, atrodo,

niekad nebuvo pasiekęs tokio laipsnio ir tokių proporcijų kaip dabar. Visi mano sutiktieji pastaruoju laiku apleidę Lietuvą žmonės labiausiai stebėjosi emigracijoje išbujojusiu partiniu susiskaldymu ir partiniu atsiribojimu. Ir Lietuvoje lietuviai, sako, ta prasme ne visi į vieną dūdą pučia, tačiau jiems pirmoje galvoje Lietuva ir josios laisvė rūpi, o jos politinė diferenciacija jau tolimesnės laisvo gyvenimo raidos reikalas. Viena diktatūra, kokia jinai bebūtų ir iš kur jinai beeitų, atrodo, visi bodisi ir kratosi...

Emigracijoje atspara įgavo manding didesnio populiarumo ir ypač gyvastingumo negu tėvynėje, kur ilgus metus truko rezistencinė praktika. Tai labai suprantama: ne jautis puikuojasi savo darbu, bet ant jojo rago tupinti musė... Dar daugiau, atspara yra bene trijų politinių grupių spiritus movens. Tai yra atsparos karikatūra, ne ironija. Atspara nėra politinė ar socialinė programa, kuri gali būti priešpriešа kitai partijai, kuriai programa yra conditio sine qua non. Jei tėvynėje atspara būtų apėmusi tiktai vieną kurią specifinę žmonių grupę, siaurą ir uždarą, kaip politinę partiją, tai ji būtų panaši atsparos karikatūra ir nesąmonė, kaip ir čionykštė. Jei atspara neapima visos tautos, jei ji apima tik apšviestuosius ar išrinktuosius, tai ji nėra atspara tikrąja to žodžio prasme. Atspara yra visos tautos spyrimasis prieš pavergėją ir jojo talkininkus. Lietuvoje rezistencija buvo bendra ir visuotinė, apėmusi visą tautą, visus luomus ir visas partijas... Štai dėl ko atspara yra visos lietuvių tautos garbė ir pasididžiavimas.

Šiomis pastabomis nesikėsinu prieš rezistenciją svetimuose kraštuose. Ji vyksta pavieniui ir organizuotai. Jai ir čia lygiai plati ir didelė dirva. Ir smerkiu ne rezistenciją, bet jos iškreipimą, bet jos sukarikatūrinimą, bet jos sumaitojimą... Atspara tautiniu požiūriu yra šventa ir skaisti. Telieka ji tokia per amžius. Tenemaitoja jos siaura bačkinė tribūna, tenevalkioja jos po prekyvietes, nes ji nuplauta gausiais pasišventusio ir pasiaukojusio kraujo upeliais... Mums reikia, kad ji būtų skaisti ir tyra, kad ji mus žadintų, įkvėptų ir keltų visus ir visuomet, kad ji būtų visų mūsų viltis ir susimąstymas...

Bendruomenė turėtų padaryti savo sąžinės patikrinimą... Viena, užsidariusi, susikaupusi... Kur esame ir kur einame? Ar turtus-kraitį krauname, ar palikimą eikvojame? Ar mes esame tautos atsparos dalininkai, ar dezertyrai? Ar mes sielojamės tautos ateitimi, ar mes nepaisome? Visa tai turime išsiaiškinti kiekvienas

atskirai ir visi bendrai. Reiškia išsiaiškinti, kur mes esame ir ko mes siekiame. Ar mes esame už, ar prieš? Būkime nuoširdūs ir atviri, nes su melu galima išeiti, bet negalima su juo grįžti. Geriau karti tiesa, negu pasaldintas melas. Pakankamai, atrodo, primelavome sau ir bendruomenei...

Kalbu į Lotą ir jojo šeimą, ne į Sodomą-Gomorą. Teatsigrįžta ir tepavirsta į druskos stulpą Loto pati, bet tegu tai įvyksta už tų pasmerktųjų miestų sienų... Kur medį kerta, ten ir skiedros krinta... Tautos irimas vyksta ir šios bendruomenės eilėse. Būčiau linkęs tikėti tikslingumu: jei nykstama, tai yra gal priežastis, o gal net tikslas... Gal prasmė? Gal įspėjimas. Tai spręsti filosofams, sociologams, politikams...

Viso to akivaizdoje manding ar nereikėtų mums visas vertybes pervertinti iš naujo: praeitį, dabartį, ateitį... Nei dabartis, nei ateitis nėra kol kas mūsų valioje. Lieka mums viena praeitis: pasiekiama, prieinama, tebūnie jinai skaudi ir griežta mokytoja. Visa giminė iki išnykimui arba galutiniam išsiskyrimui (čia turiu galvoje brolišką latvių tautą, kuri į giminystę labai dažnai žvairai pažvelgia). Nesu šovinistas ir nešaukiu: Lietuva aukščiau visų! Ne, bet ar kam patinka, ar ne: Lietuva yra aisčių giminės kvintesencija. Pavojų spaudžiamos visos giminės rado joje prieglobstį. Yra dokumentų, kad spaudžiant kryžiuočiams ir slavams buvo pabėgėlių po visą etninę Lietuvos valstybę. Apie Gardiną ir Slonimą buvo susidariusios stambios prūsų pabėgėlių kolonijos...

Žuvusių giminių istorija yra mūsų istorija: mes negalime leisti, kad ją aiškintų nukariautojai... Mes turime giliai, ne paviršutiniškai išaiškinti pačias giliausias jųjų išnykimo priežastis, nes mes, gyvi būdami, turime ar neturime tų problemų, kurių turėjo ar neturėjo anos žuvusios giminės. Mes, ir aš pats, didžiuojamės tautine sąmone, kuri, manau, niekad tokio lygio nebus istorijoje pasiekusi. Bet reikia išsiaiškinti, ar tai kiek atsparai sveria, ar tai yra reiškinys, kuris atsparai nieko nepadeda ir nereiškia. Ir tokia tezė, kad žinojimas, kad pilnas ir sąmoningas pavojaus nujautimas ir numatymas kapituliacijos nesulaiko ir nykimo nesustabdo, manau, yra labai ir labai rimtai svarstytina. Reikia priežasčių kitur ieškoti. Žuvusių giminių istoriją lietuvis turi gerai ir smulkmeniškai žinoti. Žinoti taip, kad nebūtų spragų ir paslapčių. Yra daug nukariautų tautų, kurios išliko. Išliko net

kalbą praradę. Kodėl, sakysime, mūsų giminė dažnai jokio ženklo nepaliko, išskyrus gal kai kuriuos vietų ar vandenų vardus. Kaip reikėtų mus prieš tokį negandą grūdinti ir auklėti. Ir tai yra atsparos klausimai.

Nieko nėra taip pavojingo tautai kaip prietarai, kaip klaidingi įsitikinimai, kaip netikri pasitikėjimai... Man rodos, kad mes labai dažnai matuojame ir sveriame 1904-1914 m. matais ir svarstyklėmis. Tada mums reikėjo įsikalti ir įsitikinti, kad esame šviesūs ir kultūringi: visa, ką kiti gali, galime ir pajėgiame. Platesne skale čia ir sustojome, lyg bijodami, kad iš didelio rašto neišeitume iš krašto. Daugiui atrodo, kad kultūra yra vienų kultūrininkų privatus reikalas. Ir kas keisčiausia, kad dar efemeriniam įspūdžiui esame paslankesni, ir tai tik dėl to, kad atpildas čia pat. Patvaresnei vertybei esame visai abejingi. Atspara, pasėkmingiausia atspara yra kultūrkampfas. Kam tai neaišku, teįsižiūri į okupantų pastangas pirmon galvon pažaboti tautinę kultūrą... Jie žino, kur tautos stiprybė ir skydas. Tuo atžvilgiu Lietuva panašios vergijos nėra dar mačiusi. Čionykštės atsparos ir būtų reikalas priešo užmačias atsverti... Pasipuikavimas: ana va mes rezistentai!.. reikalo nė per nago juodymą priekin nepastumia...

Nemanau nei visų atsparos rūšių išskaičiuoti, nei visų jos būdų bei priemonių aptarti, nes tai ne vieno žmogaus darbas. Visi jų turi sutartinai ieškoti ir spręsti pagal išmonę ir įstangas. Tam reikalui niekas nėra nei per didelis, nei per mažas. Tiktai reikėtų atsisakyti melo, tuštybės ir demagogijos. Turime padaryti tautą tokią, kad ji būtų visų džiaugsmas ir pasididžiavimas.

Atspara turi būti veiksmas, valios įtempimas. Ji gali būti pasyvi ar aktyvi, bet valia ir ryžtas, ne rezignacija. Bet visur, net ir atsparoje nereikia pertempti siūlo, nereikia išnaudoti visų dvasinės ir medžiaginės energijos atsargų, nes galių išsekimas veda į rezignaciją. Tiesa, beveik visada atsparos pobūdį nulemia priešas — okupantas. Atspara visada vyksta tautos ribose. Čia turi susidaryti josios pobūdis. Kadangi, kaip sakėme, atsparos pobūdį dažniausiai nulemia priešo veiksmai ir priemonės, tai yra pavojus, kad atspara gali sustingti vienoje kurioje formoje ir netekti savo pasėkmingumo, tai, mano galva, reikėtų sudaryti strategijos ir taktikos planus, nes praktika parodė, kad tai nėra lengva padaryti, kai atspara įeina į rutinos akligatvį.

Man rodos, kad mes labai dažnai, kur reikia ir kur nereikia, atsparą linksniuojame, bet niekad jos rimtai nesvarstome. Būtų daug svarbiau ir naudingiau, kad būtų keliami ir studijuojami atsparos klausimai visumoje ir detalėse: pobūdis, kryptis, metodai, galimybės. Ar ji gali tęstis nuolatos viena ir ta pačia kryptimi? Ar ji neišsigimsta kaip ir visa, kas žmonėse ilgiau patveria? Ar negali būti atspara vieną kartą begalinis gėris, o kitą kartą tokia pati begalinis ir nepataisomas blogis, išganymas ir pražūtis, stiprėjimas ir išsisėmimas?..

Prūsos intensyvi atspara ir kova tęsėsi penkiasdešimt trejus metus. Prūsa per tą atsparos laiką palūžo. Ar ta atspara buvo prasminga? Ar jinai pačiai Prūsai turėjo kokią norint apčiuopiamą naudą? Prūsų kaltint negalim nes jie savo istorijoje neturėjo panašaus pavyzdžio, be to, jie manė laimėsią... Jie nesutiko gyventi nauja forma ir nauju turiniu. Jie viską, kas jiems buvo norima primesti, atmetė. Ką visa tai reiškia, jei ne tai, kad jie pasirinko mirtį ir nebūtį? Mirtis yra tada prasminga ir graži, kai jinai ne mirčiai, o gyvenimui skirta. Kada tauta prieina tokią lemtingą kryžkelę: išlikti ar žūti, tauta turėtų pasirinkti gyvenimą, ne mirtį.

Kai pagalvoju apie Prūsą ir josios atsparą, tai taip ir noriu pasakyti, kad ją pražudė vadinamasis didysis keturiolika metų trukęs sukilimas. Tada ji neteko kraujo. Tada ištisų giminių žemė dykra pavirto. Žemė liko, vardai liko, bet tai dar ne tauta, tauta yra tautiečiai, žmonės...

Prūsos krikštas, ar jis būtų vykęs Voiteko Adalberto laikais, ar Kristijono laikais, būtų buvęs dalingas, nes tai buvo laikai, kai imperatorius ir šv. Sostas tarpusavy varžėsi. Žodžiu, ji turėjo laimės priimti krikščionybę daug palankiau negu daugelis Europos tautų. Ji turėjo laimės priimti tikėjimą iš apaštalo, kuris buvo pats įsitikinęs ir įtikinęs Romą, kad apaštalauti galima tik vietos kalba ir vietos žmonėmis... Ar taip buvo krikštijami fryzai ir saksai, čekai ir Palabės slavai?..

Prūsų ir lietuvių likimas buvo vienas. Jie žuvo, mes patvėrėme, ir patvėrėme dėl to, kad jie žuvo, t.y. mes suskatome susigriebti ir sukurti valstybę ir išlikti. Štai dėl ko turime paimti jų istoriją sau: mes jiems esame kalti, ir mes vieni galime pilnai suprasti jųjų likimą. Galime suprasti taip, kaip niekas kitas pasaulyje. Apie prūsus daugis rašė, ir net labai palankiai kai kurie

apie juos rašė. Prūsai kai kurių pavaizduoti didvyriai ir kankiniai, bet liko kažkas neatspėta, bet liko nenuvokta esmė. Tam supratimui nepakanka palankumo ir erudicijos, o reikia kažkokio intymaus intereso, kurį gali turėti tik to paties kraujo ir to paties istorinio likimo žmogus. Net to paties kraujo latviai, manau, negalėtų prūsų istorijos ir jų žūties visu tikrumu perprasti, nes jie istorijos būvyje buvo pasirinkę kitą ir visai priešingą būdą. Tą būčiau linkęs vadinti atspara: čia svarbu ne priemonės, bet tikslas. Atvira atspara latviuose buvo berods ne bendra, o apėmusi tiktai atskiras sritis ir ilgai nepatvėrė. Dėl to latviams gali atrodyti, kad prūsai buvo užkietėję savo nelankstume ir tatai juos pražudė. Tuo tarpu lietuviams prūsų elgesys yra artimas ir savas.

Kai kalbame apie atsparą, tai atrodo, kad kalbama vien tik apie žygius ir laimėjimus. Partizanai vargo: kentėjo alkį, šaltį, baimę. Jie mirė kančiose, dažnai be medicinos pagalbos. Jie buvo savųjų labai dažnai išduodami, savųjų kankinami, savųjų žudomi. Jų lavonai niekinami... savųjų.

Man teko labai artimai pažinti vieną bulgarų partizaną, veikusį prieš nacius ir komunistus. Partizanavusį bene aštuonetą metų... Ir dabar į savo žygius žiūrintį iš laiko perspektyvos. „Aš esu", sako jis, „tiek blėdžių savo tėvynėje pridaręs, kad nedrįsiu niekad savo tėvynėn kojos įkelti. Tada atrodė pasiaukojimas ir žygiai, o su laiku vis ir vis daugiau slegia mintis, kad tai buvo piktadarybės"... Ar nereikėtų žinoti to iš anksto?..

Partizanas visada jaučia, kad jį pavojus kaip šešėlis seka. Jis yra užpjudytas, jis visą laiką ginasi. Kartais ir tada, kai gintis nereikia. Toks jojo likimas. Ypač jojo likimas baisus, kai nesiseka. Arba kai visas judėjimas baigia išblėsti... Tada partizano dalia nėra pavydėtina. Kovot pralaimėtą kovą yra tragiška, bet partizanui kelio atgal nėra. Turiu galvoj, garbingo kelio nėra. Suminėjau Herkų Mantą. Manau, kad ir šiame paskutiniame mūsų partizaniniame judėjime buvo tokių vaizdų, kai okupantai ir jų sėbrai rado bunkery besėdintį partizaną vieną, ilgos kovos išvargintą ir nusiminusį, neturintį valios ir noro gintis ir gal neturintį kuo gintis...

Galima sudaryti puikiausią atsparos planą, paruošti lanksčią taktiką ir toli siekiančią strategiją, bet nuo pirmo smūgio pakrikti ir sugniužti... Vadinas, yra kažkas svarbiau negu planai, taktikos ir strategijos. Tasai svarbiausias dalykas yra tautos vienybė:

atskirų luomų, pažiūrų ir tikėjimų susicementavimas, susikaupimas, susijungimas pačioje tautoje, neieškojimas gėrio, teisybės ir laisvės už savo tautos ribų. Tauta yra marga, įvairi. Reikia ją tokią priimti ir pakęsti: pakanta, solidarumas, vienybė yra pačios stipriausios tautos tvirtovės... Apie tai galvojau čia, savo Milford Street buveinėje, ypač rytais, kai iš tos šalies vandenyno paukščiai skrisdavo gėlo vandens atsigerti... Vanduo, vėjas, paukščiai — laisvės simboliai...

Ateitis turi būti mūsų! Daugiau nei žingsnio, nei pėdos! Mes turime tarti sutartinai: išgrauš, negausite!

Tiek kraujo, tiek ašarų, tiek skausmo...

Laiko ūkanose žiema... Giria mūsų prieglobstis... Nuo moters klyksmo krinta nuo šakų smulkus sniegas... Kažkur šaltyje spraga trandys degančiuose grebėstuose ir dunda žemė nuo sunkių kryžiuočių arklių... Motinos glėbyje bąla kūdikio gležni piršteliai ir trupa daip druska... Kur buvo sodyba, tik nuodėguliai ir sviltos... O metraštininkas rašė: propter molliciem hiemis nont poterant deducere ad effectum — dėl žiemos švelnumo negalėjo įvykdyti... Tokių vaizdų pilna šių dienų istorija: Vorkutoje, Igarkoje, Krasnojarske... toli nuo tėvynės...

Ginčai, varžybos, pavydas, puikybė, parsidavimas... Kraujas, ašaros, didvyriškumas, pasiaukojimas... Viskas, viskas, lyg pradžiūvusia dirva vėjo sūkurys stačias vaikščioja po mano giminės žemę..

„Sveikas protas yra pasaulyje geriausiai paskristytas dalykas, nes kiekvienas mano esąs juo gerai aprūpintas, jog dar net tie, kurie sunku bet kuo kitu patenkinti, jo netrokšta daugiau negu turi" (R. Descartes).

Dėl to, dėl to žmonijos istorijoje daug gražių ir teisingų žodžių tik biro žirniais į sieną... Prisimenu kai kurias vietas iš *De consolatione philosophica — Filosofijos paguoda...* Poetinė paguoda — Malūno brastos gatvės elegija...

1958 m. pavasaris

DON JUANAS IR NIEKŠYBĖ

Vartau šios elegijos Milfordo gatvėje parašytas apmatas ir galvoju apie tą palyginti ramią ir kuklią gatvę, kovojančią su gretimų gatvių lūšnėjimu, o lūšnėjimas visada eina frontu, kaip kopos, kaip erozija. Kiekvieną kartą, kai grįždavau iš vienos ar antros požeminio traukinio stoties, stebėjausi, kaip kietai ir ryžtingai laikosi jinai prieš siaubiantį gaivalą, tarsi kadaise Junigėda prieš nuolatinius kryžiuočių antpuolius. Ji pasiliks mano atmintyje dora ir garbinga gatve, kurion bet kada mielai sugrįžčiau. Nesu užsikirtęs antiintegralistas, bet man patiko, kad ta gatvė, negalėdama būti krantu, virto sala. Ir ne visa gatvė, tik josios tarpas tarp Liberty in Glenmore avenių. Be isterijos, be panikos, ramiai stebėjo, kaip paralelės gatvės kampe vis tirščiau ir tirščiau kaupės skardūs portorikai, kaip negrė, ant kūdikio vežimėlio užsikrovusi dvigubos lovos čiužinį ir likusią mantą, kraustėsi lyg antis su ančiukais, su visa savo penkerių narių progenitūra.

Namelį pirkau iš seno namų vertelgos italo. Tai buvo gana skurdus prie kito namo prijungtas trisienis: rėminės statybos, apkaltas juodais asfalto žvynais, su pretenzingais geltonos spalvos pjaustytais karnizais, su per visą namą aptriušusiomis gonkomis, su tekintomis kolonomis, su keturkampių stučiukų baliustrada. Visą medieną nudažiau parkų suolų žalia spalva, manydamas, kad tamsesni dažai geriau pridengs plyšius ir atkaras...

Kaimynu turėjau italą Mancuso. Tai buvo būdingas italo tipas, kuris nuo Horacijaus Flacco ligi Palmiro Togliati gymiu ir ūgiu išliko nė per nago juodymą nepasikeitęs. Aukso kaimynas... Kam šluojate lapus, — sakydavo jis, visu rimtumu žiūrėdamas į dolce far niente šūkį, — palikite vėjui, tegul jis už jus tą lažą atlieka...

Palangėje augo vešlus platanas, dailiai nuaugęs, plačiai išsišakojęs. Antras platanas mano palangėje. Pirmasis, kelis kar-

tus apdainuotas, stovėjo prie 55, cours Jean Jaurès, Grenoblyje. Taip nutiko, dabar spėju, vien dėl to, kad kaip tiktai tuo laiku mane pradėjo daugiau dominti ir jaudinti gyvūnija, ne augmenija...

Kieme skurdo grynakraujis rausvais dideliais katukais prancūziškasis karklas. Nemažas, tačiau dar prieš man atsikraustant taip aplamdytas, kad iš jo doro medžio bergždžia būtų buvę laukti. Jis visas buvo kaip iš italų primityvų paveikslo išimtas: stambus, rauplėtas kamienas, trys stambios nulaužtos šakos, o likusios šakos lyg nugenėtos, tik jų viršūnėlės baigėsi į žagarines šluotas visiškai panašiomis kuokštėmis, o iš jų dar buvo išbėgusios ilgos ir liaunos metūgės, apsilapojusios savo ruožtu tiktai pačiose viršūnėlėse. Kiekvienas vaikas, kuris pirmą kartą peržengdavo kiemo vartelius, kulkos tiesumu šaudavo į karklą. Mano paties vaikai ir jųjų nuolatiniai draugai, kurie karkle praleisdavo didesnę dienos dalį, kaip tų pačių primityvų medžiuose vaizduojami paukščiai, atrodė per dideli ir per sunkūs tam vargo medeliui. Ir kai po viena jo šaka įtaisiau sūpuokles, tai vaikams besisupant aplink medelį, velėna kaip vanduo bangavo, ir iš kitos pusės prie šaknų žemė per visą plaštaką žiojosi, o tačiau karklas laikėsi, ir juo vaikai augo, karklas iš paskutiniųjų stengėsi prisitaikinti prie vaikų augančios energijos ir svorio.

Beje, pavasarį, kai tiktai katukai visoje savo puikybėje ir puošnume rausvai nurausdavo, juodu debesiu iš kažkur atskrisdavo smulkių paukštelių spiečius ir kapodavo snapeliais katukus ir spurgas, jog lapai metūgėse atželdavo tiktai pačiose viršūnėlėse. Tie paukšteliai ir buvo tam karklui tikra dangaus rykštė ir gal net jojo galo tikroji priežastis. Paukšteliai darė medeliui per porą dienų daugiau žalos negu vaikai per kiaurus metus. Nesuradau jokio būdo ir priemonių, kaip nuo tų paukštelių medelį apginti. Raišiojau popierėlius, stačiau baidyklę, bet tas nieko nepadėjo. O ypač baidyklė, kuria paukšteliai naudojosi kaip poilsio vieta...

Nauji savininkai medelį dideliam poeto Antano Rimydžio nepasitenkinimui su šaknimis išrovė. Ką gi, tik poetams skurdas gali būti prasmingas ir gražus. Nauji savininkai medelį išnaikino iš pasigailėjimo ir taip pat iš estetinio jausmo. Manau, kad jie verti tos gatvės ir kad jie prie jos gyvastingumo nuoširdžiai prisidėjo. Jei lietuviai visą laiką ir visur būtų panašiai elgęsi, tai nei mūsų

bažnyčios, nei kitos įstaigos nebūtų sunykusios ir išnykusios. Bet daugis pasidavė karvės psichozei: jei viena pakėlė uodegą ir pasileido bėgt, tai lygia dalia uodegas pakėlė ir visos kitos ir nusivijo pirmąją. Ne vieta, sako patarlė, žmogų dabina, o žmogus vietą...

Vieną gražią ir šiltoką spalio povakarę jau šiek tiek po saulės laidos, nuo Liberty Avenue pusės pasirodė labai keistas ir lyg iš kito amžiaus atėjęs žmogus: aukštas, juoda plačiais laukais skrybėle, juodu plačiu apsiaustu, pats kiek pablyškęs, Salvadore Dali ūsais, juoda espanjole per visą apatinę lūpą ir smakrą. Ėjo išdidžiai ir iškilmingai, tačiau neryžtingai, lyg būtų paklydęs ar ko lūkuriavęs. Staiga jis visas atgijo, o tuo pačiu metu pasigirdo moters žingsniai. Kai moteris ties mano žalitvore susilygino su juo, nepažįstamasis elegantiškai ir laisvai nusilenkė, paėmė kažką nuo žemės ir jai įteikdamas tarė:

— Dėkoju dangui, kad galiu būti jūsų skaistybei bent tiek naudingas...

Ji jam padėkojo paprastai, natūraliai, be didelių ir gražiai nutekintų frazių, be meistriškai apvaldytų mostų.

Jei mane nustebino vyriškis, tai moteris mane trenkte pritrenkė, bet anaiptol ne keistenybėmis. Ji buvo apie trijų dešimtų, gražiai nuaugusi, skoningai apsitaisiusi. Jos drabužiai geriau tiko Park ar Madison Avenues, bet ne Milford gatvei. Drabužiai buvo labai paprasti, bet geros medžiagos, ir pasiūti taip, kaip tiktai tos srities patys didieji meistrai gali padaryti. Ji buvo nerūpestingai užsimetusi ant pečių laukinių žebenkščių stolą. Drėgnos smėlio spalvos kostiumėlis, rodos, lipte lipo prie jos gerai išsilaikiusio kūno ir tuo pačiu laiku buvo laisvas. Skoninga skrybėlaitė su vualiu iki pusės akių. Kukli, rami, bet tikra savimi. Žodžiu, ji atrodė kaip tos ponios, kurių vyrai, kaip sakoma, yra verti daugiau kaip milijoną...

— Aš jus iš pirmo žvilgsnio pažinau, jūs būsite Don Juanas...

— Nesiginu... Iš tikrųjų, šviesi ponia, atspėjote... O su kuo aš turėčiau garbės ir laimės susitikti?

— Aš esu Niekšybė!

— Dovanokite, nenugirdau...

— Niek-šy-bė...

— A! pavardė taip originali, taip neįprasta, kad jokiu būdu būčiau neatspėjęs...

— O jūs katras būsite? Don Juanas de Tenorio ar Don Miguel Mañara?

— Nei vienas, ponia, nei antras. Aš esu tikrasis ir vienintelis Don Juanas de Montalto y Fonseca de Almaviva... Dideli ir maži rašytojai mane, gerbiamoji ponia, iškreipė, apšmeižė, išniekino... Esu taurus ir garbingas hidalgo, o mane, atsiprašant, pigiu histrionu padarė! Mylėt, ponia, cha, cha, cha! yra didelis ir ne kiekvienam pasiekiamas menas... Taip, menas!

— O jeigu taip prisiminus dangiškąją Elvyrą?..

— Serafimas dangaus! Ji ir dabar mane gražiai ir dūsaudama prisimena... Bet, palyginus su ponia, Elvyra — vaikas, prėska... Va, jūs esat visai kas kita. Jūs mano tipo moteris, ir man rodos, kad aš visą gyvenimą jūsų ieškojau ir jus mylėčiau kaip nieką pasaulyje...

— Malonu girdėti, šaunus hidalgo, bet, žinote, aš nesu metafizinė niekšybė... o pritaikoma, praktiška, tikra, kasdieniška... Pagalvokite...

— Būkite viskas, būkite, kas tiktai norite, dangus ar pragaras, tik būkite mano... Jūs viena galite sužadinti manyje meilę, kokios pasaulis dar nėra matęs. Visa, kas buvo prieš jus, yra tiktai blankus ir nykus šešėlis.

— Don Juan, jūs esate nepataisomas! Einame iš čia kur kitur, čia tauri ir garbinga gatvė...

— Su jumis, ponia, nors į patį pasaulio kraštą, nykiausią užkampį jūs paverčiate dausomis...

Ir juodu šnekučiuodami nužingsniavo. Kurį laiką girdėjau jos batelių metalinius užkulnius, skambančius telefono centrinės pasieniu, ir galvojau, kaip gali vadintis niekšybe toks gražus, taurus ir malonus veidas, mandagi, kultūringa ir elegantiška laikysena, kiek ironiška, bet laisva ir natūrali iškalba.

Kai Juozas Keliuotis kadaise aprašė riebiomis spalvomis arivistą, tai mane gerokai nustebino pridėtas prie rašto arivisto portretas: žvairas, kreivanosis, išverstakis, atstumiančios veido išraiškos žmogėnas... Stebėdamas tą piešinį pagalvojau, kad arivistas su tokia povyza labai toli nenueitų. Blogybė dažniausiai skverbiasi pasislėpusi už taurumo ir gerumo kaukės. Niekšybė visada apsimeta kilnumu ir garbingumu, nesavanaudiškumu ir pasiaukojimu. Ji gali pasireikšti trimis pagrindiniais būdais: bloga valia, neišmanymu ir siekiant aukšto tikslo nekilniomis

priemonėmis. Nuo pirmojo niekšystės būdo yra daug lengviau apsisaugoti ar bent nuo jos atsiriboti negu nuo dviejų likusiųjų. Niekšybė yra lygiai sena, kaip ir pati žmonija, tačiau ji vienu metu vienaip, kitu kitaip pasireiškia, o yra istorijoje tokių laikotarpių, kai niekšybė plačiau arba visai užvaldo kai kurias gyvenimo sritis.

Ilgus amžius menas ir mokslas buvo tos žmonijos guodžiančios ir akinančios užuovėjos, kur niekšybė niekad arba tiktai retais atvejais susisukdavo lizdą. Nūnai menas manding yra niekšingas pačiuose savo pagrinduose. Kai mes stebime pačius geriausius meno kūrinius, vis tiek kurios kultūros ar kurio krašto bebūtų, mus jaudina ir veikia ne vien menininko meistriškumas, bet ir pačių kūrinių kilnumas ir didybė, ko kaip tiktai nūdienos populiariuose meno kūriniuose pasigendama, jis yra per daug racionalus ir tyčinis.

Niekšybė kartais būna tikra sancta simplicitas, naivi ir nesavanaudiška. Mokslininkai, artistai, dailininkai, filosofai... Churchillis rimtai manė areštuoti danų atominės fizikos mokslininką Bohr... Pirma tie mokslininkai padaro branduolinius ginklus, o paskui kovoja už taiką... Pirma tie mokslininkai paruošia priemones civilizacijai sugriauti, o po to kelia didžiausią triukšmą, rėkdami, kad jų išrasti sprogalai visą civilizaciją gali sunaikinti. Pirma padaro atominę bombą, o paskui kaltina lakūną, kuris tą bombą numetė. To pat verti ir Pablo Picasso ,,taikos'' balandžiai, to pat verti ir Pablo Casals katalonų globojimai. Ar nereikėtų pagalvoti apie tarptautinį teismą, kuris teistų mokslininkus, ne lakūnus? Angių giminė naikinama sutraiškant buožę, ne uodegą...

Niekšybė nūnai taip plati ir visuotina, kad jinai jau plauna visų penkių žemynų krantus. Dėl to šiandien visai nenuostabu, kai palaida mergšė arba neraliuotas pusbernis guviau ir sėkmingiau nustato moralės dėsnius negu visa eilė auklėjimo įstaigų ir konfesijų...

Dėl to mane vis mažiau stebina atviri ir ciniški taikos metu tautų žudytojai ir vergėjai, negu kilnios ir žmoniškumą ginti pasišovusios institucijos, kaip Jungtinės Tautos, kaip Atlanto chartos kilnūs ir humaniški punktai, kaip Niurenbergo teismas ir kitos į jas panašios niekšybės manifestacijos...

Kokia ironija! Maskvos ,,politinės ir mokslinės'' literatūros leidykla išleido savo laiku brošiūrą apie velionį buvusį Jungtinių

Tautų generalinį sekretorių Dag Hammarskjold, pavadintą *Žudikas iš East River*. Ar ne smagu sužinoti, kad šiame pagedusiame ir suniekšėjusiame pasaulyje yra užsilikęs tarybinio žmoniškumo kampelis, kur ne tiek savimi, kiek kitais rūpinamasi?..

Niekšybei džiūgaujant ir viešpataujant, visi kilnūs šūkiai ir gražūs žodžiai tampa kažkokiu šlykščiu ir cinišku piktžodžiavimu. Tarptautinėje tribūnoje žodžiui teikiama tokia prasmė, kuri geriausiai tinka savanaudiškiems tikslams ir niekšybėms apginti. Dėl to šiandien tarptautinėje arenoje dažnai pasijunti lyg Babelio bokšto statybos aikštelėje... Viena, ką Jungtinės Tautos tikrai pozityvaus galėtų padaryti, tai suredaguoti nedidelį vardynėlį, kuriame pasistengtų išsiaiškinti ir aptarti, kas vadintina laisve ir vergija, kas nepriklausomybe ir kas okupacija, kas yra seimas ir kas tarybinės tarybos...

Daugiau svarstytinos medžiagos, manau, tai tarptautinei įstaigai vargu ar reikėtų pateikti, nes vargu ar tuos šešis žodžius iki šio amžiaus pabaigos galima būtų aptarti, nebent Vakarai, kaip visada ir visose socialinio gyvenimo srityse, nusileistų Rytams ir nesąlyginai priimtų bolševikiškus įvardus su visais pagražinimais...

Čia yra platūs, tarptautiniai vandenys, kurie mūsų krantų neplauna ir kuriuose mes nesimaudome.

Mums pakanka, ir mes iš to didelius dalykus darome, jei kada kuris kongresmanas ar senatorius mus pamini iš aukštos tribūnos... Gal kam nežinoma, kad senoji jungtinė respublika, kurios sudėtin įėjo ir Didžioji Lietuvos Kunigaikštystė, buvo pripažįstama ir minima prancūzų senate ir anglų rūmuose iki 1870 metų! Nuo pirmojo padalinimo (1773) beveik šimtas metų. Ar ne didelė paguoda ir ar ne didelis padrąsinimas? Konkrečios, apčiuopiamos naudos, aišku, neturėta. Skęstąs ir šiaudo griebiasi. Žinoma, nereikia nei šiaudo aplenkti, tačiau į jį visų vilčių sudėti ne tiktai negalima, bet ir pavojinga. Mažiau tikėtis iš draugų ir kaimynų, visą dėmesį sukaupti į save.

Žmonės, nesusipažinę su istorija, visą amžių lieka maži vaikai. Tačiau ir su istorija gali taip nutikti kaip su tuo mamytės sūneliu, kurs piršlėm važiuodamas nemokėjęs, kaip valgyti pelene keptas bulves. Motina grįžusį pamokė: pelene keptas bulves reikia gražiai iš nekotės paimti, pavolioti tarp delnų ir dėtis burnon. Bet kai antrą kartą nuvažiavo, tai gavo kiaušinių, ne bulvių, tai jis

kietai virtus kiaušinius ėmė iš dubens, voliojo tarp delnų, dėjosi su visais lukštais burnon ir valgė, o grįžęs namo pasigyrė, kad šį kartą mokėjęs prie stalo gražiai elgtis, tik visa bėda, kad kiaušinių lukštai jam visą gomurį nukaišė. Motina vėl jį mokiusi sakydama, kad kiaušinius reikia pirma nulupti, paskui supjaustyti į keturias dalis ir dėtis burnon tik po ketvirtį. Bet kai trečią kartą nuvažiavo, buvo penktadienis, ir jam padavė šutintų spironų (rudų pašarinių žirnių), tai jis tuos žirnius lupo, pjaustė į keturias dalis ir po ketvirtį dėjosi burnon... Ir taip toliau. Tos pasakos moralas yra toks: nežinia, ką rytoj istorija mums panosėn pakiš, o iš istorijos galima visko laukti ir visko tikėtis, tik, žinoma, ne keptų balandžių ir ne dangiškų migdolų!

Prie šios liaudies pasakos norėtume pridėti visiems (politikams, istorikams ir eiliniams piliečiams) įsidėmėtinus tarybinio istoriko Rimanto Jaso žodžius: ,,Dėl to, kad vokiečiams, nepaisant Durbės katastrofos, vis dėlto pavyko beveik septynis šimtmečius išlaikyti užgrobtą Žemaičių pajūrį su Klaipėda, kaltas buvo ne lietuvis karys, o feodalinė vyriausybė, kuri nė vienos iš didžiųjų ginklo pergalių nesugebėjo paversti patvariu politiniu laimėjimu'' (*Lietuvių karas su kryžiuočiais,* 155 p.).

O kai paskaitai kurios nors ponios parašytą Lietuvos istoriją, tai visas sutirpsti iš puikybės ir džiaugsmo: viskas ten toje istorijoje vaivorykštės spalvomis nušvitę. O jau tų mūsų kunigaikščių, didikų, bajorų ir plikbajorių išmintingumas, sumanumas, taurumas nežmoniškas. Visi gražūs, dailiai nuaugę, visi blizga kaip Drezdeno porceliano lėlės, visi šviečia sumanumu, taurumu, didvyriškumu, tolerancija ir visomis kitomis dorybėmis. Visi kaimynai klastingi, savanaudžiai, neteisingi ir taip toliau, dėl to iš tų lietuvių skaisčių veidelių ir šveidrių kardelių galutinoj išvadoj tiktai didelis pikšt išėjo...

Aišku, kad anais gražiais ir didingais laikais lietuviai turėjo savo Altą, savo Vliką, savo Bendruomenę, savo Talką, savo Frontą ir savo įvairaus plauko bičiulius...

Nėra namų be dūmų, o laikų be vargų ir rūpesčių. Bet smerkiama tai, kas pikta, kritikuojama tai, kas negera, ir juokiamasi tiktai iš to, kas juokinga. Kitaip sakant, kaip danguje, taip ir žemėje, kaip yra dabar, taip buvo ir seniau: senovės lietuviai iš paskutiniųjų stengėsi, vienas kitą mokė, vienas kitą lenkė, vienas kitą peikė, vienas kitą spyrė, o kai yra, tai ir nubyra...

Ne, rimtai kalbant, lietuvių tautai visada nebuvo lengva gyventi, visada reikėjo būti įsiryžusiems, niekad nebuvo galima atleisti įtemptų sąnarių. Tokia jau užkeikta-užburta vieta, kurion mūsų senoliai iš šiltesnių kraštų kadaise atsikėlė.

Dažnai istorijoje mes pasigendame blaivaus proto, bet kai prasideda moralinis nuotakumas ir kai juo pasileidžia istorijos tekiniai pakalnėn, tai ir geriausi žirgai patranka, tai ir sumaniausi vežėjai pasimeta. Kai ramu, kai viskas sklandžiai eina, lyg, kaip sakoma, būtų sviestu patepta, tada ir didelio proto nereikia. Bet ne taikai, ne ramybei mus istorija turi ruošti ir mokyti, o sumaiščiams, o perversmams, o slogoms, o nelaimėms. Istorijoje klaidos ir net niekšybės turi savo vertę, ir juoba auklėjamąją bei įspėjamąją galią. Viskas, garbė ir gėda, sumanumas ir kvailystė, ištvermė ir sugniužimas, didvyriškumas ir niekšybės yra mūsų nedalomas palikimas ir išteklius. Mes negalime viena savintis ir imti, kito išsižadėti ir atmesti. Visų tautų istorijos yra margos kaip geniai. Pakilesnį ir gyvastingesnį laikotarpį seka atoslūgis ir nusilpimas. O reika atminti, kad kiekviena diena yra istorinė slinktis. Vienos dienos laimėjimas gali būti gyvas amžius, kaip vienos dienos pralaimėjimas gali būti amžiais nepagydomas...

Dažnai iš praeities reikalaujame tokių dalykų, kurių mes patys dabar neturime ir netgi nepasigendame, kurių mes patys nenorime ar nepajėgiame suprasti ir atlikti. Kiekviena diena rytojaus dieną jau neatšaukiama ir nepakeičiama praeitis, jau istorijos dalis, kuri gali būti tiriama, svarstoma ir vertinama. Nebūkime dėl to tikri, kad mūsų veiksmai bus svarstomi ir vertinami taip, kaip mes juos vertiname.

Vis būčiau linkęs manyti, kad nepriklausomybės laikotarpis, nors jame buvo daug kas kritikuotina, yra vienas iš didingiausių periodų visoje mūsų tautos istorijoje. Ir ne vien nepriklausomybės kovos, žemės reformos, Klaipėda, Vilniaus vadavimas, bet ir paprastas kasdieninis diena iš dienos gyvenimas buvo pilnas ir prasmingas, dėl to kad niekad dar taip visi lietuviai (jei ne visi, tai milžiniška jųjų dalis) aktyviai visuomeniniam ir politiniam gyvenime nedalyvavo. Tačiau man labai dažnai liūdna ir graudu skaityti rimtų žmonių (veikėjų, mokslininkų, menininkų ir kitų) atsiliepimus apie nepriklausomo gyvenimo dienas. Dažnas jų kalba apie to laiko savo tėvynę kaip neapkenčiamą priešo žemę.

Tasai kartėlis, neginčiju, kartais gali būti pagrįstas, bet dažniausiai jis yra asmeniškas ir labai smulkus: ėmė jo gabumų vyriausybė ir tinkamai neįvertino, ėmė jo darbų ir nuopelnų vyriausybė ir tinkamai neįvertino ir, kas svarbiausia, tinkamai neatlygino...

Man atrodo, kad tai labai žmogiškas jausmas, ir liaudies išmintis sako: kas šuniui uodegą pakels, jei jis pats tuo nepasirūpins, tai yra kas tave įvertins, jei tu pats savęs neįvertinsi... Bet, antra vertus, vargu ar įmanoma žmogaus nuopelnus ar gabumus pilnai įvertinti ir juoba tinkamai atlyginti. Tokia jau žmogaus prigimtis, kad jis mokėdamas visada permoka, o jam už darbą niekad tinkamai neatlyginama.

Arba vėl... Naivus būtų tasai valstietis liaudininkas (partijos vardą imu pavyzdžiu, ne kuriai jų norėdamas pareikšti savo simpatijas ar antipatijas), kuris manytų, kad krikščionis demokratas ar tautininkas turėtų juo daugiau rūpintis negu savo partijų nariais. Partijos yra varžovės, ne partnerės, ir jos viena kita rūpinasi tiktai tada, kada iš to mato sau naudą, tai yra kai jos priverstos tai daryti. Tačiau viešame reikale (respublikoje) piliečiai ir partijos turi savo veiksmus ir reikalus derinti taip, kad neprasižengtų bendriems padorumo dėsniams ir nepakenktų bendram reikalui. Turi kalbėti ir elgtis taip, kad nebūtų gėda ateinančioms kartoms. Negana to, reikia žiūrėti, kad šios dienos garbė ar nauda netaptų rytdienos gėda ar pragaištis. Istorijoj labai dažnai nutinka, kad laimėjimas išvirsta į pralaimėjimą, ir ne vien dėl to, kad, kaip sakoma, nugalėtasis verkauja nuogas, o nugalėtojas džiūgauja vienmarškinis...

Jei mes akyliau susikaupsime ties mūsų valstybės istorija, tai rasime visą eilę įtemptų siekimų ir juos sekusių laimėjimų, kurie pastoviai, tolydžio ir nuolatos vedė į suniekšėjimą ir sunykimą valdančiojo sluoksnio, kuris ne tik pats tautai žuvo, bet ir nesąmoningą užguitą liaudį buvo privedęs prie pražūties slenksčio. Kadangi ateities niekas nežino ir nenumato, tai klaidų visada buvo ir visada bus, bet vis dėlto yra dalykų, kurių galima išvengti. Žinoma, yra gera tada, kai tauta organiškai ir automatiškai savo veiksmus tvarko. Tada tauta neabejoja ir nesvarsto: ar verta ir prasminga ginti savo žemę, savo laisvę ir savo nepriklausomybę. Valstybės gyvenime tokio klausimo nėra. Ginti reikia net ir tada, kai tikrai žinai, kad pralaimėsi. Pats tokio klausimo svarstymas savo esmėje jau yra niekšingas, nes suabe-

jojama vertybe, kuriai nėra lygios žemėje ir už kurią visais laikais buvo guldomos galvos ir kraujas liejamas.

Manau, jog man bus, kaip ir visada, atlaidus malonus skaitytojas, kad aiškindamas skaičiuosiu rankų ir kojų pirštais, kad mokysiu, kaip ta motina, leisdama piršlėn sūnų. Reikia žiūrėti į dalykus ir tirti jų pobūdį, dvasią ir slinktį. Sakysime, jei kurioje nors šalyje svetima kariuomenė jaučiasi kaip pas save namie, tai reiškia, kad tas kraštas yra okupuotas. Sakysime, jei liūtas daro sąjungą ar federaciją su avinėliu, tai reiškia, kad avinėlio žemė užgrobiama. Tai įvyksta net ir tuo atveju, kai liūtas tikrai yra jaukus ir gerų norų. Jei avinėlis gerdamas pavandeniu drumsčia vilko vandenį, tai tuo labiau jis užgaus ir įžeis liūtą. Ambicijos visada proporcingos dydžiui. Toje srityje iliuzijų nepravartu turėti.

Mečys Gedvilas, sutikdamas 1941 metus *Tarybų Lietuvoje* (toks buvo laikraštis, tarybų, ne partijos, organas, kažkodėl po karo neatgaivintas), sušuko: „Tegyvuoja mums laisvę atnešusi raudonoji armija!" Mes tada supratome, dabar suprantame ir po šimtmečių suprasime, kad raudonoji armija „laisvę" atnešusi Mečiui Gedvilui ir saujelei jo bendraminčių. Gedvilas nebuvo ir nėra toks naivus, kad jis būtų nežinojęs ištartų žodžių prasmės ir turinio. Jis juos gal rašydamas šaukė be didelio noro ir entuziazmo, bet taip reikėjo, nes visos kariuomenės mėgsta šūkius ir paradus, o juoba raudonoji armija, kuri yra rusų diktatūros pamatas ir ramstis. Gedvilas buvo nežymus ir ne didžiai garbingas paravalstybinės įstaigos tarnautojas, lygia dalia jis buvo tokio pat žemo polėkio bolševikas, o čia štai staiga ta geradarė raudonoji armija vienu moju į komisarų tarybos pirmininkus išmetė, tai ar nereikėjo stengtis, ar nereikėjo įsiteikti, ir vargu ar už tą šaunų šūkį istorija per kietai jį nuteis. Istorija nėra tokia naivi kaip mes, ji gerai žino, kad okupantas, kad amžinas lietuvių tautos priešas rusas, ne Gedvilas ar kurie kiti į jį panašūs Lietuvos likimą nulėmė.

Tiktai visi tie rusų okupacijos vietiniai didvyriai užmiršta vieną labai svarbų dalyką. Tautžudybe nusikalsta ne tiktai kolektyvas, bet taip pat ir atskiras individas. Kiekvienas yra atsakingas už savo veiksmus ir žodžius. Šiuo atveju daugiui itin įsidėmėtini žodžiai: tie kurie žvėrį siundo ar glosto, yra lygiai kalti, jei ne daugiau kalti negu pats žvėris, kuris kanda ir nekaltomis aukomis minta. Genocidinę atsakomybę turėtų jausti kiekvienas individas. De-

ja, tokių nestingame. Kas yra niekšybėje ypatingai žema ir šlykštu, tai kad niekšybė tiktai retais atsitikimais teisiama, o dar rečiau baudžiama.

Yra, sakysime, Lietuvoje čekistas, į rašytojus išvirtęs, Gudaitis-Guzevičius. Rašo jisai bolševikinės praeities kronikas, kuriose ir savo nuopelnų neužmiršta pasmilkinti. Viename tų raštų jis didžiai dergia nepriklausomybės laikus, kad sušaudė keturis komunarus („geriausius liaudies sūnus'', dėl kurių gerumo galima būtų pasiginčyti). Tai nėra melas. Tikras faktas. Šaudymams iš principo nepritariu ir manau, kad tada buvo kažkieno pasikarščiuota, kad tas kraujas buvo nereikalingas, kad dėl tų komunarų nepriklausomybės pamatai nebūtų sudrebėję, kad buvo ir prieš juos ir po jų nemaža tokių, kurie, anot mano a.a. bičiulio Jokūbo, „slapta, kaip žiurkės, kasėsi po valstybės pamatais'', bet valstybė stovėjo ir negriuvo. Kadangi jis yra nukentėjęs, tai galima būtų net pateisinti. Bet jis ten savo rašte sumini Zigmą Angarietį, Karolio Poželos nėščią žmoną ar sugulovę... Sumini taip šmaikščiai, lyg niekur nieko su tais žmonėmis nebūtų nutikę, o ta moteris savo autobiografijoje mini ir skundžiasi, kad nedorų žmonių buvo įskųsta ir dešimt metų kentėjo arktinėje šiaurėje, sesuo nekaltai sušaudyta, lygia dalia buvo sušaudytas ir Zigmas Angarietis. Reiškia, jie žuvo nuo kažkokio nelabai aiškaus asmenybės kulto, kankinti ir žudyti ne deržimordiškų čekistų, o kažkokių metafizinių būtybių... Iš to sektų, kad socialistinis realizmas yra ne kas kita, kaip tiktai čekistų lakavimas.

Čekistas Guzevičius galėtų prisiminti ir tuos bibliškai epiškus laikus, kada ir pats rašytojas trilinkas prieš žudiką šliaužiojo. Galėtų prisiminti ir tuos keturiasdešimt tūkstančių savo tautiečių, kuriuos pats vežė. Ar tik tiek? Ecce vilis imago: švarutėlis, gražiai apsitaisęs, dailiai susišukavęs, kuriam dulkė, rodos, ant atlapo sąžinę daugiau slegia negu keturiasdešimt tūkstančių brolių... Ar tiktai keturiasdešimt tūkstančių? Turiu galvoje tiktai apokaliptiškąsias rūstaus birželio dienas.

Ne visos rūtelės lygiai žaliuoja ir tarybiniam daržely. Broniaus Pranskaus-Žalionio nekrologe skaitome: „Vaisingas B. Pranskaus kūrybinis darbas ištisiems 8 metams buvo nutrauktas asmenybės kulto laikotarpiu. Tačiau jis nepalūžo ir, 1947 m. grįžęs į Tarybų Lietuvą, vėl energingai ėmėsi dirbti literatūros mokslo srityje. 1956

metais jis buvo reabilituotas". Anot tos populiarios rusų dainuškos skaudžios ironijos: „Nežinau kitos tokios šalies, kur taip laisvai žmogus alsuoja!" Taip nenoromis ir pagalvoji, kad tie bolševikai ne itin plačių kaktų žmonės, bet ko mums jaudintis, jei jiems tenai taip smagu ir gera...

Atsukime truputį istorijos ratlankį. Kotryna Didžioji buvo taip pat, kaip Stalinas, „taiką mylinti" imperatorienė. Ir ne vien taiką mylinti, bet ir žmoniškumą. Stebuklingu sutapimu tik vienas Nikalojus II buvo atžagareivis, o visi kiti rusų valdovai buvo šviesūs ir pažangūs: nieko jie nepavergė, nieko jie nenukariavo, nieko jie neišnaikino. Ir vis dėlto Kotryna turėjo vieną gerą savybę, ji savo plėšimų nerėmė Dievo autoritetu, kaip Prūsų Fridrichas Didysis ir Austrijos Marija Terezija... Abiejų pastarųjų iki koktumo aktuose ir manifestuose linksniuojamas Dievo vardas ir ypač šventoji paveldėjimo teisė...

Tuos aštuonioliktojo amžiaus antrosios pusės ryklius pradinės mokyklos istorijoje labai nepalankiai nutaria prancūzų istorikas Ernest Lavisse: „Tai buvo šiurpus nusikaltimas: šios trys galybės taip nužudė Lenkiją ir pasidalijo jos palaikais kaip žmogžudžiai, kurie nužudo žmogų ir paskui pasidalija tuo, ką randa jo piniginėje". Jisai tai pasakė ne vien dėl to, kad ano meto Prancūzija buvo kiek įsipareigojusi Lenkijai, bet ypač dėl to, kad ano meto žmonių akyse kaimynų nusikaltimas visais atžvilgiais buvo šlykštus ir niekšingas.

Kokia trumpa žmonėse atmintis... Kiek sukčių ir paleistuvių prisišoko ant Lietuvos-Lenkijos kapo Vienos kongrese. Neišskiriant ir tų pačių prancūzų. Talleyrand prancūzų užsienių reikalų ministerijai rašė: nesiųskite man daugiau tų instrukcijų, siųskite virtuvės reikmenis... Europa lėbavo, šoko, paleistuvavo. Su savo tautos istorija nesusipažinęs auksinis ir juodnugariškas nepriklausomos Lietuvos jaunimas (ar tik jis vienas?!) buvo basliu neatmušamas nuo pigaus skonio austrų operečių ir farsų, kur vyravo dar pigesnės vertės Vienos kongreso mizanscenos ir populiarūs valsai...

Bet kita vertus. Visi tie slogūs ir tragiški įvykiai būtų turėję visai kitą pobūdį, jei jungtinė respublika nebūtų buvusi pūliuojanti ir pūvanti. Deja, jinai nuo septynioliktojo amžiaus antrosios pusės puvo ir dvokė, puvo ir dvokė daugiau kaip šimtą metų. Gangrena ir pūliai prikelia iš niekšingo snaudulio mait-

vanagius ir dryžas hienas. Ano meto bendrosios respublikos veiksniai (didikai, bajorai ir plikbajoriai) buvo visuotinai suniekšėję, nusigėrę, visiems, kas tiktai panorėjo, parsidavę. Dėl išdavimo varžėsi, vieni kitiems kardais ausis kapojo. Savo tarpe kaip tigrai narsūs, priešo akivaizdoje kaip avių banda, neorganizuoti, abejingi, abuoji. Svetimos kariuomenės pradėjo šimtmetį užsitęsusius skersai išilgai visą jungtinę respubliką pasivaikščiojimus: kur sumanė, ten ėjo, kur panoro, ten sustojo, ką užsigeidė, tą plėšė... O bajorai tiktai gėrė ir pagiriojo... Jei toje pagedimo liūlančioje jūroje atsirado koks patriotas, tai jis nei balso, nei reikšmės neturėjo.

Kai atėjo lemtinga valanda (geriau — lemtingi dešimtmečiai), niekas nesijaudino: nei didikai, nei bajorai, nei liaudis. Liaudis tik dėl to ir liko gyva, kad buvo aplenkta ir apleista. Jei liaudis būtų jaudinusis ir būtų įsitraukusi į valstybinį gyvenimą, tai respublika gal būtų dar kurį laiką patvėrusi, bet šiandien gyvo lietuvio būtų lygiai bergždžia ieškoti kaip, sakysime, prūso. Bajorams rūpėjo tiktai viena, ar okupantas paliks jiems kilmingųjų teises ir... bravorus! Kai tai jiems buvo pažadėta, tai Lietuvos maršalka Liudvikas Tiškevičius padėkojo okupantei Kotrynai pačiais gražiausiais ir nuoširdžiausiais žodžiais: „už išlaisvinimą Lietuvos iš nelaimių, iš priespaudos ir už sugrąžinimą jai laisvės ir taikos". Ar maršalka vienintelis tada buvo išgama? Vienas kitas mulkelis, kai pajuto imperatorienės letenos nagus, atitokėjo, bet jau buvo šaukštai po pietų. Magnatų našlės mielai ir paskubom tekėjo už okupanto vietininkų...

Šv. Sosto spaudžiami Lietuvos jėzuitai Pskove savo „maloningiausiąją vienuolijos užtarėją" sutiko su pataikaujančiais vartais ir lozungais: victoriis clara, terror hostium, amicorum columen (garsioji pergalėmis, priešų pabaisa, draugingųjų ramstis).

Kotryna savo ruožtu Lietuvos jėzuitams neliko skolinga, pagyrė ir juos... Ji, lankydama Lietuvos jėzuitus, parašė laiškų. 1780 m. gegužės 20 d. rašė baronui Grimmui: „Buvau pas juos šį rytą, aš ten išklausiau man skirtą Te Deum laudamus ir lankiau vienuolyną. Čia tiktai linksmybė ir džiaugsmas. Vakar įžengdama į miestą buvau stebinte nustebinta jų pasirodymų puikumu. Visi kiti čionykščiai vienuoliai yra tiktai kiaulės prieš juos. Vieno tiktai gailiuosi, kad jie nešoka. Prisirinko jų čia, pas mus, iš daugelio svetimų kraštų. Vaje, kaip jie žvitrūs! Jie čia turi labai gražią

bažnyčią (labai panašią į Kauno jėzuitų bažnyčią, J.A.). Jie iškalbėjo man visas įmanomas liaupses visomis įmanomomis kalbomis, tik, žinoma, ne tomis, kurias aš suprantu. O kiek jų tarpe yra tokių, kurie man atrodo esą tikrų tikriausi nenaudėliai!"

Tą pat dieną Kotryna rašė savo sūnui: „Va sėdžiu viena ir mąstau, mane nuo Lenkijos skiria vien tiktai Dauguvos upė, kuri čia dar nėra gana plati". Sėdėdama prie lango, jinai greičiausiai meditavo trečiįjį Lietuvos-Lenkijos padalinimą, kuris įvyko po penkerių metų...

Paskaitęs šiuos laiškus, prisiminiau pasikalbėjimą su savo seneliu. Vaikystėje, kažkurioje knygoje paskaitęs apie senovės lietuvių garbę ir galybę, paklausiau jį: „Na gerai, seneli, dabar mus valdo rusai, o gal žinai, kas mus valdė prieš rusus?" Jis ramių ramiausiai atsakė: „Lenkai, vaikeli, mus valdė prieš rusus, lenkai". Dar klausiau, o kas valdė Lietuvą prieš lenkus, bet jis atsakė, kad to tai jau nežinąs... Ir mano seneliui, kaip Kotrynai Didžiajai, Lietuva atskiro geografinio vieneto nesudarė. Ar nebus čia kas nors daugiau negu nežinojimas?!

Galima būtų atžymėti dar viena gera Kotrynos savybė. Jinai Lietuvos bajorams, kurie pareiškė jai ištikimybę ir įteisino Lietuvos įjungimą į Rusijos imperiją, davė kiekvienam po žiedą su brangakmeniu (akmens spalva ir vertė pagal bajorystės laipsnį!) ir po trylika tūkstančių rublių pinigais! O Stalinas tik po penketą tūkstantukų teikėsi įsprausti tiems, kurie nuolankiai maldavo Lietuvą priimti į broliškų respublikų žabangų tinklą. Ir kas to Stalino rublio menkumas, palyginus jį su kotryniškiu. Už kotryniškius tris rublius galėjai Žiežmariuose ar Prienuose gauti vidutinį jaučių jungą, o už stališkių tris dešimtis rublių vargu ar galėjai gauti porą poros savaičių paršiukų. Lietuvos nepriklausomybė parduota už nieką, neatsižvelgiant į tai, kad dauguma naujųjų delegatų labiau negu bajorai ne tiktai pinigą mėgo, bet ir nepasotinamai jo stigo...

Klausau aną dieną Kostą Ostrauską kalvienės ir kalvio balsu vieną su savimi besiginčijantį ir galvoju: gal ir gerai, kad tas dyviną bonką pamėgęs kalvis himno žodžius iš kapų akmens paminklo iškirto, nes himnų žodžiams vieta ne kapuose, ne akmenyse, o žmonių širdyse vieta. Girtas kalvis apyverksmiais veblena, kaip ta prigauta liaudies dainuškos mergelė: būčiau žinojus savo nelaimę, būčiau... ir taip toliau. Gailestis būdingas epilogui, ne

veiksmui. Viename Vinco Kudirkos laiškų įskaičiau, kad visų mūsų ant galo liežuvio nešiojamą *Auszrą Szviesa* užgožė ir nuengė. Čia jau būtų panašu į veiksmą, gal ir nelabai taurų, bet tikrą ir autentišką veiksmą. Iš viso man nepatinka tradicinė Vinco Kudirkos asmens mizanscena. Vincas Kudirka, nors džiovininkas ir ligūstas buvo, bet manding ar nebus pati vyriškiausia Lietuvos naujųjų laikų istorinė figūra. Ir mirė jis kaip kareivis kovos lauke, jaunas. O dėl to mane visada pykina ir piktina Vinco Kudirkos senoliškas kretėjimas ir stenėjimas scenoje. Gal tai ir sceniška, bet netikra. Vincas Kudirka, teįsimena kiekvienas teatralas, nebuvo sentimentalus, priešingai, jis buvo racionalus iki kaulo smegenų. Įsižiūrėkite į jo eiles Valerijai. Jo net meilė racionali ir matematiškai apskaičiuota. Jei aš būčiau režisierius, tai ligos efekto ieškočiau pauzėse, ne verkšlenime, ne senoliškam kretėjime. Bet režisierius nebuvau (kartą vadovavau *Amerika pirtyje* pastatymui sodžiaus scenoje, bet vaidintojai patys rodė mane patį stebinantį sceninį išradingumą, tai to net neįrašau į savo lygia dalia nescenišką ir nedramatinę biografiją) ir nebūsiu. Scena yra tam ir išrasta, kad jaudintų žiūrovą ir žadintų jame pranašumo jausmą: o man vis dėlto ne taip, kaip tam muitininkui scenoje, nes yra dar teisybė danguje, kuri teisųjį saugo ir gina...

Galvoju apie Vincą Kudirką... Apie aną birželio naktį Alpių kalnuose, Vercors masyvo papėdėje, kai aiškiai pamačiau, jog įvyko kažkas neaprėpiamai baisu mano tautos ir mano paties gyvenime...

Labai dažnai save, savo tėvus ir protėvius siedavau su pačia tauta. Dar mano prosenelis iš tėvo pusės buvo senosios respublikos kunigaikščių kraujo sukilimų invalidas ir tiktai dėl savo luošumo nebuvo su broliais išvarytas į Sibirą, o atitremtas į Gastilonių kaimą, iš kur iki pat savo mirties su liepine koja turėjo penkis kilometrus kas savaitė kulniuoti į Rumšiškių valsčiaus valdybą registruotis. Dar mano prosenelis iš motinos pusės iš Kietaviškių valsčiaus Juknonėlių kaimo buvo iškeltinai parduotas baudžiauninkas į Žiežmarių valsčiaus Rusonių dvarą. Dar mano prosenelis iš tėvo motinos pusės buvo magdeburgiškų teisių kilmės miestietis... Dėl to širdies gilumoje slapta jaučiau ir didžiavausi, kad mano gyslose teka visų trijų mano tautos luomų kraujas... Už miestietį apsisprendžiau tik dėl to, kad mano tėvas buvo kalvis ir žemės ūkio organiškai nemėgo. Bajorybės vaikystėje

kračiaus, nes dar apie tremtinį prosenelį buvo gyvi sodiečių anekdotai, kaip jis vaikėsi bajorybės ir neturėjo duonos, o sulietuvintu herbo vardu piemenys ir pusberniai mane patį išvesdavo iš kantrybės ir pusiausvyros...

Taigi kai tiktai prisimenu tą baisią birželio naktį, mane visada sąžinė graužia, kad nepriklausomybės laikais ne itin rimtai buvau supratęs savo pilietines pareigas, juoba atsižvelgiant į mano pašaukimą. Šiandien, manau, ne vienam aišku, kad tada geros valios stigo iš viršaus, o lygia dalia dar daugiau iš apačios. O dėl to, kas įvyko, man visada buvo daugiau negu aišku, jog niekas nėra kaltas. Tiktai Dievo angelas galėjo atitolinti nuo mūsų tą baisią nelaimę. Iš esmės nieko mūsų prieš tai buvęs gyvenimas nereiškė, bet vis dėlto skirtumas detalėse galėjo būti, jei tai nelaimei būtų buvę ruoštasi.

Ir šiandien dar ne visi mato, kokio masto sloga yra užklupusi mūsų tautą. Dažnai kartojame niekus, geresnius ar blogesnius anekdotus apie bolševikinio gyvenimo trūkumus, lyg medžiaginė gerovė būtų žmogaus gyvenimo tikslas ir prasmė, dėl to dažnai iš akių išleidžiamas tas metodingas ir negailestingas dvasinis ir fizinis genocidas, praktikoj atliekamas tautiečių pastangomis ir rankomis, žodžiais ir darbais. Greičiausiai širdyse jaučiame gal kiek malonumo, o gal net pranašumo, kad latviai savo žemėje jau tiktai šešiasdešimt procentų, tesudaro, o lietuviai dar 79.3 nuošimčius. Bet kai prie rusų nuošimčio pridedi gudus ir ukrainus, kurie pridedami tiktai akims muilinti, tai realų rusų procentą Lietuvoje dvigubai pakelia. Taip ir išlenda vilkas iš avinėlio kailiuko. Yra respublikų, kur etninis elementas nė trisdešimt nuošimčių nesudaro. Prieš keletą metų karelų respublika „neatitiko realybės" ir visai buvo išbraukta iš rejestrų. Bet ne čia gal net rusų niekšybės esmė, o niekšybė yra ta, kad rusų tauta neva stovi tautų suverenumo sargyboje ir kad nuolatinės propagandos dėka daugelis tiki rusų gerais norais. Žmonijai arba vadinamosioms demokratijoms dėl to nei šilta, nei šalta. Visur rusas viską padidintą mato, o pas save nieko nemato, nors ten skrupulingai vykdoma carų kolonialinė politika ir vykdomas didžiausias naujųjų laikų genocidas žemėje...

Taip apie tuos dalykus begalvodamas, nugirdau kažką labai energingai ir linksmai niūniuojantį Manuel de Falla *El amor brujo* melodiją. Atsirėmęs į telefonų centrinės pastato kampą, stovėjo

Don Juanas ir, pačiais pirštų galais tvarkydamas ūsus, labai atidžiai žiūrėjo į Glenmore Avenue pusę ir nonšalantiškai niūniavo. Ilgainiui niūniavimo tembre ir net ritme pasigirdo neramumas, jog net ir pati melodija iš majoro krypo į minorą, bet dėl to ji buvo dar įdomesnė. Staiga nuo Liberty Avenue pusės pasirodė baltas atidengiamas sekančių metų Lincoln Continental automobilis, kuriame prie vairo sėdėjo Niekšybė ir šalia jos murksojo urviniškai apžėlęs ir apsileidęs beatnikas. Susilyginusi su Don Juanu, ji pypt! pypt! pasignalizavo... Don Juanas, užkluptas netikėtų įvykių ir lyg nesuvokęs dalykų esmės ir slinkties, kaip pamatęs šėtono karietą Simonas Stilitas, pakėlė koją, bet ta koja taip ir pakibo ore. Linksma Niekšybė pamojavo gražia pirštinėta ranka ir, visai neslėpdama ironijos, tarė: bye, bye, Don Juane! Beatnikas irgi stengėsi tingiai nusišypsoti, bet pastarojo šypsena taip ir neišsivėlė iš plaukų. Don Juanas teatrališkai apglėbė abiem rankom širdį, padarė kenčiančią veido išraišką, tada trenkė visu smarkumu koja į cementinį grindinį ir visu ispanišku temperamentu ištarė tik vieną žodį: caramba! Laimingos tautos, kurios turi tokius nieko nereiškiančius, bet viską pasakančius keiksmažodžius. Ak, ir mūsų rrrupūže! ne tiek reikšme, kiek garsais išsako susikaupusias pykčio ir apmaudo atsargas...

Sekė ilga pauzė. Paskui Don Juanas giliai atsiduso, atsikosėjo, pasitaisė apsiaustą ir pradėjo:

— Gailiuosi apleidęs pragarą... Argi tai galėtų būti mano mylimoji Kastilija?! Suniekšėjo pati žemė. Išsigimė pati žmonija. Nūdienos jaunimas ieško smagumų, ne meilės. Visi siekia patogumų. Nėra garbės, nėra meilės. Ar be tų esminių savybių žmogus gali būti žmogumi? Žinau, ir žmonėms nutiks tai, kas nutiko danų kurapkoms. Danai labai jautri ir žmoniška tauta, ypač kai reikalai sukasi apie gyvulius, ne žmones. Jiems buvo gaila žiūrėti, kaip vanagai novijo kurapkas. Ėmė ir išnaikino visus vanagus. Ne tik vanagus išnaikino, bet dar žiemomis joms įtaisydavo lesyklas, kad būtų visuomet sočios, jaukios, ramios. Tačiau taip rūpestingai ir stropiai globojamos danų kurapkos ėmė ir visai išnyko. Kodėl? Todėl, kad buvo per daug patogumų. Pražudys patogumai ir žmoniją. Matote, kaip žmonėse meilę pakeitė sex-explosion... Meilę? Ar žinote, gerieji žmonės, kas tai yra meilė? Meilė yra didelis ir nuostabus dalykas. Jos pasaulyje nebus, ir paties žmogaus nebus...

Don Juanas dar norėjo kalbėti, bet iš aukštybių, į šalis besiblaškydami, kaip dideli šikšnosparniai, nusileido keturi velniai. Don Juanas iš išgąsčio visas pažaliavo, o velnių vyresnysis be didelių ceremonijų taikėsi griebti už gerklės, bet Don Juanas atgavo orumą, atgalia ranka nubloškė velniūkštį nuo šaligatvio tardamas: – Atstok nuo manęs, šėtone, aš tau ne piemuo, hidalgo esu. – Velnių vyresnysis visas pasiuto: – O tu, valkata, o tu, paleistuvi, ar tu nežinai, kur tavo vieta?! Aš tave pačiam pragaro dugne taip pririšiu, kad tu man sėdėsi ausis suglaudęs iki Paskutiniojo teismo dienos... – Tada visi keturi iš po skvernų išsitraukė tripirštes šakes, pačiupo jomis Don Juaną kaip rugių pėdą ir nusinešė oru, iki visi akyse išnyko.

Man tikrai Don Juano pagailo. Ypač buvo apmaudu, kad neleido jam mano gatvėje pafilosofuoti. Ko verta būtų buvusi jo filosofija, sunku spręsti, juoba kad ne šiandien žmonija laidojama, o jinai vis gyva...

Nesijuokime iš Don Juano, nes vadinamasis šių laikų sex-explosion yra visai rimtas ir nėmaž nejuokingas reiškinys, nes jis jau yra bendras ir visuotinis. Anais metais viena aiškiaregė visu tikrumu spaudoje tikino, kad apie 1975 metus, o tie metai jau ne už kažin kokių kalnų, viso pasaulio paplūdimiuose gražuolės vaikštinės visai nuogos, ir ne tai, anot tos pačios aiškiaregės žodžių, bus nuostabu, bet kad tada visiškas moters nuogumas jau nieko nepiktins. Iš tiesų, kai šiandien pavartai rimtus žurnalus, pvz., *Time* ar net *The New York Times,* tai juose randi iliustracijų, kurios prieš dešimtį metų buvo skiriamos eilinei pornografijai. Žinoma, kad tai, kas buvo pornografija prieš dvidešimtį metų, yra pornografija ir šiandien, tiktai jau skaitytojo akys nuo tos komercinės pornografijos taip atbuko, kad jo jau tie dalykai nepiktina, o jei ir piktina, tai jis jau nuo tų šlykštynių apsiginti neturi nei būdų, nei priemonių.

Kai prieš kurį metą šio Saudi Arabijos karaliaus tėvas nuvažiavo pasižmonėti į Kairo miestą Egipte, tai jį grįžusį dvariškiai klausinėjo, kaip jam tas miestas patikęs. Karalius atsakęs, kad jam tas miestas visai nepatikęs, kad jis į jį daugiau niekuomet negrįšiąs, nes jis negalįs pakęsti tame mieste jo karališkąjį orumą užgaunančių nepridengtų moterų veidų!

Daugiui atrodys, kad karalius buvęs per daug konservatyvus. Manyčiau, kad veidas arba net visas kūnas, kadangi mes jo gyvi

atsikratyti negalime, yra daugiau padorus negu nepadorus. Mane nustebino, kad laukiniai nuogi jaučiasi lygiai natūraliai, kaip civilizuotieji padoriausiai apsirengę. Kas apsinuoginime nūnai yra peiktina ir kas žmogų turėtų užgauti, tai kaip tiktai tasai komercinis exhibicionizmas, kuris jau baigia užvaldyti visą kasdieninį gyvenimą. Reklama yra didelė nūdienos galybė, prieš ją turi lenktis visos konfesijos, visi sostai ir visos viešpatystės...

Beveik visada yra žmonijos ir tautų gyvenime momentų, kai prabyla kažkoks nujautimo, o gal ir pasąmoninio instinkto balsas, kuris atspėja laiko dvasią ir įvykių kryptį, bet visada atsiranda tuo pat metu tokių išminčių ir gudruolių, kurie pasišauna likimo laivelį vairuoti senoje vagoje atsiradusiais slenksčiais ir aštriomis uolų atbrailomis. Kiek būtų išvengta kruvinų revoliucijų, jei būtų laiku išgirstas tasai žmonijos sąžinės balsas. Pats esu linkęs tikėti evoliucija, ne revoliucija, bet evoliucija turi būti tolydi ir nuolatinė. Jon turėtų būti sukauptas visas visos žmonijos dėmesys, o dabar yra tiek būdų ir tiek tobulų priemonių viską tiksliai apskaičiuoti... kaip paskirstyti gėrybes, kaip pakelti gerovę, kaip panaikinti skriaudą, kaip užtikrinti ateitį, kaip paakinti žmogaus genijų teisybei, taikai, sandorai... Bet ar nenutiktų tada su žmogumi tai, kas nutiko danų kurapkoms?.. Ar netaps tada žmogus vien mėsa ir taukai? Ar nesutings jojo sąžinė ir vaizduotė?..

Gal žmogus žmogui vilkas yra natūrali ir normali būsena? Gal jis kitaip nesugeba ir negali? Ar yra žemėje kita galvijų ar žvėrių rūšis, kuri tokiu mastu ir tokiomis proporcijomis yra linkusi savinaikai? Karai, revoliucijos, diktatūros, kolonijos, okupacijos — tai vis pabaisos, mintančios milijonų krauju, prakaitu, ašaromis, lavonais... Ecce homo sapiens (štai protingas žmogus)! Ar yra kokia nors viltis? Ar yra kokios nors galimybės? Deja, vargu. Žinau viena: jei socialiniai klausimai būtų išsprendžiami, tai jie seniai būtų buvę išspręsti. Jei ne vienoje kultūroje, tai kitoje. Būta bandymų... Būta didelių bandymų, pareikalavusių milijonų gyvybių. Argi žmonija turėtų susigyventi su pesimistine mintimi? Argi žmonijos gyvenimas ir laimė amžinai suksis užburtame rate? O taip, rodos, maža betrūksta, kad ši žemė būtų visų mūsų išsvajotosios dausos... Bet ir vėl, ir vėl dingojasi tos nutukusios danų kurapkos, kurios iš nuobodulio ir nepaslankumo dvesia. Ar taip apie tave, žmogau, jaunystėje svajojau? Man tavęs buvo gaila, kad tavo kūrybinės galios menkos ir ribotos ir kad dėl to

tu kenti ir purkštauji prieš dangų. Tavo silpnybė kitur ir daug didesnė...

Sunku galvoti apie žmogų ir žmoniją. Mes svajojame ir kenčiame su juo ir su ja, bet mes neturime teisės apie jį ir apie ją kalbėti, nes esame maži, skurdūs, nereikšmingi. Priedo nesame nei žydai, nei juodi, nei geltoni. Turime pasitenkinti ir džiaugtis tuo, ką turime. Ir to mums pavydi. Kaip avinėlis gali trokšti, kai vilkas čia pat tyko?..

Mes turime patys kauptis ties savo nelaime, ties savo pavojais. Niekas kitas, tik mes vieni, kaip silpni bebūtume, tegalime urzgiančiam vilkui pasakyti: išgrauš! Visi geros valios tautiečiai turi pasakyti sau: manęs nepaimsi! Tik geros valios tautiečiai gali tai padaryti: nuoširdūs, taurūs, padorūs, teisingi, atviri. Atvirumą turiu galvoje net priešo akivaizdoje, nors priešas moralės normų neįpareigoja. Reikia jausti savo vertę. Padorumo ir visa ko. Turiu galvoje padorumą prieš savo tautą ir jos ateitį. Neapleisti kelio dėl daug žadančio takelio. Dešimt kartų matuoti ir tiktai vienuoliktą kirpti. Net ir taip elgiantis dar lieka devyniasdešimt aštuoni nuošimčiai laimės, o tiktai du tikrumo. Bet gali būti kartais nei vieno iš šimto, o vis tiek reikia veikti, nereikia laukti sudėjus rankas. Išjungti iš tautinės veiklos aistras, vis tiek, kaip jos išganingos mums atrodytų. Tauta nėra abstraktus dalykas, dėl to ir ji savo ruožtu turi padėti piliečiui, turi apdrausti jį nuo bet kokio negando. Tauta, kaip ir atskiras tautietis, turi būti padori ir garbinga, turi būti teisinga ir sąžininga.

Jei mes kalbėjome su širdgėla apie senosios Lietuvos valstybės išdraskymą, tai manding labai didelių analogijų rasime ir Nepriklausomos Lietuvos žlugime. Tie įvykiai yra per arti, veikėjai arba jų šeimų nariai gyvi, pati žaizda yra dar gyva ir almanti... Daugis dar, beje, man prikiša, kad savo tautos nelaimės nepergyvenau netarpiškai tėvynėje, tai stačiai neturiu teisės apie tai net ir kalbėti. Bet man atrodo, kad, jei mes tylėsime, pati žemė ims šaukti. Sutinku, kad žmonės, kurie padarė klaidų neišmanydami, nėra taip sunkiai nusižengę kaip tie, kurie tai darė pikta valia, arba tie, kurie savo valią suplakė su tautos valia ar savo asmeniškus reikalus ir pomėgius iškėlė aukščiau tautos reikalų.

Man rodos, kad mes vis dar pilnai neįsisąmoniname tos paprastos tiesos, jog tai, kas pasakyta ar parašyta, jau yra užprotokoluota visiems laikams. Daug dalykų, kurie yra pasakyti

tarp keturių akių, iškyla aikštėn ir yra visiems žinomi. Turime labai gražių ir jaudinančių dokumentų (negaliu be ašarų akyse skaityti Christburgo sutarties, vieno iš gražiausių diplomatikos pavyzdžių universaliniu mastu), bet turime ir gėdingų pasakymų ir raštų, kurie nedaro garbės nei mūsų valstybininkams, nei galop pačiai tautai. Niekad neturime užmiršti, kad raštas visada lieka, ir lieka toks, kaip pasirašytas. Dėl to pasirašyti reikia ne viską, ką laikas pakiša, nes už parašą dažniausiai reikia atsakyti. Kartais po šimto, o kartais ir po tūkstančio metų. Kalbėti lygia dalia reikia taip, lyg už kiekvieną žodį reikėtų istorijos teisme atsakyti. Žodis, anot tos pasakos, ne paukštis, išskridęs atgal nesugrįš.

Valstybės vyrai juoba turėtų susipažinti su savo tautos istorija, ypač su klaidomis ir nesėkmėmis. Tiesa, teko matyti ne vieną istoriką, darantį fatališkas ir vaikiškai negudrias klaidas. Vienu žodžiu, savo laikysena egzaminų neišlaikėme. Reikia atminti, kad ir pačioje idealiausioje demokratijoje visada yra opozicija, dažnai net labai stipri. Turėjome ir mes opoziciją, ir gana plačią bei šakotą. Akylumo stinga ta opozicija, kuri remiasi ne pati savo jėgomis ar galiomis, o naudojasi bendrais valstybės silpnumais arba, kas yra visuomet smerktina ir žalinga, išore...

Jei kai kurie mūsų buvusios opozicijos šulai (asmeniškai galvos neguldau nei už poziciją, nors ir aš kadaise pozicijai rodžiau špygą kišenėje) turėtų pilietinės drąsos padėti ant širdies ranką ir prisipažinti, kad užnugarį jautė Sovietų Sąjungoje, o dabar tie žmonės paskubomis suka savo valstybingumo ir patriotizmo šeinekatarinką. Reikia pasakyti dar ir tai, kad kas buvo planuota, kalbėta, rašyta ar daryta tarp keturių sienų, bus vieša ir visiems prieinama. Šiandien yra paslapčių, bet po kurio laiko jų nebus. Žinoma, ne visi tos garbės gyvi sulauks. Laikas yra guvus baltosios magijos profesorius. Jis iš savo cilinderio ištrauks tokią galybę zuikių, jog mes patys stebėsimės, iš kur jų tiek ir gali imtis...

O buvo žmonių, kurie gebėjo likti švarūs net ir tokiose sąlygose. Tiesa, labai nedaug tokių, kurie netarpiškai buvo įsukti į okupanto dantračius. Bet vis dėlto iš to galima padaryti išvadą, kad panašiai galėjo ir daugėliau išlaviruoti. Nebuvome pakankamai tvirti, pakankamai sumanūs. Nesakau, kad tokiame baisiame terore, tokiame klaikiame košmare galėjo be dulkelės likti visi, bet vis dėlto per daug masiškai sugniužome... Turiu galvoje šviesuolių masę, inteligentiją.

Trys viena kitą įkandžiu sekusios okupacijos buvo labai didelis mėginimas tautai ir tautiečiams. Šiandien jau galima sakyti, kad tas didysis mėginimas atlaikytas. Čia turiu galvoje visus luomus, visas profesijas.

Daugiausia neigiamai pasireiškė tie, kurie pradžioje staiga norėjo prisitaikinti, norėjo staiga iškilti, kažką gelbėti, su praeitimi atsiskaityti, savo praeities dėmeles nubaltinti ar užtušuoti. Savisaugos instinktas yra natūralus ir nesmerktinas. Tautos naikinimo akivaizdoje individualios gyvybės gelbėjimas ar gelbėjimasis yra sveikintinas ir girtinas reiškinys. Žinoma, su sąlyga, jei toks veiksmas nepakenkia bendram reikalui, jei jis nedaro bendros neigiamos įtakos, jei tautos masė dėl to nepraranda pasitikėjimo savo vadais ir prominentais. Ypačiai šiuo atveju smerktina šulinin įkritusios lapės politika, tai yra murkdymas kito, kad tik pats išliptum...

Pirmoji okupacija buvo nelaukta ir netikėta, antroji buvo per daug laukiama, dėl to neišvengta pasikarščiavimų ir išsišokimų, o ir dėl trečiosios buvo daug vilčių dedama į jos laikinumą, dėlto ji sutikta be plano ir gairių. Ateitį visada geriau sutikti su nepasitikėjimu, geriau laukti čerpės nuo stogo, negu kepto balandžio iš aukšto dangaus. Veikėjai ir įžymūs tautiečiai tautos nelaimės akivaizdoje ypačiai turi būti atsargūs ir jausti didelį atsakingumo jausmą už savo poelgius ir veiksmus. Krašto okupacijos atveju prominentams yra daug geriau, jei galima, likti šešėlyje, nes jie savo sprendimais, pareiškimais ir veiksmais gali daugį suklaidinti arba užliūliuoti masę klaidingomis viltimis. Pavojuje masė tiki net tada, kai tikėjimui nelieka jokio pagrindo.

Atsimenu pasikalbėjimą su vienu mūsų pirmaeilių diplomatų apie „liaudies vyriausybę". Jis buvo didelis optimistas vien dėl to, kad toje vyriausybėje figūravo Vincas Krėvė. Ir kai aš jam pasakiau, kad Krėvei jau eilė metų arčiau širdies Antanas Venclova ir Petras Cvirka negu Juozas Keliuotis ar Vytautas Alantas, tai tasai diplomatas man visai nediplomatiškai pasakė į akis, kad mano lūpomis kalba pavydas. Krėvė labai greitai pamatė, kad jis yra ir gali būti tiktai okupanto įrankis, dėl to nieko nelaukdamas pasitraukė...

Skaitai ano meto spaudą ir stebiesi: „Netikusių knygų išėmimo iš bibliotekų komisijai vadovauja Liudas Gira" (*Tarybų Lietuva*, 1940.X.23). Ar ne puikios pareigos, darančios garbę *Dul*

dul dūdelės autoriui? Kažin ar Gira pats savo rankomis išėmė fašizmo liaupsinimo poemą *Italia nuova?*.. Nuo senų girgždančių vėjarodžių sunku apsisaugoti, nes jos neturi pastovių pažiūrų ir kiekvieno vėjo pūstelėjimo klauso...

Lėlio rolėje pasirodė ir prof. Steponas Kolupaila. Vos bolševikai atėjo, jis jau persiorientavo taip, kad jų laikraščius redaguoja, rinkiminėje kampanijoje dalyvauja, kalba jų mitinguose it ropę kremta, lyg būtų gimęs agitpropas, visus moko, kaip persiorientuoti... Nespėjo vokiečiai ateiti, jis ir tiems įsiteikė: pateikė planus, kaip ir kur lengviausia forsuoti Volgos upę.. Neprapuolė ir tremtyje bei emigracijoje. Ir kai jis spaudoje pradėjo įrodinėti, kaip jisai už nosies vedžiojo Dekanozovą, tai ir tuo pradedi tikėti. Reikia sutikti, kad žmogus buvo ne eilinių gabumų. Vertinti jo asmens ir veiklos nesiimu, nes, regis, didelės žalos nebus padaręs. Lygia dalia ir didelių žygdarbių nebus nuveikęs...

Iš Giros, iš Kolupailos, kas juos arčiau pažino, net ir galima tam buvo tų netikėtumų tikėtis. Bolševikų žabanguosna buvo įkliuvusių ir stipresnio charakterio žmonių. Sakysime, daktaras Antanas Garmus. Jis penkis mėnesius išbuvo Kauno burmistru. Tribūnos žmogus, jis, negailėdamas kartėlio nepriklausomybei, išdraskė brazilką, nežinodamas, kad tokių brazilkų galima rasti kiekvieno didesnio miesto pakraščiuose, nežinodamas, kad tokių brazilkų buvo ir yra pilna Rusija ir kad netrukus visa Lietuva bus paversta ištisa brazilka. Garmus suspėjo išleisti keliolika privalomų įsakymų, kurie visi baigėsi grasinimu: „bus baudžiami visu socialistinių įstatymų griežtumu". Arba štai būdinga ir iškalbinga žinutė: „Kauno burmistro dr. Garmaus pasiūlymu LTSR Aukščiausios Tarybos prezidiumas kai kurių Kauno gatvių vardus pakeitė taip: Prezidento gatvę — Senamiesčio gatve, Savanorių prospektą — Raudonosios armijos prospektu, Vasario 16-sios gatvę — Liepos 21-sios gatve, Vytauto parką — Liaudies parku ir t.t. (*Tarybų Lietuva,* 1940.X.5).

Dr. V. Tercijonas savo atsiminimuose apie dr. A. Garmų mini sekantį epizodą. Kažkada plaučių uždegimu buvo susirgusi p. S. Smetonienė, ir dr. A. Garmus buvo kviečiamas ją gydyti, bet jis diktatūros ir jos ramsčių taip nemėgęs, kad, paėmęs Raudonojo kryžiaus greitosios pagalbos automobilį, išvažiavo į Prienus...

Skaitydamas jojo burmistrines kalbas pagalvojau, kad jam buvo keliasdešimt progų padaryti tą patį per tuos penkis

mėnesius, kai jis valdė Kauno miestą... Vienas jojo profesijos tautietis pasirinko, užsiauginęs sentikišką barzdą, kolchozo skerdžiaus profesiją...

Viską, žinoma, galima aukoti ant tėvynės aukuro. Jei aukojama gyvybė, tai galima aukoti ir gerą vardą. Bet auka tik tada yra auka, kai ji yra būtina, kai yra tikslu aukotis, kai auka bendram reikalui yra naudinga, kai auka šį tą reiškia, kai ja atsiekiamas koks nors kilnesnis tikslas. Žūti ar netekti gero vardo be reikalo ir tikslo yra, sakyčiau, nei gudru, nei prasminga...

Prieš daugelį, daugelį metų šaukiau: Kelią herojui! Man atrodo, kad didvyrio mums labiausiai ir šiandien stinga, stinga didelės ir kilnios asmenybės, didelio ir garbingo žmogaus. Kiek beveidžių kankinių, kiek neišlikusio kraujo, kiek neatpažintų lavonų... Ar tai pati tauta, ar tai jos didelė nelaimė, didelė tragedija neišmokys gyventi pagal eilinį blaivų protą? Kas suskaitys aukas? Nekaltas ir neprasmingas... Mes esame laimingi: sočiai valgome, ramiai ilsimės, turtėjame ir tunkame ir nesame to didelio palikimo dalininkai... Teisūs ir neteisiami...

Elegija pavadinta niekšybe. Žmonės joje suminėti ne visi yra niekšai. To negalėčiau pasakyti net apie Don Juano partnerę. Daugis paminėtųjų turėjo gerų ir kilnių norų. Nesmi teisėjas, esu poetas. Ne, ne ir ne, jokiu būdu ir jokiu atveju negalima niekinti savo veido, nes tai yra daugiau negu mūsų pačių veidas. Praradus žmogiškąjį orumą, daugiau nėra ko prarasti. Tai turėtų atminti mano tautiečiai visais laikais ir visose sąlygose. Ypač sunkiose ir likiminėse tautos gyvenimo valandose. Aš nenoriu pigaus kaltinimo. Istorija kiečiau pakaltins negu bet kas ir bet kaip dabar. Paminėjau žmonių vardus, bet jie jau yra patys istorija. Jei mini teigiamą, tai negali aplenkti neigiamo reiškinio.

Poeto dalia sunki. Aš tai pilnai supratau tiktai čia, Milfordo gatvėje, kur prabėgo keleta sunkesniųjų mano gyvenimo metų. Niekšybė nėra vienas ar kitas teigiamas ar neigiamas asmuo, niekšybė yra visas šis ramus ir patogus gyvenimas...

VALPURGIJŲ NAKTYS

Kai paskelbiau savo *Žygį prieš vieną kareivį*, mano oponentas prof. Juozas Balčikonis prarado pusiausvyrą...

O to straipsnio istorija sudėtinga. Jį norėjau patalpinti *Lietuvos aide*, kur buvau po padarytos į mano tėviškę ekspedicijos visu frontu puolamas. Kreipiausi į vyriausiąjį redaktorių Igną Šeinių. Jis mane oficialiai, bet gana korektiškai priėmė. Aš jam išklosčiau savo apsilankymo reikalą šiais žodžiais: Nežinau, kaip Lietuvoje, bet Švedijoje (Švedija, kur jis ilgoką laiką gyveno, Šeiniaus buvo pramušta galva) ir kituose kultūringuose kraštuose paliestasis turi teisę į vietą tame pačiame laikraštyje apsiginti. Be to, sakiau, *Aido* skaitytojai turės įdomaus ir naudingo pasiskaitymo... Mačiau, kad mano oracijos kandumas Šeiniui nepatiko, bet prašė rašinį palikti susipažinti, tik pastebėjo, ar mano replika nebus *Aidui* per ilga. Aš savo ruožtu pastebėjau, kad tai yra lygiai pusė to, ką man profesorius Balčikonis yra skyręs. Jis nieko daugiau nesakė, tik prašė užeiti rytojaus dieną tuo pačiu laiku...

Rytojaus dieną sutartu laiku vyriausiojo redaktoriaus diplomatiškai redakcijoje nebuvo, ir mane priėmė jo įgaliotas Augustinas Gricius-Pivoša. Tas pradėjo aukšta politika: esą *Lietuvos aidas* esąs valdžios organas ir jis negalįs talpinti savo puslapiuose raštų, kurie priešingi vyriausybės politikai...

Norėjau išsiderėti nors parašą su motyvais, kodėl mano raštą atsisako skelbti, bet Gricius ir to iš manęs maldaute išsimaldavo... Jis visada garbino esančią tvarką ir ištikimai jai tarnavo, kaip ir dabar tebetarnauja... Kai pradėjo bruzdėti Sūduvos ūkininkai, Augustinas Gricius, gindamas vyriausybės politiką, paskelbė ištisą seriją reportažų, murzindamas sodiečius ir jų reikalavimus pačiais paskutiniais žodžiais. Kartą, atsitiktinai sutikęs jį

spaustuvėje, paklausiau, ar jis esąs šventai įsitikinęs tuo, ką skelbiąs apie Sūduvos ūkininkus oficioze. Jis sumišo (spėju, kad ne aš vienas tada to jį klausiau), ir pamačiau jo veidu riedančią ašarą, didelę kaip pupą. Jis ją viduj skruosto pirštu nubraukė į paūsį ir tarė: ,,Jūs mokslus išėję.. Jei jūs turėtumėte žmoną ir vaikus, tai kitaip kalbėtumėte..." Šventa tiesa, tada neturėjau dar nei pačios, nei vaikų. Šiandien jo vaikai jau suaugę, bet reikia jam ir vaikaičiais pasirūpinti. Jo ta ašara, kaip ir jo žodžiais, per daug netikėjau, nes žinojau, kad jis buvo buvęs *Vilkolakio* aktorium...

Šeinių sekančiais metais ar vėliau sutikau Klaipėdoje. Uostamiestis arčiau negu Kaunas nuo Švedijos. Spaudos tarėjas popietėje vaikščiojo su cilinderiu ir baltom pirštinėm. Beje, niekad nei prieš tai, nei po to nemačiau tokio cilinderio. Paprastai cilinderis per vidurį lyg susmaugtas, o Šeiniaus, priešingai, buvo išsipūtęs lyg alaus bačkutė. Bet ne tai svarbu. Mudu tą dieną labai susibičiuliavom ir dviese, nuo kitų rašytojų atsiskyrę, vaikštinėjome. Jis man daug gražių dalykų papasakojo apie Klaipėdos kraštą, apie respublikos tame krašte nuveiktus darbus. Draugai manė, kad mudu senas sąskaitas tvarkome. Liudas Gira net pasekė mudu įkandžiu paklausyti, apie ką mudu taip ilgai besiginčijame. Ir koks jo buvo nusivylimas, kai išgirdo mudu draugiškai besišnekučiuojančiu...

Bet grįžkime prie to mano rašto... Jam buvo pavojaus visai neišvysti dienos šviesos... Griciui atsisakius, nuėjau pas Juozą Keliuotį, bet jis buvo šalininkas lietuvinti pavardes administraciniu keliu, tai jam tas straipsnis buvo rakštis po nagu. Straipsnį jis pasiliko susipažinti... Bet jo brolis Alphonsas paskelbė...

Sekančių metų vasarą ėjau senąja Vilniaus gatve su vieno Rytų Aukštaitijos miestelio nuovados viršininku. Jis buvo iš stuomens ir liemens impozantiškas vyras... Iš tolo pamačiau energingai atskubantį profesorių Balčikonį. Kai priartėjo per trejetą žingsnių, iš rankovės iki alkūnės išlindusia ranka pagrasė man kietai suspaustu kumščiu ir pro dantis iškošė populiarų rusišką trijų dalių keiksmažodį... Nuovados viršininkas apstulbo: ,,Jonai," tarė jis, ,,aš patvarkysiu tą žmogų, nesuprantu, kas čia pas jus, laikinojoje sostinėje, dedasi..." Atsakiau: ,,Netvarkykite, tuščia jo, tegul jį bala, tegul jis tiktai eina savo keliu..." Ilgą valandą jis man pasakojo, kokia ramybė ir tvarka jo nuovadoje.

Tokių dalykų pas save jis nematęs ir kol gyvas nematysiąs. Jam net nepasakiau, kas buvęs tasai „žmogus". Nenorėjau jam ūpo, o ir entuziazmo gadinti. Juoba kad jis tą dalyką per rimtai širdin dėjo ir ta proga pasakė banalią, bet galbūt šventą tiesą, kad valstybė, kaip žuvis nuo galvos, pradeda pūti nuo sostinės... Mane visada jaudino paprastų žmonių valstybingumas ir patriotizmas.

Kai paliečiau baletą, mane naktimis nuskriaustieji baletininkai palydėdavo namo. Tada gyvenau su truputį fiziškai impozantiškesniu draugu Kaziu Knyva. Taip jiems ir nepasisekė manęs apkulti. Be to, geresnė baleto dalis mane palaikė, ir pastarieji tiktai ir laukė, kad mano bent „plaukas nukristų". Kai pasirodydavau teatre kur nors parterio viduryje, tai iš visų pusių pakibdavo ore smiliai, anot mano anų dienų draugo Kazio Knyvos, „susmeigti į mano pakaušį".

Teko nuo manęs ir Kauno miesto galvoms. Parašiau jiems net porą straipsnių: *Kauko alėja* ir *Ar nepakaktų pašalo laukti*... Parašiau, pamiršau, paskui dar į užsienius išvažiavau. 1939 m. vasarą parvažiavau atostogų... Prieinu tą vietą, kur buvo Kauko griovys „su slankiais ir purvu, su žilvičiais ir pienėmis, su kiečiais ir snaudalėmis". Prieinu ir pats savo akims netikiu: prieš mano akis kilo platūs didingi laiptai, su aikštelėmis, su suolais, su vandens beseinu... Nors reikalo nebuvo ir beveik skubėjau, bet pamažu užlipau iki pat viršaus, ant kiekvienos aikštelės sustodamas, ant kiekvieno suolo atsisėsdamas. Mane sujaudino. Kažkas pralenkė mano vaizduotę, netikėjau, kad iš to griovio buvo galima padaryti tokį stebuklą...

Pamatau Konrado kavinėje Leibą Chodosą, prieinu ir sakau: „Pone Chodosai, jūs, Kauno miesto galvos, paklojote mane ant menčių..."

Leiba Chodosas taip ims man ir sakys: „Uj, tamsta parašei, aš paskaitei, o kai nuėjau į posėdį ir sakoj, ar mės miesta galvas, ar arklys galvas, ar mės leisim, kad koks ten rašytojis iš mums sena ir garbinga miesta galvas juoktums — jei ten negalima pastatyti alėjas, pastatykim jam laiptai..."

Ar taip buvo ar ne, ar jis taip kalbėjo ar ne, tai kitas klausimas. Leiba Chodosas buvo gudrus ir su humoru žmogus. Man visai negaila, kad jis „mano laurus" susišlavė, o svarbu, kad laiptai ir po šiai dienai stovi...

Dabar visa tai toli praeityje. Ne visada buvau teisingas, ne visada buvau tinkamoj aukštumoj, be to, šiandien man ir anų dienų stilius nepatinka: manieringas ir šiurkštus, bet visi tie straipsneliai parašyti su daug didesniu tikėjimu ir gal dar didesniu pasitikėjimu negu dabar...

Aš pats vis ir vis daugiau įsitikinu, kad mane tiktai karsto lenta teišties. Ir čia turiu pranešti savo draugams ir priešams džiuginančią žinią, kad aš čia per ilgai neužsibūsiu ir neužsimausiu...

1938 m. berods Jonavos rabinas, norėdamas pasakyti eilinę liaupsę, pasakė gilią tiesą: Jau dvidėšim mėtų sukakoja, kaip Lietuva nesusiklausoma...

Lietuvių bendruomenė man primena mano jaunystės kaimyno Kursos namus... Nei prieš tai, nei po to nebuvau matęs taip despotiškai patriarchališkos šeimos. Gyveno po vienu stogu tėvas su trim pagyvenusiais sūnumis, su jų pačiomis ir su vaikaičiais. Maistas ir net duona buvo laikomi po raktu. Senis prisirišęs prie juostos raktus nešiojo ir, sako, net naktį juos po pagalve laikydavo. Duoną pats raikė ir dalino. Senstą sūnūs buvo tvarkomi kaip maži vaikai. Apie marčias ir vaikaičius nebuvo nė kalbos. Visi senio Kursos bijojo kaip ugnies. Vieną vasarą jis per pačią rugiapjūtę, užvalgęs skilandžio, prietvarium mirė. Dar lavonas neatšalo, o broliai pradėjo dalintis, žinoma, su barniais ir muštynėmis. Kaimynai subėgę juos gėdino ir Dievo bausme grasino, bet jie pirma susikraustė mantas kas sau, o tiktai tada tėvą kamaroj pašarvojo. Diktatūrą seka anarchija... Bet tai kita pasaka, kurios čia neseksiu.

Kursų po vienu stogu gyveno bene aštuoniolika žmonių, jų tarpe trys marčios ir būrys vaikų, o tų tarpe bent pora mano metų. Marčios, vienos likusios, kaliavosi ir rupūžiavosi be jokios atvangos. Kartais net už kasų susikibdavo. Ir vis dėl gyvenimo smulkmenų: vėl tu mano puodą pastūmei, vėl tu mano kuodelį suvėlei, vėl tu mano šeivą užtrynei ir t.t. Bet jei tiktai už lango vyriška stovyla šmėsteldavo, tai jos tučtuojau kiekviena savo vieton klasteldavo ir net dainą sutartinai pradėdavo dainuoti ar viena kitą gegute-širdele vadinti...

Skaitydamas lietuviškus laikraščius, dalyvaudamas susirinkimuose, dažnai prisimenu tas Kursų marčias, kurių, žinoma, jau ir kauleliai gal sutrūnijo po žeme. Drąsias, aršias savo tarpe, romias ir kuklias vyrų akivaizdoje. Ir lietuviai labai drąsūs ir

nesugyvenami savo tarpe, bet pasimaišė tik kas svetimas, tai ir ištižo, tai ir susileido. Buvau susidaręs įspūdį, kad marčios lygia dalia traktavo uošvį, savo pačių vyrus ir net kaimynus. Į savo kivirčus vyrų neveldavo, lyg tai būtų kitas pasaulis ar kita tauta. Ir man būdavo nuostabu, kodėl jos taip nesugyvendavo savo tarpe, kodėl jos visą laiką riejosi ir pešėsi.

Visada tvirtinau, kad ten, kur vyrų galios ir heroizmas baigiasi, moterų teprasideda tik veiklos pradžia. Nes silpnoji lytis stipresnė už stipriąją lytį ir fiziškai, ir intelektuališkai. Visa bėda, kad lietuvė dažnai tūno savo namų užkrosny ir visą energiją išeikvoja besigrumdama su savo vyru, o tas vėl, pačios išvestas iš pusiausvyros, visą savo apmaudą ir irzlumą išlieja visuomeninėje veikloje. Mano manymu, šiandien lietuvei moteriai atėjo pats laikas išeiti į lietuviškų veiksnių politinę areną, pats laikas sugėdyt ir išleliot iš politinės veiklos nusipolitikavusius didvyrius ir mažvyrius... Jie patys niekuomet nesiryš tokiam žygiui, o jų bendruomenei daroma žala yra neįsivaizduojamai didelė.

Gyvendamas Milfordo gatvėje, ir aš buvau įsileidęs į lietuviškos veiksnių veiklos pačias medias res. Rėkiau valio ir šalin. Nešiau plakatus su įvairių įvairiausiais šūkiais ir lozungais. Piketavau Molotovus ir Višinskius. Rėkiau norėdamas išrėkti visą savo bendruomenės apmaudą ir širdgėlą.

Ir taip vieną kartą aplankau savo seną bičiulį poetą Antaną Rimydį. Aš jam pasakojau paskutines veiksnių naujienas, bet mačiau, kad jos jam buvo terra incognita, tai ėmiau ir pasakiau:

— Taigi skaitai laikraščius...

— Ne! — sausai atsakė jis, — gali iškrėst visą butą, pas mane lietuviško laikraščio nerasi.

— Taigi ar ne jūs, keturvėjininkai, kadaise paleidote šūkį, kad tiktai laukiniai žmonės laikraščių neskaito?

— Gal ir mes, — atsakė jis, — bet man taip pradėjo veikti į nervus lietuviškos spaudos nuolatinės rietenos ir tušti ginčai, kad aš ėmiau ir atsisakiau visų laikraščių. Ir dabar man ramu, smagu, miela. Dabar man rodosi, kad Juozas Tysliava, pasisodinęs ant kelių Vincą Rastenį, meiliai šnekučiuojasi, kad visi lietuviai sandoroj ir meilėj gyvena, vienas kitą užjaučia, vienas kitu sielojasi, vienas kitam padeda...

Taigi tada, kai buvau įsivėlęs į lietuvišką politinę veiklą, pradėjau prieiti išvados, kad lietuvių vyrų veikla prieina logišką

galą ir kad vadavimo vadžias ir vežėčias reikia atiduoti moterims, tegu jos vadavimo politiką minko, kaip jų motinos ir senelės minkė atuoriečių tešlą. Gana joms kaip svirpliams svirpti vien visuomeninio gyvenimo užkrosny.

Prieš 1958 m. lietuvių bendruomenės suvažiavimą teko valandų valandas praleisti posėdžiuose. Bendruomenė stengėsi būti apolitiška ir taikstėsi prie demokratiškos tribūnos normų, leisdavo kalbėti, išsikalbėti ir nusikalbėti į plačius dirvonus. Aiškiai pamačiau, kaip mano tautiečiai geba ir mėgsta tribūnos teise naudotis ir ją išnaudoti.

Kalbos be pradžios ir be pabaigos, be galo ir be krašto. Plepalų, pliurpalų ir tauškalų stiliaus būdingiausi pavyzdžiai. Iš dyko į tuščią pilstymas...

Galop visi įklimpo į gražbylybės liūną, iš kurio nei kelio pirmyn, nei atgal nebuvo... Ir tą kritišką valandą paprašo žodžio neapsikentusi ponia Magdalena Galdikienė ir taria:

— Vyrai, kaip jums ne gėda, argi jūs iš to galo pradedate...

Ta garbingoji ponia papunkčiui susakė, kaip tas iš pažiūros dailus ir rimtas vyrų būrys turi kalbėti ir elgtis, kad kalbos būtų vaisingos ir našios...

Mačiau, kaip ta pastaba visus pritrenkė. Pirmininkavęs provizorius Jonas Makauskis ex cathedra sutiko, kad tikrai ne iš to galo pradėta... Buvo jau vėloka pradėti viską iš antro galo, tai atidėta kitam posėdžiui, į kurį jau aš pats nesiryžau eiti, tai ir nežinau, kuo visa tai galų gale baigėsi, tik spėju, kad posėdžiavimai sugrįžo į senąsias vėžes. Viena prieš vėją nepapūs...

Tegul moterys išeina visa armija: motinos ir dukterys, žmonos ir našlės, merginos ir senmergės. Visos iš dūmo. Jų pabūgs mūsų priešai.

Tūlas paklaus: kodėl jau čia dabar moterys? Kuo jos geresnės? Gal ir ne geresnės, nes visi mes iš vieno ir to paties molio padaryti, bet man rodos, kad laikas jau būtų keisti būdus ir priemones. Gana, manau, priraudota ir ašarų prilieta prie okupacijos sienos. Per akis prirodyta aukų, kančių ir skriaudos. Nereikia statyti amžinų sienų. Į sieną ne tiktai mes, bet ir kiti atsimuša ir pamato, kad kelio toliau nėra. Dabar ne tie laikai, kai sienos gindavo. Reikia judesio, mosto, manevro. Kaip tu išvesi karšinčius į kovos lauką, kad jų kojos jau žąsiukus gano. O galop dabar miniskirtuotos

moterys dar ir panašios į graikų hoplitus.

Beje, dar dėl ašarų... Ponia Magdalena Slavėnienė, minėdama savo brolį prof. Mykolaitį-Putiną sutinkant 1944 metus, rašo, kaip Krėvė tardamas žodį pravirko: ,,Nustebusi žiūriu čia į savo brolį, čia į vieną, čia į kitą — į visus svečius. Profesoriai verkia kaip maži vaikai..." (*Aidai*, 1967, Nr. 10, 432 p.).

Nieko nuostabaus... Vienas prancūzų generolas, išgirdęs, kad vokiečiai prasilaužė Marnos fronte, pravirko kaip kūdikis...

Bet ašaros yra gailestis, o gailestis be kaltės jausmo neįmanomas. Jei gailisi, tai reiškia, kad anksčiau kuo nors sąmoningai ar nesąmoningai nusikalto. Pats esu pergyvenęs tą verksmo ir dantų griežimo laiką. Pats savęs klausiau: kodėl ir dėl ko, ir priėjau išvados, kad ne visu nuoširdumu, ne visa esybe buvau ištikimas savo tautai, ne visu nuoširdumu, ne visa esybe buvau lojalus savo valstybei.

Ir nuostabu yra tai, kad tasai kaltės jausmas ar kompleksas yra bendras ir visuotinis. Ypač tai ryšku beskaitant nūnai gausią atsiminimų raštiją. Visi, o ypačiai tie, kurie vienaip ar kitaip buvo įtraukti į netolimos praeities istorijos dantračius, rašo taip, lyg norėdami kažką užkapstyti, žodžiu, jaučiasi ir elgiasi kaip katinas, negerai aruode padaręs... Čia atminoje ryškus perdėtas patriotizmas ir valstybingumas, tėvynėje, lyg atlaidų elgetų, perdėtas žaizdų ir kančių ekshibicionizmas...

Tie žmonės teisia patys save. Laikas nėra toks naivus kaip tie, kurie amžinybei skelbia savo išmonę, savo dorybes, savo pilietiškumą. Yra būdinga tai, kad žmonės, gimę tautos nelaimės metais ar po jų, tos kaltės nejaučia, ir jų pažiūra į praeitį labai skiriasi. Praeis dar kiek laiko, ir įvykiai bus daug blaiviau vertinami.

Mane kai kas kaltino nedarantį skirtumo tarp partizano ir liaudies gynėjo arba stribo. Kai imu juos du atskirai, darau skirtumą, kai imu juos bendruose tautos nelaimės rėmuose, man abi šalys yra tolygios aukos. Kiekvienam yra, manau, aišku, kad be okupacijos tokios apimties brolžudybės nebūtų buvę. Civiliniai karai dešimtmetį normaliose sąlygose neužsitęsia. Paprastai viena ar kita pusė gana greit paima viršų, jei niekas vienos kurios šalies iš išorės nepalaiko. Dabar jau ir Lietuvoje yra viešų balsų, kad stribai nebuvę ,,angelai", manau, kad gali atsirasti ir buvusių partizanų, kurie sutiks, kad ne visi partizanai buvo

šimtaprocentiniai idealistai. Tuo tvirtinimu nenoriu nuimti nuo partizanų judėjimo užtarnautos aureolės, tuo tarpu stribams jokių nuopelnų neskyriau, ir niekas, net pats laikas jiems jokių nuopelnų neskirs.

Partizanų judėjimas parodė kažką konkretaus ir tvirto, į ką gali tauta atsiremti. Jie pasuko laikrodį į ateitį. Galvodamas apie partizanus, prisimenu žydus. Hitleris, sako, yra išnaikinęs jų šešis milijonus. Naikino pasimetusius, neorganizuotus, rezignavusius, kasančius sau duobes. O tokių Varšuvos getų galėjo būti šimtai. Ir galimas daiktas, jei būtų buvęs koks platesnis pasipriešinimas, tai vargu ar karo metu vokiečiai būtų drįsę tai operacijai besiryžti, nes vis dėlto šeši milijonai ne šeši šimtai. Ir štai tie patys žydai Negevo tyruose 1949 m. sausio 7 dieną nušovė Izraelio oro erdvę pažeidusius penkis anglų lėktuvus. Anglai, kurie visada pasižymėjo gera uosle, prarijo kartų pipirą, net veido nesuraukę. Tada, skaitydamas tą žinią, pagalvojau, kad žydų gyvenime prasideda nauja era: atsiranda aistra ginti ir gintis. Lygia dalia ir lietuvių partizanų judėjimas bus tautos gyvenime atskleidęs visai naują puslapį, kurio negalima lyginti nei su kunigaikščių Lietuvos kova, nei su nepriklausomybės kovomis. Jie atvertė naują herojiškos kovos atmainą. Nesvarbu, kad jie fiziškai buvo sutriuškinti ir sunaikinti, bet jų dvasia liko gyva. Mėgiama rašytojų tema. Kiekvienas nemokša negali tos temos aplenkti. Kodėl? Todėl, kad ji žavi, kad ji didinga, kad ji jauna ir uždeganti. Nesvarbu, kad jie ten vaizduojami neigiamai. Reikšminga yra tai, kad ta tema pati šaukia, kad pati žemė šaukia ir kad žemės balsas tolydžio vis garsiau ir aiškiau šauks, kol susilauks tikro menininko, kuris tą herojišką tautos gyvenimo momentą parodys visoje jo didybėje. Partizanų judėjimas yra lietuvių tautos viltis, jos nepriklausomybės laidas. Jie vėl pakils. Nenorėčiau tik vieno, kad jie pakiltų anksčiau už ukrainiečius. Bet kai ukrainiečiai pakils, jie turi taip pat pakilti tą pačią minutę, net jei reikėtų sukilti ir nuogomis rankomis. Būtų gerai, kad lietuviai susibičiuliautų su tomis tautybėmis, kurios yra gyvybinės rusams, ir, žinoma, su tomis, kurios vertina ir brangina laisvę ir nepriklausomybę.

Čia daro klaidą ir veiksniai, kurie labai mažai dėmesio skiria tiems galimiems draugams, kurie neturi neva netarpiško intereso susidomėti mūsų palankumu ir draugyste, o tai yra didžiai klaidinga nuomonė. Draugų niekad neturėsime per daug. O patys

nuoširdžiausi visada yra tie, kurie neturi netarpiškų interesų, noriu pasakyti, kurių interesai nesikerta ir nesikryžiuoja. Bendros nelaimės draugystė, nors ji yra grynai jausminė, bene bus pati patvariausioji, pati ištikimiausioji.

Pirmiausia tauta turi atgauti savo taurumą, savo kilnumą, savo vertę. Tauta niekad nežus, turėdama tas savybes. Manau, kad Stalinas su Hitleriu nesugrįš, ir tautai fiziškai žūti pavojus jau praėjęs. Ji gali žūt nuo korupcijos, nuo niekšėjimo, nuo tarpusavių kivirčų.

Jei mes pažvelgsime į savo tautos istoriją, tai ir joje rasime pavyzdžių, kurie gali mus pamokyti ir būti išganingi. Mes dažnai norime mesti kaltę lenkams, bet, apskritai imant, lietuviai didikai ir bajorai buvo nė kiek negeresni. Tautos sunyksta pačios: bendru moralinių ir dvasinių vertybių nusmukimu, vidaus kivirčais, susmulkėjimu. Rusų sena okupacija, priešingai, pradėjo pamažu kelti ir žadinti tautos mases, kurios iš viso nebuvo dalyvavusios viešame valstybės gyvenime. Panašus procesas ir šiandien jaučiamas.

Dėl to mums reikia daugiau politikų, mažiau politikierių. Daugiau politikos, mažiau demagogijos. Daugiau išminčių, mažiau gudragalvių.

Mano galva, mums pirmasis po spaudos atgavimo dešimtmetis bus įvaręs didelį kompleksą, ką prancūzai vadintų la folie intellectuelle — intelektuališkas pakvaišimas. Jį, beje, mums sulenkėję lietuviai bus įvarę. Sulenkėję lietuviai, nors dažnai patys buvo tamsuoliai ir tamsybininkai, mėgdavo litvomanus kaltinti storžieviškumu ir tamsumu, o šie pastarieji tai visu atkaklumu ginčijo. Gindamiesi, aišku, įsikalbėjo ligą: pasijuto kultūringi taip, kad jau neliko kito ko siekti. Jiems lietuvybė tapo kultūringumo ir kilnumo sinonimas.

Bet kultūrai kaip tiktai lietuvis daugiau negu abejingas. Jis be jos labai gražiai apsieina, jis jos nepasigenda. Dėl kultūros aukotis ir net jai kiek paaukoti lietuviui yra svetima ir net visai nežinoma. Tas, kurs nusiperka retkarčiais knygą ar kietai nuderėtą paveikslą, jaučiasi kultūrą puoselėjęs ir išlaikęs...

Čia reikia pastebėti gana įdomų kuriozą. Lietuvio namuose dažniau rasi paveikslą originalą negu tokio pat socialinio lygio anglosakso namuose. Bet tas reikalas labai lengvai išaiškinamas. Dažnai lietuvių dailininkų kūriniai parduodami pusdykiai. Prie

to prisideda ir viena gera lietuvio savybė. Neužsileisti! Jei turi paveikslą tasai suskis Urba, tai kaip aš neturėsiu!

Bet tai ir viskas. Toliau jo fantazija nesiekia, o jei ir siekia dar kartais, tai blaiviai pasvarsčius prieinama dar blaivesnės išvados: yra daug įspūdingesnių priemonių nustebinti kaimyną ir sodietį: kelionė į salas, stiklinio pluošto laivas ir į tai panašūs dalykai.

Taigi būtų tiktai pusė bėdos, jei tamsūs būtų vieni tamsuoliai, bet nuo šių labai dažnai neatsilieka didžiai mokslu apsišarvavę ir apsidiplomavę šviesuoliai. Gamta vien tik retais atsitikimais žmogų visiškai ir visapusiškai nuskriaudžia. Paprastai, kam gamta pagaili išmonės, tam su kaupu atseiki uvėraus žvitrumo. Dėl to dažnai gyvenime ir susitinkame su tais vienoje vietoje nesilaikančiais vijurkais. Visur jie trainiojasi ir zuja, lyg jų vienų būtų šis platus pasaulis. Tamsybės, lygiai kaip ir šviesos, po puodu nepavoši. Ji visur braunasi ir skverbiasi. Šviesuolių tamsumas yra pats tamsiausias, nes iš jo nėra išsivadavimo. Tai bendruomenės irimo, niekšėjimo ir neviltingo nuopuolio ženklas. Sveika bendruomenė turi tokius tamsuolius tučtuojau išspjauti iš savo tarpo, nes tai yra bendruomenės maro ir raupsų bacilos, kurios gali suėsti sveiką kūną...

Toli gražu ne visa buvo šviesu ir džiugu nepriklausomybėje. Pastoviai ir tolydžio niekšėjo pozicija ir opozicija. Ir aš dažnai vienas šios tautos nelaimės metais pagalvoju, kaip ją, šią tautos nelaimę, priimti: kaip dangaus bausmę ar malonę? Kaip nekuriems gali tai atrodyti baisu ir pikta, o aš būčiau linkęs manyti visu rimtumu, kad dangus, siųsdamas tą baisią ir skaudžią rykštę, tiesė tautai kelią į šviesesnę ateitį. Tauta apsivalė nuo gendančių audinių ir ląstelių. Žinoma, didele sveikų ląstelių sunaikinimo kaina. Mesdamas šiuos kaltinimus, turiu galvoje visą tautą, visą bendruomenę. Būtų labai pigu visus šunis karti ant vieno Smetonos ir vienų tautininkų. Procesas buvo bendras ir visuotinis. Tuo nenuimu atsakomybės nuo totalitarinio režimo, bet lygia dalia būtų neteisinga nesąlyginai nubaltinti demokratiją ar opoziciją. Būčiau linkęs visus vienan maišan kišti.

Nepriklausomybės pasiekėme tinkamai jai nepasiruošę, patys buvome, susidariusių ir buvusių sąlygų dėka, nesolidarūs ir nevieningi. Daugis, atrodė, netikėjo nepriklausomybės pastovumu. Kai stinga vilties, nėra tikėjimo o kai nėra tikėjimo, pati ateitis yra vali ir nepastovi.

Negana to, mes neturėjome savo aukštosios mokyklos, kuri būtų auklėjus kiek konkretesnį patriotizmą ir valstybės supratimą arba pilietinę sąmonę. Nejautėme etnografinių ribų, stigome dažnai ir tautinės sąmonės. Šviesuoliai, kurių pertekliaus tada itin neturėjome, buvo už genį margesni. Prie to dar reikia pridėti, kad valstybė kilo ir kūrėsi karo ir revoliucijos garuose. Iš visa to seka, jog mūsų valstybingumas buvo silpnas ir netikras, bet vis dėlto anuolaikinės šviesuomenės ir visos tautos pastangomis buvo atstatyta valstybė, buvo apgintos sienos, buvo įsteigtos institucijos, buvo pravestos žemės ir kitos socialinės reformos. Tiesa, buvo nemaža klaidų valstybės atkūrime, bet jos ilgainiui galėjo būti išlygintos ir atitaisytos. Šiandien tik užkietėjęs skeptikas galėtų abejoti nepriklausomybės reikalingumu.

Sunku, sako, išmokyti kovos žirgą traukti arklą ar vilkti akėčias. Nelengva buvo ir kovos visuomenei pilnai perprasti pilką kasdienybę, o ypač prie josios prisitaikyti. Didvyriai nesitenkino vienais laurais ir žyminiais, o jų buvo geras šūsnis. Valstybės ištekliai buvo per daug kuklūs visas plačiai pražiotas koseres užkišti. Atsirado aibė lozorių ir kankinių, nekantrių ir žiovanasrių. Uvėresnis pats siekė, kas jam, jo manymu, „priklausė".

Laiminga ta šalis ir valstybė, kurios kariuomenė žino savo paskirtį ir vietą. Nepriklausomybės kovų metais lietuviai kariai parodė pasiaukojimo ir didvyriškumo. Tiesa, jie turėjo atsineštinę silpnybę. Karininkijos pirmasis branduolys, kuris ilgiems metams nudažė karininkijos papročius ir tradicijas, buvo beveik išimtinai rusų mokyklų auklėtiniai. Didelei tautai ar imperijai labai svarbu turėti paradams ir pažibai kariuomenės luomą. Mažai tautai reikia kario-piliečio: paprasto ir uolaus, reikale narsaus ir patvaraus tautiečio. Nepaslaptis, kad lietuvio kario didesnę lavybos dalį sudarė taisyklinga žingsniuotė, lyg ji būtų buvusi lemiamoji kovos mankštos dalis. Būtų buvę daug geriau, jei tas laikas būtų buvęs panaudotas naujiems, nedideliam kraštui pritaikintiems kovos būdams įsisavinti. Karininkų būtis buvo visai svetima mūsų kraštui ir galimybėms. Darėsi kažkokia nereali kasta. Su savais papročiais ir savu kario garbės pajautimu. Jei karininkas, sakykime, nusikalsdavo visiems bendriems ir privalomiems įstatymams, jis nebuvo atiduodamas teismui kaip kiti piliečiai, o teisiamas savų teismų. Teisiamas dažnai už nusikaltimus, kuriuosna silpnesnį žmogų skatino karininkų „tradicijos".

Bet pati žalingiausioji taikos meto karininkijos yda bus buvęs karininkų politikavimas. Jis privedė prie perversmo ir kelių bandymų nuversti valdžią.

Perversmai visada žalingi. Minėjau Algirdo-Kęstučio perversmą. To perversmo pasėkos buvo tos, kad nuo to meto Lietuva Vakaruose pradėta vadinti ne karalija, bet kunigaikštija. Jei nebūtų buvę to perversmo, Lietuva gal iki šiol būtų išsaugojusi karalijos titulą.

Karaliaus ir karalijos įvardai kai kada įgyja populiarumo kasdieniuose mūsų ginčuose ir kivirčuose. Asmeniškai esu už demokratinę valdžios atmainą, ne už karaliją ar tironiją. Karalius yra iškreipta Karolio forma, datuotina Karolio Didžiojo valdymu. Karolis Didysis buvo Bažnyčios galvos sakraliniu būdu vainikuotas valdovas. Ta tradicija nusitęsė iki naujųjų laikų. Tačiau patsai Karolis Didysis buvo vadinamas „rex" titulu. Lotynų žodis rex reiškia valdovą, viršesnį už kitus: Jupiter, rex deorum — Jupiteris, dievų valdovas; Alexander, Macedonum rex — makedonų valdovas Aleksandras (tas karalium vadinti būtų tikras anachronizmas!); leo, rex ferarum — žvėrių valdovas liūtas; iki rex convivi — puotos valdovas (tvarkytojas)... Mano tat manymu Lietuvą galima vadinti karalija tik iki Gedimino sūnaus Jaunučio imtinai, nes iki to laiko ji buvo vieno niekam nepavaldaus valdovo valdoma. Dėl to niekas, manau, išskyrus gal vienus tik lenkus, neprotestuotų ir nesipiktintų, juoba kad taip mūsų valdovus titulavo Vakarų pasaulis. Kunigaikštis yra lietuviškas valdovo lyties sinonimas. Tos lyties gynėjai turi lygių teisių, bet klaidingi yra tie, kurie pasišovę pačią prasmę siaurinti ar keisti. Senesnioji lytis „kunigas" teturi šiandien katalikų dvasiškio prasmę (mano tėviškėje protestantų pastorių vadina kunigužiu berods ne paniekinančia prasme.)

Paskutiniu laiku buvo balsų, kad apie istorijos dalykus teturi teisės kalbėti tik istorikai. Man tai kvepia diktatūros atrūgomis. Istorija nėra muilo burbulas, kuris paliestas dūžta. Istorijoje yra dalykų, dėl kurių ginčijasi didžiausi pasaulio eruditai. Ir ginčijasi šimtmečiais. Istorija dėl to nepabėgs ir neišnyks, o jei žmonės istorija domisi, tai tiktai galima padaryti išvadą, kad tie žmonės yra dar tautiškai gyvi, kad jie rūpinasi tautos ateitimi. Ateities šaknys visada yra praeityje. Be to, kas gali užtikrinti, kad erudito tiesa visada bus nesugriaunama tiesa. Istorija nevyksta

matematiško dėsningumo pagrindais. Ji vystosi veikiama vidinių ir laukujų galių, kurios labai dažnai ne tiktai nekontroliuojamos, bet dargi nepramatomos. Istorikai, mano galva, būtų visai netikę valstybininkai.

Valstybininkas turi turėti ir blaivų ir konkretų protą, ir poetinį žvilgsnį. Jis turi pažinti tą medžiagą, kurią pasiruošęs tvarkyti ir vesti, jausti aplinką ir žinoti, ko galima turimomis galiomis ir sąlygomis pasiekti. Istorikui rūpi viena praeitis, o valstybininkui — viena ateitis, tuo juodu ir skiriasi.

Kiekviena tauta turi bizantiškus ginčus keliančių momentų ir istorinių figūrų. Prancūzai dar ir šiandien iki antausių prieina vertindami Napoleoną Pirmąjį. Vieniems jis pusdievis genijus, kitiems revoliuciją sužlugdęs tironas, vieniems jis Prancūzijos didybės kūrėjas, kitiems prancūzų tautos žlugdytojas. Abi pusės turi tokių stiprių argumentų, kurių nesugriauna net žemėn parbloškiąs oponento kumštis... Lietuviams toks nesantaikos obuolys yra Petrapilio seimas, tokia gruodžio 17, tokia yra baisiausioji birželio naktis (jos nereikia painioti su baisiuoju birželiu, kuris įvyko tiktai po metų). Vargu ar kada nors istorijos būvyje bus šiais klausimais prieita vienos ir vieningos nuomonės. O galop kam ta vieninga nuomonė yra reikalinga, juk iš jos, kaip sakoma, vis tiek košės nebevirsi. Vieninga visuomenė turi būti tiktai tautos gyvybinių klausimų skalėje: laisvės, nepriklausomybės klausimais.

Deja, ir pačiais esminiais tautos gyvybės klausimais vieningos nuomonės nėra. Visi trys ultimatumai parodė mūsų silpnybes ir trūkumus. Kyla klausimas, kodėl nepriklausomybės kovų laikais lietuvis parodė daugiau narsumo ir daugiau ryžto negu ultimatumų laikais? Buvęs kariuomenės vadas visų trijų ultimatumų akivaizdoje siūlė nusileisti, nes kariuomenė nebuvusi tinkamai paruošta... Iš to sektų, kad kariuomenė buvo geriau paruošta 1919 metais...

Vadinasi, priežastis yra kur kitur. Mums tada kažko stigo. Stigo to automatinio jausmo ir ryžto, kuriuo zylė, gindama savo lizdelį, puola vanagą... ir net lokį...

1939 m. rudenį, važiuojant iš Kauno autobusu į tėviškę, atsisėdo šalia puskarininkis ir užkalbino. Pasirodo, jis buvo gretimo kaimo vaikinas, liktinis puskarininkis, tarnavęs zenitinės artilerijos daliny. Išėjo kalba apie lenkų ultimatumą. Paaiškėjo,

jo dalinio nekantriai laukta karo veiksmų: pro mus būtų nepraskridęs nė vienas lenkų lėktuvas, mes būtume parodę savo šaltą kraują ir visus, rupūžes, būtume ištaškę ore... Tai buvo paprastas kaimo bernelis, baigęs vien pradžios mokyklą, bet modernus kareivis, įtikėjęs technika... Esu tikras, kad jis būtų atlikęs savo pareigą tėvynei geriau negu kariuomenės vadas.

Kiek vėliau sutikau radiofone ponią Antaniną Binkevičiūtę-Gučiuvienę. Ji man nusiskundė lietuviais:

— Velnias, tie mūsų vyrai visai niekam tikę.. nesimuša...

— Su kuo, ponia, jie turėtų muštis? — paklausiau.

— Su visais... su lenkais, su vokiečiais ir su rusais... ne dėl to, kad tai būt smagu, bet kad reikia...

Dar vėliau sutikau savo pažįstamą. Jam betrūko kelių mėnesių iki atsargos. Akademijon nepakliuvo ir liko amžinu kapitonu. Ėjo nei žemę pardavęs. Linksmai jį pasveikinau. Jis užsigavo, kaip galima juokauti tokiu metu: karas kybąs virš galvų kaip Damoklo kardas. „Kariui karas", juokavau, „kaip gimnazistei valsas. Galop tiek metų algą ramiu metu ėmėte, tai pakariaut lyg ir priklausytų..." žmogus mane už tai ciniku išvadino ir nuėjo pasipiktinęs mano nerimtumu. O man ta jo rimtis paprasčių paprasčiausia panika atrodė.

Nenoriu to bendrinti, nes man teko sutikti šaunių ir didžiai patriotiškų karininkų. Bet defetizmo buvo gera dozė pačiame ore...

Kas nutiko? Tauta gali būti rami, nes tautos vadas budi ir rūpinasi. Diktatūrose neauga asmenybės, vieni pataikūnai ir ciniški opozicionieriai. Taip nejučiomis visa tauta pasimeta. Opozicija tampa vienintelė dorybė ir, žinoma, pati sau tikslas. Ilgėliau patvėrus tokia būsena būtinai veda visą aktyviąją visuomenės dalį į moralinį nuopuolį, iš kurio sunku bepakilti, nes kiekvienas yra šventai įsitikinęs, kad jo opozicinės nuotaikos yra kilnios ir prasmingos, ir niekam nė galvon neateina, kad tai yra bendram reikalui žalingas moralinis ir fizinis sabotažas. Moralinis sabotažas yra daug tautai žalingesnis negu realus sabotažas. Apie tai mūsų opozicionieriai niekad nepagalvojo. Kad totalitarinis režimas truko beveik keturiolika metų ir kad niekas iš opozicijos net nebandė jo nuversti, yra aiškus pavyzdys, kad opozicija špygą kišenėje laikė didžiai patriotingu ir kūrybingu dalyku. O tai buvo pavojingas žaidimas tautai. Šiandien kaltininkai vienas kitam kaip

vaikai sviedinuką svaido kaltę. Niekam neateina galvon, kad čia visos visuomenės dalies, režimą palaikiusios ir jam priešinusios, bendra kaltė. Dėl to gal ir įvyko tas savos rūšies paradoksas, kad nepriklausomybės laikų lietuvių tautos politinė diferenciacija nieko nebereikš tautos likimui, jos ateičiai. Lygia dalia, kaip Lietuvos kilmingieji neturėjo balso nei reikšmės nepriklausomybės laikais. Ir tai atsitiko dėl to, kad opozicija tą lemtingąją birželio naktį sugiedojo savo gulbės giesmę.

Memuarai, kurių apsčiai pasirodė, aiškiai parodys, kodėl tai įvyko ir kaip tai įvyko, kuo tie žmonės dėjosi ir kas jie iš tikrųjų buvo. Jau šiandien galime būti tikri, kad tie visi žmonės nebuvo padėties aukštumoje. Ir mane ima baimė, kad tokio žmogaus gal iš viso Lietuvoje tada nebuvo. Nepriklausomybės kovų karta buvo išmirusi ar susenus, o jaunų neprisiauginta, neprisiauklėta...

Kieno tai kaltė? Diktatūros? Ar vien tiktai jos? Aš sekiau universitetą. Kaip profesoriai nenorėjo pasirinkti gabesnių studentų. Atrodė, lyg jie būtų bijoję savo mokinių konkurencijos... Tas buvo visose gyvenimo srityse.

Memuarinė literatūra Lietuvoje yra lygiai, jei ne daugiau, populiari negu už jos sienų. Iš tos gausios tarybinės atsiminimų literatūros susidaromas įspūdis, kad beveik visa nepriklausomybės laikų komunistuojančio jaunimo karta buvo globojama valstiečių liaudininkų kultūrinių įstaigų. Ir tas įspūdis susidaro toks, kad liaudininkų įstaigos daugiau rūpinosi komunistais negu savuoju jaunimu, kuris, sprendžiant iš liaudininkų gretų, esąs gana skystas ir nieku būdu negali konkuruoti su tais, kurie nūnai veikia komunistų gretose. Žinoma, rašydamas vadovaujuosi bendru įspūdžiu, kuris gali būti klaidingas, bet faktas lieka faktu, kad pati nuosaikiausioji kairioji visuomenės dalis globojo ir rėmė pačią kraštutiniausiąją. Esamomis sąlygomis šis reiškinys reikėtų vertinti teigiamai, nes šiandien lietuviškos komunistinės inteligentijos buvimas yra naudingas tautai. Bet, antra vertus, tai parodo, kaip ta opozicija buvo tapus pati sau tikslu. Komunistai šiandien atsidėkodami pasigiria, kaip jie kartais mūsų kairiąją už nosies vedžiojo ir jų rankomis žarijas žarstė...

Opozicija vienu metu buvo tiek įsisiūbavusi, kad jau ji buvo populiari ir pačioje Tautininkų sąjungoje. Vieną kartą pas Konradą prie mano stalelio prisėdo senas šviesus tautininkas. Išėjo kalba apie opoziciją. Klausiau, klausiau ir neapsikentęs paklausiau:

— Turbūt ir Smetonos šeima pasiskirsčiusi į poziciją ir opoziciją?

— Nė kiek nenustebčiau, — pasakė mano pašnekovas.

— Tai kuo tada ta diktatūra laikosi? — paklausiau.

Ir jis man atsakė:

— O aš tau pasakysiu, kuo jinai laikosi... Kai aš mokiausi Daugpilio gimnazijoje, per vienas Velykas nutariau pėsčias pareiti namo, bet mano kairės kojos bato padas buvo taip atkeręs, jog man atrodė, kad nepajėgsiu nei iš Daugpilio išeiti. Nors žemė buvo atšilusi, bet nenorėjau per miestą, kur mane vienas kitas pažino, eiti basas. Dėl to ėjau per miestą koją vilkdamas, šlubuodamas, kad tiktai tas puspadis nenukristų, bet išeinu į plentą, o puspadis laikosi ir nekrinta. Tada nutariau normaliai, nei kiek nesisaugodamas: kai nukris, tada nusiausiu. Ir taip sparčiai eidamas prieinu Dūkštą. Įėjęs į miestelį, vėl pajutau, kad va rodos, jau tas puspadis visai krinta, tai aš vėl tą koją vilkt, šlubuot, kad tik miestelį praeičiau. Bet praeinu Dūkštą, praeinu panašiai Degučius, pareinu galop namo, o puspadis vis laikosi ir nekrinta. Vakare tėvas su replėmis tą puspadį vargais negalais nuplėšė. Pasirodo, jį laikė viena gerai užlindusi vinis... Tai ir mūsų diktatūrą laiko viena panaši vinis. Manau, kad ta vinis yra savimi suinteresuota karininkijos dalis... O iš kitos pusės, kas ta mūsų opozicija? Tik liežuviu, o ir tuo tiktai pakuždom. Visi tarnybas turi. Bet va dirba visi lyg atbulom rankom, bet va gyvename, lyg išvirkščiais dantimis valgytume...

Opozicija iš piemeninės ribų dažnai ir neišeidavo. 1939 m. rudenį pasigauna mane už parankės Liudas Gira ir sako į ausį:

— Žinai, vakar vakare, sako, į Tubelio vilą atvežė vienuolika vagonų cukraus ir tris druskos...

— Gal tiek maišų, juk tu pats, Gira, žinai, kad tiek vagonų tam namely netilps...

— O tas namelis gana erdvus, — pasakė manimi nusivylęs Gira ir, priėjęs prie kito, lygiai tą pat kartojo...

Maniau, kad tiktai Gira vienas tuos išpūstus gandus nešiojo... Istorikas Zenonas Ivinskis savo dienoraštin tą istorinį faktą yra įtraukęs, tiktai šio pastarojo vagonų skaičius berods kuklesnis...

Opozicija, kaip jau minėjau, totalitariniam režimui beveik nieko nereiškė, ir dėl jos tasai režimas galėjo išsilaikyti dar kokį šimtą metų. Bet nuo tos opozicijos pobūdžio pati tauta neteko

atsparumo. Neteko pasitikėjimo bet kokiu autoritetu, pasidarė ciniška ir galutinai ištižo... Jos laimė, kad nepaveržė valdžios, nes, mano galva, bet kuri opozicijos vyriausybė ir bet kuri opozicijos asmenybė būtų buvusi sutikta ir traktuojama su tuo pačiu ciniškai nihilistišku nepasitikėjimu...

Dabar neatsimenu, kuri partija rinkiminėje kampanijoje sudėjo dainą:

Davė Dievas ministrus,
Šleževičius ir Bistrus...

O, tie rinkiminiai kupletai! Nežinau, kas juos rašė, bet jų buvo taiklių ir talentingų... Kas, sakysime, čia opoziciją į vieną maišą kiša? Kodėl nieks iki šiol nepasirūpino surinkti rinkiminės propagandos kupletų ir plakatų antologijos? O tai būtų gražus ir būdingas laiko dokumentas.

Aš būčiau linkęs manyti, kad demokratinė tvarka būtų pasirinkusi suomių kelią... Nes vienaip yra traktuojama respublika, o visai kitaip traktuojama res privata. Su tuo tiktai skirtumu, kad nesu linkęs tautos nelaimės atveju visiškai išteisinti opoziciją... Ir jos buvo atsakomybė, ir jos buvo pareiga nepriklausomybę ginti, juoba kad jau ir realiai valdžioje dalyvavo. Niekas neužginčys to fakto, kad paskutiniame posėdyje Smetona nebuvo vienas, ir lygia dalia nebuvo vieni tautininkai valdžioje. Visi atsiminimų aiškinimai yra nei daugiau, nei mažiau kaip tik paprastas išsisukinėjimas.

Neginta Lietuvos žemė bus per amžius mūsų tautos gėda. Jos nepateisins memuarinė literatūra. Priešingai, tiktai parodys valdančio sluoksnio menkystę. Tebūnie pasakyta dar viena karti tiesa, kad tie atminimai labai žemo literatūrinio ir pilietinio lygio. Jei mes tiktai tiek galios teturėjome, tai visai nenuostabu, kad taip įvyko. Ir tai bene bus liūdniausias puslapis visoje šioje istorijoje.

Turint prieš akis pasipriešinimą, kyla klausimas, kada reikėjo priešintis. Mano šventu įsitikinimu, reikėjo priešintis lenkams. Tiesa, diplomatinių santykių užmezgimas lyg būtų ir silpnas motyvas karo veiksmams pateisinti, bet ultimatumas yra jau smurto veiksmas, ir į jį reikėjo visu rimtumu reaguoti. Reikėjo dėl to, kad kompromisas valstybės gyvybiniuose reikaluose veikia tautą ir veda į defetizmą. Tasai pasipriešinimas būtų padėjęs

tinkamai spręsti kitus laipsniuojančius tautos negandus: Mažąją Lietuvą ir pačią nepriklausomybę..

Žinoma, buvo rizika net ir pačią nepriklausomybę prarasti pora metų anksčiau. Bet net ir blogiausiu atveju tauta būtų jautusi ir bandžiusi atlikti savo įžadus. Jei kiti įvykiai būtų rutuliojęsi, kaip jie rutuliojosi, tai visai kitaip būtų mus traktavę vokiečiai, o ir tie patys rusai.

Bet buvo galimybė ir atsispirti... Lenkai paskutinę minutę galėjo suabejot. Jie turėjo tada sunkumų. Sako, kad sąmoningesni ukrainiečiai būtų kovoję lietuvių pusėje.

Čia visa atsakomybė krinta prezidentui ir jo kariuomenės vadui. Pastarasis atkalbėjęs nuo priešinimosi prezidentą kariuomenės neparuošimu... Kitoje atsiminimų vietoje buvęs kariuomenės vadas betgi rašo: ,,O Lenkijos ultimatumo metu, kada per lenkų organizuotas demonstracijas Vilniuje ir kitur buvo šaukiama: ,,Maršale, vesk mus į Kauną'', kas privertė Rykantų apylinkėse sutelktas lenkų divizijas atsisakyti nuo karo žygio iki Nemuno pozicijų? Ar tik ultimatumo priėmimas?'' (*Kovose dėl Lietuvos*, II t., 60 p.). Čia reikia, žinoma, pagal buvusį kariuomenės vadą, suprasti, kad lenkų sutelktos divizijos pabūgo jo paruoštos ir vadovautos Lietuvos kariuomenės. Iš to sektų, kad lenkai apie Lietuvos kariuomenę buvo daug geresnės nuomonės negu kariuomenės vadas...

Lietuvos kariuomenės generalisimas dideliu kuklumu nepasižymi. Savo atsiminimus pavadinęs *Kovose dėl Lietuvos*, bet iš 1392 dvitomio puslapių tik penkiasdešimt galima toms kovoms priskirti, o visa kita — vienos pagyrų pabiros... Tikras miles gloriosus (karys pagyrūnas).

Apie 1935 m. *Literatūros naujienų* redakcijoje dingo mano ilgokas rašinys, pavadintas *Ašaros*. Jame tada buvo liečiama vienas kitas dalykas, kuris štai ir čia atgyja neužgijusiomis žaizdomis ir nenusilupusiais šašais. Be kita ko, ten paminėjau epizodą apie nusigėrusį ir iš koto išvirtusį Vyčio kryžiaus kavalierių.

Vytauto kalno ąžuolyne šventadieniais rinkdavosi marga Kauno liaudis pasivaikščioti bei pasilinksminti. Taip vieną šventadienį su būriu draugų ėjau per tas vaikštynes į Mickevičiaus slėnį. Visų mūsų dėmesį atkreipė pusamžis žmogus, pagal armonikos taktą solo šokąs kažkokį nematytą šokį. Jis buvo pabrizgusiom ir per kelius išlėtusiom kelnėm, išgverusiais batais,

suveltais plaukais, dėmėtu ir prairusiom siūlėm policijos uniformos švarku, bet ant jo krūtinės šokinėdami žvangėjo du Vyčio kryžiai ir dešimtmečio medalis...

Vakarop, grįždami iš slėnio, matėme savo žmogų labai nedidvyriškai aukštielninką gulintį su savo kryžiais ir medaliu. Vienas mano draugų pasipiktino ir buvo beeinąs ieškoti policijos, kad neniekintų viešoje vietoje Vyčio kryžių... Aš jį sulaikiau sakydamas:

— Vyruti, nesiskubink! Jis tuos kryžius ne loterijoj laimėjo... Jam dabar pasilsėt visos vietos Lietuvos žemėje priklauso...

Netrukus vienas pasukau į Aukštaičių gatvę ir pradėjau garsiai kartoti Victor Hugo *Océano Nox*... Combien de marins, combien de capitaines *(Vandenyno naktis*... O kiek tų jūreivių, o kiek tų kapitonų)... Kiek būsimų rašytojų, kiek būsimų mokslininkų, kiek būsimų diplomatų... nepriklausomybės dienomis nusinešė ta vandenyno, atsiprašau, alkoholio banga... Ir niekas nėra to fizinio ir moralinio nusigyvenimo taip pavaizdavęs, kaip Petras Tarulis savo apysakų rinkiny *Žirgeliai padebesiais*...

Tame savo rašinyje ieškojau priežasčių, kodėl tiek jaunų ir daug žadėjusių paslysdavo ir žūdavo, nors mokyklos suole ir vėliau rodė didelio susitvardymo, didelio darbštumo ir didelės ištvermės. Turėjo būti šis tas gerokai patręšęs mūsų būtyje. Štai kad ir tasai Vyčio kryžiaus kavalierius. Turėjo būti patriotas. Buvo narsus, vadinas, rizikavo savo gyvybe. Kas jis buvo? Paprastas eilinis karininkas? Karininkas? Turėjo tarnybą? Nelaimė? Paprastas bodesys? Bet neatsilaikė žmogus ir pasileido likimo pakalnėn? Subjaurojo Dievo paveikslą žmoguje... Galbūt. Bet mes nežinome kodėl... Andai buvau linkęs pakaltinti laiką, nes jis dažnai neturėjo polėkio, neturėjo turinio, neturėjo gilesnės prasmės. Toną ir tada duodavo lengva muzika, tušti farsai. Daugiui atrodė, kad visada taip buvo ir visada taip bus. Draugai poetai anuos laikus kartais pavadindavo „puota maro metu". Ir ne vien tie, kurie visur ir visuomet viską smerkė. Priešingai, tie, kurie smerkė, skubėjo pasinaudoti visais prieinamais gyvenimo patogumais. O buvo ir tokių, kurie patys netikėjo, o kitus labai lengvai įtarė ir kaltino...

Kai paskelbiau vieną savo elegijų, pavadintą *Niekšybė,* atsiliepė tokia aibė žirklių, jog man staiga akys atsivėrė: netikę žmonių veiksmai buvo teisinami... Jei žmogus yra „garbingas", tai visi

jo veiksmai eo ipso turi būti garbingi. Gali būti geras ir garbingas hidrologas, bet visai nerimtas politikas, galvojau, bet, pasirodo, mano labai klysta. Harun al-Rašidas apie savo imamą yra taip pasakęs: jis visur mėgsta savo nosį kišti, bet tik ne į Koraną. Turbūt labai malonu rodyti sumanumą ten, kur nesi kvalifikuotas...

Galvojau, kodėl politikoje gudrumas yra svarbiau negu išmintis... Aišku, kad beveik natūralu nesilaikyti moralės ir taurumo...

Politika suabejojau būdamas devynerių metų! Niekad neužmiršiu tos saulėtai vėjuotos vėlyvo pavasario dienos, kai aš vienų vienas buvau paliktas plyname lauke su galvijais ir arkliais. Visi trys arkliai staiga išsipančiojo ir pradėjo siautėti, kaip ir tas vieškelio smėlį nešiojąs vėjas. Vieškeliu ėjo žmogus... Prieš vėją ir smėlį. Tas žmogus buvo politikierius, kuris man, užuot padėjęs, pradėjo politikuoti. Politikierius buvo geras, noriu pasakyti — guvus demagogas... Taip geras, kad man į jį panašūs visi geri politikieriai. Asmeniškai jis man nieko bloga nepadarė, kaip man nepadarė nieko bloga visi kiti mano sutikti politikai...

Šioje elegijoje norėjau pasvarstyti dvi naktis: paskutinę gardiniškio seimo naktį, kai buvo laidojama Lietuvos-Lenkijos jungtinė valstybė, ir naktį, kai buvo palaidota nepriklausomybė. Ir vienu ir antru atvejais veiksmas vyko naktį. Yra šioks toks panašumas tarp tų dviejų naktų, nors gardiniškė naktis sankcionavo antrąjį jungtinės respublikos padalinimą, o kauniškė naktis tiktai nutarė nesipriešinti. Panašu, abiem atvejais buvo rusų kariuomenė krašte... Tai reiškia, kad abiem atvejais buvo laidojama valstybė iš anksto ir pamažu.

Mūsų politikai dažnai cituoja rusų sutartis. Asmeniškai patarčiau ateities politikams ir valstybininkams niekad nesirašyti sutarčių su rusais, nes man būtų labai įdomu žinoti, ar yra buvusi bent viena rusų sutartis su kaimynais, kurios rusai bet kada istorijoje būtų laikęsi tada, kai jie turėjo galią ją sulaužyti.

Vakarų pasaulyje prie didelių vienetų galėjo tūkstančius metų išsilaikyti mažos valstybėlės ir tautos... Rusai visas savo gausias tautybes klastingai ir niekšingai nukariavo ir naikino, ir tebenaikina... Nieko jai nebuvo šventa. Panslavizmas buvo paprasčiausias kėslas į slavų seseriškas tautybes...

Pasižiūrėkite, kaip niekšingai šiandien rusai elgiasi su čekais.

Vienintelė tautybė, kuri buvo nuoširdžiai rusofilė. Čekai buvo nuoširdūs rusofilai tik dėl to, kad neturėjo bendrų su rusais sienų, tai yra rusų netarpiškai nebuvo pažinę.

Mums baisus ne komunizmas, bet niekšingai nuogas rusų kolonializmas. Su juo reikia kovoti, jam reikia visomis išgalėmis nepasiduoti.

Man visada vaidenasi *Brolių Karamazovų* romano prokuroro vizija apie Rusijos patrakusią troiką, kurią reikia sulaikyti. Ją, manau, geru momentu gali suvaldyti pačios rusų engiamos ir naikinamos tautybės.

Netikėkite jokia svetima pagalba. Gelbėkitės patys. Tai yra pati patikimiausia pagalba. Laisvėjimas eina ir eis. Jo nesulaikys čekistų teroras.

Brežnevas kruvina ašara pravirko, kai čekai kritiškai atsiliepė apie čekistus... Nėra abejonės, kad Brežnevo įpėdiniams bus daugiau progų kruvina ašara žliumbti. Bet istorija nestovi vietoje. Ar čia seniai buvo gąsdinama komunistiškojo pasaulio monolitiškumu. Šiandien tasai monolitas skeldėja ir yra tokiais gabalais, kad buvusios komunizmo mekos valdovams nugaros pagaugom eina...

Kodėl? O todėl, kad tasai didelis ir kruvinas griozdas buvo statomas ant melo pamatų. Vadinamoji lenininė tautybių politika buvo ir yra piktžodžiaujantis melas. Rusai užmiršo seną žmonių priežodį: su melu toli nenueisi...

Kaip kadaise Kartagena, taip dabar Rusija turi būti sunaikinta! Šiandien vėl Rusijai gresia kinų jungas... Visos engiamos tautybės turi būti pasiruošusios atsiskaityti. Rusija nėra Vakarų problema, bent ji jų problema nebuvo. Rusiją turi pasiruošti naikinti amžius skriaustos ir naikintos mažumos. Jų yra šventas reikalas to koloso griuvimu ir sunaikinimu pasirūpinti.

Ar čia taip seniai buvo planuota komunizmą tapsiant pastovia valstybės forma. Nepraėjo nė pusės šimtmečio, ir te tau dvylekis. Komunizmas praeis, o liks didžiarusiškas deržimordiškumas...

Artėjant įvykiams, manau, kiekvienas turėtų pagalvoti, kad niekas nežino nei dienos, nei valandos, kada tasai kolosas grius. Gali praeit pora, kaip ir pora dešimtų metų, gal net geriau, kad tai įvyktų kiek vėliau, bet tai valandai jau šiandien reikia ruoštis: ne tada laikas kurtus lakinti, kai jau briedis pakeltas ant kojų...

Ką reiškia nepasiruošimas įvykiams, turime aibę pavyzdžių.

Bene gražiausias pavyzdys — paskutinis posėdis, palaidojęs nepriklausomybę. Jei būtų visas dvidešimtmetis skirtas sutikti toms lemtingoms valandoms, tai būtų laiko per akis padaryti sprendimą ir reaguoti, o kai nebuvo į tai rimtai žiūrima, tai galutinėje išvadoje niekas nekaltas ir visi teisūs. Kad būtų buvę nesityčiota iš demokratinės institucijos-seimo, tai ir vadinamajam liaudies seimui būtų nepatogu buvę diktatūriniu būdu balsuoti, tai yra laužyti tradicijas. Man gaila tų žmonių, nes jie visi jautėsi atlieką pareigą savo tėvynei pagal savo išmonę ir išgales, bet dar labiau gaila tų, kurie, likę vietoje, turėjo tą didžiąją skolą atlyginti iki paskutinio skatiko...

Gardino seimas truko penkis mėnesius ir šešias dienas. Visi jo dalyviai, nors buvo paperkami (Lietuvos atstovai po 200 dukatų, Lenkijos — po 500 dukatų), nors buvo apsupti kariuomenės, bet laikėsi, galima sakyti, didvyriškai ir pasakė tiek patriotinių kalbų, kaip galbūt niekad savo istorijoje, bet, deja, jau buvo šaukštai po pietų. Per tuos penkis mėnesius jungtinės respublikos didžiūnai mokėjo šimto penkių dešimtų metų skolą...

Kiekviena diena, kaip jinai bebūtų pilka ir kasdieniška, yra svarbi tautos ir valstybės gyvenime. Ją reikia sutikti taip, lyg tai būtų pirma ir paskutinė diena.

Praeitis yra praeitis. Ja galima pasidžiaugt. Iš jos galima pasimokyti. Bet ir čia reikia žinoti, kad istorija nesikartoja. Kartojasi klaidos, tautos charakteris eina ta pačia kryptimi, nes žmonių būdas nesikeičia, jis tiktai savo rėmuose ir vėžėse kartais pakyla, kartais nukrinta... Praeitis yra įstangos atsarga arba trūkumas...

Ir šiandien mums veiksniai, gali sakyt, kartoja: bendruomenė gali būti rami, yra kas Lietuvą vaduoja...

Ką besakyti. Esame be valstybės, be tautos, susiskaldę emigrantai. Savo tarpe gudrūs ir smarkūs, lyg tos mano suminėtos senio Kursos marčios. Nieks mūsų nevaržo, nieks mūsų neriboja, darome, ką išmanome.

Bendruomenė turi būti dinamiška, lanksti, ne atsirėmusi į inertiškus principus ir dėsnius. Praeitį, nors jinai ir kažin kaip būtų didinga ir brangi, reikia priimti kaip kažką netobula ir neišbaigta, kas mums pagal teisę ir prievolę reikia ištobulinti ir išbaigti. Būtų dar geriau, jei į praeitį žiūrėtume kaip į Sodomą-Gomorą, į kurią negalima ne tik grįžti, bet dargi atsigrįžti, kad ir mums nenutiktų

tai, kas nutiko Loto pačiai. Istorija būtina pažinti kiekvienam, nes iš jos galima pasimokyti, kokie sprendimai ir veiksmai yra naudingi tautai ir kaip klaidų išvengti, bet jokiu būdu jinai neturėtų mumyse žadinti nei didybės manijos, nei menkavertiškumo komplekso, nes ta pati tauta vienu momentu gali rodyti antgamtinio gyvastingumo, o kitu momentu gali pasiekti visiško sugniužimo...

Tarybiniai pareigūnai verčia lietuvius pionierius kartoti prieš dvidešimt aštuonerius metus okupanto nukaltas kalkes: ,,tapo įmanoma tik tarybinės santvarkos laikais'' ir ,,buržuaziniais metais liko tik tuščiomis svajonėmis''. Ta nuobodžiuko pasaka, ta tarybinė šeinekatarinka kretinina ateinančias kartas, kurioms tarybiniai laikai turi būti geri tik dėl to, kad jie žiugždoms ir niunkoms geri. Tuos dalykus imame ne iš buržuazinio, bet iš pionierinio matymo taško. Kas čia, jei ne akligatvis? Negyvoji ir gyvoji gamta ilgainiui stengiasi užgydyti visas žaizdas ir išlyginti visus randus, o čia ir po tiek metų jaunimui stengiamasi senas žaizdas krapštyti, kad jos pūliuotų ir dvoktų ne praeitimi, kuri visada ir visiems nusidažo palankiom spalvom, bet čekistų tamsumu ir juoda sąžine.

Ne buržuazinių nacionalistų spauda, komjaunimo organas *Jaunimo gretos* rašo, kad tarybiniai darbuotojai verčia senų kapinių akmeninius kryžius ir deda į namų pamatus... Reportažo autorius Alfonsas Judžentis krenta į sarmatą, kad turįs iš istorijos penketuką, o čekai daugiau žino apie lietuvių kunigaikščius negu tarybinis turistas... Aišku, čekas neturėjo tarybinio žmogaus klausti apie kokius ten Lietuvos kunigaikščius. Jis turėjo paklausti, ką 1650 m. veikė Akmenės dvaro Vegerių kaimo valstietis Motiejus Čepukaitis, ir turistas būtų nemirkčiodamas atsakęs, kad tas valstietis saugojo dvaro gyvulius (J. Jurginis *Lietuvos TSR istorija;* vadovėlis vidurinėms mokykloms, Lietuvos TSR Švietimo ministerijos patvirtinta, 45 p.). Nesakyčiau, kad tas vadovėlis yra istorijos parodija, ne, tai gražiausias antiistorijos specimenas net ir tarybiniu mastu. Ko tada norėt iš netašytų pusbernių, kurie bjauroja istorinius pastatus ir niekina kapus? Iš to nihilistinio chamizmo nėra išsivadavimo. Aišku, kad tasai nihilizmas eina iš didžiosios tėvynės... Tik rusų carai buvo pažangūs, išskyrus vieną Nikalojų II. Visi rusų kremliai — pažangos paminklai. Viena rusų tauta nieko nenukariavo ir nenukariauja, nieko nevergė ir

nevergia, nieko nenaikino ir nenaikina... Aišku, tarybinės mokyklos tų įžūlių tauškalų moko, bet ne tai yra apmaudu, o liūdna yra tai, kad tarybiniai šviesuoliai rusiškam agitatoriaus bloknotui šventai tiki. Reporteriui neaišku, kad niekint Lietuvos praeitį ir naikint praeities paminklus yra okupanto gyvybinis reikalas. Man dažnai liūdna, kad dauguma mano tautiečių yra be galo naivūs ir lengvatikiai.

Šis mano tautiečių bruožas nusitęsęs per visą istoriją. Istorikai aukština lietuvių tautos tolerantiškumą. Bet tolerantiškumas turi turėt ribas ir neperžengti savų reikalų, o dažnai toji tolerancija nėrė lietuvių tautai kilpą ant kaklo. Lygia dalia tolerancija negali būti vadinamas visiškas defetizmas, visiškas nusilenkimas svetimiems papročiams, svetimai valdžiai, svetimam jungui, svetimai priespaudai... svetimai įtakai...

Taip dalykams esant, mes negalime kaltinti vienos nakties, vieno žmogaus, juoba kai reikia pasirinkti laisvė ar vergija, gyvenimas ar mirtis.

1947 m. birželio 6-9 dienas praleidau Vinco Krėvės pastogėje. Dienas ir naktis praleidome besišnekučiuodami apie netolimą praeitį, dabartį ir ateitį. Kada visi džiaugės ir didžiavosi partizanų žygiais, Krėvė manė, kad tai tik spaudos propagandos išpūstas dalykas, nes, jo manymu, tai buvo neįmanoma bolševikų užimtam krašte. Kai jam parodžiau apie tai tarybinės spaudos puslapiuose, baisiai nustebo; ir pats sau kartojo: „Reikia viską daryti, kad būtų sustabdytas tas kraujo praliejimas, jie gali sunaikinti visą tautą"...

Paskui jis kalbėjo apie pasikalbėjimus su Dekanozovu ir ypač su Molotovu. Su pastaruoju penkias valandas norėjo ir stengėsi išlaikyti pokalbį, lyg dviejų valstybės vyrų, ne viršininko su pavaldžiu valdininku, kol galop tasai atviru brutalumu pasakė: Dovolno sentimentalničat...

Niekad istorija už tą pokalbį nepakaltins Krėvės, nes jis padarė visa, ką galėjo. Galbūt daugiau negu jis galėjo, galbūt daugiau negu buvo galima. Bet su juo besikalbant man pirmą kartą pasirodė, kad jis kalbėjo taip, lyg būtų jautęsis kaltas.

Krėvei jaučiau simpatiją nuo 1919 m. *Vilniaus kalendoriuje* paskaityto apsakymo *Silkės* ir jaučiu tą simpatiją iki dabar. Krėvė kiek atokiau laikėsi nuo bendrosios lietuvių rašytojų masės. Ilgai jį gatvėse sveikindavau kaip savo buvusį profesorių. Ilgėliau

kalbėjęs esu tiktai keletą kartų. Taigi mano asmeniški kontaktai su Krėve buvo labai silpni ir pripuolami.

Dėl to man buvo baisiai įdomu atspėti, kurgi glūdi to kaltės jausmo šaknys. Pradėjau kalbėti apie jo redaguotąjį žurnalą *Literatūra* ir išimtinai kairiuosius to žurnalo bendradarbius. Ne, čia jis jautėsi darąs gerą ir pozityvų darbą. Atsimenu, dar gerai prieš žurnalo *Literatūra* pasirodymą Krėvė, sėdėdamas kavinėje su savo įprastiniu draugu, pusbalsiu pasakė: ,,O mes, manai, nepjausime savo buržujų?!" Prie mano stalelio sėdėjęs Cvirka, išgirdęs tai, net išsižiojo, o paskui pasilenkęs pusbalsiu pasakė: ,,Jūs patys buržujai, žiūrėkite tiktai, kad jūsų kas nepapjautų". Nieko padaryto kalbėdamas nesigailėjo, viską darė sąmoningai ir jautėsi darąs pozityvų ir patriotinį darbą, vadinasi, kaltė galėjo glūdėti tiktai pasąmonėje...

O kiek tokių dorų piliečių buvo uolių kultūrbolševizmo šulų ir ramsčių... Argi jie buvo tiktai opozicija prieš tautininkų režimą? Ar nebuvo kažkas daugiau? Labai abejoju... Iš to sektų, kad tai buvo tiktai naivumas, tiktai nenusimanymas, tiktai nesusivokimas, nesusigaudymas... Viešpatie, atleisk jiems, nes nežinojo, ką daro...

Visuomenės irimas yra nepataisomo nuopuolio reiškinys. Tai turėtų atsiminti visi ir visuomet. Visuomenė, bendruomenė, tauta arba jungiasi ir auga, arba yra ir negarbingai nyksta ir žūva. Tame reikale vidurio kelio nėra. Opozicija turi veikti, turi kovoti, ne inertiškai rūgti ir visą bendruomenę tuo nihilistiniu raugu apkrėsti...

Gardiniškio seimo dokumentacijoje Kotrynos Didžiosios atstovas Sivers atvejų atvejais tvirtina, kad visi lietuviai yra rusofilai ir visi jį ištikimai palaiko. Iš tikrųjų taip nebuvo, ir Lietuvos bajorai buvo nė kiek neblogesni jungtinės valstybės patriotai ir šalininkai negu lenkai. Tą palankumo ir rusofiliškumo įspūdį Sivers bus susidaręs gerokai prieš Gardino seimą, ir tasai įspūdis turėjo pagrindą. Dėl to jam ir galvoje netilpo, kaip lietuviai jam galėjo daryti nemalonumus lygiai taip pat kaip ir lenkai...

Emigracijoje teko sutikti visą eilę netylių patriotų, kurie iš visų spėkų smerkė bolševizmą ir garbino nepriklausomybę, o tada, kai rusai įvedė įgulas, džiaugėsi, kad esamomis sąlygomis diktatūra ilgai nepatversianti. Nėra ką sakyti, atspėjo, diktatūra nepatvėrė... Bet vieną diktatūrą pakeitė kita, nes aršūs demokratijos šalininkai

pageidavo, kad jų mėgiamą tvarką įvestų kas kitas...

Yra kažkas nenuoširdu, kažkas dirbtina mūsų bendruomeninėje pasąmonėje. Ir tai mane labiausiai jaudina šiose elegijose. Mane daug kas ir daug kuo kaltino. Sakė mane esant garbėtrošką, išdidų ir panašiai. Bet aš savo raštuose liečiau realius žmonių veiksmus ne dėl to, kad pasirodyčiau viršesnis, didesnis visuomenininkas ar valstybininkas, ar būčiau iš prigimties nesugyvenamas ir priekabus. Niekad jokion partijon nebuvau įsirašęs, niekad partijos organe nesu paskelbęs nė vieno žodžio. Minėdamas realius įvykius, negalėjau nepaliest realių žmonių. Bet aš niekad nejaučiau nei keršto, nei neapykantos paskutiniųjų įvykių žmonėms, nes tai, kas įvyko, vienas Dievo angelas galėjo nuo mūsų atitolinti. Mano vienas tikslas, kad ne šios dienos, ateities žmonės panašiose sąlygose galėtų garbingai savo veiksmus ir pareiškimus tvarkyti...

Dabartis turi šaknis, kaip sakiau, praeityje, ir tos šaknys nuolatos šakojasi. Kai kas, kaip tautos būdas, manau, gali siekti net priešistorinius laikus. Būde yra eilė dorybių, bet taip ir eilė ydų. Viena iš tų žalingesnių ydų bene bus lengvos ir pigios garbės troškimas: ilgesniam, sunkesniam darbui lietuvis netinka.

Imkime operų pastatymus, jaunimo kongresą, žygį į Jungtines tautas, krepšininkų keliones... Būtų labai įdomu žinoti, kiek čia paminėtiems dalykams buvo surinkta pinigų. Spėju, milžiniškos sumos, už kurias būtų buvę galima sukurti didelių kultūrinių turtų, kurie galėtų patverti ne vieną vakarą, ne vieną savaitę, ne vieną mėnesį, o ištisus dešimtmečius, o kai kas galėjo likti ir visiems laikams... Efemeriniai pasirodymai tikslo neatsiekia... Ir jų nauda yra daugiau negu abejotina. Tai šakėmis užrašyti garsūs šūkiai ant bėgančio vandens...

Kultūrkampfas yra rimtas žygis. Jam reikia dėti pastangas pastoviai ir nuolatos. Tik taip tautos gyvenime nebus nenumatytų ir nepramatytų valpurgijų naktų...

EPILOGAS

...those who cannot remember the past are condemned to repeat it...

George Santayana

Dažnas mane klausia: o ką tau tas ar anas yra padaręs, kad tu jį taip nepalankiai paminėjai savo rašte? Prisipažinsiu, kad esu labai reta ir laiminga išimtis, kuriam niekas nieko blogo nėra padaręs. Gal kas į akis ar už akių kada liežuviu paplojo, bet tai ir viskas. Ir aš asmeniškai niekam nepuoselėju nei keršto, nei pagiežos. Nemėgstu tartiufų, fanfaronų, kvailių, melagių ir t.t. Bet šiuos tiktai ignoruoju, ir man vis tiek, ar toks žmogus man skersai kelio praslenka, ar karvė aukštai ragus iškėlusi praeina, ar šunelis uodegą pabrukęs prabėga...

Ir vis dėlto, jei opius dalykus rašau, tai man rodos, kad matau ar regiu tokius dalykus ar reiškinius, kurių kiti neįžiūri, ir dėl to jaučiu šventą pareigą pasakyti tai, kas bendram reikalui yra naudinga ar kenksminga. Tuo atveju neimaž nesivaržau, ar man, ar kam kitam bus tai malonu ar nemalonu. Daugelis mano, kad man raštas suteikia didelio malonumo. Turėjau ir tebeturiu daugiau nesąlyginių gerbėjų negu užkietėjusių niekintojų, bet ne pastarieji, o mano mieli ir artimi draugai labai dažnai mano rašto nesuprato (eilių ir prozos), nors visą gyvenimą dėjau visas įmanomas pastangas rašyti nesudėtingai ir aiškiai. Tai turėdamas galvoje, ir pavadinau šią rašinėlių pynę elegijomis. Man šie svarstymai yra daugeliu atžvilgių graudūs ir liūdni. Liūdni dėl to, kad matau, jog jie bus priimti vien tiktai kaip šmaikštūs feljetonai...

Ketvertą dešimtmečių giedojome: iš praeities tavo sūnūs te stiprybę semia... Tie žodžiai atliko savo misiją. Tuo nenoriu pasakyti, kad tie žodžiai jau atgyvenę. Ne, jie yra ir visada mūsuose bus gyvi, kaip bus gyvas ir taurus jų kūrėjo paveikslas. Praeitis yra didelis turtas. Ateities laidas. Tautos stiprybė yra tautinė sąmonė. Ir tautinė sąmonė neturi būti primityvi: laimėj

šokanti ir klykianti, nelaimėj gniūžtanti ir verkianti. Vadinasi, vienos stiprybės nepakanka, reikia išminties ar bent blaivaus proto. Arklys, priežodis sako, turi keturias kojas ir suklumpa, o žmogus turi vieną galvą, tai kaip jis nesuklups...

Yra susidaręs anekdotas apie Starapolės vežiką, kuris rytą vakarą važiavo aptarnauti geležinkelio stotį. Kartą garbingas starapolietis vežikui sako: gerai, vežk, bet, žinai, tenai, prie pasisukimo, yra didelė duobė, tai žiūrėk man, neišversk... Vežikas ponui atsakė: žinau, pone, tą duobę kaip savo penkis pirštus: keturiasdešimt metų kai aš rytą vakarą ten ir atgal pro tą duobę važiuoju... Bet privažiavęs duobę ir pats išvirto, ir poną su vežimu apvertė. Vargais negalais išsikrapštė iš purvo ponas ir vežiką bara: ar aš tau, žioply, nesakiau, kad tu mane vėl išversi... kelkis, ko tu čia dabar purve drybsai?.. O vežikas guli, krapšto pakaušį ir samprotauja: keturiasdešimt metų kai rytą vakarą ten ir atgal važiuoju, ir išvirstu vis toje pačioje vietoje...

Lietuvis galvos nesuka dviem dalykais: gimtąja kalba ir savo tautos istorija. Kalbininkus ir istorikus įskaitant. Kalbininkas esmi, kam man istorija! Istorikas esmi, kam man kalba! Politikas, gydytojas, inžinierius, agronomas, tapytojas, poetas esmi, kam man kalba ir istorija! Mes nepiktžodžiaujame kaip Curzio Malaparte: questa porca Italia (ta kiaulė Italija)! Garsus rašytojas, bent dešimties knygų autorius, man laiške avižą su igreku rašė. Vieni rašo, kad rašybos nemoka, kiti, kad iš didelio rašto išeinama iš krašto. Vienas lietuvis rašytojas be gramatikos žinių, be rašybos taisyklių, be skyrybos ženklų, be naujos eilės prirašė aibę apysakų... Tai yra galima tik Lietuvoje...

Aš politikas, kam man istorija, o tuo labiau gimtoji kalba!.. Aš diplomatas ir sakau: du putytės... Ir žmogus kalba visomis svetimomis kalbomis lygiai sklandžiai ir taisyklingai kaip savo gimtąja kalba. Ir pagalvoji, ką gi tasai didelis ir pareigingas valdininkas ir pareigūnas visą savo gyvenimą veikė: lošė kortomis, spekuliavo diplomatiniu paketu ir kalbėjo: mės žhinome daug faktai...

Taip, taip... Tokios tokelės... Pažiūrėsime, kai dugną dėsime. O kai ateina dugno dėtis, tai ir pabyra visi statinės šuleliai...

Man mano tautos istorija yra įspėjimas, kad ji, kaip kiškis, turi ir miegot atsimerkusi, turi ir miege būti pasiruošusi išganingam šuoliui. Vargas jai, jei ji, atėjus likiminei valandai,

bus užsimerkusi ir jei, įvykių pažadintai, reikės akis krapštyti ir galvoti, kas čia aplinkui dedasi.

Tai kalbėdamas, kalbu į visą tautą, ypač į tėvynėje likusius. Reikia ryšių. Ką mes matome, jie nemato, ką jie mato, mes nematome. Bet lazda turi ir antrą galą. Turint galvoje vieną lietuvio būdo bruožą, kudakuoti prieš padedant kiaušinį. Antra, tai lietuvis gana panašus į senovės šveicarą, pasiruošusį sušalti prie svetimų vartų. Ryšiai tie yra neįmanomi. Daugis jų nori, bet dienos šeimininkai nuoširdžių ryšių nenori. Jei netarpiški ryšiai neįmanomi, tebūnie jie tarpiški. Tebūnie troškimas. Tebūnie viena mintis, tebūnie vienas troškimas, tebūnie viena viltis ir vienas tikėjimas... kai molio kojomis kolosas susverdės ir grius. Ne mes jį pražūtin būsime pastūmę. Ne mūsų reikalas ir juoba tikslas jį palaikyti ar paremti. Akylesniam jau šiandien aišku, kad jis grius. Kada? Ryt? Poryt? Po metų? Po dešimtmečio? Po šimtmečio? Koks skirtumas! Bet aišku, kad tai bus. Laikas veikia mūsų naudai ir mūsų nenaudai, bet jis veikia. Ir jis visada veiks mūsų naudai, jei mes tos valandos lauksime, jei mes pasiruošime, jei ji neužklups netikėtai.

Kiekvienas veiksmas iššaukia atoveiksmį. Reikia atminti, kad reakcija bus pozicijos, ne opozicijos. Ji gins tai, ką turi: pilvą ir kailį. Reikia jau dabar sudaryti sąlygas, kad žmogus galėtų tikėtis bent sveiką kailį išnešti. Sumaiščiuose visada ir visur vyksta atsiskaitymas ir sauvalė. Mes esame mažas vienetas, ir mums lemiamu momentu kailių pramonė mažiausiai turėtų rūpėti. Ypač jei būtų galimybė svarbesniems dalykams išspręsti. Nekantrus atsiskaitymas būtų lygus išdavystei. Reikia atminti dar ir tai, kad nėra kaltės žemėje, kurios žmogus negalėtų atpirkti...

Kerštas yra nesąmonė, jis ir pačiam keršrautojui nenaudingas. Tas jausmas ir veiksmas yra nežmoniškas. Jo niekad negalima pateisinti. Ypač tai tinka masinių keršto aistrų prasiveržimams. Jie niekad savitarpiuose santykiuose neturėtų būti praktikuojami. Sauvalė į nieką gera nenuveda. Kerštas neturi nei teisės, nei teisėtumo. Juo naudojasi tiktai menkos moralės žmonės ir nusikaltėliai.

Reikia atminti ir juoba įsisąmoninti, kad tai yra okupacija, kad ji atėjo iš lauko, ne iš vidaus. Ne perversmas, nors ne vienam iki šiol tokie nuopelnai sapne sapnuojasi. Visa tai galėjo įvykti be liaudies seimo, be prašymo inkorporuoti, be nieko. Dar

daugiau, rusams rūpėjo sukompromituoti pačią partiją tautos akyse, ne vien „buržuazinę kliką". Nereikia nei kalbėti, kad lietuviams komunistams labiau negu kam kitam kito kelio nebuvo, kaip ir dabar jo nėra. Tautai nusikalto ne kolektyvas, bet atskiri nusikaltėliai. Nesu naivus ir gerai žinau, kad daugiui nūdienių partiečių yra daug sunkiau negu eiliniam lietuviui. Ne vienas yra pastatytas tą košę virti prieš savo norą. Prieš juos yra nukreipta kūjis ir pjautuvas: kūjis ties kakta, pjautuvas po smakru...

Jie gali susiriesdami girtis didžiosios rusų tautos draugyste ir geradarybėmis, bet tosios fikcijos realybė yra tokia: jei žuvis ir svečias į trečią dieną dvokia, tai svetima okupacija, svetima kariuomenė ir svetima administracija jau trečią minutę nepakenčiamai pašvinksta. Vadinasi, vietiniai pareigūnai okupaciją aštriau ir giliau jaučia negu eilinis lietuvis. Jie ją jaučia nuolatos ir kasdien, dieną ir naktį. Būti pastumdėliu niekam negali būti lengva. Ypač kad stumdytojai labai dažnai yra kvailesni už pastumdėlius...

Kai mes tuos pastumdėlius koliojame, jiems, aišku, yra nesmagu, nors pats mūsų koliojimas yra okupanto akyse jų ištikimybės laidas. Jiems kritika naudinga, bet nemaloni...

Mes turėtume sudaryti tokias sąlygas, kad jie galėtų pasitikėti permainomis. Tai yra kad jie būtų bent tikri, jog jų kailiui pavojus negresia. Tuo atveju, manau, jie stengtųsi laiku persiorientuoti ir daug bendram reikalui padėti. Jiems okupacija bus netarpiškai nusibodusi. Bet svarbiausia yra tai, kad jie netarpiškai bus pažinę okupantą ir mokės su juo geriau dorotis...

Man teko akivaizdžiai matyti, kas vyko Prancūzijoje pirmomis išlaisvinimo dienomis. Viename Paryžiaus mieste buvo rasta daugiau kaip septyniasdešimt tūkstančių kalintinų kolaborantų... Jie buvo puolami pasiučiau negu vokiečiai... Beveik visos tautos energija buvo pajungta kolaborantų gaudymui ir teisimui... Įspūdingiausiai, o kartu ir šlykščiausiai buvo dorojamasi su prostitutėmis, kolaboravusiomis su vokiečiais... Jas nuskustomis galvomis ir nuogintėlaites nuogas įsiutusi minia vedžiodavo valandų valandom po gatves. Ir tam įsiutusiame minių siautėjime jos bene vienintelės buvo su išlaisvinimu atgavusios žmogiškąjį orumą: spjaudomos, mušamos, spardomos ir stumdomos, kaip tikros kankinės, ėjo išdidžiai pakėlusios galvą, stipresnės silpnesnes nuo smūgių dengdamos, nepaeinančias vesdamos...

Ir aš manau, kad Prancūzija ilgai po karo neatsigavo ir visiems laikams prarado savo prestižą tik dėl to, kad aliantų išlaisvinta prarado pusiausvyrą ir rimtį. Pétaino ir Lavalio teismai bus visos tautos gėda.

Atsimenu, kai tuojau po karo sutikau vieną lietuvį valstybininką ir paklausiau: o jei vokiečiai būtų leidę savarankiškai tvarkytis ir visi okupanto talkininkai būtų buvę susemti į bučių, kas su jais būtų mūsų, lietuvių, daroma? Atsakė: ogi nieko... nebent pačius aršiuosius, sudėjus į didelį narvą ir atidavus Pupų Dėdei, kad jis juos su savo cirku po prekyvietes žmonėms rodytų, kaip nematytus dyvus, o paskui paleisti, ir tesiverčia, kaip išmano. Nors tai buvo pasakyta su kruopele humoro, bet manau, kad tai būtų buvęs pats išmintingiausias sprendimas... Ir dar net su vežiojimu nereikėtų skubintis. Tuo atveju nėra jokios prasmės ir jokio tikslo iš jų daryti nusikaltėlius ar kankinius, nebent kuris būtų piktnaudojęs savo padėtį ir individualiai, ir asmeniškai būtų nusikaltęs bendriesiems žmoniškumo dėsniams...

Okupanto atveju skrupulų neturėtų būti daroma. Už vieną dantį visus dantis išmalti. Kas bėgs, tebėga, bet liekančių ivanų ar katiušų nėra prasmės nei tikslo gailėtis, ir juos reikėtų naikinti čia pat, kaip blakes ir tarakonus. Ne kada nors, bet tą pačią minutę ir toje pačioje vietoje. Čia mes turime pasimokyti iš lenkų, kurie pirmaisiais pokario mėnesiais „atgautose" žemėse sunaikino apie pustrečio milijono vokiečių (iš tikrųjų — 2.384.000, žr. Eberhard Orthbandt: *Das deutsche Abenteuer,* 1043 p.). Bet nei lenkai dėl to ant čiukuro sulipę nedžiūgauja, nei vokiečiai dėl to kruvina ašara neverkia. Reiškia, esamomis sąlygomis taip reikia ir taip turi būti. Kada gali — mušk be atodairos, kada tave muša — bėk ir rėk... O paskui ant gražiai krauju nuplautos žemelės steik naujas diecezijas... Mes iš savo kaimynų turėtume daugiausia mokytis, nes istorijoje, man rodos, jau pakankamai parodėme gražaus žioplumo.

Mane anos pusės žmonės kraugeriu vadina. Savo laiku ir savoje vietoje esu išdėstęs savo pažiūras į karą. Neskiriu puolimo karo nuo gynimosi. Į karą žiūriu ispanų dailininko Francisco Goya y Lucientes akimis ir vaizdais. Nematau kare jokio didžiadvasiškumo ir jokio kilnumo, ir tik dėl to, kad dar tikiu žmogumi. Tačiau, belaukiant geresnių laikų, reikia elgtis su didesniu (kai galima!), kaip didesnysis elgiasi su mažesniu. Silpnesnis yra naikinamas

nuolatos, dėl to jis turi pilną teisę, kai gali, naikinti stipresnįjį. Akiplėšą ir smarkuolį, ne silpną ir ne žioplį, pasaulis garbina. Visiems tai yra aišku kaip diena ir kaip dukart du keturi. Rusai iki stabmeldybės pakėlė karo liaupsę. Ir dabar visos to milžino įstangos pajungtos karo dievaičio aukurui. Tegu tie pacifistai paskaito šimtus po paskutinio karo parašytų knygų apie žudymą, kaip žygį ir pasiaukojimą. Gerai, kad iškėlė Pirčiupį, bet negerai, kad keliolika rusų padarytų pirčiupių nutylima. Prisižiūrėkite geriau į patys save... Pažiūrėkite į brolių krauju suteptas rankas, pasvarstykite ir tada tiktai teiskite kitus.

Tauta turi būti budri ir žvali. Be to, niekad nereikia perdaug užsižiūrėti į vieną vietą, į vieną daiktą. Nereikia užmiršti, kad didelių sumaiščių atveju mus tikriausiai vėl puls lenkai... Beginklis visada yra masinantis grobis. Ir kaimynai būtų žiopliai, kad beginklio nepultų... Iš to reikia pasidaryti išvadas. Lenkų „socializmas" yra žemaitiškas juokun darbs. Jie šiandien tokie pat šovinistai, kaip bocianskių laikais. Perspektyvos, kaip matome, nelabai viliojančios, bet ir nusimint nėra ko. Svarbu pavojaus laukti, svarbu visu rimtumu jį sutikti...

Tūlas paklaus, iš ko aš spėju, kad tas didelis gramozdas sugrius. Turiu duomenų, kurie neklysta. Rusai kitur kiršino rases ir tautybes, bet užmiršo, kad jie patys yra rasė ir tautybė. Jie nė nemanė, kad tai buvo bumerangas, kuris pirmiausiai grįš į kilmės tautybę, tai yra į tą vietą, iš kurios bumerangas buvo paleistas. Kitur gal bus tiktai trintis, o jiems bus žūtbūtinė kova...

Ar seniai jie čia didžiavosi ir visam pasauliui grasino devynių šimtų milijonų socialistinių kraštų vienybe, o nūnai iš tos vienybės pikšt išėjo. Šiandien tie skaičiai keturiais penktadaliais nukrito... Rusai iš tikrųjų lieka vieni ir nevieningi. Ta galybė mažės, irs, bet nieku būdu jau neaugs...

To negana. Pati pagrindinė to koloso griuvimo apraiška yra tarybinio pilvo augimas, dėl to yra rimto pagrindo manyti, kad netrukus liesos proletarinės kojos nepajėgs atlaikyti buržujiško krūvio. Tarybinė visuomenė buržuazėja ne dienomis, o valandomis... Jei kadaise proletaras pasigesdavo laisvės, tai naujoji tarybinė buržuazija jau spjauna į laisvę, tik visu uvėrumu klykia laisvių ir kitų patogumų. Man rodos, kad laisvės idėją maitoja Vakarai arba demokratijos, kurie mano, kad teisiami rašytojai kovoja už laisvę. Tai didelė netiesa. Tie rašytojai už rusų imperiją,

už tautybių naikinimą, už tarybinę diktatūrą. Nieks nepastebėjo Evgenij Evtušenko tikrojo veido, kai jis prieš keletą metų Suomijoj nusiėmė savo buržuaziškai tarybinę kaukę.. ir suomiuose įžiūrėjo nacius...

Rusų kinų ginčas yra ideologinis ginčas. Rusai tą ginčą nori suversti vienam Mao... O čia yra aiškus rusiškojo komunizmo pačių esminių pagrindų susmukimas. Pirmykščio komunistinio ar socialistinio turinio rusuose jau nėra, viskas laikosi darbo žmonių, tai yra tarybinių ,,darbuotojų'' diktatūros formomis, tai yra asmenybės kulto laikais išdirbtomis priemonėmis — teroru.

Keista, net ir Lietuvoje yra visa eilė periodinių leidinių pačios žemiausios, o drauge ir pačios ogiausios rūšies miesčioniškumui auklėti. Negana to, ir akademikai, ir kaimo korespondentai tą lėkštą miesčioniškumą pateikia kaip kažkokį negirdėtą neregėtą tarybinės visuomenės laimėjimą...

Pilna socialinių prieštaravimų ir absurdų tarybinė visuomenė negalės ilgai patverti dėl tos paprastos priežasties, kad ta visuomenė tolydžio šviečiasi ir ją nebus taip lengva, kaip kadais proletariatą, už nosies vedžioti ir mulkinti. Ne paslaptis, kad pavaldiniai jau masiškai intelektualiai daugiau pažengę už valdančius sluoksnius. Ta dalykų būklė tolydžio vis labiau aštrins trintį. Pigaus melo, pigių dūmų akysna leidimo ir kitų primityviai šiurkščių valdymo priemonių ateina nuoseklus ir dėsningas galas...

Stalino laikais rusiškasis komunizmas buvo pasiekęs zenitą. Jis dabar neatšaukiamai leidžiasi žemyn, smunka, darosi reakcinis. Rusų nuolatinis prestižo ir galybės siekimas tą procesą gilina ir varo į akligatvį. Iš to nedarau greitų išvadų, o juoba nenustatau terminų. Rusų tauta didelė, savo mažumas gerokai aprusinus. Didelėj valstybėj mažumų padėtis yra labai sunki ir beveik beviltiška. Ypač rusuose, kur valdžia amžių amžiais buvo satrapiškai žiauri, o dabar pasiekusi despotizmo zenitą. Rusai šiandien patys jaučia, kad jiems pagrindas iš po kojų pradeda slysti, dėl to jie skubos keliu didina savo etninį elementą: pagreitintu būdu rusinami ukrainiečiai, gudai, kai kurios vidurinės Azijos tautos, na, ir varomas pleištas per Latviją į Rygos įlanką... Kai tas procesas bus užbaigtas, kitos mažumos rusams didelių problemų negalės daryti. Lietuvos padėtis, turint galvoje Kaliningrado sritį, nėra pavydėtina...

Nežinau, ar tai tiesa, ar ne, bet iš tėvynės apsilankančių ir iš čionykščių dažnai tenka nugirsti, kad rusai nori dalį Prūsos Lietuvai perleisti. Lietuviai esą kratosi, nes tada turėsią didesnę rusų mažumą krašte. Jei tai būtų tiesa, vis dėlto paklusčiau patarlės, kuri sako: duoda — imk! Tauta be problemos, be sunkumų yra ne tauta, o šlapia mazgotė. Lietuviška iniciatyva turėtų labai lemiamų tam kraštui pasėkų. Reikia atminti dar ir tai, kad lietuviai tik savęs valdyti negeba, o kitus ana kaip sutvarko... Bet man atrodo, kad tie gandeliai yra tiktai bolševikiškos propagandos burbuliukai...

Tačiau esamomis sąlygomis, jei kada kiltų kokia suirutė, tai esu tikras, kad šiandienykštės Kaliningrado srities rusišką elementą ir kitą ,,iš įvairių sąjungos rajonų atkeltą'' elementą per gerą pusdienį sudorotų lenkai. Jie turi praktikos radikaliai elgtis ,,atgautose žemėse''. Tose atgautose žemėse lenkai savo etninio elemento neturėję nė vienos promilės, o šiandien Lenkija yra beveik visai neturinti tautinių mažumų šalis. Ji yra tuo atžvilgiu laimingiausia tauta visame pasaulyje... Štai iš ko ir kaip reikia mokytis gyventi...

Ir taip apie ateitį begalvojant apima baisus ilgesys, sunki ir skaudi melancholija, jog noriu šaukt su Karoliu Orleaniečiu:

Išeikit, eikit, eikit sau,
Jūs, mano rūpesčiai, vargai!

Vartau suomių knygas. Jose taip apstu balsių. Su diakritiškais ženklais ir be jų. Galvoju, kodėl ta tauta tokia šauni. Gal dėl to, kad nuo septynioliktojo amžiaus turėjo universitetą. Gal dėl to, kad suomių žemės išskirtini pažymiai yra akmuo ir vanduo. Ispanai be akmens ir vandens turi dar skliautą. Suomiai tik baltas naktis ir lapių skurdą. O kai grįžtu prie savosios, tai man rodos, kad mes visame savo istorijos būvyje vien patys save apgaudinėjome. Tai pats nenaudingiausias, o taip pat ir pats neprotingiausias apgaudinėjimas žemėje...

Vartau ir skaitinėju Lietuvos tarybinių rašytojų autobiografijas ir galvoju, kad būtų labai įdomu, jei jas imtų ir atidžiai perskaitytų rimtas psichiatras, nes jose kompleksų ištisos gamos, nusitęsusios per kelis registrus. O jau to vargo jaunystėje, o jau tų kančių nepriklausomybėje. Tarp jų būrelis Lietuvos žydų. Jie

labai gyvai reiškiasi. Tai didelis ir sveikintinas reiškinys. Deja, dar kol kas jie kažkaip nesutampa ar nepritampa. Gal maža laiko? Gal netolimos praeities šmėklos... Ką mano tėvas, kai pagalvoju, būtų veikęs be Calkės, Codiko, Išaro, Kopkės, Jankelio (šio žmonės kitaip nevadino kaip Snarglium, nors buvo labai švarus ir tvarkingas miško pirklys, ir kartą brolis, su reikalu pasiųstas, pasibeldė į duris ir, kai jam Jankelienė atidarė duris, nežinodamas, kaip pradėti bylą, paklausė: ar čia Snarglius gyvena? Ta su aiškiu nepasitenkinimu pasakė „čia" ir nuėjo jo pakviesti, tai tas susigribęs, kad negerai pasakęs, susigėdęs parbėgo namo net reikalo neatlikęs...).

Man teko tų visų čia suminėtų žydų keturias vasaras karves ganyti. Mėgo mane jie ir jųjų pačios už stropumą. Kiekvieną rytą aš turėjau tas karves iš viso miestelio susirinkti ir parsivaryti tris kilometrus, o vakare parginti namo...

Populiarūs dabar kultūriniai ryšiai... Mano bičiulis Jeronimas Cicėnas anąkart rašė, kad lenkai amerikonai padėjo atstatyti daugiau kaip šešis šimtus Lenkijos bažnyčių. Amerikos lietuviai, girdėjau, padėjo pastatyti vieną Klaipėdoje... Rezultatai: du kunigai nuteisti, o bažnyčia paversta sandėliu... Ar neima apetitas palaikyti taip mielai priimamus ryšius? Vilniaus Šventasis Jonas nuo karo veiksmų, sako, be langų bestovįs... Esu tikras, kad Amerikos lietuviai ne vien bažnyčias, bet visą Lietuvą, jei būtų galima, pastatytų ant kojų... Kas negerbia praeities, tas netiki ateitimi...

Rusams mažiausiai rūpi Lietuvą medžiagiškai ar dvasiškai pakelti. Argi jis kirs šaką, ant kurios rengiasi nutūpti? Tautų draugyste jie netiki ir į ją didelių vilčių nededa. Teroro užguitas mažumas jie naikina planingai, tolydžio ir nuolatos. Tautų draugystė yra tiktai vietos elemento siundymas tam šlykščiam ir negarbingam darbui. Genocidas dabar nieko jau nejaudina. Didžiosioms galybėms atrodo, kad tai yra natūralu ir kad tai neišvengiama... Toks yra šių dienų pasaulis.

Girdžiu, kad Lietuvoje ir kitose „broliškose" respublikose daugis rusų nekenčia ir jiems įvairias nekaltas išdaigas daro. Savo tautiečiams nuoširdžiai patarčiau mesti tuos vaikiškus pokštus. Kokia nauda nusususiam burliokėliui kišenėje ar pusiau ištrauktą špygą rodyti ir visai be reikalo erzintis? Tuo Lietuvos neišvaduosi. Vadavimas yra rimtas darbas. Mano tautiečiams būtinai reikėtų

išmokti tarti anglų kalbos žodį ,,cheese". Tai yra kiekviena proga sudėti linksmą ir malonią šypseną. Mandagumas, anot tos pasakos, nieko nekainuoja, o labai daug nuperka. Tokios, mano galva, turi būti lietuvio gyvenimo gairės ir rodyklės: pirms dalyks nenusiment, o ontrs visada būt linksmam!

Netoli mano tėviškės gyveno didžiai šviesus ir kultūringas sodietis. Jis turėjo gana didelį ar ne pustrečio hektaro sodą. Reikia pridėti, kad jis buvo ne tiktai didžiai šviesus ir kultūringas, bet labai sumanus ir gudrus žmogus. Savo didžiulį sodą buvo aptvėręs gana aukštų stučiukų tvora. Tvėrė ypatingai: skersines kartis dėjo ne iš vidaus, kaip paprastai, o iš lauko. Kai jis tvėrė tą tvorą, tai rimti žmonės juokėsi iš jo to tvėrimo, o piemenys ir pusberniai iš džiaugsmo rankas trynė. Ir būdavo, kai tiktai pakvimpa jo sode alyviniai obuoliai, kaip tu, žmogus, būdamas piemeniu, atsispirsi prieš tokią lengvą pagundą: užkėlei koją ant vienos karties, nuo tos užsirioglinai ant antros, persivertei per stučiukus ir jau sode. Žmogus dažnai labai optimistiškai žiūri į ateitį. Vaikigalis, lipdamas į svetimą sodą, nepagalvoja, kad reikės gi kada nors iš to sodo išlipti, o išlipti ne taip jau buvo lengva: stučiukai lygūs, nėra už ko stipriau užsikabinti, ir labai aukšti... Kai tiktai aukštu ir sausu balsu sulodavo margiukas, sodo savininkas imdavo į rankas ploną gumbuotą obels lazdelytę ir neskubėdamas traukdavo į tą pusę, kur jo šunytis nekviestus svečius imdavo... Svetimų sodų mėgėjai, kaip į rarotas, traukdavo būreliais. Pavojuje vėl susimesdavo kur nors į patogesnį kampą irgi būriu. Sodo šeimininkas savo plonyte ir laiko nublizginta lazdele traukdavo skersai išilgai vaikigalių pakinkius ir strėnas, švelniu ir maloniu balsu tardamas: bernaičiai, malonėkit išlipt per tvorą... Po metų kitų svetimų sodų entuziastai į tą plonytę lazdelę visai atkirto dantį...

Gyvendamas Milfordo gatvėje, turėjau laimės dirbti su čekų profesorium viename tuščiame bute. Jis buvo viršininkas, o aš visa kita. Gana greit įgijau jo pasitikėjimą. Turiu pastebėti, kad tas čekas buvo ne bet kas, o Pragos universiteto profesorius, abiejų — kanonų ir viešosios — teisių daktaras, liaudies vyriausybės narys, pabėgęs 1948 m.

Jis gyrėsi artimai pažinojęs Tomašą Garigue Masaryk. Kartą išėjo kalba apie narsųjį kareivį Šveiką. Jis man porą dienų aiškino, kad tai didžiai teigiama figūra. Taip tą simuliantą vertinęs buvęs

čekų prezidentas. Esą prezidento mėgiamiausias anekdotas buvęs apie čeko ir vokiečio būdų palyginimą:

Vienas austras du dideliu dvaru turėjo. Viename jų ūkvedžiu buvęs čekas, o antrame — vokietis. Dvarų savininkas vieną kartą per metus išsirengdavo patikrinti, kaip jo dvaruose tvarkomas ūkis. Žemė gera, ūkvedžiai sumanūs ir stropūs, dvarai neša didelius pelnus, bet, kaip sakoma, tvarka turi būti, ir ūkvedžiai turi šeimininkui duoti ataskaitą. Pirmiausia savininkas aplankė čeko tvarkomą dvarą. Aprodė ūkvedys viską: pilnus tvartus gražiai prižiūrimų gyvulių, pilnus aruodus klėtyse, gražius padargus pašiūrėse, ir galop abu pasuko į klojimą, ten lygiai viskas puikiausioj tvarkoj. Besidžiaugiančio savininko dėmesį atkreipė ant šalinės murksąs didelis ir riebus katinas.

— Tai ir katiną laikai? — paklausė savininkas.

— Laikau, — atsakė ūkvedys ir pridėjo: — Gerame ūkyje reikia šuns, kad apgintų nuo vagies, reikia ir katino, kad apgintų nuo žiurkių ir kad pelės per daug neįsiviešpatautų...

— Bet ar ne per riebus jis, tavo tas katinas? — pasakė kažkaip labai rimtai susirūpinęs šeimininkas...

— Gal kiek ir per riebus nevidonas, — atsakė ūkvedys.

Šeimininkas daugiau nieko nepasakė, tik, kažkaip įtartinai kraipydamas galvą ir be ūpo, apleido ūkį. Ūkvedys visa tai pasakė pačiai. Pati nusprendė, jei savininkas nenori katino, tai reikia tučtuojau jam nudirti odą. Kaip tarė, taip ir padarė.

Vokiečio ūkvedžio dvaras buvo lygiai gražiai ir tvarkingai vedamas. Bet ir vokiečio ūkyje pamatė beveik lygiai tokį pat didelį ir riebų katiną. Šeimininkas padarė panašią pastabą. Vokietis kad šoks ponui draskyti akis.

— Jei nebus katino, tai pono klojimuose įsimes pelės, suės grūdus, sukapos šiaudus, ir aš į aruodus turėsiu pilti, atsiprašant, pelių ir žiurkių mėšlą, ne grūdus. Jei neleisi laikyti katino, tai pasiieškok sau kito ūkvedžio...

Šeimininkas jam nieko nesakė, bet aiškiai nepatenkintas išvažiavo.

Rudeniop, kai čekas suvalė derlių, kad įsidrąsino pelės, jog klojimo šalinės kaip skruzdėlynas knibždėjo. Aišku, gyvuliai sulyso, o aruoduosna reikėjo pilti nei šis, nei tas... Apsilankęs šeimininkas rudenį ir pamatęs pelių išdaigas, paklausė ūkvedį: — Tai nudaigojai katiną? Ūkvedys atsakė — Nudaigojau,

šeimininke, nes man atrodė, kad jums tas katinas nepatiko. Šeimininkas ramiai pasakė: — Taip, dabar matau, kad ūkyje negalima be katės, dėl to imk ir nieko nelaukęs įsitaisyk katę. — Tai taręs išvažiavo patikrinti vokiečio ūkį. Ten, kaip pernai, viskas buvo kuo puikiausia: ir gyvuliai riebūs, ir švarūs padargai, ir pilni aruodai javo, ir tas pats didelis katinas, ir tas pats pasipūtęs ūkvedys... Viskas buvo gerai, bet šeimininkui mušė apmaudas galvon ir vokietį ūkvedį atstatė, o čeką paliko.

Masarykas tą pasaką baigdavo: reikia mokėti šio pasaulio galingiesiems įsiteikti ir išlikti savo pareigose...

Tasai dvigubas daktaras papasakojo ir tikrą savo gyvenimo atsitikimą. Vokiečiai jį buvo nekaltai uždarę koncentracijos stovyklon. Jis ten rado visą eilę savo buvusių studentų ir draugų. Be kitų, lagerio vyriausias daktaras buvo jo patikimas ir artimas bičiulis. Netrukus jis buvo paskirtas ligoninės vaistų sandėlio vedėju ir sanitaru. Ir štai juodu su daktaru pradėjo naikinti lageryje esančius vokiečius ir gelbėti čekus. Jei vokietis kreipdavosi ligoninėn, juodu jį išskėstomis rankomis priimdavo, rodydavo švelnumo ir rūpestingumo, bet būtinai mirtinai nugydydavo. Čekams juodu buvo šiurkštūs ir padėdavo. Tuo būdu jie išsilaikė savo pareigose iki galo ir daug čekų išgelbėjo...

Tų ilgesnių įtarpų tikslas yra parodyti akivaizdžiai, ką reiškia švelnumas ir mandagumas. Reikia elgtis taip, kaip sodietis elgiasi su nuo grandinės atitrūkusiu eržilu. Iš pradžių: kuziukas, kuziukas! o kai pačiumpa už apatinės žiaunos: aš tau parodysiu, šunsnuki, kad tave vilkas papjautų! Vadinasi, tol, kol ruso už apatinės žiaunos negali paimti, neapsimoka nei su juo erzintis, nei iš jo juoktis...

Kai tarybiniai pagyrų puodai giria pasiturintį gyvenimą, dažnai pagalvoju, kad tai būtų miela, jei tai būtų tiesa. Amerikos kelionių rašytojas John Gunther knygoje *Inside the USSR* rašo: „Lithuania... grossly poor"...

Tarybiniai tabokiai dažnai šaipydamiesi iltinius dantis rodo rašydami: esą tremtis tremtinių nepamokė, jie vis galvoja apie dvarus ir fabrikus...

Dvarų, tokių, kokius rusai dar paliko, nepriklausomoje Lietuvoje jau nebuvo, o fabrikų buvimą patys neigia... Tuo atžvilgiu jiems, ne tremtiniams sustojo laikas. Kas nežengia priekin, traukiasi atgal. Kiek tų rašytojų su parduotom vasarom.

Lietuva, išskyrus gal vieną kitą kampelį, skurdokas ir neturtingas kraštas. Jis toks ne nuo šiandien. Ne Lietuvoje, bet Vienuolio *Puodžiūnkiemyje* „dvarininkai" tūkstančiais litų švaistėsi varduvių dovanoms... Bet laisvės nenupirks gerovė. Tą tiesą tarybiniai plutokratai labai gerai žino, nes jie su nelaisve susitinka akis akin kasdien. Jie tuo atžvilgiu verti mūsų užuojautos ir prielankumo. Ir jie iš mūsų to galėtų sulaukti, jei nepūstų savo šlykštaus melo dūmų į akis, jei neieškotų jie kvailesnių už save...

Niekad savo neturtu nesiafišavau, nors mano vaikystė nebuvo langva, lygia dalia mokyklų ir universiteto metai. Ir po to tris kartus pradėjau gyventi iš dviejų lengvai panešamų lagaminėlių... Bet... jei viso to būtų nebuvę, tai man rodos, kad aš būčiau paskutinis dvasios skurdžius.

Ypač kai dabar čekistai skundžiasi jaunyste ir linksniuoja nepriklausomybės laikais kęstus kankinimus, atrodo kažkaip negarbinga ir žema. Atsiėmė jau savo ir gerovę ir brolių kraujo iki soties prigėrė. Galėtų daugiau papasakoti apie savo budeliškus žygius, juk tai irgi socializmo statybos dalis... Kam taip jau stengtis sveikus dantis užkalbėti? Kitiems skauda, o jie dejuoja.

Reikėtų ir jiems švelnų žodelį tarti, reikėtų ir juos padrąsinti. Nėra, gerbiamieji, tokio nusikaltimo, kurio žmogus negalėtų atpirkti. Tai turėtų atminti esą ir buvę čekistai. Bet liaudies išmintis sako: kuprotą viena karsto lenta teištiesia. Veltui būtų ko gero laukti iš tų pilnai prigrūstų pelų maišų...

Lieka jaunimas. Lieka ateinanti karta. Jaunimas turėtų mokytis, turėtų pirmauti visoje sąjungoje, turėtų mokytis naujų mokslų, naujų specialybių, kurios nereikalautų daug medžiagos, bet daug sudėtingo darbo. Jaunimas turėtų laikytis vietoje arba būriais. Nesileisti į mišrias vedybas ir turėti gausias šeimas. Veržtis į karo mokslą ir jojo praktiką...

Rusijos galas yra neišvengiamas. Su jais susidoros stipresni už mus. Pačių rusų pagimdyti ir išauklėti. Jaunimas turi būti pasirengęs, atėjus valandai ginti savo žemę ir laisvę. Pats pavojingiausias bus lenkas, pačių rusų militariškai labai gerai paruoštas...

O šiaip reikia leisti nuodus kuo plačiausiai. Reikia sėti nepasitikėjimą. Reikia puoselėti gyvų rusų imperijos mažumų solidarumą. Reikia reabilituoti Beriją, kuris kovojo už mažumų teises. Jis dėl to ir už tai buvo apšmeižtas ir nužudytas.

Neilgai reikės laukti, kai pačioje Rusijoje pradės veikti laisvės kovotojai. Ton avantiūron lietuviams nereikėtų pirštų kišti. Tesirieja ir tesipjauna savo tarpe.

Reikia kaupti jėgas. Ne blaškyti, ne eikvoti. Reikia pakelti visas tautos jėgas. Aš kažkaip jauste nujaučiu, kad griuvus imperijoms, kurių taip mažai beliko, prasidės mažų tautų, nedidelių vienetų era... Būkime to naujojo laikotarpio pirmaisiais daigais! Mažųjų tautų era ateis tik toms, kurios jos lauks, kurios bus pasiruošusios. Ruoštis reikia ne nuo ateinančios dienos, ne nuo ateinančio mėnesio, ne nuo ateinančių metų, bet dabar, šią pačią sekundę. Turime pasileisti varžyboms ir grumtynėms. Negalime varžytis kiekybe, atsverkime savo silpnybę kokybe. Jei nepirmausime, atsiliksime ir žūsime vergiančių masių lavinoje.

Pirmon vieton reikia visos tautos potenciją sukaupti dvasinei kultūrai: mokslui ir menams. Tos varžytynės yra akivaizdžiausios, toliausiai siekiančios, ilgiausiai patveriančios. Nereikia užmiršti, kad kiekviena vergija yra pirmon galvon dvasinė vergija. Pirma žmogus, o taip pat ir tauta pavergiama dvasiškai, o tiktai po to jinai to smauglio fiziškai virškinama. Kiekvienas pranašumas turi būti išnaudojamas iki krašto. Turiu galvoje tikrąjį pranašumą, ne paties savęs užliūliavimą ar fanfaroniškumą. Tai labai svarbus ir rimtas žygis. Jis turi būti atliekamas ne pigiais efektais, bet dideliu ryžtu, dideliu pasišventusios tautos dalies triūsu. Darykite tai bet kuriuo šūkiu, nes svarbu ne priemonės, o tikslas.

Kultūros baruose dažnai blyksteli džiuginančių reiškinių. Reikia tuos reiškinius pastebėti, puoselėti, akinti. Visuose menuose, kaip ir dainoje, lietuvis turi atgauti savo tembrą, savo stilių. Turinys šiuo atveju jau pereina į antrąjį planą. Nori socializmo. Gerai, tebūnie socializmas. Patiekite jį visu rimtumu. Pirmaukite! Nevaidinkite, neblefuokite. Nesivaikykite žibukų.

Vienas plačiausių ir dėkingiausių kultūros barų yra raštas, literatūra. Ji labai atsilikusi. Rimtai pasverkite ir su manimi sutiksite, kad 1940-1968 metų laiko tarpas nedavė dar nei Cvirkos, nei Nėries lygio rašytojo. Tai yra baisu.

Giriatės ir didžiuojatės dideliais tiražais. Dideli tiražai yra būdingi visiems despotiškiems režimams. Tai daugiau psichiatro, ne literatūros tyrinėtojo sritis. Iš antros pusės, tai daugiau skaitytojo negu rašytojo nuopelnas. Daug mokslus einančio jaunimo, daug skaitytojų. Jaunimas visada ieško, bet jis ieško pateisinti

Lietuva, išskyrus gal vieną kitą kampelį, skurdokas ir neturtingas kraštas. Jis toks ne nuo šiandien. Ne Lietuvoje, bet Vienuolio *Puodžiūnkiemyje* „dvarininkai" tūkstančiais litų švaistėsi varduvių dovanoms... Bet laisvės nenupirks gerovė. Tą tiesą tarybiniai plutokratai labai gerai žino, nes jie su nelaisve susitinka akis akin kasdien. Jie tuo atžvilgiu verti mūsų užuojautos ir prielankumo. Ir jie iš mūsų to galėtų sulaukti, jei nepūstų savo šlykštaus melo dūmų į akis, jei neieškotų jie kvailesnių už save...

Niekad savo neturtu nesiafišavau, nors mano vaikystė nebuvo langva, lygia dalia mokyklų ir universiteto metai. Ir po to tris kartus pradėjau gyventi iš dviejų lengvai panešamų lagaminėlių... Bet... jei viso to būtų nebuvę, tai man rodos, kad aš būčiau paskutinis dvasios skurdžius.

Ypač kai dabar čekistai skundžiasi jaunyste ir linksniuoja nepriklausomybės laikais kęstus kankinimus, atrodo kažkaip negarbinga ir žema. Atsiėmė jau savo ir gerovę ir brolių kraujo iki soties prigėrė. Galėtų daugiau papasakoti apie savo budeliškus žygius, juk tai irgi socializmo statybos dalis... Kam taip jau stengtis sveikus dantis užkalbėti? Kitiems skauda, o jie dejuoja.

Reikėtų ir jiems švelnų žodelį tarti, reikėtų ir juos padrąsinti. Nėra, gerbiamieji, tokio nusikaltimo, kurio žmogus negalėtų atpirkti. Tai turėtų atminti esą ir buvę čekistai. Bet liaudies išmintis sako: kuprotą viena karsto lenta teištiesia. Veltui būtų ko gero laukti iš tų pilnai prigrūstų pelų maišų...

Lieka jaunimas. Lieka ateinanti karta. Jaunimas turėtų mokytis, turėtų pirmauti visoje sąjungoje, turėtų mokytis naujų mokslų, naujų specialybių, kurios nereikalautų daug medžiagos, bet daug sudėtingo darbo. Jaunimas turėtų laikytis vietoje arba būriais. Nesileisti į mišrias vedybas ir turėti gausias šeimas. Veržtis į karo mokslą ir jojo praktiką...

Rusijos galas yra neišvengiamas. Su jais susidoros stipresni už mus. Pačių rusų pagimdyti ir išauklėti. Jaunimas turi būti pasirengęs, atėjus valandai ginti savo žemę ir laisvę. Pats pavojingiausias bus lenkas, pačių rusų militariškai labai gerai paruoštas...

O šiaip reikia leisti nuodus kuo plačiausiai. Reikia sėti nepasitikėjimą. Reikia puoselėti gyvų rusų imperijos mažumų solidarumą. Reikia reabilituoti Beriją, kuris kovojo už mažumų teises. Jis dėl to ir už tai buvo apšmeižtas ir nužudytas.

Neilgai reikės laukti, kai pačioje Rusijoje pradės veikti laisvės kovotojai. Ton avantiūron lietuviams nereikėtų pirštų kišti. Tesirieja ir tesipjauna savo tarpe.

Reikia kaupti jėgas. Ne blaškyti, ne eikvoti. Reikia pakelti visas tautos jėgas. Aš kažkaip jauste nujaučiu, kad griuvus imperijoms, kurių taip mažai beliko, prasidės mažų tautų, nedidelių vienetų era... Būkime to naujojo laikotarpio pirmaisiais daigais!

Mažųjų tautų era ateis tik toms, kurios jos lauks, kurios bus pasiruošusios. Ruoštis reikia ne nuo ateinančios dienos, ne nuo ateinančio mėnesio, ne nuo ateinančių metų, bet dabar, šią pačią sekundę. Turime pasileisti varžyboms ir grumtynėms. Negalime varžytis kiekybe, atsverkime savo silpnybę kokybe. Jei nepirmausime, atsiliksime ir žūsime vergiančių masių lavinoje.

Pirmon vieton reikia visos tautos potenciją sukaupti dvasinei kultūrai: mokslui ir menams. Tos varžytynės yra akivaizdžiausios, toliausiai siekiančios, ilgiausiai patveriančios. Nereikia užmiršti, kad kiekviena vergija yra pirmon galvon dvasinė vergija. Pirma žmogus, o taip pat ir tauta pavergiama dvasiškai, o tiktai po to jinai to smauglio fiziškai virškinama. Kiekvienas pranašumas turi būti išnaudojamas iki krašto. Turiu galvoje tikrąjį pranašumą, ne paties savęs užliūliavimą ar fanfaroniškumą. Tai labai svarbus ir rimtas žygis. Jis turi būti atliekamas ne pigiais efektais, bet dideliu ryžtu, dideliu pasišventusios tautos dalies triūsu. Darykite tai bet kuriuo šūkiu, nes svarbu ne priemonės, o tikslas.

Kultūros baruose dažnai blyksteli džiuginančių reiškinių. Reikia tuos reiškinius pastebėti, puoselėti, akinti. Visuose menuose, kaip ir dainoje, lietuvis turi atgauti savo tembrą, savo stilių. Turinys šiuo atveju jau pereina į antrąjį planą. Nori socializmo. Gerai, tebūnie socializmas. Patiekite jį visu rimtumu. Pirmaukite! Nevaidinkite, neblefuokite. Nesivaikykite žibukų.

Vienas plačiausių ir dėkingiausių kultūros barų yra raštas, literatūra. Ji labai atsilikusi. Rimtai pasverkite ir su manimi sutiksite, kad 1940-1968 metų laiko tarpas nedavė dar nei Cvirkos, nei Nėries lygio rašytojo. Tai yra baisu.

Giriatės ir didžiuojatės dideliais tiražais. Dideli tiražai yra būdingi visiems despotiškiems režimams. Tai daugiau psichiatro, ne literatūros tyrinėtojo sritis. Iš antros pusės, tai daugiau skaitytojo negu rašytojo nuopelnas. Daug mokslus einančio jaunimo, daug skaitytojų. Jaunimas visada ieško, bet jis ieško pateisinti

save, tai yra ieško protesto prieš vergiją, priespaudą ir despotizmą. Dėl to ir rašytojo pilietinė drąsa gali būti tik mados dalykas arba rinkos paklausa, o ne jo sąžinė ar pilietinės pareigos pajautimas. Pilietinė drąsa nėra būtina rašto dalis.

Girdime pasigyrimus, kad dabar jau lietuvių literatūra peržengusi savo etnines sienas. Aišku, geriau, kad verčia į svetimas kalbas, negu kad neverstų. Bet reikia pažiūrėti, kas dažniausiai verčiama. O verčiama silpni, naivūs ir labai silpnai parašyti dalykėliai. Tiesa, nėra paslaptis, kad nūdienė rusų literatūra, palyginus ją su caristinio ir pirmųjų dienų revoliucine literatūra, yra labai nusususi, tai gali susidaryti įspūdis, kad lietuvis verčiamas dėl savos rūšies egzotiškumo: naivaus ir primityvaus nuoširdumo. Bet lygia dalia tai gali būti daroma ir labai gudrios propagandos sumetimais: patraukt rašytoją į savo pusę, padaryti patikimu ir entuziastingu savo propagandos dalininku. Va, Maskva mane įvertino, ne Vilnius... Tokių atsitikimų yra. Vienas rašytojas man pačiam tą sakinį yra parašęs... Užtenka paskaityti L. Giros ir P. Cvirkos laiškus, iš kurių aiškiai matyti, kad jie už rusų „įvertinimą" galėjo tėvą motiną atiduoti. Nebūkime naivūs: Giros, Korsako, Venclovos eilės verčiamos buvo ne dėl jųjų meninės vertės. Lygia dalia jos negalėjo stebinti nei rusų rašytojų, nei rusų skaitytojų. Jei ne tai yra vertimų priežastis, tai kas? Ar tą klausimą kada nors lietuvis rašytojas kėlė, ar svarstė? Nors ir kažin kaip būtų malonu jaustis pripažintam ir įvertintam, bet vis dėlto reikėtų pagalvoti, iš ko to pripažinimo ir įvertinimo susilaukiame, ar jis yra natūralus ir tikras... Ar tai nėra tiktai naiviai žuvelei paauksuota blizgė...

Ar pavergėjui nuoširdžiai rūpi lietuvių dvasinis ir medžiaginis pakilimas? Ar tai daroma bendram žmonijos, o tuo pačiu ir Lietuvos darbo žmonių reikalui? Ar jūs nematote, kad tai, kas leidžiama rusui, tas lietuviui ar kitam kuriam Rusijos kitataučiui griežtai draudžiama arba bent ribojama. Argi jūs, būdami menininkai, tokių stambmenų neįžvelgiate ir neskiriate? Argi jūs neskaitote rusiškų laikraščių, žurnalų ir knygų? Argi jums neprikiša, kad rusų kalba yra ta kalba, kuria kalbėjo Leninas? Argi jūs negirdite, kaip kalte kala, kad rusų tauta neša socializmą ir stato komunizmą? Argi jums tie dalykai neaišku net ir tada, kai atsiranda kiti pretendentai į socializmo nešėjus ir komunizmo statytojus? Ar jūs nematote, kad po šiuo permatomu „socializ-

mo ir komunizmo" kiautu slepiasi deržimordiško imperializmo bestija? Jei jūs viso to nematote, tai veltui pretenduojate į lietuvio šviesuolio ir kūrėjo vardą.

Kiek laikas ir sąlygos leidžia, domėjausi ir sekiau Lietuvos kultūrinį gyvenimą. Talentų daugiau ateina negu mano laikais, o kur jie? Skaitau, daugis universitetus baigę, Maskvoje tobulinęsi... Literatūros visų žanrų pagaminamas nemažas kiekis. Bet tai kiekybė, ne kokybė. Tikiu, kad jie nuoširdžiai rašo, kad jie paklusniai perrašo...

Ir aš galvoju, kodėl taip yra. Ar pirmą kartą žmoniją slegia tironijos slogutis? Ar pirmą kartą kūrėjui istorijos būvyje yra statomos sąlygos ir taikomi varžtai, bet kūryba ilgainiui kaip vanduo rasdavo kelius, būdus ir priemones prasiveržti, nepažeidžiant esminių meno pagrindų. Kai kas sako, kad tokios vergijos atmainos žmonija dar nėra patyrusi. Tuo atveju menas neturėtų priešintis gyvenimui, o tiktai jį vaizduoti. Noriu pasakyti, vaizduoti su meile ir atsidėjimu. Svarbu likti ištikimam menui. Menas neištikimybę labai negailestingai baudžia. Menininkas turi nugalėti kliūtis. Toks jo pašaukimas.

Imkime hagioikonografiją... Imkime Kristaus veidą, kurio pagrindinės savybės greičiausiai siekia realų Dievą-Žmogų. Jis iki mūsų dienų mene liko tas pats. O vis dėlto kiek tikrieji menininkai rado tuose iš anksto apspręstuose veido rėmuose kūrybinio įvairumo! Imkime apaštalą Petrą su visais jam būdingais pažymiais: tankiais plaukais, tvirto sudėjimo, buka barzda, su raktais rankose ar už diržo, o koks tuo pačiu jo ikonografijos įvairumas... Imkime šv. Jurgį... Imkime, ką tiktai norime.

Argi dabar to nebūtų galima padaryti net ir to paties spalvas keičiančio chameleono — socialistinio realizmo rėmuose? Žmogus visais laikais, visose sąlygose yra žmogus. Visais laikais, visose sąlygose jame slypi tos pačios silpnybės, tos pačios aistros, tas pats didvyriškumas, ta pati kančia, tie patys troškimai. Tik reikia turėti menininko akį ir širdį. Reikia atskleisti tą didelę permanentinę dramą su visomis josios peripetijomis. Kaip galima mažiau žmogų teisti, kaip galima daugiau jį užjausti. Su meile ir palankumu net nusikaltėliams. Rašytojas nėra prokuroras. Tegu veiksmai teisia, ne žodžiai, ne prietarai, o tuo labiau ne pyktis, ne pagieža...

Kur tokio meno kūrėjas turėtų išmokti? Kiekvienam patarčiau

pastudijuoti olandų žanrinę tapybą. Nei vienos tautos menas taip pilnai ir visapusiškai nėra pavaizdavęs žmogaus, laiko ir būties kaip olandai. Nuo Boscho iki Rembranto, nuo Breugelio iki Steeno. O Jan van der Meer, kuris skyrė drabužį nuo žmogaus! Čia užtektų medžiagos visiems talento ir temperamento diapazonams: vaizduoti žmogų tokį, koks jis yra, geresnį negu jis yra ir baisesnį negu jis yra.

Sekite didžiųjų pasaulio genijų kūrybą. Vis tiek kokios meno šakos jie bebūtų. Įgimtas talentas yra būtina sąlyga, bet jis be darbo, be studijų, be viso kūrėjo asmens ir be viso jo gyvenimo yra neįmanomas. Tai turėtų atsiminti kiekvienas menininkas. Kūryba yra pašaukimas, ji be darbo ir laiko neįmanoma.

Lietuviams dažnai stinga fantazijos. Rašytojo, menininko pareiga ją pakelti. Lietuviams dažnai stinga ištvermės, lietuvis mokslininkas ištvermę turi savo darbu parodyti.

Reikia pradėti kelti galvas visiems. Reikia atminti, kad galybė, kaip tas priežodžio vežimas nuo mažo kupsto, gali griūti nuo labai nežymių priežasčių. Galybė gali turėti nenugalimą armiją, branduolinius ginklus, tarpkontinentines raketas, bet gali neturėti nei progos, nei galimybių visu tuo pasinaudoti. Tasai vadinamasis laisvių judėjimas tolydžio vis plačiau ir smarkiau plis. Tolydžio vis daugiau aiškės kariuomenės rolė diktatūroje. Nūdienėse sąlygose kariuomenė, kaip piktybinis auglys, pasmerktas augti, iki nepagydomai sugriaus visą valstybės organizmą. Kuoka turi augti arba pradėti veikti. Tironija bijo rizikos. O tolydžio viso pasaulio pakampėse atsiras gyvybinių reikalų, kuriuos nuolatos reikės finansuoti, palaikyti, ginti. Didelės galybės visada turi aibes reikalų. Jei kol kas dar bent galima svetimomis rankomis žarijas žarstyti, tai reikia atminti, kad ateis laikas pavartoti savo rankas tam nemaloniam žygiui.

Tada turi prasidėti mano tautai lapės politika. Mažas vienetas liūto politikos negali praktikuoti. Gali atsitikti, kad lapė, kaip pasakėčioj, gali „apturėti" gėdą. Galingieji ir stiprieji geresniu atveju palydi įšalusią uodegą, o blogesniu atveju ir kailį praranda...

Mano motina, mokydama mus, vaikus, gyvenimo tiesų, mėgdavo pasakoti sekantį atsitikimą. Kažkada ir kažkur du žmogu stojo teisėjo akivaizdon. Ieškovas skundėsi, kad atsakovas jam taip kumščiu ausin sušėręs, kad jis viena ausim visai apkurtęs. Teisėjas, matydamas ieškovą stambų ir augalotą esant, o atsakovą

žemą ir menką, suabejojęs kaltinimu ir paklausęs, kaip tai galėjo nutikti, nes atsakovas ir pasistiepęs jam ausies nepasiektų. Ieškovas paaiškinęs, kad atsakovas, neva norėdamas jam kažkokią tiesą ausin pasakyti, prisivedęs prie kelmo, ant jo užsilipęs ir taip jam kirtęs ausin, kad jam iš akių kibirkštys kamuoliais pasipylusios, o ausyse visų bažnyčių varpai suskambėję.. Teisėjas pagalvojęs ir nusprendęs atsakovą išteisinti, o ieškovui pataręs, jei kas, turįs pyktį ir pasilipęs ant kelmo, kviestų pasakyti tiesą į ausį, tai geriausia būtų laikytis saugaus nuotolio.

Gali kam nors atrodyti ši pasaka naivi ir juokinga, bet jos moralas yra didžiai pamokantis: silpnam telieka vienas gudrumas. Kito kelio kaip ir nėra...

Svarbiausia, tauta turi pajaust pranašumą. Turi tai pajaust ne fanfaroniškai, bet giliai, rimtai, plačiai. Auklėt individualybes. Saugotis tuščių žibukų. Matyti, kaip šachmatuose, bent tris ėjimus į priekį. Mūsų būdui tai labai sunku, o gal net ir visai neįmanoma, bet tai yra vienintelė išeitis.

Saugotis beždžioniavimo. Ypačiai reikia saugotis lenkiškų ,,laisvių'' mene ir visuomeniniame gyvenime. Man rodos, kad mūsuose, ypač rašytojams, daugiau įtakos daro lenkai (kai kam tai gali atrodyti nesąmonė!) negu rusai. Kadaise senį Budrį sūnūs marčiomis apvylė... Nūdienos Budriukai susigundę lenkiškomis laisvės idėjomis. Ar nesikartoja Starapolės vežiko istorija? Pravartu, manau, būtų fototipografiniu būdu išleisti Motiejaus Valančiaus *Vaikun kningelę su abrozdėliais* ir *Paaugusių žmonių kningelę*... Ten tiek dailių ir taiklių žemiškos išminties pavyzdžių, kurie mums šiandien būt labai pravartu atsiminti ir įsidėmėti...

Jei, kaip sakoma, Dievas fantazijos nesuteikė ir patiems be įtakų neįmanoma išsiversti, tai tų įtakų reikia ieškoti pačiuose pirminiuose šaltiniuose, o ne devintam kisielpieny. Geriausia, žinoma, būtų raustis savam darže. Kultūra yra vientisos ir vienalytės slinkties reikalas, ji kiškio šuolių į šalis nemėgsta ir nepripažįsta. Kultūra turi kruvinu prakaitu išeiti iš tautos įsčių. Kita vertus, mada visada išeina iš mados. To dažnas nepastebi ir nežino. Kam nepastovius, praeinančius dalykus dėti į pamatus? Kam tokius dalykus laikyti kertiniais akmenimis ar skliauto raktais? Ir dar. Labai madingi dalykai, išėję iš mados, yra juokingi ir kvaili. Ypač šiais laikais, kai mados yra ne originalios, mėgdžiojančios praėjusias ir pasenusias madas.

Ir apskritai lietuviams nereikėtų mėgdžioti nė vieno kaimyno, o juoba lenkų. Lenkai daro sukilimus, tedaro: ne mano kiaulės, ne mano pupos, tesižinai. Neįsivelt į jokius dantračius, kol laimingos pabaigos nematyti. Ir štai dėl ko. Kaip toj patarlėj: katei linksma patirtis, o pelei tikra mirtis. Prieš gerą dešimtmetį vengrai patys sau kraują nuleido. Kitiems nei šalta, nei šilta. Vengrai nuostolio šiandien nejaučia, o mes po tokio kraujoplūdžio ilgokai neatsigautume. Kiekviena ryžtingam laukime praleista diena mus darys stipresnius. Pamatei, kad pakirstas medis jau pradeda svyruoti, ir tu kalk pleištelį, bet taip, kad medis nevirstų į tavo kiemą ar į tavo trobas.

Dabar, kai prasideda rusų revoliucijos, parafrazuojant Lenino traktatą ,,du žingsniu atgal'', turėtume būti itin budrūs ir akylūs. Nepasiankstinti, bet ir nepasivėlinti. Eiti sekundės tikslumu.

Visa tai rašau, nes man atrodo, kad lietuviams nesisekė istorijos būvyje. Buvo tiek didelių ir gražių pastangų, buvo paklota tiek aukų, o veltui, o rodos, ne ten ir ne taip. Dažnai stigo sąmonės. Iš tų nesėkmių bene tragiškiausia bus partizaninis judėjimas netolimoje praeityje. Kiek tiesioginių, kiek netiesioginių aukų. Aukas skaitau abiejose pusėse: laisvės kovotojai ir istrebiteliai, arba liaudies gynėjai ir banditai, abu tos pačios tautos vaikai, tos pačios motinos tėvynės sūnūs, vienos ir tos pačios okupacijos aukos. O jų aršią ir tragišką kovą sekusios deportacijos, ištuštinusios ištisus valsčius, ištisas apskritis. Tenepasikartojie tai niekad, per amžius... Viešpatie, atitolink nuo mano tautos brolžudybės rykštę ateityje?

Nesėkmių eilė plati ir ilga. Kur to viso priežastis? Vėlai atėjusi į mūsų kraštus krikščionybė... Mes daugį kaltiname, tiktai ne save. Reikia platesnio žvilgsnio į praeitį. Ne vien kitų kaltinimo, o savęs teisinimosi. Kaltiname kryžiuočius... Bet jiems atsikeliant į tuos kraštus pavojus, ir labai rimtas, jau buvo vietoje. Jei Jersikos kunigaikštis buvo Visvaldis, ne Vsevolodas, kaip latviai norėtų, tai yra tikra, kad jis ir jo pavaldiniai buvo rytų apeigų krikščionys, turėję daugiau ryšio su Polocku negu su latviais. Lietuviai, dabar pasigavę rusus, kryžiuočius šunriteriais vadina, bet mums nei rusų nereikėtų vadinti šundidvyriais. Kaimynai yra kaimynai, kaip ir mes patys, sava nauda susirūpinę daugiau negu labdarybe.

Bet grįžkime prie savo tautos krikščionybės. Kartą kalbėjausi

su vienu istoriku, giliai tikinčiu žmogumi, apie prūsų išnykimo priežastis. Be kitų, jis paminėjo tokią: „O gal Dievas juos nubaudė už šv. Vaitiekaus-Adalberto nužudymą..."

Mūsų krikščionybė daugio stinga... Religija, kaip ir visa kita, turi tautoje turėti gilias šaknis. Kai pagalvoji, tai tik vienas katalikų bažnyčios atsinaujinimas paliko didesnių pėdsakų. Tai jėzuitų veikla. Nėra abejonės, kad religinė skulptūra-tautodailė yra ispaniškai jėzuitinės kilmės. Istorijoje negalima naudoti jei. Mūsų religija būtų kitokia, jei ją būtų veikę panašiu būdu kluniečiai, cistersai (tie būtų pakėlę ir žemės ūkį!), pranciškonai, domininkonai... Tai yra didelis nuostolis, didelė spraga, kurią vargu ar laikas beužtrins. Atsimenu, kai būdavo Dievo kūno procesija Kauno gatvėse... Laikėme save 85% katalikų kraštu... To procento gal tolygus procentas buvo inteligentų. Tačiau procesijose dalyvaudavo juokingai maža saujelė... Bažnytines vėliavas nešdavo sunkvežimių vežikai ir zitietės... O pasaulines vėliavas visi nepasidalindami grobstė ir kėlė į aukštį. Tik sodžiui buvo garbė brostvininku būti...

Mūsuose yra įsivyravusi rankų nuplovimo tradicija. Vatikanas mums kardinolo skrybėlės neduoda, kunigai kalti. Koks nors rašeiva Lietuvą nukišo da oben Estland und Finland, ir mūsų pilotas šaukia: ką veikia mūsų geografai? Užuot kreipęsi į tą, kurs padarė klaidą, jis kreipiasi į niekuo nedėtą, o dažnai nedaugiau galintį ir pajėgiantį geografą. Iš to lyg ir sektų: kunigai, geografai, istorikai, klausykite mano komandos... Deja, pasaulis ne naujokų kuopa, o geografas ne viršila. Neraginkime kitų, geriau patys šaukime. Juo balsas menkesnis, juo bus aiškiau, kad vieno nieks negirdi, dėl to reikia jungtis į chorą...

Aną dieną vienas bendradarbis, paskaitęs šios elegijos pradžią, pasakė: tai ir pats į pranašus taikai... Man atrodo, kad kai kuriuos dalykus numatyti nereikia būti dideliu pranašu, lygia dalimi nereikia turėti net toli siekiančių žiūronų... Aišku, kad jis tai sakė su aguonos grūdeliu ironijos. Manęs niekad nepykino ironija, o juoba šmaikštus sąmojis, mane erzina juoko nepažįstą tragikai ir netašyti bernai...

Man ne pirmiena pranašo ironiškas titulas. 1935 m. esu parašęs: „jei mūsų šviesuomenė, kurios pareiga eiti tautos priešakyje ir vesti ją, nesusipras, tai, kartoju, mūsų kaulai vaitos nelaisvėje". Kiek tada mano adresu buvo pasiųsta kandžios ironi-

jos ir piktų užgauliojimų! Deja, tai jau beveik įvyko man pačiam... Arba kai parašiau: „vienas kraujo lašas būt tave nuplovęs". Daugis manė mane kitus kaltinant. Niekad savęs iš savo tautos neišskyriau. Ir dabar rašau, kad tikiu. Jei mano tauta nežuvo 18-19 amžiais, jei jos nesunaikino asmenybės kultas, tai ji gyvens, tai ji klestės per amžius... Ten linksta ir šios elegijos...

PAAIŠKINIMAI

Šį antrąjį Jono Aisčio *Raštų* tomą sudaro *Dievai ir smūtkeliai* (1935), *Apie laiką ir žmones* (1954) ir *Milfordo gatvės elegijos* (1969). Tekstai ir kalbos dalykai jame traktuojami panašiai kaip ir pirmajame: taisoma (ir tai labai atsargiai) tik rašyba, aiškios korektūros klaidos bei kiti akivaizdūs apsirikimai; šiek tiek pakoreguojama skyryba ir dar kai kurie mažmožiai bei nevienodumai, atsiradę lygiagrečiai su ,,oficialių" kalbos normų kaitaliojimu ir šį tomą sudarančių raštų paskelbimo chronologine slinktim. Šiuo paskutiniuoju atveju taisoma pagal dabar galiojančią arba Aisčio raštuose vėliausiai pasitaikiusią normą. Tuo pagrindu patylomis *Žalgirys* ištaisyta į *Žalgiris, krizis* į *krizę, subtelus* į *subtilų, filma* į *filmas, Pilipinai* į *Filipinus, radio* į *radiją, rivalis* į *rivalą, chronika* į *kroniką, muzėjus* į *muziejų, jumoras* į *humorą, sieliai* (aisčių gentis) į *sėlius,* etc. Dauguma taisymų, savaime suprantama, padaryta *Dievuose ir smūtkeliuose.*

Svetimų kalbų posakiuose bei citatose, kur tai buvo įmanoma, ištaisytos teksto klaidos, sudėlioti trūkstami ir pakeisti tipografiškai netikslūs diakritiniai ženklai. *Milfordo gatvės elegijose* cituojamieji Adomo Bremeniečio ir Petro Dusburgiečio tekstai, nežinant, kokiais jų raštų leidimais autorius naudojosi, ir todėl negalint palyginti su originalais, paliekami nepatikrinti.

Dar čia reikia padaryti mažą ekskursiją į šalį ir pasakyti pora žodžių dėl Aisčio ranka padarytų taisymų asmeniniame *Dievų ir smūtkelių* egzemplioriuje. Pirmajame *Raštų* tome į panašius taisymus nebuvo atsižvelgta dėl to, kad jie buvo per daug tentatyvūs, bandomieji. Šiuokart taisymai žymiai galutinesni ir įsakmesni: padaryti rašalu, taisomosios vietos išbrauktos. Deja, jie su 77 puslapiu nutrūksta. Tad ir šįkart tekstas paliekamas koks buvęs ir taisoma tik aukščiau išdėstytomis dingstimis. Lieka tik pastebėti, kad Aisčio taisymai, kurie neliečia teksto, sutampa su mūsaisiais.

Žemiau dedamieji paaiškinimai skiriami ne literatūros žinovui, bet eiliniam Aisčio skaitytojui. Aiškinami geresniam teksto supratimui būtini dalykai ir beveik visada pirmojo tekste pasirodymo atveju. Neaiškinami tik visiems žinomi dalykai: Donelaitis, Valančius, Kudirka, Basanavičius, Maironis, Čiurlionis; Dante, Šekspyras, Goethe, etc.

DIEVAI IR SMŪTKELIAI

PRAKALBA

intymiškai — 1935 m. leidime *intimiškai*, asmeniniame egzemplioriuje taisoma į *intimiai.*

mano gyvenimo mįslė — asm. egz. ištaisyta į *mano nūdienio gyvenimo mįslė.*

GYVIEJI

V. Šklovski — Viktor Šklovskij (1893-1985), rusų rašytojas ir literatūrologas. Jo manieros atgarsių esama patetiškai graudžiame *Dievų ir smūtkelių* stiliuje. Žr. taip pat eil. *Fuga in as moll* paaišk. *R.* I t. 429 psl.

ANTANAS STRAZDELIS

Antanas Strazdelis — kun. Antanas Strazdas (1763-1833), poetas ir „svieto lygintojas", pasirašinėjęs Drozdovskiu ir Drazdavsku.

Vienuolis, Tumas — Antanas Žukauskas-Vienuolis (1882-1957), prozininkas, dramaturgas, lyriškai aprašęs Rytų Lietuvos gamtą (*Paskenduolėje* ir kitur); kun. Juozas Tumas-Vaižgantas (1869—1933).

Vienažinską ir Baranauską — kun. Antanas Vienožinskis-Vienažindys (1841-1892), poetas, rašęs liaudies dainų motyvais; vysk. Antanas Baranauskas (1835-1902), subtilus lyrikas, *Anykščių šilelio* autorius.

Vincent van Gogh — 1935 m. leid. Vicent van Gog, olandų tapytojas, fovizmo ir ekspresionizmo pirmtakas (1853-1890).

impresioniški — Aistis turbūt nori pasakyti *impresionistiški;* pagal tai išeitų, kad jis van Gogh'ą laiko impresionistu.

Biliūnas — Jonas Biliūnas (1879-1907), prozininkas, kritikas ir poetas, kilęs nuo Anykščių.

Pranciškų Vijoną — *François Villon* (1431-ca.1463), prancūzų viduramžių pabaigos poetas ir valkata.

Krasicki — Ignacy Krasicki (1735-1801), lenkų arkivyskupas ir poetas, kritikavęs esamosios religinės bei pasaulietinės moralės ydas.

Volterio — Voltaire (François Marie Arouet, 1694-1778), prancūzų šviečiamojo amžiaus rašytojas, istorikas ir filosofas, kurio idėjos Strazdelio laikais buvo laikomos pavojingomis.

Abiejų jų gyvenimas — asm. egz. *jų* išbraukta.

MAIRONIS

pamokint — asm. egz. ištaisyta į *pamokyt.*

Jau slavai sukilo. Nuo Juodmarių krašto — 1935 m. leid. *Jau slavai sukilo nuo Juodmarių krašto;* asm. egz. pataisa.

Don Kichoto šauksmas: Dulcinėja balta kaip sniegas... — ispanų rašytojo Miguel de Cervantes Saavedra (1547–1616) romano *El ingenioso hidalgo Don Quijote de la Mancha* (1605–1615) herojaus Don Kichoto šauksmas, savo įsivaizduotos „širdies damos ir valdovės" (kuri iš tikrųjų tėra prasta kaimietė) neprilygstamą grožį ir garbę prieš grubią gyvenimo realybę ginant.

TUMAS IR KANARĖLĖS

Špenglerio veikalą... Vakarų saulėlydis — Oswald Spengler (1880–1936), vokiečių kultūrfilosofas; jo *Vakarų saulėlydis (Der Untergang des Abendlandes)* buvo viena populiariausių knygų tarpkario Europoje.

Džeko Londono vilkas — aliuzija į amerikiečių rašytojo Jack London (1876–1916) romaną *White Fang* (1905).

Klondaiką — Klondike, auksu turtinga Alaskos ir šiaurės vakarų Kanados sritis.

padlecais — rus. *podlec,* niekšas.

10 centų — pigus bulvarinio tipo dienraštis, 1933–1940 ėjęs Kaune.

Naujoji romuva — 1931–1940 m. Kaune ėjęs savaitinis kultūros žurnalas, kovojęs prieš intelektualinę rutiną, arivizmą, susiskaldymą ir uždarumą.

nuodina — asm. egz. ištaisyta į *nuodija.*

arti mūs — asm. egz. ištaisyta į arti *mūsų.*

Šopeno — čia t. g. Frédéric Chopin (1810–1849) gedulingas maršas.

MIESTAS, KURIAME GYVENO IR MIRĖ TUMAS

Saliamono Banaičio raidžių rinkėjas — Saliamonas Banaitis (1866–1933), spaustuvininkas ir visuomenės veikėjas, pasirašęs Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo aktą.

Mykolo Vaitkaus... nušvitusių dulkių poezija — aliuzija į šio poeto (1883–1973) eilėraščių rinkinį *Nušvitusi dulkė* (1933).

Jakštas — Aleksandras Dambrauskas — Adomas Jakštas (1860–1938), poetas, kritikas ir teologas, savo satyras pasirašinėjęs Druskiaus slapyvardžiu.

Juozapo Naujalio vargonai — kompozitorius Juozas Naujalis (1869–1934) buvo ir Kauno katedros vargonininkas.

move-ton — pranc. *mauvais ton,* blogas tonas, blogas skonis.

Metropoly — prašmatniausias Kauno restoranas.

liuosa — asm. egz. ištaisyta į *laisva.*

pakalikas — lenkų *pachołek,* liokajus, tarnas; asm. egz. ištaisyta į *padavėjas.*

Krantinėj (cimbruvkoj) — asm. egz. *(cimbruvkoj)* išbraukta.

Brodzinskį — turbūt Kazimierz Maciej Brodziński (1877–1921), lenkų rašytojas, kritikas ir literatūros istorikas, vertęs Rėzos dainas į lenkų kalbą.

Margaliui — kun. Juozas Šnapštys-Margalis, poetas, vertėjas, rašęs ir pjesių kaimo mėgėjų scenai.

NELIPKIT ANT KULNŲ!

A. Merkelis — Aleksandras Merkelis (g. 1907), žurnalistas, stambios Vaižganto monografijos autorius.

Židinys — mėnesinis katalikų mokslo ir kultūros žurnalas (1924–1940).

Lietuvos aidas — 1917–1918 Vilniuje ir 1928–1940 Kaune ėjęs tautininkų laikraštis (valdžios oficiozas).

daktaras Kuzma — Vladas Kuzma (1892–1942), žymiausias tuolaikinės Lietuvos chirurgas.

Venclova? — Antanas Venclova (1906–1971), poetas, prozininkas, paskelbęs, Aisčio nuomone, nepagarbų straipsnį apie neseniai mirusį Tumą.

Venclova — ne popiežius — 1935 m. leid. *Venclova — ne popieris;* asm. egz. pataisa.

Kultūron — *Kultūra* — kairiosios krypties mėnesinis mokslo ir kultūros populiarizacijos mėnesinis žurnalas, leistas Šiauliuose (1923–1941).

apart jų — asm. egz. ištaisyta į *be jų.*

(kan. Korzoną ir prof. dr. A. Maliauską) — čia t. g. kunigai Povilas Korzonas (1878–1943) ir Antanas Maliauskis (1877–1941), viešai puolę Tumą dėl jo „nekunigiškos" laikysenos.

urbi et orbi (lot.) — miestui ir pasauliui, t.y. viešai.

Vilkolakis — 1922–1925 m. Kaune veikęs satyrinis teatras.

„vade ex sacristia" (lot.) — eik iš zakristijos.

JERUZALE, JERUZALE, NENORIU MIRŠTANČIOS TAVĘS

Šis straipsnis yra Bernardo Brazdžionio (g. 1907) *Krintančių žvaigždžių* recenzija.

Po Mykolaičio romano — čia t. g. Vinco Mykolaičio-Putino (1893–1967) daug dėmesio ir triukšmo sukėlęs romanas *Altorių šešėly* (1933).

septynių poetų sukirpta lyrikos knyga — poezijos almanachas *Septyni* (1933).

Pietaris ir Krėvė — Vincas Pietaris (1850–1902), pirmojo lietuviško romano *Algimantas* (1904) autorius; Vincas Krėvė-Mickevičius

(1882–1954), prozininkas, dramaturgas, viena stambiausių XX a. lietuvių literatūros figūrų.

Liudas Gira — poetas (1884–1946), spalvinga ir tragiška pirmojo penkiasdešimtmečio lietuvių literatūros asmenybė.

Miškinis — Antanas Miškinis (1905–1983), poetas, artimas Aisčio draugas.

Stepas Zobarskas — beletristas, vertėjas, rašęs ir eilių (1911–1984).

Stepas Povilavičius — Stepas Povilavičius-Vykintas (1905–1978), *Lietuvos aido* literatūros skyriaus redaktorius ir kone oficialus valdžios literatūros kritikas.

Revizoriun — čia t. g. Gogolio (Nikolaj Vasiljevič Gogol (1809–1852) komedija *Revizorius (Revizor,* 1836).

Viengungį tėvą — amerikiečių dramaturgo Edward Childs Carpenter (1872–1950) pjesė *The Bachelor Father.*

Laimės namelis — 1935 m. leid. *Laisvės namelis.*

Eilėraščių krautuvę — anonimiškai išleistos Benedikto Babrausko (1910-1968) eilėraščių knygos pavadinimas.

ANT. MIŠKINIO LYRIKOS VEDAMASIS MOTYVAS

Pirklį Kalašnikovą — čia t. g. Lermontovo *Giesmė apie carą Ivaną Vasiljevičių, jaunąjį opričniką ir narsųjį pirklį Kalašnikovą.*

šį tą iš Baitono — žr. str. *Žygis prieš vieną kareivį* paaišk.

butonierės — pranc. *boutonnière,* kilpa; gėlė švarko atlape. Bet Aistis šį žodį vartoja švarko kišenaitės prasme.

Anderseno mergaitė su degtukais — danų rašytojo Hans Christian Andersen (1805–1875) pasakos degtukų pardavėja, sušalusi Naujųjų Metų naktį.

Nazono Tvano hegzametrus — t.y. Ovidijaus (Publius Ovidius Naso, 43 pr. Kr. — 17 po Kr.) *Pasikeitimuose (Metamorphoses)* aprašytąjį tvaną.

Edgar Poe varno klaikusis žodis — *Nevermore* (angl.), niekados daugiau.

Tyrą ir Sidoną — finikiečių miestai, senovėje garsūs prabangos gaminiais ir prekyba.

Simaną Daukantą — *Darbų, Istorijos žemaitiškos* ir *Būdo* autorius Simonas Daukantas (1793-1864).

homo sapiens (lot.) — protingas, pilnai išsivystęs žmogus.

chaltūra — rus. *chaltura,* prastas, nerūpestingas darbas.

mainų naktis — mėnulio keitimosi iš seno į jauną naktis, t.y. tamsi naktis.

Servantesas — *Galatėjos (La Galatea), Don Kichoto (El ingenioso hidalgo Don Quijote de la Mancha)* ir *Pavyzdingųjų novelių (Novelas ejemplares)* autorius Miguel de Cervantes Saavedra. Žr. taip pat str. *Maironis* paaišk.

PASIDARYSIME LIETUVIŲ PATYS

Doičland, Doičland iber ales! (vok.) — fonetinė Vokietijos himno *Deutschland, Deutschland über alles* (Vokietija, Vokietija virš visko) pradžios transkripcija.

brolis Juozapas — aliuzija į Lenkijos diktatorių Juozą Pilsudskį (Jósef Piłsudski, 1865–1935).

Raus, ferfliukte Šameit! (vok.) — fonetinė *Raus, verfluchte[r] Schameit!* (Lauk, prakeiktas žemaiti!) transkripcija.

ŽYGIS PRIEŠ VIENĄ KAREIVĮ

Šis straipsnis yra atsakymas į kalbininko Juozo Balčikonio (1885–1969) rašinį *Nustokime niekinti save! (Lietuvos aidas,* 1933.XI.11, nr. 256).

po Būgos ir Jablonskio — Kazimieras Būga (1879–1924), vienas didžiausių lietuvių kalbos tyrinėtojų; Jonas Jablonskis (1860–1930), bendrinės lietuvių kalbos kūrėjas, ypač domėjęsis jos praktine vartosena.

negerojo Nojaus sūnaus — t. y. Chamo.

N. R. — *Naujosios romuvos.*

Gimtoji kalba — kalbos reikalams skirtas laikraštis, 1933–1941 m. ėjęs Kaune.

pademarklinėn — prie demarkacijos linijos (taip kurį laiką vadinosi Lietuvos — Lenkijos siena.

Džordžą Gordoną Baironą, Giujamą Apolinėrą, Žozefą Konradą — George Gordon Noël Byron (1788–1824), poetas, anglų romantizmo vadas; Guillaume Apollinaire (1880–1918), prancūzų poetas, vienas pirmųjų eksperimentinio avangardizmo iniciatorių; lenkų kilmės anglų rašytojas Joseph Conrad (Jósef Teodor Konrad Korzeniowski, 1857–1924).

Jurgį Gerulį — Georg Gerullis (1888–ca.1945), lietuvių kilmės vokiečių kalbininkas.

Kipčako — Kipčako ordos, plačiau žinomos Aukso ordos vardu.

BROLIŲ GRIMŲ PASAKOS

Ne sutor ultra crepidam — Kurpiau, nešok aukščiau bato, t.y. nekalbėk apie tai, ko neišmanai.

Fidijus — Pheidias (ca. 490–431), graikų skulptorius.

pro domo sua (lot.) — už savo namus, ginant save, savo naudai.

Atta Troll — satyrinė Heinrich Heine (1797–1856) poema (1847).

Talmantas, Salys ir Labokas — kalbininkai Jurgis Talmantas (1894–1955), Antanas Salys (1902–1972) ir Juozas Labokas (1905–1949).

„Francūzų akademijos gramatika... francūzų kalbininkų priekaištų" po šios citatos Aistis žodį *prancūzų,* ironizuodamas kalbininkus, keliskart rašo su f.

Anatolius Fransas — prancūzų rašytojas Anatole France (1844–1924).

KAUKO ALĖJA

Aleksandrijos biblioteka — didžiausia senovės pasaulyje, turėjusi (prieš Cezariui ją sudeginant) daugiau kaip pusę milijono papiruso ritinių.

Sizifo triūsas — mitologinio Korinto karaliaus Eolo sūnus Sizifas po mirties buvo nubaustas risti į kalną akmenį, kuris užritus vėl nurieda žemyn. Pagal tai, betikslis, neįveikiamas triūsas vadinamas Sizifo darbu.

Kuntaplis — Kaune ėjęs (1933–1940) satyros ir humoro savaitraštis.

tenebrae ex occasu (lot.) — tamsa iš vakarų.

Ronsenvalio slėnį — pranc. *Roncesvalles, Roncevaux*, slėnys *Rolando giesmėje (Chanson de Roland).*

„Grovo Rolando pilna burna kaujo... per trisdešimt didžių mylių aidi" — *Rolando giesmės* citata.

Olifantas — pranc. *olifant*, Rolando ragas.

Prano (Klimaičio) — Pranas Klimaitis (1883-1940), populiarios *Lietuvos istorijos* (1919) autorius.

Dlugošiaus — čia t. g. istorikas Jan Długosz.

principalas — iš lenkų *pryncypał*, viršininkas, šeimininkas.

Fortifie-toi et prends courage (pranc.) — pasistiprink ir būk drąsus, drįsk, susiimk.

Štuopio — Povilas Štuopis (g. 1907), istorikas ir pedagogas.

Carl Engel — vokiečių proistorikas, rašęs baltų proistorės klausimais (1895–1947).

GRAUDI PASAKA APIE MIESTĄ

Mačiau Vilnių, šaunų miestą — Simono Stanevčiaus (1799–1848) odės *Šlovė žemaičių* pradžia.

KRIMHILDOS KERŠTAS

Straipsnio pavadinimas yra aliuzija į *Nibelungų giesmėje (Nibelungenlied)* vaizduojamą burgundų karalienės Krimhildės kerštą.

Matom, kiek jis Dievo bijo — 1935 m. leid. *Manom...*

Vydūno skundą — Tilžėje gyvenęs rašytojas ir filosofas Vydūnas (1868–1953) buvo tuo metu vokiečių įvairiaip persekiojamas.

Piedro Žiaurusis — t. y. Pedro Žiaurusis (1334–1369), Kastilijos ir Leono karalius.

Rebi Sen Tobas — žydų kilmės Kastilijos poetas Sem Tob (ca.1290–ca.1369), parašęs gnomiškų ketureilių knygą *Proverbios morales (Moralinės patarlės).*

DIDMIESČIO ŽIBURIAI

Čaplinas — Charles Chaplin (1889-1977), amerikiečių nebyliojo ir vėliau kalbančiojo filmo aktorius.

Pabsto, Abelio Ganso, Renė Klėro, Grifito — filmų pasaulio žymūnai Georg Wilhelm Pabst (1885-1967), Abel Gance (1889-1981), René Clair (1898-1981), David Wark Griffith (1874-1948).

ankstinuojantį — besispaigliuojantį.

Paryžietė — orig. *A Woman of Paris* (1923).

Aukso karštinė — orig. *The Gold Rush* (1925).

Cirkas — orig. *The Circus* (1928).

Didmiesčio žiburiai — orig. *City Lights* (1931).

hidalgo (isp.) — bajoras.

Anri Pulailis — prancūzų rašytojas Henri Poulaille (1896-1980).

Piligrimas — *The Pilgrim* (1923).

koltų — Colt firmos revolverių.

Solveiga — čia: akla gėlių pardavėja *Didmiesčio žiburiuose.*

VIENOS VALDŽIOS ĮSTAIGOS GARBĖ IR SMUKIMAS

Vanum est vobis ante lucem surgere (lot.) — Tuščia yra keltis prieš švintant (Ps. 126, 2).

VALSTYBĖS TEATRO PARADAI IR KITI DALYKAI

Paramounto... Fokso — amerikiečių filmų bendrovės.

Ufos — UFA (Universum Film AG), vokiečių filmų koncernas.

nesumaišyti su Meilės paradu — *The Love Parade* (1929), filmas su Maurice Chevalier ir Jeanette MacDonald.

Perikola, Sabatai Cevi, Varpai (dveji: vieni Kornevilio, kiti ar tik ne Dikenso — Offenbacho (Jacques Offenbach, 1819-1880) operetė *La Périchole;* Žulavskio (Jerzy Żuławski, 1874-1915) *Sabatai Cevi;* Planketo (Robert Planquette, 1848-1903) komiška opera *Les cloches de Corneville;* Dikenso apysakos *The Chimes* inscenizacija.

vieni Kornevilio — čia arba žaidžiama žodžiais, arba Kornevilis laikomas *Kornevilio varpų (Les cloches de Corneville)* autorium.

Oleka-Žilinskas — Andrius Oleka-Žilinskas (1893-1948), Kauno Valstybės teatro aktorius ir režisierius.

M. Čechovas — rusų aktorius ir režisierius Michail Čechov (1891-1955), dirbęs Kauno Valstybės teatre.

kamariną — rusų šokis (kamarinskaja).

sancta simplicitas (lot.) — šventas naivumas ar paprastumas.

Bulatovas, Čunovas, Nemčinova, Obuchovas, Volkovas, Zverjevas — rusų

šokėjai ir baletmeisteriai, dirbę Kauno Valstybės teatre.

Unkelis Samas — angl. *Uncle Sam,* t.y. Amerika.

su Višteliausku — čia t.g. aušrininkas Andrius Višteliauskas-Vištelis (1837-1912), poetas ir vagabundas.

Fondation Company — turbūt *Foundation company,* firma, kurios nepavyko identifikuoti.

Geriau Hekuba — aliuzija į Hamleto monologą antrojo tragedijos veiksmo pabaigoje.

A-propó — pranc. *à propos.* Žr. eil. *Kelionė į naktį* paaišk. *R.* I t. 432 psl.

Kristupas Marlo ir Tomas Kidas — Elzbietos I periodo anglų dramaturgai Christopher Marlowe (1564-1593) ir Thomas Kyd (1558-1594).

Bradlėjus — turbūt anglų kritikas Andrew Cecil Bradley (1851-1935).

Džesei Laskiui — Jesse L. Lasky (1880-1958) amerikiečių filmų producentas.

Adolfui Cukoriui — čia turbūt t.g. amerikiečių filmų pramonės magnatas Adolph Zukor (1873-1976).

Eduardas Aleinas — jo identifikuoti nepavyko.

Klaidų komedija — Šekspyro *The Comedy of Errors.*

DĖL BALETO IŠSIŠOKIMO

Butkusai — atrodo, kad taip parodijuojama Valstybės teatro baleto šokėjo Adolfo Butkaus pavardė.

,,Brolau, nespręsk virš bato'' — žr. str. *Brolių Grimų pasakos* motto paaišk.

o Moskvie riekie (rus.) — o Moskve reke, apie Maskvos upę (yra tokia upė Maskva, rus. Moskva).

Bualo — Nicolas Boileau-Despréaux (1636-1711), prancūzų poetas ir literatūros teoretikas, eiliuoto traktato apie poezijos meną *(L'art poétique)* autorius.

Fokinus, Karsavinas, a.a. Pavlovas — garsūs rusų šokėjai Michail Fokin (1880-1942), Tamara Karsavina (1885-1978) ir Anna Pavlova (1885-1931).

JAUNIMAS, SENIMAS IR VYT. ALANTO *GAISRAS LIETUVOJE*

Gaisras Lietuvoje — Vytauto Alanto (1902-1990) pjesė, 1934 m. pastatyta Kauno Valstybės teatre.

Jaunystės giesmė — Adomo Mickevičiaus (Adam Mickiewicz, 1798-1855) *Odė jaunystei* (Oda do młodości).

puer centum annorum (lot.) — šimto metų vaikas arba jaunuolis, t.y. Juozapas Albinas Herbačiauskas (1876-1944), rašytojas, okultistas, garsus savo nonkonformistine laikysena. Jis buvo pirmas modernistas lietuvių literatūroje.

Simanas — Simonas Daukantas.

rezonieriai — iš pranc. *raisonneur*, pasyvus dramos personažas, kuris tik samprotauja ir nieko neveikia.

apokrifas — gr. *apokryphos*, abejotino autentiškumo raštas, žodis ar posakis.

Marinetti — italų poetas Filippo Tommaso Marinetti (1876-1944), futurizmo pradininkas.

Sinjoras Benito — Benito Mussolini.

OLIVERIS TVISTAS

Oliveris Tvistas — Dikenso romano inscenizacija, 1934 m. statyta Kauno Valstybės teatre.

Svirplį užkrosny ir *Kalėdų giesmę* — Dikenso *The Cricket on the Hearth* ir *A Christmas Carol* inscenizacijos, taip pat statytos Kauno Valstybės teatre.

Plutarchą — Plutarchos (ca. 46-120), graikų istorikas ir filosofas, garsiųjų *Lygiagrečių gyvenimų (Bioi paralleloi)* autorius.

Kaštaunas — E. Kaštaunas vaidino Oliverį Tvistą.

Steponavičius — Vincas Steponavičius (1898-1958), Kauno ir Vilniaus valstybinių teatrų aktorius.

Kubertavičius — Petras Kubertavičius (1897-1964), Kauno Valstybės teatro aktorius.

jaunųjų vaidyba labai priminė M. Čechovą, kai jis savo brolio Antano Čechovo dalykus vaidino — M. Čechovas buvo Antano Čechovo brolio sūnus, ne brolis.

Dovydo Uorko Grifito — žr. str. *Didmiesčio žiburiai* paaišk.

Vilma Banky — vengrų kilmės amerikiečių kino artistė.

TRAUKINYS ATEINA

Traukinys ateina — Stasio Kapnio (1896-1958) komedija, 1935 m. pastatyta Kauno Valstybės teatre.

broliai Uorneriai — amerikiečių filmų bendrovė Warner Bros.

ješiboto — žydų dvasinė seminarija, ješiva.

Kačinskas — Henrikas Kačinskas (1903-1986), vienas didžiausių Lietuvos aktorių, miręs emigracijoje.

APIE MŪSŲ TEATRĄ IR DRAMATURGIJĄ

Gordiją — taip Aistis vadina senovės Frigijos sostinę Gordijoną.

Strindbergo — August Strindberg (1849-1912), švedų romanistas ir dramaturgas.

Zoščenkos — Michail Zoščenko (1895-1958), rusų rašytojas satyrikas, turėjęs didelės įtakos mūsų humoristams.

BŪDAS ŽEMAIČIŲ IR LIETUVIŲ

„zanemuila" — slavišku žargonu (pašiepiamai) *užnemunietis.*

Krasa — paštas (iš lenkų *kresa).*

LIETUVĖS BŪDAS

Gražinos tipas — čia t. g. Adomo Mickevičiaus poemos *Grażyna* (Gražina) herojė, vyro vietoje išėjusi prieš kryžiuočius ir žuvusi.

Antigonos tipas — žr. eil. *Lietuvės* paaišk. R. I t. 433 psl.

Pivoša — Augustino Griciaus (1899–1972) slapyvardis, kuriuo jis pasirašinėdavo savo „zoščenkiškus" feljetonus.

KELIĄ HEROJUI

Šaltinį — 1906–1914 m. Seinuose ėjęs savaitraštis.

Nurmi — Paavo Nurmi (1897–1973), suomių bėgikas.

Blindą — XIX a. antrosios pusės plėšikas, siautęs Žemaičiuose.

Žemkalnis — Gabrielius Landsbergis-Žemkalnis (1852–1916), rašytojas, parašęs dramą *Blinda, svieto lygintojas* (išl. 1908).

Džiugas — legendinis žemaičių milžinas.

Prieš rašantį guli knyga apie du mūsų didžiuosius didvyrius Darių ir Girėną — turbūt Petro Jurgėlos *Sparnuoti lietuviai Darius ir Girėnas* (1935).

Vienas tų dviejų didvyrių — Steponas Darius.

leitenantas Vaitkus — Feliksas Vaitkus (1907–1956), 1935 m. rugsėjy perskridęs Atlantą.

PASAULIO LIETUVIAI

gulbe, palūžusia abu sparnu į Soldino pušis — poetinė aliuzija į Dariaus ir Girėno lėktuvą, atsimušusį į Soldino (Vokietijoje) pušis.

Vorksla — iš tikrųjų Vorskla. Žr. t. p. eil. *Vorksla* paaišk. *R.* I t. 433 psl.

„liebe" — vok. *Liebe,* meilė.

Gize — angl. *Gizeh,* Egipto slėnys su piramidėmis.

panemunės brolis Račkus — Amerikos lietuvis Aleksandras Račkus (1893–1965), Pasaulio lietuvių kongreso (1935) metu atvežęs savo rinkinius į Lietuvą.

Tomą Miksą — Tom Mix (1880–1940), amerikiečių kaubojiškų filmų aktorius.

AISČIŲ KARALIŲ LAZDA

skipetru — norminė šio daiktavardžio lytis yra *skeptras.*

„leišiais" — leišis — lėtas, stambus, nerangus žmogus; liurbis (LKŽ).
„skabaputriais" — pagal latvių *skabaputra*, rūgpienis su kruopom.

VAISIŲ SULTYS

Onaną — Judos ir kanaanietės Šuos sūnus, turėjęs pratęsti vyresniojo brolio giminę santykiaudamas su šio žmona. Bet jis dirbtinai vengė įpėdinių, ir už tai Jehovos buvo nubaustas mirtim (Gen. 38, 6-11).

„Mikaldos pranašavimų" — čia turbūt t.g. Mykolo Tvarausko (1844-ca.1908) iš lenkų k. išversta ir jo paties išleista knyga *Praractwos Michaldos Karalienės* (1883).

Teko matyti Kaune „eucharistinį kongresą" — pirmas visos Lietuvos Eucharistinis kongresas įvyko 1934 m. Kaune.

jaunuosius ūkininkus — taip buvo vadinami Jaunųjų ūkininkų ratelių (JŪR) nariai.

TRADICIJA

Bokačio — italų novelistas ir poetas Giovanni Boccaccio (1313–1375).

Elijo Lenroto — *Kalevalos* autorius-sudarytojas Elias Lönnrot (1802–1884).

Antaną Jušką — dainų ir melodijų rinkėjas Antanas Juška (1819–1880).

Katkų — Mikalojus Katkus (1852–1944), *Balanos gadynės* autorius.

KATA-STROFA

Žodis katastrofa, gal kiek manieringai (jam pabrėžti) perskeltas pusiau, čia (kaip ir graikų tragedijoje) vartojamas atomazgos prasme.

APIE LAIKĄ IR ŽMONES

PAPILIO ARAS

Papilio aras — šis pavadinimas yra aliuzija į Kazio Binkio (1893–1942) ryšius su šiuo šiaurės Lietuvos miesteliu, kuriame jis dirbo miškų urėdo padėjėju, mokytojavo, etc.

Daugyvenės — dešiniojo Mūšos intako.

Karevičius — Pranciškus Karevičius (1861–1945), Kauno arkivyskupas.

kaip Jokūbas su angelu — žr. Gen. 32, 25-30.

Sruoga — Balys Sruoga (1896–1947), poetas, dramaturgas, aštrokai kirtęsis su Jakštu.

Eklesiasto vėjai — aliuzija į Ekleziasto knygą (Liber Ecclesiastes).

Keturių vėjų teismas — *Keturi vėjai* — avangardistiškai nusiteikusio literatūros jaunimo žurnalas (1924–1928); jų teismas įvyko 1927.XII.10.

Tarulis — Juozas Petrėnas-Tarulis (1896–1980), rašytojas, žurnalistas, *Keturių vėjų* redaktorius ir vienas sąjūdžio vadų.

fuksas — vok. *Fuchs* (iš lot *fex*), pirmametis studentas.

Antanui Bružui — žurnalistas Antanas Bružas (1893–1970), *Mūsų rytojaus* redaktorius ir Kauno bohemos personažas.

Juodelis — Petras Juodelis (1909–1975), literatūros kritikas, *Pjūvio* redaktorius ir ideologas.

Keliuotis — rašytojas, žurnalistas, kritikas, kultūrfilosofas Juozas Keliuotis (1902–1983), *Granito, Naujosios romuvos* ir *Kūrybos* redaktorius.

granitininkams — grupė jaunų rašytojų, išleidusi *Granito* almanachą.

Petras Vaičiūnas — poetas ir dramaturgas (1890–1959), populiarus, bet profesionalų literatų ne per daug vertinamas rašytojas.

trečiafrontininkus — grupė jaunų literatų, leidusi žurnalą *Trečias frontas (1930–1931).*

Cvirka — Petras Cvirka (1909–1947), prozininkas, LTSR rašytojų sąjungos pirmininkas (1945–1947), *Raštų* ir *Pergalės* redaktorius.

Vl. Suchockis — Vladas Suchockis-Audronaša (1904–1971), spaustuvės darbininkas, rašęs revoliucinius eilėraščius.

su Stasiu Santvaru — Stasys Santvaras (1902–1991), poetas, dramaturgas ir operos solistas.

Dauguvietis — Borisas Dauguvietis (1885–1949), Kauno Valstybės teatro režisierius, rašęs ir dramų.

Kirša — Faustas Kirša (1891–1964), poetas, *Baro* bei *Pradų ir žygių* redaktorius.

Geležinio vilko — Geležinio Vilko dragūnų pulko.

Borisas Melngailis — poetas (1904–1965), Binkio anekdotinio folkloro figūra.

nežinau, kaip jam pasisekė — 1954 m. leid. *nežinau, kaip man pasisekė.*

Stolypino — Piotr Stolypin (1862–1911), caro vidaus reikalų ministeris, pagarsėjęs savo agrarine reforma.

be Antano Vaičiulaičio — prozininkas, kritikas ir poetas Antanas Vaičiulaitis (1906–1992), artimas Aisčio draugas.

Helenos Mnišek — lenkų rašytoja Helena Mniszek (1870–1943), plačiai skaitomų sentimentalių romanų autorė.

„alijošiniais" laikais — t.y. kuomet Binkis rašė eiliuotus feljetonus kaimui (*Tamošių Bekepurį* etc.), pasirašinėdamas Alijošiaus slapyvardžiu.

Liūnę Janušytę — rašytoja satyrikė Liūnė Janušytė (1909–1965).

K. Ambrozaičio darbiečiais — čia turima galvoje Kazimieras Ambrozaitis (1892—1957), politikas ir darbininkų organizatorius.

Rimydžio Literatūros naujienos — poeto keturvėjininko Antano Rimydžio (g. 1905) redaguotas (iki 1936) rašytojų laikraštis, ėjęs Kaune (1934–1940).

Žengė — Juozas Žlabys-Žengė (g. 1899-1992), poetas keturvėjininkas.

Karolis Vairas — Karolis Račkauskas (1882–1970), rašytojas, vertėjas ir diplomatas.

Edgar Poe juodvarnį — aliuzija į šio poeto eilėraščio *The Raven* juodvarnį, tupintį ant Atėnės Paladės biusto virš durų.

ramiai sudėjusio rankas — 1954 m. leid. *ramiai sudėjus rankas;* ištaisyta pagal rankraštį.

ANTANAS

Šiuos atsiminimus apie savo draugą Aistis rašė manydamas (užsienio lietuviuose buvo pasklidęs toks gandas), kad Miškinis yra miręs.

Pulgis Andriušis — iš tiesų Fulgencijus Andrusevičius (1907–1970), feljetonistas, subtilių Rytų Aukštaitijos kaimo vaizdų autorius ir kone oficialus nepriklausomybės laikų Kauno juokdarys.

Lermontovą, Puškiną, Aleksandrą Bloką — Michail Lermontov (1814-1841), Aleksandr Puškin (1799–1837) — rusų poezijos klasikai; Aleksandr Blok (1880–1921), didžiausias rusiškojo simbolizmo poetas, turėjęs įtakos ir Aisčiui.

Kalevalą — suomių liaudies epas, parašytas keturpėdžiais chorėjais.

Lietuvyje — 1924-1928 m. Kaune leistas tautininkų laikraštis, skyręs vietos ir poezijai.

Dubo — Vladas Dubas (1887–1937), Kauno VDU romanistikos profesorius, spalvingai dėstęs prancūzų literatūrą.

garsųjį Plečkaitį — Jeronimas Plečkaitis (1887–1963), socialdemokratų atstovas seime, pabėgęs į Lenkiją.

rezervas — specialus raitosios policijos dalinys.

Partenono frizų — čia turima galvoje Atėnės Mergaitės šventyklos Atėnų Akropolyje frizų figūros, vaizduojančios amazones, kentaurus ir gigantus.

Atalanta — mitologinė Arkadijos medžiotoja.

Beotijos šerną — aliuzija į vieną iš 12 Herakliui užduotų darbų (sugauti Erimanto šerną).

Konrado kavinę — šioje Laisvės alėjos kavinėje rinkdavosi Kauno literatai.

Sakmė apie Igorio žygį — rusų viduramžių epas *Slovo o polku Igoreve* (XII a.).

à la page — *être à la page* (pranc.), būti gerai informuotam, žinoti kas, kur ir kaip.

Unamuno — Miguel de Unamuno (1864–1936), ispanų rašytojas ir filosofas.

brolį Motiejų — čia t. g. Antano Miškinio brolis Motiejus Miškinis

(1898–1974), literatūros kritikas, istorikas ir vertėjas.

kas laimės: ar šepečiu pasišiaušusis plaukus, ar barzdyla — Voldemaras ar Smetona.

Lankydavau J. A. Herbačiausko paskaitas — Kauno VDU jis dėstė lenkų kalbą ir literatūrą. Žr. t.p. str. *Jaunimas, senimas ir Vyt. Alanto* *G a i s r a s L i e t u v o j e* paaišk.

Wyspianski, Norwid Żeromski — Stanislaw Wyspiański (1869-1907), lenkų poetas, dramaturgas, tapytojas ir dramos teoretikas; Cyprian Norwid (1821–1883), lenkų poetas, artimas Krasińskio tradicijai; Stefan Żeromski (1864–1925), lenkų rašytojas, gausiai verstas į lietuvių kalbą.

Suta — Romans Suta (1896–1944), latvių tapytojas.

buvo tikras zanavykas — iš tikrųjų Herbačiauskas buvo kapsas.

Gabijoje — čia t. g. Herbačiausko redaguotas literatūros almanachas (1907), kuris buvo pirmoji ,,modernizmo'' kregždė lietuvių literatūroje.

majoras Tomkus — teisininkas, voldemarininkų sąjūdžio ideologas Juozas Tomkus (1896–1940).

Lipčiui-pipčiui, Šeiniui-.ikniui — čia turimi galvoje Finansų departamento direktorius Mikalojus Lipčius (1894–ca.1942) ir oficiozo redaktorius Ignas Jurkūnas-Šeinius (1889–1959).

W i a d o m o ś c i l i t e r a c k i e — savaitinis literatūros laikraštis, 1924–1939 m. ėjęs Varšuvoje.

Juozą Grušą, Jokūbą Liaudą, Juozapą Banaitį — Juozas Grušas (1901–1986), prozininkas, dramaturgas, *Mūsų laikraščio* redaktorius; Jokūbas Liaudinskas-Liauda (1904–ca.1942), poetas, bendradarbiavęs *Pjūvyje, Naujojoje romuvoje* etc.; Juozas Banaitis (1908–1967), prozininkas, rašęs *Granite, Linijoje, Naujojoje romuvoje;* sovietinės Lietuvos kultūros ministeris.

baladę apie karaliaus šunį — žr. eil. *Karaliaus šuo R* I t. 91 psl.

Voldemaro vilkai — radikalios tautininkų organizacijos Geležinis Vilkas aktyvistai.

oficialus valdžios literatūros kritikas — atrodytų, kad čia turima galvoje Stepas Povilavičius. Žr. *Dievų ir smūtkelių* str. *Jeruzale, Jeruzale...* paaišk.

atavinė — pagal lot. *atavi,* protėviai; atavistinė, protėvinė.

P. Juodelio *P j ū v i s* —Aisčio ir jo draugų 1929–1930 m. leistas literatūros žurnalas, kurio tautinė ir estetinė linija rėmėsi absoliučiu tikėjimu Lietuvos ir savos, autentiškos kultūros ateitim. Žr. redaktoriaus Petro Juodelio str. *Kodėl mums nepakeliui su* *K e t u r i a i s v ė j a i s* pirmajame žurnalo numeryje.

neskaitant Algirdo Jakševičiaus — Algirdas Jakševičius (1908–1941), aktorius ir režisierius, studijavęs meną (skulptūrą).

Juozo Baldausko — etnografas Juozas Baldžius-Baldauskas (1902–1962).

Vincas Rastenis — žurnalistas ir politinis tautininkų veikėjas (1905–1982).

„Aber doch is[t] es nicht...“ (vok.) — Bet juk tai nėra...

Sakalas — rašytojuose populiari knygų leidykla Kaune.

Giros adjutantu Pumpučiu — poetas Danas Pumputis (1913–1980).

„beobachterio“ — vok. *Beobachter*, stebėtojas, t.y. tokiu pavadinimu laikraščio.

„Darum, dos...“ — vokiškai žydišku žargonu todėl, kad...

commedia dell'arte — improvizacinės italų XVI-XVII a. komedijos rūšis, paremta viduramžių turgaviečių juokdarių ir žonglierių tradicija.

ADONIS

Adonis — graikų mitologijoje nepaprasto gražumo jaunuolis, kuriam po mirties Dzeuso buvo leista kasmet sugrįžti į žemę.

Charles Bovary — Gustave Flaubert (1821–1880) romano *Madame Bovary* personažas.

Tijūnėlis — Juozas Tijūnėlis (g. 1899), vėliau dirbęs diplomatinėje tarnyboje.

su Stasiu Žakevičium — Stasys Žakevičius-Žymantas (1908–1973), teisininkas ir politinis veikėjas.

come il faut (pranc.) — kaip reikiant.

Paolo ir Frančeska — žr. eil. *Tu ta pati* paaišk. *R.* I t. 432 psl.

kun. S. Jakubausko — kun. Stanislovas Jokubauskis (1880–1947), tuometinis Aušros gimn. kapelionas.

Stasį Pilką — Valstybės teatro aktorius Stasys Pilka (1898–1976).

laikėsi Slunkiaus tėvo preceptų — Slunkiaus tėvo patarimų Donelaičio *Pavasario linksmybėse.*

seseris G. — seseris Gustaitytes.

Valida est ut mors dilectio (lot.) — Canticum canticorum 8, 6: *fortis est ut mors dilectio,* meilė stipri kaip mirtis (arba: stipresnė už mirtį).

„jus primi venientis“ (lot.) — pirmo atėjusiojo teisė.

„jus fortiori“ (lot.) — stipresniojo teisė.

Michalina Navikaitė — 1954 m. leid. Navickaitė, Michalina Navikaitė-Meškauskienė (g. 1907), komunistinio pogrindžio veikėja.

Marko Polo — italų keliautojas (1254–1324), pirmas vakarietis, dokumentuotai aprašęs Tolimuosius Rytus.

terra incognita (lot.) — nepažįstama žemė, nežinomas dalykas,

Fray Luis de León — ispanų renesanso poetas ir teologas (1527–1591).

TUMAS

do — diatoninio arba chromatinio garsaeilio (gamos) pirmasis garsas (C).

Tomas Žilinskas — pedagogas ir visuomenės veikėjas Tomas Ferdinandas Žilinskis (1840–1925).

Zajac — jo identifikuoti nepavyko.

Lastouski — gudų rašytojas ir politinis veikėjas Vaclaŭ Lastoŭski (1883–1936).

antroji Lazdynų Pelėda — Marija Ivanauskytė-Lastauskienė (1872–1957), kurį laiką su savo vyresne seserim Sofija Ivanauskyte-Pšibiliauskiene (1867–1926) pasirašinėjo tuo pačiu slapyvardžiu.

besiklausydamas Stasio Anglickio poemos... sušuko: „Gana! nuimk šitą!" — Stasys Anglickis neseniai *Literatūroj ir mene* protestuodamas tvirtino, kad jis tuo metu nė Kaune nebegyvenęs, o Tumo nebebuvę gyvųjų tarpe. *Apie laiką ir žmones* faktai, įvykiai bei jų chronologijos dažnais atvejais „pertvarkyti", subeletristinti, todėl jų nereikėtų imti raidiškai.

Kurmytė — Kauno Valstybės teatro aktorė Ona Kurmytė (1901–1952).

apžvalginius ir sarginius — *Tėvynės sargo* ir *Žemaičių ir Lietuvos apžvalgos.*

C'est pittoresque! (pranc.) — tai vaizdinga, tapybiška.

lietuviškuoju Slovackiu — Juliusz Słowacki (1809–1849), vienas didžiųjų lenkų romantizmo poetų.

„in eksčelsis" — italianizuotai tariamas lot. *in excelsis,* aukštybėse.

„dženitori dženitokve" — italianizuotai tariami *genitori genitoque* (lot.), giesmės *Tantum ergo* žodžiai, tradiciškai verčiami *Dievui Tėvui Sutvėrėgui/Ir jo Sūnui Atpirkėjui.*

Antanas Valiukėnas — *Akademiko* ir *Jaunosios kartos* redaktorius (1913–1946).

Mykolas Linkevičius — „čiobrelių ir papievių" pokartės poetas (1909–1941).

Rubikonas — lot. *Rubico,* upė tarp Italijos ir Cizalpinės Galijos, kurią Cezaris, nepaisydamas Senato draudimo, peržengė 49 m. pr. Kr.

JURGIS SAVICKIS

jo (Rimošiaus) kelionėms — Jurgis Savickis (1890–1952) Rimošiaus slapyvardžiu išleido dvejetą knygų: *Truputis Afrikos* (1934) ir *Kelionės* (1938).

B e l a m i — populiarus ano laiko „šlageris".

La Salette šventovės — Notre-Dame-de-La Salette, kur 1846 m. vaikams pasirodė Švč. Mergelė Marija.

Briançon — miestelis Hautes-Alpes departamente.

Rabi Sem — Sem Tob. Žr. *Dievų ir smūtkelių* str. *Krimhildos kerštas* paaišk.

ad calendas graecas (lot.) — iki graikų kalendų, t.y. iki švento Niekad, nes graikai kalendų neturėjo.

su Antanu Liutkum — Antanas Liutkus (1906–1970), tapytojas, dirbęs

Lietuvos diplomatinėje tarnyboje.

Menton — miestelis Alpes-Maritimes departamente.

ispaniškosios pilys — pranc. *les chateaux en Espagne,* nerealūs projektai, svajonės.

Atsimenu... Petrą Klimą — Petras Klimas (1891-1969), istorikas, diplomatas, nepriklausomybės akto signataras.

,,proszę pana'' — lenkų labai dažnai vartojama nefamiliaraus kreipimosi formulė, lietuviškai *pone* arba *prašau, pone.*

Man prisimena Victor Hugo eilutė: ,,Waterloo — niūri lyguma...'' — Aisčio cituojama prancūzų poeto Victor Hugo (1802-1885) eilėr. *L'expiation* eilutė skamba taip: *Waterloo! Waterloo! Waterloo! morne plaine!* Visa citata iš tikrųjų yra 1 ir 27 eilutės kombinacija.

aprašyta Stendhal — šio prancūzų rašytojo (1783-1842) romane *La chartreuse de Parme (Parmos kartūzų vienuolynas).*

Ney — Michel Ney (1769-1815), Napoleono maršalas, Restauracijos sušaudytas už dalyvavimą 100 dienų avantiūroje.

San Remo — italų kurortas prie Viduržemio jūos.

Périgord — pietvakarių Prancūzijos sritis Dordogne departamente.

Lotaringijos kryžiumi — pranc. *croix de Lorraine,* kryžius su dviem skersiniais.

GIROS

mažą marche en arrière (pranc.) — mažą žygį atgal.

,,Ależ, braciszki, o co chodzi! więc my jesteśmy bracie od czasów Jagiełły!'' (lenk.) — Betgi, broliukai, kas yra! juk esame broliai nuo Jogailos laikų!

tokį stažą — 1954 m. leid. *tokį tiražą;* ištaisyta pagal rankraštį.

Nowakowskis — turbūt Zygmunt Nowakowski (1891-1964), aktorius, romanistas ir dramaturgas.

,,To Wielka Litwa, to Mała Litwa, a to Litwa Wileńska'' (lenk.) — Tai Didžioji Lietuva, tai Mažoji Lietuva, o tai Vilniaus Lietuva.

,,To kłamstwo, proszę pana!'' (lenk.) — Tai melas, Pone!

tūlam Piaseckiui — turbūt Stanisław Piasecki (1900-1941), politinis žurnalistas, kelių laikraščių redaktorius.

priminiau Tiešiną — čia t. g. Tešino (Těšin Česky) sritis, kurią 1938 m. okupavo lenkai.

Fabijonas Neveravičius — prozininkas, lenkų rašytojų vertėjas (1900-1981).

Nelės Mazalaitės — prozininkė Nelė Mazalaitė (g. 1907).

su Rannitu — Lietuvoje gyvenęs estų poetas ir meno kritikas Aleksis Rannit (1914-1985).

Arles — Provanso miestas Bouches-du-Rhône depart., garsus romaniška Šv. Trofimo (St. Trophime) katedra.

Aliscamps — prancūzų XII a. epas.
Daudet — prancūzų rašytojas Alphonse Daudet (1840–1897).
Bizet — prancūzų kompozitorius Georges Bizet (1838–1875), operų *Les pêcheurs de Perles, L'Arlésienne* ir *Carmen* autorius.
„Jaki sliczny człowiek!" (lenk.) — Koks puikus žmogus!
vilniečiu lenku Maslinskiu — nepavyko identifikuoti.
Asmodėjus — Senojo Testamento Tobijo knygos demonas, nužudęs 7 Saros vyrus.
Dienos redaktorius — 1929–1939 Kaune ėjo bulvarinio tipo laikraštis, kurio redaktoriai buvo Borisas Dauguvietis, Justas Paleckis ir Juozas Petrėnas.
Adolfas Valeška — dailininkas (g. 1905).
Italia nuova (it.) — *Naujoji Italija.*
Versaly — žinomas naktinis Kauno restoranas.
su Pozdniakovu — tuometinis SSSR įgaliotas ministeris Kaune Nikoloj Georgijevič Pozdniakov.

POESIS ET VERITAS

Poesis et veritas (lot). — poezija ir tiesa.
heterodoksas — iš gr. *heteros* ir *doksa,* kitoks, priešingas visų priimtai tiesai ar doktrinai.
šv. Teresės Avilietės — Teresa de Jesús (1515–1582), ispanų mistikė.
Tačiau trečioji priežastis — 1954 m. leid. žodis *trečioji* iškritęs; ištaisyta pagal rankraštį.
guldžiau į Prokrusto lovą — prievarta taisiau.
bolero — vidutinio tempo ispanų šokis, atliekamas poromis.
Haufo pasakose — Wilhelm Hauff (1802–1827), vokiečių rašytojas, visam pasauly žinomų pasakų autorius; *pasakose* — *Pasakoje apie guldeną.*
„guldenas" — vok. *Gulden,* piniginis vienetas (moneta) germanų kraštuose; florinas.
Gustaitytės-Šalčiuvienės — Antanina Gustaitytė-Šalčiuvienė (1894–1958), lengvo žanro apysakų ir romanų autorė.
Stéphane Mallarmé — prancūzų poetas (1842–1898), vienas moderniosios poezijos pirmtakų.
Tomo Akviniečio dėsnio: veritas, consonantia, claritas (lot.) — šv. Thomas Aquinas (1225–1274), žymiausias scholastikos filosofas, vad. tomizmo, paremto Aristotelio ir Augustino sinteze, pagrindėjas; tiesa, skambumas, aiškumas.
Prahos studentą — populiarus ano laiko filmas.
iki Mačio-Kėkšto — Jonas Mačys-Kėkštas (1867–1902), poetas ir publicistas.
ars gratia artis (lot.) — menas menui.

Wer reitet so spät (vok.) — Kas joja taip vėlai, Goethės baladės *Erlkönig* (Alksnių karalius) pradžia.

San Juan de la Cruz — ispanų renesanso poetas, mistikas ir šventasis (1542–1591).

No me mueve, mi Dios (isp.) — Nejaudina manęs, o mano Dieve, Juan de la Cruz priskiriamo *Soneto a Cristo crucificado (Sonetas nukryžiuotam Kristui)* pradžia.

anglė — Shakaespeare Ofelijos mirtį:

There is a willow grows aslant a brook,
That shows his hoar leaves in the glassy stream...
When down her weedy trophies and herself
Fell in the weeping brook.
Yra palinkęs virš upokšnio gluosnis,
Srovėj atspindintis blyškius lapus...
Kai ji pati su jos žolių trofėjais
Į verkiantį upelį krito. (Hamletas, IV v., *7* sc.)

Boetijaus Filosofinė paguoda — romėnų rašytojas ir filosofas Anicius Manlius Severinus Boëthius (ca.480-524); *De consolatione philosophiae* — žinomiausias jo veikalas.

Teodoriko — ostrogotų karalius Teodorikas Didysis (ca.454-526).

KNYGOS — MIELOSIOS DRAUGĖS

Alfonso Liguori — italų teologas ir šventasis Alfonso Maria de Liguori (1696–1787), daugelį kartų verstas į lietuvių kalbą.

Ponson du Terrail — savo laiku nepaprastai populiarus lengvo žanro prancūzų rašytojas Pierre-Alexis Ponson du Terrail (1829–1871).

Joakimo de Fiori — Gioacchino da Fiore (ca.1132–1202), italų mistikas.

Vadovo į šv. Jokūbą Komposteloje — bibliografiškai šios knygos identifikuoti nepavyko.

T. Zielinskio — žr. *Užgesusių chimeros akių* paaišk. *R.* I t. 433 psl.

Euripido Medėja — graikų klasiko Euripido (ca. 480–406) tragedija, kurios herojė Medėja, keršydama ją pametusiam vyrui, nužudo abu savo ir jo sūnus.

elementorių, ar ne kun. Ambrazevičiaus sudarytą — tokį elementorių sudarė ir išleido (1906) kun. Juozas Ambroziejus-Ambrozevičius (1855–1915).

Didįjį Šaltinį —populiari anų laikų maldaknygė.

Geručio populiarizacijas — J. Gerutis — kun. Jono Balvočiaus (1842-1915) slapyvardis. Žr. t.p. eil. *Rugpjūčio naktis* paaišk. *R.* I t. 422-423 psl.

Genovaitę — šv. Genovaitės (Genovevos) gyvenimo istorija,

kurios Christoph von Schmid versiją į liet. k. išvertė Laurynas Ivinskis (1858).

Magelioną — iš Provanso per vokiečius (Warbeck, Bolte, Tieck etc.) atėjusi Bernardui Treviez priskiriama grafo Petro ir gražiosios Magelionos istorija.

Robinzonas— vienas kuris iš keleto Daniel Defoe (1660–1731) romano *Life and strange surprising adventures of Robinson Crusoe* vertimų, plačiai skaitytų ano laiko Lietuvoje.

Dėdės Atanazo Laisvės metu — iš tikrųjų šios knygos autorius yra kun. Antanas Petrauskas (1881–1944).

Šilerį — Friedrich Schiller (1759–1805), žymiausias po Goethės vokiečių klasicizmo poetas ir dramaturgas, rašęs taip pat istorijos, estetikos ir filosofijos klausimais.

Lesingo dramas ir dramaturgiją — Gotthold Ephraim Lessing (1729–1781), vokiečių dramaturgas ir dramos teoretikas; *ir dramaturgiją*, t.y. *Hamburgische Dramaturgie (Hamburgo dramaturgija).*

Scotą — Walter Scott (1771–1832), anglų poetas ir romanistas.

Vaičaitį — Pranas Vaičaitis (1876–1901), pirmosios pomaironinės kartos poetas ir vertėjas.

Gogolio Petruška — Čičikovo tarnas *Mirusiose sielose.*

Paryžiaus pãslaptis — prancūzų rašytojo Eugène Sue (1803–1857) ašarinis romanas *Les mystères de Paris* (1842).

Rocombolio žygius — *Les exploits de Rocambole.*

Herodotas ar Tukididas — Graikų istorikai: Herodotos (ca.485-ca.425), garsiosios *Istorijos (Histories apodexis)* autorius; Thukydides (ca.460–po 400), parašęs *Peloponeso karo istoriją.*

Kvintilianą — Marcus Fabius Quintilianus (ca.35–ca.96), romėnų retorikas ir rašytojas.

prozodija — bet kurios kalbos specifinių metrikos dėsnių bei taisyklių suma.

norėjau rasti Ariadnos siūlą — aliuzija į Krėtos karaliaus Mino dukters Ariadnės duotą siūlą Tezėjui, kuris, nužudęs Minotaurą, juo sekdamas galėjo išeiti iš labirinto.

brolių Šlėgelių vertimą — August Wilhelm von Schlegel (1767–1845) ir *Friedrich von Schlegel* (1772–1829), vokiškojo romantizmo vadai bei iniciatoriai, davę klasiškais laikomų Šekspyro vertimų į vokiečių kalbą.

Karalių Joną ir Romeo ir Julietą — *King John* ir *Romeo and Juliet.*

p. Rucevičius — „Švyturio" bendrovės direktorius Antanas Rucevičius (1880–1945), spaustuvininkas ir žurnalistas.

syllaba longa brevis subiecta vocatur iambus (lot.) — ilgas skiemuo su prieš jį einančiu trumpu vadinama jambu.

Teofilis Tilvytis — poetas, satyrikas (1904-1969).

Georgo Brandes — Georg Brandes (1842-1927), danų kritikas.

Shelley — Percy Bysshe Shelley (1792-1822), anglų romantizmo poetas maištininkas, kovojęs prieš religinius, moralinius ir socialinius varžtus.

Thomas Moore — airių kilmės anglų poetas (1799-1852), žymus savo *Airiškomis melodijomis (Irish Melodies,* 1807).

Nitšę, Rilkę, Bloką — Friedrich Nietzsche (1844-1900), vokiečių filosofas ir poetas; Rainer Maria Rilke (1875-1926), vokiečių ekspresionizmo poetas; Aleksandr Blok (žr. str. *Antanas* paaišk.).

Eseniną, Pasternaką, Tuwimą, Wierzyński — Sergej Jesenin (1895-1925), rusų poetas imažinistas; Boris Pasternak (1890-1960), rusų poetas, jaunystėje priklausęs nuosaikiųjų futuristų grupei; Julian Tuwim (1894-1953), lenkų poetas, vienas Skamander grupės iniciatorių; Kazimierz Wierzyński (1894-1969), urbanistinės tematikos lenkų poetas; visi jie vienokiu ar kitokiu būdu yra turėję įtakos Aisčiui.

Antanas Kniukšta — „Sakalo" knygų leidimo bendrovės direktorius (1892-1983).

Jonui Marcinkevičiui — anų dienų Kaune savo bohemietiška laikysena pagarsėjęs prozininkas Jonas Marcinkevičius (1900-1953).

Charles Baudelaire — prancūzų poetas (1821-1867), stipriai veikęs Aistį *Imago Mortis* periode.

Blogybės žiedų — *Les fleurs du mal.*

erratum (lot.) — klaidų atitaisymas.

Elzevirų — olandų leidėjai (XVI-XVII a.), pasižymėję savo spaudinių kokybe, šriftais etc.

su... Pranu Padalskiu — ekonomistas ir politinis veikėjas Pranas Padalskis-Padalis (1911-1970).

P. M. Juras — Pranciškus Mykolas Juras (1891-1980), prelatas, lietuviškos spaudos rėmėjas.

Periklio — Atėnų strategas Perikles (ca.495-429).

Augusto — Romos imperatorius Oktavianas Augustas (63 pr. Kr.-14 po Kr.).

Horacijui — romėnų poetas Quintus Horatius Flaccus (65-8)

Maecenas atauis edite regibus, o et praesidium et dulce decus meum!.. (lot.) — Mecene, kilmingos valdovų giminės atžala, tu mano prieglobstis, tu mano mielas papuošalas ir garbė!..

Vereri autem mihi uideris ne maiores libelli tui sint quam ipse es. Sed tibi statura deest, corpusculum non deest (lot.) — Atrodo, bijai, kad tavo knygos nebūtų didesnės už tave patį. Bet ūgio stoką tau atstoja apimtis.

André Gide — prancūzų rašytojas (1869-1951).

kartoju Mykolo Angelo Buonarotti sonetą — Michelangelo Buonarotti (1475-1564), italų renesanso tapytojas, skulptorius ir poetas, kurio soneto

nuotrupa baigiasi *Apie laiką ir žmones:*

Pur mi consola assai l'esser concesso
Far giorno chiar mia oscura notte...
Ir vis dėlto man didelė paguoda
Žinoti, kad diena nušviečia mano tamsią naktį...

MILFORDO GATVĖS ELEGIJOS

BENDROS MINTYS

Albert Camus — prancūzų rašytojas, žurnalistas ir filosofas (1913-1960).

Louis-Ferdinand Céline — iš tikrųjų Louis Destouches (1894-1961), prancūzų rašytojas, kolaboravęs su naciais.

Lili Marlen — antrojo karo metu populiari Leip/Schultze daina *Lili Marleen.*

Bronys Raila Vienybėje — Bronys Raila (g. 1909), žurnalistas, buvęs trečiafrontininkas, jaunystėje rašęs eiles; *Vienybė* — Brooklyne ėjęs (1920-1986) tautinės krypties laikraštis, pakeitęs *Vienybę lietuvninkų.*

Darbininko — Brooklyne leidžiamas katalikų laikraštis (1915-1951 ėjęs Bostone).

horribile dictu (lot.) — baisu pasakyti.

ideogramą — ženklas, rašmuo, simbolis, žymįs ne garsą, bet idėją.

Cossey-sur-Claix — lokalinis vietovardis.

En pente douce — lengvai besileidžiančia atkalne.

Jan Sibelius... savo Finlandijos — suomių kompozitorius Jan Sibelius (1865-1957); *Finlandija* — jo simfoninė poema.

Puvis de Chavannes — Pierre Puvis de Chavannes (1824-1898), prancūzų tapytojas, žymus savo sienine tapyba.

breugeliškų žuvų — kaip Bruegelio (Pieter Bruegel, ca.1525-1569) paveiksluose.

Lakštingalaitis — ironiškai sulietuvintas Soloveičikas.

saltimbanko — pranc. *saltimbanque,* turgavietės akrobatas.

Mark Twain, Henry W. Longfellow... Galsworthy, Dylan Thomas — amerikiečių humoristo Samuel Langhorne Clemens (1835-1910) slapyvardis; amerikiečių poetas Henry Wadsworth Longfellow (1807-1882); anglų romanistas ir dramaturgas John Galsworthy (1867-1933); anglų poetas Dylan Thomas (1914-1953).

Soissono indu — pranc. Le vase de Soissons.

Chlodvigo — frankų karalius Clovis I (465-511).

BENDRUOMENĖS MIŠIOS

„Considerate... nequent" — Mato 6, 28.

Vojteko — Prahos vysk. šv. Vaitiekaus (ca.956-997). Žr. t.p. eil. *Prūsai* paaišk. *R.* I t. 425 psl.

Bruno — šv. Brunonas iš Querfurto (ca.974–ca.1009), prūsų nužudytas benediktinų misionierius.

Pamedės — vakarinių priūsų sritis (lot. Pomezania) tarp Vyslos ir jos atšakos Nogatės.

Prūsos — Prūsijos, prūsų apgyventų žemių.

Petrus de Dusburg — Peter von Dusburg, pirmosios XIV a. pusės vokiečių metraštininkas, vad. *Dusburgo kronikos (Chronicon terrae Prussiae)* autorius.

Semba — prūsų žemė Sembos pusiasalyje.

Adomo Bremeniškio — Adam von Bremen, Adam Bremensis (m. po 1081), vok. metraštininkas. Jo *Gesta Hamburgensis ecclesiae pontificum* IV knygoje aprašyti sembai.

Hesiodą — Hesiodos (g. ca.700 m. pr. Kr.), senovės graikų poetas, kosmogoninio epo *Theogonia (Dievų atsiradimas)* ir didaktinės poemos *Erga kai hemerai (Darbai ir dienos)* autorius.

Kristijonas, Motiejus ir Simanas — Donelaitis, Valančius ir Daukantas.

Acta Borussica — 1730–1732 m. Karaliaučiuje ėjęs tęstinis leidinys vokiečių ir lotynų kalbomis, skirtas Prūsijos istorijai.

Cyrano de Bergerac monologas — prancūzų rašytojo Edmond Rostand (1868–1918) to paties vardo dramoje.

,,to be or not to be'' (ang.) — būt ar nebūt, Hamleto monologo trečiajame tragedijos veiksme pradžia.

Ne itin palankiai atsiliepiau — 1969 m. leidime žodžio *palankiai* nėra; ištaisyta pagal rankraštį.

katarų sektos — katarų (pranc. *cathares)* arba albigiečių (pranc. *Albigeois)* sekta pietų Prancūzijoje, paremta manichejiška (dualistine) gėrio ir blogio samprata.

unam sanctam Catholicam et apostolicam Ecclesiam (lot.) — vieną šventą Visuotinę ir apaštališką Bažnyčią.

Šventojo Gralio idėja — žr. eil. *Persevalis* paaišk. *R.* I t. 428 psl.

idées fixes (pranc.) — nuolatinės, dominuojančios, įsikaltos mintys (idėjos).

très catholiques (pranc.) — labai katalikiškos.

ATSPARA

Erazmas Roterdamietis — Desiderius Erasmus Roterodamus (1469–1536), olandų humanistas, *Encomion morias (Kvailybės pagyrimas)* autorius.

Gustavo Doré — Gustave Doré (1833–1883), prancūzų grafikas, tapytojas ir skulptorius, garsus savo iliustracijomis.

Curzio Malaparte — italų rašytojas ir žurnalistas (1898–1957).

Toskana — Italijos vidurio sritis su centru Florencijoje.

Konkvistadoriai — isp. *Conquistadores,* užkariautojai.

muy catolicos y pios (isp.) — labai katalikiški ir pamaldūs.

Falstafo — Falstaff, kelių Šekspyro dramų komiškas personažas (girtuoklis, mergininkas, melagis, apsirijėlis, sukčius).

dissertatio de arte combinatoria (lot.) — disertacija apie derinimo meną.

bičiulio-pjūvininko sonetą — Jokūbo Liaudos.

Kapsuką su Angariečiu — Vincas Mickevičius-Kapsukas (1880-1935), žurnalistas, lietuviškų sąjūdžių dalyvis, vėliau komunistas, Lietuvos-Gudijos (Lietbelo) vyriausybės galva; Zigmas Aleksa-Angarietis (1882-1940), komunistų veikėjas ir publicistas.

pas brolį — Angariečio brolis Jonas Aleksa buvo Smetonos žemės ūkio ministeris.

Šarmaičio — Romas Šarmaitis (g. 1909), sovietinis istorikas ir literatūrologas.

kareivį Šveiką — čekų rašytojo Jaroslav Hašek (1883-1923) romano *Osudy dobrého vojáka Švejka (Šauniojo kareivio Šveiko nuotykiai)* herojus (tiksliau: antiherojus).

Tomaš Masaryk — pirmasis Čekoslovakijos prezidentas Tomaš Garrigue Masaryk (1850-1937).

Albert Thibaudet — prancūzų literatūros kritikas ir istorikas (1874-1936).

Jacques Lipchitz — iš Druskininkų kilęs žydų tautybės skulptorius (1891-1973).

Rakauską su Stuku ir Rickum — žinomi tarpkario Lietuvos plėšikai.

Herkaus Manto — iš Notangos kilęs prūsų sukilėlis, vokiečių pakartas 1273.

Pascal — Blaise Pascal (1623-1662), prancūzų fizikas, matematikas, rašytojas ir filosofas.

José Ortega y Gasset — ispanų filosofas (1883-1955), garsus savo perspektyvine masių sukilimo analize (*La rebellion de las masas* 1928).

gavisus fuit valde (lot.) — labai džiaugėsi.

Blaise de Monluc — Prancūzijos maršalas ir *Komentarų (Commentaires)* autorius Blaise de Lasseran Masencôme de Monluc (1502-1577).

spiritus movens (lot.) — judinančioji dvasia, judintojas.

conditio sine qua non (lot.) — būtina sąlyga.

kalbu į Lotą... tepavirsta į druskos stulpą Loto pati — už tai, kad bėgdama iš Sodomos pasižiūrėjo atgal, Loto pati pavirto į druskos stuplą (Gen. 19, 1-26).

Palabės — Paelbio.

Prūsos vyskupą Kristijoną — Kristijonas (1180-1245) buvo pirmasis prūsų vyskupas.

R. Descartes — René Descartes (1596–1650), prancūzų filosofas, matematikas ir fizikas, naujųjų laikų racionalizmo pagrindėjas.

Malūno brastos — angliškojo gatvės pavadinimo (Milford) vertimas.

DON JUANAS IR NIEKŠYBĖ

Junigėda — pilis dešiniajame Nemuno krante (galbūt Veliuona).

Palmiro Togliatti — 1967 m. leid. Palmyro Togliati, italų komunistų vadas, policentrizmo šalininkas.

dolce far niente (it.) — malonu (malonumas) nieko neveikti.

Salvatore Dali — Salvador Dali (1904–1989), ispanų tapytojas.

drėgnos smėlio spalvos — galėtų būti ir korektūros klaida (vietoje *drėgno smėlio spalvos).*

Don Juanas — isp. rašytojo Tirso de Molina (ca.1584–1648) dramos *El burlador de Sevilla y convidado de piedra (Sevilijos juokdarys ir akmeninis svečias)* charakteris, paremtas Pedro Žiauriojo dvariškio Don Juan Tenorio gyvenimo legenda. Iš jo vėlesnėje literatūroje išsivystė universalus suvedžiotojo (donžuano) tipas (Molière, Goldoni etc.). Byronas, Dumas (tėvas), Mèrimèe savo donžuanų prototipu laikė Don Juan de Maraña, tuo tarpu kai mūsų Milašius jį vadina Miguel Mañara. Aistis, kaip matome, savo str. įveda visiškai naują: don Juan de Montalto y Fonseca de Almaviva.

histrionu — aktorium (iš lot. *histrio).*

Bohr — Niels Bohr (1885-1962), danų fizikas.

Pablo Casals — 1967 m. leid. Cassals, katalonų kilmės ispanų violončelistas (1876–1973).

Jaso — Rimantas Jasas (g. 1929), istorikas, rašęs apie prūsų kovas su vokiečiais.

nepaisant Durbės katastrofos — čia t.g. abiejų ordinų pralaimėjimas prie Durbės ežero (1260).

Mečys Gedvilas — Mečislovas Gedvilas (1901–1981), aukštas sovietinės Lietuvos pareigūnas (vidaus reikalų ministeris, MT pirmininkas, etc.).

Tarybų Lietuvoje — *Tarybų Lietuva* — laikraštis, ėjęs (1940-1950m.) Kaune, Maskvoje ir Vilniuje.

Gudaitis-Guzevičius — Aleksandras Gudaitis-Guzevičius (1908-1969), rašytojas ir saugumo generolas.

a.a. bičiulio Jokūbo — Jokūbo Liaudos.

Poželos nėščia žmona — čia t.g. Karolis Požela (1896–1926), sušaudytas po gruodžio 17 perversmo, ir jo žmona rašytoja Eugenija Tautkaitė.

ecce vilis imago (lot.). — štai niekingas vaizdas (paveikslas).

Pranskaus-Žalionio — Bronius Pranskus-Žalionis (1902–1964), pro-

letarinis poetas, literatūrologas ir partijos veikėjas.

Ernest Lavisse — masyvių prancūzų ir visuotinės istorijos veikalų autorius bei redaktorius (1842-1922).

Talleyrand — Charles Maurice de Talleyrand-Périgord, (1754-1838), prancūzų politikas, Direktorijos, Konsulato, Imperijos ir Restauracijos užsienio reikalų ministeris.

Liudvikas Tiškevičius — didysis Lietuvos maršalka (1751–1808), pasirašęs antrojo Lietuvos padalinimo sutartį.

Baronui Grimmui — Melchior von Grimm (1723–1807), žurnalistas, diplomatas, daugelio ano laiko įžymybių draugas ir konfidentas.

Te Deum laudamus (lot.) — *Tave, Dieve, garbiname,* bažnytinis himnas, giedamas iškilmingomis progomis.

Kostą Ostrauską — čia turima galvoje Kosto Ostrausko (g. 1926) vienaveiksmė drama *Šaltkalvis.*

Amerika pirtyje — Keturakio (vieno kurio arba abiejų brolių Antano (1864–1903) ir Juozo (1869–1948) Vilkutaičių) komedija.

Vercors — šiaurinių priešalpių masyvas Drôme ir Isère departamentuose.

Manuel de Falla El amor brujo — ispanų kompozitoriaus Manuel de Falla (1876–1946) baletas *Meilė burtininkė* (1915).

Simonas Stilitas — šv. Simeonas Stulpininkas (ca.390–459), atsiskyrėlis, kad atsispirtų pasaulio pagundom, gyvenęs ant stulpo (gr. *stylos);* iš čia Stulpininkas (gr. *stylitēs).*

caramba — populiarus ispanų keiksmažodis.

sex-explosion (ang.) — sekso explozija, sprogimas.

Christburgo sutarties — taikos sutartis tarp vakarinių prūsų ir vok. ordino, pasirašyta Christburgo pilyje (1249).

vėjarodžių... nes jos — vėjarodis Aisčiui moteriškos giminės.

Steponas Kolupaila — hidrologas (1892–1964), bandęs ieškoti modus vivendi su nauju režimu.

Dekanozovą — Vladimir Dekanozov (1898–1953), sovietų politikas, vadovavęs Lietuvos įjungimui į SSSR.

Garmus — Antanas Garmus (1881–1955), gydytojas, socialdemokratų veikėjas, sovietinis Kauno burmistras ir Liaudies seimo deputatas.

Dr. V. Tercijonas — Vladas Tercijonas (1890–1964), gydytojas, visuomenės veikėjas ir publicistas.

VALPURGIJŲ NAKTYS

Šio straipsnio pavadinimu Aistis lyg ir nori insinuuoti, kad jo aprašomieji įvykiai ar bent jų dalis buvo savotiškos orgijos.

brolis Alphonsas — Juozo Keliuočio brolis Alfonsas (g. 1912), poetas, dirbęs *Naujosios romuvos* redakcijoje.

Leibą Chodosą — Leiba Chodosas, Kauno miesto tarybos narys, anuomet plačiai žinomas savo humoristiniais dienos įvykių komentarais.

per ilgai neužsibūsiu — rašydamas *Valpurgijų naktis* Aistis jau žinojo, kad mirtinai serga.

į... pačias medias res — į patį dalykų vidurį.

Juozas Tysliava — poetas keturvėjininkas, žurnalistas (1902–1961).

Galdikienė — Magdalena Draugelytė-Galdikienė (1891–1979), pedagogė, moterų organizacijų veikėja.

Jonas Makauskis — farmaceutas, liaudininkų veikėjas, Vliko narys (1885–1969).

ex cathedra (lot.) — iš katedros, autoritetingai.

miniskirtuotos — angl. *miniskirted,* trumpasijonės.

panašios į graikų hoplitus — t.y. ginkluotus senovės graikų pėstininkus.

Magdalena Slavėnienė — Magdalena Mykolaitytė-Slavėnienė (1908–1984), poetė, Putino sesuo.

Petrapilio seimas — Lietuvių tautos tarybos 1917 m. sušauktas visų politinių grupių suvažiavimas.

gruodžio 17 — 1926 m. gruodžio 17 perversmas.

Binkevičiūtė-Gučiuvienė — Antanina Binkevičiūtė-Gučiuvienė (g. 1906), dainininkė.

senas šviesus tautininkas — iš konteksto atrodytų, kad tai Motiejus Miškinis.

Zenonas Ivinskis — istorikas ir politinis veikėjas (1908–1971).

Šleževičius ir Bistrus — čia t. g. liaudininkas Mykolas Sleževičius (1882–1939) ir krikščionis demokratas Leonas Bistras (1890–1971), abu kelių kabinetų ministeriai.

res privata (lot.) — privatus dalykas.

kariuomenės vadui — čia t. g. gen. Stasys Raštikis (1896–1985), parašęs atsiminimus *Kovose dėl Lietuvos.*

O c e a n o N o x Aisčio cituojamoji šio Victor Hugo eilėraščio pirmoji eilutė yra: *Oh! combien de marins, combien de capitaines.*

atsiliepė tokia aibė žirklių — siuvėjų žargono išsireiškimas: siuvėjas, ieškodamas žirklių, trenkia ranka į stalą, ir šios jam „atsiliepia".

eo ipso (lot.) — tuo pačiu, dėl to paties.

Harun al-Rašidas — Abasidų dinastijos Bagdado kalifas (786–809), dažnai minimas *Tūkstantis ir vienos nakties* pasakose.

imamą — islamo aukšto laipsnio hierarchą.

paskutinę gardiniškio seimo naktį — čia t.g. paskutinis Gardino seimas (1793).

naktį, kai buvo palaidota Lietuvos nepriklausomybė — t.y. kai buvo nutarta nesipriešinti ir sovietų ultimatumą priimti (1940.VI.15).

B r o l i ų K a r a m a z o v ų — Dostojevskio romano *Bratja Karamazovy.*

Kas nutiko Loto pačiai — žr. str. *Atspara* paaišk.

žiugždoms ir niunkoms — nepalanki aliuzija į pedagogą, vėliau istoriką Juozą Žiugždą (1893–1979), gal kiek per uoliai tarnavusį Maskvai, ir į teisininką Vladą Niunką (1907–1983).

Jaunimo gretos — nuo 1944 m. einąs jaunimo žurnalas.

J. Jurginis — Juozas Jurginis (g. 1909), istorikas.

Literatūra — Kaune leistas (1936) literatūros, meno ir kultūros žurnalas, kurio red. pasirašė V. Krėvė-Mickevičius, bet faktiškai redagavo Kostas Korsakas, komunistinio pogrindžio remiamas.

EPILOGAS

... those who cannot remember the past are condemned to repeat it... (angl.) — tie, kurie negali atsiminti praeities, yra pasmerkti ją kartoti.

George Santayana — iš tikrųjų Jorge Ruiz de Santayana (1863–1952), amerikiečių poetas ir filosofas.

Pétaino ir Lavalio — Vichy režimo valstybės galva maršalas Philippe Pétain (1856–1951) ir jo premjeras Pierre Laval (1883-1945).

Eberhard Orthbandt — vok. rašytojas, istorikas ir filosofas (g. 1920).

Francisco Goya y Lucientes — ispanų tapytojas Francisco de Goya y Lucientes (1746-1828); čia — aliuzija į jo ofortų ciklą *Desastres de la guerra.*

bocianskių laikais — čia t.g. paskutinis lenkų okupuoto Vilniaus vaivada Ludwik Bociański, vedęs griežtą lenkinimo politiką.

Evgenij Evtušenko — rusų poetas Jevgenij Jevtušenko (g. 1933).

Karoliu Orleaniečiu — Charles d'Orléans (1394–1465), prancūzų poetas. Citata — vieno jo rondo pradžia: Alez vous ant, allez, alés,/Soussy, Soing et Merencolie.

Jeronimas Cicėnas — žurnalistas, dramaturgas, Vilnijos tautosakininkas (1909–1990).

„cheese" (angl.) — sūris.

John Gunther — amerikiečių žurnalistas, knygos *Inside the USSR (SSSR iš vidaus)* autorius (1901-1970).

„Lithuania... grossly poor..." — Lietuva... grubiai nuskurdusi.

Vienuolio Puodžiūnkiemyje — pagal partijos instrukcijas parašytame šio rašytojo romane.

reabilituoti Beriją — Lavrentij Pavlovič Berija (1899–1953), sovietų politikas, NKVD šefas, po Stalino mirties apkaltintas valstybės išdavimu ir sušaudytas.

su caristinio — turbūt *su caristinio laikotarpio;* rankraštyje šios pastraipos nėra.

Korsako — Kostas Korsakas-Radžvilas (1909–1986), kritikas, literatūrologas, rašęs ir eilėraščių.

hagioikonografiją — šventųjų paveikslus (iš gr. *hagios* ir *eikonographia).*

Boscho... Rembranto... Steeno — olandų tapytojai Hieronymus Bosch (ca.1450–ca.1516), Rembrandt Harmenszoon van Rijn (1606–1669), Jan Steen (1626–1679).

Jan van der Meer — Jan Vermeer van Delft (1632–1675), vienas pačių subtiliausių olandų mokyklos tapytojų.

senį Budrį sūnūs marčiomis apvylė — Adomo Mickevičiaus baladėje *Trzech Budrysów (Trys Budriai).*

platesnio žvilgsnio į praeitį — 1969 m. leidime *platesnio žingsnio į praeitį;* rankraštyje šios pastraipos nėra.

Jersikos —Livonijos kronikoje minima kunigaikštystė Latgalos šiaurinėje dalyje.

kluniečiai — Cluny benediktinai (reformistai).

cistersai — Cîteaux benediktinai, griežtai laikęsi šv. Benedikto regulos.

da oben Estland und Finland (vok.) — virš (aukščiau) Estijos ir Suomijos (žemėlapyje).

1935 m. esu parašęs: ,,jei mūsų šviesuomenė, kurios pareiga eiti tautos priešakyje ir vesti ją, nesusipras, tai, kartoju, mūsų kaulai vaitos nelaisvėje''. — taip baigėsi *Dievų ir smūtkelių* knygos *Prakalba.*

,,vienas kraujo lašas būt tave nuplovęs'' — *Sesers buities* ciklo eilėraščio be pavadinimo (*R* I t. 357 psl.) pirmoji eilutė.

A. N. -N

TURINYS